STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00113

GESHIKHTE FUN YIDN IN KANADE

Benjamin G. Sack

Permanent preservation of this book was made possible by
Allen Greenberger
in memory of
Lester Greenberger

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

בנימין ג. זאק

געשיכטע פון יידן אין קאנאדע

פון די פריסטע אָנהייבן ביז דער לעצטער צייט

ערשטער באנד:

פון פראנצויזישן רעזשים ביז סוף נײַנצנטן יאָרהונדערט

1948 מאָנטרעאל, קאנאדע תש״ח

COPYRIGHT 1948
BY BENJAMIN G. SACK

ארויסגעגעבן דורך א קאָמיטעט פון פריינט.

PRINTED IN CANADA

דרוקעריי:
NORTHERN PRINTING & STATIONERY
MONTREAL, CANADA.
27

אידען,
מיין געטרייער חברטע אין
לעבן — א מתנה.

פאָרוואָרט.

די פאָרליגנדיקע ארבעט איז צום ערשטן פארטראכט געוואָרן מיט אסך יאָרן צוריק, בעת דער ענין יידישע געשיכטע אין קאַנאַדע אין דעם ליכט פון גרינטלעכע אָביעקטיווע אויספאָרשונגען איז נאָך געווען אן אומבאקאַנטע זאַך.

די ביבליאָגראַפיע פון די מער באוואוסטע מקורים, דער עיקר אזעלכע וואָס זיינען געווען לייכט צוגאנגלעך, איז דאַן געווען א זייער באגרענעצטע. מען האָט אזעלכע מקורים געקאַנט איבערציילן ממש אויף די פינגער. זיי האָבן נים נאָר ניט אויסגעשעפּט אלץ וואָס וואָלט וועגן קאַנאַדער יידישער געשיכטע געקאָנט איינעם אינטערעסירן, נאָר דער מיט א מער פאָרשערישן צוגאנג האָט אויך לייכט געקאָנט זען וואָס אין זיי האָט געפעלט. עס האָט געפעלט דאָס עיקרדיקע און דאָס סאַמע וויכטיקע, הן בנוגע געוויסע יחידים, הן אויך בנוגע דער צייט אין וועלכער יענע האָבן געלעבט.

דער גאנצער מאַטעריאַל איז מערסטנס באשטאנען פון איבערחזרונגען אין אזא אָדער אן אנדער פאָרם פון אלץ וואָס קלארענס י. דע סאָלא, וועלכער קאָן באטראכט ווערן פאַר דעם פיאָנער אויף דעם געביט, האָט וועגן דעם געשריבן. חוץ זיינע פארעפנטלעכטע ארבעטן, אין בארטהוויקס היסטאָריש-ביאָגראַפישן ווערק וועגן מאָנטרעאָל (1892) און אין דער „דזשואיש ענ-סייקלאָפּידיע", און זיין בראָשור וועגן דער שפּאַניש-פּאָרטוגעזער קהילה (1918), האָט מען דאָ און דאָרט געקאָנט געפינען א צופעליקן ציימונגס-אר-טיקל מיט א ביאָגראַפישן אָדער האלב-היסטאָרישן אינהאַלט. דערמאָנען מעג מען דאָ אָליוואַר אסעלענס „דזשוז אין מאָנטרעאָל", וואָס איז געשריבן אנטי-סעמיטיש און איז דערשינען אין „קאַנאַדיען סענטשורי" פון 16טן סעפּטעמ-בער 1911; דאָס ארטיקל „דהי דזשו אין קאַנאַדע", פון פרעדעריק ראַיט, גע-דרוקט אין מאָנטרעאָל „העראַלד" פון 31טן אויגוסט 1913, און די עטלעכע צוואָרפענע יידישע ביאָגראַפיעס איןביידע אויסגאַבעס פון מאָרגאַנס „מען ענד ווימען אַוו דהי טיים". דאָס אלץ האָט אָבער צום אלגעמיינעם בילד וואָס האָט זיך דורך דעם באקומען קיין סך ניט צוגעגעבן.

אויף ווי ווייט מען האָט וועגן קאַנאַדער ייִדישער געשיכטע ווינציק וואָס געוואוסט, קאָן אונדז דינען אַ טשיקאַווער פאַקט. אין איינעם פון די פּריצ פּראָווון וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן צו דערציילן עפּעס וועגן דער האַרט משפּחה אין קאַנאַדע, פאַדרייט אַרטהור וועלינגטאָן האַרט, שרייבנדיק אין 1873, אַפילו די דאַטע ווען אהרן האַרט איז אַריבערגעקומען פון ענגלאַנד. אַן אייניקל פון דעם לעצטן און וועלכער האָט עס זיכער געדאַרפט וויסן, איז ביי אים אויסגעקומען אַז דאָס איז געווען אין 1779, ד"ה מיט גאַנצע 27 יאָר שפּעטער ווי דאָס איז פאָרגעקומען.

אַרכיוו־פאָרשונג ווי אַ קוואַל וואָס האָט געוויסע פּאָזעס פון דער ייִדי־שער פאַרגאַנגענהייט אין לאַנד אונדז געוויזן אין אַ ניי ליכט, איז אוודאי גע־ווען אומבאַקאַנט. מען האָט וועגן דעם ניט געהאַט דעם קלענסטן באַגריף. אַפילו קלאַרענס י. דע סאָלאַ האָט מיט קיין אַרכיוווישן מאַטעריאַל זיך ניט באַנוצט, אָדער זיך באַנוצט זייער ווייניק. עס איז צוליב דעם ביי אים ניטאָ אַפילו דער קלענסטער אָנוואונק אויפן פראַנצויזישן רעזשים. פאַרזען אָט אַזאַ וויכטיקע תקופה אויף ווי ווייט זי האָט זיך געהאַט אָנגעקערט מיט ייִדן, האָט געמיינט פאַרזען זייער אַסך. דאָס באַווייזט אויף וואָס פאַר אַ פּרימיטיווער מדרגה ייִדישע געשיכטספאָרשונג אין קאַנאַדע האָט דאַן זיך געפונען און ווי ניט באַאַרבעט דאָס גאַנצע פעלד איז נאָך געווען.

פון דעם אַלעמען קאָן מען פאַרשטיין, מיט וואָס פאַר אַ שוועריקייטן עס איז פאַרבונדן געווען די אויפגאַבע וואָס איז געלעגן פאַר דעם שרייבער פון די שורות. די עצם אַרבעט האָט קודם כל געמוזט געטאָן ווערן מיט אַ גע־וויסן סדר און אַ פּלאַן. עס איז געווען נויטיק אַז מען זאָל די געשיכטע פון קאַנאַדער ייִדן נאָך אַפּריער אַנטדעקן, טאַקע אין דעם אמתן זינען פון וואָרט, און ערשט דאַן זיך נעמען זי אויספאָרשן. מען האָט צוליב דעם געדאַרפט אָנ־הייבן ניט פון דער בריטישער אָקופּאַציע, ווי אַנדערע זיינען זיך דאָס נוהג געווען, נאָר פון דער סאַמע ערשטער תקופה — פון ניי־פראַנקרייך.

שוין איינע פון די עלטסטע געשיכטעס פון לאַנד, מאַרק לעסקאַרבאָס „געשיכטע פון ניי־פראַנקרייך", וואָס איז צום ערשטן דערשינען אין 1609, האָט געוויזן אַז דאָס וועט זיך לוינען טאָן. שפּעטער איז אויך געוואָרן קלאָר, אַז די מקורים וועגן קאַנאַדער ייִדן דאַרף מען זוכן אין דער געשיכטע פון פראַנקרייך, אין דער געשיכטע פון ענגלאַנד און אַמעריקע, און געוויס אין דער געשיכטע פון קאַנאַדע גופא. ביז צו אַ גרויסן טייל זיינען די דאָזיקע אַלע קוואַלן באַנוצט אָדער נאָכגעזוכט געוואָרן. גאַנץ באַזונדער אָבער זיינען נאָכ־געזוכט געוואָרן די פאַרשיידנסטע קאַנאַדער קוואַלן און עס איז נאָכגעזוכט געוואָרן יענער גאַנצער אַרכיוו־מאַטעריאַל וואָס מען האָט צו אים געקאָנט האָבן אַ צוטרעט. אַלץ וואָס מען האָט אין דעם דאָזיקן מאַטעריאַל געקאָנט געפינען וואָס האָט אויף אַ וועלכן ניט איז אופן זיך אָנגעקערט מיט ייִדן,

האָט געדינט ווי א שליסל צו זוכן ווייטער. יעדער ניי אנטדעקטער פאקט האָט דערמוטיקט אז מען זאָל די ארבעט ממשיך זיין. אין מער ווי איין פאל האָט דאָס געוויזן דעם וועג פאר ווייטערדיקער פאָרשונג און געפירט צו אינטערע־סאנטע געשיכטלעכע אויפדעקונגען.

עס איז צוליב דעם געווען נויטיק צו גריבלען זיך אין צענדליקער פארשטויבטע בענד, אין די טאָמען פון די באוואוסטסטע קאנאדער און אנ־דערע געשיכטשרייבערס, אין ארכיוו־קאטאלאָגן, אין די מעמוארן פון היס־טאָרישע געזעלשאפטן, אין קאָפּיעס פון געוויסע מאנוסקריפּטן, אין באַ־ריכטן, אין דאָקומענטן, אין אלטע צייטונגען און זשורנאלן, און גאָר צום סוף — אין מקורים מיט א ריין יידישן אינהאלט, וואָס צווישן זיי האָבן זיך געפונען די פּנקסים און ארכיוון פון די עלטסטע יידישע געמיינדעס און אינסטיטוציעס אין לאנד.

אויף אזאן אופן האָט זיך איינגעגעבן צונויפזאמלען א מאסע אומשעצ־באַרע היסטאָרישע פאקטן וועגן קאנאדער יידן, וואָס מען האָט וועגן דעם פריער ניט געהאט קיין שום השגה. אין ליכט דערפון מאָלט זיך פאר אונדז אויס זייער געשיכטע אזוי, אז זי האָט אין געוויסע פאזעס אירע זיך ארויסגעוויזן צו זיין ממש אן אנטפּלעקונג. אין דעם פאָרליגנדיקן ווערק ווערן די דאָזיקע פאקטן צום ערשטן ארויסגעבראכט. דאָס איז אויך די ערשטע סיסטעמאַטישע ארבעט וואָס פארנעמט זיך געבן א פולשטענדיק געשיכטלעך בילד פון די קאנאדער יידן — אן ארבעט וואָס האָט געקאָסט אסך צייט און מי, אָבער וואָס איז פאר דעם מחבר פערזענלעך א גרויסע באַ־פרידיקונג.

דאָס איז געווען לאָרד דורהעם, וואָס האָט אין זיין בארימטן באריכט וועגן די קאנאדער באדינגונגען מיט איבער א יאָרהונדערט צוריק געמאכט א פּאָר אומגערעכטע באמערקונגען וועגן די קאנאדער פראנצויזן. זיין אינ־סינואירן אז זיי האָבן הינטער זיך ניט קיין געשיכטע, האָבן זיי אויפגענומען ווי א באליידיקונג וואָס זיי קאָנען אים עד היום ניט מוחל זיין. אָבער ניט אויף דעם דאָזיקן אופן אליין האָט דאָס נאַציאָנאלע געפיל זייערס רעאגירט קעגן דעם. זייער ענטפער איז זינט דעמאָלט געווען א פיל בעסערער. ער האָט געפונען אויסדרוק אין די ארבעטן פון א ריי ערנסטע היסטאָריקערס, אָנ־הייבנדיק מיט פראנסואַ־גזאוויע גארנאָ, וואָס זיי האָבן פון זיך ארויסגע־געבן. קיינער האָט אויך ניט אזוי געווען זאמלען און אויפהיטן די מאטע־ריאלן צו זייער נאַציאָנאלער געשיכטע, ווי זיי האָבן דאָס געטאָן.

מיר וואָלטן אין דעם פּרט געקאָנט אסך לערנען פון אונדזערע פראנ־צויזיש־קאנאדער שכנים. דער רייכער און ווערטפולער מאטעריאל וועגן יידן, וואָס איז אין קאנאדע פאראן, וואָלט אונדז געדארפט מאכן היסטאָריש־באוואוסטזיניק. עס איז צייט אז מיר זאָלן דערמיט לפּחות זיך אליין באקענען.

מיר מעגן וויסן ווער מיר זיינען. און אין וואָס עס האָט אין דעם דאָזיקן נייעם, יונגען לאַנד זיך אויסגעדריקט אונדזער ראָל זינט דער צייט וואָס אונדזערע ערשטע פּיאָנערן זיינען אהער געקומען. מיר מעגן און דאַרפן עס וויסן — און זאָלן דאָס אויך אַנדערע וויסן.

„איך דערמאָן מיך קיין זאַך ניט וועגן די יידן אין קאַנאַדע אין צייט פון פראַנצויזישן רעזשים". אָט אזוי האָט דער פראַנצויזיש־קאַנאַדער היס־טאָריקער באַנזשאַמען סילט זיך אַמאָל אויסגעדריקט אין א בריוו צום שרייבער. באַמערקנדיק דערביי אז ער האָט וועגן דעם זיך נאָכגעפרעגט ביי אַנדערע, אָבער אז אויך זיי איז דאָס געווען ניט באַקאַנט. אָבער אפילו אזא ערנסטער פאָרשער ווי סילט איז געווען, האָט דאָך דאָ געקאָנט מאַכן א טעות. ער האָט געקאָנט פאַרזען, און ניט מחמת בייזוויליקייט, די גאַנץ באַ־זונדערע שייכות וואָס יידן האָבן דערמיט געהאַט, און וואָס איז באַוואוסט געווען צו אזעלכע ווי קאַמיל זשוליאַן און אַנדערע היסטאָריקערס אין פראַנקרייך. די ערשטע אָנהייבן פון יידישער געשיכטע אין קאַנאַדע פאַלן זיך פאַקטיש צוזאַמען מיט אָט יענער תקופה. זיי פירן אונדז צו צו דער צייט, ווען עס האָט פאַמעלעך זיך געגומען אַרויסרוקן א באַשטימטע און מער איינהייטלעכע יידישע פּאַנאָראַמע, אַן אומאונטערבראָכענע ביז אויף היינ־טיקן טאָג.

פון דעמאָלט אָן גייט דער פּראָצעס אָן כסדר. ער מאַניפעסטירט זיך דורך א קייט גרעסערע און קלענערע געשעענישן, און דורך די פאַקטן און מעשים וואָס האָבן באַגלייט די לעבנס פון די פּאָר אונדז, אויף די פאַר־שיידנסטע אופנים. און דער פועל יוצא דערפון איז דער ישוב וואָס מיר זעען פאַר זיך — א ישוב אַן אינטערעסאַנטער, א פולבלוטיקער, וואָס הייבט אָן דערוועקן צו זיך מיט זיינע בליענדיקע קהילות וואָס זיינען צעוואָרפן איבער דער לייַנג און ברייט פון דער דאָזיקער מדינה. אלץ א גרעסערן אינ־טערעס. עס איז שוין צייט אונטערציען א היסטאָרישן סך הכל דערפון. קאַ־נאַדער יידן פאַרנעמען היינט אין צאָל אַליין דעם נײַנטן אָרט אין לאַנד — לויט דעם צענזוס פון 1941. זייער ראָל איז אָבער ניט אין ערך גרעסער פון זייער צאָל. און דאָס אייגענע קאָן מען אויך זאָגן וועגן זייער בייטראָג צום קאַנאַדער לעבן בכלל.

דער דאָזיקער ערשטער באַנד פון דער „געשיכטע פון יידן אין קאַנאַ־דע" נעמט אַרום דעם משך פון פראַנצויזישן רעזשים ביז סוף נײַנצנטן יאָר־הונדערט. דער ציל פון דעם גאַנצן ווערק דאַרף פאַר אַלעמען זיין קלאָר. דער אופן ווי אזוי די קריטיק אויף יידיש, ענגליש און פראַנצויזיש האָט אויפגענומען דאָס דערשיינען פון דעם זעלביקן ערשטן באַנד אויף ענגליש און עס מיט אזוי פיל וואַרעמקייט באַגריסט, האָט געוויזן ווי גרויס עס איז דער אינטערעס צו אַן אַרבעט פון אָט דעם סאָרט. צוליב דעם דאָזיקן אינ־

טערעס, און אויף דעם פארלאנג וואָס איז וועגן דעם געקומען פון פארשיי־דענע זייטן, ווערט דאָס דאָזיקע ווערק איצט אויך פארעפנטלעכט אין זיין יידישן אָריגינאַל.

דעם מחבר איז ניט שווער צו גלויבן, אז דאָ און דאָרט האָט מ׳האָט גע־קאָנט געמאכט ווערן א טעות אָדער איז ניט עטוואָס פארזען געוואָרן. ווערק פון דעם מין און לויט דעם פארנעם וואָס ער האָט געהאט אין אויג, זיינען בכלל ניט פריי פון טעותים. מען דארף נעמען אין באטראכט אז דאָס פעלד אויף וועלכן אים איז אויסגעקומען צו ארבעטן איז געווען אינגאנצן ניי און רוי. ער האָט אויך באגעגנט א שוועריקייט וואָס איז געווען אוממעגלעך בייצוקומען — דאָס וואָס געוויסע מאטעריאלן מיט וועלכע ער האָט גע־וואָלט זיך באנוצן זיינען אָדער פארלוירן געגאנגען, אָדער זיינען עד היום פארבליבן ניט צוטרעטלעך. עס פעלט למשל דער פנקס פון דער ספרדי־שער קהילה אין מאָנטרעאָל פאר כמעט א גאנצן יאָרהונדערט, שוין איינ־שליסנדיק דעם פעריאָד ווען אזא פערזענלעכקייט ווי דר. אברהם דע סאָלא איז געווען איר גייסטיקער פירער. עס פעלן דאָס גלייכן נאָך אנדערע ווערט־פולע דאָקומענטן וואָס זיינען פארשוואונדן, אָבער וואָס וואָלטן געהאָלפן ווארפן א ליכט אויף דעם אמאָליקן לעבן פון קאנאדער יידן.

טייל דאָקומענטן וואָס איך האָב געהאט פאר זיך און וואָס האָבן זיך אָנגעקערט מיטן פראנצויזישן רעזשים, זיינען געקומען פונם גראַדיס־ארכיוו אין באָרדאָ, פראנקרייך. דאָס איז דער בארימטער פראנצויזיש־יידישער אר־כיוו מיט וועלכן ניט איין היסטאָריקער אין פראנקרייך האָט זיך באנוצט, און וואָס צו אים האָט אויך גרעץ געהאט א צוטרעט. פאָטאָסטאטישע קאָ־פיעס פון אזעלכע דאָקומענטן זיינען צוגעשיקט געוואָרן דורך ראאול גרא־דיס, מיט וועמען איך האָב דורך דער פריינטלעכער פארמיטלונג פון זשאן דע מאָופּאסאן, ארכיוויסט און ביבליאָטעקער פון באָרדאָ, זיך געהאט גע־שטעלט אין פארבינדונג. ביידן דריק איך דאָ פאר דעם אויס א דאנק.

א דאנק בין איך אויך שולדיק אלע די יעניקע וואָס האָבן ארויסגעוויזן אן אינטערעס צו דער פון מיר אונטערגענומענער ארבעט, און זיינען געווען באהילפיק מיט אָנגעוויזענעם אָדער מיטגעטיילטן מאַטעריאל. צווישן די דאָזיקע דארף איך דאָ דערמאָנען נאָך אמאָל זשאן דע מאָופּאסאן, פון באָר־דאָ, וועלכער איז געווען אזוי פריינטלעך מיר פאָרצולייגן זיינע פאָרשונגען וועגן פראנצויזישן רעזשים; דר. גוסטאוו לאנקטאָ, דעם הויפּט פון די נאַ־ציאָנאלע ארכיוון אין אָטאווא, און פיער־זשאָרזש רואָ, געוועזענעם פּראָווינ־ציעלן ארכיוויסט פון קוויבעק. אסך הילף האָב איך געקראָגן פון דעם אמאָ־ליקן „שעף פון אינפאָרמאציע" פון די נאַציאָנאלע ארכיוון, דעם פארשטאָר־בענעם פראַנסיס זש. אודע, וועלכער איז תמיד געווען גרייט מיט אָנווייזן אָדער צוזושטעלן דאָקומענטן וואָס איך האָב געבעטן. מיט באזונדערער אנער־

קענונג וויל איך דאָ פֿאַרנאָטירן דעם פֿאַקט, אַז דער באַנוץ פֿון טייל מאַטע־ריאַל מיט אַ ריין יידישן אינהאַלט איז מעגלעך געוואָרן דורך דעם וואָס דער באַוואוסטער יידישער כלל־טוער לייאָן קאָהען ע״ה האָט, פֿאַר דעם צוועק פֿון דער דאָזיקער אַרבעט, פֿאַר אַ צייט געהאַט איבערגעגעבן אין מיין רשות זיין ביבליאָטעק און דעם גאַנצן ייק״א־אַרכיוו, צוזאַמען מיט דעם אַרכיוו פֿון דער „שער השמים״ געמיינדע.

דערמאָנען דאַרף איך אויך מ. מ. שאַפּיר פֿאַר לייענען אַ טייל פֿון דער קאָרעקטור. גאָר צום סוף וויל איך אויסדריקן אַ יישר כוח דעם קאַנאַדער יידישן קאָנגרעס און אַ גרופּע פּערזענלעכע פּריינט, וואָס האָבן זיך פֿאַר־אינטערעסירט מיט אַרויסגעבן דאָס פֿאָרליגנדיקע ווערק אין זיין יידישן אָריגינאַל און האָבן געמאַכט מעגלעך דאָס דערשיינען פֿון דעם איצטיקן ערשטן באַנד. איך וויל דאָ זאָגן, אַז די וואַרעמע באַציאונג וואָס אַסך פֿון זיי האָבן פֿון אָנהייב אָן אַרויסגעוויזן צום ציל וואָס איך האָב זיך געהאַט געשטעלט ביים נעמען שרייבן די „געשיכטע פֿון יידן אין קאַנאַדע״, איז פֿאַר מיר געווען די גרעסטע דערמוטיקונג. איך דערמאָן עס דאָ איצט מיט טיפֿער דאַנקבאַרקייט. אַ באַזונדער דאַנק קומט אָבער מיין פֿרוי, וועלכע האָט, חוץ דעם זוכצעטל וואָס זי האָט צוזאַמענגעשטעלט, אַ גרויסן פּערזענלעכן חלק אין דער גאַנצער אַרבעט. איר העלפֿן טיילן די זאָרגן און שוועריקייטן מיט וועלכע דאָס איז פֿאַרבונדן געווען, האָט מיין אויפֿגאַבע אויף אַסך פֿאַר־גרינגערט.

מחמת דוחק אין פּלאַץ, און צוליב דעם וואָס די וויכטיקערע מקורים ווערן אָנגעוויזן אויפֿן אָרט, ווערט אויסגעלאָזט די ביבליאָגראַפֿיע וואָס האָט געזאָלט צוגעגעבן ווערן סוף בוך.

ב. ג. זאַק.

דעם 14טן אַפּריל 1948.

אינהאלט:

פאָרוואָרט

אונטערן פראנצויזישן רעזשים

קאפיטל איינס

דער ערשטער באריר מיטן לאנד

לעגענדע און פאקט. — ווער איז געווען ניי־פראנקרייכס ערשטער היסטאָרי־קער? — א העברעאיש און תלמוד־קענער און פילאָסעמיט. — זיין שטארקע שנאה צו די שפאניער. — די לעגענדע וועגן הערצאָג פון וואנטאדור (אנרי דע לעווי). — אייניקלעך פון די אנוסים. — די וואָס האָבן ארונטערגעוואָרפן די אלטע ירושה. — „יידן אויף פראנצויזישע קריגשיפן." — א מעשה מיט א פארשטעלטער „אימיגראנטקע". — קעניג באצאָלט אירע רייזע־הוצאות אויף צוריק. — א האָלענדישער ייד „פארבלאָנדזשעט". —זיין מאָדנע דערפארונג. — פארמיטלערס אין פראנקרייכס פריען האנדל — — — — — — זייט 19

קאפיטל צוויי

דער יידישער בייטראָג צו ניי־פראנקרייך

די משפחה גראדיס. — גראדיסעס ערשטע שיף קיין קוויבעק. — גרינדונג פון „געזעלשאפט פון קאנאדע". — די הונגער־לאגע אין ניי־פראנקרייך. — א יידיש שיף וואָס ברייגנט הילף. — א נאָמען וואָס איז געוואָרן באקענט אין הויכע קרייזן. — אויסבראָך פון „זיבן־יאָריקן קריג". — קאנאדעס ניט־צוגעגרייטקייט זיך צו פארטיידיקן. — גראדיס אָרגאניזירט מיליטערישע עקספעדיציעס פאר שוצלאָזער קאָלאָניע. — העלפט קריגן רעקרוטן צו שיקן פארשטארקונגען. — זיין באריכטע „ראָביסט". — — — — — — זייט 32

אינהאלט

קאפיטל דריי

אברהם גראדיס און גענעראל מאַנקאלם

גראדיס שיקט נאָך דרינגענדיקע הילף פאר נײַ־פראנקרײַך. — ניט געלונגענע צוריק־רייזע פון זיינע שיפן. — מאַנקאלמס גרויסער צוטרוי צו אים. — די אָפטע דערמאָנונגען וועגן גראדיסן אין זיין „טאָגבוך" און אין בריוו צו זיין פאמיליע. — איז שטארק צופרידן מיט דער הילף וואס ער קריגט דורך אים. — גראדיס און די פראנצויזישע מלחמה־געפאנגענע אין ענגלאנד. — א נאָמען וואס וועט ארויסשיינען זייט ביי זייט מיט מאַנקאלמס נאָמען. — א פּאָר אינטערעסאנטע אנעקדאָטן. — די ראָל פון נאָך א יידן: קאפיטאן שאָמבערג. — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 44

אין דעם ענגליש־קאָלאָניאלן פעריאָד

קאפיטל פיר

דער אָנהייב פון יידישן ישוב

אמעריקע א תרופה צו יידישע צרות. — יידן ווי פארמיטלערס פון איידאָ־פּיאישן אימפּעריאליזם. — יוסף דע לא פּענהא און דער לאבראדאָר האלב־אינדזל. — יידן און די פּראָווינץ נאָווא סקאָשיא. — דער אינטערעס צום נייעם לאנד. — אהרן הארט און זיין יידישער באטאליאָן. — די וואָס זיינען געקומען מיט סיר דזשעפרי אמהערסט. — די ערשטע בויערס פון יידישן ישוב. — אן עלעמענט וואָס האָט זיך גיך צוגעפּאסט צו די נייע באדינגונגען. — ערשטע יידישע לאנד־באזיצערס אין מאָנטרעאָל. — — — — זייט 57

קאפיטל פינף

די גרינדונג פון דער ערשטער קהילה

די פּיאָנערן אן אינטעליגענטער קלאס. — גרויסע היסטאָרישע ראָל פון אהרן הארט. — געמישטע חתונות א געוויינלעכע דערשיינונג. — די ערשטע דייטשע יידן. — דאָס אינערלעכע לעבן פון די יידן אין מאָנטרעאָל. — גרינדונג פון ערשטער קהילה. — די ערשטע שול און בית עלמין. — די שול־תקנות ווי א קאָדעקס פאר דער געמיינדע. — דער ערשטער רב. — א ייד געריכט־פארוואלטער פון מאָנטרעאָל. — יידן און דער שקלאפן־מסחר. — א מחלוקת אין דער יונגער קהילה. — רב מאָנט שכירות און קלאָגט פּרנס אין גע־ריכט. — — — — — — — — — — — — — זייט 70

אינהאלט

קאפיטל זעקס

בעת דעם אמעריקאנער אומאָפּהייננגיקייטס־קריג

די פּאָליטישע באַדינגונגען אין קאנאדע. — אַנהייב פון באוועגונג פאר קאָנ־סטיטוציאָנעלע רעפאָרמען. —יידישע פּעטיציאָנערן פאר א פּאָלקס־הויז. — מערקווערדיקע ראָל פון פריע פּיאָנערן. — אויסבראָך פון אמעריקאנער אומ־אָפּהייננגיקייטס־קריג. — יידן און די „פאראייניקטע לאָיאַליסטן״. — די משפחה פראנקס אין קאנאדע. — ארעסט פון דוד ס. פראנקס אין מאָנטרעאָל. — זיין שפּעטערדיקע פּאָליטישע קאריערע. — לוי סאָלאָמאָנס און די רעוואָלוציאָנערע ארמיי. — אהרן הארט און די אמעריקאנער. — א מעשה מיט אן אגענט־פּראָוואָקאַטאָר. — — — — — — — — — — — — — — זייט 81

דער פּאָרמאַטיווער אָדער ספרדישער פעריאָד

קאפּיטל זיבן

די „יידן פראגע״ ארויפגעבראכט צום ערשטן מאָל

דער יידישער חלק אין א דערפאָלג. — דער קאָנסטיטוציאָנעלער אקט פון 1791. — א שטילשטאנד אין דעם קהילה־לעבן. — העגרי דזשאָזעף, יעקב פראנקס און דוד דוד. — ערשטער יידישער געריכט־געשוואוירענער אין מאָנטרעאל. — פריע אפּליקאנטן אויף לאנד. — די „יידן־פראגע״ שווימט ארויף. — יחזקאל הארט דערוויילט צו געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג. — דער קאַמף צוליב זיין שבועה. — זיין פּעטיציע און די היציקע פארהאנדלונגען אין „הויז״. — דער געפליגלטער יורידישער ויכוח אים אויסצושליסן. — פיינט־לעכע מאַיאָריטעט באשליסט קעגן אים. — — — — — — — — — זייט 95

קאפיטל אכט

דער קאַמף צוליב יחזקאל הארט

היציקער שטרייט אין דער אסעמבלי. — בעדארס איבערגעשפּיצטע סברות און אטאקע אויף יידן. — ענגלישע דעפּוטאטן פּארטיידיקן זייער יידישן קאָלעגע. — מיינונגען פון אָנערקענטע יורידישע אויטאָריטעטן. — פּרעסע נעמט אויף קאַמף. — שארפער אָנגריף פון „דהי מערקיורי״ אויף קאַטאָ־ליקן. — יחזקאל הארט ווידער דערוויילט און אויסגעשלאָסן צום צווייטן מאָל. — א אומאָנגענעמער פּונקט. — סיר דזשיימס קרעיג לייזט אויף פאר־זאמלונג. —אויסצוג פון אָפיציעלער קאָרעספּאָנדענץ. — א אינטערעסאנטער פאקט. — — — — — — — — — — — — — זייט 108

אינהאלט

קאפיטל ניין

יידן קריגן גלייכן סטאטוס

א אידילישער שטריך. — דער לעבנס־שטייגער פון א צעוואַרפּענעם ישוב. — די מלחמה פון 1812־1814. — דער יידישער אַפּרוף אויף די געשעענישן. — בנימין הארט ניט צוגעלאָזט אין דער מיליץ. — באַקלאָגט זיך פאר סיר דזשאָרדזש פּרעוואָ. — זיין בקשה דערפילט מיט אכט יאָר שפּעטער. — יידישע פּעטיציע מכוח אייגענעם קהלשן רעגיסטער. — געזעץ וועגן דעם ווערט אָנגענומען. — נאָך יידישע פּעטיציעס. — ביל אין פּארלאמענט צו געבן יידן גלייכע רעכט. — ביל דורכגעפירט און ווערט געזעץ. — גרויסע דערגריי־כונג אויפן וועג פון ליבעראליזם. — — — — — — — — — — — — — זייט 121

קאפיטל צען

אין דער תקופה פון איבערגאנג

אַביסל פריע יידישע סטאטיסטיק. — קריזיס טרעט אריין אין געמיינדע. — מען בויט אויס נייעם מקום קדוש. — אויסבראָך פון כאָלעריע, וואָס רויבט אָסך קרבנות. — פארהער וועגן רעכט פון יידישע בירגער. — ווידער די יידי־שע שבועה. — לאָרד איילמער שרייבט וועגן דעם קיין ענגלאנד. — א אינ־טערעסאַנטע קאָרעספּאָנדענץ. — בנימין האַרט און משה י. העיס דערהייבן צו מאַגיסטראטור. — יידן אין אויבער־קאַנאַדע און ערשטע יידן אין טאָ־ראָנטאָ. — א קיבוץ וואָס פארמערט זיך ניט. — א אינטערעסאַנטע פּערזענ־לעכקייט. — — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 137

קאפיטל עלף

יידן און דער אויפשטאנד פון 1837

נייע שטימונגען אין דער קאנאדער לופט. — מאסן נעמען אויף רעוואָלו־ציאָנערע אידייען. — שטעלונג פון יידן און די ספּעציפישע באדינגונגען וואָס האָבן עס באאיינפלוסט. — יחזקאל הארט אונטערהאַלט רעוואָלוציאָ־נערע פירערס. — משה הארט, העגרי יודא און די פראנצויזישע פּאטריאָטן. — גרויסער יידישער אָנטייל אויף לאָיאַליסטישער זייט. — קאַפּיטאַן אליעזר דוד, לייטענאַנט משה־שמואל דוד, יעקב־העגרי דזשאָזעף און אַנדערע. — בנימין הארט לייענט „ראַיאָט אַקט". — זיין ראָל ביים איינשטעלן אָרדענונג. — א פינאַנציעלער עקספּערימענט. — ענגלישע יידן עמיגרירן קיין קאַ־נאַדע. — — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 150

אינהאלט

קאַפּיטל צוועלף

אָנהייב פון דייטש-פּוילישער אײַנוואַנדערונג

ערשטע יידישע פּראָפעסיאָנאַלן. — דר. אהרן־הארט דוד. — טויט פון יחזקאל הארט. — מערקווערדיקע קאַריערע פון משה־יהודה העיס. — שעף פון מאָנטרעאָלער פּאָליציי פאר אַ משך פון זעכצן יאָר. — פּאַרלאַמענט אין שכנות אין העיס טעאַטער. — רעוו. אברהם דע סאָלא קומט קיין מאָנט־רעאַל. — זיין איינפלוס ווי רב און געלערנטער. — ווערט פּראָפעסאָר אין מעקגיל. — מיינונגען פון דער פּרעסע. — ערשטע יידישע זונטיק־שול. — די „חברה עזרת אביוני ישראל” און אַ באַריכט פון איר טעטיקייט. — יידי־שע אימיגראַציע „אויסערגעווײנלעך גרויס”. — — — — — — — — — זייט 164

קאַפּיטל דרייצן

ליבעראַליזם אין שטעלונג צו יידן

א באַציאונג אָן פאָראורטייל. — באַזוך פון יידישן פּאַרשטייער פון נאָענטן מזרח. — קומט בעטן הילף ביי קאַנאַדער יידן. — מיסיע דערוועקט סימפּאַ־טיע אין קריסטלעכע קרייזן. — לעקציע פון רבי דע סאָלא, וואָס מאַכט רושם. — מערקווערדיקע רעדע אין אַ קירך. — שמואל בענדזשאַמין דער־ווילט אָלדערמאַן. — בנימין הארט פּארלירט ראַנג. — נאָך בייטראָגן צו קאַנאַדעס אנטוויקלונג. — יידן אין אויסלענדישן קאָנסולאַט־דינסט. — וואָס אימיגראַנטן ברענגען מיט זיך. — נאָך אביסל סטאַטיסטיק. — ערשטער ייד מעיאָר אין קאַנאַדע. — — — — — — — — — — — — — — זייט 178

קאַפּיטל פערצן

גרינדונג פון נייע יידישע קהילות

אהרן הארטס שול אין טהרי ריווערס. — דייטש־פּוילישע געמיינדע און איר ערשטע שול. — אינצידענט ביים לייגן ווינקלשטיין. — די מאָס משפּחה. — סכסוך מיט פּאָרטוגעזער יידן. — יידן אין קוויבעק און זייער ערשטע קהילה. — קהילה געגרינדעט אין טאָראָנטאָ. — די נאָרדהיימערס און די ראָסין ברידער. — לואיס סעמועל. — לאַנקאַסטער, האַמילטאָן, אָטאַווא. — יידן אין מאַריטימע פּראָווינצן. — א תענית ציבור צוליב אומרוען אין אינ־דיע. — — — — — — — — — — — — — — זייט 191

אינהאלט

קאַפּיטל פופצן
דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן און דער ישוב אויפן פּאַציפישן ברעג

קאַנאַדער יידן באַגריסן יידישן זיג אין ענגלאַנד. — באַגייסטערטע מאַסן־פאַרזאַמלונג אין מאָנטרעאָל. — פאַרזאַמלונג הערט אויס רעדעס און נעמט אָן רעזאָלוציעס. — רבי דע סאָלאַס מאָראַלישער בייטראַג. — גרינדונג פון „יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי". — א. ג. אַשער און י. ג. אַשער. — שוועריקייטן די ערשטע יאָרן. — אין וויטן קאַנאַדער מערב. — קהילה געגרינדעט אין וויקטאָריע. — איר „שול־פראַגע". — די פראַנקלינס און העברי נאַטאַן. — פּאַראַד ביים לייגן שול־ווינקלשטיין. — יידן אין קאַנאַדע פון „ברעג ביז ברעג". — — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 205

קאַפּיטל זעכצן
פאַר דער אַנקומענדיקער איינוואַנדערונג

אין די פּיאָנערן־טעג אין בריטיש קאָלאָמביע. — יידישער אַנטייל אין עפנט־לעכן לעבן. — דעלעגאַטן אויף נאַציאָנאַלן צוזאַמענפאָר. — דוד אברהם אנשל. — נאָך אָרגאַניזאַציעס געגרינדעט. — פּראָבלעם מיט אַנקומענדיקע אימיגראַנטן. — מאָנטרעאָלער יידן פּראָטעסטירן קיין לאָנדאָן. — ערשטע סימנים פון שול־פראַגע. — פּלאַן צו גרינדן יידישן לערן־אַנשטאַלט. — מחלוקת ברעכט אויס און פּלאַן ווערט צעשטערט. — דייטש־פּוילישע געמיינדע עפנט לאַנד־שול. — ניימאַן ל. שטיינער. — טויט פון רבי דר. דע סאָלאַ און דר. א. ה. דוד. — — — — — — — — — — — — — — זייט 220

דער רוסישער אימיגראַציע־פּעריאָד

קאַפּיטל זיבעצן
נאָך די פּאָגראָמען פון די אכציקער יאָרן

דער כוח פון אנטיסעמיטיזם. — אויסבראָך פון פּאָגראָמען אין רוסלאַנד. — די קליינע יידישע קאָלאָניע אין וויניפּעג. — פּראָטעסטן קעגן צארישער רע־גירונג און קאָמיטעטן צו העלפן פליטים. — קאַרדינאַל מענינגס הארציקע ווערטער. — דער קאַנאַדער היי־קאָמישאָנער און די רוסישע יידן. — זיין אויסערגעוויינלעכער אינטערעס צו זיי. — מערקווערדיקער בריוו צום מאַרקיז פון לאָרן. — מעקדאָנאַלדס ניט שטאַטסמאַנישע שטעלונג. — וואָס זיינע בריוו דערציילן וועגן דעם. — אַנקום פון ערשטער פּאַרטיע רוסיש־יידישע אימיג־ראַנטן. — זייערע ביטערע, פּיינלעכע דערפאַרונגען. — לאַגע פון פליטים איז שרעקלעך. — — — — — — — — — — — זייט 237

א י נ ה א ל ט

ק א פ י ט ל   א כ צ ן

א אינטערעסאנטער קאָלאָניסטישער פּלאַן

בריוו צום „המליץ״. — מצב פון פליטים פארבעסערט זיך. — אן אומגע־
הויער פּראָבלעם פאר מאָנטרעאָלער יידן. — א מוסטער פון פילאנטראָפּיע.—
אָנהייב פון יידישער קאָלאָניזאציע. — א ניט־געלונגענער פּרואוו. — וויני־
פּעג ווערט יידישער צענטער. — ערשטע אימיגראנטן פון רומעניע. — פּלאַן
צו באזעצן יידן אויף לאנד. — דער „מאָנטעפיאָרע אגריקולטור הילף־פאר־
איין״ און זיינע צילן. — אידייע וואָס האָט אינספּירירט באוועגונג. — זייט 251

ק א פ י ט ל   נ י י נ צ ן

נייע געביטן פון טעטיקייט

אָנהאלטנדיקע אימיגראציע און פארגרעסערטע דאגות. — „אפּטאון״ און
„דאונטאון״ יידן. — נייע געמיינדעס און דאָס צוקומען פון נאָך שולן. —
א בריוו פון סיר דזשאָן א. מעקדאָנאלד. — שול־פראגע ווערט פּראָבלעמא־
טיש. — פּאָרטוגעזער געמיינדע שליסט אָפּמאַך מיט קאטאָליקן. — אלכסנדר
הארקאווי אין מאָנטרעאָל. — זיין איינפלוס אויפן לאָקאלן יידישן לעבן. —
א יידישע צייטונג און א פּרואוו מיט לאטיינישע אותיות. — זיין ליטערא־
רישע און אנדערע טעטיקייטן אין קאנאדע. — גרינדונג פון „חובבי ציון״
פאראיין. — די ערשטע ביבליאָטעק. — דער לעבנס־סטאנדארד פון דער
יידישער מאַסע. — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 267

ק א פ י ט ל   צ ו ו א נ צ י ק

אָנבאָט פון פריי לאנד פאר יידן

באַראָן דע הירשעס אָפּרוף אויף ווענדונג פון יידישע פירערס. — פרייע
טאָג־שול פאר אימיגראנטן־קינדער. — אָנבאָט פון לאנד אין צפון מערב
טעריטאָריעס. — א קאָנפידענציעלער בריוו פון אָפּיס פון קאנאדער היי־קאָ־
מישאָנער. — ווען קאנאדע האָט געזאָלט פארנעמען דעם אָרט פון ארגענ־
טינע. — אינטערוויו מיט פּרעמיער אבאָט. — אָטאווא סימפּאטיש צו יידישן
קאָלאָניזאציע־פּלאן. — פון א גרויסן פּראָיעקט ווערט גאָרנישט — פּאָרשלאָג
פון ייק״א אין פּאַריז. — הירש, אָקסבאָו, וואפּעלא. — באַראָן דע הירש
אינסטיטוט און יידישע דערציאונג. — שארפע מחלוקת מיט פּאָרטוגעזער גע־
מיינדע צוליב יידישע שול־שטייערן. — סכסוך ווערט אויסגעגליכן דורך
רעגירונג. — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 282

אינהאלט

קאפיטל איין און צוואנציק

דער ברייטערער געזעלשאפטלעכער פעלד

די אלטע זארג פון יידישע פירערס. — צעשפרייטונג פון יידישער באפעל־קערונג איבערן לאנד. — ארטאדאקסישע שולן, רעפארם־טעמפלען און ארגאניזאציעס און פאראיינען. — „סעגרעגאציע“ על פי יידישן נוסח. — השפעה פון מזרח־אייראפעאישן אימיגראנט אויף יידישן לעבן. — גרינדונג פון „דזשואיש טיימס“. — דרייפוס־פראצעס האט אנטיסעמיטישע אפקלאנגען. — קאנאדער יידן נעמען אויף ציוניסטישן רוף. — צוזאמענפאר פון רעפארם־ראביים אין מאנטרעאל. — טרעט ארויס קעגן הערצלס „יודנשטאט“. — טויט פון דוד אפנהיימער. — יידן אין קאנאדער אוניווערזיטעטן. — מעדיצין, קונסט און טעאטער. — — — — — — — — — זייט 299

קאפיטל צוויי און צוואנציק

דאס יידישע לעבן שפעט די ניינציקער יארן

קלארענס י. דע סאלאס פריע ליטעראַרישע טעטיקייט. — דזשעראלד ע. הארט און זשול העלבראנער. — סאציאל־עקאנאמישער מצב פון יידן. — די ערשטע שניידער־יוניאן. — שטוינענדיקע „סוועט־שאפ“ באדינגונגען אין קליידער־אינדוסטריע. — לאגע פון יידישע ארבעטער איז שרעקלעך. — בייסיקע ווערטער פון „דזשואיש טיימס“. — שולן, בתי מדרשים און דער טראדיציאנעלער חדר. — גרינדונג פון תלמוד תורה אין מאנטרעאל. — סט. דזשאן, נ. ב. — קולטור־געזעלשאפטלעכע פארוויילונגען. — יידן אין יוקאן. — באנייטער סכסוך איבער שול־פראגע. — אנטיסעמיטיזם האט ניט קיין ווירקונג. — — — — — — — — — — — — — — — זייט 315

קאפיטל דריי און צוואנציק

ביים סוף פון יארהונדערט

טויט פון באראנעסע דע הירש. — נייע מעגלעכקייטן פאר יידן אין קאנאדע. — סיר ווילפריד לאריעס ליבעראלער אנבאט. — א דעקלאראציע פון ערשטער וויכטיקייט. — פלענער פראקטישע און פאנטאסטישע. — מיסיאנערן לויערן אויף ארימע יידן. — דער „יידישער ענטפער“. — א ברייוו פון „משכיל אל דל“. — וואוקס פון ציוניסטישער פעדעראציע. — אויסבראך פון דרום־אפריקאנער מלחמה. — גרויסע יידישע אימיגראציע פון רומעניע. — אומפריינטלעכע מיינונגען פון פרעסע. — יידישע קעגנזייטיקע הילף. — קוקנדיק מיט צוטרוי פאראויס. — — — — — — — — — — — — — זייט 330

אונטערן פראנצויזישן רעזשים

קאפיטל איינס

דער ערשטער באריר מיטן לאנד

די געשיכטע פון יידן אין קאנאדע האט א ווייטן הינטערגרונט. אירע ערשטע אנהייבן וואס פאלן זיך צוזאמען מיט א פריען פעריאד אין דער אלגעמיינער געשיכטע פון לאנד, לאזן זיך ניט גענוי באצייכענען. דאס איז א סטאדיע ביי וועלכער זי איז שטארק מטושטש און אפילו באשפונען מיט א געוויסער לעגענדארישקייט.

די דאזיקע געשיכטע איז דערפאר ניט נאר עלטער פון דער צייט פון בריטישער אקופאציע, נאר זי גרייכט ביז ווייט אין פראנצויזישן רעזשים. א קליין רינגעלע אין א קייט וואס איז אויסגעשמידט געווארן דורך די ווילנס און די צופאלן וואס האבן באגלייט אנדערע, לאזט זיך דעריבער וועגן איר שייכות צו די דעמאלטיקע געשעענישן אין דעם לעבן פון נייפראנקרייך ווינציק וואס ריידן. אירע פארווארצלונגען, דורכאויס דינינקע, אפגעריסענע, זיינען ניט געווען דירעקט יידיש און האבן מיט יידן דירעקט זיך אויך ניט שטארק אנגעקערט. זיי האבן בלויז געהאט געוויסע ווייטלעכע יידישע פארבינד־פעדים, א מקור פון וועלכן זיי האבן זיך געצויגן. ביי איין פונקט, געפינען מיר אויס, שפילט אפילו דער „מיסטישער עלעמענט" א ראל און ער ווארפט זיך בולט אין די אויגן. מיר זעען אים אבער ניט ווי א פאקטאר פון געשיכטע, נאר ווי א פאקטאר וואס דארף דער געשיכטע צוגעבן א געוויסן קאליר.

עס איז שווער דא, פארשטייט זיך, צו ציען א באשטימטע ליניע און אפטיילן פאקט פון לעגענדע. מען קאן דא ניט אפטיילן דאס וואס איז היסטאריש ריכטיק און וואו עס האנדלט זיך וועגן דאקומענטירטע און דייטלעכע באגרינ־דונגען, — פון דעם וואו עס זיינען אט אזעלכע באגרינדונגען ניטא און וואס מוז ביי אונדז דערוועקן ערנסטע ספקות.

אבער דאס אלץ איז דאך פארט פול מיט דעם שטארקסטן אינטערעס. מען ווערט פון געוויסע מאמענטן וואס ווערן דא פאר אונדז אנטפלעקט ממש מיטגעריסן. די דאזיקע געשיכטע וואס איז אין תוך בלויז א המשך פון דער

היסטאָריע פון אונדזער פאָלק וואָס ווערט פאַרגעזעצט אין א געוויסן ווינקל פון צפון־אמעריקע, דערציילט אונדז גלייך ביים אָנהייב וועגן דער גרויסער ראָל וואָס יידן האָבן געשפּילט אין קאנאדע, און וואָס זיי האָבן ניט אויפגעהערט צו שפּילן זינט דאָ האָבן זיך געגומען מערקן סימנים פון א יידיש לעבן.

זיי האָבן מיט דעם דאָזיקן לאנד פון די פריע צייטן אָן געהאַט א שייכות און זיינען ביי פארשיידענע געלעגנהייטן אָדער אונטער פארשיידענע אומ־שטאנדן געקומען מיט אים אין באריר. יידישער איינפלוס איז אין א געוויסער צייט געשטאנען אין דינסט פון פראנקרייכס אינטערעסן אין קאנאדע, און האָט געזוכט צו באפעסטיקן איר פּאָזיציע און קאָלאָניאלע ראָל אויפן צפון־אמעריקאנער קאָנטינענט בכלל. מכוח די פארדינסטן, אין דער עפּאָכע פון פראנצויזישן רעזשים, פון א בארימטן יידן פון יענער צייט, וועמען גרעץ אגב גיט אָפּ אסך פּלאץ, דריקט זיך אויס א גרויסער פראנצויזישער היסטאָריקער אין קיין אנדערע ווערטער, ווי אז ער האָט מער אויפגעטאָן „צו באשיצן און פארטרעטן פראנקרייך, איידער דאָס קעניגטום אליין״. 1)

פונדעסטוועגן אָבער איז לויט דעם דעקרעט וואָס קאָלבער, דער הויפּט־מיניסטער פון לואי דעם 14טן, האָט אין 1685 געהאַט דורכגעפירט, געוועזן יידן פארווערט צו וואוינען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, די צפון־אמערי־קאנער קאָלאָניע אריינגערעכנט. מיט יענעם דעקרעט, ווי באוואוסט, האָט מען געוואָלט פארשפּארן פאר אלע ניט־קאטאָליקן, ד״ה פאר יידן און הוגענאָטן, יענע אלע ווייטע ערטער איבער וועלכע פראנקרייך האָט דעמאָלט געהערשט און וואו מען האָט ניט־קאטאָליקן ניט געוואָלט צולאָזן.

דאָס איז אויך געווען איינע פון די הויפּט סיבות, פארוואָס יידן האָבן ווי אזעלכע זיך ניט געפונען אין ניי־פראנקרייך, ניט געקוקט אויף דעם וואָס זיי זיינען דירעקט אָדער אומדירעקט מיט איר אָפט געקומען אין קאָנטאקט. אין געוויסע דאָקומענטן וואָס באציען זיך אויף יענער צייט טרעפן מיר דער־פאר אייניקע פון זיי אונטער פארענגלישטע אָדער פארגאליזירטע נעמען, אָדער נעמען וואָס קלינגען בלויז האלב־יידיש. מיר האָבן פאר זיך אויך דעם אינ־טערעסאנטן פאקט וואָס א שיף מיט דעם ביבלישן נאָמען „בנימין״, וואָס האָט באלאנגט צו א יידן און איז פון אים געווען אויסגעריכט און פּראָוויזירט, האָט אין א קריטישער צייט פאר דער פראנצויזישער קאָלאָניע געבראכט פאר אירע איינוואוינער די סאמע דרינגענדיקסטע הילף אין וועלכער זיי האָבן זיך געגויי־טיקט. דאָס איז געווען דאן ווען די לעצטע האָבן זיך געהאַט געפונען אין א צושטאנד פון הונגער און האָבן, על פי דעם באריכט וואָס דער אינטענדאנט

1) "protéger et représenter la France plus que la royauté elle-même."CAMILLE JULLIAN, Histoire de Bordeaux, 1895, in-4°, p. 542.

פון ניי־פראנקרייך האָט דעם 9טן סעפּטעמבער 1752 צוגעשיקט דעם פראנ־צויזישן מיניסטער, „זעקס וואָכן צייט געלעבט אויף פּאַרציעס פון א פערטל פונט ברויט א טאָג".

א גאנץ באַזונדער אינטערעס רופט ביי אונדז ארויס דער ערשטער היסטאָריקער פון ניי־פראנקרייך. דאָס איז מארק לעסקארבאָ, וואָס פון אים איז לייכט צו באַקומען דעם איינדרוק, אז צווישן די וואָס האָבן געשפּילט די ראָל פון די גייסטיקע וואָרטפירערס אין דער קאַנאַדער קאָלאָניע, האָט זיך געמוזט געפינען ניט איינער וואָס האָט געהאַט א געוויסע שייכות מיט יידן. מיר קאָנען זיך עס מאַכן א באַגריף פון זיינע אינטערעסאַנטע, מיט לעבעדיקע, פּאָעטישע פארבן דורכגעדרונגענע היסטאָרישע באַשרייבונגען פון ניי־פראנקרייך. 2) אין דער דאָזיקער געשיכטע זיינער זיינען אויף א עכט יידישן שטייגער, מיט דרוש און פלפול, כסדר אריינגעפּלאָכטן פּסוקים און ווערטער פון תנ"ך. עס ווארפן זיך דאָרט אויך דורך ווערטער אין העברעאישן כתב, ווי סגן, בספרד (?), תבה, איש, אשה, שלום, און אנדערע. עס איז צו זען, אז ער האָט ניט נאָר געקענט העברעאיש, נאָר איז אפילו געווען באַהאַוונט אין תלמוד, פונוואַנען ער ציטירט א פּאָר שטעלן. עס ווארפן ביי אים זיך אויך דורך ציטאַטן פון יאָזעפוס פלאַוויוס, און דאָס אלץ טוט ער מיט א באַזונדער ליבע צום אלטן ביבל־פאָלק. מיט דעם אלעמען האָט ער געוואָלט היפּאָטעזאכלעך דורכפירן דעם געדאַנק וועלכן אסך רייזנדיקע און געשיכטס־פאָרשער אין יענער צייט האָבן זיך געפּרוואווט ארויסזאָגן, — אז די אינדיאַנער האָבן געשטאַמט פון די עשרת השבטים. די דאָזיקע השערה וויל ער ארויסברייגנען, פארגלייכנדיק די העברעאישע שפּראַך מיט דעם לשון פון די אינדיאַנער, אויך געוויסע מנהגים און זיטן וואָס ער האָט אָנגעטראָפן ביי די לעצטע, מיט אמאָליקע יידישע מנהגים אָדער מיט אזעלכע וואָס האָבן געהאַט א ביבלישן מקור.

מארק לעסקארבאָ האָט געהאַט א ווארעמען געפיל צו יידן, און דאָס דער־קלערט, ווייניקסטנס אין א געוויסער מאָס, פאַרוואָס ער האָט ארויסגעוויזן אזוי פיל האס צו די שפּאַניער. ער דערציילט אז די לעצטע האָבן זיך באַנומען צו די אינדיאַנער, די ערשטע מענטשן וועמען זיי האָבן געטראָפן אויפן אמעריקאַנער קאָנטינענט און די אמתע באַלעבאַטים פון דעם דאָזיקן קאָנטי־נענט, אוממענטשלעך און מיט ווילדער אכזריות. דאָס איז געווען עטוואָס מער ווי א יאָרהונדערט נאָך גירוש שפּאַניע, און זיין כאַראַקטעריסטיק פון שפּאַנישן

2) MARC LESCARBOT, Histoire de la Nouvelle-France, suivie des Muses de la Nouvelle-France. Paris (Tross). 1886, 3 vols. די ערשטע אויסגאַבע איז דערשינען אין 1609.

פאָלק וועלכן ער שטעלט אויס פאר רוי און אָן א פונק מענטשלעכקייט, האָט זיך ארייגעפאסט אין די יידישע געפילן פון יענער צייט. אין איין פלאץ זאָגט ער:

„זיי (די שפאניער) האָבן אינגאנצן אויסגעהרגעט די איינגעבוירענע, מיט די אוממענטשלעכסטע מאטערנישן נאָר וואָס דער טייוול האָט גע־קאָנט אויסטראכטן. און מיט זייערע גרויזאמקייטן האָבן זיי דעם נאָמען פון גאָט פאר די דאָזיקע אומגליקלעכע מענטשן געמאכט א נאָמען פון שאנד... די רוימער... האָבן געגוג מלחמות געפירט קעגן די פעלקער פון דער ערד כדי אוועקצורויבן זייערע רייכקייטן, אָבער די שפאנישע גרויזאמקייטן האָבן ניט קיין פארגלייך אין דער געשיכטע. יענע לכל הפחות האָבן זיך צופרידנגעשטעלט מיט בארויבן די פעלקער וועלכע זיי האָבן באזיגט, ניט אויסמאָרדנדיק זיי..." 3)

וועגן דעם דאָזיקן היסטאָריקער אליין איז ווייניק באקאנט, אפילו ניט וועגן זיין געבוירן־פלאץ, אָדער געבוירן־יאָר, אָדער וועגן דעם יאָר פון זיין טויט. עס איז נאָר באוואוסט אז ער איז ביי פראָפעסיע געווען אן אדוואָקאט. דאָס מיינט, פארשטייט זיך, ניט, אז מען דארף דרינגען אז ער איז געווען א ייד. עס קאָן דאָך אָבער קיין ספק ניט זיין, אז ער האָט א טייל פון זיין דער־ציאונג געהאט צו פארדאנקען יידן, מיט וועמען קאָנטיק ער איז געווען באַ־פריינדט גייסטיק ווי געזעלשאפטלעך. צי האָבן זיי געהאט א אינטערעס אין זיין אונטערנעמענער נסיעה צו דעם ווייטן, אומבאקאנטן לאנד? דאָס איז שווער צו זאָגן, אָבער עס לאָזט זיך גלויבן אז זיינע יידישע פריינט האָבן געוואוסט פון זיין געפלאנטער אוואנטיורע.

צו דער אייגענער עפּאָכע קאָן אויך צוגערעכנט ווערן די מערקווערדיקע לעגענדע מיט וועלכער די ערשטע אָנהייבן פון יידישער געשיכטע אין קאנאדע זיינען ארומגעשפונען. די לעגענדע באציט זיך אויף אנרי דע לעווי, הערצאָג פון וואנטאדור, וועלכער איז געווען וויצע־קעניג פון ניי־פראנקרייך (1625־27) און זאָל האָבן געשטאמט פון יידן.

דער נאָמען „דע לעווי" אָדער „דע לעוויס" איז ענג פארבונדן מיט פארשיידענע פעריאָדן אין דער קאנאדער געשיכטע, און איז עד היום פארבליבן אין דער געאָגראפישער נאָמענקלאטור פון דער פראָ־ווינץ קוויבעק. שאמפלען נאָך דערמאָנט א פלאץ מיט אזא נאָמען, ווען ער באשרייבט אין 1629 זיין רייזע קיין קאנאדע. ער רופט עס „קאפּ דע לעווי", שפּעטער באוואוסט ווי „פּונקט דע לעווי". 4) דאָס האָט זיך דעמאָלט באַ־

---

3) דאָרטן, באנד 2, ז. 431 און 432.

4) אויף פראנצויזיש "de Lévy" און אפילו "de Lévi"

צויגן אויפן וויצע־קעניג און עס איז א טעות צו פארבייטן עס מיטן שפּעטער־דיקן גענעראל דע לעוויס, זיין אָפּשטאמער. נאָך גענעראל דע לעוויס, וואָס האָט פאר פראנקרייך אויסגעקעמפט איר לעצטן נצחון אין קאנאדע, הייסט היינט די שטאָט לעוויס. 5)

אויף דעם גרונט דערפון האָט זיך געשאפן די לעגענדע, אז דער פאר־טרעטער פון לואי דעם 13טן אין קאנאדע דעמאָלט, כאָטש ער האָט געשטאמט פון העכסטן פראנצויזישן אדל, איז געווען פארוואנדט מיט יידן, הגם די דאָזיקע קרובעשאפט איז געווען א גאנץ ווייטע. די וואָס האָבן זיך געפּרואווט עס נאָכפאָרשן האָבן זיך בלויז אָנגעשטויסן אויף די באזונדערע נוסחאות אין וועלכע דאָס ווערט איבערגעגעבן, און וואָס פירן אונדז צום אייגענעם לעגענדארישן הינטערגרונט פון דע לעוויס יידישן אָפּשטאם. עס ווערט למשל דערציילט אז אין דער פאמיליען־קאפּליצע פון די דע לעוויס אין פראנקרייך זאָל זיך האָבן געפונען א בילד פון מרימען און איינעם פון די דע לעוויס, וואָס איז געשטאנענען פאר איר, דאָס היטל אין האנט, מיט א בלויזן קאָפּ. „דעקט אייך צו, קוזין", האָט מרים צו אים זיך אָפּגערופן, לויט דער אויפשריפט אונ־טערן בילד. און יענער האָט דערויף געענטפערט: „דאָס איז, קוזינע, צוליב מיין באקוועמלעכקייט". און דאָס ווערט אויך איבערגעגעבן אין אן אנדער נוסח. מרים זאָל צו אים האָבן געזאָגט: „זעצט אייך אנידער, קוזין". און דער ענטפער איז געווען: „ניין, קוזינע, איך שטיי פון מיין באקוועמלעכקייט וועגן". 6)

אינטערעסאנט איז, וואָס אויף דעם משפחה־הערב פון דעם הערצאָג פון וואנטאדור האָבן צווישן אנדערע עמבלעמישע צייכנס זיך אויך געפונען דריי שטערנדלעך ווי „מגן דודס". דאָס דארף גענומען ווערן אין צוזאמענהאנג מיט נאָך זאכן וואָס ווערן וועגן אים דערציילט און וואָס רינגלען ארום זיין פערזאָן מיט א מאָדנער מיסטישקייט. אסך וויכטיקע פרטים פון זיין לעבן זיינען פאר־בליבן אומבאקאנט, וואָס האָט בכלל געגעבן פלאץ פאר דאָס לעגענדארע ארום אים. אזוי למשל באהויפּטן אייניקע אז ער איז געשטאָרבן בעת ער איז נאָך געווען א יונגערמאן פון א יאָר 35, און אן אנדער מיינונג איז פאראַן אז ער האָט דערגרייכט דעם הויכן עלטער פון 84 יאָר. פסיכאָלאָגיש קאָן מען אפשר אויך געפינען א שייכות צווישן זיין ווייטן יידישן אָפּשטאם און זיין ארבעט צו באפעסטיקן דעם קאטאָליציזם אין דער נייער קאָלאָניע. ער האָט אין דער דאָזיקער ארבעט זיך געהאט אריינגעוואָרפן מיט א כמעט איבער־

---

5) זע וועגן דעם J.-EDMOND ROY, Histoire de la Seigneurie de Lauzon, Vol. I, p. 20 et seq. פארגלייך אויך מאקס דזש. קאָהלער, פּובליקא־ציעס, אמ. ייד. היסט. געז., באנד פיר, ז. 87.

6) Le Moniteur Universel (Paris), 19 décembre 1881.

נאטירלעכן ענטוזיאזם — פיל מער איידער זיין פאַרגייער און די וואָס האָבן זיין פלאַץ פארנומען נאָך אים.

צו מער דירעקטע אויספירן וועגן דעם פריען פארבינד פון יידן מיט קאנאדע קומען מיר, ווען מיר שטויסן זיך אָן אויף נאָך נעמען פון יידישן אָפּשטאַם אָדער וואָס קלינגען יידיש. אויף דעם אופן זעען מיר אז איינער פון די ערשטע קאטאָלישע מיסיאָנערן וואָס איז אהער אריבערגעקומען, דער יעזואיט ביאר (אָנגעקומען אין פּאָרט־ראָיאַל, 1611), איז געווען אן אייניקל פון די מאראנען. זיין נאָמען דערמאָנט מיט זיך אן אָרט אין שפאניע וואו עס האָט פאר דעם גירוש פון 1492 זיך געפונען א יידישע קהילה. אין פראנק־רייך איז דער נאָמען אריבערגעבראכט געוואָרן דורך די אנוסים, וואָס האָבן אומעטום וואו זיי זיינען געקומען זיך גערופן לויט די ערטער פון וועלכע מען האָט זיי ארויסגעטריבן, ווי „טאָלעדאנאָ״, „וואלענצי״, „אלמערײדאָ״, אאז״וו. די יידן פון בעיאר, א פלאַץ דרום־צו פון דער שפּאַנישער פּראָווינץ סאלא־מאנקע, זיינען אהין אריבערגעקומען דורך נאוואריע. זייער נאָמען איז מיט דער צייט דורכגעגאנגען אזעלכע גלגולים ווי בעראַר, בראר (מיט א „ד״ ביים סוף), בעראַרדי, בעראַרדאָ, באר, ביאר (מיט א „ד״ אָדער „ט״), און אנדערע. 7)

וויסנדיק אז מען האָט די יידן אין פראנקרייך דעמאָלט ניט טאָלערירט און אז אסך פון די אנטלאָפענע אנוסים, וואָס זיינען מיד געוואָרן צו קעמפן אנטקעגן דעם שווערן גורל וואָס האָט זיי אומעטום פארפאָלגט, האָבן זיך געלאָזט פאר־שווינקען פונט שטראָם און זיך איינזאַפּן פון דער סביבה — קאָן פאר אונדז ניט זיין קשה, וואָס איינער פון די ערשטע קריסטנטום־פּרעדיקערס צווישן די אינדיאנער פון אקאדיע זאָל האָבן געשטאַמט פון יענע מאראנען.

אָבער יידן האָבן אונטערן פראנצויזישן רעזשים נאָך שוין אויף אזוי ווייט געהאַט באטראָטן קאנאדע, הגם עס איז שווער צו זאָגן דורך וואָס פאר א צופאל, אז מיר געפינען א פּאָר יידישע נעמען אפילו אין דער דעמאָלטיקער מיליץ פון לאנד. א יוסף דא סילווא, קאָנטיק א פּאָרטוגעזער ייד, איז געווען א קרעדיטאָר פון דער רעגירונג פון ניי־פראנקרייך. ער האָט געוואוינט אין מאָנטרעאל און ער ווערט באצייכנט אין א געוויסן דאָקומענט פון יענער צייט ווי „דער אזוי גערופענער פּאָרטוגעזער״. זיין נאָמען און דאָס וואָרט „פּאָרטוגעזער״ לאָזן ניט איבער קיין ספק אז ער איז געווען א ייד, הגם עס איז זיכער אז אין דער עפנטלעכקייט האָט ער עס ניט געקאָנט זיין.

א „מאראנדאָ״, וואָס זעט אויס צו זיין פארגרייזט פון מיראנדאָ, טרעפט מען אָן אין א רעגיסטער פון 1711. דעם דאָזיקן נאָמען האָט אהער אריבערגע־בראכט א יידישע משפּחה פון בעיאָן. א יעקב קאָסטע (קאָסטאָ?) ווערט דער־

7) Le Mercure de France, 1 mars 1922.

מאָנט אין א דעקלאראציע פון 1744, און דאָס זעלביקע מיט נאָך נעמען. דאָס אלץ זיינען פאראיינצלטע פאקטן. אָבער עס איז פון דעם קלאָר אז קינדער פון די אמאָליקע מאראנען וואָס האָבן געהאט ארונטערגעוואָרפן פון זיך די אלטע יידישע ירושה, האָבן זיך געפונען אין קאנאדע אין פארשיידענע פעריאָדן פון פראנקרייכס הערשאפט. דאָס ברייגגט אונדז אויך צום פּאָזיטיוון אויס־פיר, אז מען האָט אין דער קאָלאָניע גערן אויפגענומען אפילו די פון יידישן אָפּשטאם, אויב נאָר זיי האָבן געקאָנט אָדער געוואָלט איבערגיין צום קאטאָ־ליציזם. די צאָל פון אזעלכע האָט אָבער מסתמא געמוזט זיין גאנץ קליין. עס פארשטייט זיך, אז אין אלע פאלן האָבן די דאָזיקע זיך גוט איינגעלעבט מיט די קאָלאָניסטן און מיט זיי זיך אויסגעמישט.

אהער געהערט אפשר אויך די מאָדנע דערציילונג וואָס ווערט איבערגע־געבן אין א דאָקומענט צווישן די ענגלישע ארכיוון. דאָס איז א באריכט פון קוירנעל דייוויד דאָנבאר, פון 25טן אויגוסט 1732, אין וועלכן ער איז מודיע אז ביי לואיזבורג זאָלן זיך האָבן געפונען „זעקס פראנצויזישע קריגשיפן פול מיט יידן, צו באזעצן זיי אויפן סט. דזשאָן אינדזל (היינט פרינץ עדווארד אינדזל ביי דער גרינער בוכט", און אז די פראנצויזן וועלכע געפינען זיך דאָרט וועלן „באזארגן און אויסהאלטן דעם דאָזיקן ניי־געפלאנטן ישוב אין סט. דזשאָן מיט ברויט, תבואה און בהמות, אויב מען וועט זיי לאָזן". 8)

די מעשה קלינגט היפש פאנטאסטיש און עס איז איבעריק צו זאָגן אז זי איז געווען ווייט פון אמת. עס איז אָבער מעגלעך אז דאָס איז געווען געבויט אויף דעם וואָס האנדלשיפן פון פראנצויזישע יידן, בפרט נאָך מיט ביבלישע נעמען, האָבן דעמאָלט פארקערט צווישן פראנקרייך און אירע אמע־ריקאנער קאָלאָניעס. אָבער קיין שיף אזא האָט זיך ניט געהאט געפונען ביי לואיזבורג פריער, ווי ערשט מיט אָנדערטהאלבן צענדליק יאָר שפּעטער.

צום ערשטן מאָל ווערט וועגן יידן ווי אזעלכע דערציילט אין קאנאדע אין שייכות מיט צוויי מאָדנע פּאסירונגען. איינע פון זיי קלינגט ווי עפּעס א קוריאָז, בעת אין דער אנדערער פילט זיך א ווידערקול פון יענע צייטן ווען יידן האָבן נאָך געלעבט אונטער דעם שאָטן פון דער אינקוויזיציע.

א יידישע מיידל, פארשטעלט פאר א בחור אונטער דעם נאָמען „זשאק לא פארג", איז אין סעפּטעמבער 1738 אָנגעקומען קיין קוויבעק אויף דעם שיף „סען מישעל". דער פּאסאזשיר האָט געצויגן מיט זיך באזונדערע אויפ־מערקזאמקייט, ביז מען האָט געמאכט די מערקווערדיקע אנטדעקונג אז דער שיינער, לוסטיקער יונגערמאן מיט די ראפינירטע מאנערן איז גאָר ניט געווען

8) Public Record Office, Board of Trade, Nova Scotia, Vol. VII. E29.

קיין „זשאק", נאר א „אסתר" — אסתר בראנדא, אזוי האט זי געהייסן. דער אינטענדאנט האט די יידישע מיידל געלאזט ארעסטירן און ניט האבנדיק קיין פאסיקן פלאץ פאר איר, האט מען זי אפגעפירט אין קוויבעקער שפיטאל וואו מען האט זי געהאלטן אונטער אויפזיכט. צווישן דעם מיניסטער פון די קאלא־ניעס מיט דעם אינטענדאנט האט זיך דאן פארבונדן א פראגע וואס צו טאן מיט איר, ביז דער פראנצויזישער קעניג אליין האט זיך געמוזט ארייננמישן און פסקנען די שאלה מכוח די קאסטן אויף אומצוקערן זי צוריק קיין פראנקרייך.

דער דאזיקער פאל ווערט באטראכט פאר טשיקאווע און עס ווערט וועגן אים מיט גענויקייט איבערגעגעבן אין די ארכיוון. אין זיין ערשטן באריכט אין וועלכן ער איז דעם מיניסטער מודיע וועגן אסתר בראנדא, שרייבט האקאר, דער אינטענדאנט: „זינט איר אנקומען קיין קוויבעק, האלט זי זיך זייער צוריקגעצויגן. זי זעט אויס צו האבן א חשק אנצונעמען קאטאליציזם, אבער האט מורא אז אימיצער פון אירע קרובים זאל ניט קומען צופארן און זי דא געפינען". 9)

דער אינטענדאנט האט מיט איר ניט געוואוסט וואס צו טאן. מען האט זי אין שפיטאל לאנג ניט געקאנט האלטן און מען האט געמוזט פאר איר געפינען אן אנדער פאסיקן פלאץ. חוץ דעם איז די געשיכטע וואס די מיידל האט דער־ציילט געווען א גאנץ אויסטערלישע, לויט דער פאלגנדיקער דעקלאראציע אירער פאר דעם מארין־קאמיסאר פון קוויבעק, פון וועלכער מיר גיבן דא איבער א טייל. די דעקלאראציע טראגט די דאטע 15טער סעפטעמבער 1738:

„אסתר בראנדא, ארום צוואנציק יאר אלט, איז אין בחורשע קליידער און אונטער דעם נאמען זשאק לאפארג אויפגעשטיגן אין לא ראשעל אויף דעם שיף „סען מישעל", קאמאנדירט פון סיער דע סאלאבערי. זי האט דערקלערט אז זי איז די טאכטער פון דוד בראנדא, א יידישער סוחר פון סט. עספרי, לעבן בעיאן, און אז זי איז פון יידישן גלויבן; אז מיט פינף יאר צוריק האבן איר פאטער און מוטער זי ארויפגעזעצט אויף א האלענדישן שיף „קאפיטאן געאפראי", כדי זי צו שיקן קיין אמסטערדאם צו אירער א מומע און א ברודער; אז דאס שיף איז פארלארן געגאנגען ביים זאמדבערג פון בעיאן אין אפריל אדער מאי 1733, נאר זי האט זיך געראטעוועט מיט איינעם פון דער מאנשאפט און מען האט זי אויפגענומען אין דעם הויז פון קאטערין שוריא, אן אלמנה וואס וואוינט אין ביאריס; אז זי האט שפעטער, פארשטעלט פאר א מאן, זיך אוועקגעלאזט קיין בארדא, פונוואנען זי איז אפגעפארן מיט א שיף,

9) JOSEPH MARMETTE, Report on Canadian Archives, 1886. Introduction, p. xxxiii.

קאָמאַנדירט פון קאַפּיטאַן בערנאַר, וואָס איז געגאַנגען קיין נאַנט; אַז זי איז מיט דעם זעלביקן שיף צוריקגעקומען אין באָרדאָ, וואו זי האָט פונדאַסניי און אויף דעם אייגענעם אופן זיך אויפגעזעצט אויף א שפּאַנישן שיף, „קאַפּיטאַן אַנטאָניאָ", צו פאָרן ווידער קיין נאַנט; אַז קומענ־דיק אין נאַנט, האָט זי דעזערטירט און איז אוועק קיין רען, וואו זי האָט זיך געשטעלט אַרבעטן ווי א בחור־געזעל", אאַז"וו, אאַז"וו.

אויף דער פראַגע, פאַרוואָס זי האָט פינף יאָר צייט פאַרבאָרגן איר גע־שלעכט, האָט זי געענטפערט אַז נאָכדעם ווי זי האָט זיך געראַטעוועט פון שיפבראָך און איז אין בעיאָן אָנגעקומען אין הויז פון קאַטערין שוריאָ, ווי אויבן דערציילט, האָט די לעצטע זי „געצוואונגען צו עסן חזיר און אַנדערע פליישן וואָס זיינען פאַרבאָטן פאַר יידן. זי האָט דאַן באַשלאָסן מער קיינמאָל ניט אומצוקערן זיך צוריק צו איר פאָטער און מוטער כדי צו קאָנען געניסן פון דער זעלביקער פרייהייט וואָס די קריסטן". 10)

מען האָט וועגן דעם ענין צוזאַמענגעשטעלט א פּראָטאָקאָל צום מיניס־טער אין פראַנקרייך, און דער לעצטער האָט דערויף געענטפערט דעם אינ־טענדאַנט, באַמערקנדיק אַז ער צווייפלט שטאַרק אין דעם וואָס די מיידל דערציילט. „איך ווייס ניט", שרייבט ער, „אויב מען זאָל אינגאַנצן גלויבן אין דער דערקלערונג פון אסתר בראַנדאָ וועלכע איז לעצטן יאָר, פאַרשטעלט פאַר א בחור, אָפּגעפאָרן קיין קאַנאַדע מיט דעם שיף „סען מישעל" און זאָגט אַז זי איז א יידישקע. ווי אָבער דאָס זאָל ניט זיין, בין איך מסכים דערמיט וואָס איר האָט זי אַריינגעלאָזן אין קוויבעקער שפּיטאָל און איך וועל זיין צופרידן צו הערן אַז זי האָט זיך געשמדט. איר דאַרפט, חוץ דעם, צו איר זיך באַציען לויט ווי זי וועט אין דער קאָלאָניע זיך אויפפירן און לויט די אויס־קונפטן וואָס סיער פעליסיע, אָרדינאַטער פון בעיאָן, וועט וועגן איר אייך געבן". 11)

עס איז קאָנטיק אַז מען האָט אויף דער מיידל זיך שטאַרק געפּרואווט ווירקן אַז זי זאָל זיך שמדן. מען האָט געהאַלטן זי אין איין צוריידן צו דעם, אָבער זי האָט דערפון ניט געוואָלט הערן. גאָר די רייד וואָס אירע „אונטער־ריכטערס" האָבן דערויף באַנוצט איז געווען אַרויסגעוואָרפן און מען האָט דעריבער לסוף באַשלאָסן זי אָפּצושיקן צוריק קיין פראַנקרייך. אין א בריוו צום מיניסטער, באַקלאָגט זיך דער אינטענדאַנט אַז מען קאָן מיט דער יידישער

10) Public Archives of Canada: Archives Nationales, Archives des Colonies (דופּליקאַטן פון פראַנצויזישע נאַציאָנאַלע אַרכיוון), סעריע , באַנד 70, זייטן 69־66.

11) דאָרטן (די זעלביקע דופּליקאַטן), סעריע B, באַנד 1־68, זייט 140.

מיידל גאַרנישט מאכן. „איר אויפפירונג״, שרייבט ער, „איז ניט געווען אינ־גאנצן שלעכט, אָבער זי איז אזוי לייכטזיניק, אז זי איז אין פארשיידענע צייטן געווען אי געהאָרכזאם אי איינגעשפּארט בנוגע די אינסטרוקציעס וואָס די גלחים האָבן איר געוואָלט געבן. איך קאָן אנדערש ניט טאָן, ווי זי צוריקשיקן. סיער לאפארג, קאַפּיטאַן פונם שיף „לע קאָנט דע מאטינאָן״, פון לא ראָשעל, וועט עס נעמען אויף זיך״. 12)

די פראגע איז שפּעטער אויפגעשוואומען ווער עס זאָלליידן די קאָסטן דערפון. דאָס איז געווען א הארבע זאַך צום אנטשיידן, ביז לואי דער 15טער האָט די שווערע קשיה פארענטפערט. ער האָט זיך געמוזט אריינמישן, נאָכדעם ווי מען האָט אים באקענט מיט דעם פּראָבלעם וועגן דער יידישער מיידל, און דערקלערן אז ער אליין, דאָס הייסט דער שטאַט, וועט אינדעמניזירן דעם אייגנטימער פון שיף וואָס האָט די יידישע מיידל דאַן שוין געהאַט געבראַכט צוריק קיין פראנקרייך. דאָס איז געווען דער איינציקער אויסוועג. אויב ניט שמדן זיך, אויב ניט אָננעמען דעם קאַטאָלישן גלויבן, ווי מען האָט עס געוואָלט אז זי זאָל טאָן, דאַן האָט מען עס באטראַכט פאַר באזונדערס וויכטיק צו נעמען קעגן איר ענערגישע מיטלען. וועגן איר אויפהאַלטן זיך אין ניי־פראנקרייך האָט מער קיין רייד ניט געקאָנט זיין. מען האָט זי געמוזט ארויסשיקן.

דאָס ארויסשיקן די איינגעשפּארטע, איינגעעקשנטע מיידל וועגן וועלכער עס האָבן צווישן פראנקרייך און איר קאָלאָניע אין צפון־אַמעריקע געהאַלטן אין גיין שטאַפּעטן הין און צוריק, איז דורכגעפירט געוואָרן אויסשליסלעך אויף דער פאַראָרדענונג פון דעם קעניג אליין, וועלכער האָט אונטער דער צייט „גענומען א האַנט״ אין דער זאַך. דאָס איז געווען דאַן, ווען דער ענין פון איבערשיקן זי איז געוואָרן שוין אַן „אָפיציעלע אפערע״, און עס זיינען צווישן אים און דעם מיניסטער פאַר די קאָלאָניעס פאָרגעקומען קאָנפערענצן מיט אוידיענצן.

אין א בריוו וואָס ער האָט געשריבן צום פראנצויזישן פלאָטן־אדמיראל, וואָס טראָגט די דאַטע 25טער יאַנואַר 1740, איז דער קעניג צווישן אנדערן אים מודיע, אז נאָכדעם ווי „מיין קוזין, סיער האָקאַר, אינטענדאַנט פון קאַנאַדע, האָט מיט דעם שיף „לע קאָנט דע מאַטינאָן״, פון לא ראָשעל, אויף מיינע באַפעלן אָפּגעשיקט די יידישע מיידל אסתר בראַנדאָ צוריק קיין פראַנק־רייך, האָט סיער לא פּוענט, אייגנטימער פון דעם דאָזיקן שיף, צו מיר זיך

12) דאָרטן (די זעלביקע דופליקאַטן), סעריע F, באַנד 71, זייט 132. זע וועגן דעם אויך "La Petite Histoire" אין La Presse (מאָנטרעאַל) פון 16טן פעברואַר 1924.

געזוענדט וועגן באלוינען אים פאר פאסאזשיר־געלט . . . 13) און ווי מען קאָן זען פון א ווייטערדיקער שטעל אין דעם אייגענעם בריוו, האָט דער קעניג באוויליקט דעם פארלאנג.

דערמיט האָט זיך געענדיקט די מערקווערדיקע אוואנטיורע פון יענער יידישער מיידל, וואָס האָט א פארשטעלטע פאר א מאטראָז אָדער קאבין־יינגל אזוי לאנג ארומגעוואנדערט. זי איז געווען די ערשטע יידישע „אימי־גראנטקע" אזוי צו זאָגן וועלכע האָט זיך דערזען ביי די ברעגעס פון קאנאדע, וואוהין דער צופאל האָט זי דאן געבראכט. פון די אָנגעגעבענע דאטעס איז צו זען אז זי האָט אין לאנד זיך געמוזט אויפהאלטן א יאָר צייט. פון די אומ־שטאנדן פון וועלכע איר אויפהאלטן זיך דאָ איז געווען באגלייט, קאָן מען גאנץ באשטימט דרינגען אז קיין יידן האָבן אין קאנאדע דעמאָלט זיך זיכער ניט געפונען.

אז אנדער מאָדנע מעשה האָט פאסירט מיט א האָלענדישן יידן, דאָס גלייכן א פאסאזשיר אויף א שיף. אָבער דאָ איז די זאך צוגעגאנגען אויף א גאנץ אנדער אופן. עס לאָזט זיך שטארק גלויבן אז דאָ האָט מען אויך באנוצט א היפש ביסל צוואנג. אין דעם פאל מכוח וועלכן עס האנדלט זיך, האָט עס שטארק דערמאָנט אין די צייטן אין וועלכע יידן האָבן דאן נאָך געלעבט אין געוויסע טיילן איירָאָפּע. עס האָט זיך געפילט א הויך פון דער סביבה וואָס האָט דערמאָנט אין דעם אינקוויזיטאָרישן דרוק פון שפאניע, דער דרוק וואָס האָט זיי פארפאָלגט אפילו לאנג נאָך גירוש שפאניע — אז זיי זאָלן אָננעמען

13) ווי א טשיקאוון דאָקומענט, גיבן מיר דאָ איבער דעם גאנצן בריוו אין אָריגינאל:

"Lettre du Roy à M. l'Amiral.

A Versailles, le 25 Janvier 1740.

"Mon Cousin le Sr. Hocquart intendant en Canada ayant fait embarquer A Québec sur le Navire Le Comte de Matignon de La Rochelle la noée Esther Brandeau Juive qu'il avoit a renvoyer en france en exécution de mes ordres, et le Sr. La Pointe, propriétaire et armateur de ce navire m'ayant fait représenter que pour l'indemniser des fraix de ce passage il demandoit a estre dispensé d'embarquer sur le premier navire qu'il armera pour le Canada deux Engagez sur le nombre qu'il serait tenu d'y embarquer aux termes de mon Reglement du 15 Novembre 1728, j'ay accordé cette dispense a cet armateur, et je vous fais cette Lettre pour vous dire que mon intention est que nonobstant ce qui est porté par ce Reglement, il soit exempt d'embarquer ces deux engagez de moins, sans estre tenu de rien payer pour raison de ce, et que les expéditions necessaires pour la Navigation de Son Navire Luy soient delivrées au Siege de l'amirauté de La Rochelle. Et La pointe n'estant a autre fin &c. Ecrit a Versailles le 25 janvier 1740." (Public Archives of Canada: Archives Nationales. Archives des Colonies .13 .ז ,71 באנד ,B די דערמאָנטע דופליקאטן, סעריע)

קריסטנטום. דער ייד איז אין דעם יאָר 1752 געפאָרן מיט דעם שיף „לא פריפאָן״, וואָס איז געגאנגען קיין קאנאדע, און ווען ער האָט זיך געפונען אויפן מיטן ים האָט מען אים געטויפט, „נאָך דעם ווי מען האָט אים אויפגע־קלערט וועגן דעם רוימיש־קאטאָלישן און אפאָסטאָלישן גלויבן און ווי ער האָט אָנדערקענט די פאלשקייט און דעם גרויל פון דער יידישער רעליגיע״, ווי דאָס ווערט דערציילט. מען קאָן זיך אָבער פאָרשטעלן ווי די „אויפקלערונג״ האָט געמוזט צוגיין, מחמת עס איז קלאָר אז דער דורכגעפירטער אקט האָט ניט געקאָנט זיין קיין פרייוויליקע זאך. עפעס גלויבט זיך שווער אז א ייד פון האָלאנד זאָל דעמאָלט זיך האָבן געלאָזט פאָרן קיין ניי־פראנקרייך כדי אָנצונעמען קריסטנטום.

ווען דאָס שיף איז אָנגעקומען קיין לואיזבורג, האָט מען דעם יידן ארונ־טערגענומען און מען האָט אין דער אָרטיקער קאפּליצע מיט פייערלעכקייט דורכגעפירט די שמד־צערעמאָניע פונדאָסניי, אין דער אָנוועזנקייט פון קאָנט דע רעמאָן, גאָווערנאָר פון אקאדיע, און אנדערע פערזאָנען. אפנים אז מען האָט אין ניי־פראנקרייך דאן עס באטראכט פאר א נויטיקער זאך צו באקערן צו קריסטנטום א יידן, ווייל אניט וואָלט ער זיך דאָ ניט געקענט אויפ־האלטן, — און פאר וויכטיק טאקע צוליב דער „מצוה״ דערפון אליין. די געשיכטע ווערט באשריבן אין א געווויסן דאָקומענט אונטער פיר אונטער־שריפטן וואָס באשטעטיקן דעם דורכגעפירטן אקט. 14)

אָט די דאָזיקע צוויי דערמאָנטע פאלן, טיפיש ווי זיי זיינען געווען פאר דער צייט צו וועלכער זיי געהערן, זיינען די ערשטע וואו עס ווערט אין די קאנאדער ארכיוון דייטלעך דערמאָנט וועגן יידן. עס איז אָבער לייכט אָנצו־נעמען אז אין די יאָרן וואָס זיינען פארלאָפן פון איין עפּיזאָד ביז צום אַנדערן, האָבן מסתמא נאָך א פּאָר פון זיי באזוכט די צפון־אמעריקאנער קאָלאָניע. מען האָט בלויז ניט געוואוסט אז דאָס זיינען געווען אחינו בני ישראל, אז זיי האָבן געהערט צו די וואָס האָבן איבער זייער רעליגיע דאָ ניט געטאָרט פארבלייבן.

באזונדערס האָבן יידן אין די לעצטע יאָרן פון פראנצויזישן רעזשים געגומען קומען מיט ניי־פראנקרייך אין באריר, צוליב אזעלכע אָדער אנדערע סיבות. די הויפּט סיבה, ווי מען קאָן זיך עס משער זיין, האָט נאטירלעך געמוזט זיין מסחר, וואָס האָט אהער פון צייט צו צייט געהאט געבראכט פארשיידענע רייזנדיקע. אָבער מצד יידן האָט דער דאָזיקער מגע־ומשא מיט דער קאָלאָניע געמוזט זיין א גאנץ אומבאדייטנדיקער, ניט געקוקט דערויף וואָס זיי האָבן אין דער מסחר־וועלט ארום יענער צייט געשפּילט אזא גרויסע ראָל.

14) דאָרט (די זעלביקע דופּליקאטן), Etat Civil-Louisburg. 1752-1754. סעריע F, באנד 179, זייט 16.

דאָס איז דערפאַר ווייל דער פארקער מיט ניי־פראנקרייך איז ערשטנס געווען א שווערער, און צווייטנס — מחמת עס איז פאַר יידן דאָ, ווי אין די אנדערע פראנצויזישע קאָלאָניעס, ניט געווען מעגלעך צו קאָנען לאנג פאַרבלייבן און זייער יידישקייט זאָל ניט ציען קיין אויפמערקזאמקייט. אונטער אזעלכע אומשטאנדן האָט א צייטווייליקער באזוך פון אימיצן פון זיי, אפילו צוליב צוועקן פון האנדל אָדער כדי אויסצוגעפינען די מעגלעכקייטן וואָס זיינען דאָ געווען פאַר האנדל, געמוזט זיין א ניט גאָר אָפטע געשעעניש.

פונדעסטוועגן זעען מיר אז פון די פריע צייטן אָן האָבן זיי געשפּילט ניט קיין קליינע ראָל ביים אנטוויקלען און אויסברייטערן פראנקרייכס אינטערעסן, און אז זיי האָבן געגומען א גרויסן אָנטייל אין דעם האנדל פון די פראנצויזישע אינדזלען אין אמעריקע. דאָס זיינען דאָס רוב געווען פּאָרטוגעזער יידן, וואָס האָבן ארויסגעוויזן גרויסע פיאיקייטן צו מסחר און וואָס האָבן דערמיט זיך אָפּגעגעבן. אָט די דאָזיקע ראָל זייערע איז מיט דער צייט געוואָרן אלץ גרעסער. זיי האָבן זייערע קאָמערציעלע עסקים אָנגעפירט אויף א היפשן מאסשטאב, און דורך דעם געהאָלפן שאפן א נאָענטע פארבינדונג צווישן דעם מוטערלאנד מיט דער ווייטער אימפעריע. אויף אזאן אופן האָבן זיי געוואונען דעם צוטרוי פון די איינפלוסרייכע קרייזן און די מענטשן וואָס זיינען געשטאנען נאָענט צום קעניג. דער לעצטער האָט זיי פאַר דעם צוועק אפילו געהאָט באוויליקט ספּעציעלע פּריווילעגיעס. אין דעם זכות פון אזעלכע פּריווילעגיעס האָבן זיי אויך געקאָנט קומען קיין קאנאדע ווען זיי וואָלטן דאָס געוועלט.

אזוי פרי ווי אין 1724 הערן מיר פון דער פּראנצויזיש־יידישער האנדל־פירמע „דוד און מענדעס", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין סאן דאָמינגאָ, און מיט דריי יאָר שפּעטער אויך אין איינער פון די קלענערע פראנצויזישע אנטילן. אָבער פיל פריער נאָך ווי דאָס, האָבן יידישע האנדלשיפן און אונטער אזעלכע נעמען ווי „דוד" (גערופן אויך „מלך דוד") און „מלאך מיכאל", אָנגעפירט דעם פארקער צווישן פראנקרייך מיט אירע אמעריקאנער אינדזלען. דער פראנצויזישער קאָלאָניאלער מסחר האָט אויפגעבליט אין דער מאָס וואָס דער יידישער אָנטייל אין אים איז געוואָרן גרעסער. דאָס איז אָבער געוואָרן מעגלעך ערשט נאָך די ספּעציעלע תקנות פון יאנואר 1716 און די קעניגלעכע פאטענט־בריוו פון אפּריל 1717, וואָס האָבן דעם דאָזיקן מסחר רעגולירט.

פארשטייט זיך, אז די אייגענע תקנות האָבן אויך רעגולירט דעם קאָמערציעלן פארקער וואָס פראנצויזישע יידן האָבן געקאָנט האָבן מיט דער ווייטער קאנאדער קאָלאָניע. דאָס האָט אזא פארקער אויך מעגלעך געמאכט, און איינער פון זיי האָט דאָס אויפגענומען לויט א גאָר ברייטן פּלאַן.

קאפיטל צוויי

דער יידישער בייטראַג צו ניי־פראנקרייך

אויף א גאנץ באזונדער אופן האָט אין דעם פריען האנדל פון דער פראנצויזישער אימפעריע זיך אויסגעצייכנט די משפחה גראדיס. די דאָזיקע משפחה האָט זיך געציילט צווישן די סאמע אָנגעזעענסטע פּאָרטוגעזער יידן, וואָס האָבן נאָך פארשיידענע אומוואנדערונגען זיך געהאט באזעצט אין פראנק־רייך און דאָרט ענדלעך געפונען א מקום מנוחה.

אין די הענט פון אָט דער משפחה וואָס האָט פראנקרייך געגעבן גרויסע פירערס פון קאָמערץ, די באשאפערס כמעט פון איר האנדלס־מארין און דורך דער דאָזיקער האנדלס־מארין — די פארטיידיקערס פון אירע ווייטע קאָלאָניאלע באזיצונגען, זיינען געלעגן אירע וויכטיקסטע אינטערעסן. מען קאָן זאָגן, אז אויף ווי ווייט די אלטע און די נייע וועלט האָבן דעמאָלט קאָנ־קורירט צווישן זיך און פראנקרייך האָט אין דער דאָזיקער קאָנקורענץ געשפּילט אזא ראָל, איז אין אירע הענט אין א גרויסער מאָס אויך געלעגן פראנקרייכס גאנצער גורל.

זינט דעם יאָר 1744 איז דער נאָמען גראדיס אויך ענג פארבונדן מיט קאנאדע. און ער איז עס געבליבן פארבונדן ביז צום טאָג ווען עס איז אָפּגע־פּייערט געוואָרן דער לעצטער שאָס צו פארטיידיקן פראנקרייכס אָנהאלט אויף איר. שפּעטער, בעת מען האָט דעם קאנאדער אינטענדאנט, פראנסוא ביגאָ, ארעסטירט אין פאריז אויף דעם באפעל פון לואי דעם 15טן „צו משפּטן די וואָס זיינען אין קאנאדע באגאנגען פארשיידענע אומערלעכקייטן" און וואָס האָבן דערמיט געבראכט מאָנקאלמס מפּלה, איז אברהם גראדיס (1780־?1699) אויף דעם פארלאנג פון דער רעגירונג פון ווערסאיל אויפ־געטרעטן צו זאָגן עדות קעגן אים. ער איז געווען שטארק פּאָפּולער אין אָפיציעלע קרייזן וואו מען האָט צו אים געהאט אסך צוטרוי. מיט זיין אָנ־שטריינגען זיך מיט אלע כוחות צו העלפן אויפהאלטן פראנקרייכס פּרעסטיזש אין דער נייער וועלט, האָט ער זיך דערוואָרבן א באזונדער אָרט אין דער געשיכטע פון פראנצויזישן רעזשים אין קאנאדע בעת דער סוף פון דעם דאָזיקן רעזשים האָט זיך גענומען דערנענטערן.

דער גרינדער פון יידישן באנק־ און געשעפטהויז פון באָרדאָ וואָס האָט אזוי פיל געטאָן פאַר פראנקרייך, אנטוויקלענדיק אירע קאָמערציעלע אינטע־רעסן אָדער העלפנדיק באזאָרגן די מיטלען פון איר פארטיידיקונג בעת אירע מלחמות אין אמעריקע, איז געווען דוד גראַדיס, ווען די שטאָט באָרדאָ האָט שפּעטער געערט, א נאָמען געבנדיק נאָך אים א גאַס. ער איז געווען באקאנט ווי דער „פּאָרטוגעזער סוחר״ און ער האָט געהאט געשעפטלעכע פארבינדונגען מיט ענגלאנד, האָלאנד, דרום־פראנקרייך און מיט די פראנצויזישע קאָלאָניעס. בלויז א פּאָר יידן האָבן ביז 1760 געהאט דעם כבוד וואָס מען האָט זיי אויפגענומען פאַר בירגער פון דער שטאָט באָרדאָ, און דוד גראַדיס איז געווען איינער פון זיי. די דאָזיקע פּריווילעגיע איז אים געוואָרן צוגעטיילט דעם 29טן יאנואר 1731.

זיין פּלאַץ ווי פאַרוואַלטער־אייגנטימער פונם „גראַדיס הויז״ האָט שפּעטער איבערגענומען זיין עלטסטער זון, אברהם גראַדיס, וואָס איז גע־גאנגען אין דעם פאָטערס פוסטריט און האָט זיך נאָך מער אויסגעצייכנט ווי ער. דאָס איז געווען א מענטש מיט אויסערגעוויינלעכע פיאַיקייטן, איינער וואָס האָט באזעסן אסך יידישן שאַרפזין, א זעלטן קלוגן קאָפּ, ענערגיע, וויזיע, כאַראַקטער־פעסטקייט, און דער עיקר א פאַרשטענדעניש פאַר די פּראָבלעמען אויף וועלכע ער האָט זיך אָנגעשטויסן. די דאָזיקע פּערזענלעכע מעלות האָבן אים פרי געבראַכט אין באריר מיט די איינפלוסרייכע פראנ־צויזישע קרייזן פון זיין צייט און אויך מיט מאַסיע מאָורעפּאַ, דעם פאַר־טרויטסטן מיניסטער פון לואי דעם 15טן. מיט זיין חוש אָפּצומעסטן געוויסע זאכן, האָט ער זיך באזונדערס פאַראינטערעסירט מיט דעם זיכערקייט־צושטאנד פון דער פראנצויזישער אימפּעריע אָדער בעסער געזאָגט, מיט דעם מצב פון פראנצויזישן אימפּעריאַליזם בכלל.

ארום יענער צייט זיינען די פראנצויזישע קאָלאָניעס אין אמעריקע, און דער עיקר ניי־פראנקרייך, געווען זייער שוואך באשיצט. די רעגירונג האָט דערמיט זיך ניט פיל געקימערט. זי האָט דאָס מערסטנס איבערגעלאָזט צו פּריוואַטע יחידים וואָס האָבן אויף איר אויפטראָג פון צייט צו צייט איבער־געשיקט אהין שפּייז פאַר דער באפעלקערונג, אויך סאָלדאטן ווען מען האָט גענדארפט. אברהם גראַדיס איז געווען איינער פון זיי. ער האָט אָבער צו זיין אויפגאַבע זיך באצויגן מיט מער ערנסט און מיט א גרעסערער פלאנמעסיקייט ווי די אנדערע. ער האָט ניט געקאָנט פאַרשטיין, פאַרוואָס די פאַרבינדונג צווישן פראנקרייך מיט קאנאדע איז געווען אזא שוואכע, און ער האָט זיך עס גענומען פאַרריכטן, שיקנדיק צו דער וויטער קאָלאָניע האנדלשיפן מיט פאַרשיידענע זאכן, לויט ווי די רעגירונג האָט עס ביי אים באשטעלט. אויף

אזאן אופן האָט זיך ביסלעכווייז אנטוויקלט א אָפּטערער פּאַרקער צווישן דער קאָלאָניע מיט דעם מוטערלאַנד.

סוף חודש דעצעמבער 1744 האָט גראַדיס אויסגעריכט דאָס ערשטע שיף וואָס ער האָט אָפּגעשיקט קיין קוויבעק. דאָס איז געווען די „פּאָר־לואַי״, וואָס איז געוואָרן קאָמאַנדירט פון קאַפּיטאַן פראַנסואַ דרואיע. מיט א יאָר שפּעטער האָט דאָס שיף זיך ווידער ארויסגעלאָזט קיין ניי־פראַנקרייך, ווי א טייל פון דעם מיליטערישן קאָנוואַי וואָס האָט געהאַט באַגלייט די עקספּעדיציע פונם הערצאָג פון אַנוויל. די ענגלענדער האָבן דאַן געהאַט נאָר וואָס פאַר־נומען לואיזבורג, און דער פראַנצויזישער קעניג האָט דעם הערצאָג אינסטרו־אירט זיי פון דאָרט צו פאַרטרייבן. די עקספּעדיציע אָבער האָט דאַן זיך ניט איינגעגעבן. די גאַנצע עסקאַדרע איז צוטריבן געוואָרן פון גרויסע שטורעמ־ווינטן, נאָך דעם ווי זי האָט שוין געהאַט דערגרייכט שיבוקטו (היינט האַליפאַקס). טייל שיפן האָבן זיך אומגעקערט צוריק קיין פראַנקרייך, און טייל זיינען פאַרלאָרן געגאַנגען אויפן וועג. ניט ווייט פון סאַן דאָמינגאָ איז די „פּאָר־לואַי״ געוואָרן איבערגעפאַלן פון דריי ענגלישע קריגשיפן. די „פּאָר־לואַי״ האָט שטאַרק געקעמפט, און צום סוף האָט איר קאַפּיטאַן באַשלאָסן אַז אַנשטאָט דאָס שיף זאָל אריינפאַלן צום שונא, וועט ער עס בעסער אליין זינקען.

אין דעם קריג מיט די ענגלענדער פאַר דעם באַזיץ פון דעם „קעניגס אינדזל״ (דער אינדזל פון קייפּ־ברעטאָן), מיט לואיזבורג ווי דעם הויפּט־ציל, וואָס האָט שפּעטער אויסגעבראָכן, איז גראַדיס געוואָרן זייער טעטיק. ער האָט באַזאָרגט פראַנקרייך מיט מערערע שיפן און אליין אכטונג געגעבן ווי אַזוי די שיפן זיינען געוואָרן באַוואָפנט און אויסגעריכט פאַר דער מיסיע. באַזונדער זיך אויסגעצייכנט אין יענעם קריג האָבן זיינע שיפן „דוד״ און „סיפערב״. דאָס שיף „דוד״ האָט אין 1748 געמאַכט עטלעכע רייזעס הין און צוריק, אויפהאַלטנדיק מיט ניי־פראַנקרייך דעם פאַרקער און פירנדיק פאַר איר אַמוניציע און עסנוואַרג.

יענער קריג מיט די ענגלענדער האָט די פראַנצויזישע קאָלאָניעס פון אַמעריקע געפונען אין א צושטאַנד, ביי וועלכן עס האָט ניט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן א שטאַרקן ווידערשטאַנד. קאַנאַדע למשל איז געווען ווייניק באַשיצט, האָט ניט געהאַט קיין סאָלדאַטן, קיין אַמוניציע און קיין שפּייז, און עס איז אפילו ניט געווען קיין געהעריקע פאַרבינדונג צווישן איר מיט פראַנקרייך. מען האָט אין ווערסאַיל בכלל געשאָנקען דער ווייטער קאָלאָניע קנאַפּע אויפמערקזאַמקייט. ווען דער גאַנג פון געשעענישן האָט אָבער אָנגע־הייבן אָננעמען זאַן אַנדער ווענדונג, האָט מען באַגריפן דעם טעות דערפון.

מען האָט דערזען ווי נויטיק עס איז דאָס אַלץ צו פאַרריכטן און מיט ניי־פראַנקרייך צו שאַפן קודם כל אַ מער איינגעשטעלטן פאַרקער.

און די דאַזיקע אויפגאַבע דורכצופירן האָט געמען אויף זיך גראַדיס. ער האָט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן, וואָס איז פאַר יענער צייט געווען ניי און געוואגט. דאָס איז געווען איינצופירן אַ שטענדיקן שיף־פאַרקער מיט דער צפון־אַמעריקאַנער קאָלאָניע, און אויף אַזאַ אופן מעגלעך מאַכן מיט איר יענעם קאָנטאַקט וואָס האָט געפעלט. דער דאָזיקער פאַרקער האָט געזאָלט זיין אויף אַ קאָמערציעלן באַזיס. ער האָט זיין פּלאַן פאַרגעלייגט פאַר די אָפּי־ציעלע פּירערס פון פראַנקרייך, מיט וועמען ער האָט זיך געזען. ער האָט וועגן דעם אויך געשריבן צו פראַנסואַ ביגאָ, דעם אינטענדאַנט פון קאַנאַדע, און צו זשאַק־מישעל ברעאַר, דעם פראַנצויזישן מאַרין־קאָנטראָלער אין קוויבעק. פון די דאָזיקע אונטערהאַנדלונגען זיינע איז אַרויסגעקומען די „געזעלשאַפט פון קאַנאַדע״, וואָס ער האָט געגרינדעט (10טער יולי 1748). דאָס איז געווען אַ געזעלשאַפט וואָס האָט דער עיקר זיך געדאַרפט אָפּגעבן מיט אַנטוויקלען דעם האַנדל מיט דער קאָלאָניע אויף אַ פּלאַנמעסיקן אופן. ער האָט אין צוזאַמענהאַנג דערמיט אויסגעבויט אין קוויבעק גרויסע לאַגער־הייזער, וואָס האָבן געדינט פאַר סקלאַדן אָפּצולייגן פּראָוויאַנט, אַמוניציע און אַנדערע זאַכן וואָס ער האָט פון פראַנקרייך געשיקט. 1) די פראַנצויזישע רעגירונג איז שפּעטער אויסגעשטאַנען די קאָסטן דערפון, אָבער דער אויפטו פאַר זיך אַליין צי דאָס האָט געבראַכט די געווינטשטע רעזולטאַטן צי ניט, איז געווען אַ זאַך, פאַר וועלכער מען האָט דעם קרעדיט צוגעשריבן בלויז אים.

מכּוח די אויפגאַבן וואָס די „געזעלשאַפט פון קאַנאַדע״ האָט געזאָלט דערפילן, רעדט זיך אין די אַכט פּונקטן פון וועלכע עס באַשטייען אירע סטאַטוטן. זי וואָלט געוויס דערגרייכט אירע צילן און געקאָנט ברענגען פראַנקרייך די גרעסטע נוצן, ווען די לעצטע זאָל אין דער קאָלאָניע דאַן געווען זיין פאַרטראָטן דורך אימיצן אַנדערש ווי ביגאָ און ברעאַר. עס לאָזט זיך אפילו גלויבן, אַז דאָס וואָלט געקאָנט איבערבייטן דעם גאַנג פון געשעענישן אין צפון־אַמעריקע. ווען גראַדיס זאָל דעמאָלט געווען האָבן אַ פרייע האַנט און מען וואָלט מיט אים קאָאָפּערירט, וואָלט ניי־פראַנקרייך זיך געקאָנט האַלטן פיל לייגער און ניט אַזוי גרינג אַריינפאַלן צו די ענגלענדער.

לויט די סטאַטוטן פון דער „געזעלשאַפט״, האָט גראַדיס זיך אונטער־גענומען פאַר אַ משך פון זעקס יאָר אויפצוהאַלטן אַ שיף־פאַרקער צווישן באָרדאָ און קוויבעק, און ברענגען קיין קאַנאַדע פאַרשיידענע אַרטיקלען, יעטווידער מאָל לויט אַ מעמאָראַנדום וואָס מען האָט אים וועגן דעם געדאַרפט

1) TH. MALVEZIN, Histoire des Juifs à Bordeaux. 1875, p. 241.

צושיקן פון קוויבעק. דער קאפיטאן האט געהאט דאס רעכט די גאנצע לאדונג צו פארקויפן אדער איבערגעבן צום אינטענדאנט און קאנטראלער, וואס האבן פון זייער זייט געדארפט שיקן א קרעדיט־אנווייז אויף דער באטרעפנדיקער סומע, אדער פארשיידענע פראדוקטן אין אויסטויש פאר דער צוגעשיקטער לאדונג. נאך א פונקט איז געווען אז די קאמערציעלע טעטיקייט פון דער „געזעלשאפט״ האט געקאנט אויסגעברייטערט ווערן, כדי צו שאפן א פארקער אויך צווישן קוויבעק מיט די אנטילן. אבער וועגן דעם האבן דער אינטענדאנט און קאנטראלער זיך געדארפט שריפטלעך איינפארשטענדיקן מיט גראדיסן. 2)

דאס שיף „רענאמע״ וואס ער האט געשטעלט אין דינסט פון דער „געזעלשאפט״, איז באשטימט געווארן ספעציעל פאר דעם דאזיקן צוועק. די „רענאמע״ האט פון פראנקרייך זיך ארויסגעלאזט אויף איר ערשטער נסיעה צום סט. לארענס טייך אין חודש אפריל 1749, מיט א טראנספארט וואס איז באשטאנען פון פארשיידענע באשטעלטע ארטיקלען פאר די איינוואוינער פון דער קאלאניע. דער טראנספארט איז אפגעלייגט געווארן אין די סקלאדן פון דער „געזעלשאפט״, לויט די אנווייזן פון ביגא. דער לעצטער האט געהאט דאס רעכט צו טאן דערמיט וואס ער האט געוועלט — א רעכט וואס, ווי דאס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, ער האט אויסגענוצט אויף א זייער סקאנדאליעזן אופן.

דאס האט אזוי אנגעהאלטן ביז צום אויסבראך פון דעם „זיבן־יאריקן קריג״. די „רענאמע״ האט ביז דאן רעגולער געמאכט אירע נסיעות קיין ניי־פראנקרייך, אויפהאלטנדיק מיט איר א אומאונטערבראכענע פארבינדונג. שפעטער האט גראדיס אויסגעריכט נאך שיפן, וואס ער האט אויף דעם אויפטראג פון דער רעגירונג געשיקט קיין אמעריקע. יעדן מאל אבער וואס די שיפן זיינען אנגעקומען, איז די לאדונג געווארן איבערגענומען פונם אינטענדאנט, און ניט גראדיס, ניט זיינע אנגעשטעלטע שיף־קאפיטאנען האבן געקאנט האבן א קאנטראל איבער דעם, וואס דער לעצטער האט דערמיט געטאן.

אונטער אזעלכע באדינגונגען האט די אונטערנעמונג ניט געקאנט ברענגען די געווינטשטע רעזולטאטן און די לאגע אין דער קאלאניע האט ביסלעכווייז זיך אלץ מער פארערגערט. אויב עס האבן אין ניי־פראנקרייך זיך געפונען אזעלכע וואס האבן דערוואוסט, אז די איינגעשטעלטע פארבינדונג מיט דעם מוטערלאנד זאל פארבעסערן דעם ארטיקן מצב, זיינען זייערע דערוואַרטונגען ניט מקוים געווארן. די באדינגונגען אונטער וועלכע

---

2) א דופליקאט פון די סטאטוטן פון דער „געזעלשאפט פון קאנאדע״, מיט די אונטערשריפטן פון ביגא און ברעאר, האט זיך געפונען צווישן די ארכיוון פון דער גראדיס־משפחה אין פראנקרייך (35, 5).

עס איז דער באפעלקערונג דאָ אויסגעקומען צו לעבן, זיינען געווען העכסט טרויעריקע. די איינוואוינער האָבן שרעקלעך געליטן פון פארשיידענעם מאנגל און זיינען געוואָרן פארצווייפלט. עסנווארג איז געוואָרן אלץ ווייניקער בנמצא און זיי האָבן דערזען פאר זיך דעם הונגער לויערן פון אלע זייטן. א רוף איז געשיקט געוואָרן צו פראנקרייך נאָך הילף, און דער מארין־מיניסטער האָט דעמאָלט זיך געווענדט צו גראדיסן אז ער זאָל גלייך קומען, — ער האָט זיך געוועלט מיט אים בעראָטן וואָס צו טאָן.

פון דעצעמבער 1751 ביז סוף חודש יאנואר האָט ער פארבראכט אין פאריז, וואו רעגירונגס־פארשטייער האָבן מיט אים קאָנפערירט. עס איז צווישן זיי געוואָרן באשלאָסן, אז ער זאָל עקספעדירן א שיף מיט מעל פאר די הונגעריקע אין דער וויטער קאנאדער קאָלאָניע און דאָס טאָן ווי צום גיכסטן. ער האָט פאר דעם צוועק געקויפט דאָס שיף „בנימין״, אויך א גרויסן טראנספּאָרט מעל, און עס איבערגעשיקט. ער האָט דאָס געשעפט דורכגעפירט פאקטיש אָן קאָמיסיע, ווי ער האָט דעמאָלט געשריבן אין א בריוו צו א פריינט. דעם 17טן אפריל 1752 איז דאָס שיף אָפּגעפאָרן קיין קאנאדע, אָנקומענ־דיק אין א זייער נויטיקער צייט. די איינוואוינער זיינען כמעט ווי געראטעוועט געוואָרן פון הונגער. דאָס איז געווען נאָך דעם אָנקומען פון דעם דאָזיקן שיף, וואָס דער אינטענדאנט האָט געשריבן קיין פראנקרייך, אז די קאָלאָניסטן האָבן זעקס וואָכן נאָכאנאנד געהאט געלעבט אויף בלויז קליינע שטיקלעך ברויט א טאָג. 3)

גראדיס איז געוואָרן זייער שטארק באשעפטיקט. זינט וואָס די עצהגעבערס פון לואי דעם 15טן האָבן אים באקענט מיט דער אמתער לאגע וואָס האָט געהערשט אין קאנאדע, האָט ער געגומען זוכן וועגן ווי אזוי די דאָזיקע לאגע צו פארבעסערן. ער האָט אויסגעריכט אזוי פיל שיפן פיל ער האָט געקאָנט באקומען, און זיי עקספעדירט צו דער אמעריקאנער קאָלאָניע. דאָס האָט אים אזש געבראכט אין גרויסע פינאנציעלע שוועריקייטן, ווי ער האָט עס דערציילט אין בריוו צו באקענטע. מערסטנס האָט ער זיינע מסחרים געפירט אויף באָרג, ניט זעלטן מיט גאנץ ווייניק נוצן פאר זיך אליין. אין איין בריוו אזא שרייבט ער:

„איך האָב זיי (די שיפן) איבערגעגעבן פאר דעם זעלביקן פרייז, אָפּט נאָך פאר ביליקער ווי איך וואָלט זיי געקאָנט פארדינגען צו אנדערע וואָס באצאָלן גלייך . . . עס קומט מיר היינט, ניט רעכענענדיק די הינטער־שטעליקע וועקסלען פון מיינע געשעפטלעכע אונטערנעמונגען, א סומע

3) Archives Nationales: Archives des Colonies.
Canada — Correspondence Générale. Vol. 98, Folio 141.
(דופליקאַטן פון די פראנצויזישע נאציאָנאלע ארכיון.)

פון מער ווי 800 טויזנט פונט וואָס איך האָב אויסגעלייגט פאַר די און יענע, אין פראַנקרייך און אין אַמעריקע. איך האָב פאַר דעם ביז היינט נאָך ניט געקראָגן צוריק אפילו קיין איין סענט. דאָס האָט מיך געבראַכט אין גרויס פאַרלעגנהייט און געצוואונגען צו פירן געשעפטן מיט באַגרענעצטע מיטלען, וואָס איך בין לחלוטין ניט געוואוינט." 4)

דאָס האָט אזוי אָנגעהאַלטן דאָס גאַנצע יאָר 1753, ניט געקוקט אויף די פינאַנציעלע שוועריקייטן וואָס ער האָט דערביי געהאַט. במשך פון אָט דער צייט האָט ער געזוכט אַלץ מער צו פאַרשטאַרקן די קאָמערציעלע פאַרבינדונג מיט ניי־פראַנקרייך. דעם 26טן מערץ דעם אייגענעם יאָר האָט ער אין א בריוו צו מ. מארען, פון גוואדעלופּ (איינע פון די פראַנצויזישע אַנטילן), וועגן דעם געשריבן:

„איך בין געווען פאַרלייגט מיט אַרבעט, כדי צוצוגרייטן דאָס אָפּפאָרן פון פאַרשיידענע שיפן קיין קוויבעק. פיר שיפן זיינען אָפּגעגאַנגען אין א חודש צייט. איך האָב נאָך די „סיפּערב", וואָס פאָרט אָפּ אַהין אין א וואָך אַרום, און דאָס שיף „דוד", וואָס גייט אָפּ קיין לואיזבורג, ווייל דער מיניסטער האָט מיך באַאויפטראָגט דאָרט צוצושטעלן פאַר אים א טראַנספּאָרט מעל. ער האָט ביי מיר אויך באַשטעלט צו עקספּעדירן 140 טאָן מעל מיט דער „סיפּערב". דאָס איבעריקע איז פון מיינטוועגן אליין." 5)

ניט געקוקט אויף דער ניט אין אַן ערך שווערער אויפגאַבע וואָס ער האָט דערמיט אויף זיך גענומען, דער עיקר אין באַצוג צום אויפהאַלטן א כסדרדיקן קאָמערציעלן פאַרקער מיט דער קאַנאַדער קאָלאָניע, האָט ער דאָך זיך באַצויגן צו דעם מיט א באַזונדער געפיל. חוץ דעם וואָס ער האָט דאָ אַרויסגעוויזן א שטאַרקן פּאַטריאָטישן אינטערעס, איז דערין פאַר אים אויך געווען א געוויסע פּערזענלעכע באַפרידיקונג, פון וואָס ער האָט ווי א געניטער געשעפטסמענטש זיך ניט געקאָנט אָפּזאָגן. דאָס איז געווען — די פיל קלענערע ריזיקע מיט וואָס אזא אונטערנעמונג איז געווען פאַרבונדן. איז די באַלוינונג, דער ריוח אָפּט אפילו געווען קליין, איז דאָך דאָס אָבער געווען געזיכערט, כאָטש אים איז כסדר אויסגעקומען די אַלע באַשטעלונגען וואָס ער האָט פון דער רעגירונג באַקומען, דורכצופירן אויף באָרג. קיין זאַך איז ער ניט געווען אזוי גערן צו טאָן, ווי אין א נויטיקער צייט צו קומען זיין לאַנד צו הילף מיט אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט. און ער האָט דערמיט פאַר זיך געוואונען דעם רעספּעקט און צוטרוי פון די פירנדיקע קרייזן פון פראַנקרייך.

---

4) JEAN DE MAUPASSANT, Un grand armateur de Bordeaux, Abraham Gradis. Bordeaux, 1917, p. 40.

5) דאָרטן, זייט 41־40.

עס איז קאַנטיק, אז גראדיס האָט געהאַט אין אויג פיל ברייטערע פּלענער. ער האָט זיך ניט געוואָלט באַנוגענען מיט דעם בלויז וואָס אים האָט זיך איינגעגעבן איינצושטעלן א רעגולערע פאַרבינדונג צווישן פראנקרייך מיט איר קאַנאַדער קאָלאָניע. ער האָט געוואָלט אזא פאַרבינדונג אויך שאַפן צווישן פראנקרייך מיט לואיזיאַנע. ער האָט געזען א מעגלעכקייט פאַר דעם און זיך עס פאָרגעשטעלט ווי א זייער פּראַקטישע זאַך. דאָס קאָן מען דרינגען פון דעם בריוו־וועקסל וואָס ער האָט געפירט פאַרבינדן מיט דעם גאָווערנאָר פון לואיזיאַנע. ער האָט אים פאָרגעלייגט אזא פּלאַן און דערציילט, אז ער האָט געהאַט די אויפגאַבע צוצושטעלן אַלץ וואָס דער פאַרשטאָרבענער גאָווערנאָר פון קאַנאַדע (לאַ זשאָנקיער) פלעגט דאַרפן. ער טוט דאָס איצט אויך פאַר דעם אינטענדאַנט, ביגאָ, און פונקט אזא באַשטעלונג האָט ער באַקומען פון מאַרקיז די קען פאַר דעם קומענדיקן יאָר. „זיי זיינען געווײנלעך זיך נוהג מודיע צו זיין וועגן דעם דעם מארין־מיניסטער", שרייבט ער אין א בריוו. „און דער לעצטער מאַכט די באַשטעלונג ביי מאָסיע דע ראָסטאַן, אַז אזוי פיל און אזוי פיל טאָן פראַכט זאָל איבערגעשיקט ווערן פאַר די גאָווערנאָרס און אינטענדאַנטן". וואָס ער איז דאָ געווען אויסן, איז געווען צו גרינדן א „געזעלשאַפט פון לואיזיאַנע", לויט דעם מוסטער פון דער „געזעלשאַפט", וואָס האָט אָנגעפירט דעם האַנדל און פאַרקער מיט ניי־פראַנקרייך. אָבער דערפון איז גאָרנישט געוואָרן.

אונטער דער צייט האָבן זיך אָנגעהייבן ווייזן סימנים, אז א ברוך מיט ענגלאַנד איז געוואָרן אומפאַרמיידלעך. די באַציאונגען מיט דער לעצטער זיינען געוואָרן שטאַרק אָנגעצויגן און מען האָט אין דער לופט געקאָנט שפּירן א אָנקומענדיקע מלחמה. פונדעסטוועגן האָבן די שיפן וואָס גראדיס האָט געשיקט צו די פראַנצויזישע קאָלאָניעס, נאָך געקאָנט מיט א געוויסער זיכער־קייט זיך באַוועגן איבער די ווייטע וואַסערן. אין חודש מערץ 1755 איז דאָס שיף „רענאָמע" אָפּגעגאַנגען קיין ניי־פראַנקרייך, אין די אינטערעסן פון דער „געזעלשאַפט פון קאַנאַדע". דאָס איז געווען די לעצטע נסיעה וואָס א שיף פון אברהם גראדיס האָט געמאַכט קיין קאַנאַדע אין צייט פון פרידן. דאָס שיף, געפירט פון קאַפּיטאַן זשאַן־זשאָזעף ראָזיע, איינעם פון די בראַווסטע פראַנ־צויזישע מאַטראָזן, וועמען עס איז שפּעטער אויסגעקומען צו פירן גראַדיסעס שיפן דורך וואַסערן וואָס זיינען געווען באַדעקט מיט ענגלישע קרייצערס, האָט אָן שוועריקייטן דערגרייכט קוויבעק, צוזאַמען מיט דעם קאָסטבאַרן פראַכט וואָס זי האָט געפירט. דאָס פראַכט איז באַשטאַנען פון ווייַן, געטראַנקען מעל, אאז״וו, און איז אָפּגעלייגט געוואָרן אין די לאַגער־הייזער פון דער „געזעלשאַפט". די דאָזיקע קאָמערציעלע קערפּערשאַפט האָט זיך שפּעטער

16טן פעברואר 1756) ליקווידירט, נאָך דעם ווי מען האָט אויף דעם פארלאנג פונם אינטענדאנט געהאט פארלייגגערט איר טערמין אויף נאָך א יאָר.

ארום יענער צייט איז דער נאָמען גראדיס שוין געווען גוט באקענט אין קאנאדע. אסך האָבן געוואוסט אז דאָס איז דער עיקר געווען ער, וואָס האָט אויפגעהאלטן די פארבינדונג מיט נייַ־פראנקרייך. אין דעם זייער קריטישן פעריאָד וואָס די פראנצויזישע קאָלאָניע האָט דעמאָלט איבערגעלעבט, האָט מען דאָס פון זיין זייט באטראכט ניט בלויז פאר אן אקט פון מוט און געוואגט־קייט, צו וועלכן ער איז געטריבן געוואָרן פון א שטארקן פאטריאָטישן סענ־טימענט, נאָר אויך ווי א באזונדערער בייטראָג צום דאָזיקן לאנד בכלל.

מען דארף ניט פארגעסן, אז די פארבינדונג וואָס האָט געהאט פריער עקזיסטירט מיט קאנאדע איז געווען זייער א שלעכטע און א ניט רעגולערע. ערשט אָבער מיט דעם אויסבראָך פון דעם „זיבן־יאָריקן קריג" האָט גראדיס באוויזן וואָס ער קאָן אויפטאָן. ער האָט באוויזן אז ער האָט אונטער די שווערע, כמעט אוממעגלעכע באדינגונגען וואָס זיינען אים געשטאנען אין וועג, געקאָנט העלפן באזאָרגן און מעגלעך מאכן פראנקרייכס פארטיידיקונג פון איר קאָלאָ־ניע, אנטקעגן דעם דרוק פון די אָנקומענדיקע ענגלענדער. דאָס האָט זיין נאָמען געמאכט אומפארגעסלעך אין יענע שווערע, אָנגעשטריינגטע יאָרן וואָס פראנקרייך האָט דאַן דורכגעלעבט, און מיט איר אויך, איר צפון־אמעריקאנער קאָלאָניע. די אָנגעזעענסטע פראנצויזישע פערזענלעכקייטן פון יענער צייט ריידן מיט ליבע און װאַרעמקייט וועגן זיין אָפּערווילקייט און גרויסע פאטריאָ־טישע אויפטוען. ער האָט דערמיט זיך אויך דערוואָרבן א באזונדער אָרט אין דער פריער יידישער געשיכטע אין קאנאדע.

דער אויסבראָך פון דעם „זיבן־יאָריקן קריג" איז געקומען אין א צייט, ווען פראנקרייך האָט זיך געפילט אומבאהאָלפן און איז פאר דעם געווען ווינציק צוגעגרייט. צו לאנג און צו פיל זיינען די מיניסטאָרן פון לואי דעם 15טן געווען פארנומען מיט די הויף־אינטריגעס וואָס זיינען אָנגעגאנגען אין ווערסאיל, כדי אז זיי זאָלן וועגן דעם קאָנען טראכטן. עס האָט דערפאר אויסגעזען, ווי די געשעענישן אויף דער אנדער זייט ים האָבן זיי איבערגע־לאָזט גלייכגילטיקע. דאָס איז אייגנטלעך געווען דער ערשטער אייראָפּייאישער קאמף פאר דעם באזיץ פון די צפון־אמעריקאנער קאָלאָניעס, וואָס די געשיכטע האָט דאַן נאָך געהאט צו פארצייכענען, און פראנקרייך האָט דעם קאמף ניט געוואָלט. זי האָט אים אויפגענומען אָן חשק, ווי על פי נויט און דעריבער אויך אָן מיטלען. די הויף־הארן און פּאָליטישע ראטגעבערס האָבן געמאכט דעם איינדרוק, נאָכדעם ווי קריג איז דערקלערט געוואָרן (18טער מאי 1756), אז זיי זיינען געווען אנטשלאָסן צו לאָזן די קאנאדער דאָס אליין אויסקעמפן

און מיט גאַנץ ווייניק הילף פון זייער זייט. קאַנאַדע איז אָבער פאַר דעם געווען נאָך ווינציקער צוגעגרייט ווי פראַנקרייך. די וואָס האָבן עס פאַר איר געדאַרפט אָדער געזאָלט באַזאָרגן, זיינען געווען אומפּיאַיקע מענטשן, קאָרופּטע באַאַמטע וואָס זיינען, פונם אינטענדאַנט אָן, געווען פאַרנומען מיט באַראַבעווען אי די רעגירונג אי דאָס לאַנד, און מיט אויסנוצן די לאַגע פון די איינוואוינער פאַר זייערע אייגענע אינטערעסן, עקספּלואַטירנדיק זיי אויף דעם שענדלעכסטן אופן.

אונטער די דאָזיקע אומשטאַנדן, איז דאָס ווידער געווען אברהם גראַדיס וואָס איז געקומען פראַנקרייך צו הילף אין דער פאַר איר קריטישער צייט. און ער האָט זיך אַרויסגעוויזן באַזונדערס צוגעפּאַסט פאַר אָט דער אויפגאַבע. דאָס איז דעמאָלט אַנערקענט געוואָרן פון פאַרשיידענע זייטן, אַ זאַך וואָס ווערט אויך באַטאָנט פון פראַנצויזישע געשיכטס־שרייבער. קאַמיל זשוליאַן, איינער פון די פּערציק „פראַנצויזישע אומשטערבלעכע", דריקט זיך אויס וועגן אים אין יענער עפּאָכע מיט אַסך לויבווערטער. ער באַמערקט, אַז ער האָט אַרויסגעוויזן מער פּאַטריאָטישע איבערגעגעבנקייט צו פראַנקרייך, זוכנדיק צו העלפן צוריקשלאָגן די אַטאַקע אויף איר קאָלאָניע, איידער דאָס האָבן געטאָן די הויף־פּאָליטיקער פון פראַנצויזישן קעניג.

די גאַנצע פאַרטיידיקונג פון קאַנאַדע איז פאַר דער פראַנצויזישער רעגירונג באַזאָרגט געוואָרן דער עיקר דורך פּריוואַטע מענטשן, שיפבויערס אָדער מאַרין־הענדלערס, און אברהם גראַדיס איז געווען איינער פון זיי. ער האָט אָבער אין דעם פּרט זיך פיל מער אויסגעצייכנט ווי אַלע אַנדערע. אין דעם משך פון אַ בערך קורצער צייט, ווי דאָס האָט דעמאָלט געקאָנט הייסן, האָט ער אויסגעריכט און אָהגעשיקט קיין קאַנאַדע זעקס און צוואַנציק שיפן, וואָס האָבן געפירט סאָלדאַטן, אַמוניציע און שפּייז פאַר דער באַפעלקערונג.

מען האָט דאָ באַשיינפּערלעך געקאָנט זען וואָס גראַדיס האָט געהאַט אויפגעטאָן מיט דעם וואָס ער האָט איינגעשטעלט אַ שיף־פאַרקער מיט קאַנאַדע. ער האָט דאָ דורכגעפירט אַ זאַך וואָס איז פאַר פראַנקרייך שפּעטער געווען פון אומגעהויערער וויכטיקייט. ווען דער דאָזיקער פאַרקער האָט מער ניט געקאָנט ברענגען קיין קאָמערציעלע נוצן, האָט מען דאָס אָנגעווענדט פאַר מיליטערישע צוועקן.

דורך די יאָרן גלייך נאָך דעם אויסבראָך פון דעם פאַרצויגענעם קריג, האָט גראַדיס געמאַכט די איבערנאַטירלעכסטע אָנשטרענגונגען, כדי צו העלפן פראַנקרייך פאַרטיידיקן איר פּאָזיציע אין צפון־אַמעריקע. ער האָט פאַר דעם אוועקגעגעבן זיין גאַנצע צייט, אַלע זיינע כוחות, אַלע זיינע מיטלען. ער איז כסדר געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט די נאָענטסטע פון לואי דעם 15טן,

מיט די מיניסטאָרן, אָפּיצערן, באאמטע, זוכנדיק צו אָרגאַניזירן נייע עסקאַ־דרעס, צו פאַרגרעסערן די צאָל שיפן, און בכלל צו העלפן פאַרשטאַרקן די פראַנצויזישע מאכט אויפן ים.

ער האָט א לאנגע צייט פאַרבראכט אין פאַריז וואו די רעגירונג האָט אים איבערגעגעבן אסך וויכטיקע אויפטראַגן. גראַדיס פון זיין זייט האָט מיט אויסערגעווײנלעכן אימפעט און פלייס זיך אריינגעוואָרפן אין אלע ארבעטן וואָס מען האָט אים אָנגעפאַרטרויט. ער איז פאַקטיש געוואָרן כמעט ווי דער פלאָטן־אגענט פון דעם קעניג, איינער וואָס איז געווען באַקליידט מיט דער אויטאָריטעט און די פּריווילעגיעס פון א וויכטיקן אָפּיציעלן מענטשן. ער האָט נאָך מאָסיע דע ראָסטאַן, דעם אָרדינאַטאָר פון באָרדאָ, זיך גערעכנט פאַר דעם געניטסטן קענער אין מארין־אָנגעלעגנהייטן. מאָסיע דע ראָסטאַן האָט גענדאַרפט טאָן אלץ וואָס נויטיק כדי צו פאַרלייכטערן די אָפּעראַציעס וואָס גראַדיס האָט געזאָלט דורכפירן. 6)

די ערשטע עסקאַדרע וואָס ער האָט אויסגעריכט אָפּצוגיין קיין נייַ־פראַנקרייך איז באשטאַנען פון א צאָל שיפן, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען די באַרימטע „ראַביסט", וואָס האָט זיך אזוי פיל אויסגעצייכנט אין שלאַכטן מיט די ענגלענדער, און דאָס שיף „שוואַרצער פּרינץ", וואָס האָט געהערט צו אן אנדער יידן, דוד אלכסנדר, פון בעיאָן, א נאָענטער קרוב פון אברהם גראַדיס. אין פאַרלויף פון דעם קריג האָט דער לעצטער אין פאַר־שיידענע צייטן אָפּט צוגעצויגן די מיטהילף פון נאָך פראַנצויזישע יידן, וועמעס האַנדלשיפן זיינען באַנוצט געוואָרן אין די מלחמה־עקספּעדיציעס קיין קאַנאַדע.

די ערשטע עקספּעדיציע איז געלונגען, און דאָס האָט פאַרגרעסערט דעם צוטרוי צום יידישן שיף־אייגנטימער, וואָס האָט באַקומען דעם אויפטראָג אויס־צוריכטן א נאָך גרעסערן טראַנספּאָרט און עס שיקן קיין קאַנאַדע. עס האָט פיל ניט גענומען ביז ער האָט עס באַוויזן אויפצוטאָן. אָבער זיין אויפגאַבע איז דאָס מאָל געווען ניט אין ערך א שווערערע, אזוי שווער, אז ווען ניט זיין פאַרשטייען ווי צו באהאַנדלען א קריטישע סיטואַציע, וואָלט די גאַנצע אונטערנעמונג געווען א דורכפאַל. און דאָס וואָלט געוויס דערנעענטערט די פראַנצויזישע מפלה.

עס איז פאַר דער רעגירונג איצט געווען נויטיק איבערצושיקן ניט בלויז אַמוניציע און דער עיקר שפּייז, כדי צו העלפן די הונגער־ליידנדיקע באַפעל־קערונג פון נייַ־פראַנקרייך, נאָר אויך פאַרשטאַרקונגען פאַר מאָנקאַלמס קליינער אָבער העלדיש־קעמפנדיקער אַרמיי. עס איז אָבער פון איין זייט געווען שווער צו באַקומען סאָלדאַטן, בעת פון דער אנדער זייט האָבן די וואָס מען וואָלט

---

6) דאָרטן, ז. 56.

יאָ געקאָנט קריגן, זיך אָפּגעזאָגט פון צו פאָרן קיין קאנאדע. דער גורל איז דערפאר געפאלן אויף גראדיסן צו העלפן רעקרוטירן אן ארמיי, זי אויסצו־ריכטן מיט אלץ וואָס נויטיק און איבערצושיקן אויף זיינע שיפן, און דאָס איז נאָך אסך אָנשטרייענגונגען אים געלונגען דורכצופירן. ער איז פאקטיש געווען דער וואָס האָט געהאָלפן באקומען די סאָלדאטן, דאָ וואו אנדערע וואָלטן דאָס ניט געקאָנט. און אין חודש אפריל 1757 האָט ער אונטער דער קאָמאנדע פון אייניקע אָפיצערן איבערגעשיקט קיין קאנאדע אן ארמיי פון 400 רעקרוטן. 7)

די גאנצע עסקאדרע האָט אָבער איצט ניט געקאָנט דערגרייכן קוויבעק. צוויי פון די שיפן זיינען אריינגעפאלן צום שונא. דאָס שיף „דוד", וואָס האָט געהאט דערגרייכט קוויבעק, איז אויפן וועג צוריק דאָס גלייכן פארכאפט געוואָרן פון די ענגלענדער. די איבעריקע האָבן געהאט דאָס גליק צו קאָנען פון קאנאדע זיך אומקערן אהיים, אָבער ניט אָן א פּאָר שלאכטן וואָס די „ראָביסט" האָט געדארפט דורכמאכן כדי צו קאָנען זיך דורכשלאָגן א וועג דורך די וואסערן וואָס זיינען געווען באדעקט מיט דעם שונאס שיפן. די „ראָביסט" האָט ארויסגעוויזן א שטארקן ווידערשטאנד און בראוו זיך פארטיידיקט, צושלאָגנדיק א ענגלישן שיף. א שטארק באשעדיקטע, איז איר אויפן וועג ווידער אויסגעקומען צו האָבן א צוזאמענשטויס מיט א ענגלישן קריגשיף און פונדאָסניי דורכצומאכן א שלאכט, ביז זי האָט ענדלעך דערגרייכט פראנקרייך. דער אייגנטימער פון דעם שיף, אברהם גראדיס, איז נאטירלעך געווען צופרידן מיט דעם מוטיקן קאמף פון דער „ראָביסט" און נאָך מער מיט איר קאפּיטאן, ראָזיע, וואָס האָט זיך דעמאָלט אזוי אויסגעצייכנט.

---

7) דאָרטן, ז. 61.

קאפיטל דריי

אברהם גראדיס און גענעראל מאָנקאַלם

אין די אָפיציעלע קרייזן פון פראנקרייך האָט מען ארום יענער צייט ערשט אָנגעהייבן אויף אן אמת באגרייפן ווי ערנסט די זאך איז. קאנאדע איז געווען א לאנד מיט א גאנץ קליינער באפעלקערונג — גאנץ ניי־פראנקרייך האָט דעמאָלט געציילט ארום 58 טויזנט נפשות — א לאנד וואָס איז געווען שווער צו באשיצן, בפרט פונדערווייטנס. פראנקרייך האָט צוליב דעם זיך דערזען אין א שווערער און זייער קריטישער לאגע. זי האָט קאנאדע ניט געוואָלט פארלירן. עס האָבן זיך אָבער געפאָדערט די גרעסטע אָנשטרענגונגען צו קאָנען שיקן פארשטארקונגען פאר דער קאָלאָניע, וואו די באדינגונגען פאר די איינוואוינער זיינען געוואָרן אַלץ ערגער און מער אומדערטרעגלעך, סיי צוליב דעם ארייננדרינגען פונם שונא, סיי אויך צוליב דעם גרויסן דוחק אין שפייז און אנדערע נויטיקע זאכן.

מיט דער סיסטעמאטישער פלאנמעסיקייט מיט וועלכער מען נעמט זיך פאר א גרויסן פּראָבלעם, האָט גראדיס דעמאָלט זיך גענומען צוגרייטן א נייע גרויסע עקספּעדיציע, וואָס זאָל די פראנצויזן אין קאנאדע ברייננגען גיכע און ממשותדיקע הילף. אסך פון זיינע שיפן זיינען ביז איצט שוין געווען געזונקען אָדער פארכאפּט פון די ענגלענדער. דאָס האָט דעריבער פון זיין זייט דאָס מאָל געפאָדערט איבערנאטירלעכע, ממש מסירת נפשדיקע ארבעט, אפילו זייער שווערע קרבנות, מחמת די געליטענע היזקות האָבן אים אוועקגעשטעלט אין א כמעט אוממעגלעכער לאגע. דאָס איז געווען דערפאר ווייל פראנקרייך איז דורך אירע מלחמות אין אמעריקע געוואָרן שטארק פאראָרעמט און זי האָט אירע חובות א לאנגע צייט ניט געקאָנט ליקווידירן. ער האָט צוליב דעם מיט א מערקווערדיקער ענערגיע זיך געמיט אויפצוהאלטן דאָס גלייכגעוויכט און ווייטער בייצוטראָגן זיין טייל צו די מיטלען פון פארטיידיקונג וואָס האָבן דער קאנאדער קאָלאָניע אזוי שטארק געפעלט.

ער האָט אין פארשיידענע פאָרטן אויפגעקויפט שיפן. ער האָט ביי אנדערע שיף־אייגנטימערס, צווישן זיי אויך רפאל מענדעס און בנימין גראדיס, אָפּגע־דונגען זייערע שיפן, און אויף אזא אופן צונויפגעשטעלט א גרויסע עקספּע־

ריציע וואָס ער האָט אָפּגעשיקט (1758) קיין קוויבעק מיט שפּייז, סאָלדאטן, אמוניציע און אנדערע זאכן. די עקספּעדיציע איז באשטאנען פון פערצן שיפן פון וועלכע אכט זיינען געווען זיינע אייגענע. מיט דעם אויסנעם פון איין שיף וואָס איז ביים „קעניגס אינדזל״ געוואָרן איבערגעפאלן פון א ענגלישן קרייצער, האָבן זיי אלע דערגרייכט קאנאדע און איר געבראכט די הילף אין וועלכער די קעמפער אויף דער פראנצויזישער זייט האָבן זיך אזוי שטארק גענויטיקט.

אויף זייער וועג צוריק אָבער האָבן די שיפן ניט געהאט דעם זעלביקן מזל. זיי האָבן זיך צוזאמענגעשטויסן מיט ענגלישע קרייצערס, וואָס זיינען געווען אי מער אין צאָל אי אויך בעסער באוואפנט פון זיי. זיי האָבן דעריבער קעגן זיי קיין סך זיך ניט געקאָנט ווערן. די קליינע פלאָטילע האָט שטארק געקעמפט און מיט אלע כוחות פארטיידיקט דעם פראנצויזישן פלאג, ביז זי איז פאקטיש פארניכט געוואָרן. פון די פערצן שיפן האָט בלויז איינע זיך אומגעקערט צוריק קיין באָרדאָ. פון די איבעריקע זיינען טייל געוואָרן געזונקען און טייל געפאנגען. צווישן די פארלוירענע שיפן זיינען געווען די פאָלגנדיקע, וואָס האָבן געהערט צו גראדיסן: „ל׳עגל״, „שעוואל־מארען״, „פודרואיאן״, „שארמאנט־נאנסי״, „יאזאן״, „פרידאן״, „מארגעריט״ און „מארס״. דאָס הייסט, אז אלע אכט שיפן, זיינע אייגענע, וואָס גראדיס האָט געהאט אויסגע־ריכט און געשיקט צו פארטיידיקן קאנאדע, זיינען געגאנגען פארלוירן. די מערסטע פון די שיפן זיינען געווען ניט פארזיכערט אָדער בלויז טיילוויז פארזיכערט. מען קאָן דעריבער זיך לייכט מאכן א באגריף וואָס פאר א גוואלטיקער היזק דאָס איז פאר אים געווען און אין וואָס פאר א שוועריקייטן דאָס האָט אים אוועקגעשטעלט. ער האָט אָבער ווי תמיד זיך ניט פארלוירן און מיט גרויס געפיל און פארשטענדעניש פאָרגעזעצט זיין ארבעט, שטייענדיק ביי פראנקרייכס זייט.

גענעראל מאָנקאלם דערמאָנט אים אָפט אין זיין „זשורנאל״ (טאָגבוך), ווי אויך אין זיין פערזענלעכער קאָרעספּאָנדענץ מיט זיין פאמיליע אין פראנק־רייך. עס זעט אויס אז דער דאָזיקער בראווער, מוטיקער גענעראל, וואָס האָט אין דער געשיכטע פון פראנצויזישן רעזשים אריינגעשריבן אזעלכע העראָ־אישע בלעטער, האָט צו אים געהאט באזונדערן צוטרוי. אין איין בריוו, וואָס טראָגט די דאטע סעפּטעמבער 1757, שרייבט ער צו זיין מוטער, די מארקיזין פון סען־וועראן, אין מאָנפּעליע:

„מאָסיע דע לא פאָרט, הויפּט־סעקרעטאר פונם מארין־דעפּארטמענט, איז אזוי נאכלעסיק, אז איך מוז דיך בעטן אז דו זאָלסט דורך אים מיר מער ניט שרייבן, נאָר דורך מאָסיע גראדיס, פון באָרדאָ . . .״ 1)

1) Report of the Public Archives for 1929, Ottawa, p. 61.

מאָנקאלם דערמאָנט אויך אסך פון גראדיסעס שיפן וואָס זיינען אָנגעקומען אין קוויבעק. ער האָט דורך זיי באקומען פארשטארקונגען. ער דערמאָנט שיפן ווי „דוד", „סיפערב", „רענאָמע", „ראָביסט" און אנדערע, וואָס האָבן אין דער מלחמה דעמאָלט זיך אזוי אויסגעצייכנט. פראנקרייך איז ארום יענער צייט שוין געווען מאכטלאָז צו פירן דעם קאמף ווייטער, און זי וואָלט קאנאדע געוויס געווען פארלוירן אסך פריער, ווען ניט די הילף וואָס זי האָט דאן געקראָגן דורך גראדיסן.

מאָנקאלם איז אין איין צייט געווען זייער פארצווייפלט. די ענגלענדער זיינען געווען בעסער באזאָרגט און אויסגעריכט ווי די קליינע קאנאדער ארמיי, מיט וועלכער ער האָט קעגן זיי זיך געדארפט באשיצן. ער האָט קיין פארשטארקונגען פון ערגעץ ניט געקאָנט קריגן, און נאָך שווערער וואָלט געווען זיי איבערצושיקן צו אים. א שטיק צייט איז די קאָלאָניע וואָס ער האָט געדארפט פארטיידיקן געווען אינגאנצן ווי אָפּגעריסן פון פראנקרייך — זי האָט פון איר נישט געהערט. און אין אָט יענער צייט איז דאָס געווען גראדיס וואָס איז געקומען צו הילף. ווי שוין פריער דערמאָנט, האָט ער דאן געהאָלפן רעקרוטירן די סאָלדאטן אין וועלכע מען האָט זיך גענויטיקט. ער האָט זיי פאקטיש אליין אויפגעזוכט, ווי א געשיכטס-שרייבער גיט איבער 2), אליין געהאָלפן זיי קריגן, און צוזאמענגעשטעלט א קליינע ארמיי פון 400 מאן, וואָס ער האָט איבערגעשיקט קיין קאנאדע. דאָס איז געווען א טייל פון דער ארמיי מיט וועלכער מאָנקאלם האָט זיך באנוצט, בעת ער האָט אין טיקאָנדעראגא באזיגט די ענגלענדער אונטער גענעראל אבערקראָמבי.

וועגן דעם אָנקום פון אָט יענעם טראנספּאָרט מיט א טייל פון די סאָלדאטן וואָס דער יידישער שיפבויער פון באָרדאָ האָט איבערגעשיקט, געפינען מיר פארצייכנט אין מאָנקאלמס „טאָגבוך". אונטער דער דאטע פון 9טן יוני 1757 דערציילט ער, אז ער האָט זיך נאָר וואָס דערוואוסט אז גראדיסעס צוויי שיפן, „דוד" און „יאזאָן", זיינען אָנגעקומען מיט שפייז, וואפן און סאָלדאטן. די שיפן האָבן אויך געבראכט נייעס וועגן אן אטענטאט וואָס מען האָט געהאט געמאכט אויפן קעניג און וועגן אינעווייניקסטע אומרוען אין לאנד. „די וויכטיקסטע נייעס אָבער פאר אונדז", באמערקט ער, „איז דאָס וואָס מיר האָבן באקומען גענוג שפייז, פולווער, סאָלדאטן, און בכלל אלצדינג וואָס מיר האָבן לעצטנס געהאט געבעטן. עס בלייבט בלויז צו האָפן אז די דאזיקע הילף זאָל ווייטער אויך אָנקומען פּינקטלעך". 3)

אונטער דער דאטע פון 13טן יוני שרייבט ער אין זיין „טאָגבוך" וועגן

2) JEAN DE MAUPASSANT, Un grand armateur etc. p. 59 et seq.
3) Journal du Marquis de Montcalm, Québec, 1895, p. 212.

דעם פונדאַסניי, און דערמאָנט ווידער גראַדיסן. דאָס זעלביקע טוט ער אונטער דער דאַטע פון 16טן יוני, איבערגעבנדיק, אַז ער האָט נאָר וואָס דערהאַלטן אַ ידיעה אַז נאָך אַ שיף וואָס גראַדיס האָט געשיקט איז אָנגעקומען. ער דערמאָנט אים אויך אין נאָך פּלעצער, און אומעטום אין אַ טאָן פון צופרידנקייט און פון אָפּטימיזם, וואָס די דורך גראַדיסן איבערגעשיקטע הילף האָט ביי אים אַרויסגערופן.

פיל אינטערעסאַנטער נאָך איז ווי ער דריקט וועגן אים זיך אויס אין די בריוו צו זיין פאַמיליע אין פראַנקרייך. אָט איז אַ כאַראַקטעריסטישער בריוו, וואָס איז דאַטירט 6טער יולי 1757. דעם בריוו האָט מאָנקאַלם געשריבן צו זיין פרוי, מאַרקיזין דע מאָנקאַלם, אין מאָנפּעליע:

„איך האָב באַקומען, טייערע, דיין בריוו נומער 13, דאַטירט נאָוועמבער 28, דורך דער פאַרמיטלונג פון ה׳ גראַדיס, אאַז״וו. איך דערוויס מיך אַז עס זיינען פאַראַן עלף פריערדיקע פּאַקעטן וואָס זיינען פאַרכאַפּט געוואָרן אָדער פאַרלוירן געגאַנגען, אָדער וואָס וועלן אפשר נאָך אָנקומען. די נייעס וואָס דו האָסט מיר געשריבן האָט מיר פאַרשאַפט אומגעהויער גליק. מיינע זאַפּאַסן פון מאָנפּעליע און פון באָרדאָ זיינען געוואָרן איבערגעשיקט אויף עטלעכע שיפן פון וועלכע דריי זיינען אָנגעקומען. די „ראַביסט״ האָט דורכגעמאַכט אַ שווערן קאַמף. פון דער „סיפּערב״ און „רענאָמע״ האָב איך נאָך ניט געהערט . . .״ (4

אין אַ בריוו פון 28טן יולי 1757 בעט ער אַז מען זאָל פאַר אים אויפזוכן אַ אינטעליגענטן און פּייאיקן יונגענמאַן פאַר אַ סעקרעטאַר ווייל זיין סעקרעטאַר האָט חתונה געהאַט, און אַז גראַדיס זאָל אים אַריבערשיקן צו אים קיין קאַנאַדע. דאָס מיינט, אַז אפילו אָט אַזאַ זאַך, האָט ער געוועלט, זאָל פאַר אים אויך דערליידיקט ווערן דורך דער פאַרמיטלונג פון דעם לעצטן.

פון אַן אַנדער בריוו, געשריבן צו זיין מוטער (דאַטירט סעפּטעמבער 13טער 1757) איז צו דרינגען, אַז גראַדיסעס שיף „סיפּערב״ איז געוואָרן איבערגעפאַלן פון די ענגלענדער, וועלכע האָבן זי פאַרכאַפּט. די „סיפּערב״ דערמאָנט ער עטלעכע מאָל. ביי אַ צווייטער געלעגנהייט גיט ער איבער זיין מוטער (אין אַ בריוו וואָס איז דאַטירט 2טער יוני 1758), אַז מערערע שיפן וואָס גראַדיס האָט געשיקט מיט נויטיקע זאַפּאַסן, זיינען בשלום אָנגעקומען און האָבן געבראַכט הילף אין צייט. די לאַגע אין דער קאָלאָניע איז דאַן געווען שרעקלעך. די באַפעלקערונג האָט געהונגערט, „זי האָט שוין געהאַט אָנגעהייבן עסן גראָז און קרייטעכער״ . . . (5

---

4) Report of the Public Archives for 1929, Ottawa, p. 57.

5) דאָרטן, זייט 68.

עס איז דעריבער צו זען פון דעם וואס מארקיז דע מאנקאלם, דער וואס האט פאר פראנקרייך געפירט איר לעצטן קאמף אויפן צפון־אמעריקאנער קאנטינענט, דערציילט און שרייבט, אז גראדיס איז דאן געווען כמעט זיין „רעכ־טע האנט״. אויף ווי ווייט ער האט פון פראנקרייך געקראגן שטיצע, איז דאס געווען דורך דעם לעצטנס פארמיטלונג. אויף ווי ווייט ער איז מיט פראנקרייך געשטאנען אין פארבינדונג, אפילו מיט זיין פאמיליע, וועגן וועלכער ער רעדט מיט אזוי פיל ליבשאפט און בייגקשאפט, איז דאס אויך געווען דורך אים.

עס איז געווען ניט מער ווי נאטירלעך אז וואס לייגגער די מלחמה האט געדויערט, זאל דאס אלץ מער האבן פארצערט די מיטלען פון דעם יידישן שיפבויער. אבער די אומבאהאלפענע לאגע אין וועלכער פראנקרייך האט זיך געפונען צוליב דעם וואס זי האט זיך ניט געקאנט געהעריק פארטיידיקן, שוין אפגערעדט פון דעקן זיינע פערזענלעכע שווערע פארלוסטן, האט אים אזוי ניט ארונטערגעשלאגן פון מוט, ווי דאס וואס די מיניסטארן פון לואי דעם 15טן זיינען געווען אזעלכע אומפייאיקע פאליטיקער. דאס האט אים פיל געערגערט, ווי ער ווייזט עס ארויס אין א בריוו פון 25טן נאוועמבער 1758 צו מאסיע מארען, פון גוואדעלופ, וואו ער שרייבט צווישן אנדערן מיט פאר־צוויפלונג און פארביטערטקייט:

„צוואנציק חדשים צייט האט מען גארנישט געטאן, נאר בלויז גע־לאזט פארניכטן אונדזער מארין. מיר האבן נאר וואס פארלארן דעם „קעניגס אינדזל״, און איצט איז קאנאדע אין געפאר. מיר האבן מער קיין איין קריגשיף ניט; זיי זיינען אלע געפאנגען. אויף שפייז הערשט א אויסערגעוויינלעכער דוחק, א יקרות, און מען קאן קיין איין שיף ניט שיקן צו די קאלאניעס · · ·״ 6)

פונדעסטוועגן אבער האט דאס אים בשום אופן ניט געקאנט אפווענדן פון דער קריטישער אויפגאבע וואס איז פאר פראנקרייך געשטאנען. ער האט גענומען דעם גרעסטן אינטערעס אין אלץ וואס דער פראנצויזישער מארין־מיניסטער האט געטאן אדער געקאנט טאן, כדי אויפצוהאלטן א וואסערע ניט איז פארבינדונג מיט דער קעמפנדיקער ארמיי אין קאנאדע. ער האט פון ערגעץ באקומען אייניקע שיפן פאר דער רעגירונג, האט געהאלפן באזארגן איר וויטערדיקן קרעדיט, האט זיך געאינטערעסירט מיט דעם גורל פון די פראנצויזישע געפאנגענע, האט זיך באמיט צו דערלייזן פארשיידענע שלי־חותן פאר מארקיז דע מאנקאלם, ווען ער האט געהאלטן אינפארמירט וועגן די וויכטיקסטע געשעענישן אינדערהיים, און האט אין פאריז און ווערסאיל געהאט כסדר אוידיענצן. צווישן דער זייער רייכער פערזענלעכער קארעס־

6) JEAN DE MAUPASSANT, Un grand armateur etc.. p. 76.

פאָנדענץ וואָס איז פון אים פארבליבן, און וואָס איז אויפגעהיט געוואָרן אין דעם ארכיוו פון דער גראדיס־משפחה אין פראנקרייך, געפינט זיך א קוריעזער בריוו וועגן איין אזא אוידיענץ. דער בריוו איז געשריבן צו זיין פלימעניק, משה גראדיס, וועמען ער דערציילט אז ער איז געווען ביי מאָסיע בעריע, דעם מארין־מיניסטער, וואָס איז געווען באקאנט פאר א בייזן, שטרייגגען מענטשן. דאָס איז געווען אין א צייט וואָס די רעגירונג איז צו אים געווען פארחובעט אויף א סומע פון אסך מיליאָנען, און גראדיס האָט זיך דערפילט אויסגע־שעפט אין מיטלען. דער מיניסטער אָבער האָט אים דערקלערט אז „מען מוז זיך צופאסן צו דער צייט“, בעת די אָנווענדיקע וואָס האָבן זיך בשעת מעשה געפונען — קאפיטאנען און הויכע מארין־באאמטע, מערסטנס אזעלכע וועמען ער האָט ניט געקענט — האָבן אים, גראדיסן, באשאָטן מיט קאָמפלי־מענטן. [7]

וועגן דער זעלביקער אוידיענץ ווערט דערציילט א מערקווערדיקער אנעקדאָט, וואָס ווערט איבערגעגעבן אין די „געהיימע מעמוארן“ פון לואי פעטי דע באשאָמאָן, אז בעריע זאָל אים דעמאָלט האָבן באפאלן מיט זלזולים. אויף וואָס גראדיס, א טיף־באליידיקטער און דערצאָרנטער, איז אויפגע־שפרונגען, און האָט קוקנדיק אים גלייך אין די אויגן שטאָלץ א זאָג געטאָן: „דער נאָמען גראדיס, וואָס איז מער באוואוסט אין אלע פיר עקן וועלט ווי דער פון פראנקרייכס מיניסטער, איז ריין. קיין שום פלעק באדעקט ניט זיין משפחה־הערבו!“ [8]

ארום יענער צייט איז דער „זיבן־יאָריקער קריג“ שוין געווען דער־גאנגען צו א סטאדיע, וואו עס האָט וועגן דעם אויסגאנג שוין ביי קיינעם ניט געקאָנט זיין קיין ספק. כאָטש דער קאמף פאר קאנאדע האָט זיך געצויגן נאָך א פאָר יאָר, איז אָבער איר גורל שוין געווען פארזיגלט. עס איז פאר אלעמען געווען קלאָר אז די פראנצויזן וועלן זי לאנג ניט קאָנען באשיצן, אז די מאכט פון דער גרעסערער צאָל, א מאכט וואָס איז אויך געווען בעסער אויסגעריכט, וועט סוף כל סוף זיגן. אין פראנקרייך האָט מען זיך נאָך געפרואווט אָנטאָן א כוח, מען האָט זיך געפרואווט אָנשטרייגגען צו שיקן נאָך שטיצע פאר דער ארמיי און דער באפעלקערונג פון דער פארהונגערטער קאָלאָניע. דאָס איז

---

7) פאר א פאָטאָגראפישער קאָפיע פון דעם בריוו בין איך שולדיק א דאנק ראאול גראדיסן פון באָרדאָ, וועלכער איז געווען פריינטלעך צו לאָזן דערפון מאכן א פאָטאָסטאט און מיר עס צושיקן. — ב. ג. ז.

8) די דערמאָנטע „געהיימע מעמוארן“, באנד 15, 1784, ז. 260־261. פארגלייך אויך SIMON WOLF, The American Jew as Soldier, Patriot and Citizen, p. 480, וואו דאָס זעלביקע ווערט איבערגעגעבן לויט גרעצן.

געווען פראנקרייכס לעצטער אקט פאר קאנאדע, אידער דער בונד מ'ט איר וואָס האָט געהאט אַנגעהאלטן איבער צוויי הונדערט יאָר, איז געוואָרן איבער־געריסן און זי האָט קאנאדע פארלאָרן אויף אלעמאָל. און אָט די דאָזיקע לעצטע הילף האָט מען ניט איבערגעשיקט אָן דער פארמיטלונג פון דעם יידישן שיף־אייגנטימער פון באָרדאָ. זיינע פארבליבענע שיפן זיינען נאָך אלץ אומגעפאָרן הין און צוריק און געפּרואווט ברייגנען הילף פאר די קאנא־דער. די שיפן האָבן זיך אָבער כסדר צונויפגעשטויסן מיטן שונא, וואָס האָט זיך אָנגעהייבן אלץ מער צו באווייזן אין די וואסערן ארום ניי־פראנקרייך. אין צוזאמענשטויס אָט אזא פיגורירט אין דער געשיכטע פון יענער צייט צווישן די באגלייטנדיקע סיבות וואָס האָבן דערנעענטערט דאָס פאלן פון ניי־פראנקרייך.

דאָס איז געווען א קורצע צייט פאר דער באלאגערונג פון קוויבעק, און פאר דער אנטשיידנדיקער היסטאָרישער שלאכט אויף די „אברהם־פעלדער" וואו עס האָט זיך אראָפּגעלאָזט דער פאָרהאנג איבער פראנקרייכס הערשאפט איבער קאנאדע. דאָס איז געווען די שלאכט אין וועלכער וואולף און מאָנקאלם זיינען ביידע געפאלן. א ענגלישער פלאָט פון צוואנציק שיפן, מיט אן ארמיי פון 11 טויזנט מאן, האָט זיך דעמאָלט געהאט באוויזן ביים אריינ־גאנג צום סט. לאָרענס טייך. דאָס איז געווען די ארמיי פון גענעראל וואולף, וואָס האָט נאָכדעם באלאגערט און געשטורעמט קוויבעק.

די ענגלענדער האָבן געהאט גרויס שוועריקייט צו לאָזן זיך ארויף מיטן סט. לאָרענס, ווייל דאָס וואסער איז זיי געווען ניט גוט באקענט. צוזאמענ־שטויסנדיק זיך מיט גראדיסעס א קליינעם פרעגאט־שיף, האָבן זיי דעם קאפיטאן, דעני דע וויטרע, א קוויבעקער וואָס איז געווען באוואוסט פאר א גענויטן לאָצמאן, געפאנגען און סטראשענדיק אים אויפצוהיינגען, אים גע־צוואונגען צו זיין דער וועגווייזער פאר דעם ענגלישן פלאָט דורכן סט. לאָרענס. דע וויטרע איז שוין איינמאָל פריער געוואָרן געפאנגען מיט גראדיסעס א שיף. ער האָט אָבער ניט ארויסגעוויזן קיין סך מוט און די פראנצויזן האָבן זיין פאראט, וואָס האָט געבראכט די ענגלישע ארמיי נאָענט צו קוויבעק, אים קיינמאָל ניט מוחל געווען.

די ענגלענדער האָבן דאן זיך גלייך באפעסטיקט און אָנגעהייבן די באַ־לאגערונג. דאָס איז געווען דעם 26טן יולי 1759. דעם 13טן סעפּטעמבער איז פאָרגעקומען די גרויסע שלאכט וואָס האָט אנטשיידן דעם גורל פון לאנד. א קויל האָט גלייך אין אָנהייב געטראָפן וואולפן און ער איז געפאלן. דעם אייגענעם טאָג האָבן די ענגלענדער געהאט זייער נקמה. א קויל האָט

אויך געטראָפן מאַנקאַלמען און אים איבערגעלאָזט א טויטלעך פארוואונדעטן, און דעם 18טן סעפּטעמבער האָט די שטאָט זיך אונטערגעגעבן.

איינער פון די פיינסטע יידישע שטריכן וואָס ער האָט ארויסגעוויזן און פאר וועלכע מען האָט אין פראנקרייך אים פיל געדאנקט, איז געווען זיין פאַר־ווענדן זיך פאר די פראנצויזישע געפאנגענע, וואָס האָבן זיך געפונען אין ענגלאנד. ער האָט זיך פאר זיי איינגעשטעלט און איז זיי געקומען צו הילף מיט אלץ וואָס ער האָט געקאָנט. ער האָט דאָס געטאָן דורך זיין איינפלוס־רייכן פריינט אין לאָנדאָן, בנימין מענדעס דא קאָסטא, דורך וועמעס פאַר־מיטלונג ער האָט די פראנצויזישע געפאנגענע אויסגעלייזט אָדער אויף אלערליי אנדערע וועגן געהאָלפן. ביי איין געלעגנהייט אזא שרייבט ער צו אים, אז ער האָט זיך נאָר וואָס דערוואוסט אז די פראנצויזישע שיפן זיינען געוואָרן באזיגט אין א קאמף מיט די ענגלענדער. אזוי ווי עס איז מעגלעך אז די ענגלענדער האָבן גענומען אסך געפאנגענע, בעט ער פאר די געפאנגענע פראנצויזישע קאפיטאנען, קאָמאנדירן און די איבריקע צו טאָן אלץ, אויף זיין חשבון, כדי זייער לאגע צו פארגרינגערן. „איך רעכן אויף אייער פריינד־שאפט", האָט ער געשריבן, „אז איר וועט זיין אזוי גוט און טאָן מיר די טובה. איר וועט קיינמאָל פאר מיר ניט קאָנען טאָן מער אויסערגעוויינלעכס ווי דאָס, מחמת איך פיל מיך זייער שטארק פארפליכט צו אָט די מענטשן..." 9) וועגן דעם דאָזיקן זייער כאראקטעריסטישן פאקט דערציילט ביי א פאָר געלעגנהייטן אויך גרעץ. 10)

מיט דעם פאלן פון ניי־פראנקרייך און דעם אָנהייב פון בריטישער אָקופּאציע, האָט זיך אויך געענדיקט די פארבינדונג וואָס אברהם גראדיס האָט א צייט געהאט מיט קאנאדע. פארבליבן בלויז איז דער אָנדיינק פון זיינע פאַר־דינסטן, א זאך וואָס מען האָט אין קאנאדע גראָד פארגעסן. אָבער אין פראנק־רייך האָט מען דאָס ניט פארגעסן. מען האָט דאָס אים דאָרטן דערמאָנט. מען האָט דאָרטן פאר דעם אים אויסגעדריקט דעם וואַרעמסטן עפנטלעכן דאנק. עס

9) JEAN DE MAUPASSANT, Un grand armateur, etc. pp. 90-91.

10) עס איז מאָדנע, וואָס ניט אין דער ענגלישער איבערזעצונג פון זיין „געשיכטע דער יודן", ניט אין דער העברעאישער, פון „שפר", ווערט גע־בראכט דער דערמאָנטער פאקט וועלכן גרעץ האלט פאר וויכטיק איבערצוגעבן אין דער אָריגינעלער דייטשער אויסגאבע פון זיין מאָנומענטאל ווערק. (זע באנד 11, ז. 190). פארגלייך אויך גרעץ, אין „מאָנאטשריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאַפט דעס יודענטומס", וואו ער שרייבט:
"... Abraham Gradis gab einem Geschaeftsfreunde in London den Auftrag, den gefangenen franzoesischen Kapitaenen und Kommandanten auf seine Rechnung Alles zu verabreichen, was sie nœthig haben sollten, um ihre Lage zu erleichtern" (דאָרטן, באנד 24, ז. 452).

אין דער געשיכטע פון דעם דאָזיקן לאַנד. די יידן פון קאנאדע װעלן דערויף פּאטענט־בריװ פון מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, װאָס זײַנען דאַטירט דעם 21טן אויגוסט 1779 און אונטערגעשריבן פון לואי דעם 16טן.

דאָס איז א דאָקומענט, אין װעלכן עס װערט סומירט די גאַנצע טעטיקייט פון דער גראַדיס־משפּחה, א טעטיקייט, װי דאָרטן זאָגט זיך, װאָס פאַר איר פילט זיך פראַנקרייך שטאַרק פאַרפליכט. דאָרט װערט איבערגעגעבן אַז „דוד גראַדיס און זון" זײַנען געװען באַאױפטראַגט „מיט אַלע פּראָװיזירונגען פון קאנאדע און פון קעניגס אינדזל, זינט דעם יאָר 1748 ביז צו דער צייט װאָס די דאָזיקע ריזיקע געגנטן האָבן געהאַט דאָס אומגליק אַרײַנצופאַלן צו די ענגלענדער"; אַז זיי האָבן מיט זייער איבערגעגעבנקייט אַרויסגערופן דעם לויב ניט בלויז פון אַלע מיניסטאָרן, װעמעס צוטרוי זיי האָבן געהאַט, נאָר אויך פון אַלע אדמיניסטראַטערס פון דער פראַנצויזישער קאָלאָניע; אַז זיי האָבן סיי אין צייט פון פרידן סיי אין צייט פון קריג באַזאָרגט מיט גרויסע סומעס געלט און מיט פּראָװיזיע די קאָמאַנדירן פון עסקאַדרעס און פון שיפן, װי אויך אַנדערע פראַנצויזישע מאַרין־באַאַמטע, װער נאָר עס האָט זיך צו זיי געװענדט נאָך הילף כּדי צו קענען דורכפירן די מיסיעס װאָס די רעגירונג האָט זיי אָנגעטרויט, אאַז"װ, אאַז"װ. 11)

אין די זעלביקע פּאַטענט־בריװ װערט דער גראַדיס־משפּחה באַװיליקט די פולסטע גלײַכע רעכט, אײַנשליסנדיק אפילו דאָס רעכט צו באַזיצן אומבאַװעגלעך אייגנטום אין די קאָלאָניעס, און צו גענין דאָרטן די זעלביקע פּריװילעגיעס און די פרייהייטן װאָס עס האָבן געהאַט אַנדערע פראַנצויזישע בירגער. דאָס איז א פּונקט װאָס װערט אויסגענומען „להיפּוך צו אַלע באַפעלן, פאַראָרדע־נונגען, דעקרעטן און תקנות קעגן דעם". דאָס איז געװען מיט א צייט איידער די פראַנצויזישע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג האָט באַשלאָסן צו געבן די יידן פולע ציװילע רעכט.

אָבער קאנאדע האָט דאַן שוין מער ניט געהערט צו די פראַנצויזן. זי איז געװאָרן ענגליש, דערפאַר האָט אברהם גראַדיס ניט געקאָנט גענין אויך דאָ, דאָס לאַנד פאַר װעלכן ער האָט געהאַט אַזעלכע פאַרדינסטן, פון דער אַנער־קענונג װאָס ער האָט באַקומען. דערפאַר האָט ער גאָרנישט איבערגעלאָזט װאָס זאָל דאָ אין אים דערמאָנען — אחוץ בלויז דעם אומפאַרגעסלעכן אָרט, װאָס ער האָט אין די לעצטע יאָרן פון פראַנצויזישן רעזשים זיך דערװאָרבן

11) ". . . les dits sieurs David Gradis et fils auraient été également chargés de tous les approvisionnements du Canada et de l'île Royale depuis mil sept cent quarante-huit jusqu'au temps où ces vastes contrées ont eu le malheur de tomber sous la domination des Anglais, etc., etc., (Arch. **Gradis, 11, 128**).

אין דער געשיכטע פון דעם דאָזיקן לאנד. די יידן פון קאנאדע וועלן דערויף אלעמאָל קאָנען מיט שטאָלץ אָנווייזן.

אָט די אלע מערקווערדיקע פאקטן, כאראקטעריסטיש ווי זיי זיינען, ריידן געוויס פאר זיך אליין. זיי האָבן בלויז איין איינציקן באדייט, איין פירוש. דאָס איז, אז פון דעם לעצטן קאפיטל פון פראנצויזישער הערשאפט אין קאנאדע, פון וועלכן מאָנקאלמס נאָמען שיינט ארויס, שיינט אויך ארויס א יידישער נאָמען — גראדיס. דאָס איז געווען די פערזאָן וואָס איז פונדערוויטנס גע־שטאנען ביי מאָנקאלמס זייט. דאָס איז געווען דער ייד, וואָס האָט מאָנקאלמען דאן געוועלט העלפן, און ער האָט עס געטאָן מיט א אויפריכטיקייט וואָס אסך האָבן באוואונדערט.

צום באדויערן אָבער איז דאָס וואָס גראדיס האָט דעמאָלט געטאָן, פאר־בליבן אין קאנאדע כמעט אומבאקאנט. אפילו די וואָס האָבן ביז איצט געשריבן וועגן דעם פראנצויזישן רעזשים, האָבן ניט געפונען פאר נויטיק דערויף זיך אָפּצושטעלן. זיי האָבן צוליב דעם פארפעלט צו פארנאָטירן איינעם פון די אינטערעסאנטסטע און מערקווערדיקסטע פאקטן פון דער פריער קאנאדער געשיכטע. דאָס איז — וועגן דער ראָל וואָס א ייד האָט געשפילט דאן, ווען פראנקרייך האָט דערזען אז זי האלט ביים פארלירן איר אָנהאלט אויף קאנאדע.

אָבער די פראנצויזן האָבן דאָס דאָזיקע לאנד דעמאָלט געדארפט פארלירן, צי פריער צי שפּעטער. עס איז פאר מאָנקאלמען געווען אוממעגלעך צו קאָנען די קאָלאָניע לייגגער באשיצן. מען דארף ניט פארגעסן, אז אים איז דאן אויך אויסגעקומען צו קעמפן קעגן א שרעקלעכן הונגער, קעגן קראנקייטן, און קעגן צופוילטע, אומטיכטיקע, קאָרופּטע באאמטע, וואָס האָבן מיט זייערע שענדלעכע מעשים געבראכט די באפעלקערונג פון ניי־פראנקרייך צו פאר־צווייפלונג. אָבער אין אָט יענער פאר אים זייער קריטישער צייט, איז דאָס געווען א ייד פון באָרדאָ, וואָס איז אים געקומען צו הילף.

ער אליין דערמאָנט די דאָזיקע הילף. ער באטאָנט אויסדריקלעך אז ער וואָלט געוואונטשן, ווען זי זאָל אים געווען אָנקומען כסדר. הגם זיין „טאָגבוך" איז אין קאנאדע באוואוסט זינט 1895, ווען דאָס איז דערשינען אין דער שטאָט קוויבעק אין קאסגריינס „קאָלעקציע פון מאנוסקריפּטן", איז אָבער זיין פארבינדונג מיט גראדיסן דאָ אין לאנד כמעט פולשטענדיק איגנאָרירט געוואָרן.

וועגן דעם פּערזענלעכן לעבן פון אברהם גראדיס איז וויכטיק דאָ צו פארצייכענען, אז ער האָט געפילט א װארעמע צוגעבונדנקייט צו יידן. ער האָט זיך געפילט פארוואָרצלט אין יידישע טראדיציעס, פון וועלכע ער האָט ניט געקאָנט אוועקגיין. גרעץ דערציילט אין פארבינדונג דערמיט א אינטערעסאנטן

אנעקדאָט. דער אנעקדאָט באַציט זיך אויף אים און דעם הערצאָג פון רישעליע. 12) דער לעצטער איז אמאָל געפאָרן שפּאַצירן און דערזעענדיק גראַדיסן, האָט ער אָפּגעשטעלט דעם עקיפּאַזש און אים איינגעלאַדן מיטצו־פאָרן. גראַדיס אָבער האָט זיך אָפּגעזאָגט — דאָס איז געווען א שבת. „אויב אַזוי", האָט דער הערצאָג פון רישעליע זיך אָפּגערופן, אַרויסשטייגנדיק פון עקיפּאַזש און אים נעמענדיק פריינטלעך אונטערן אָרעם, „טאָ וועלן מיר ביידע גיין צופוס".

אַרום זיין פּערזאָן האָבן זיך בכלל געשאַפן אַסך לעגענדעס. באַזונדערס אינטערעסאַנט איז אַן אַנעקדאָט וואָס ווערט וועגן אים דערציילט, און ווערט איבערגעגעבן אין פאַרשיידענע נוסחאות. דאָס איז, אַז ווען ער האָט געהאַלטן ביים שטאַרבן און זיינע נאָענטע זיינען געשטאַנען אַרום אים, האָט ער פון א פאַרשלאָסענעם שופלאַד פון זיין שרייבטיש אַרויסגענומען א קליין פאַר־מאַכט קעסטעלע. אָט דאָ, אין קעסטעלע, האָט ער געזאָגט, געפינען זיך וועקסלען אויף גרויסע געלט־סומעס, מיט וועלכע ער האָט געטאָן גמילות חסדים מיט מענטשן וואָס זיינען געווען יורדים און האָבן זיך געפונען אין גרויס נויט. ער האָט ביי זיי קיינמאָל ניט געמאָנט דאָס געלט, און איצט, בעת ער האַלט ביים שטאַרבן, פילט ער אַז זיין רו אין קבר וואָלט געשטערט ווערן, אויב זיינע יורשים זאָלן טאָן אַנדערש. ביי די דאָזיקע ווערטער האָט ער אַרויסגענומען די וועקסלען, זיי אָנגעצונדן און פאַרברענט פאַר אַלעמען אין די אויגן. 13)

אברהם גראַדיס איז געשטאָרבן דעם 17טן יולי 1780. דאָס פּאַטריאָטישע געפיל מיט וועלכן ער האָט אָנגעשטעקט אַנדערע, איז אָבער לאַנג פאַרבליבן צווישן די יידן פון באָרדאָ. דאָס דאָזיקע געפיל איז ביי זיי געווען אַזוי שטאַרק, אַז זיי זיינען געווען צופרידן מיט דער ערשטער געלעגנהייט וואָס האָט זיך זיי געמאַכט צו קאָנען דאָס עפנטלעך אַרויסווייזן. אַזאַ געלעגנהייט איז פאַר זיי געווען דער אַמעריקאַנער אומאָפּהענגיקייטס־קריג.

ווי דאָס איז פאַרצייכנט אין דעם פּנקס פון דער דאָרטיקער פּאָרטוגעזער קהילה, האָבן די יידן פון באָרדאָ דאַן צווישן זיך צונויפגעזאַמלט א פאָנד פאַר א קריגשיף, מיט וועלכן פראַנקרייך זאָל העלפן אַמעריקע אין קאַמף קעגן די ענגלענדער. די רשימה פון ביישטייערערס צום פאָנד טראָגט די דאַטע פון 9טן יוני 1782. 14) דאָס איז אָן ספק געווען א מין אָפּקלאַנג פון דעם, וואָס דער פון אַלעמען הויך געשעצטער אברהם גראַדיס, מיט וועמען די יידישע קהילה

12) אין זיין „מאַנאַטשריפט" אאז"ו, באַנד 24 (1875).
13) ELIACIN CARMOLY, Archives Israélites, 15 mars 1875.
14) Revue des études juives, vol. XXV, p. 104.

פון באָרדאָ האָט אזוי שטאָלצירט, האָט געהאט געטאָן פאר פראנקרייך אויף א פיל ברייטערן מאסשטאב.

דער היסטאָרישער צופאל האָט אָבער געוואָלט אז ניט בלויז מאָנקאלם אליין זאָל האָבן געווען געשטאנען אין ענגען קאָנטאקט מיט א יידן וואָס האָט אים געהאָלפן זיך ווערן קעגן דעם שונא פון דרויסן און פון אינעווייניק. עס איז ווינציק וואָס באוואוסט, אז אויך גענעראל וואולף האָט באקומען אסך וויכטיקע שטיצע פון א יידן. דאָס איז געווען סיר אלעקסאנדער שאָמבערג, וועלכער האָט זיך געפונען אין זיין גענעראל־שטאב.

קאפיטאן שאָמבערג, א פלאָט־אָפיצער און קאָמאנדיר פון דעם פרעגאט־שיף „דיאנא", איז געווען וואולפס „רעכטע האנט". ער האָט מיט אים זיך באראטן וועגן אסך זאכן. נאָך אדמיראל סאָונדערס אליין, וועלכער האָט קאָ־מאנדירט מיט דעם בריטישן פלאָט אין די קאנאדער וואסערן, איז ער געווען דער וואָס האָט דורכגעפירט אסך וויכטיקע אָפעראציעס, אזעלכע וואָס האָבן געפאָדערט אומדערשראָקנקייט און גרויס קוראזש. ער האָט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט ביים אויספאָרשן געוויסע פלעצער וואו די ענגלענדער האָבן געוואָלט צוקומען. אדמיראל סאָונדערס האָט אים צוליב דעם אָנגעפארטרויט מיט אסך געוואגטע אויפטראָגן.

קאפיטאָן שאָמבערג האָט פערזענלעך אָנגעפירט שלאכטן קעגן די פראנ־צויזן. ער האָט פארנומען אזא וויכטיקן סטראטעגישן פונקט ווי מאָנטמאָרענסי פאָלס. ער האָט דעם דאָזיקן פונקט באטראָכטן דער ערשטער, און נאָכדעם געגעבן א סיגנאל פאר די טרופן צו לאנדן. מיט פארנעמען די דאָזיקע וויכ־טיקע פאָזיציע האָט ער געמאכט מעגלעך, אז גענעראל וואולף זאָל מיט זיין ארמיי שפעטער קאָנען דערגרייכן קוויבעק און די שטאָט נעמען באלאגערן.

סיר אלעקסאנדער שאָמבערג דערציילט אין זיין „טאָגבוך", וואָס איז געשריבן דורכגעמישט מיט פראנצויזישע ווערטער, טיילווייז אויך אין ראשי־תיבותן און מיט טעכנישע טערמינען, וועגן די אלערליי אָפעראציעס וואָס ער האָט דורכגעפירט. ער האָט אנטייל גענומען ניט בלויז אין דער באלאגערונג פון קוויבעק, נאָר אויך פון לואיזבורג, און אין די פארשידענע צוזאמענשטויסן וואָס זיינען אין 1759 און 1760 פאָרגעקומען אינם סט. לאָרענס דורכגאנג.

שאָמבערג איז געווען א זון פון דר. מאיר לוי שאָמבערג, א באקאַנטער מעדיקער אין לאָנדאָן ביים אָנהייב 18טן יאָרהונדערט, און א מיטגליד פון א בארימטער משפחה, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען דאָקטוירים און יידישע געלערנטע. יצחק שאָמבערג און רפאל אָדער ראלף שאָמבערג זיינען געווען זיינע ברידער. די דאָזיקע משפחה האָט זיך אויך אויסגעצייכנט אין דעם ענגלישן פלאָטדינסט און האָט ענגלאנד געגעבן עטלעכע וויצע־

אדמיראלן און פלאַט־קאַפּיטאנען. קאַפּיטאַן שאַמבערג איז געבוירן געוואָרן אין 1716, און איז צו 27 יאָר ארייַנגעטראָטן אין דעם ענגלישן מארין־דינסט, וואו ער איז כסדר געשטיגן אין ראנג. פון דער „ריטשמאָנד", פון וועלכער ער איז אין 1757 באשטימט געוואָרן קאַפּיטאַן, איז ער טראנספערירט געוואָרן צו דער „דיאנא" מיט וועלכער ער האָט אָנטייל גענומען ביים איינעמען קוויבעק. ער איז שפּעטער באשטימט געוואָרן קאָמאנדיר פון דער שלאכטשיף „עסעקס", א שיף פון 64 קאנאָנען מיט וועלכן ער האָט אין 1761 געהאָלפן פארנעמען דעם ים־פּאס פונם „שיינעם אינדזל", וואָס פירט פון דעם אויבערשטן טייל נייפאונדלאנד צום אריינגאנג אינם סט. לאָרענס.

קאַפּיטאַן שאַמבערג איז געשטאָרבן אין דאָבלין דעם 19טן מערץ 1804. צום „טאָגבוך" וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, אין וועלכן ער באשרייבט זיין אָנטייל אין דער באלאגערונג פון דער געגנט ארום קוויבעק זינט דעם 11טן יולי ביז צום 10טן סעפּטעמבער 1759, זיינען צוגעגעבן אסך וויכטיקע נאָטיצן, געשריבן מיט בלייפעדער פון וואולפן אליין, אויך א מאַפּע וואָס ער האָט דאָרטן אָנגעצייכנט. (15

15) JOURNAL OF SCHOMBERG, 1759-1776, the Archives, Ottawa; Army and Navy, London, April, 1898; Jew. Enc., Vol. XI, p. 106; Report of the Public Archives of Canada for 1923, Miscellaneous, p. 18.

אין דעם ענגליש-קאָלאָניאַלן פעריאָד

קאַפּיטל פיר

דער אָנהייב פון יידישן ישוב

אין אַלע צייטן פון דער געשיכטע זיינען די גרויסע אַרומיקע געשעענישן געווען דער דינאַמישער כּוח וואָס האָט דאָס יידישע לעבן ניט אויפגעהערט צו טרייבן פאָראויס. דאָס איז געווען דער כּוח וואָס איז מיט אים געווען ענג און אוממיטלבאַר פאַרבונדן, וואָס האָט אויף אים איבערגעלאָזט דעם שטאַרקסטן רושם און אים אָפּט אָפּגעווענדט אויף נייע וועגן.

אויף אַט אַזעלכע נייע וועגן איז דאָס יידישע לעבן דורך דעם שפּיל פון היסטאָרישע צופאַלן געוואָרן אָפּגעווענדט סוף פופצנטן יאָרהונדערט. דאָס איז געווען דורך דעם גירוש שפּאַניע פון איין זייט, און דורך דער אַנטדעקונג פון אַמעריקע פון דער אַנדער זייט. אין דער אייגענער צייט וואָס מען האָט פון שפּאַניע באַשלאָסן אַרויסצוטרייבן די יידן, וואָס האָבן ניט געוואוסט וואוהין זיך צו ווענדן און וואָס זיי דערוואַרט, האָט קאָלומבוס זיך אַרויס־געלאָזט אין זיין ווייטער נסיעה צו זוכן דאָס לאַנד אָדער דעם קאָנטינענט, וואָס איז שפּעטער געוואָרן די היים פון מיליאָנען פון יידישן פאָלק.

אויף דעם אייגענעם אופן דערפאַר האָט די קאָנקורענץ פון דעם אייראָ־פּיאַישן אימפּעריאַליזם, וואָס האָט געגומען זוכן פאַר זיך נייע פעלדער און נייע געביטן פון דעראָבערונג, זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ רפואה צו די יידישע צרות. די יידן וואָס האָבן אַזוי געשמט מיט זייערע סוחרישע פעיִקייטן, זיינען ביז אַ געוויסן גראַד אפילו געוואָרן פאַרמיטלערס פון דעם דאָזיקן אימפּע־ריאַליזם, און דאָס האָט אין פאַרשיידענע טיילן פון דער נייער וועלט צוגעגרייט אַ מקום מקלט פאַר זיי.

אַרום אַט יענער צייט האָט מען די יידן אין ענגלאַנד נאָך געהאַט קוים טאָלערירט. ביי אַסך האָט נאָך אפילו געקאָנט דערוועקט ווערן די פראַגע פון אַ צווייטן יידישן גירוש פון דאָרטן. אָבער אין די ענגליש־אַמעריקאַנער קאָלאָניעס איז מען געווען צופרידן זיי אויפצונעמען. מען האָט זיי געגעבן

געוויסע פּריווילעגיעס כדי אז זיי זאָלן אהין קאָנען קומען און דאָרטן זיך אויפהאלטן. און דאָס איז ניט געווען אומזיסט — די יידן האָבן אומעטום בייגעטראָגן זייער חלק. א דאנק זיי האָט דער מסחר דאָרטן זיך צעבליט און האָבן די באטרעפנדיקע ערטער עקאָנאָמיש אויפגעלעבט. אויף דעם דאָזיקן וועג דעריבער זיינען זיי דורך די אמעריקאנער קאָלאָניעס פּרי געקומען אין באריר אויך מיט דעם ענגלישן טייל קאנאדע. דאָס איז געווען דער טייל, וואָס האָט לויט דעם „טראקטאט פון אוטרעכט״ וואָס איז געוואָרן אונטערגע־שריבן אין 1713, איינגעשלאָסן די היינטיקע פּראָווינץ נאָווא סקאָשיא און א טייל ניו־בראָנזוויק. די ערשטע יידן וואָס זיינען אונטער די ענגלענדער אריינגעקומען אין קאנאדע אָדער וואָס האָבן מיט איר געהאט א געוויסן פארקער, דערמאָנען דערפאר מיט זייערע נעמען אין באקאנטע יידישע משפחות, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין אמעריקע.

יידישע סוחרים און יידישע רייזנדיקע זיינען אָבער נאָך מיט א צייט פריער אומגעפאָרן איבער אלע די ימים, וואָס האָבן געפירט צו דעם ניי־אנטדעקטן קאָנטינענט. דער דאָזיקער קאָנטינענט וואָס איז נאָך ניט געווען אינגאנצן אויסגעפאָרשט, האָט מיט זיינע באהאלטענע מעגלעכקייטן אלעמען געלאָקט און געמאניעט. עפּעס סודותדיקעס איז געווען אין אים, עפּעס וואָס מען האָט געוואָלט דערגיין, אויסגעפינען.

אסך אינדזלען און האלב־אינדזלען אין דער נייער וועלט זיינען געלעגן און געוואָרט. זיי האָבן געוואָרט אז מענטשן זאָלן אהין קומען, אז מענטשן זאָלן זיי אנטדעקן און זאָלן זיך באנוצן מיט זייערע נאטירלעכע אוצרות, אויב אזעלכע האָבן זיך דאָרט געפונען. איינער פון אזעלכע ווינציק באוואוסטע פלעצער איז אויך געווען דער האלב־אינדזל לאבראדאָר. הגם לאבראדאָר איז נאָך פריער שוין געוואָרן אנטדעקט דורך קאבאָט, האָדסאָן און אנדערע, איז אָבער דערמיט אויך פארבונדן א יידישער נאָמען. דאָס איז פון יוסף דע לא פּענהא, דעם הויפּט פון אן אלטער שפּאניש־יידישע משפחה וואָס האָט געלעבט אין האָלאנד.

פון א דאָקומענט וואָס איז פארבליבן אויפגעהיט ביז היינט דערוויסט מען זיך, אז אין 1677 זאָלן די שיפן פון יוסף דע לא פּענהא האָבן געוואנדערט אין די וואסערן ארום קאנאדע. זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף דעם האלב־אינדזל לאבראדאָר און דע לא פּענהא האָט די ניי־אנטדעקטע געגנט דערקלערט פאר טעריטאָריע וואָס געהערט צו ענגלאנד, וואָס איבער איר האָט וויליאם דער דריטער, וועלכער איז אויך געווען האָלענדישער הערשער, דאן רעגירט.

מיט צוואנציק יאָר שפּעטער איז דעם זעלביקן יוסף דע לא פּענהא אויס־געקומען צו ראטעווען דעם קעניגס לעבן, ווען דאָס שיף אויף וועלכן דער קעניג

איז געפאָרן קיין האָלאַנד, איז פאַרכאַפּט געוואָרן פון א שטאַרק צעברויזטן שטורעם אויפן ים און האָט געגומען זינקען. ווי א באַלוינונג, האָט וויליאַם דער דריטער באַשלאָסן אים אָוועקצושיינקען דעם זעלביקן אינדזל וואָס ער, דע לאַ פּענהא, האָט מיט צוואַנציק יאָר פריער געהאַט אַנטדעקט. און דעם 1טן נאָוועמבער 1697 האָט ער אים אַרויסגעגעבן אן אָפיציעלן דאָקומענט צו דעם דאָזיקן צוועק. דער דאָקומענט אין וועלכן דאָס ווערט באַשטעטיקט, איז אָריגינעל געשריבן אויף האָלענדיש. אין א האַלב פרייער יידישער איבערזעצונג לייענט ער זיך אָט ווי:

„מיט גאָטס גענאָד וויליאַם, קעניג פון ענגלאַנד, שאָטלאַנד, פראַנקרייך און אירלאַנד, פּרינץ פון אָראַנדזש, יורש פון געלדערלאַנד, האָלאַנד, זעלאַנד, מערב־פריזלאַנד, אוטרעכט און די פאַראייניקטע פּראָווינצן, איז דורך דעם מודיע, אַז:

„ היות ווי אין יאָר 1677 זיינען אַנטדעקט געוואָרן און געוואָרן דערקלערט פאַר אונדזער אייגנטום געוויסע טעריטאָריעס וואָס ליגן אין צפון־טייל פון אמעריקע, און די דאָזיקע טעריטאָריעס, וואָס האָבן צו קיינעם ניט באַלאַנגט, זיינען אונטער די נעמען לאַבראַדאָר און עסטאָטילאַנד געוואָרן אונדזער אייגנטום אין טאָג פון דעם 23טן סעפּטעמבער 1677, וואָס גיט אונדז דאָס רעכט זיי אָוועקצושיינקען צו פּערזאָנען וואָס וועלן האָבן א פאַרלאַנג צו אַנטוויקלען דאָרט א האַנדל אונטער אונדזער אויטאָריטעט און שוץ.

„און היות ווי יוסף דע לאַ פּענהא, דער בירגער און איינוואוינער פון ראָטערדאַם, וועלכער האָט די געגנט אַנטדעקט, איז צופרידן די דאָזיקע טעריטאָריעס איבערצונעמען, שיינק איך דעריבער אַוועק צו יוסף דע לאַ פּענהא די נאָמינאַלע און טעריטאָריעלע רעכט, מיט אַלע הויכע, מיטעלע און נידעריקע יוריסדיקציעס איבער די דאָזיקע טעריטאָריעס און זייערע ברעגעס אזוי ווייט ווי צווישן דעם 54טן און 60טן פּונקט פון דער צפונדיקער ברייט, צוזאַמען מיט אַלע וועלדער, טייכן, פרוכט און פישטייכלעך וואָס געפינען זיך דאָרט. די דאָזיקע רעכט וועלן קיינמאָל ניט צוריקגענומען ווערן, ניט פון אים און ניט פון זיינע געזעצלעכע יורשים און נאָכפאָלגערס.

„איך זאָג צו יוסף דע לאַ פּענהא און זיינע יורשים אונדזער שוץ און פאַרטיידיקונג איבער דער אָנגעוויזענער טעריטאָריע קעגן פאַרשיידענע אָנפאַלן און שטערונגען.״ 1)

1) Montreal Star, November 6, 1926; The Gazette, Montreal, April 17, 1935.

דער דאָזיקער דאָקומענט איז געוואָרן אונטערגעחתמעט פונם קעניג אליין, וועלכער האָט עס צוזאַמען מיט א פערזענלעכן בריוו, וואָס טראָגט די זעלביקע דאַטע ווי דער דאָקומענט, איבערגעשיקט צו יוסף דע לא פענהא.

יוסף דע לא פענהא אליין האָט זיך קיינמאָל ניט באַנוצט מיט דעם רעכט וואָס דער קעניג האָט אים דאָ געגעבן. זיינע יורשים האָבן דאָס אויך קיינמאָל ניט געמאָנט, הגם זיי האָבן געוואוסט, אז ערגעץ האָט זיך געדאַרפט געפינען א דאָקומענט וואָס באַשטעטיקט זייער רעכט דערויף. ערשט מיט איבער 225 יאָר שפּעטער איז זיי איינגעפאַלן צו פּרואוון ווידער מאַכן קלאָר זייערע פּריווי־לעגיעס, ווענדנדיק זיך מיט א תביעה וועגן דעם צו ענגלאַנדס העכסטער געריכטלעכער אינסטאַנץ, דעם „פּריווי קאָונסיל״. איינער פון די דאָזיקע יורשים־מאָנערס איז געווען יצחק דע לא פענהא, אן אָפּשטאַמער פון יוסף דע לא פענהא, און חזן פון דער שפּאַניש־פּאָרטוגעזער קהילה אין מאָנטרעאָל.

פּרובירט מען נאָכפאָלגן די ערשטע אלגעמיינע קאַלאָניסטישע פּרואוון, וואָס זיינען אין ענגלאַנד געמאַכט געוואָרן בנוגע געוויסע טיילן קאַנאַדע, שטויסט מען זיך אָן אויף א כאַראַקטעריסטישער דערשיינונג. מען זעט, אז דאָס האָט אין אסך פאַלן אָנגערעגט א ענלעכן געדאַנק אויך אין דאָרטיקע יידישן קרייזן. מען האָט אין די דאָזיקע קרייזן אין 1749 זיך געהאַט שטאַרק פאַראינ־טערעסירט מיט נאָוואַ סקאָשיא, וואו מען האָט געוואָלט באַזעצן אייניקע יידן. אַרום יענער צייט איז אין ענגלאַנד דערוועקט געוואָרן דער פּלאַן צו קאָלאָ־ניזירן געוויסע פלעצער פון אקאַדיע, וואָס מען האָט געוואָלט באַזעצן מיט ענגלענדער, שאָטלענדער און אירלענדער. דערהויפּט וואָלט מען דאָרטן געהאַט גערן פּראָטעסטאַנטן פאַר קאָלאָניסטן, און מען האָט אַזעלכע באַזונדערס דערמו־טיקט אהין צו פאָרן. יידן האָבן דעריין פאַר זיך אויך דערזען די מעגלעכקייט פון א נייעם יידישן פּונקט צו באַזעצן זיך. מען האָט זיך געפּרואווט שטאַרק משתדל זיין,אז אָרעמע יידישע משפחות זאָלן זיך לאָזן אָנריידן אהין צו פאָרן. מען האָט זיך אפילו געהאַט אונטערגענומען אַזעלכע אויסוואַנדערער צו שטיצן דריי יאָר כסדר. 2) עס איז אָבער ניט באַוואוסט אויב אפילו אין איינציקער ייד זאָל זיך האָבן געפונען צווישן די, וועמען מען האָט דאַן אַריבערגעבראַכט. דער רוב זיינען דאָס געווען בלויז פּראָטעסטאַנטישע ענגלענדער, וואָס זיינען געקומען.

מיר דערוויסן זיך אָבער אז די קאַנאַדער פּראָווינץ נאָוואַ סקאָשיא איז פון אָנהייב אָן געווען א פּונקט, וואָס האָט אַרויסגערופן א געוויסן אינטערעס ביי יידן. מיט נאָוואַ סקאָשיא זיינען זיי געקומען אין באַריר נאָך איידער גאַנץ

2) A. M. HYAMSON, A History of the Jews in England, London, 1908, p. 267.

קאנאדע איז אָקופירט געוואָרן פון די ענגלענדער. זיי פלעגן גאנץ אָפט קומען אהין פון די דערבייאיקע אמעריקאניש־ענגלישע קאָלאָניעס. דאָס איז אָבער געווען בלויז צוליב צוועקן פון מסחר, אויך צוליב דער פּראָוויזירונג פון דער ענגלישער ארמיי, מיט וואָס יידן האָבן זיך אָפּגעגעבן. אייניקע בריוו וועגן דעם, וואָס געפינען זיך אין די קאנאדער ארכיוון, באווייזן מיט וואָס פאר א געוויסנ־האפטיקייט און פּינקטלעכקייט זיי האָבן דורכגעפירט די דאָזיקע עסקים זייערע מיט דער ארמיי.

אונטער דער אויפשריפט: „האליפאקס, 18טער אָקטאָבער 1752״, איז אין די ארכיוון אויך דערמאָנט אז א איזראַעל אייבראהאמס האָט געשריבן צו דער לאָנדאָנער האנדל־קאמער, מאכנדיק א אינטערעסאנטן פאָרשלאָג. דאָס איז געווען, אז ער נעמט זיך אונטער צו פּראָדוצירן פּאָטאש אויף דעם פלעמישן אופן. ער האָט בייגעלייגט עטלעכע מוסטערן דערפון און אָנגעוויזן, אז דאָס וואָלט דער קאנאדער פּראָווינץ געבראכט אסך נוצן. 3) א אייבראמס אין האלי־פאקס, א לאנד־באזיצער דאָרטן, ווערט אויך דערמאָנט אין די אמהערסט פּאפּירן״, וואו ער ווערט אויסדריקלעך באצייכנט ווי א ייד, אז עס זיינען פאראן נאָך אנדערע פאקטן וואָס זאָגן עדות אויף דעם פריען אויפהאלטן זיך פון יידן אין נאָווא סקאָשיא. דאָס מיינט, אז יידן האָבן דאָרטן זיך גאנץ באַ־שטימט באזעצט פריער נאָך ווי אין מאָנטרעאָל, און איידער דאָס גאנצע לאנד איז אריבער צו די ענגלענדער.

מען איז זיך משער, הגם דאָס קאָן שוואך באוויזן ווערן, אז די ערשטע יידן וואָס האָבן אין קאנאדע זיך באזעצט, זיינען אהער אריבערגעקומען צוזאמען מיט די קאָלאָניאלע טרופּן פון גענעראל בראדאָק אין 1775. לויט דער זעל־ביקער השערה האָבן זיי שפּעטער זיך אויך געזאָלט האָבן באטייליקט אין א פּאָר צוזאמענשטויסן מיט די אינדיאנער. איינער אָדער צוויי יידן האָבן זיך אויך געפונען אין וואשינגטאָנס ארמיי, בעת ער האָט מיט א יאָר פריער געהאט אונטערגענומען זיין עקספּעדיציע איבער די אלעגהאניער בערג, מאר־שירנדיק קעגן די פראנצויזן. 5) אָבער עס איז שווער צו געפינען עטוואָס וואָס זאָל אונדז ווייזן, אז דאָס זיינען געווען די אמתע אָנהייבן פון יידישן ישוב אין קאנאדע.

עס איז אָבער א פאקט, אז איידער נאָך מען האָט געקאָנט באמערקן וועלכע ניט איז סימנים פון יידישער באזעצונג אין דער היינטיקער קאנאדע, האָבן יידן שוין ארויסגעוויזן א געוויסן אינטערעס פאר די האנדלס־מעגלעכקייטן פון

3) Report on Canadian Archives for 1894, p. 85.
4) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 35, p. 5.
5) Dr. C. Adler, in Jew. Encycl., Vol. I, p. 503.

דעם דאָזיקן לאנד. דאָס איז צו זען פון דעם וואָס מייקל גראַץ דערציילט, אז ער האָט צווישן די יאָרן 1759־1763 „אויף זיין אייגענעם חשבון און ריזיקע געמאכט זיינע ערשטע עקספּערימענטן מיט דעם ברעג־לאנד האנדל צווישן האליפאקס און דזשאָרדזשיע". 6)

דאָס אלץ זיינען איינצלנע, צווישן זיך אָפּגעזונדערטע פאלן. עס איז אָבער דערפון לייכט צו מאכן זיך א באגריף, ווי אזוי עס האָט אין דעם פּעריאָד פון ענגליש־קאָלאָניאלער הערשאפט אין אמעריקע אָנגעהייבן צווישן יידן ביסלעכוויז דערוועקט צו ווערן דער אינטערעס צו קאנאדע. עס איז מיט דעם צוגעגרייט געוואָרן דער באָדן, אויף וועלכן עס איז מעגלעך געוואָרן דער אָנהייב פון א פּערמאנענטער יידישער באזעצונג אין לאנד. פאר קאנאדע אליין איז אָט יענע צייט געווען א צייט פון שווערע איבערלעבונגען. זי האָט דאן געדאַרפט דורכמאכן אלע ווייען פון איבערגאנג פון איין רעזשים צו א צווייטן. זי איז איבערגעגאנגען פון די פראנצויזן צו די ענגלענדער, און דאָס זיינען געווען די לעצטע צו וועמען יידן האָבן געפילט א גרעסערע נאָענטקייט. זיי זיינען אויך געווען דאנקבאר דעם צופאל וואָס האָט מעגלעך געמאכט, אז זיי זאָלן מיט זיי קאָנען פארקניפּן דעם אייגענעם גורל. אָבער די יידן זיינען אהער ניט געקומען מיט לײדיקן, נאָר ווי מענטשן וואָס האָבן אליין אויך גענומען א גאנץ גרויסן אָנטייל אין די פּאסירונגען פון דער צייט. זיי זיינען געווען צופרידן בייצוטראָגן צו אלץ אויך זייער חלק.

דאָס אָנקומען פון די ענגלענדער אין קאנאדע האָט ווי א מין ביי־זאך פון דער דאָזיקער געשעעניש פארן לאנד דעריבער אויך געבראכט אהער יענע ערשטע יידן, וואָס האָבן געמאכט קאנאדע פאר זייער היים. אינמיטן פון דער היסטאָרישער דראמע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אויף דעם אמעריקאנער קאָנטינענט, בעת פראנקרייכס ראָל אין דעם צפון־טייל פון דער נייער וועלט האָט זיך געענדיקט און ענגלאנדס האָט זיך אָנגעהייבן, האָבן אויף דער סצענע אויך יידן זיך באוויזן. דאָס איז געווען א קליינע ספרדישע גרופּע פון זיי, וואָס זיינען אָנגעקומען אהער צוזאמען מיט דעם לייטענאנט־גענעראל סיר דזשעפרי אמהערסט. דאָס זיינען פאקטיש געווען די ערשטע יידן וואָס האָבן באטראַכט דעם קאנאדער באָדן מיט דער כוונה צו מאכן דאָ זייער היים.

פאר יידן איז דאָס לאנד ארום יענער צייט מער ניט געווען אומבאקאנט. דוד פראנקס, א קרוב פון דוד סאלעסבי פראנקס, מיט זיין געשעפט־שותף יצחק ליוויי און זיין פאָטער און ברודער, יעקב און משה פראנקס, זיינען געווען די הויפּט־פּראָוויאנטירער פון דער בריטישער ארמיי אין קאנאדע און

6) The Gratz Papers, in Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 23, p. 4.

אין די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס איידער נאָך דאָס דאָזיקע לאַנד איז געוואָרן פאַרנומען פון די ענגלענדער. זיי האָבן די דאָזיקע אויפגאַבע דורכגעפירט בעת די מלחמות מיט די פראַנצויזן און מיט די אינדיאַנער, און עטלעכע יאָר כסדר נאָך די דאָזיקע מלחמות. אין די אָפיציעלע מעלדונגען און אין דער גאַנצער קאָרעספּאָנדענץ פון גענעראַל מאָנקטאָן, גענעראַל אַמהערסט, גענעראַל גיידזש און קאָלאָנעל בוקע, ווערן די דאָזיקע מיטגלידער פון דער משפּחה פראַנקס גאַנץ אָפט דערמאָנט. מען לויבט זיי דאָרט אפילו, און זייער וואָרעם, פאַר דעם פייאיקן אופן אויף וועלכן זיי האָבן אָנגעפירט דעם דאָזיקן אָפּטייל פון דער אַרמיי. דוד פראַנקס איז כמעט געשטאַנען אין אַ שטענדיקן בריוו־וועקסל מיט זיי. ער האָט זיי איבערגעשיקט פאַרשיידענע וויכטיקע ידיעות, און ער האָט אָפט אפילו געהאַט די עובדה צו באַזאָרגן די טראַנספּאָרט־מיטלען אויף איבערצושיקן סאָלדאַטן.

די פראַנקס, דאַרף מען באַמערקן, האָבן געוואוינט אין ניו יאָרק און אין פילאַדעלפיע. זיי פלעגן אָבער אָפט קומען קיין קאַנאַדע, אין פאַרבינדונג מיט זייערע פונקציעס פאַר די בריטישע טרופּן וואָס האָבן זיך דאָ געפונען. אויף דעם דאָזיקן אופן האָבן זיי פרי זיך דערוואָרבן אַ געוויסע באַקאַנטשאַפט מיט דעם לאַנד. צווישן די ערשטע אַפּליקאַנטן אויף פריי־פּאַרטיילטן באָדן אין קייפּ־ברעטאָן, געפינען מיר דערפאַר אויך די נעמען משה פראַנקס, יעקב פראַנקס, יצחק ליוויי און מאַטיעס בוש (פון פילאַדעלפיע), און נפתלי פראַנקס. 7)

דעם ערשטן אָרט צווישן די יידן וואָס זיינען אָריינגעקומען קיין קאַנאַדע אין צייט פון דער בריטישער אָקופּאַציע, פאַרנעמט אהרן (גערופן אויך אהרן פייבוש) האַרט. אהרן האַרט איז געבוירן געוואָרן אין לאָנדאָן, ענגלאַנד, אין 1724, און איז געווען אַ לייטענאַנט אין דער ענגלישער אַרמיי. ער האָט געדינט אין דעם „דייטשן לעגיאָן", ווי מען האָט עס גערופן, און איז צוזאַמען מיט סיר פרעדעריק האַלדימאַנד און קאָלאָנעל בוקע אַריבערגעקומען פון ענגלאַנד אין 1752, 8) בעת ער האָט באַזוכט די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס. ער האָט זיך דאַן באַזעצט אין ניו יאָרק. שפּעטער האָט ער זיך ווידער אָנגעשלאָסן אין די בריטישע טרופּן, און איז באַשטימט געוואָרן פאַר פּראָוויאַנט־קאָמיסאַר אין

---

7) Report on Canadian Archives for 1894. p. 296.

8) דאָס יאָר ווען האַרט איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע, ווערט פאַרשיידן אָנגעגעבן. פון דעם אָבער וואָס מען האָט געפונען פאַרצייכנט, קאָנטיק פון אים אַליין, אין אַ מחזור וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, קאָן מען באַשטימט זען אַז דאָס איז געווען אין 1752; אַז ער איז צום ערשטן געקומען קיין דזשאַמאַיקע און פון דאָרטן ערשט קיין ניו יאָרק.

דער ארמיי פון סיר דזשעפרי אמהערסט. אהרן הארט האָט אפילו געהאַט אָרגאַניזירט אַן אייגענעם באַטאַליאָן, מיט וועלכן צו העלפן די ענגלענדער דעראָבערן קאַנאַדע. אינם באַטאַליאָן, א טייל פונם 60טן קעניגלעכן אַמעריקאַנער רעגימענט פון ניו־יאָרק, האָבן זיך אויך געפונען נאָך אַנדערע יידן, וואָס זיינען אָנגעקומען צוזאַמען מיט אַמהערסטן.

מען גלויבט אַז ער האָט אפילו געזאָלט ווערן דער קאָמאַנדיר פון א גאַנצן רעגימענט, אָבער ער האָט זיך שפּעטער באַנוגנט מיט פּיל קלענערע מיליטערישע פליכטן. בעת אַמהערסט האָט מיט זיין ארמיי זיך געלאָזט גיין אויף מאָנטרעאַל, איז אהרן הארט געווען איינער פון זיינע שטאַב־מיטגלידער. און ווען די שטאָט האָט קאַפּיטולירט (סעפּטעמבער דעם 8טן 1760), און אַמהערסט איז אהין אריינגעריטן דורך די אַלטע טויערן, איז קאָמיסאַר הארט געווען צווישן די וואָס האָבן זיך געפונען ביי זיין זייט.

צוזאַמען מיט אַמהערסטן, זיינען אויך אָנגעקומען חננאל גאַרציאַ, עמנואל דע קאַרדאָוואַ, יצחק דע מיראַנדאַ, לאַזאַרוס דוד, אוריאל מאַרעסקאַ, יעקב דע מאָורערא, אברהם פראַנקס און נאָך אייניקע. זיי אַלע זיינען אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן, טייל ווי אָפיצערן, געווען פאַרבונדן מיט דער ארמיי און האָבן זיך באַטייליקט אין פאַרשיידענע מיליטערישע אָפּעראַציעס וואָס די קאָלאָניאַלע טרופּן האָבן דורכגעפירט. יעקב דע מאָורערא ווערט דערמאָנט אין א געוויסן דאָקומענט פון מיט עטלעכע יאָר שפּעטער ווי א געוועזענער סאַרדזשענט־מאַיאָר פון דער ארמיי. לויט זייערע מיליטערישע אַמטן האָבן די דאָזיקע אָנגעקומענע יידן גענומען א גאַנץ נאָענטן אָנטייל אין אַלע די געשעענישן, וואָס האָבן באַצייכנט דעם איבערגאַנג פון צפון־אַמעריקע פון פראַנקרייכס באַזיץ צו ענגלאַנד.

צוגלייך מיט אהרן הארט, איז אהער אויך אָנגעקומען שמואל יהודה, זיינער א נאָענטער קרוב. זיי האָבן צוזאַמען פריער אויך געהאַט געמאַכט די נסיעה פון ענגלאַנד צו די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס.ביידע האָבן זיך באַזעצט אין טהרי ריווערס, וואו הארט האָט אָנגעהאַלטן זיין מיליטערישן פּאָסטן. שפּעטער, בעת האַלדימאַנד האָט איבערגענומען די קאָמאַנדע איבער די קאַנאַדער טרופּן, האָט דער לעצטער באַשטימט הארטן פאַר זיין גענעראַל קאָמיסאַר.

די שטאָט טהרי ריווערס איז דאַן געווען א וויכטיקער מיטלפּונקט. זי איז געווען א צענטער פונם פוטערוואַרג־האַנדל, וואָס האָט דער עיקר זיך גענומען שטאַרק צעבליען מיט דעם אָנקומען פון די ענגלענדער. ביידע, אהרן הארט און שמואל יהודה, וועלכע האָבן באַזעסן גרויסע קאָמערציעלע פּיאַי־קייטן, האָבן דעם דאָזיקן מסחר אויפגענומען. זיי האָבן אים גענומען אָנפירן אויף א גרויסן מאַסשטאַב, פאַרבינדנדיק א היפּשן עקספּאָרט מיט ענגלאַנד. פון זיי

ביידע האָט אָבער באַזונדערס אהרן האַרט אָסך בייגעטראָגן פאַר טהרי ריווערס. זיינע פּילזייטיקע קאָמערציעלע טעטיקייטן האָבן צוגעגעבן גרויס ווייכטיקייט יענער שטאָט, וואו ער איז גיך געוואָרן איינער פון די חשובֿסטע בירגער.

שמואל יהודה וועמען עס האָט געצויגן צו אַ לעבן אין אַן אַטמאָספער וואָס זאָל זיין אַביסל מער יידיש, האָט זיך שפּעטער אַריבערגעצויגן קיין מאָנטרעאָל. אים איז פיל בעסער געפעלן די סביבה פון דער יונגער ספרדיש־יידישער קהילה, וואָס פאַר איר איז אין דער צווישנצייט, מיט דעם אָנקומען פון נאָך אַ פּאָר יידן, געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין. ער איז אָבער אין עטלעכע יאָר אַרום אַרויסגעפאָרן פון לאַנד און זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק.

די וואָס זיינען אָנגעקומען די ערשטע יאָרן נאָך דעם קאַפּיטולירן פון מאָנטרעאַל, קאָנען מיט רעכט באַטראַכט ווערן פאַר די פּיאָנערן פון יידישן ישוב אין לאַנד. אחוץ די דערמאָנטע, זיינען דאָס געווען אוריה יהודה, לוי סאָלאָמאָנס, יחזקאל סאָלאָמאָנס, מאַנועל גאָמעץ, סיימאָן ליוויי און פּערנאַנ־דעץ דאַ פאָנעסקאַ. און צו זיי זיינען באַלד צוגעקומען נאָך אייניקע. זייערע נעמען דערציילן פונוואַנען זיי זיינען געקומען. כמעט אין דער אייגענער צייט האָבן אַ פּאָר יידן זיך אויך באַזעצט אין דער שטאָט קוויבעק און אין אַ פּאָר אַנדערע פּונקטן. דער רובֿ פון זיי זיינען געווען סוחרים מיט גרויס דערפאַרונג און וויסן אין די אַלערליי צווייגן פון מסחר, וואָס זיינען אין די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס דאַן אָנגעגאַנגען. מערסטנס זיינען זיי אַהער אַריבערגעקומען אויף דער איינלאַדונג פון גענעראַל אַמהערסט. טייל פון זיי זיינען געווען גאַנץ פאַרמעגלעכע מענטשן, און דער ענגלישער גאָווערנאָר האָט אין זיי געזען אַן עלעמענט וואָס איז פאַר דעם לאַנד געווען ניצלעך און וויכטיק.

צווישן די ערשטע יידן וואָס זיינען אין לאַנד אַריינגעקומען, ווייל סיר דזשעפרי אַמהערסט איז געווען פאַראינטערעסירט זיי אַהער צוצוציען, האָט זיך אויך געפונען שמואל דזשייקאָבס. ער איז געווען פון די וואָס האָבן זיך באַזעצט אויסער מאָנטרעאַל, גלייך נאָך דעם ווי די שטאָט האָט אין 1760 זיך אונטערגעגעבן. שמואל דזשייקאָבס האָט זיך באַזעצט אין סט. דעני, ביים רישעליע, וואו ער איז געוואָרן פּאָפּולער און באַקאַנט אין דער געגנט אַרום. אחוץ מסחר, האָט ער זיך אויך אָפּגעגעבן מיט צושטעלן פּראָוויאַנט פאַר דער אַרמיי און האָט געהאַט זייער פאַרצווייגטע פאַרבינדונגען. ער האָט געשמט פאַר אַ רייכן מענטש און האָט פאַרמאָגט אומבאַוועגלעך אייגנטום אין מאָנטרעאָל, סאָרעל, קוויבעק, סט. דעני, אָלבאַני, ניו־יאָרק און פילאַדעלפיע. דעם נאָמען „שמואל דזשייקאָבס" געפינט מען אויף אַ פּעטיציע וואָס איז אין 1764 אונטערגעשריבן געוואָרן אין פאַרבינדונג מיט דעם וואַקער אינצידענט פון יענער צייט. אויף דער פּעטיציע געפינען זיך אויך די חתימות פון אַ פּאָר

צענדליק אנדערע מענטשן, און דזשייקאָבס ווערט דאָרט באצייכנט ווי אַ „הויפט סוחר". 9)

ער האָט זייער אָפט, ניט זעלטן אפילו גאנץ אומזיסט, פארליען געלט צו די איינוואוינער ארום, בעת זיי האָבן אין דעם זיך גענויטיקט. איינער פון די מאָדנע מיטלען מיט וועלכע ער האָט זיך באנוצט כדי די בעלי־חובות צו דערמאָנען אז עס איז שוין צייט צו באצאָלן, איז געווען צו לאָזן וועגן דעם אויסרופן אין קירך. ער איז בכלל געווען א מענטש וואס איז פון אלעמען פיל געאכט געוואָרן. אין א בריוו פון קאָלאָנעל מאָזעס הייזן, קאָמאנדיר פונם מאָנטרעאלער דיסטריקט, לויבט מען אים שטארק פאר דעם פייאיקן אופן ווי אזוי ער האָט די ארמיי געהאט באזאָרגט מיט אלע הצטרכותן.

שמואל דזשייקאָבס, וועלכער איז געשטאָרבן אין 1787, האָט אָבער ניט געהערט צום טיפ ייד וואָס די אנדערע יידישע פיאָנערן פון אָט יענער צייט. יענע פיאָנערן, טייל פון זיי אָפשטאמיקע פון די אמאָליקע שפאנישע אנוסים, האָבן צוזאמען מיט זייערע נעמען אויך געהאט דעם מוט אומעטום מיט זיך מיט־צוטראָגן זייער יידישקייט, פאר וועלכער זייערע עלטערן האָבן אמאָל אזוי פיל געליטן. ער האָט חתונה געהאט מיט א פראנצויזיש־קאנאדער מיידל, און זיינע קינדער זיינען געוואָרן דערצויגן אין דעם אורסולינער מאָנאסטיר אין קוויבעק. אויף זיין צוואה, וואָס טראָגט די דאטע 7טער אָקטאָבער 1775, איז אויך אונטער־געשריבן איינער א „טאָמאס דזשייקאָבס", זיין ברודער. דער לעצטער האָט אויך חתונה געהאט מיט א קריסטלעכער מיידל. לויט אן אלטן קירך־רעגיסטער, איז די חתונה פאָרגעקומען דעם 26טן פעברואר 1781, אין דעם רוימיש־קאטוילישן קאטעדראל פון קוויבעק. איינער א קאפיטאן דזשייקאָבס, האָט געהערט צו דער זעלביקער משפחה. ער איז געווען קאָמאנדיר פונם שיף „דעפייענס" און איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט גענעראל האלדימאנד, פאר וועמען ער האָט אָפט איבערגעפירט וויכטיקע ידיעות פון ביק און האליפאקס קיין ניו־יאָרק.

צווישן די וואָס האָבן אין דעם ערשטן פעריאָד פון יידישער באזעצונג אין קאנאדע דאָ געמאכט זייער היים, דארף מען אויך דערמאָנען נאָך עטלעכע אנדערע: אנדריו העיס, דוד סאלעסבי פראנקס (זון פון אברהם פראנקס), מאיר סאָלאָמאָנס, יעקב און דוד פראנקס, אליה סעאיקסאס, משה הארט (ברודער פון אהרן הארט) און יוסף בינדאָנא. אברהם פראנקס האָט זיך פרי אריבערגע־צויגן קיין קוויבעק. איינער א פראנקס, געפינען מיר, איז אפילו געווען הויפט פון דער פייערלעשער־בריגאדע אין יענער שטאָט. אָבער פיל פריער נאָך ווי אברהם פראנקס איז אהין געקומען, טרעפן מיר דעם נאָמען אליעזר ליווי אויף

9) Report, etc. for 1888, p. 7.

א פּעטיציע וואָס מען האָט פון קוויבעק געשיקט צום ענגלישן קעניג וועגן דעם, אז מען זאָל צוריקרופן גענעראל מאַריי. (10

דער אלגעמיינער מצב פון לאנד ארום יענער צייט איז געווען אזא, וואָס האָט ניט געקאָנט דערוועקן צו פיל חשק ביי מענטשן צו וועלן זיך דאָ באזעצן אויף שטענדיק. דאָס האָט געגאָלטן פאר ידן אזוי גוט ווי פאר ניט־יידן. צוליב דער זעלביקער סיבה האָבן ניט אלע וואָס האָבן זיך באזעצט, זיך דאָ געמאַכט זייער היים. טייל פון די וואָס זיינען אהער געקומען פון די דערבייאיקע אמעריקאנער קאָלאָניעס האָבן נאָכן אַפּזיין א פּאָר יאָר זיך אריבערגעקליבן קיין ניו־יאָרק, פילאדעלפיע אָדער אנדערשוואו. דאָס איז געווען דער פאל מיט אליעזר ליווי און מיט עטלעכע אנדערע וואָס האָבן א צייט געוואוינט אין מאָנטרעאָל אָדער קוויבעק, און וועלכע קאָנען באטראכט ווערן פאר די פּיאָנערן פון דעם פריען יידישן ישוב אין לאנד. מיר טרעפן זיי מיט עטלעכע יאָר שפּעטער צווישן די וואָס האָבן געהערט צו דער שפּאניש־יידישער קהילה „שארית ישראל" אין ניו־יאָרק. (11 עס איז אָבער כאראקטעריסטיש, וואָס זיי האָבן ניט איבערגעריסן דעם פריינטלעכן קאָנטאקט מיט די וועמען זיי האָבן איבערגעלאָזט אין קאנאדע. די פריינטשאפט למשל צווישן אהרן הארט און אליעזר ליווי האָט אָנגעהאלטן דורך דעם לויף פון אסך יאָרן. (12

מיר האָבן שוין אויבן אָנגעמערקט, אז די ערשטע יידן וואָס זיינען אונטער די ענגלענדער אריבערגעקומען קיין קאנאדע, אָדער וואָס האָבן מיט איר אויף אזא אָדער אנדער אופן געהאט א געוויסן פארקער, האָבן מיט זייערע נעמען דערמאָנט אין באקאנטע יידישע משפחות, וואָס האָבן ארום יענער צייט געלעבט אין געוויסע טיילן פון אמעריקע. צי דאָס איז געווען צוליב קוריאָז אָדער אוואנטיורע, אָדער צוועקן פון מסחר, אָבער מען האָט אָנגעהויבן קומען אהער. עס האָט זיך געשאפן א אינטערעס צו דער ניי־דעראָבערטער קאָלאָניע, כאָטש ניט אלע וואָס זיינען געקומען זיינען פארבליבן. אָט דער אינטערעס איז געוואָרן א פאקטאָר, וואָס האָט לאנג משפיע געווען אויף דעם יידישן לעבן אין דעם יונגען און ווינציק אנטוויקלטן לאנד.

קאנאדע און די דערבייאיקע אמעריקאנער קאָלאָניעס זיינען דאַן געווען ווי איין לאנד. די געמיינשאפטלעכקייט איז אָבער דערהויפּט געווען זייער גרויס צווישן די יידן — פיל מער אפשר ווי צווישן ניט־יידן. פאר דעם קליינעם יידישן קיבוץ וואָס האָט ארום דער צייט זיך שוין געהאט פארזאמלט אין

10) The Archives, Series "B", Vol. 8, p. 6.

11) The Lyons Collection, Publications, Am. Jew Hist. Soc., no. 27, p. 40.

12) RAYMOND DOUVILLE, Aaron Hart, récit historique, Trois-Rivières, 1939, pp. 102, 109, 110.

מאָנטרעאל, איז דאָס געווען א געווינס. דאָס האָט אים געהאָלפן צוגעבן א געוויסע פאָרם, אפילו די ערשטע סימנים פון א געמיינדע־לעבן. די וואָס האָבן באוויזן אָנצוקניפּן מיט דעם נייעם לאנד געוויסע וואָרצלען, האָבן אזעלכע וואָרצלען שוין ניט אזוי לייכט געקאָנט איבערייסן.

דער רוב פון די ערשטע יידן וואָס זיינען אהער אריבערגעקומען זיינען, ווי זייערע נעמען זאָגן עס עדות, געווען פון שפּאניש־פּארטוגעזישן אָפּשטאם. זיי זיינען געקומען פון ענגלאנד אָדער פון די אמעריקאנער קאָלאָניעס, וואוהין זיי אָדער זייערע עלטערן האָבן אין פארשיידענע צייטן פריער געהאט אויס־געוואנדערט פון געוויסע טיילן אין דער אלטער וועלט. עס איז אין שייכות דערמיט כדאי דאָ צו אָנווייזן, אז אין פארגלייך מיט דער אלגעמיינער ענגלי־שער קאָלאָניזאציע אין די מערב־אינדישע אינדזלען, האָבן זייער ווינציק יידן פון ענגלאנד אין יענער צייט זיך געהאט באזעצט אין די אמעריקאנער קאָלאָניעס. דאָס דערקלערט זיך געוויס מיט דעם וואָס די ערשטע צייטן ווען אמעריקע האָט אָנגעהייבן באזעצט צו ווערן, איז די צאָל יידן אין ענגלאנד געווען ניט גרויס. שפּעטער, בעת דאָרט האָבן זיך שוין געפונען מער יידן, זיינען זיי געווען צופרידן בעסער צו פארבלייבן אויף אן אָרט אידער זיך צו לאָזן וואנדערן אין דער נייער וועלט און דאָרט זוכן א היים. א קליינע צאָל פון זיי האָט אָבער יאָ זיך געלאָזט אָנריידן צו פאָרן קיין קאנאדע כדי דאָרט צו פּרואוון זוכן גליק. אויף קאנאדע, דאָס לאנד מיט די ניט אויסגע־פאָרשטע מעגלעכקייטן, האָט מען גענומען קוקן ווי אויף ענגלאנדס א וויכטיקן קאָלאָניאלן צענטער. איר אומבאקאנטקייט, וואָס האָט געגומען וועקן א אינ־טערעס ביי אסך מענטשן, האָט אויך געהאט א געוויסן אָנצי פאר יידן. אייניקע פון זיי האָבן צוליב דעם באשלאָסן צו אויסוואנדערן און זיך דאָ צו באזעצן.

די יידן וואָס זיינען אויף דעם אופן אריבערגעקומען, צי פון ענגלאנד אָדער פון די דערבייאיקע אמעריקאנער קאָלאָניעס, האָבן ניט פארפעלט גיך צו באווייזן ווי ניצלעך זיי האָבן געקאָנט זיך מאכן. זייער ענערגיע און זייער אונטערנעמונגס־גייסט זיינען פאר דער יונגער קאָלאָניע געווען וויכטיק. אריינפאלנדיק אהער אין רעכטן מיטן פון די געשעעענישן, וואָס האָבן געהאט באצייכנט אלע די ענדערונגען און נאָכוויעניגישן וואָס זיינען געקומען נאָך דער מלחמה, פילנדיק זיך ווי גרים אין אן אומבאקאנטן, פרעמדן פלאץ, האָבן זיי אָן שוועריקייט זיך צוגעפּאסט צו די נייע אומשטאנדן. זיי זיינען אויך געווען מער ווי צופרידן צו געניסן די רו און די פרייהייט פון דעם לאנד, וואו די מענטשן און די סביבה ארום זיינען צו זיי געווען אזוי גאסטפריינטלעך.

דער גרעסטער טייל פון זיי האָט זיך גענומען צו מסחר, וואָס זיי האָבן אָנגע־

פירט מיט זייער גרויס פּיאַיקייט. לויט ווי דאָס איז צו דרינגען פון אלטע בריוו און דאָקומענטן וואָס באַציען זיך אויף זייער געשעפט־פירונג דעמאָלט, האָבן זיי געהאט אָנגעקניפּט זייער פאַרצווייגטע קאָמערציעלע פאַרבינדונגען מיט פאַרשיידענע פונקטן אין אַמעריקע און ענגלאַנד. פון אַן אלטן געשעפט־בריוו 13) איז צו זען, אַז דער פוטערוואַרג־האַנדל וואָס שמואל יהודה האָט געהאַט געפירט מיט לאָנדאָן, האָט איינמאָל באַטראָפן אַזוי פיל ווי 30 טויזנט פונט. דאָס איז געווים געווען אַ זייער היפּשע סומע פאַר יענער צייט. אין אַ בערך גאַנץ קורצן משך דעריבער האָבן אייניקע פון זיי דערגרייכט אַ מדרגה פון באַדייטנדיקן עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן דערפאָלג. מען האָט זיי באַטראַכט פאַר חשובע, זייער געוואונטשענע בירגער, פאַר מענטשן וואָס האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין דעם אָרטיקן לעבן און וואָס האָבן צו דעם דאָזיקן לעבן זייער אַסך בייגעטראָגן.

די ערשטע יידישע לאַנד־באַזיצערס אין מאָנטרעאַל אין יענעם פּעריאָד זיינען געווען לאַזאַרוס דוד (געבוירן אין ענגלאַנד, 1734; געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל, אָקטאָבער 22טן 1776) און איינער וואָס איז אָנגעגעבן ווי לוי סיימאָן, אָבער איז קיין אַנדערער ווי דער אויבנדערמאָנטער סיימאָן ליווי. ביידע זיינען פאַרשריבן אין דעם רעגיסטער פון לאַנד־אייגנטימערס אין מאָנטרעאָל פאַר דעם יאָר 1767. נאָך זיי קומען יחזקאל סאָלאָמאָנס (1780) און סאָלאָמאָן ליווי (1782). דער לעצטער איז געווען דער גרעסטער יידישער אייגנטום־באַזיצער — ווי דאָס איז צו זען דערפון וואָס אין דעם אלטן רעגיס־טער געפינט זיך זיין נאָמען אונטער דריי פאַרשיידענע נומערן. נאָך זיי קומען שמואל דוד, שמואל יהודה, שמואל דזשייקאָבס און נאָך אַנדערע. 14)

---

13) דער בריוו מיט אַסך אַנדערע פּאַפּירן און דאָקומענטן פון יענעם פּעריאָד, האָט אַ לאַנגע צייט זיך געפונען אין באַזיץ פון לואיס א. האַרט.

14) Livre-Terrier de la Seigneurie de Montréal. Mémoirs et Documents de la société historique de Montréal, vol. II.

קאפיטל פינף

די גרינדונג פון דער ערשטער קהילה

די באַדינגונגען זיינען ביסלעכווייז געוואָרן גינסטיק פאַר דעם, אַז די יידן זאָלן צו זיי זיך קאָנען אַלץ בעסער צופּאַסן און מיט זיי זיך מער איינ־לעבן. די קליינע גרופּע פּיאָנערן האָט פאַמעלעך אָנגעהייבן שפּירן די וואַרעמ־קייט פון א סביבה אין וועלכער זי האָט זיך גענומען פילן היימיש. און געפילט דאָס האָט יעדער ניי־צוגעקומענער מיטגליד פון דעם קליינעם קיבוץ, — געפילט אַז ער איז אָנגעלייגט צווישן די צווישן וועמען ער האָט זיך באַזעצט. דערפאַר האָבן די וואָס האָבן אין די ערשטע יאָרן פון דער דעמאָלטיקער עפּאָכע געמאַכט קאַנאַדע פאַר זייער היים, דערגרייכט ניט בלויז א מדרגה פון דערפאָלג, נאָר אויך פון באַזונדערער פּראָמינענץ.

געהערנדיק צו א קלאַס וואָס אַלע האָבן בכלל פיל געשעצט, איז די באַציאונג צו זיי געווען גאַנץ נאַטירלעך. איבערהויפּט האָט מען זיי אויפ־גענומען גאָר פריינטלעך אין די העכערע קרייזן מיט וועלכע זיי זיינען אָפט געקומען אין נאָענטן באַריר. אין די דאָזיקע קרייזן האָט מען געלייגט אויף זיי אַסך געוויכט. מען האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף אַן עלעמענט וואָס וועט מיט זיין ענערגיע און מיט זיינע פעיִקייטן קאָנען דעם לאַנד אַסך דינען. דאָס איז געווען אַן עלעמענט, אין וועלכן די יונגע קאָלאָניע האָט זיך שטאַרק גענוי־טיקט. און זיי האָבן אין דעם פּרט אין א פולער מאָס דערפילט אַלעמעס דער־וואַרטונגען.

דאָס וואָס עס האָבן דורכגעמאַכט יענע ערשטע יידישע פּיאָנערן וואָס האָבן אין דעם נייעם לאַנד זיך געדאַרפט דורכשלאָגן א וועג, וואָלט אין זיך אַליין געווען א אינטערעסאַנטער קאַפּיטל. דאָס איז א קאַפּיטל וואָס וואָלט אונדז דערציילט אי פון מענטשלעכער צופּאַסונג, אי פון אַסך אויסדויער — אויסדויער אָפט אונטער די סאַמע שווערסטע באַדינגונגען. זיי האָבן אונדז אָבער ניט איבערגעלאָזט קיין שפּור פון זיך, אחוץ בלויז זייערע יידישע נעמען וואָס זיינען דאָ און דאָרט געבליבן פאַרצייכנט. צווישן די דאָזיקע ערשטע יידישע תושבים, ווייסן מיר, האָבן זיך געפונען מענטשן מיט פיינער דערציאונג, וועמעס קולטורעלע מאַנערן, פּערזענלעכקייט און ענערגישער יידישער גייסט

האָבן פאר זיי געעפנט אלע טירן. טייל פון זיי זיינען געווען שטארק צוגע־בונדן צו די טראדיציעס און דעם גלויבן פון זייער פאָלק, טראדיציעס און א גלויבן מיט וועלכע זיי זיינען געווען שטאָלץ, און אין וואָס זיי האָבן ניט געזען קיין שום שטער פאר זיך. זיי האָבן ניט געהאלטן, אז כדי צו ווערן רעספעק־טירט אין די קריסטלעכע קרייזן אָדער צו קאָנען זיך באטייליקן אין דעם לעבן ארום, האָבן זיי געמוזט דערמיט איבערייסן און זייער יידישקייט פארוואָרפן.

ווי שוין פריער באמערקט, האָט אהרן הארט זיך באזעצט אין טהרי ריווערס. ער האָט אין דער דאָזיקער שטאָט און אין דער געגנט ארום גיך זיך געמאכט א נאָמען. זיין פריינטשאפט מיט האלדימאנדן און מיט די מיליטערישע קרייזן בכלל, א פריינטשאפט וואָס האָט זיך געצויגן נאָך פון פאר דער בריטישער אָקופאציע, האָט צו זיין פרעסטיזש אסך צוגעגעבן. ווי דער רוב ענגלענדער וואָס האָבן נאָך דער מלחמה זיך באזעצט אין לאנד, האָט אויך ער זיך גענומען צו מסחר, צו וואָס ער האָט געהאַט א באזונדערס שטארקע נייגונג. זיינע קאָמערציעלע אָפעראציעס, סיי מיט פוטערוואַרג סיי אין אנדערע ריכטונגען, זיינען ביסלעכווייז געוואקסן אין פארנעם, און מיט זיי אויך איז געוואקסן טהרי ריווערס. זיי זיינען געוואָרן פאקטיש דער עקאָנאָמישער לעבנס־נערוו פון יענער שטאָט.

קיינער האָט אזוי פיל ניט בייגעטראָגן צו דעם וואָס טהרי ריווערס איז גע־וואָרן א וויכטיקער צענטער, ווי ער. די שטאָט וואו די משפחה הארט האָט איבער־געלאָזט שפורן ביז אויף היינטיקן טאָג, איז דורך דעם משך פון מער ווי א יאָרהונדערט געווען ענג פארבונדן מיט דעם דאָזיקן נאָמען. זי האָט די הארטס אסך צו פארדאנקען. קיין איין וויכטיקע פאסירונג דורך אָט דער צייט איז דאָרט זיך ניט פארלאָפן אָן זייער סאמע נאָענטסטער באטייליקונג — ווי דאָס דערציילן אונדז די גראָבע טאָמען פון די מוניציפאלע און פריוואטע ארכיוון דאָרטן, וואו דער נאָמען „הארט" ווארפט זיך אזוי אָפט דורך.

דאָס איז דערפאר אויך געווען אין טהרי ריווערס, וואו עס האָט זיך אָפגע־שפילט א שטיק קאנאדער יידישע געשיכטע פון דעם סאמע אָנהייב פון ברי־טישער אָקופאציע. אין אָט דער געשיכטע האָט די זעלביקע משפחה ארייננגע־שריבן אסך וויכטיקע קאַפּיטלען. די דאָזיקע משפחה איז דורך א לאנגען משך יאָרן געווען אוממיטלבאר פארבונדן מיט דעם יידישן לעבן אין לאנד.

די צווייטע פאָסט־קאָנטאָר וואָס איז אין קאנאדע געעפנט געוואָרן כדי איינצופירן א פארבינדונג מיט ענגלאנד און מיט געוויסע פונקטן אין אמעריקע, האָט זיך געפונען אין טהרי ריווערס, אינם הויז פון סעניאָר הארט. 1)

1) "Mémoirs et Documents", Montreal Historical Society, vol. V, p. 268.

אזוי פאפולער איז דער לעצטער געווען, אז זיין הויז איז בכלל געווען דער מיטלפונקט וואו די אריסטאקראטיע פון לאנד פלעגט זיך אפט באגעגענען. בעת עדווארד, הערצאג פון קענט (דער פאטער פון קעניגין וויקטאריע), איז אין 1791 אריבערגעקומען קיין קאנאדע איבערצונעמען די קאמאנדע פונם 60טן רעגימענט — דעם אייגענעם רעגימענט, אין וועלכן אהרן הארט האט מיט יארן פריער געהאט ארגאניזירט א באטאליאן — האט ער געפונען פאר נויטיק הארטן אפצושטאטן א באזוך. דער דאזיקער באזוך איז געווען מער ווי א פערזענלעכער קאמפלימענט פאר דעם לעצטן. דאס האט בכלל אפגעשפיגלט די אכטונג מיט וועלכער מען האט צו יידן דעמאלט זיך באצויגן.

פון דאקומענטן און אסך פערזענלעכע בריוו זיינע וואס זיינען איבערגעבליבן, און וואס א טייל פון זיי געפינט זיך היינט צווישן די מאנוסקריפטן אין בריטישן מוזיי, איז צו זען אז ער איז געווען שטארק באפריינדט מיט די אנגעזעענסטע פערזענלעכקייטן אין דעם פאליטישן, סאציאלן אדער עקאנאמישן לעבן פון לאנד. לויט ווי דער „דזשענטלמענס מאגאזין" און אנדערע ענגלישע פובליקאציעס פון יענער צייט האבן וועגן אים געשריבן נאך זיין טויט, איז ער געווען פאררעכנט פאר דעם רייכסטן מענטשן אין דער ענגלישער אימפעריע אויסער די בריטישע אינדזלען. ער איז געווען באזונדערס שטארק באליבט ביי דער באפעלקערונג פון טהרי ריווערס, צווישן וועלכער ער פלעגט פארטיילן אסך צדקה. פאר אט דעם דאזיקן אינטערעס זיינעם צו ארעמע און נויטבאדערפטיקע, אפילו צום קאטוילישן מאנאסטיר, פלעגן די קאנאדער פראנצויזן אפט אים באצייכענען פאר דעם „פויפסט פון קאנאדע".

דאך איז דאס יידישע געפיל ביי אים אין דער אייגענער צייט פארבליבן גאנץ וואך. דאס דאזיקע געפיל זיינס האט זיך ניט געלאזט פארטומלען פון דער סביבה אין וועלכער ער האט געלעבט. צווישן די יידן פון קאנאדע זיינען געמישטע חתונות דאן געווען אן אפטע דערשיינונג, ווי מען קאן עס זען פון די אלטע חתונה־רעגיסטערס אין די מוניציפאלע ארכיוון פון מאנטרעאל. אבער הארט האט דאס פראבלעם פאר זיך געלייזט אויף אן אנדער אופן. ער איז אוועקגעפארן קיין לאנדאן און דארט חתונה געהאט מיט זיין קוזינע, דאראטעא יהודה, א שוועסטער פון שמואל און אוריה יהודה. דער לעצטער איז געווען פראטאנאטאר פון טהרי ריווערס.

עס איז אינטערעסאנט דא צו באמערקן אז אהרן הארט איז געווען איינער פון די ערשטע פריימויערערס אין אמעריקע. זיין סערטיפיקאט פון מיטגלידשאפט איז דאטירט ניו־יארק, דעם 10טן יוני 1760. דאס איז א מערקווערדיקער דאקומענט געשריבן אויף א שטיק פארמעט וואס איז שוין צעריבן פון אלטקייט אבער וואס מען קאן נאך לייענען. עס איז אבער ניט באוואוסט, צי

דאָס איז דער אָריגינעלער סערטיפיקאַט אָדער בלויז א רעקאָמענדאַציע־בריוו פון זיין לאָדזש בעת ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אמהערסטס ארמיי, איידער זי האָט זיך געלאָזט גיין אויף קאַנאַדע. אהרן הארט איז געשטאָרבן אין טהרי ריווערס דעם 28טן דעצעמבער 1800, איבערלאָזנדיק עלף קינדער. פון זיי ווערן בלויז אכט דערמאָנט אין זיין צוואה.

כאָטש מאָנטרעאַל איז ניט געווען דאָס איינציקע פּלאַץ וואָס האָט די ערשטע צייטן צוגעצויגן יידן, האָבן זיי אָבער אין אנדערע ערטער וואו זיי האָבן זיך געהאַט באזעצט, איבערגעלאָזט ווינציק שפּורן נאָך זיך. דאָס איז געווען דערפאַר וואָס זיי האָבן דאָרטן זיך אויסגעמישט מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. אויף ווי ווייט געמישטע חתונות זיינען צווישן יידן געווען פאַרשפּרייט, באַקומען מיר א באַגריף פון די אלטע מאָנטרעאַלער רעגיסטערס. עס איז ניט באַוואוסט, וואו עס זיינען אהינגעקומען די גאָר ערשטע רעגיסטערס (ד"ה פון 1760 ביז 1765) וואָס זיינען געפירט געוואָרן פון די מיליטערישע גייסטלעכע. אָבער פון די שפּעטערדיקע רעגיסטערס זעען מיר, אז אין מאָנ־טרעאַל וואו עס האָט דעמאָלט זיך שוין געפונען א יידישער קיבוץ, זיינען געמישטע חתונות פון יידן מיט קריסטן געווען א געוויינלעכע זאַך. אפשיטא האָט דאָס געמוזט זיין דער פאַל אין ערטער וואו אחוץ איינעם אָדער צוויי יידן, זיינען מער דאָרט ניט געווען.

א נעענטערע באַקאַנטשאַפט מיט דעם דאָזיקן פאַקט ברייגגט אונדז צום אויספיר, אז די ערשטע יידן וואָס האָבן זיך געהאַט באזעצט אין דער געגנט פון קוויבעק זיינען ניט געווען אמעריקאַנער אָדער ענגלישע יידן. געווען זיינען דאָס מערסטנס דייטשע יידן וואָס זיינען, ווי דאָס זעט אויס, אהין אריבערגעקומען צוזאַמען מיט אנדערע דייטשע אימיגראַנטן. זיי זיינען אָבער געוואָרן איינגאַנצן פאַרשלונגען פון דער סביבה מיט וועלכער זיי האָבן זיך אויסגעמישט, און עס איז פון זיי ניט געבליבן קיין זכר. די איינציקע שפּורן וואָס מיר געפינען יאָ, זיינען זייערע נעמען אויף אלטע קאַטוילישע רעגיסטערס ווי למשל א יוסף שערער, הענעך קרעמער און נאָך אנדערע. איינעם אָדער צוויי יידישע נעמען געפינען מיר אויך צווישן א גרופּע דייטשע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן דעם 14טן אָקטאָבער 1783 באַקומען א לאַנד־קאָנצעסיע אין א דיסטריקט פון זעלביקן געגנט.

וועגן אינערלעכן לעבן פון די יידן אין מאָנטרעאַל ארום יענער צייט לאָזט זיך קיין סך ניט ריידן. כאָטש זיי זיינען געשטאַנען, ווי מען קאָן זיך עס לייכט משער זיין, אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט זייערע שכנים ארום, האָבן דאָך די מערסטע פון זיי ווי יידן זיך געהאַלטן פון די לעצטע גאַנץ אָפּגעזונדערט. דאָס איז גערעדט, פאַרשטייט זיך, וועגן די וואָס האָבן ניט געקאָנט פועלן ביי זיך

איבערצורייסן דעם צובונד מיט זייער אייגן פאלק. די דאזיקע האבן דעריבער געזוכט צו לעבן אין אלץ אן ענגערן קרייז צווישן זיך אליין, און צווישן זיך אנצוהאלטן די נאענטסטע געמיינשאפטלעכקייט. דאס איז געווען א פאקטאר וואס האט אין ניט קיין קליינער מאס באווירקט דעם גאנצן גאנג פון יידישן לעבן דא. דאס האט גורם געווען, אז די יידן זאלן א לאנגע צייט האבן געהאט מער חשק צו באזעצן זיך אין מאנטרעאל איידער אין אנדערע ערטער אין לאנד. זייערע קריסטלעכע שכנים האבן אבער אין ערגעץ ניט געקוקט אויף זיי ווי אויף פרעמדע, ווי אויף אויסלענדער נאר ווי אויף בריטישע בירגער. זיי האבן זיך דעריבער אומעטום געפילט פריי און זיכער — זיכער ווי מענטשן, און אויך ווי יידן.

אט דאס דאזיקע געפיל האט ביסלעכוויז ביי זיי ארויסגערופן א פארלאנג צו קאנען יוצא זיין אויך פאר דעם יידן אין זיך. זיי האבן דערפילט א באדער־פעניש אין א פלאץ וואו זיי זאלן אין שבתים אדער ימים טובים זיך קאנען צונויפקומען און אפהאלטן גאטדינסטן. און מיט אט אזא פלאץ האבן זיי אויך באשלאסן זיך צו באזארגן. דאס איז געווען אין 1768, ווען זיי האבן אין מאנטרעאל אפגעהאלטן צווישן זיך א קליינע אסיפה און געגרינדעט די ערשטע יידישע קהילה אין לאנד, אונטער דעם נאמען „שארית ישראל״ — א נאמען וואס איז געווען באזונדערס באליבט ביי די פון שפאניש־פארטוגעזישן אפשטאם, וואס זיינען אהער געקומען פון ענגלאנד, אדער פון די האלענדישע אדער ענגלישע קאלאניעס, פון בארבאדאס, דזשאמאיקע, קוראצאא און אנדערע ערטער. דאס איז געווען דער ערשטער פארזוך צו באפעסטיקן דעם קליינעם יידישן ישוב און אים צוגעבן די נויטיקע יידישע פיזיאנאמיע. און דער פארזוך האט זיך איינגעגעבן. די געגרינדעטע יידישע קהילה אין דעם צפון־טייל פונם קאנטינענט איז ניט געווען קיין צייטווייליקע זאך, ווי דאס איז אין אנהייב אזוי אפט געווען דער פאל אין פארשיידענע טיילן אמעריקע און אין די מערב־אינדיעס, און מיט יארן שפעטער — אפילו אין אייניקע ערטער אין קאנאדע גופא. דאס קאן געוויס דערקלערט ווערן מיט דער סביבה אין וועלכער די יידן האבן זיך געפונען. די באציאונג צו זיי אין לאנד איז געווען א העכסט ליבעראלע, הגם ארום יענער צייט האבן זיי אין קאנאדע נאך אפילו ניט געהאט דאס רעכט אויף קהלשער פארוואלטונג.

די ערשטע עטלעכע יאר פלעגן די יידן זיך צונויפקומען אין א פלאץ אויף סט. דזשיימס גאס, וואו זיי האבן מתפלל געווען בציבור, לויט דעם נוסח און די מנהגים פון די ספרדים. זיי האבן זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט דער פארטוגעזער קהילה אין לאנדאן, וועלכע האט זיי געשאנקען צוויי ספרי־תורה וואס געפינען זיך נאך עד היום אין דער שפאניש־פארטוגעזער שול אין

מאָנטרעאַל. וואָס איז שייך רעליגיעזע ענינים בכלל, פלעגן זיי וועגן דעם זיך ווענדן צו רבי דר. רפאל מעלדאָלא, דעם דעמאָלטיקן רב הכולל פון לאָנדאָן. דער פּלאַץ האָט זיי אָבער לאַנג ניט באַפרידיקט און זיי האָבן גענומען טראַכטן וועגן אויסבויען א שטענדיקן מקום קדוש. א פאָנד איז געשאַפן געוואָרן פון פרייוויליקע ביישטייערונגען פון צווישן מיטגלידער פון דער יונגער קהילה, בעת אימיצער האָט פאַר דעם מנדב געווען דעם באַדן. דער נדבן איז געווען דוד דוד (געבוירן אין מאָנטרעאַל, 1764; געשטאָרבן 1824) וועלכער האָט דאָס לאַנד געקראָגן בירושה פון זיין פאָטער, לאַזאַרוס דוד. און אין 1777 האָט מען אויפגעשטעלט א בנין פאַר דעם ערשטן, און פאַר אַ משך פון אכציק יאָר כסדר, איינציקן יידישן מקום קדוש אין קאַנאַדע.

די שול האָט זיך געהאַט געפונען אויף נאָטער דאַם גאַס, לעבן דעם אָרט וואו עס געפינט זיך די היינטיקע געריכט־געביידע אין מאָנטרעאַל. דאָס איז געווען א נידעריקער שטיינערנער בנין מיט א הויכן, רויטן דאַך און מיט א ווייס־געפאַרבענעם הויכן פאַרקאַן ארום. א טאָוול וואָס די מאָנטרעאַלער „נומיזמאַטישע און אַנטיקוואַרישע געזעלשאַפט" האָט אויפגעשטעלט, באַצייכנט נאָך היינט דאָס אָרט. די קליינע יידישע געמיינדע האָט מיט א פּאָר יאָר פריער זיך אויך איינגעשאַפט א שטיקל קרקע פאַר א בית עולם, וואָס האָט זיך געפונען אויף סט. זשאַנוויע גאַס (היינט די געגנט פון דאָמיניאָן סקווער). דער ערשטער וועמען מען האָט דאָרט מקבר געווען, איז געווען לאַזאַרוס דוד (געשטאָרבן אין 1776). זיין קבר און מצבה האָט מען שפּעטער איבערגעפירט אויף דעם היינטיקן פּאָרטוגעזער בית עולם וואו עס געפינט זיך נאָך דער שטיין פון דעם ערשטן בית עולם. דאָס איז די עלטסטע יידישע מצבה אין לאַנד.

דער אַלטער פּנקס פון דער ספרדישער קהילה אין מאָנטרעאַל וואַרפט פאַר אונדז א ליכט אויף יענער צייט, וואָס איז שוין באַדעקט מיט דעם שטויב פון אַזוי פיל יאָרן. פאַר דער קליינער און גאַנץ יונגער קהילה איז אַלצדינג געווען ענג פאַרבונדן מיט דער שול וועלכע איז געווען דער יידישער מיטל־פּונקט. דאָס יידישע לעבן איז אָבער דעמאָלט געווען אָרעם אין פאַסירונגען וואָס האָבן זיך געזאָלט אָפּשפּילן אפילו אין און ארום דער שול. דער „נוסח ספרד" האָט געגעבן דעם טאָן פאַר אַלץ, פאַר יעדער יידישער געשעעניש וואָס האָט אפילו געטראָגן א סאָציאַלן כאַראַקטער. און דער דאָזיקער „נוסח" איז געווען א שטרייגג אַריסטאָקראַטיש־קאָנסערוואַטיוו־אָרטאָדאָקסישער.

דאָס אינערלעכע לעבן פון דער קליינער יידישער גרופּע, לויט ווי מען קאָן עס זען פון די זעלביקע שול־פּראָטאָקאָלן, איז געפירט געוואָרן פון די ראשי־הקהל, וואָס זיינען באַשטאַנען פונם פּרנס, דעם גבאי און דריי חברים צו זיי. זיי אַלע צוזאַמען האָבן זיך גערופן „יונטא". אין שול זיינען זיי געזעסן

גאַנץ באַזונדער פון אַלעמען, אויף אַ בימה וואָס מען האָט געהאַט באַשטימט ספּעציעל פאַר זיי. די וואָס האָבן געהאַט די זכיה אַז מען זאָל זיי אויסקלייבן אין דער „יונטאַ", האָט מען געהאַט פאַררעכנט פאַר די „הערן פון מאַהאַמאַד", ווי מען האָט זיי גערופן, אָדער די ראשי־הקהל. און דאָס איז געווען אַ באַזונ־דערער כבוד וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט ספּעציעלע פּריווילעגיעס. די ראשי־הקהל האָבן געהאַט די אויסערגעוויינלעכסטע פולמאַכטן איבער די איבעריקע פון דער געמיינדע. אָט די דאָזיקע קהילה־פירערס האָבן ניט געקאָנט פאַרגעסן אַז זיי זיינען געווען די אָפּשטאַמערס פון משפחות פון אַלטן יחוס — אַז זייערע אורעלטערן פלעגן אַמאָל זיין איינגייערס אין קעניגלעכע הויפן, אָדער זיינען געווען גרייט צו לאָזן זיך וואַרפן אויף די אויטאָ־דאַ־פעס און צו ברענגען זיך אַ קרבן פאַר זייער טרייקייט צום יידישן פאָלק און צו זיינע טראַדיציעס.

די דאָזיקע ספרדים האָבן זיך זייער פיל געגרויסט מיט זייער יחוס. די פאַרגאַנגענהייט איז געווען זייער שענסטער אידעאַל — אַ מוסטער פאַר דער קעגנוואַרט. דאָס איז אָבער געווען אַן אידעאַל פון וועלכן עס האָט אין דער זעלביקער צייט זיך אויך גענערט יענער אַריסטאָקראַטיזם, וואָס איז געשטאַנען ווי אַ וואַנט צווישן זיי און אַנדערע. די דאָזיקע אַריסטאָקראַטישע האַלטונג זייערע האָט פאַר אַ סך יאָרן געמוזט משפיע זיין אויף דעם גאַנצן גאַנג פון יידישן לעבן אין לאַנד. איינגעשלאָסענע אין זיך און אין זייערע טראַדיציעס, זיינען די דאָזיקע יידן געווען הייסע אָנהייגערס פון אָרטאָדאָקסיע און פון אַלע קאָנסערוואַטיווע פירן בכלל. זיי האָבן עס געזוכט אויפצוהאַלטן מיט אַ מין עקשנות, ניט וועלנדיק זיך אָפּזאָגן אפילו פון זייערע באַפּודערטע פּאַרוקעס, הויכע קאָלנערס און גרויסע קרויזן.

די ערשטע גרינדערס פון דער ספרדישער קהילה אין מאָנטרעאַל האָבן געהאַט פאַרשיידענע געמיינדע־פּריווילעגיעס, אַריינגערעכנט אויך די פּריווילעגיע פון אַ דאָפּלטער שטים ביי יעדער געמיינשאַפטלעכער אסיפה. די דאָזיקע פּריווילעגיע איז שפּעטער אויך איבערגעגאַנגען צו זייערע עלטסטע זין בעת זיי האָבן דערגרייכט דעם עלטער פון איין און צוואַנציק יאָר.

אָט דאָס אַלץ דערציילט אונדז פיל־וויניק וועגן די סאָציאַלע באַדינגונגען וועלכע די יידן האָבן געזוכט אויפצוהאַלטן צווישן זיך אַליין. מיר זעען דאָ באַזונדערס, אַז די אין וועמעס הענט עס איז געלעגן די קהילה־אויטאָריטעט, האָבן געהאַט די דעה איבער די אַנדערע. זיי האָבן געהאַט איינגעפירט אַן אייגנ־אַרטיקע אָרדענונג וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר אינעווייניקסטער אחדות, מיט איר פריינטלעכער דיסציפּלין. אַזוי למשל דערוויסן מיר זיך פון די אַלטע תקנות פון דער „שארית ישראל" שול, אַז די ראשי־הקהל זיינען געווען אַ

מין „בית דין" וואָס האָט געהאַט דאָס רעכט אויפצופאָדערן יעדן קהילה־מיטגליד אַז ער זאָל פאַר אים דערשיינען. ווען דער דאָזיקער „בית דין" האָט עס געפונען פאַר נויטיק, די זעלביקע קהילה־אויטאָריטעט האָט אים אויך געקאָנט באַשטראָפן, אויב ער האָט מיט עפּעס וואָס נאָר זיך פאַרזינדיקט. די אָריגינעלע תקנות פון דער „שארית ישראל" געמיינדע זיינען אונטערגעשריבן פון לוי סאָלאָמאָנס, פּרנס, אוריה יהודה, גבאי, און פון דוד דוד, אברהם פּראַנקס, אַנדריו העיס און עטלעכע אַנדערע. זיי טראָגן די דאַטע „יום ג' לחודש טבת, ה'תקל"ט, אָדער דעצעמבער 1778.

אין דעם פּנקס פון כ"ה אלול, ה'תקל"ח, אָדער סעפּטעמבער 1778, ווערט דערציילט, אַז יענעם טאָג זיינען יחזקאל סאָלאָמאָנס און לוי מייקלס אויסגעקליבן געוואָרן, איינער פאַר „חתן תורה" און דער אַנדערער פאַר „חתן בראשית" פאַרן יאָר. עטלעכע אַנדערע — יצחק יהודה, מאיר מייקלס און אַנדריו העיס — האָבן זיך דערפון אָפּגעזאָגט, און איטלעכער פון זיי איז פאַר דעם געוואָרן באַשטראָפט צו באַצאָלן צו צוויי פונט און צען שילינג קנס־געלט. שמואל יהודה, ווערט אין די זעלביקע פּראָטאָקאָלן דערציילט, איז באַשטראָפט געוואָרן מיט דריי פונט, ווייל ער האָט ניט געוואָלט זיין פּרנס. בכלל האָבן די תקנות פון דער שול פאַרגעשטעלט מיט זיך א מין קאָדעקס פאַר דער גאַנצער קהילה, וואָס האָט געהאַט דעם צוועק אויפצוהאַלטן איר איינגעשטעלטע אחדות אַזוי גוט ווי איר שטרייטנג אָרטאָדאָקסישן גייסט. איין פּונקט למשל האָט ארויפגעלייגט א שטראָף אויף די וואָס זיינען ניט געקומען אין שול צוליב גלאַט עפּעס א תירוץ. אַנדערע פון די דאָזיקע רעגולאַציעס זיינען געווען פּונקט אַזוי מערקווערדיק. פאַר עובר זיין אויף עפּעס אָדער בכלל פאַר טאָן דאָס וואָס איז געווען להיפּוך צו די אָנגענומענע קהילה־איינפירן, איז מען געווען אויסגעזעצט צו ווערן אפילו שווער באַשטראָפט. פונדעסטוועגן געפינען מיר, אַז ווען א מחלוקת האָט מיט א פּאָר יאָר שפּעטער אויסגעבראָכן אין דער קהילה גופא, האָבן דאָס די קהילה־פירערס צווישן זיך ניט געקאָנט אויסגלייכן און מען האָט דערמיט זיך געמוזט ווענדן צום גויאישן געריכט.

ווי שוין דערמאָנט, איז די יונגע יידישע קהילה די ערשטע יאָרן געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט די פּאָרטוגעזער יידן אין לאָנדאָן און זי האָט צום דאָרטיקן רב הכולל זיך געווענדט מיט פאַרשיידענע פראַגעס וועגן יידישקייט. ביסלעכווייז איז אָבער די באַדערפעניש אין אן אייגענעם גייסטיקן פירער געוואָרן אַלץ גרעסער. מען האָט דעריבער געשריבן קיין לאָנדאָן און געבעטן שיקן אימיצן, וואָס זאָל די דאָזיקע שטעל קאָנען אויספילן. די בקשה איז אויך דערפילט געוואָרן, און דעם 13טן פעברואַר 1778 האָט איינער א חיים מאירס דאָרטן אונטערגעשריבן אן אָפּמאַך וועגן דעם מיט רבי יעקב רפאל

כהן, וועמען מען האָט אויפגענומען פאר „שוחט, חזן, מלמד און בעל קריאה" פאר די יידן פון מאָנטרעאל. ער איז דעם אייגענעם יאָר אויך אריבערגעקומען אהער און איבערגענומען די שטעל, און דערמיט איז די קליינע ספרדישע קהילה אין קאנאדע אוועקגעשטעלט געוואָרן אויף א מדרגה, וואו זי האָט זיך געקאָנט פארגלייכן מיט אירע שוועסטער־קהילות אין אמעריקע.

ארום יענער צייט האָט דער מצב פון דעם ידישן געמיינדע־לעבן אין דער קאנאדער קאָלאָניע בכלל געקאָנט באטראכט ווערן פאר צופרידנשטעליק. אין דעם פּרט האָבן די יידן זיך אפילו געפונען אין א פיל בעסערער לאגע ווי אנדערע. מיר קאָנען דאָס דרינגען פון א באריכט וואָס איז ארום דער זעלביקער צייט צוגעשטעלט געוואָרן קיין לאָנדאָן, אין וועלכן מען האָט זיך באקלאָגט אויף דער זייער שלעכטער מערכה דאָ פון דער אָפיציעלער ענגלישער קירך, דער „טשוירטש אָוו ענגלאנד". „אין קוויבעק", דערציילט זיך אין יענעם באריכט, „איז דער איינציקער גייסטלעכער אן אלטער שוועד, וואָס קאָן ניט ריידן קיין וואָרט פארשטענדלעכן ענגליש. אין מאָנטרעאל איז דאָס אייגענע דער פאל. אין טהרי ריווערס איז די לאגע נאָך ערגער; די אויפפירונג פון דעם גייסטלעכן דאָרטן וואָלט זיין א שאנד פאר א וויניקער בכבודיקער פּראָפעסיע. ער רעדט א נאָך מער צרהדיקן ענגליש ווי די אנדערע, און איז ניט לאנג געוואָרן אויסגעשלאָסן פון א רעליגיעזער געמיינשאפט פאר ניט קיין שיינע מעשים." 2)

כאָטש די יידן האָבן אין קאנאדע דעמאָלט נאָך ניט געהאט די פונדא־מענטאלע רעכט פון ענגלישע בירגער, האָט דאָך דאָס פונדעסטוועגן זיי ניט געשטערט צו קאָנען פארנעמען א גאנץ אָנגעזעענעם אָרט אין דער געזעלשאפט, אפילו צו פארטרעטן געוויסע עפנטלעכע אמטן. יעקב קוהן, געפינען מיר, איז אין 1777 געווען געריכט־פארוואלטער פון מאָנטרעאָל, אן אמט וואָס ער האָט פארנומען פאר א משך פון צען יאָר אָדער מער, ווי מען קאָן עס דרינגען פון זיין דערקלערונג ביים פארהער אין 1787, צו רעפאָרמירן דעם געריכט־סיסטעם פון לאנד. 3) שפעטער איז ער געוואָרן דאָס וואָס מען וואָלט היינט קאָנען אָנרופן הויפּט פּאָליציי־קאָמיסאר. ער האָט די דאָזיקע שטעל, זעט אויס, פארנומען א לאנגע צייט. 4) יעקב קוהן איז געווען אן איינגעוואנדערטער דייטשער ייד, וואָס האָט פריער געדינט אין דער ענגלישער ארמיי. דעם איי־גענעם נאָמען באגעגענען מיר אויך צווישן די וואָס האָבן געקעמפט אין די לאָיאליסטישע רייען. אין דעם ליסט פון 2טן באטאליאָן, קעניגלעכער רעגימענט,

2) Report on Canadian Archives, 1890, p. 168.
3) Public Archives of Canada, Series "Q", vol. 30-2, p. 536.
4) REV. J. D. BORTHWICK, Montreal History and Biographical Gazetteer, 1892, pp. 47, 477.

פאַר דעם יאָר 1784, געפינען מיר נאָך צוויי ענלעכע נעמען. 5)

עס איז פאַרשטענדלעך, אַז די אַרומיקע סאָציאַלע באַדינגונגען האָבן ניט פאַרפעלט צו האָבן אַ ווירקונג אויך אויף דעם יידישן לעבן. אין דעם פּרט האָט געגאָלטן דער כלל, אַז ווי עס האָט זיך געקריסטלט, האָט זיך אויך געיידלט. עס איז דערפאַר אינטערעסאַנט צו זען די שייכות פון יידן צום גרעסטן סאָציאַלן איבל פון יענער צייט — שקלאַפעריי, וואָס האָט אויף דעם קאָנטינענט דאַן געבליט. אַזוי למשל ווערט שמואל יהודה אַ פּאָר מאָל דער־מאָנט אין פאַרבינדונג מיט דעם שקלאַפן־מסחר וואָס איז אין לאַנד אָנגעגאַנגען. 6) כאַראַקטעריסטיש איז אויך דער פאַל וועגן וועלכן באַרטהוויק דערציילט. 7) אַז אין חודש אַפּריל 1781 האָט שמואל יהודה אַריינגעבראַכט אַ קלאַגע אין געריכט אַז מען האָט צו אים פאַרקויפט אַ נעגער מיט דעם נאָמען דזשייקאָב, אַז דער לעצטער האָט ביי אים געדינט פאַר אַ שקלאַף פאַר אַ פינף חדשים צייט, אַז דער דאָזיקער שקלאַף האָט אויף אים זיך געוואָרפן שלאָגן, אַנטלאָפנדיק אים ביים קאַלנער אאַ"וו. דאָס געריכט האָט צוגעמשפּט דעם נעגער וואָס האָט געוואַגט אַזוי צו באַפאַלן זיין בעל הבית, צו זיצן אין תּפיסה און צוצושטעלן ערבות פאַר זיין ווייטערדיקן אויפפירן זיך. 8)

די פיינע איינגעשטעלטע אָרדנונג וואָס האָט געהערשט אין דער מאָנ־טרעאָלער געמיינדע האָט אפנים לאַנג ניט געקאָנט אָנהאַלטן. אַ שטיקל סכסוך איז מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער אַרויסגעקומען צוליב דער שכירות־פראַגע פונם רב, און אפילו די פעסטע דיסציפּלין וואָס די שול־תּקנות האָבן אויף אַלעמען אַרויפגעצוואונגען, האָט ניט געהאָלפן כדי צו פאַרמיידן אַ מחלוקת. די קהילה איז צעשפּאָלטן געוואָרן אויף צוויי צדדים פון וועלכע אין צד, דער קלענערער, האָט געהאַלטן מיטן רב. דער לעצטער האָט צום סוף געמוזט אָנגעבן אין געריכט אויף לוי סאָלאָמאָנס, וועלכער איז דאַן געווען פּרנס פון דער שול, מאָנענדיק דאָס געהאַלט וואָס מען איז אים געווען שולדיק.

וועגן אָט דעם מאָדנעם פאַל דערוויסן מיר זיך פון אַ דאָקומענט וואָס שטעלט מיט זיך פאָר אַ גענויען פּראָטאָקאָל פון יענעם פּראָצעס. לויט דער קלאַגע, האָט רבי יעקב רפאל כהן געמאָנט פון זיין געמיינדע אָדער פונם פּרנס, „די סומע פון ניין און פערציק פונט, זעקס שילינג און זיבן פּענס, וואָס

5) DR. WM. CANNIFF, History of the Settlement of Upper Canada (Appendix).

6) Report on Canadian Archives, 1888.

7) Montreal History and Biographical Gazetteer, p. 27.

8) אין די געריכט־אַרכיוון פון מאָנטרעאַל איז וועגן דעם גאָרנישט פאַראַן, און פּראַנסיס זש. אָודע, וועלכער איז געווען פריינטלעך עס נאָכצוזוכן, האָט אין דער „קוויבעק גאַזעט" פאַר מערץ, אַפּריל און מאי 1781 וועגן דעם אויך קיין זאַך ניט געפונען.

האָט אים געקומט אין שכירות פאר פארנעמען די שטעל פון שוחט, חזן, מלמד און בעל קריאה ביי דער יידישער געמיינדע פאר א משך פון דריי יאָר, לויט דעם שריפטלעכן אָפּמאך וואָס איז דעם 13טן פעברואר 1778 געחתמעט געוואָרן אין לאָנדאָן דורך חיים מאירס, אין נאָמען פון די יידן פון דער פראָווינץ; אז פון דער דערמאָנטער סומע קומט אים דרייסיק פונט, זעכצן שילינג און דריי פענס וואָס מען איז אים געבליבן שולדיק נאָך פאר דעם פריערדיקן דריי־יאָריקן טערמין, און אכצן פונט, צען שילינג און פיר און א האלב פענס פאר פיר חדשים, וואָס ער איז געווען אָנגעשטעלט פאר חזן און בעל קריאה אויף דעם פארלאנג פונם אָנגעקלאָגטן און מיט א געהאלט פון פופציק פונט א יאָר, — צוזאמען דעריבער די סומע פון ניין און פערציק פונט, זעקס שילינג און זיבן פענס . . .״ 9)

דער סכסוך האָט זיך געצויגן א פּאָר יאָר, און דעם 6טן מאי 1784 האָט דאָס געריכט „איבערגעביטן דעם אורטייל (וואָס איז געווען גינסטיק פארן קלעגער) און די קלאגע צוריקגעוויזן מיט קאָסטן״. סיימאָן ליווי און שמואל און אוריה יהודה ווערן אָנגעגעבן פאר עדות וואָס זיינען אויפגעטראָטן פארן רב.

נאָך אָט דעם אינצידענט, האָט רבי יעקב רפאל כהן פארלאָזן מאָנטרעאל און איז אוועקגעפאָרן קיין פילאדעלפיע. מען האָט אים דאָרט אויפגענומען אין דער ספרדישער שול „מקוה ישראל״, מיט וועלכער ער איז פארבליבן פאר־בונדן זעקס און צוואנציק יאָר כסדר — ביז צו זיין טויט אין 1810. די מאָנטרעאלער קהילה האָט פאר א סך יאָרן קיין שטענדיקן רב מער ניט אויפגענומען. דורך דער דאָזיקער צייט זיינען די יידן פון מאָנטרעאל געשטאנען אין פארבינדונג מיט דער ספרדישער קהילה פון ניו־יאָרק, וועמעס גייסטיקער פירער פלעגט זיי אָפּט באזוכן און ביי פארשיידענע געלעגנהייטן, ווי בריתן, חתונות אא״וו, זיי באהילפיק זיין.

9) Public Archives of Canada, Series "Q", vol. 33-1, pp. 17-30.

קאפיטל זעקס

בעת דעם אמעריקאנער אומאָפּהייגיקייטס-קריג

די יידן אין קאנאדע האָבן גענומען א אינטערעס ניט בלויז אין זייערע פּערזענלעכע עסקים, אָדער אין זאכן וואָס האָבן אנגערירט זייער געמיינ־שאפטלעכן לעבן. זיי האָבן אויך מיט א גאנץ באזונדערער נאָענטקייט זיך באצויגן צו די פּאָליטישע און סאָציאלע געשעענישן ארום זיי, און האָבן פון די דאָזיקע געשעענישן אפילו זיך געלאָזט באאיינפלוסן און אוועקרייסן.

אין פארשיידענע קרייזן אין דער קאָלאָניע האָט מען דעמאָלט ארויס־געוויזן גרויס אומצופרידנקייט מיט דעם הערשנדיקן רעזשים און מיט די באדינגונגען, וואָס יענער רעזשים האָט געשאפן פאר דער באפעלקערונג. דער פארלאנג נאָך רעפאָרמען און דער עיקר נאָך א געוויילטער פאָלקס־פארזאמ־לונג, האָט אָנגעהייבן ווערן אלץ גרעסער, האָט אָנגעהייבן ארויסוואקסן פון די ברייטע מאסן, און די יידן זיינען גיך אריינגעצויגן געוואָרן אין דעם. אָט דער דאָזיקער פארלאנג האָט צווישן זיי געפונען א לעבעדיקן אָפּקלאנג.

שוין אויף דער ערשטער פּעטיציע וואָס מען האָט וועגן דעם אָפּגעשיקט צום ענגלישן קעניג קיין לאָנדאָן, פאָדערנדיק פאר דער קאָלאָניע א פּאר־לאמענט, געפינט זיך צווישן די אונטערצייכנער אויך דער נאָמען אליעזר ליווי. די פּעטיציע געהערט צו די יאָרן 1763־64. „אונדזער ישוב דאָ אין לאנד, לפחות וואָס איז שייך די מערסטע פון אונדז", זאָגט זיך אין יענעם מעמאָראנדום, „הייבט זיך אָן פון דער צייט וואָס די קאָלאָניע האָט זיך אונטער־געגעבן די וואָפן פון אייער מאיעסטעט . . ." 1) און דעריבער בעטן די אונטער־צייכענער אויפן סמך דערפון, אז מען זאָל דער קאָלאָניע געבן א פארלאמענט.

אויף א צווייטער פּעטיציע, וואָס געהערט צום יאָר 1770 (די גענויע דאטע איז ניט באוואוסט), און אין וועלכער די אייגענע בקשה ווערט אויסגעדריקט, געפינט זיך דער נאָמען אהרן הארט. 2) אויף אן ענלעכער פּעטיציע וואָס טראָגט די דאטע פון 29טן נאָוועמבער 1773, און איז צוזאמענגעשטעלט פון איינוואוינער פון מאָנטרעאָל און קוויבעק, געפינען מיר שוין מערערע יידישע נעמען — שמואל דזשייקאָבס, יוסף בינדאָנא, לוי סאָלאָמאָנס, יחזקאל

1) Public Archives of Canada. Series "B", Vol. 8, p. 6.
2) Ibid., Series "Q", Vol. 10, p. 359.

סאלאמאנס און יעקב מאורערא. 3) די זעלביקע יידישע נעמען, אויסער פון יעקב מאורערא, באגעגענען מיר אויף נאך אזא פעטיציע, וואס מען האט אפגעשיקט צום ענגלישן קעניג מיט דריי חדשים שפעטער. 4)

דער רעזולטאט פון דער דאזיקער באוועגונג איז געווען, וואס מען האט אין ענגלישן פארלאמענט דורכגעפירט דעם „קוויבעק אקט" פון 1774. יענער „אקט" האט צווישן אנדערע זאכן אויך באוויליקט קאנאדע א געזעצגעבערישן ראט. דאס האט אבער די קאנאדער אזוי ווינציק צופרידנגעשטעלט, אז זיי האבן דעם 12טן נאוועמבער 1774 ווידער געשיקט א פעטיציע צום קעניג, פארלאנגענדיק אז מען זאל אפשאפן דעם „קוויבעק אקט" און דעם לאנד געבן א געוויילטע פאלקס־פארזאמלונג. ארום א פופצן יידן האבן יענע פעטי־ציע אונטערגעשריבן. צווישן די אונטערצייכענער געפינען מיר אהרן הארט, שמואל דזשייקאבס, לאזארוס דוד, יוסף בינדאנא, סיימאן ליווי, אנדריו העיס, דוד סאלעסבי פראנקס, יצחק יהודה, יחזקאל סאלאמאנס און אנדערע. 5)

דער פארלאנג נאך פאליטישע רעפארמען איז אין דער קאלאניע אונטער דער צייט געווארן אלץ שטארקער און האט געוואונען מער אנהייגערס. פון איינצלנע בירגער, יידן אזוי גוט ווי ניט־יידן, האט דאס גענומען דערגרייכן די ברייטע מאסן. אט דער פארלאנג האט אבער פלוצים באקומען א שטויס אויף צוריק, בעת עס האט אויסגעבראכן די אמעריקאנער רעוואלוציע. די דאזיקע אויפטרייסלענדיקע געשעעניש אין די דערבייאיקע אמעריקאנער קאלאניעס האט די קאלאניע צפון־צו ניט מיטגעריסן מיט זיך, נאר האט אויף איר געהאט פונקט א להיפוכדיקע ווירקונג.

די קאנאדער האבן שטארק זיך גענומען פלייסן ארויסצעווייזן זייער לאיאלקייט צו ענגלאנד. זיי האבן גענומען די דאזיקע לאיאלקייט דעמאנ־סטרירן אויף אלע אופנים און האבן פארגעסן אפילו אין דעם, וואס עס האט זיי אליין געקוועטשט. זיי האבן מער ניט גערעדט וועגן מער פאליטישער פרייהייט פאר זיך. זיי האבן דאס אויפגעהערט פאדערן.

אבער די באוועגונג וואס האט זיך צוליב דעם אויף א פאר יאר צייט אפגעשטעלט, האט שפעטער ווידער אויפגעלעבט. זי האט זיך ניט געלאזט אינגאנצן אונטערדריקן. אין 1784 קומט דער פארלאנג נאך קאנסטיטוציאנעלע רעפארמען פונדאסניי צום פאדערגרונט. ער איז אונטער דער צייט געווארן נאך מער אלגעמיין, אויך נאך שארפער אין אויסדרוק. און פונקט ווי פריער, האבן די יידן אויך איצט זיך אנגעשלאסן אין דעם, ניט אפשטייענדיק פון יענעם קרייז אנגעזעענע בירגער וואס האבן די באוועגונג אנגעפירט.

---

3) דאָרטן, זייט 26.
4) דאָרטן, זייט 10.

5) Ibid., Series "Q", Vol. 11, p. 98.

דעם 24טן נאָוועמבער יענעם יאָר הערן מיר ווידער פון א פּעטיציע וואָס מען האָט געשיקט צום קעניג קיין ענגלאַנד, אויסדריקנדיק דעם וואונטש פון די ענגלישע „גוטבאַזיצערס און סוחרים אין דער פּראָווינץ קוויבעק, אין זייער אייגענעם נאָמען און אין דעם נאָמען פון אַנדערע", וועגן רעפּאַר־מען, אין דעם דאָזיקן מעמאָראַנדום, אין וועלכן עס ווערט אָנגעוויזן אַז דער פּאָליטישער און עקאָנאָמישער מצב אין דער פּראָווינץ איז א שרעק־לעכער, ווערט שוין פיל שטרייַנגער געפאָדערט א קאָנסטיטוציע און א רעגירונג „אויף באַשטימטע ליבעראַלע פּרינציפּן". צווישן די פיל חתימות וואָס באַגלייטן די פּעטיציע זיינען אויך פאַראַן אַרום א פינף און צוואַנציק יידישע נעמען, צווישן וועלכע מיר באַגעגענען אליה סאָלאָמאָנס, חיים מאירס, דוד דזשייקאָבס, אהרן האַרט, אברהם האַרט (מאָנטרעאָל), יעקב קוהן, משה האַרט, יחזקאל האַרט, דזשאָן פראַנקס, דוד דוד, יצחק אייבראַמס, לוי סאָלאָמאָנס, אוריה יהודה און אַנדערע. 6)

פון אָט דעם אַלעמען באַקומען מיר א באַגריף, ווי אַזוי די יידן אין קאַנאַדע האָבן פון אָנהייב אָן זיך באַצויגן צום פאַרלאַנג נאָך פּאָליטישע און קאָנסטיטוציאָנעלע פרייהייטן, בעת אַזאַ פאַרלאַנג האָט אין דער קאָלאָניע זיך גענומען מערקן. זיי זיינען פאַקטיש געווען צווישן די סאַמע ערשטע וואָס האָבן דאָס געפאָדערט. מען קאָן אָבער דאָ באַזונדערס זען, אַז די יידן האָבן אין דער נייער קאָלאָניע זיך שוין געפילט גענוג איינגעבירגערט, כדי צו נעמען דעם לעבעדיקסטן אינטערעס אין יעדער וויכטיקער פּאָליטישער אָדער סאָציאַלער באַוועגונג אַרום זיי.

„עס איז צום שטוינען", באַמערקט א פראַנצויזיש־קאַנאַדער געשיכטס־פאָרשער, „ווען מיר קאָנסטאַטירן אַז די יידן פון יענער צייט נאָך, הגם אַזוי ווינציק אין צאָל, זאָלן זיך שוין האָבן אַזוי שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דעם עפנטלעכן לעבן פון דער מעטראָפּאָליע און פונם לאַנד בכלל, און אין וועלכן אַסך פון זיי זאָלן שוין דאַן האָבן גענומען אַזאַ אַקטיוון אָנטייל. מיר טרעפן כסדר זייערע נעמען אויף די פּעטיציעס פון סוחרים און גוטבאַזיצערס פון קוויבעק, פון מאָנטרעאָל און פון טהרי ריווערס, וואָס האָבן געפאָדערט פּאָליטי־שע רעפאָרמען. דערמוטיקטע, און אפשר אויך פּאָוואָריזירטע דורך דער פּאָליטיק פון ענגלישער פּראָטעקציע, וואָס האָט די באַזיגער און זייערע פריינט געגעבן הנחות אין וועלכע מען האָט די אַלטע פראַנצויזישע קאָלאָניסטן כסדר אָפּגעזאָגט, האָבן זיי געוואוסט ווי אַזוי צו קריגן געוויסע אָפיציעלע אָדער רעמונעראַטיווע שטעלעס. אהרן האַרט איז געווען פּאָסט־מייסטער פון טהרי

6) Ibid., Series "Q'," Vol. 24-1, p. 1, אויך Series "Q", Vol. 27-1, p. 431.

ריוועדס (1770־1763). אוריה יהודה איז געווען פראטאנאטאר, אויך אין טהרי ריווערס, אין 1768. יעקב קוהן האט אין מאנטרעאל פארנומען עטלעכע אמטן — ער איז געווען פאטשטאליאן, געריכט־אויפזעער, געפענגעניש־אויפזעער און פאליציי־באאמטער. זיין זון אויגוסט פערדינאנד, איז געווען הויפט־סעקרעטאר אין דער ביורא ביים אלגעמיינעם לאגער־הויז פון קוויבעק. דזשאן פראנקס איז געווען דער ערשטער שעף פון דער בריגאדע פון פייערלעשער אין קוויבעק (1799־1790), און אזוי אנדערע".

און דער זעלביקער געשיכטס־פארשער, וועלכער וויל ניט אז מען זאל עס צושרייבן בלויז פאווארִיטיזם אדער פראטעקציע, געפינט פאר נויטיק צו דעם נאך מוסיף צו זיין:

„איך וויל דא גלייך צוגעבן אז אויב די הארטס, די העיסעס, די דודס, די קוהנס, די יהודהס, די סאלאמאנס, די דזשאזעפס, האבן פארנומען אזעלכע וויכטיקע פאזיציעס, האבן זיי דאס אן ספק געהאט צו פארדאנקען זייערע פער־זענלעכע אייגנשאפטן. זיי האבן אויך פארשאפט כבוד זייערע ארומיקע". 7)

ניט קיין קליינער אינטערעס איז ביי די יידן דערפאר אויפגעוועקט געווארן, בעת דער אומאפהיינגיקייטס־קריג האט זיך גענומען צעוואקסן און די רעבעלירנדיקע אמעריקאנער אונטער מאנטגאמערי און ארנאלד האבן אריינגעדרונגען אין לאנד. זיי האבן, פארשטייט זיך, ניט געקאנט בלייבן קיין גלייכגילטיקע צוקוקערס צום קאמף וואס איז לעבן זיי אנגעגאנגען. זיי האבן געהאט גענוג גרונט צו פילן א טיפע דאנקבארקייט צו ענגלאנד, פילן אז זייער לאיאלקייט צו איר טאר ניט און דארף ניט געמינערט ווערן. זיי האבן אין די ארומיקע פאסירונגען דעריבער גענומען א נאענטן אנטייל, באציענדיק זיך מיט א באזונדערער סימפאטיע צו די בריטישע אינטערעסן.

פאר דעם קליינעם יידישן ישוב בכלל איז דאס געווען א צייט וואס האט אים אינערלעך שטארק אויפגערודערט. אבער דעם ישוב גופא האט דאך דאס ווינציק געשאדט און האט אין דער מאנטרעאלער קהילה אריינגעבראכט קנאפע ענדערונגען, הגם א פאר אינצידענטן וואס האבן געהאט דירעקט באריכט יידן, האבן אויף איר געמאכט א היפשן איינדרוק.

בלויז א פאר הונדערט מענטשן האבן געהאט געענטפערט דעם רוף פון סיר גאי קארלטאן, אז מען זאל אים העלפן פארטרייבן די אמעריקאנער. און צווישן די וואס האבן עס געטאן און זיך אנגעשלאסן אין די לאיאליסטישע רייען, האבן זיך אויך געפונען עטלעכע יידן. די דאזיקע האבן צוגלייך מיט אנדערע זיך באטייליקט אין די מיליטערישע אפעראציעס וואס זיינען געווען

7) GERARD MALCHELOSSE. Les Juifs dans l'histoire canadienne. Les Cahiers des Dix, no. 4. Montréal, 1939, pp. 179-180.

נויטיק צו באַקעמפן דעם שונא. די פּראָוויזירונג פון די לאָיאַליסטישע טרופּן, סיי אין קאַנאַדע סיי אויך אין אַמעריקע, איז כמעט דורכאויס אָדער ביז צום גרויסן טייל באַזאָרגט געוואָרן דורך יידישע פּאַרמיטלערס.

א מער געגויען באַגריף אָבער וועגן דער איבערגעגעבנקייט וואָס די יידן האָבן אַרויסגעוויזן דעם מוטערלאַנד, און וועגן זייער בייטראָג צו דער לאָיאַליסטישער זאַך בכלל, באַקומען מיר, ווען מיר קוקן דורך די נעמען פון די „פאַראייניקטע לאָיאַליסטן", ווי זיי האָבן זיך גערופן. דאָס זיינען די וואָס האָבן בעת דעם רעוואָלוציאָנערן קריג אין אַמעריקע געקעמפט אויף דער זייט פון די ענגלענדער, אָדער האָבן אויף פאַרשיידענע אופנים זיי געשטיצט, ניט ווענדיק דערלאָזן אז די קאָלאָניעס זאָלן זיך אָפּרייסן פון דער אימפּעריע. די דאָזיקע האָבן שפּעטער זיך דערזען געצוואונגען פון דאָרטן זיך אַרויסצוקלייבן און זיך צו באַזעצן אין קאַנאַדע. מיר געפינען צווישן זיי מערערע יידן, ווי זייערע נעמען לאָזן עס ניט איבער קיין ספק. פון די אָפיציעלע ליסטן פון לייטענאַנט־קאָלאָנעל דע פּייסטער, צוזאַמען מיט דער רשימה פון אַפּליקאַנטן אויף לאַנד, פון די פיל טויזנטער אַקער וואָס די רעגירונג האָט דאַן פאַרטיילט צו לאָיאַליסטן און צו אַנדערע וואָס האָבן אין דעם קריג פאַרלאָרן זייערע היימען, קאָן מען זיי אויך נאָכפאָלגן אין די פאַר־שיידענע ערטער וואו זיי האָבן זיך באַזעצט, אָפט איבערוואַנדערנדיק פון איין פלאַץ צו א צווייטן.

משה הארט (ניט פאַרוואַנדט מיט דער האַרט־משפחה אין קאַנאַדע), פון ראָוד איילאַנד שטאַט, וועלכער ווערט דערמאָנט ווי א יידישער לאָיאַליסט, 8) געפינען מיר עטלעכע יאָר נאָך דעם אַמעריקאַנער קריג צווישן די אַפּלי־קאַנטן אויף לאַנד אין נידער־קאַנאַדע. זיין נאָמען באַגעגנט מען אונטער צוויי באַזונדערע נעמען. 9) מיט עטלעכע יאָר שפּעטער קלייבט ער זיך אַריבער קיין אויבער־קאַנאַדע, וואו א שטעטל אין דער פּראָווינץ אָנטאַריאָ, אין דער געגנט וואו ער האָט באַקומען פרייען באָדן, טראָגט ביז היינט זיין נאָמען.

צווישן די לאָיאַליסטן וואָס זיינען נאָך דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע אַריבערגעקומען אהער און האָבן זיך באַזעצט אין די מזרח־געגנטן פון דער פּראָווינץ קוויבעק, געפינען מיר די דאָזיקע, וואָס זעען אויס צו זיין יידן: יצחק פרידנבערג, הערמאַן וואַלענטיין, אהרן באָנער, דוד האָפמאַן, אברהם שניידער, דזשאָן דזשייקאָבס. מיר געפינען אויך אַרום א צענדליק נאָך נעמען וואָס קלינגען מער־ווייניק יידיש, אָבער וועלכע מיר לאָזן דאָ אויס, ניט זייענדיק זיכער צי דאָס זיינען נעמען פון יידן.

---

8) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 23, p. 97.
9) The Archives, Series "Q", Vol. 72-73-1, p. 86, און Vol. 72-73-2, p. 370.

א באזונדערן אַנטייל אין די פּאסירונגען פון יענער צייט האָט גענומען די משפחה פראנקס, וועלכע מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט. די פראנקס זיינען געווען ספרדישע יידן וואָס האָבן געהאט געוואוינט אין ענגלאנד. זיי זיינען דאָרטן מגולגל געוואָרן א לאנגע צייט נאָכן שפּאנישן גירוש, און דאָרטן איז אויך זייער נאָמען גופא, „פראנקאָ״ און „פראנקאָ־דאקאָסטא״, געוואָרן פארענגלישט. שפּעטער זיינען די פראנקס אריבערגעקומען קיין אַמעריקע, וואו זיי זיינען דורך דעם משך פון אסך יאָרן געווען זייער אקטיוו אויף פאר־שיידענע געביטן. אויף דעם אופן זיינען מיטגלידער פון דער דאָזיקער משפחה פרי געקומען אין באריר אויך מיט קאנאדע, וואו זיי האָבן זיך באזעצט. און בעת די אמעריקאנער רעוואָלוציע האָט אויסגעבראָכן, איז עס געווען ניט מער ווי נאטירלעך אז די פראנקס, מענטשן מיט ברייטע פארבינדונגען און מיט גרויסן פערזענלעכן איינפלוס, זאָלן אויף דעם איבערגעגעבנסטן אופן זיך באטייליקן אין די געשעענישן ארום זיי.

מערקווערדיק איז אין דעם פרט געווען דער פאל מיט דוד פראנקס, וועמען עס איז פאר זיין לאָיאלקייט צו ענגלאנד אויסגעקומען אסך צו ליידן. ער איז געווען איינער פון די וואָס האָבן באזונדערס שארף זיך ארויסגעזאָגט קעגן איבערייסן דעם צובונד פון די אמעריקאנער קאָלאָניעס מיטן מוטערלאנד. דוד פראנקס האָט געוואוינט אין פילאדעלפיע. פון צייט צו צייט פלעגט ער אויך קומען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אָפּט זיך אויפגעהאלטן א לייגגערע צייט און זיך אפילו נאָענט איינגעלעבט מיט דער אַרטיקער יידישער געמיינדע. אזוי פרי נאָך ווי אין 1748 איז ער געווען א מיטגליד פון דער פּענסילווייניע אסעמבלי. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, נאָך דער מפּלה פון גענעראל בראדאָק אין 1755, געפינען מיר אים צווישן די ביישטייערערס צום פאָנד וואָס מען האָט געזאמלט צו העלפן די בריטישע אינטערעסן. 10) אין 1775 איז ער פאר אויפהאלטן דאָס קאָלאָניאלע געלט אין לאנד און זיין נאָמען געפינט זיך אויף א פּעטיציע פון די וואָס האָבן עס געפאָדערט. 11) זיין „טאָריאיזם״ אָבער ווארפט זיך דעם אייגענעם יאָר נאָך מער אין די אויגן — ער ווערט דער פארמיטלער פון די ענגלישע קריגס־געפאנגענע, וועמען ער באזאָרגט מיט אלע נויטיקייטן. מיט א יאָר שפּעטער, אין מאי 1776, ווערט ער דערמאָנט ווי אן „אגענט פון די אונטערנעמערס צו באזאָרגן מיט לעבנס־מיטלען די טרופּן פון ענגלישן קעניג״, און אז ער האָט אויף זיך די עובדה אויסצוהאלטן די בריטישע געפאנגענע מיט שפּייז און אלע הצטרכותן. 12) זיינע געפילן אויף דער זייט פון ענגלאנד, וואָס ער האָט לחלוטין ניט געזוכט צו באהאלטן, האָבן

10) T. WESTCOTT, History of Philadelphia, Vol. II, p. 1002.
11) דאָרטן, באַנד 1, ז. 366.
12) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 1, p. 70.

אים אָבער שפּעטער געקאָסט זיין געזעלשאַפטלעכן נאָמען און זיין גאַנץ פאַרמעגן, וואָס ער האָט פאַרלוירן. דעם 2טן אָקטאָבער 1780 האָט מען אים אַרעסטירט אויף דער קלאַגע, אַז ער זאָל אין געהיים האָבן געהאָלפן די ענגלענדער. זיין שטראָף איז געווען — אַ באַפעל גלייך צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד, און ווי ערבות אַז ער זאָל פאַר דער צייט פונם קריג זיך ניט אומקערן צוריק, האָט מען ביי אים קאָנפיסקירט דאָס גאַנצע פאַרמעגן וואָס האָט באַטראָפן די היפשע סומע פון צוויי הונדערט טויזנט פונט.

דער שטאַרקסטער באַווייז קעגן אים, איז געווען אַ בריוו וועלכן ער האָט געוואָלט איבערשיקן קיין ענגלאַנד אין געהיים און וואָס מען האָט איבער־גענומען אויפן וועג. די באַשולדיקונג קעגן אים איז פאָרמולירט געוואָרן אין האַרבע ווערטער. „באַשלאָסן", לייענט זי זיך, „אַז דער אינהאַלט פון דעם דאָזיקן בריוו ווייזט אַרויס אַ פיינטלעכע נייגונג און כוונה קעגן דער זיכער־קייט און דער פרייהייט פון די פאַראייניקטע שטאַטן; אַז מר. פראַנקס, וועלכער האָט געזוכט בגנבה איבערצושיקן דעם דאָזיקן בריוו דורך דער בריטישער ליניע, האָט שלעכט אויסגענוצט דעם צוטרוי פון קאָנגרעס צו קאָנען אין די שטאַטן זיין דער קאָמיסאַר פאַר די בריטישע געפאַנגענע. באַשלאָסן אויך, אַז מאַיאָר גענעראַל אַרנאָלד זאָל דעם דערמאָנטן דוד פראַנקס גלייך אַרעסטירן און אים איבערפירן אין נייעם געפענגעניש פון שטאַט (פילאַדעלפיע), וואו ער זאָל פאַרבלייבן איינגעשפּאַרט ביז ווייטערדיקע באַפעלן פון קאָנגרעס". 13)

ווען מען האָט דוד פראַנקסן אַרויסגעשיקט פון לאַנד, איז ער געקומען קיין מאָנטרעאָל וואו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ שטיקל צייט. שפּעטער איז ער אוועקגעפאָרן קיין ענגלאַנד. נאָכן קריג האָט ער אָבער באַקומען די דערלויב־עניש זיך אומצוקערן אַהיים און ער האָט זיך צוריק באַזעצט אין די שטאַטן. ער איז געשטאָרבן אין פילאַדעלפיע אין 1793.

טייל זיינען אונטער דעם איינדרוק, אַז דוד פראַנקס האָט אין זיינע יונגע יאָרן געהאַט פאַרלאָזט דעם יידישן גלויבן, בעת ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ קריסטלעכער מיידל. 14) מיר געפינען אים אָבער אַ צייט נאָך דעם צווישן די ביישטייערערס צום פאָנד אויסצובויען די יידישע שול אין מאָנטרעאָל. אין אַ געוויסן דאָקומענט וואָס באַציט זיך אויף אים און וואָס איז דאַטירט אַ יאָר פאַר זיין טויט, זאָגט זיך אויסדריקלעך, אַז ער איז אַ ייד און אַז ער ווערט איינגעשוואוירן אויפן חומש. 15)

אַנדערע מיטגלידער פון דער פראַנקס משפּחה זיינען פאַרבליבן פונקט

---

13) דאָרטן, ז. 71.

14) MARKENS, The Hebrews in America, p. 7.

15) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 1, p. 103.

אזוי צוגעבונדן צו ענגלאנד. משה פראנקס איז אין 1774 און 1775 געווען איינער פון די הויפט־פראָוויאנטירערס פון די בריטישע טרופן אין קוויבעק, מאָנטרעאָל, מאסעטשוזעטס, אילינאָי, ניו יאָרק אאז״וו. 16) אויף א פאר־שיידענעם אופן האָבן אברהם און יעקב פראנקס ארויסגעוויזן זייער סימפאטיע מיט דעם לאָיאליסטישן צד און זייער איבערגעגעבנקייט צו די בריטישע אינטערעסן. דער ערשטער האָט א צייט געהאט געוואוינט אין קוויבעק, און בעת דער אמעריקאנער קריג האָט אויסגעבראָכן, האָט ער זיך אריבערגע־צויגן קיין מאָנטרעאָל.

אנדערש איז געווען מיט דוד סאלעסבי פראנקס. עס זעט אָבער אויס אז דאָס איז לכתחילה געווען א צופאל וואָס האָט גורם געווען, אז דער יונגער דוד סאלעסבי פראנקס, א זון פון אברהם פראנקס, זאָל צושטיין צו די רעבעלירנ־דיקע אמעריקאנער. צוליב אָט דעם צופאל איז ער אריינגעטראָטן אין דער רעוואָלוציע און ער האָט מיט זיין אָנטייל אין די פאסירונגען פון יענער צייט זיך געמאכט א נאָמען. געבוירן אין ענגלאנד, איז ער גאנץ יונג אריבערגע־קומען קיין קאנאדע וואו ער איז געוואָרן דערצויגן, און וואו ער האָט זיך אויך איסגעלערנט פראנצויזיש, וואָס איז אים שפעטער, אין זיין דיפלאָמאטישער קאריערע, אזוי שטארק צוניץ געקומען. אין די יאָרן 1774, 1775 און אין דער ערשטער העלפט פון 1776, געפינען מיר אים אין מאָנטרעאָל. ער נעמט דאָ אן אָנטייל אין דעם לעבן פון דער יידישער געמיינדע און איז א שטיקל צייט אויך פרנס פון דער שפאניש־פאָטוגעזער שול. א מענטש מיט אסך טעמפע־ראמענט, מיט א אימפולסיווער, אימפעטיקער נאטור און מיט א פארלאנג צו באטייליקן זיך אין די געשעענישן ארום, איז ער פון די דאָזיקע געשעענישן לייכט געוואָרן מיטגעריסן. ארויסגעקומען איז דאָס צוליב א אינצידענט וואָס איז זיך פארלאָפן אין מאָנטרעאָל.

אויף פלאס ד׳ארם סקווער האָט זיך געהאט געפונען א ביוסט־מאָנומענט פון דעם ענגלישן קעניג, דזשאָרדזש דעם דריטן. איינמאָל אין א פרימאָרגן האָט מען דעם מאָנומענט געפונען אינגאנצן פארשמירט, מיט א קראנץ קארטאָפל פון אויבן און מיט דער אויפשריפט: „אָט דאָס איז דער פויפסט פון קאנאדע און דער ענגלישער נאר״. 17) דאָס איז געווען דעם 2טן מאי 1775, און הגם די אויפשריפט איז געווען אין פראנצויזיש, האָט מען אין דער זאך חושד געווען איינעם פון די אמעריקאנער וואָס האָבן דאן זיך געפונען אין מאָנטרעאָל. אין א פעריאָדישער אויסגאבע וואָס איז דעמאָלט דערשינען אין ענגלאנד,

---

16) דאָרטן, נומער 10, ז. 165.

17) J. D. BORTHWICK, History and Biographical Gazetteer of Montreal, p. 21.

ווערט וועגן יענער פּאַסירונג און ווי אַזוי פראַנקס איז אין דעם געוואָרן אַריינגעצויגן, דערציילט אָט וואָס:

„. . . מען האָט צוגעזאָגט אַ באַלוינונג פון 100 גינעס פאַר דעם יעניקן וואָס וועט אָנווייזן אויף דעם שולדיקן. גרויס פאַרביטערטקייט איז געווען צו מערקן צווישן די פראַנצויזן, וואָס האָבן ניט געוואָלט אַז מען זאָל זיי צושרייבן אַזאַן אַקט פון אומלאָיאַלקייט צו ענגלאַנד. פאַר אַזאַ זאַך, האָט איין פראַנצויז עפּנטלעך זיך אויסגעדריקט, דאַרף מען באַשטראָפן מיט הייננען. ווען דער יונגער ענגלישער סוחר פראַנקס, וועלכער האָט דעמאָלט זיך געפונען דערביי, האָט דאָס דערהערט, האָט ער צו אים אַ זאָג געטאָן אַז אין ענגלאַנד גופא הייננט מען אויך ניט פאַר אַזעלכע קליינע פאַרברעכנס, איבערחזרנדיק עס אַ צוויי אָדער דריי מאָל. דער ערשטער, מאַסיע דע בעלעטר, האָט מיט זלזולים זיך אויף אים געוואָרפן שלאָגן, אויף וואָס פראַנקס האָט געענטפערט מיט קלעפּ און נאָך בעסערע. אויף מאָרגן האָט ער אים אָנגעקלאָגט, ניט ווייל ער האָט אים געשלאָגן, נאָר ווייל ער האָט געזאָגט אַז „אין ענגלאַנד הייננט מען ניט פאַר אַזעלכע קליינע פאַרברעכנס". מען האָט דעם יונגען פראַנקס אַרעסטירט, און סאָלדאַטן מיט בלויזע באַיאָנעטן האָבן אים אָפּגעפירט אין געפענגעניש וואו מען האָט אים איינגעשפּאַרט. מען האָט אָנגעבאָטן די סומע פון 10 טויזנט פונט ווי ערבות אַז מען זאָל אים אַרויסלאָזן ביז אַ פאַרהער, אָבער מען האָט דאָס צוריקגעוויזן. אין אַ וואָך אַרום אָבער האָט מען אים (אויף די אינסטרוקציעס פון גאָווערנאָר קאַרלטאָן, ווי מען גלויבט) אינגאַנצן באַפרייט." 18)

אין דעם געריכטלעכן באַפעל אַז מען זאָל אים באַפרייען, ווערט אָנגעגעבן זיין פולער נאָמען „דוד סאָליסבורי פראַנקס", 19) וואָס לאָזט ניט איבער קיין ספק אַז ער איז עס געווען דער שפּעטערדיקער פּאָליטיקער, דיפּלאָמאַט און וואַרעמער אַמעריקאַנער פּאַטריאָט, וועלכער האָט זיך געמאַכט אַ נאָמען אין דער אַמעריקאַנער געשיכטע.

די דאָזיקע פּאַסירונג, ווי דאָס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט אויף אים געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. דער אַרעסט פאַר „רעוואָלוציאָנערע ווערטער" האָט אין אים דערוועקט אַ וואַרעמען געפיל פאַר ציווילער פרייהייט און אים געבראַכט נאָענט צום קאַמף פון די אַמעריקאַנער. ווען מאָנטגאָמערי האָט אין נאָוועמבער 1775 פאַרנומען מאָנטרעאָל, איז ער צוגעשטאַנען צו די

18) The Remembrancer, or Imperial Repository of Public Events. London, 1776, pp. 100-6.

19) דאָרטן.

קאָלאָניסטן און אפילו אוואנסירט געלט צו שטיצן די רעוואָלוציאָנערע ארמיי. אין 1776 האָט גענעראל וואוסטער אים באשטימט פאר צאָלמייסטער פונם גארניזאָן אין מאָנטרעאָל, און ווען די אמעריקאנער ארמיי איז געוואָרן צוריקגעשטויסן פון קאנאדע, האָט ער זיך פארשריבן פאר א וואָלונטיר, אריינטרעטנדיק אין א מאסעטשוזעטסער רעגימענט.

דעם אייגענעם יאָר (דעם 29טן יוני 1776) האָבן די אמעריקאנער אים געגעבן א דערלויבעניש אריינצוקומען אין לאנד, 20) און פון יענער צייט אָן פארבינדן די מערסטע היסטאָריקער זיין טעטיקייט מיט דער אמעריקאנער רעוואָלוציע. אָבער מיט א יאָר שפעטער געפינען מיר אים נאָך אלץ אין מאָנטרעאָל. דאָס איז צו זען פון א בריוו וואָס קארלטאָן האָט אונטער דער דאטע פון 9טן מאי 1777 געשריבן צו לאָרד דזשאָרדזש זשערמען, קיין ענגלאנד. אין יענעם בריוו דערמאָנט ער דוד סאליסבורי פראנקס ווי אן „אמעריקאנער" צווישן די וואָס געפינען זיך אין לאנד, און וואָס זיינען אין סימפאטיע מיט די אמעריקאנער רעבעלן. צום בריוו ווערן צוגעגעבן די נעמען פון די לעצטע, מיט די ווערטער: „בייגעלייגט ועט איר, מיין לאָרד, געפינען א ליסט פון די הויפט־אָנפירערס פון רעוואָלוציע דאָ; מיר האָבן נאָך אלץ אסך פון זיי, וואָס זיינען צווישן אונדז פארבליבן, און וואָס האָבן די זעלביקע נייגונגען, כאָטש זיי האנדלען איצט מער פאָרזיכטיק און מיט אזא פיינקייט, וועלנדיק אויסמיידן די שטראָף וואָס זיי קומט." 21)

פראנקס איז נאָך דעם ווידער אריבער קיין אמעריקע, וואו ער האָט זיך פונדאָסניי, דאָס מאָל אקטיוו, אנגעשלאָסן אין דער ארמיי און איז געוואָרן גענעראל ארנאָלדס אדיוטאנט און סעקרעטאר. פון דעמאָלט אָן ווערט ער א קאָנטיקע פיגור אין די אָנגעזעענע אמעריקאנער קרייזן און מען טרויט אים אָן מיט די וויכטיקסטע שליחותן. בעת דעם פראָצעס וועגן ארנאָלדס פאראט, ווערט ער ערנהאפט באפרייט פון יעדן חשד און מען דערהייבט אים נאָכדעם צום ראנג פון קאָלאָנעל. אין 1781 שיקט אים דער קאָנגרעס מיט א וויכטיקער דיפלאָמאטישער שליחות קיין פאריז. מיט א פאָר יאָר שפעטער לייגט ער די פאראייניקטע שטאטן ווידער פאָר זיין דינסט אין דעם פרט. ער טוט עס אויפן סמך פון דעם וואָס זיין באקאנטשאפט מיט דער פראנצויזישער שפראך און מיט די זיטן און מאנערן פון פראנצויזישן פאָלק, וואָס ער האָט געקראָגן וואוינענדיק אין קאנאדע, מאכט אים, ווי ער דערקלערט, באזונדערס פאסיק צו פארנעמען אזא פאָסטן. 22) זיין אָנבאָט ווערט אויך אקצעפטירט, און דער קאָנגרעס דעלעגירט אים שפעטער צו פאָרן קיין פראנקרייך מיט די

20) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 11, pp. 190-191.
21) The Archives, Series "Q", Vol. 13, p. 98.
22) Papers of the Continental Congress, no. 79, Vol. III, p. 276.

טריפליקאַטן פון דעם ראַטיפּיצירטן אָפּמאַך, וואָס האָט אָנערקענט די אומ־אָפּהייניקייט פון אַמעריקע. סוף פון זעלביקן יאָר, אין סעפּטעמבער 1784, ווערט ער באַשטימט פאַר אַמעריקאַנער וויצע־קאָנסול אין מאַרסעל. א פערזענלעכער פריינט פון דעם ערשטן פּרעזידענט פון דער אַמעריקאַנער רעפּובליק, באַטייליקט ער זיך אין א פּאָר יאָר אַרום אויך אין דער איינשוואָר־צערעמאָניע פון דעם לעצטן.

נאָך איינער פון דער זעלביקער משפחה, קאַל. יצחק פראַנקס, האָט מיט זיין טעטיקייט אין די אַמעריקאַנער רעוואָלוציאָנערע רייען זיך דאָס גלייכן געמאַכט פּאָפּולער. יצחק פראַנקס איז געשטאַנען אין שטענדיקער פאַרבינ־דונג מיט זיינע פריינט אין קאַנאַדע, וועמען ער פלעגט גאַנץ אָפט באַזוכן. ביי איין געלעגנהייט האָט ער אין מאָנטרעאָל זיך אפילו אויפגעהאַלטן א לייגערע צייט און זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דער אָרטיקער יידישער קהילה.

גאַנץ באַזונדער איז דאָ כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף דער ראָל וואָס לוי סאָלאָמאָנס האָט געשפּילט אין יענע געשעענישן. ער איז געווען דער איינצי־קער צווישן די יידן אין קאַנאַדע, וואָס איז איבערגעגאַנגען אויף דער זייט פון די וואָס האָבן רעוואָלטירט קעגן ענגלאַנד, און דאָס אויך ניט מיט דעם אייגע־נעם ווילן. מיר האָבן לוי סאָלאָמאָנס שוין א פּאָר מאָל פריער דערמאָנט. ער איז געווען פאַרוואַנדט דורך א צווייטער הייראַט מיט דער משפחה פראַנקס, און איידער ער האָט זיך באַזעצט אין מאָנטרעאָל, האָט ער געוואוינט אין אָלבאַני. צוליב זיינע קאָמערציעלע עסקים פלעגט ער שפּעטער נאָך אויך קומען אהין פון צייט צו צייט.

עס איז גאַנץ פאַרשטענדלעך אז זיינע געפילן, ווי די געפילן פון דעם רוב קאַנאַדער, זיינען געווען אין אָנהייב אויף דער זייט פון די ענגלענדער. אָבער ווען מאָנטגאָמערי איז אריינגעדרונגען אין לאַנד און האָט פאַרנומען מאָנטרעאָל, האָט ער סאָלאָמאָנסן באַטראַכט ווי א געוועזענעם אַמעריקאַנער. ווי אַזעלכן האָט ער אים באַפוילן צוצושטעלן פּראָוויאַנט פאַר דער אַרמיי און צו באַזאָרגן שפּיטאָל־מעגלעכקייטן פאַר די פאַרוואונדעטע אַמעריקאַנער סאָל־דאַטן. לוי סאָלאָמאָנס האָט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט ווי דעם באַפעל צו פאָלגן. ער האָט פאַר דעם צוועק אויסגעריכט א גרויס הויז, און שפּעטער נאָך צוויי הייזער פאַר קלענערע שפּיטאָלן, באַזאָרגנדיק אפילו די פּאַציענטן מיט אַלע הצטרכותן. דאָס אַלץ האָט ער געטאָן אויף זיינע אייגענע קאָסטן, ווי ער האָט זיך עס שפּעטער באַקלאָגט אין א מעמאָראַנדום וואָס ער האָט וועגן דעם צוגעשטעלט דער אַמעריקאַנער רעגירונג.23)

23) Ibid., no. 35, pp. 149, a. b. c.

בעת די רעוואָלוציאָנערע ארמיי האָט געליטן א מפלה און האָט געמוזט זיך צוריקציען, איז ער געוואָרן שטארק פארהאסט ביי די ענגלענדער, וואָס האָבן געקוקט אויף אים ווי אויף איינעם וואָס האָט אָפן סימפאטיזירט מיטן שונא. ווי א צוגאָב צו דעם, האָבן די אמעריקאנער געמאכט ביי אים א רעקוויזיציע און בעת זייער צוריקמארש פארנומען כמעט אלץ וואָס ער האָט פארמאָגט. „נאָך דעם ווי די אמעריקאנער האָבן זיך צוריקגעצויגן פון מאָנטרעאָל", באקלאָגט ער זיך אין דעם אייגענעם מעמאָראנדום, „האָט גענעראל ארנאָלד געשיקט פון לאפרערי א צאָל סאָלדאטן, וואָס האָבן אָן דער הסכמה אָדער דעם וויסן פון אייער פעטיציאָנער פארכאפט און מיט זיך אוועקגענומען פון לאשין א לאָדונג בראזילישן טאבאק, צוזאמען מיט אנדערע אינדיאנישע סחורות, דאָס אייגנטום פון אייער פעטיציאָנער וועלכער האָט עס געהאט צוגעגרייט צום שיקן נאָך מישילימאקינאק, און פאר וואָס ער האָט קיינמאָל ניט באקומען קיין קוויטונג אָדער וועלכן ניט איז סימן פון קבלה".

מיט עטלעכע טעג שפּעטער, דערציילט ער דאָרט ווייטער, האָט ער פון גענעראל בורגאָין, דעם בריטישן קאָמאנדיר, געקראָגן א באפעל, אויף דעם סמך פון וועלכן סאָלדאטן האָבן אים מיט זיין פאמיליע ארויסגעוואָרפן אויפן גאס, ארויסגעשטויסן פון זיין אייגן הויז, א פאראכטן פון אלעמען, אריינגערעכנט אפילו די אייגענע גופא („פון מענטשן פון יעדן גלויבן אין דער פראָווינץ"). 24) מען האָט אים פאקטיש ארויסגעטריבן פון מאָנטרעאָל. נאָך אסך פלאָגענישן, איז אים ענדלעך געלונגען צו קריגן א דערלויבעניש אז ער זאָל מעגן קומען צוריק. מיט געבן אים אָט אזא דערלויבעניש, האָבן די ענגלענדער געוויס געוויזן אז זיי האָבן געהאנדלט אסך ליבעראלער און מיט פיל מער איינזעעניש, ווי מען האָט עס אין אמעריקע געהאט געהאנדלט מיט די „פאראייניקטע לאָיאליסטן". די לעצטע, ווי באוואוסט, זיינען געווען אונטערגעוואָרפן צו זייער שטרייננגע געזעצן.

די אמעריקאנער רעגירונג האָט סאָלאָמאָנסן קיינמאָל מיט קיין זאך ניט פארגיטיקט פאר זיינע חיזוקות אָדער פאר דער הילף וואָס ער האָט די אמעריקאנער געהאט געגעבן. מען האָט זיין בקשה וועגן דעם איגנאָרירט. ער איז געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל דעם 18טן מאי 1792.

פונקט אזוי האָט די אמעריקאנער רעגירונג איגנאָרירט די תביעות פון אהרן הארט כאָטש ער האָט וועגן דעם זיך פיל משתדל געווען. דער פאל מיט אהרן הארט צו וועמען די רעוואָלוציאָנערע ארמיי, וואָס האָט זיך געהאט אויפגעהאלטן אין טהרי ריווערס, איז געבליבן פארשולדיקט אויף א זייער גרויסער סומע, איז אָבער געווען פארשיידן פון דעם פאל מיט לוי סאָלאָמאָנס. פאר א משך

---

24) דאָרטן.

פון איבער זעקס חדשים האָט די געגנט אין און ארום טהרי ריווערס זיך פּאַק־טיש געהאַט געפונען אין די הענט פון די אמעריקאַנער. ווי אַלע אַנדערע, האָט מסתמא אויך ער דעריבער ניט געקאָנט האַנדלען אַנדערש, און ער האָט פאַר זיי ניט פאַרשפּאָרט זיין גרויסן געשעפטהויז, וואוהין זיי פלעגן אַריינקומען. אין דער אייגענער צייט איז ער פונדעסטוועגן געווען דער צאַלמייסטער פון די בריטישע טרופּן, און איז געשטאַנען אין נאָענטסטן קאָנטאַקט מיט די וואָס האָבן זיך געהאַט אַנגעשטריינגט די אמעריקאַנער צו פאַרטרייבן. ער האָט אויך געהאַט די שריפטלעכע דערלויבעניש פון גענעראַל קאַרלטאָן, אַז ער מעג „פאָרן הין און צוריק צווישן דער אַרמיי אין טהרי ריווערס און אין קוויבעק" — אַ זאַך וואָס מען האָט דאַן ניט געגעבן יעדן איינעם.

אהרן האַרט איז פאַרבליבן אַ הייסער בריטישער פּאַטריאָט, הגם ער האָט ניט געקאָנט אויסמיידן ניט צו האָבן קיין משא ומתן מיט די אמעריקאַנער. ווען מען האָט נאָך זיין טויט געמאַכט אַן אינווענטאַר פון זיין פאַרמעגן, האָט מען ביי אים געפונען פּאַפּירענע וועקסלען וואָס האָבן געוויזן, אַז די אמעריקאַנער זיינען צו אים געבליבן פאַרשולדיקט אויף אַ זייער גרויסער סומע. ניט ער, ניט זיינע יורשים, האָבן ווען עס איז געקאָנט אויפמאָנען אפילו אַ קליינעם טייל פון אָט דעם חוב.

אָט די פּאָר עפּיזאָדן ווייזן קלאָר, אַז די יידן אין קאַנאַדע זיינען ווייט ניט געווען אייניק אין זייער שטעלונג צו דעם וואָס אַרום זיי איז פאָרגעקומען. אָבער דער רוב פון צווישן זיי, מוז מען זאָגן, האָט זיך געפילט צוגעבונדן צו די ענגלענדער און איז זיי פאַרבליבן טריי פאַר דער גאַסטפריינטלעכקייט וואָס זיי האָבן זיי אַרויסגעוויזן.

עס וועט אפשר זיין אינטערעסאַנט צו דערמאָנען דאָ אַ אינצידענט, וואָס איז גוט באַקאַנט אין דער קאַנאַדער געשיכטע, אָבער איז ווייניק וואָס באַוואוסט אַז ער האָט געהאַט אַ שייכות מיט אַ נאָמען, אַ זייער יידיש־קלינגעדיקן נאָמען, אויף וועלכן דאָס האָט זיך באַצויגן.

ביים אָנהייב חודש מאַי 1797, האָט אין דער פּראָווינץ קוויבעק מיטאַמאָל זיך באַוויזן אַ פרעמדער מאַן פון שיינעם, נעטן אויסזען, און זיך אָנגעגעבן פאַר אַ „יעקב פעלט". קיינער האָט ניט געוואוסט, ווער דער דאָזיקער פרעמדער איז געווען. עס איז אָבער געווען קאָנטיק, אַז ער האָט געוואָלט מאַכן דעם איינדרוק אַז ער איז געווען אַ ייד. זיין מאָדנע אויפפירונג, זיין געהיימניספול זיך באַווייזן און באַלד ווידער נעלם ווערן, האָבן געצויגן אויפמערקזאַמקייט. פאַר אַ פּאָר מענטשן בלויז האָט ער זיך פאַרטרויט. ער האָט זיי דערציילט, אַז ער איז אַ פראַנצויזישער גענעראַל, אַ געשיקטער פון מאָסיע אַדע, דעם פראַנ־צויזישן אַמבאַסאַדאָר אין די פאַראייניקטע שטאַטן, און אַז ער איז געקומען

אהער אויפרייצן צו אן אויפשטאנד און צו העלפן ברייגנען קאנאדע צוריק אונטער פראנצויזישער הערשאפט.

מען האָט דעם פרעמדן באלד ארויסגעגעבן. מען האָט אים ארעסטירט און מען האָט אויסגעפונען, אז „יעקב פעלט" איז גאָר אין דער אמתן א דייוויד מעקליין, אן אמעריקאנער וואָס האָט זיך געהאט פארשטעלט פאר א יידן, און איז געקומען אהער אויפהעצן די באפעלקערונג קעגן די ענגלענדער. מען האָט אים פאראורטיילט צום טויט, און ער האָט מיט א פּאָר טעג שפּעטער זיין שטראָף אויך באקומען — אויף אן אופן ווי דאָס איז אין יענער צייט פראקטיצירט געוואָרן. (25

25) J.-EDMOND ROY, Histoire de la seigneurie de Lauzon, vol. III, p. 279 et seq.

דער פּאַרמאַטיווער אָדער ספּרדישער פּעריאָד

קאַפּיטל זיבן

די „יידן פראגע״ ארויפגעבראכט צום ערשטן מאָל

מיר האָבן שוין דערמאָנט די ראָל וואָס יידן האָבן געשפּילט אין דער באַוועגונג פאַר פּאָליטישע רעפאָרמען. די פּעטיציעס וועלכע מען האָט געשיקט קיין ענגלאַנד, פאַרלאַנגענדיק אַזעלכע רעפאָרמען, האָבן ענדלעך געבראַכט געווינטשטע רעזולטאַטן. מען האָט געמאַכט אַן אָנהייב מיט דעם וואָס מען האָט דורכגעפירט אַן אַלגעמיינע אונטערזוכונג פונם געריכט־סיסטעם פון לאַנד, אויסהערנדיק דערביי די מיינונגען פון פאַרשיידענע פּראָמינענטע בירגער. ביי איינעם פון די דאָזיקע פאַרהערן, געפינען מיר, איז אויך אויפגעטראָטן אוריה יהודה. עס ווערט אין פאַרבינדונג דערמיט וועגן אים דערציילט אַז מען האָט אים איינגעשוואוירן אויפן חומש, ווייל ער איז געווען א ייד, און אַז ער האָט אין מאָנטרעאָל זיך פאַרנומען מיט מסחר פאַר א משך פון 17 יאָר. 1)

עס וועט אודאי ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז יידן האָבן געהאַט ניט קיין קליינעם חלק אין דעם דערפאָלג מיט וועלכן די באַוועגונג איז געקרוינט געוואָרן. דער קאָנקרעטער פּועל יוצא איז געווען — די באַווילִיקונג פון דעם קאָנסטיטוציאָנעלן אַקט פון 1791. קאַנאַדע האָט דאַן באַקומען א קאָנסטי־טוציאָנעלע פאָרם פון רעגירונג מיט א געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג, און זי האָט דערמיט פּאָליטיש אין יענער צייט געמאַכט א גרויסן טראָט פאָרויס.

דאָס יידישע לעבן גופא אָבער האָט דאָס קיין סך ניט באַרירט און ניט געקאָנט באַרירן. די יידן ווי אַזעלכע האָבן ביז דאַן נאָך ניט געהאַט געפילט אַז זייערע פּאָליטישע רעכט זיינען געווען באַגרענעצט. „פּאָליטישע רעכט״ איז אין יענער צייט בכלל נאָך געווען א גאַנץ אומקלאָרער באַגריף, און די יידישע בירגער האָבן דאָס וואָס מען האָט אונטער דעם געקאָנט פאַרשטיין, ניט געהאַט געניאָסן אין א קלענערער אָדער גרעסערער מאָס ווי די ניט־יידישע.

די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דעם קליינעם יידישן ישוב האָט דערפאַר אויף קיין פאַל ניט געקאָנט זיין אָפּהייניגיק פון יענע סאָציאַל־פּאָליטישע

---

1) Public Archives of Canada, Series "Q", Vol. 24-1, p. 1.

באדינגונגען, וואָס האָבן געהאט באגלייט די אלגעמיינע אנטוויקלונג פון לאנד. דאָס איז געווען אָפּהייגיק פון עפּעס אנדערש — אָפּהייגיק מערסטנס פון די דרויסנדיקע כוחות וועלכע דער דאָזיקער קליינער קיבוץ האָט פון צייט צו צייט צוגעקראָגן, און וואָס האָבן סטימולירט יעדע פון זיינע אינעווייניקסטע טעטיקייטן.

אין דעם פּרט איז כדאי אָנצואווייזן אויף א כאראקטעריסטישן שטריך וואָס האָט דאן, און א לאנגע צייט שפּעטער, זיך אזוי שארף געלאָזט מערקן צווישן די יידן אין דער יונגער קאָלאָניע. אלץ וואָס איז זיך פארלאָפן צווישן זיי אליין, איז א לאנגע צייט געווען ניט מער ווי א קאָפּיע — אין א פיל קלענערן פאָרמאט — פון דעם וואָס איז זיך פארלאָפן צווישן די יידן אין די דערבייאיקע אמעריקאנער קאָלאָניעס. דאָס איז געווען דער פאל אפילו נאָך דעם, ווי די דאָזיקע קאָלאָניעס האָבן זיך אָפּגעריסן פון ענגלאנד און זיך דערקלערט פאר א רעפּובליק. די מאָנטרעאָלער יידישע קהילה האָט ניט אויפגעהערט אויך אפילו דאן אָנצוהאלטן די סאמע נאָענטסטע פארבינדונג מיט די יידן דאָרטן. זי איז מיט אסך זאכן געווען אָנגעוויזן אויף דעם פיל גרעסערן יידישן צענטער אין דער דערבייאיקער רעפּובליק.

לויט די מעגלעכקייטן דערפאר האָבן די יידן פון מאָנטרעאָל זיך אָנגע־שטריינגט אויף יעדן אופן אויפצוהאלטן די אייגענע געמיינדע און יענע אלע געביטן, אין וועלכע איר הויפּט טעטיקייט האָט פאר זיי זיך אויסגעדריקט. דאָס איז באטראכט געווען פאר געגוג, מחמת אויף אזוי ווייט האָט דאָס זייערע באדערפענישן דעמאָלט באפרידיקט. אונטער אזעלכע אומשטאנדן האָט אָבער קיין רייד ניט געקאָנט זיין פון א וועלכער ניט איז איניציאַטיווע אָדער פון וועלכע ניט איז אויפטועז אויף דעם געביט פון גייסטיקער יידישקייט. און דאָס איז געווען א לאגע וואָס האָט צווישן זיי געגאָלטן ביז זייער יונגע קהילה איז ענדלעך אוועקגעשטעלט געוואָרן אויף א זיכערן יסוד.

די יידישקייט פון דעם דעמאָלטיקן יידן אין קאנאדע איז געווען און פאר־בליבן א שטריינג אָרטאָדאָקסישע. זי איז, אמת, ניט געשטערט געוואָרן פון דער וועלטלעכער בילדונג וואָס ער האָט געגאָסן, אָבער זי האָט פון איר אויך ניט פּראָפּיטירט. דאָס יידישע לעבן האָט זיך קוים באוועגט און דער דאָזיקער פּאמעלעכדיקער, מאָנאָטאָנער גאנג זיינער האָט אָנגעהאלטן ביז ווייט אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, ווען עס האָט אין אים אָנגעהייבן ארייננטרעטן א ענדערונג.

דורך אָט דער צייט מערקן מיר א שטילשטאנד אין אסך הינזיכטן, און דער שטילשטאנד האָט געפונען אן אויסדרוק קודם כל אין דעם ריין פיזישן וואוקס פון דער יידישער באפעלקערונג. דער צוואוקס איז געווען א אומבאַ־

דייטנדיקער און דער יונגער ישוב האָט זיך קנאַפּ וואָס פאַרמערט. דער שטילשטאַנד האָט צוליב דעם זיך אויך געמערקט אין זיין אינערלעכן לעבנס־שטייגער. דער מאַנגל אין כוחות וואָס זאָלן פאַרזעצן די אַרבעט פון די ערשטע פּיאָנערן און אויף דער יונגער קהילה משפיע זיין, איז געווען גרויס. עס זיינען אין לאַנד דאַן ווייניק יידן אַריינגעקומען פון די דערבייאיקע שטאַטן אָדער פון ענגלאַנד, מחמת די אימיגראַציע אהער איז בכלל געווען אַ קליינע. דערצו איז דער ישוב גופא כסדר אָפּגעשוואַכט געוואָרן דורך געמישטע חתונות — אַ דערשיינונג, קעגן וועלכער מען האָט אפנים זיך ניט געקאָנט העלפן.

דערפאַר אָבער האָט די יידישע ענערגיע גיך געפונען פאַר זיך אַן אויס־גאַנג אין אַן אַנדער ריכטונג. די יידן זיינען לחלוטין ניט געבליבן הינטער־שטעליק אין זייער ביישטייער צו דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פון קאַנאַדע. אייניקע פון זיי האָבן אין דעם פּרט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט און פאַר־בונדן זייערע נעמען מיט אַסך וויכטיקע אויפטוען און דערגרייכונגען אויף דעם געביט פון אינדוסטריע און קאָמערץ, ווי אויך אין אַנדערע צווייגן. גאָר אַסך פּראָמינענץ האָבן געהאַט דערגרייכט די דוד, האַרט און דזשאָזעף משפחות, וועמעס גרויסע פאַרדינסטן פאַרן לאַנד, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן דורך אַסך יאָרן, אַלע האָבן זייער שטאַרק אָפּגעשעצט.

הענרי דזשאָזעף, וועלכער איז געבוירן אין ענגלאַנד אין 1775, איז אויף דעם פאַרשלאָג פון זיין אָנקל, אהרן האַרט, זייער יונג אַריבערגעקומען קיין קאַנאַדע. ער האָט אין אַ קורצער צייט אַרום געקראָגן אַ שטעל ביים קאָמי־סאַריאַט פון די ענגלישע טרופּן וואָס האָבן זיך דאַן געפונען אין פאָרט וויליאַם הענרי, ביים רישעליע טייך. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט ער אויפגעגעבן דעם דאָזיקן פּאָסטן און זיך אַריבערגעצויגן קיין בערטיע, וואו ער האָט זיך אָנגעהייבן פאַרנעמען מיט מסחר. זיינע קאָמערציעלע אָפּעראַציעס זיינען ביסלעכווייז געוואַקסן און ער האָט גענומען פירן אַלץ גרעסערע און מער דערפאָלגרייכע געשעפטן. ער האָט אַנטוויקלט אַ האַנדל־פאַרקער מיט פאַרשיידענע פּונקטן, און זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר אונטערנעמונגען, פאַר וועלכע עס האָט זיך געפאָדערט אַ גרויס פיאיקייט אי פאַר יענער צייט אַסך געוואַגטקייט.

הענרי דזשאָזעף איז פאַקטיש געווען דער גרינדער פון אַ קאַנאַדער האַנדלס־מאַרין. ער איז געווען דער ערשטער און, ביז אים, דער איינציקער וואָס האָט ניט נאָר אָנגעפירט אַ גרויסן פראַכט־פאַרקער אין די אינלענדישע וואַסערן, נאָר וועלכער האָט אויך געשאַפן אַ דירעקטע שיף־פאַרבינדונג מיטן מוטערלאַנד פאַר צוועקן פון מסחר. 2) צווישן די שיפן וועלכע ער האָט קאָנטראָלירט האָט

2) J. D. BORTHWICK, Montreal History and Biographical Gazetteer, p. 470.

זיך אויך געפונען די „יורעטא״, וואס ווערט דערמאנט אזוי פרי ווי אין מערץ 1801. 3) דאס הייסט, אז נאך מיט יארן איידער דאס ערשטע קאנאדער דאמפשיף איז אפגעפארן פון מאנטרעאל קיין קוויבעק (אין 1809), האט העגרי דזשאזעף שוין געהאט איינגעפירט א דירעקטע שיף־ליניע צווישן קאנאדע און ענגלאנד. אנדערע מיטגלידער פון דער זעלביקער משפחה האבן זיך פונקט אזוי אויסגע־צייכנט ווי פיאנערן פונם אייזנבאן־בוי אין לאנד, ווי פיאנערן פון די ערשטע איינגעפירטע טעלעגראפן און פון אנדערע וויכטיקע פאלקס־ניצלעכקייטן. אבער וועגן זיי וועט אונדז נאך אויסקומען צו ריידן שפעטער.

ניט קיין קליינעם חלק אין די אונטערנעמונגען פון העגרי דזשאזעף האט געהאט יעקב פראנקס, דער אינגערער, וועלכער איז א היפשע צייט געווען מיט אים פארבונדן געשעפטלעך. אזוי פרי ווי אין 1792 ווערט ער דערמאנט אין גרין בעי, אין דעם שטאט וויסקאנסין, וואוהין ער איז געקומען צוליב מסחר. מיט צוויי יאר שפעטער געפינט ער זיך אין קאנאדע, וואו די אינדיאנער האבן אים אוועקגעשאנקען א גרויס שטיק לאנד. 4) פון דעמאלט אן זוכט ער אלץ נייע אויסוועגן פאר זיין ענערגיע אין דעם יונגען, ארום יענער צייט אזוי אומבאוואוסטן און נאך ווייניק אנטוויקלטן לאנד. ער דרינגט אריין ביז אין די ווייטע ווילדערנישן פון די צפון־מערב געגנטן, וואו דער פוס פון א ווייסן מענטשן האט ביז אים נאך ניט געהאט געטראטן. אין 1805 ווערט ער א אינדוסטריע־אונטערנעמער. ער האט אין קאנאדע דאן אויסגעבויט די ערשטע זעג און מעל־מילן. ער האט אויך געהאט גרויס דערפאלג מיט נאך אנדערע אויפטועו, וואס קאנען באצייכנט ווערן ווי א בייטראג צו דעם אנהייב פון קאנאדעס אינדוסטריעלער אנטוויקלונג בכלל. אין 1817 איז ער אן ארמיי־פראוויאנטירער, ווי מען קאן עס זען פון א פאר דאקומענטן פון יענעם יאר. 5) אינטערעסאנט איז דאס וואס דער גרינדער פון דעם שפעטערדיקן רייכן אסטאר־הויז אין אמעריקא איז געווען איינער פון זיינע פריע אנגעשטעלטע. יעקב פראנקס האט די לעצטע יארן פון זיין לעבן געוואוינט אין מאנטרעאל.

ניט ווייניק פראמינענץ האט אויך געהאט דערגרייכט דוד דוד, וועמען מיר האבן שוין דערמאנט ביי א פריערדיקער געלעגנהייט. ער האט זיך געציילט צווישן די סאמע אנגעזעענסטע און געאכטסטע בירגער פון מאנטרעאל. זיין נאמען איז געווען ענג פארבונדן מיט יעדער וויכטיקער עקאנאמישער אונטערנעמונג, מיט יעדער פילאנטראפישער אדער געזעלשאפטלעכער גע־שעעניש פון באדייט. ווייניק מענטשן האבן געשפילט אזא ראל אין דעם

3) Diary of Samuel David (in MSS).
4) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 9, pp. 151-152.
5) Public Archives, Series "Q", Vol. 143, pp. 215, 217.

עפּנטלעכן לעבן פון זיין שטאָט אין יענער צייט, ווי ער. ער איז געווען איינער פון די ערשטע גרינדערס פון דער „באַנק אָוו מאָנטרעאָל‟, און איז ביי דער ערשטער אסיפה פון פאַרוואַלטערס, דעם 27טן פעברואַר 1818, דערוויילט געוואָרן א דירעקטאָר פון דעם דאָזיקן גרויסן באַנק־הויז, וואָס ער איז פאַר־בליבן ביז זיין טויט אין 1824. מיר געפינען אים אויך צווישן די גרינדונגס־מיטגלידער פון דער מאָנטרעאָלער „באָרד אָוו טרייד‟, בעת די דאָזיקע קער־פּערשאַפט האָט זיך לכתחילה אָרגאַניזירט ווי די „קאָמיטע אָוו טרייד‟ דעם 11טן אפּריל 1822. ער איז אויך געווען א ערשטער „לייף גאָווערנאָר‟ פון מאָנ־טרעאָלער „דזשענעראל האָספּיטאַל‟, און האָט זיך בכלל אויף דעם וואַרעמסטן אופן געאינטערעסירט מיט יעדער גרויסער וואוילטעטיקער זאַך אין דער קאַנאַדער מעטראָפּאָליע.

צווישן די מאָנטרעאָלער סוחרים וואָס האָבן אונטערגעשריבן א בקשה צו דער ענגלישער רעגירונג, וועגנדיק זיך צו איר מכוח א צווייטן אָפּצאָל־הויז, האָבן זיך אויך געפונען דוד דוד און זיין ברודער שמואל דוד. אין דער פּעטיציע וואָס איז וועגן דעם איבערגעשיקט געוואָרן קיין לאָנדאָן, ווערט אָנגעוויזן, אז די קאָמערציעלע אינטערעסן פון לאַנד ליידן מחמת דעם וואָס עס איז ניטאָ קיין אנדער אָפּצאָל־הויז ווי בלויז אין קוויבעק, הגם מאָנטרעאָל איז געווען א פיל גרעסערער צענטער פון האַנדל. מען האָט דאָס דער שטאָט שפּעטער אויך באַוויליקט.

עס איז פאַרשטענדלעך, אז די עפּנטלעכע פאַרדינסטן פון אַסך יידן זאָלן ביז א געוויסן גראַד האָבן באַאיינפלוסט די געזעלשאַפטלעכע באַציאונג צו זיי. זייער פּרי, ווען די פראַגע מכוח זייער בירגערלעכן אָדער פּאָליטישן סטאַטוס איז נאָך ניט געווען אַרויפגעשוואומען, געפינען מיר דעריבער אייניקע פון זיי שוין פאַרנעמען געוויסע מער־ווייניק אָפיציעלע פּאָסטנס. צו די שוין אויסגערעכנטע אין דעם פריערדיקן קאַפּיטל, דאַרף מען אויך דער־מאָנען מאיר מייקלס, א געריכט־געשוואוירענעם אין מאָנטרעאָל. מיר געפינען אים צווישן די וועמען מען האָט ביי דער דערעפענונג פונם געריכט דעם 10טן יאַנואַר 1800 אויסגעקליבן פאַר געשוואוירענע פאַר דער סעסיע יענעם יאָר, און עס זעט אויס, אז קעגן זיין יידישקייט האָט דאַן קיינער ניט אויסגעזעצט.

הגם ווייניק אין צאָל, האָבן די יידן פונדעסטוועגן פרי זיך אָנגעהייבן פאַר־שפּרייטן איבער געוויסע טיילן נידער־קאַנאַדע און אויך אַריינדרינגען אין אויבער־קאַנאַדע. דאָס איז אָבער געווען פון א צייטווייליקן כאַראַקטער און האָט ניט געקאָנט פירן צו א פאַרוואָרצלונג פון יידישן ישוב איבערן לאַנד. אזוי געפינען מיר אַסך יידישע נעמען צווישן דער גרויסער צאָל אַפּליקאַנטן

אויף לאנד סוף 18טן און אנהייב 19טן יארהונדערט, פון וואס מיר דערוויסן זיך ווען יידן האבן צום ערשטן זיך אנגעהייבן באזעצן אין אויבער־קאנאדע, אדער ווינציקסטנס קומען אהין. צווישן די דאזיקע נעמען געפינען מיר אזעלכע ווי משה דוד, 6) דוד דזשייקאבס, שמואל פיליפס, דוד וואלענטיין, ב. נאטאן, דר. סאלאמאן, 7) אברהם הערש, יעקב פינקל, טאמאס גאהען (קאהען?), יעקב לעוויטץ, אברהם קאטלער, בנימין הערש (אדער הערץ), און אסך אנדערע, וועלכע זיינען אנגעגעבן ווי לאנד־אפליקאנטן צווישן די יארן 1796 און 1803.

דער מיטלפונקט פון דעם פאמעלעך זיך אויסשפרייטנדיקן יידישן ישוב איז אבער געווען און פארבליבן נידער־קאנאדע. עס איז דער דאזיקער אלטער פראווינץ פון אנהייב אן באשערט געווען צו שפילן א גאנץ באזונדערע ראל צווישן די יידן אין דער בריטישער צפון־אמעריקע. דאס איז געווען א ראל ביי וועלכער דער יידישער עלעמענט האט זיך אי אנגעזען, אי ער האט דעם לאנד פון זיך אויך געגעבן דעם גרעסטן צושטייער פון זיינע בעסטע כוחות. דאס איז דערפאר געווען אויך דא, וואו די „יידן־פראגע״ איז אין א געוויסער פארם ארויפגעשוואומען אין קאנאדע צום ערשטן מאל.

מיר שטויסן זיך דא אויך אן אויף א מערוועדיקער דערשיינונג. פאר אונדז ווערט דא ארויסגעבראכט א אינטערעסאנטער פאראלעל צווישן דער אלטער און דער נייער וועלט — א פאראלעל ניט בלויז אין שייכות צו יענע ליבעראלע אידייען פון וועלכע זיי זיינען געווען באהערשט, נאר אין שייכות דער עיקר צו זייער שטעלונג צו יידן. הגם די נייע וועלט האט אנגעהויבן שרייבן איר געשיכטע אסך שפעטער, איז זי אבער דער אלטעטשקער איירָאפּע אין דעם פרט פארלאפן דעם וועג מיט גיכע שפרייזן.

בנוגע דער עמאנציפירונג פון יידן האט אפילו ענגלאנד זיך דערזען ווייט הינטערשטעליק לגבי איר קאלאניע אין צפון־אמעריקע. זי האט מיט איר בשום אופן ניט געקאנט האלטן טריט. די לעצטע האט אין דעם זי איבערגעיאגט אויף אזוי פיל ווי מיט איבער א פערטל יארהונדערט. דאס איז א פאקט וועלכן מען שטעלט אויס ווי א מוסטער פון ליבעראליזם וואס די יונגע קאלאניע האט דעמאלט ארויסגעוויזן.

פונקט אבער ווי אין ענגלאנד, אזוי האט אויך אין קאנאדע די גאנצע פראגע מכוח יידן זיך הויפטזאכלעך באצויגן אויף די פאליטישע און געוויסע בירגערלעכע רעכט זייערע, דהיינו דאס רעכט אויף אייגענער קהלשער פאר־

---

6) ווערט אויך דערמאנט אין טאגבוך פון שמואל דוד ווי אן איינוואוינער אין סענדוויטש, אנט., אין 1813. ווי דאס זעט אבער אויס, האט ער זיך געפונען אין אויבער־קאנאדע ווינציקסטנס נאך מיט א יארצענדליק פריער.

7) The Archives, Series "Q", Vol. 282-2, p. 415.

וואַלטונג. עס האָט ניט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן אַנדערע באַגרענעצונגען פֿאַר זיי אין דעם אָנגענומענעם זינען פֿון וואָרט, מחמת זיי האָבן דאָ גליין׳ פֿון אָנהייב געמעגט אומעטום וואוינען און פֿריי און אומגעשטערט זיך פֿאַרנעמען מיט מלאכה און האַנדל.

די עצם פּראַגע, אויף ווי וויט דאָס האָט זיי באַרירט, איז אין קאַנאַדע אַרויפֿגעבראַכט געוואָרן בעת יענער פּאָליטישער תקופֿה, ווען אין פּאַרלאַמענט פֿון נידער־קאַנאַדע האָבן זיך גענומען הערן דעבאַטעס וואָס זיינען ביסלעכ־ווייז געוואָרן אָנגעפֿילט מיט אַלץ מער פֿאַרביטערטקייט. די אומשטאַנדן גופֿא וואָס האָבן דעם ענין אַרויפֿגעבראַכט, האָבן צוגעגעבן צו דער דאָזיקער פֿאַרביטערטקייט. עס האָט אַרום דעם ענין דעריבער זיך פֿאַרבונדן דער פֿאַר־שאַרפֿטסטער פּאָליטישער ויכוח פֿון טאָג. עס איז געקומען צו אַ שטאַרקן צוזאַ־מענשטויס צווישן ביידע פֿראַקציעס פֿון דער געזעצגעבנדיקער פֿאַרזאַמלונג, צווישן דער פֿראַנצויזישער און דער ענגלישער, וועלכע האָבן צוליב דעם פֿאַר־פֿירט אַ קאַמף. זיי האָבן עס געפֿירט איינע קעגן דער אַנדערער מיט היץ, מיט פֿיינטשאַפֿט, מיט דער עקשנותדיקסטער פֿאַרביסנקייט. און דער צענטער פֿון אָט דעם קאַמף איז געווען אַ ייד — יחזקאל האַרט. ווען עס איז דאַן אויסגע־קומען צו שפּילן אַזאַ אינטערעסאַנטע און מערקווערדיקע ראָל.

יחזקאל האַרט (געבוירן אין טהרי ריווערס 1770; געשטאָרבן 1843), איז געווען דער צווייטער זון פֿון פּראָוויאַנט־קאָמיסאַר אהרן האַרט. ער האָט זיך געציילט צווישן די חשובֿסטע איינוואוינער פֿון טהרי ריווערס וואו ער איז ביי אַסך מענטשן געווען שטאַרק פּאָפּולער און באַליבט. ער איז געווען אַ מענטש מיט פֿיאַיקייטן, מיט אַמביציע, אָבער ניט פֿון דעם אַגרעסיוון סאָרט. ער האָט זיין פֿאָטער צוגעהאָלפֿן אין די געשעפֿטן, און אין די שפּעטערדיקע יאָרן פֿאַר אים אויך געפֿירט די ביכער. אין זייער הויז אין טהרי ריווערס האָבן אָפֿט פֿאַרקערט די פּאָליטישע „פּני״ פֿון יענער צייט. דאָס זיינען געווען די מענטשן וועלכע ער האָט פֿון קינדוויז אָן געזען, און די סבֿיבֿה מיט וועלכער ער איז געווען אַרומגערינגלט.

ווען ער איז ערשט פֿערצן יאָר אַלט, געפֿינען מיר שוין זיין נאָמען, צוזאַמען מיט די חתימות פֿון אַנדערע, אויף אַ פּעטיציע וואָס מען האָט געשיקט קיין ענגלאַנד, פֿאַרלאַנגענדיק קאָנסטיטוציאָנעלע רעפֿאָרמען פֿאַרן לאַנד. דאָס איז קאָנטיק געווען דער אָנהייב, וואָס האָט אין שפּעטערדיקע יאָרן ביי אים דערוועקט אַ פֿיל גרעסערן אינטערעס צום אַרומיקן לעבן. וועגן זיין פּאָלי־טישער קאַריערע הערן מיר צום ערשטן מאָל אין 1807, ווען די שטאָט טהרי ריווערס האָט אים אויסגעקליבן פֿאַר איר פֿאַרשטייער אין דער געזעצגעבנ־דיקער פֿאַרזאַמלונג פֿון קוויבעק, אויף דעם פּלאַץ פֿון האָנ. מ. ליס. פֿון די

דריי ארויסגעשטעלטע קאנדידאטן, האָט ער זיך ארויסגעוויזן צו זיין דער מער פאָרגעצויגענער. ער האָט געקראָגן 50 שטימען אנטקעגן 41 פון טאָמאס קאָפען און 10 פון מעטהיו בעל, זיינע צוויי קעגנער. 8) ער האָט זיי ביידע באזיגט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס דער ערשטער פון זיי, קאָפען, האָט זיך געפּרואווט פארנאנדערבלאָזן א ראסן־העצע און צו רייצן די געפילן פונם המון קעגן דעם וואָס הארט איז געווען א ייד. 9)

מיט זיין גרויסן פּאָליטישן דערפאָלג וועלכער איז אפשר געווען א איבעראַ־שונג פאר אים אליין, איז אים אָבער ניט באשערט געווען לאנג זיך צו פרייען, מחמת דאָס האָט פאסירט מיט א פערטל יאָרהונדערט איידער נאָך יידן האָבן אין לאנד געהאט די פּריווילעגיעס פון פולבארעכטיקטע בירגער. די אנטוישונג איז דערפאר געקומען פאר אים גלייך פון אָנהייב אָן. דעם אייגענעם טאָג ווען הארט איז געקומען קיין קוויבעק פארנעמען זיין פּלאַץ אין פארלאמענט, האָט דער פארלאמענט גראָד זיך געשלאָסן — כדי צו עפענען זיך פונדאסניי ערשט אין א יאָר ארום.

די געזעצגעבנדיקע פארזאמלונג האָט זיך ווידער געעפנט דעם 29טן יאנואר 1808. הארט האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט אָנצונעמען די שבועה אין דער פאָרם אין וועלכער מען האָט עס אים פאָרגעלייגט — אויפן „ברית חדשה" און שווערנדיק אויפן גלויבן פון א קריסט. ער האָט געשוואוירן לויט דעם יידישן מנהג, ד"ה אויף א חומש און מיט א צוגעדעקטן קאָפּ. קיינער פון די אָנוועזנדיקע האָט קעגן דעם ניט אויסגעזעצט, און דעם 30טן יאנואר, אויף מאָרגן נאָך דער דערעפענונג פון פארלאמענט, איז ער געקומען און פארנומען זיין פּלאַץ. דאָס האָט אָבער גלייך ארויסגערופן א שטיקל גערודער. עס האָבן זיך גענומען הערן איינווענדונגען פון פארשיידענע זייטן, און יחזקאל הארט האָט דערפילט אז די אטמאָספערע ארום אים איז ניט געווען קיין צו פריינטלעכע.

הגם א ייד, איז ער דאָך ניט געקומען אהער ווי א פאָרשטייער פון יידן, נאָר ווי א פארטרעטער פון דער שטאָט טהרי ריווערס, פאר וועמען די פראנ־צויזישע בירגער האָבן געשטימט. די באציאונגען אָבער צווישן דער ענגלישער און דער פראנצויזישער פראקציע פון פארלאמענט זיינען געווען שטארק אָנגעצויגענע. ביידע צדדים האָבן ביטער געקעמפט איינער קעגן אנדערן. עס איז דעריבער געווען נאטירלעך, אז די פראנצויזישע מיטגלידער פונם געזעצ־געבנדיקן הויז זאָלן זיך אָנכאפּן אין דער געלעגנהייט זיך נוקם צו זיין

8) R. CHRISTIE, A History of the Late Province of Lower Canada, Parliamentary and Political, p. 256.

9) T.-P. BEDARD, Histoire de Cinquante Ans (1791-1841), Québec, 1869, p. 71.

אין א מענטשן וועלכער איז פּאָליטיש געווען זייערער א קעגנער — נוקם זיין זיך אויף א ברוטאלן, ווייט ניט העפלעכן אופן, פּאַקטיש אַרויסטרייבנדיק אים פון פּאַרלאַמענט.

מען קאָן אָבער לחלוטין ניט זאָגן, אז די איינוווענדונגען קעגן האַרטס רעכט צו זיצן אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג האָבן געהאַט א דירעקט־רעליגיעזן אָדער נאַציאָנאַלן גרונט. די איינוווענדונגען זיינען אין פּלוג געווען קאָנסטיטוציאָנעלע, געפּליגלט־יורידישע. זיינע קעגנער האָבן ניט געקאָנט זיך ניט וועלן באַנוצן מיט דעם וואָס האַרט איז געווען א ייד, כּדי די ענגלישע פּראַקציע, וועלכע איז געווען אין דער מינדערהייט, צו באַרויבן פון נאָך א מיטגליד. זיי האָבן פאַראייניס זיך אויך געוואָלט אָפּרעכענען מיט סיר דזשיימס קרעיג, דעם גאָווערנאָר דזשענעראַל, מיט וועמען די פראַנצויזן זיינען געווען ניט שוה בשוה, אָבער וועלכער איז מיט האַרטן פּערזענלעך געווען זייער שטאַרק באַפריינדט.

א באַשטעטיקונג דערויף האָבן מיר געזען אין אן ענלעכן פּאַל וואָס האָט פּאַסירט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער מיט ראָבערט קריסטי, דעם קאַנאַדער היסטאָריקער און פּאָליטיקער. קריסטי איז עטלעכע מאָל דערוויילט געוואָרן צו דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג. ער איז אָבער דער פראַנצויזישער מער־הייט ניט געווען סימפּאַטיש געגנוג און זי האָט אים צוליב דעם ניט געקאָנט פאַרטראָגן. זי האָט אים יעטווידער מאָל דערפאַר פונדאַסניי אויסגעשלאָסן.

אָבער אויף וואָס פאַר אן אופן מען זאָל עס ניט זוכן צו טייטשן, בלייבן דאָך די הויפּט פּאַקטן בנוגע האַרטן ניט געענדערט. דער גאַנצער קאַמף וואָס איז קעגן אים און אַרום אים געפירט געוואָרן, איז אַרויסגעקומען בלויז צוליב דעם וואָס ער איז געווען א ייד. די אַלע רייסערייען און קריגערייען וועלכע ער האָט אין פּאַרלאַמענט מיט זיך אַרויסגערופן, האָבן זיך געדרייט אַרום דעם פּונקט בלויז פון זיין יידישן אָפּשטאַם און פון דעם גלויבן, צו וועלכן ער האָט געהערט — צי האָט ער ווי אַזעלכער, ווי א ייד הייסט דאָס, יאָ אָדער ניט געהאַט די זעלביקע רעכט וואָס א קריסט צו זיצן אין פּאַרלאַמענט און צו נעמען אָנטייל אין די אָנגייענדיקע פאַרהאַנדלונגען.

די פראַנצויזישע מיטגלידער האָבן געטענהט, אז זיין שבועה איז ניט געווען אין הסכם מיט די פאָרשריפטן פון דער קאָנסטיטוציע. א דעפּוטאַט וועמען זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען דערלויבן ניט צו שווערן מיט די ווערטער „אויף דעם אמתן גלויבן פון א קריסט", האַלטנדיק די האַנט אויפן נייעם טעסטאַמענט, האָבן זיי אָנגעוויזן, קאָן על פּי געזעץ ניט זיין קיין פּאַרלאַמענטאַרישער רעפּרעזענטאַנט. נאָך לאַנגע און היציקע דעבאַטעס וואָס זיינען פאָרגעקומען אין „הויז", איז דעם 12טן פעברואַר מיט 25 שטימען

קעגן 5 באשלאָסן געוואָרן, אז מען זאָל אויפנעמען די פּעטיציע וואָס יחזקאל הארט האָט אריינגעגעבן און וועגן איר פארהאנדלען. אין דער דאָזיקער פּעטיציע, וואָס פארנעמט פינף קורצע פּאראגראפן, באשטייט ער אויף זיין רעכט אָנצוהאלטן זיין מאנדאט, און דריקט אויס באדויערן וואָס די געזעצ־געבנדיקע פארזאמלונג איז מיט דער מיינונג, אז זיין שבועה איז ניט גילטיק. ער איז איבערצייגט אז די שבועה וואָס ער האָט דעם 29טן יאנואר אָפּגעגעבן, איז דוקא אין הסכם מיט דעם ענגלישן געזעץ, וואָס האָט דערלויבט יידן צו שווערן אָן די ווערטער „אויף דעם אמתן גלויבן פון א קריסט". דעריבער איז די דאָזיקע שבועה געזעצלעך און גילטיק. פונדעסטוועגן, הגם ער האָט געשוואוירן אזוי ווי דאָס געזעץ פּאָדערט, איז ער גרייט די זעלביקע שבועה אָפּצוגעבן פונדאָסניי. ער פארלאנגט צוליב דעם, אז מען זאָל אים דערלויבן זיך באנוצן מיט זיין קאָנסטיטוציאָנעלן רעכט און פארנעמען זיין פּלאַץ ווי איינער וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן פון פאָלק. 10)

אין משך פון צוויי טעג, דעם 15טן און 16טן פעברואר, איז אין דער געזעצ־געבנדיקער פארזאמלונג פאָרגעקומען א זייער שטורעמדיקע און היציקע דיסקוסיע. די דיסקוסיע האָט זיך באצויגן אויף די רעכט פון יידן, ווי דאָס ווערט אויסגעטייטשט אָדער קאָן ווערן אויסגעטייטשט פון די ענגלישע געזעצן. דער גאנצער קאמף האָט זיך הויפּטזאכלעך געדרייט ארום דער בעטשריפט, וואָס יחזקאל הארט האָט צוגעשטעלט און וואָס איז געוואָרן פארהאנדלט פונם גאנצן „הויז". אין אָנהייב האָט אויסגעזען, אז די באמיאונגען פון הארטס פריינט וועלכע האָבן אים אזוי ענערגיש פארטיידיקט, וועלן געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג. מחמת אויף דער זיצונג פון 17טן פעברואר איז זיי געלונגען דורכצופירן א רעזאָלוציע וואָס איז געווען גינסטיק פאר אים. אין דער רעזאָ־לוציע איז געוואָרן אויסגעדריקט די מיינונג פון פּארלאמענט, אז הארט האָט געשוואוירן „אויף דעם זעלביקן אופן ווי דאָס גייט צו אין די געריכט־הייזער, בעת יידן קומט אויס אָפּצוגעבן א שבועה". 11) דאָס האָט געדארפט הייסן, אז זיין שווערן האָט מען פון שטאנדפּונקט פון געזעץ ניט געקאָנט באטראכטן אנדערש ווי גילטיק, און דעריבער האָט מען אויף דעם סמך פון א וועלכער ניט איז אומגעזעצלעכקייט ניט געקאָנט פארלייקענען זיין רעכט צו זיצן אין פּארלאמענט. זיינע קעגנער האָבן אָבער גיך באקומען די אויבערהאנט. הגם זיי האָבן איינגעשטימט צוצולאָזן הארטן פאר א מין „בוררים געריכט" פון „הויז", כדי אים צו געבן די מעגלעכקייט פארצולייגן זיינע טענות, זיינען זיי

---

10) Journaux de la Chambre d'Assemblée du Bas-Canada, année 1808, p. 77.

11) דאָרטן.

אָבער באַשטאַנען אויף דאָס זייעריקע, און דעם 20טן פעברואַר האָבן זיי אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג אַריינגעבראַכט פאָלגנדיקע רעזאָלוציע:

„באַשלאָסן, אַז עס איז די מיינונג פון דעם „הויז“, אַז יחזקאל האַרט, וועלכער איז פון יידישן גלויבן, טאָר ניט זיצן אָדער באַטייליקן זיך אין די אָפּשטימונגען פון פאַרלאַמענט.“ 12)

די ענגלישע מינדערהייט האָט קעגן דעם אויפגעהייבן אַ זייער שטאַרקן פּראָטעסט. אָבער איר פּראָטעסט האָט זיך פאַרלוירן צווישן דער פיינטלעכער פראַנצויזישער מערהייט. די רעזאָלוציע איז פון דער לעצטער דורכגעפירט געוואָרן מיט 21 שטימען קעגן 5. איר ווילן האָט געגאָלטן און האַרט האָט געמוזט זיך אים אונטערוואַרפן. דערמיט האָט דער פּאַרלאַמענט פון נידער־קאַנאַדע באַשלאָסן, אַז יידן האָבן אין לאַנד ניט די זעלביקע רעכט און פּריווי־לעגיעס וואָס קריסטן, — דעריבער האָט אַ ייד דאָרטן ניט געקאָנט זיצן ווי אַ געוויילטער פאַרטרעטער פון פאָלק.

ניט אָן שטורעמדיקע פּאָליטישע סצענעס וואָס זיינען פאָרגעקומען אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג, ניט אָן אַ קאַמף וואָס איז פוןביידע פּאָליטישע פּאַרטייען דאָרטן געפירט געוואָרן, און מיט דער גרעסטער פאַר־ביטערטקייט, האָט דער דאָזיקער באַשלוס געקאָנט אָנגענומען ווערן. די דעבאַטעס זיינען געוועזן לאַנגע, היציקע, זייער טומלדיקע. זיי האָבן גאַנץ קלאָר אָפּגעשפּיגלט די באַציאונג צו יידן מצד זייערע פריינט, ווי מצד די וואָס האָבן צוליב ריין פּאָליטישע מאָטיוון געקאָנט ווערן זייערע אומפריינט. עס האָט אין זיי זיך אויך געפילט דער גייסט פון יענער צייט בכלל.

מיר האָבן דאָ פאַר זיך געזען אַ זייער מאָדנעם ספּעקטאַקל. דאָס איז געווען דער ערשטער ביישפּיל, וואו צוליב פּאַרטיי־צאַנקערייען אין דער געזעצגעבנ־דיקער פאַרזאַמלונג פון נידער־קאַנאַדע האָט מען געקאָנט אָנצינדן דעם פייער פון שנאה צו אַ פאָלק, פאַרנאַנדערבלאָזן אַ פאַרביסענע אַנטיסעמיטישע העצע און די דאָזיקע העצע פאַר זיך אַליין אויסשטעלן ווי דעם סאַמע וואָגיקסטן אַרגומענט. צום גליק אָבער, איז ניט אַלץ וואָס איז דאַן געפאַלן פון דעם מויל פון די יידישע קעגנער, געגאַנגען ווייט אָדער האָט געהאַט אַ וועלכע ניט איז דויערדיקע ווירקונג.

אָבער די טענות פון האַרטס פּאָליטישע קעגנער זיינען געווען כאַראַק־טעריסטיש. עס פילט זיך אין זיי כמעט אַ ווידערקול פונם מיטלאַלטער מיט אַלע זיינע פאָראורטיילן צו יידן. עס איז פאַראַן אין זיי גאַנץ ווינציק לאָגיק און אַ האָר ניט פון דעם ליבעראַליזם, מיט וועלכן קאַנאַדע איז שפּעטער געוואָרן דורכגעדרונגען. אַזוי למשל האָט דער גענעראַל־פּראָקוראָר פון דער פּראָ־

12) דאָרטן, ז. 121.

ווינץ זיך געפּרואווט באקעמפן דאָס רעכט פון דעם יידישן דעפּוטאט צו זיצן אין דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג, נוצנדיק דערביי א גאנץ מאָדנעם ארגומענט. ער האָט אָנגעוויזן, אז הגם עס איז איינגעפירט, אז אין די געריכט־הייזער זאָלן יידן שווערן לויט דעם יידישן מנהג און זייער שבועה ווערט דאָרטן באטראכט פאר גילטיק, טוט מען דאָס על פּי נויט. אָבער אז א ייד זאָל זיצן אין פּארלאמענט איז כלל ניט נויטיק.

די קעגנערישקייט צו יחזקאל הארט מצד די פראנצויזישע דעפּוטאטן האָט אונטער פּיער בעדארס אָנפירערשאפט גיך אָנגענומען א דורכאויס אנטי־סעמיטישן כאראקטער. זי האָט זיך געשטיצט מער אויף טעכנישע הינטער־דריידלעך בנוגע דעם פּונקט פון דער „פּסולדיקייט״ פון א יידישער שבועה, ווי אויף עפּעס אנדערש. מיט דעם בוכשטאב ווי מיט דעם גייסט פונם געזעץ האָט זי זיך גערעכנט בלויז אויף אזוי פיל, אויף פיל דאָס האָט געשטימט מיט דעם פשט וועלכן זי האָט אין דעם געוואָלט ארייננטאָן. פאר איר איז געווען וויכטיק בלויז איר אויספיר: דער ייד הארט האָט ניט געשוואוירן ווי אלע שווערן. אין די אויגן פון קריסטן איז זיין שבועה דעריבער פּסול. און אויב זיין שבועה איז פּסול, טאָר ער ניט זיצן אין פּארלאמענט.

כדי צו אונטערשטיצן דעם דאָזיקן טעזיס, האָט דער גענעראל־פּראָקוראָר אפילו זיך בארופן אויפן קאנאָנישן געזעץ, פון וועלכן ער האָט ציטירט א געוויסע שטעל וואָס זאָגט אז שווערן דארף מען נאָר אויף דער עוואנגעליע און אזוי ווי די קאנאָנישע געזעצגעבונג האָט געהאט די סאנקציע פון די ענגלישע געזעצן, האָט ער דערמיט געוואָלט אויפווייזן, אז אפילו על פּי דעם ענגלישן געזעץ קומט אויס, אז די שבועה וואָס דער יידישער דעפּוטאט האָט אָפּגעגעבן איז ניט קיין ריכטיקע. צוליב דעם קאָן ער זיין מאנדאט פון א פאָלקס־געווייילטן ניט אָנהאלטן.

די פריינט פון יחזקאל הארט מיט דעפּוטאט ריטשארדסאָן בראש, האָבן דעם קאמף אָנגעפירט פון אן אנדער זייט. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם איין פּונקט, אז מען קאָן א יידן ניט אויסשליסן פון פּארלאמענט מחמת דעם וואָס ער איז א ייד. לויט דעם ענגלישן געזעץ מיט וועלכן מען מוז זיך רעכענען, מעג א ייד אין קאנאדע יאָ דערווייילט ווערן פאר א פאָלקס־פארטרעטער, פאָלגליך האָט יחזקאל הארט דאָס זעלביקע רעכט צו זיצן אין דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג וואָס א קריסט. ציטירנדיק פון א סטאטוט וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אונטער קעניג דזשאָרדזש דעם צווייטן (סטאטוט 12, דזשאָרדזש 2טער, קאפּ. 7), האָט מר. ריטשארדסאָן אָנגעוויזן, אז דאָס דאָזיקע געזעץ גיט יידן אלע פּריווילעגיעס פון געבוירענע ענגלישע בירגער, מיט געוויסע באגרענעצונגען. די באגרענעצונגען האָבן אויסגעשלאָסן דאָס רעכט צו

זיצן אין „פּריווי קאונסיל" און אין ענגלישן פּאַרלאַמענט, צו פאַרטרעטן ציווילע אָדער מיליטערישע אמטן, און צו באַקומען לאַנד־קאָנצעסיעס אין דעם פאַראייניקטן רייך. עס איז לכן קלאָר, האָט ער אויסגעבראַכט, אַז אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג פון נידער־קאַנאַדע מעג א ייד יאָ זיצן.

צוויי אַנדערע ענגלישע דעפּוטאַטן, מר. מיור און ראָס קאַטהבערט, האָבן זייער יידישן קאָלעגע פּונקט אַזוי וואַרעם פאַרטיידיקט. זיי האָבן אַפּעלירט צום גאַנצן „הויז" ניט צו לאָזן זיך דיקטירן פון פּאַראורטיילן און פיינטשאַפט־געפילן צו יידן, נאָר צו זוכן לייזן די שטרייטיקע פראַגע וואָס איז אַרויפגע־בראַכט געוואָרן אויף א ערלעכן און יושרדיקן וועג.

דאָס האָט אָבער ניט געהאָלפן, און געזיגט האָט גראָד די שטים פון פּאַראורטייל. הגם דער דאָזיקער פּאַראורטייל איז לכתחילה געקומען צום פאָדערגרונט צוליב א זאַך, וואָס האָט מיט יחזקאל האַרט געהאַט ווייניק צו טאָן — די צאַנקערייען פון די פראַנצויזישע מיטגלידער פונם „הויז" מיט די ענגלישע, און מיטן גאָווערנאָר־דזשענעראַל, — האָט דאָך דאָס אָבער גובר געווען. און דערמיט האָט די טיר פון פּאַרלאַמענט זיך פאַרמאַכט הינטער האַרטן.

דאָס איז געווען דער ערשטער אַקט אין דעם קאַמף פאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג אין לאַנד. און דער קאַמף איז געווען א גאַנץ לאַנגער. ער האָט זיך געצויגן מער ווי א פערטל יאָרהונדערט, ביז די לעצטע יידישע רעכט־לאָזיקייטן זיינען ענדלעך אָפּגעשאַפט געוואָרן. צום דערפּאָלג מיט וועלכן דאָס איז שפּעטער געקרוינט געוואָרן, האָט יחזקאל האַרט געוויס בייגעטראָגן זייער אַסך.

קאפיטל אכט

דער קאמף צוליב יחזקאל הארט

מען קאָן זיך לייכט משער זיין וואָס עס האָט זיך געהאט אָפּגעשפּילט אין און ארום דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג, וואו מען האָט צוליב יחזקאל הארט מיט אזוי פיל היץ דעבאטירט און זיך ארומגעקריגט. דער ביטערער קאמף וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן ארום דער פראגע, צי יידן האָבן יאָ אָדער ניט געהאט די רעכט מכוח וועלכע עס האָט זיך געהאנדלט, און דער אָפּקלאנג וועלכן דאָס האָט געהאט אין לאנד, — דאָס איז באלד אויך דערגאנגען צו א שטארקן פּאָליטישן קלימאקס. דער קלימאקס איז געווען דאָס ענדלעכע אויפלייזן פונם „הויז".

אויף די דעבאטעס גופא וואָס האָבן צו דעם געפירט, לוינט זיך דאָ אביסל אָפּצושטעלן. זיי מישן פאר אונדז אויף א בלאט געשיכטע אין דער אלטער פראנצויזיש־קאנאדער פּראָווינץ, וואָס מען האָט צום גליק שוין פארגעסן. זיי גיבן אונדז אויך בעסער ווי אלץ א באגריף וועגן יענער אויפגערודערטער, שטורעמדיקער צייט, וואָס האָט צוזאמען מיט די אלע פארנאנדערגעבלאָזענע ראסן־געפילן און צעשפּילטע פּאָליטישע ליידנשאפטן, ביסלעכווייז אויך ארויסגערוקט דעם געדאנק וועגן דער עמאנציפּירונג פון יידן אין לאנד.

פייערדיק און דורכגעדרונגען מיט א באזונדער גאליקייט איז געווען די שפּראך פון פּיער בעדאר, דעם פירער פון דער פראנצויזישער פראקציע. בעדאר האָט מיט אלע כוחות און מיט דער אוממעגלעכסטער לאָגיק געזוכט צו באקעמפן דעם פרינציפּ פון גלייכע פּאָליטישע רעכט פאר יידן. זיין רעדע איז געווען א געפלעכט פון טעכנישע דריידלעך, פון אָראטאָרישע קונצשטיק און אדוואָקאטישע אויבער־סברות, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט א טיפן האס צו יידן, הגם ער האָט זיי אזוי ווינציק געקענט, אָדער געקענט פון הערן מער ווי פון זען. די צאָל יידן אין נידער־קאנאדע איז דעמאָלט געווען זייער קליין, און לויט די מעלות און פייאיקייטן וואָס זיי האָבן באזעסן, ווי לויט דער אכטונג וואָס מען האָט זיי ארויסגעוויזן, האָט בעדאר זיי זיכער ניט געקאָנט נעמען פאר א מוסטער פון „שלעכטסקייט".

די דאָזיקע רעדע זיינע ווערט איבערגעגעבן אין „לע קאנאדיען", 1) די

---

1) Le Canadien, 2 mars 1808.

ערשטע צייטונג אין דער פראַנצויזישער שפּראַך וואָס האָט אין קאַנאַדע אָנגעהייבן צו דערשיינען, און פּונוואַנען בעדאַרס וואָרטער ווערן ציטירט דורך דעם היסטאָריקער באַנזשאַמען סילט. פּיער בעדאַר איז געווען איינער פון די גרינדערס פון אָט דעם בלאַט, דעם אָרגאַן פון די קעמפנדיקע פראַנצויזישע מיטגלידער אין דער אסעמבלי, וואָס האָט דעריבער אָנגעפירט אזא אגיטאַציע קעגן דעם יידישן דעפּוטאַט און זיינע ענגלישע פריינט. שפּעטער, ווען די אטאַקעס פון „לע קאַנאַדיען" זיינען געוואָרן זייער שטאַרק פאַרשאַרפט, ווען זיי האָבן גענומען אָננעמען א פראָוואָצירנדיקן, אויפרייצנדיקן טאָן און אפילו ווערן סקאַנדאַליעז, האָט סיר דזשיימס קרעיג, דער גאָווערנאָר דזשענעראַל, זיך דערפילט געצוואונגען די צייטונג צו אונטערדריקן. ער האָט געלאָזט פאַרכאַפּן דעם גאַנצן זאַץ און פּאַפּיר און האָט אויך אַרעסטירט אירע אַרויסגעבערס.

דער עיקר האָט בעדאַר זיך געסטאַרעט אויסצופּשטלען פון דעם אייגענעם ענגלישן געזעץ, אויף וועלכן האַרטס פריינט האָבן זיך באַרופן, אז יידן האָבן ניט געטאָרט האַלטן קיין פּאַרלאַמענטאַרישן מאַנדאַט. עס שיקט זיך דאָך ניט, האָט ער געטענהט, אז נאַטוראַליזירטע ענגלישע בירגער זאָלן האָבן מער רעכט ווי געבוירענע בירגער. האַרט איז אפילו ניט קיין נאַטוראַליזירטער בירגער נאָר א בירגער פון געבורט, אָבער דאָס מאַכט ניט אויס. דאָס געזעץ זאָגט דאָך בפירוש, אז א נאַטוראַליזירטער ייד זאָל האָבן אַלע רעכט און פּריווילעגיעס, ווי ער וואָלט אפילו געווען א געבוירענער אין ענגלאַנד. היינט ווי קאָן מען א יידן וואָס וואוינט אין א ענגלישער קאָלאָניע, צי ער איז א נאַטוראַליזירטער אָדער נאַטירלעכער בריטישער בירגער, דערלויבן צו באַנוצן זיך מיט פּריווילעגיעס ווי למשל זיצן אין פּאַרלאַמענט, וועלכע די יידן אין ענגלאַנד גופא האָבן ניט? עס איז אמת, האָט ער צוגעגעבן — דאָס געזעץ (סטאַטוט 13, דזשאָרדזש 2טער, קאַפּ. 7) דערלויבט יידן בלויז ניט צו זיצן אין ענגלישן פּאַרלאַמענט, און וועגן די קאָלאָניעס רעדט זיך דאָרטן כלל ניט. עס קאָן דאָך אָבער ניט געמאָלט זיין, אז אין קאַנאַדע זאָל א ייד מעגן זיצן אין פּאַרלאַמענט, בעת אין ענגלאַנד זאָל דער זעלביקער ייד דאָס ניט טאָרן. אויב יאָ, וואָלט מען דערמיט באַגיין אן עולה קעגן די יידן וואָס וואוינען דאָרטן. פון ענגלאַנד גופא, פאַרקערט, האָט מען זיי אַמאָל אַרויסגעטריבן, און איידער דאָס האָט פּאַסירט, האָבן זיי דאָרט קיינמאָל ניט געהאַט די רעכט פון בירגער. מען האָט זיי געהאַט פאַררעכנט פאַר דעם קעניגס אייגנטום — דער קעניג האָט געמעגט זיי איינשפּאַרן אין געפענגעניש, קויפן און פאַרקויפן. אפילו נאָך דעם ווי אָליווער קראָמוועל האָט זיי דערלויבט צוריק אַריינקומען אין לאַנד, האָט מען זיי נאָך אַלץ געהאַלטן אין א צושטאַנד פון רעכטלאָזיקייט. אין די איבעריקע קריסטלעכע לענדער איז זייער לאַגע ניט בעסער. אין ערגעץ האָט מען זיי ניט

געוואָלט צוטיילן די רעכט פון בירגער, — ניט חלילה אויס שלעכטסקייט אָדער אומגערעכטקייט צו זיי, נאָר מחמת די יידן אליין ווילן ניט ווערן קיין בירגער פון קיין לאנד.

בעדאר, ווי דאָס זעט אויס, האָט אסך פון זיינע טענות אויסגעבאָרגט ביים „פּאָטער פון אנטיסעמיטיזם" אין מגילת אסתר, מחמת ער ארגומענטירט כמעט אין זיין נוסח. די יידן, האָט ער געזאָגט, זיינען צעשפּרייט איבער דער וועלט. זיי באטראכטן קיין שום לאנד ניט פאר זייערס, און פארבלייבן בלויז דאָ וואו זיי לוינט זיך, וואו זיי קאָנען מאכן גוטע געשעפטן. עס איז פאר זיי ניט קיין פּאָטערלאנד דאָ וואו זיי האלטן זיך אויף, נאָר בלויז א צייטווייליק וואוינ־אָרט. זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען צווינגען זיי אזוי צו קוקן אויפן לעבן, ווייל זיי ווארטן אויף משיחן, זייער אייגענעם קעניג, און איידער זייער משיח וועט צו זיי קומען, ווילן זיי מיט זייער געטריישאפט און מיט זייערע געפילן זיך ניט צובינדן צו קיין שום אנדער קעניג אָדער מלוכה. 2)

מיט אָט די אלע טשיקאווע „פאקטן" וואָס ער האָט ארויסגעבראכט, האָט ער געוואָלט אויפווייזן, אז קיין שום ייד וואָס איז געבוירן ערגעצוואו אין דער אימפּעריע, קאָן ניט האָבן דאָס רעכט צו זיצן אין א פּארלאמענט פון דעם קעניגס דאָמיניאָנס. קיין שום ייד אויך, וואָס איז נאטוראליזירט דורך אן אקט פון פּארלאמענט, קאָן דאָס ניט האָבן. יחזקאל הארט, מכוח וועמען עס האנדלט זיך, איז געבוירן אין א קאָלאָניע און ער קאָן אודאי ניט זיין קיין אויסנעם. עס איז דערפאר גאָר איבריק זיך צו באציען אפילו אויף דעם באטרעפנדיקן געזעץ, מחמת דער פונקט דארף פאר אלעמען זיין קלאָר.

אינטערעסאנט איז, וואָס די טענות און איינווענדונגען וועלכע בעדאר האָט דאָ אָנגעוואָרפן, זיינען מיט עטלעכע און צוואנציק יאָר שפּעטער איבער־געחזרט געוואָרן אין ענגלישן פּארלאמענט, בעת מען האָט דאָרטן דיסקוטירט וועגן דער אייגענער פראגע — וועגן פּאָליטישע רעכט פאר יידן. די יידישע קעגנער האָבן דערמיט געוואָלט אויפווייזן, אז יידן קאָנען ניט זיצן אין „הויז אָוו קאָמאָנס". די יידן, האָבן זיי געטענהט, געהערן ניט צו קיין שום לאנד, זיי זיינען פרעמדע אויף דער וועלט און סימפּאטיזירן ניט מיט קיינעם. זיי גלויבן באמונה שלימה, אז גאָט וועט זיי צוריקברענגען קיין ארץ ישראל, ווי מען האָט זיי דאָס צוגעזאָגט. דעריבער באטראכטן זיי זיך אין אנדערע לענדער ניט ווי תושבים, ווי בירגער, נאָר ווי דורכוואנדערער. טאָ מיט וועלכן רעכט קאָנען זיי פארלאנגען אז מען זאָל זיי דערלויבן א פּלאץ אין פּארלאמענט? 3)

---

2) La Revue canadienne, 1870, p. 415.

3) Sir Erskine May, Constitutional History of England, vol. II, pp. 474-75.

די ענגלישע פּראַקציע פון „הויז" האָט די פּאַרטיידיקונג פון דעם ייִדישן מיטגליד וועלכער איז מיטאמאָל געוואָרן דער צענטער פון אַזוי פיל רייסעריײַען דאָרטן, באַטראַכט ווי אַ זאַך וואָס איז איר אַליין געווען שטאַרק נוגע. ניט בלויז אירע פּאָליטישע אינטערעסן, האָט זי געפילט, זײַנען דאָ געשטאַנען אין קאָן, נאָר אויך איר פּרעסטיזש, איר כבוד. אין אירע אויגן האָט מען דאָ פאַר־לייקנט אַן עלעמענטאַרן רעכט, פאַרדרייט דעם אמת, בכדי איר, דער דאָזיקער מינאָריטעט פון „הויז", צו שעדיקן, און זי האָט דאָס ניט געקאָנט פאַר־שווייגן. די ה"ה ריטשאַרדסאָן, מיור און קאָטהבערט האָבן דעריבער פּראָ־טעסטירט קעגן דעם אויף דעם ענערגישסטן אופן.

מר. ריטשאַרדסאָן האָט די אָנגעגעבענע טענות פון בעדאַר באַצייכנט ווי פּוסטע און נאַרישע פּלוידעריי, מיט וועלכער מען זוכט צו באַגרענעצן די רעכט פון געבוירענע בריטישע בירגער ביז אויף נול. מיט פאַקטן און ראיות וואָס ער האָט ציטירט האָט ער אויפגעוויזן, אַז אַזוי אינטערפּרעטירן דאָס געזעץ איז פּונקט דער היפוך פון דעם, ווי דאָס אייגענע געזעץ איז געוואָרן אויסגעטייטשט פון ענגלישע יוריסטן און רעגירונגס־באַאַמטע. אַ ייִד וואָס איז געבוירן אין אַ ענגלישער קאָלאָניע, האָט ער דערקלערט, ווערט ווי אַלע אַנדערע באַטראַכט פאַר אַ געבוירענעם בירגער („נאַטשוראַל באָרן סאַב־דזשעקט"), און ער האָט דאָס רעכט צו פאַרטרעטן אַ מאַנדאַט אין דער געזעצ־געבנדיקער פאַרזאַמלונג. על פּי דעם געזעץ, האָבן ריטשאַרדסאָן, קאָטהבערט און מיור דעריבער געפּרוּאווט אויסברייגען, האָבן ייִדן אומעטום אין דער אימפּעריע, אַחוץ בלויז אין ענגלאַנד, דאָס רעכט צו פאַרנעמען ציווילע און מיליטערישע אמטן. דערפון קאָן מען דרינגען, אַז אַ ייִד מעג יאָ זיצן אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג.

די קעגנער פון יחזקאל האַרט האָבן זיך דערזען אין אַן אומגעלומפּערטער לאַגע און אַז אַלע זייערע טענות און סברות זײַנען מיטאמאָל געוואָרן צעקלאַפּט, ווען די פריינט פון דעם ייִדישן דעפּוטאַט זײַנען אַרויסגעקומען מיט באַווייזן אויף וועלכע זיי זײַנען זיך סומך געווען, און וואָס מען האָט ניט געקאָנט אָפּפרעגן. דאָס זײַנען געווען עטלעכע מעמאָראַנדומס פון ענגלישע געזעץ־קענערס, צווישן זיי אויך אַ צושריפט פון דעם ענגלישן גענעראַל־פּראָקוראָר. דער לעצטער האָט אינדירעקט באַשטעטיקט אַז מען קאָן ביי דעם ייִדישן מיטגליד פון „הויז" ניט אוועקנעמען דאָס, צו וואָס ער איז פּריוווי־לעגירט. זײַן מיינונג האָט ער אויסגעדריקט אין די פאָלגנדיקע ווערטער:

„איך זע ניט קיין שום געזעצלעכע מניעה קעגן דער דערוויילבאַר־קייט פון אַ ייִדן וואָס איז געוואָרן אויסגעקליבן און ער זיצט אין דער

געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג, נאָך דעם ווי ער האָט אָפּגעגעבן די געהעריקע שבועה.

„(אונטערגעשריבן) וו. גיבס, גענעראל־פּראָקוראָר.

„לאָנדאָן, 24טער סעפּטעמבער 1807.” 4)

די פראנצויזישע מערהייט וועלכע האָט געדאַרשט נאָך נקמה אין אירע קעגנער, האָט דערפילט אז דער קאמף איז פארלאָרן, ווייל עס איז פאר איר געווען ניט לייכט אין פראגן פון געזעץ צו גיין קעגן דער מיינונג פון אזא אויטאָריטעט ווי דער גענעראל־פּראָקוראָר פון דער בריטישער רעגירונג. זי האָט דערפאר אויף גיך איבערגעביטן די טאקטיק און אָנגעווענדט א נייע סטראטעגיע. אירע וואָרטפירערס זיינען געווען גרייט צוצוגעבן, אז אין די קאָלאָניעס מעגן יידן יאָ פארטרעטן ציווילע און מיליטערישע אמטן. אָבער פונוואנען איז די ראיה, האָבן זיי געפּשטלט, אז אונטער אזעלכע אמטן מיינט מען אויך פארטרעטן דאָס פאָלק אין דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג? דעם פארלאמענט פון גרויס בריטאניע האָט דאָך געוויס ניט געקאָנט איינ־פאלן צו געבן די יידן אין קאנאדע דאָס רעכט צו מאכן געזעצן פאר קריסטן. דערפון דארף מען דרינגען, אז יידן טאָרן ניט זיצן אין דעם פארלאמענט פון א קאָלאָניע, און בתוכם אויך ניט דער פארטרעטער פון טהרי ריווערס. אזוי האָבן די פּאָליטישע שונאים פון יחזקאל הארט ארגומענטירט מיט גרויס פארביסנקייט, ביז זיי איז געלונגען דורך זייער איבערוועגנדיקער מערהייט אים אויסצושליסן.

דער קאמף אָבער וואָס איז אויפגעהייבן געוואָרן, האָט זיך ניט געלאָזט באשריינקען אויפן „הויז” אליין. ער האָט געפונען אן אָפּקלאנג אויך אין דער פרעסע. דאָ האָבן די וואָס האָבן אזוי מוטיק פארטיידיקט די יידן, זיך ניט געפילט געבונדן פון קיין פארלאמענטארישער דיסציפּלין. זיי האָבן געקאָנט פרייער אויסדריקן זייערע מיינונגען און האָבן אין די שארפסטע ווערטער פארדאמט די האנדלונג פון דער מערהייט אין דער אסעמבלי. די ראָל פון דער ענגלישער וואָכנשריפט „דהי מוירקיורי” איז אין דעם פרט געווען פונקט אזוי כאראקטעריסטיש, ווי, פון דער אנדער זייט, די ראָל פון „לע קאנאדיען”. דער ענגלישער אָרגאן האָט זיך ארייגעוואָרפן אין קאמף און פארטיידיקט יחזקאל הארטן מיט מערקווערדיקן ברען, ניט איבערקלייבנדיק קיין ווערטער וועגן זיינע קעגנער, און באצייכענענדיק זיין אויסשליסונג דורך זיי „אן אקט פון טיראנייַ פון אומוויסנדיקע פאנאטיקער”. איינער וועלכער שרייבט זיך אונטער „א ווײַלער פון טהרי ריווערס” טרעט ארויס אין דער צייטונג 5) און

4) La Revue canadienne, 1870, p. 419.
5) The Mercury, February 22, 1808.

רעדט דאָרט מיט אַסך ביטערקייט און גאַל, ווען ער רופט אָן קאַנאַדע „אַ קאַלטע וויסטעניש", וואו מען וויל ביי יידן אוועקרויבן זייערע רעכט. די שטעלונג צו יחזקאל הארט שרייבט ער צו דעם אימפּולס פון אַ אומוויסנדיקן און פאַנאַ־טישן פעבל, און ער באַצייכנט עס ווי די גרעסטע באַליידיקונג פאַר די ווילער פון טהרי ריווערס, וועמעס רעפּרעזענטאַנט האָט פּונקט אַזאַ רעכט צו זיצן אין דעפּוטירטן קאַמער, ווי אַ קאַטאָליק אָדער פּראָטעסטאַנט.

דער זעלביקער שרייבער נעמט די פראַגע ווידער אויף, דאָס מאָל מיט נאָך מער ביטערקייט און פייער, אין דער אויסגאַבע פון 29טן פעברואַר, וואו ער גרייפט זייער שאַרף אָן די קאַטאָליקן. ער ווייזט אויף, אַז די ענגלישע קאָנסטיטוציע און געזעצן גיבן די יידן מער רעכט ווי די קאַטאָליקן, און אַז בלויז דער „קוויבעק אַקט" האָט די לעצטע געשטעלט אויף אַ שטופע פון גלייכקייט מיט יידן. אין דעם זעלביקן אַקט געפינט זיך אַ פּונקט וואָס זאָגט, אַז די אַסעמבלי קאָן ניט פּסלען אירע מיטגלידער, וואו אַ ביל וועגן דעם זאָל אַפריער ניט ווערן גוטגעהייסן פון ענגלישן פּאַרלאַמענט. די רעזאָלוציע קעגן דעם יידישן דעפּוטאַט, שרייבט ער, איז דעריבער אין סתירה מיט די געזעצן וואָס זיינען אין דער פּראָווינץ אין קראַפט, איז ניט באַגרינדעט אויף קיין שום פּרעצעדענט און האָט ניט קיין פּאַראַלעל אין דער געשיכטע פון פּאַרלאַמענטאַרישער פּראָצעדור. וואָס, פרעגט ער, גיט דען די קאַטאָליקן די מאַכט, אַז זיי זאָלן בלויז דורך אַ אָפּשטימונג קאָנען אוועקנעמען די רעכט ביי אַ פאָלק, וואָס איז דער ענגלישער נאַציע אַסך סימפּאַטישער ווי זיי?

„וועט דער גאָווערנאָר־דזשענעראַל דערלאָזן", פרעגט ער ווייטער, „אַז די געזעצגעבנדיקע פאַרזאַמלונג זאָל אין אַזעלכע פראַגן פון געזעץ גיין קעגן געזעצגעבנדיקן ראַט, קעגן קעניג, קעגן לאָרדן־הויז און קעגן ענגלישן פּאַר־לאַמענט? יחזקאל הארט איז געוואָרן געזעצלעך דערוויילט. ער האָט געהעריק אָפּגעגעבן אַ שבועה, און מען האָט אים ניט געטאָרט באַרויבן פון זיין רעכט ווי אַ פּאַרלאַמענט־מיטגליד. אויב די אַסעמבלי באַטראַכט עס פאַר אומווערדיק צו זיצן צוזאַמען מיט אַ קאַנאַדער יידן; אויב די קאַטאָליקן ווילן ביי יידן בכלל אוועקרויבן זייערע נאַטירלעכע רעכט, — טאָ זאָלן זיי דאָס דערקלערן אָפן דורך אַ ביל, און ניט דורך אַ רעזאָלוציע פון פייגלינגס. זאָלן די קאַטאָליקן געדיינקען: זיי גרייטן אליין צו שטעקנס, מיט וועלכע מען וועט זיי שפּעטער שלאָגן.

„מען האָט מיר איבערגעגעבן, זעצט ער פאָר ווייטער, אַז אין דער געזעצ־געבנדיקער פאַרזאַמלונג האָט מען גערעדט וועגן די רעליגיעזע איבער־גלויבנס פון יחזקאל הארט. די דאָזיקע איבערגלויבנס קאָנען זיך אָבער ניט פאַרגלייכן צום געצנדינסט פון די קאַטאָליקן וועלכע שטעלן אויס הילצערנע

געצקעס אויף עפנטלעכע וועגן. זאָלן די דאָזיקע הערן ניט פאַרגעסן, אַז זיי זיינען אסך מער אויבערגלויבעריש ווי ער. וויפל יידן זיינען אין דרום־אמעריקע ניט אומגעקומען — קרבנות פון דעם פאנאטיזם און די ווילדע, משוגענע אויבערגלויבנס פון קאטאָלישע מאָנאכן! דער איצטיקער טיראנישער דיקטאטאָר פון פראנקרייך (ער מיינט דאָ נאפאָלעאָנען), בעת ער האָט מ.יט אלע מיטלען געוואָלט ראטעווען זיינע רואינירטע פינאנצן, האָט ביי די יידן וועלכע געפינען זיך אונטער אים, אָפּגענומען אסך פון די רעכט וואָס זיי האָבן גענאָסן נאָך פון פריער. אנדערע יידן אָבער האָט ער דערהויבן צום ערן־לעגיאָן. וואָלט יחזקאל הארט געווען עפּעס א אומוויסנדיקער קאטאָליק, איינער וואָס שטייט אויפן מארק און פארקויפט שפייז, דאן וואָלט מען אים אויפגענומען אין דער אסעמבלי מיט גרויס פייערלעכקייט און מיט דעם העכסטן רעספּעקט. ,

„דער יידישער דעפּוטאט האָט א רעכט צו זיצן אין פּארלאמענט, ביז עס וועט ניט דורכגעפירט ווערן א ביל קעגן דעם. אויב ניט, איז אונדזער שטאָט באַרויבט פון איר קאָנסטיטוציאָנעלער פארטרעטונג און אלע פארהאנדלונגען אין דער אסעמבלי זיינען אומגעזעצלעך. די געפּאסטע רעזאָלוציע האָט אפילו אוועקגענומען ביי די יידן דאָס רעכט צו קאָנען פּאָרלייגן זייערע טענות, צו קאָנען דערקלערן וואָס זיי האָבן וועגן דעם צו זאָגן. און דאָס איז א רעכט, וואָס די פּארלאמענטארישע פּראקטיק האָט איבערגעלאָזט אפילו פאר די נידעריקסטע שקלאפן, בעת עס האנדלט זיך וועגן דורכפירן א געזעץ וואָס איז זיי נוגע.״ 6)

אויף דעם אופן האָט זיך געהאט געענדיקט דער ערשטער אקט אין דעם קאמף, וואָס די פּלוצים ארויפגעבראכטע פראגע וועגן פּאָליטישע רעכט פאר יידן האָט אין לאנד ארויסגערופן. עס האָט אָבער לאנג ניט געדויערט, ביז עס האָט זיך אָנגעהייבן דער צווייטער אקט — ווידער מיט דער אייגענער פיגור אויף דער סצענע. אין חודש מאי 1808 זיינען אין טהרי ריווערס פונ־דאָסניי פּאָרגעקומען וואלן, און יחזקאל הארט האָט ווידער ארויסגעשטעלט זיין קאנדידאטור. ניט געקוקט אויף דעם וואָס דער פארלאמענט האָט אים געהאט געפּסלט, האָבן די בירגער פון זיין שטאָט, דער גרויסער רוב פון זיי קאנאדער פראנצויזן, ניט פארלוירן דעם צוטרוי און די אכטונג וואָס זיי האָבן צו אים געפילט פריער. זיי האָבן צום צווייטן מאָל געשטימט פאר אים, און מיט א באַדייטנדיקער מערהייט אים אויסגעקליבן איבער פיער וועזינא און ל. פושע, זיינע צוויי קעגנער. זיין נצחון אין געווען דער גרעסטער פּאטש אין פּנים פאר זיינע פּאָליטישע שונאים וועלכע האָבן אין דעם געקאָנט זען, אז דאָס

6) ציטירט לויט זשאָזעף טאַסע.

פאָלק איז ווייט ניט געווען פאַרבלענדט פון יענע פּאַראורטיילן צו יידן, וואָס זיי האָבן געהאַט געפּרעדיקט.

די דערעפענונג פון דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען דעם 10טן אַפּריל 1809 און יחזקאל הארט האָט ווידער פאַרנומען זיין פּלאַץ צווישן די ענגלישע מיטגלידער. דאָס האָט אַזוי צומישט און איבעראַשט זיינע קעגנער, אַז זיי האָבן אַ שטיקל צייט אים געלאָזט צורו. זיי האָבן אַפּנים זיך געשלאָגן מיט דער דעה, וואָס פאַר אַ שטעלונג זיי זאָלן אַננעמען קעגן אים. מען באַגעגנט אפילו זיין נאָמען ביי עטלעכע פּאַרלאַמענטאַרישע אָפּ־שטימונגען פון יענער צייט. אָבער אויך דאָס מאָל האָט מען אים לאַנג ניט געלאָזט זיך פרייען מיט זיין דערפאָלג, מחמת פאַר זיינע קעגנער איז דאָס געווען אַ צו הארבער נסיון.

מיט ניין טעג שפּעטער, דעם 19טן אַפּריל, האָט מאַנדעלע, איינער פון די פאַרטרעטער פון „איסט" מאַנטרעאַל, געצויגן די אויפמערזאַמקייט פונם „הויז" אויף יחזקאל הארטס אַנוועזנקייט, און מען האָט איבעראַנייס אַרויפ־געבראַכט די פראַגע מכוח זיין רעכט צו זיצן אין פּאַרלאַמענט. רעזאָלוציע נאָך רעזאָלוציע האָט מען פאָרגעשלאָגן, כדי אים צו באַרויבן פון זיין מאַנדאַט. דער אָנפירער פונם קאַמף קעגן אים איצט איז געוואָרן מאַנדעלע אַליין, וועלכער האָט פאַר דעם צוועק געשיקט זיך באַנוצט מיט די איבערוועגנדיקע שטימען פון דער פראַנצויזישער מערהייט וואָס ער האָט געהאַט הינטער זיך. די ערשטע רעזאָלוציע וואָס ער האָט פאָרגעלייגט, האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„באַשלאָסן אַז יחזקאל הארט, וועלכער איז געוואָרן דערוויילט צו פאַרטרעטן די שטאָט טהרי ריווערס אין דעם איצטיקן פּראָווינציעלן פּאַרלאַמענט, און וועלכער זיצט דאָ, איז דער זעלביקער יחזקאל הארט, וואָס איז געוואָרן אויסגעקליבן בעת דער פערטער סעסיע פון דעם פּראָ־ווינציעלן פּאַרלאַמענט, אויף דעם פּלאַץ פון האָג. דזשאָן ליס, אין דעם דערמאָנטן באַצירק."

די דאָזיקע רעזאָלוציע, וואָס איז געווען אַ באַנייטע אַרויספאָדערונג צו יחזקאל הארטס פריינט, האָט מען דורכגעפירט מיט 24 שטימען קעגן 12. אָבער מאַנדעלע האָט מיט דעם זיך ניט באַנוגנט און ער האָט באַלד פאָר־געשלאָגן אַ צווייטע, אַז —

„יחזקאל הארט, וועלכער זיצט אין דעם איצטיקן פּאַרלאַמענט ווי איינער פון די פאַרטרעטער פון טהרי ריווערס, איז דער זעלביקער יחזקאל הארט, וואָס איז געוואָרן אויסגעקליבן צום לעצטן פּאַרלאַמענט ווי דער רעפּרעזענטאַנט פון דעם זעלביקן באַצירק, און מען האָט אים דערקלערט פאַר ניט ראוי צו זיצן און צו שטימען בעת דער לעצטער

סעסיע, מחמת ער איז פון יידישן גלויבן."

די דאזיקע צווייטע רעזאלוציע איז דורך מיט 35 שטימען קעגן 5, און דאס איז געווען דער פארשפיל צו א באנייטער אטאקע אויף יחזקאל הארט און זיין רעכט צו זיצן אין פארלאמענט. אין משך פון עטלעכע זיצונגען כסדר האט מען ניט אויפגעהערט צו דיסקוטירן וועגן זיין שבועה און ווידער צו חקירהנען מכוח דעם, צי האט ער, דער ייד, א רעכט צו זיצן דא אין „הויז" וואו מען פירט דורך געזעצן פאר קריסטן. די שטימונג פון דער מערהייט איז ניט געווען געניגט אויף זיין זייט און ער האט דערשפירט אז די מינוט איז נאענט, ווען דער געמיינער סקאנדאל פון מיט א יאר צוריק וועט זיך פונדאסניי איבערחזרן. ניט לאנג איז אים אויך אויסגעקומען צוווארטן, — בלויז אזוי לאנג, ביז פיער בעדאר איז געקומען צו הילף זיין פארטיי און די פאר־האנדלונגען אין דער אסעמבלי האבן אנגענומען א אנטשיידנדיקע ווענדונג. דעם 5טן מאי האט בעדאר אריינגעבראכט א רעזאלוציע אים פון פארלאמענט אויסצושליסן, פונקט ווי מיט א יאר צוריק. די איצטיקע רעזאלוציע האט זיך אונטערשיידט פון יענער מיט דעם וואס אין איר איז ניט געווארן אויס־געדריקט קיין מיינונג, נאר א באשטימטער באשלוס, אז — „יחזקאל הארט, וועלכער איז פון יידישן גלויבן, האט ניט קיין רעכט צו זיצן אדער צו שטימען אין דעם דאזיקן הויז."

מיט 18 שטימען קעגן 8 האט מען די דאזיקע רעזאלוציע דורכגעפירט, און צום צווייטן מאל האט יחזקאל הארט זיך דערזען געצוואונגען צו דארפן די אסעמבלי פארלאזן. 7)

עס איז וויכטיק אנצואווייזן דא, אז איין פונקט אין די פארהאנדלונגען וואס האבן געפירט צום אויסשליסן יחזקאל הארטן צום צווייטן מאל פון דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג, איז ניט גאר קלאר. דאס איז דער פונקט וואס באציט זיך אויף זיין שבועה. לויט געוויסע באווייזן, וואס קאנען גיכער בא־צייכנט ווערן פאר אינדירעקטע איידער דירעקטע, זאל הארט ביי זיין צווייטער דערוויילונג האבן געשוואוירן אויף דער עוואנגעליע און מיט אן אפגעדעקטן קאפ. בלויז צוויי פראנצויזישע מיטגלידער, פון די וואס האבן תמיד געשטימט קעגן אים, האבן באשטעטיקט אז זיי האבן געזען, אז הארט האט אזוי גע־שוואוירן. ער האט געהאלטן די האנט אויף א בוך, האבן זיי געזאגט. בעת מען האט דאס זעלביקע בוך דערלאנגט מר. בלעקוואוד, דעם גענעראל־פראקוראר, האט דער לעצטער געפרעגט: „וואס פאר א בוך איז דאס?" דערויף האבן די באפולמעכטיקטע ביים איינשווערן געענטפערט: „דאס נייע טעסטאמענט". בלעקוואוד האט דאן אויף דעם געשוואוירן, א קוש געבנדיק דאס בוך און דאס

7) Bulletin des recherches historiques, Levis (Que.), mars 1905.

דערלאַנגט הארטן, וועלכער האָט געטאָן דאָס אייגענע. 8)

די פאַקטן ווי זיי זיינען דאָ איבערגעגעבן און ווי זיי זיינען אויך פאַרצייכנט אין די „זשורנאַל־באַריכטן" פון דער אסעמבלי, זיינען דאָ אביסל קשה. צוערשט זאָל הארט האָבן געשוואוירן אויף עפּעס א בוך. דאָס בוך האָט מען נאָכדעם דערלאַנגט דעם גענעראַל־פּראָקוראָר צום שווערן, און נאָך אים זאָל הארט ווידער האָבן גענומען דאָס זעלביקע בוך.

אזוי איז מיט ניין טעג שפּעטער ווי דאָס איז פאָרגעקומען, פאַרצייכנט געוואָרן אין די דערמאָנטע „זשורנאַל־באַריכטן" אויף דעם גרונט פון דעם וואָס די קעגנער פון יחזקאל הארט האָבן דערציילט. עס איז אָבער שווער צו גלויבן, אז איינער וועלכער האָט מיט זיין יידישקייט זיך ניט געשעמט און האָט אין אָנהייב געקאָנט אזוי מוטיק באשטיין אויף זיינע רעכט, זאָל נאָכדעם האָבן געקאָנט פאַרבייטן זיין נאציאָנאַלן שטאָלץ אויף פּערזענלעכער אמביציע און שווערן אנדערש ווי א ייד. די „זשורנאַל־באַריכטן" דערציילן אויך ניט, פאַרוואָס מען האָט דוקא גענומען דאָס עדות־זאָגן פון זיינע צוויי קעגנער, און ניט אויסגעהערט אויך מר. בלעקוואוד אליין אָדער די באאמטע, פאַר וועמען מר. הארט האָט אָפּגעגעבן זיין שבועה, כדי צו האָבן קעגן אים מער אומפּאַרטייאישע באווייזן.

פון דער אנדער זייט, פאַרקערט, דערמאָנט מען זיך דאָס וואָס ריכטער פּושע האָט געהאַט איבערגעגעבן בעת די פאַרהאַנדלונגען וועגן יחזקאל הארט מיט א יאָר פריער. דער ריכטער האָט דעמאָלט דערקלערט, אז „זינט דעם יאָר 1803 קאָן ער הארטן ווי א יידן, וואָס האָט קיינמאָל ניט געשוואוירן אנדערש ווי לויט דעם יידישן מנהג; אז ער האָט אפילו פון אים, ריכטער פּושע, פאַרלאַנגט געוויסע פּריווילעגיעס ווי א ייד — ער זאָל אים ניט אויפפאָדערן צו קומען אין געריכט־הויז שבת, זיין רו־טאָג און דער רו־טאָג פון אלע יידן". 9)

די אויסשליסונג פון יחזקאל הארט צום צווייטן מאָל, וואָס די פראַנצויזישע מערהייט פונם „הויז" האָט ווידער דורכגעפירט קעגן די פּראָטעסטן פון דער ענגלישער פראַקציע, איז פאַר איר געווען א טריאומף, געמישט מיט געזעטיקטער פּאָליטישער נקמה. דאָס האָט אָבער ניט געקאָנט זי אינגאַנצן באַפרידיקן. זי האָט איצט געוואָלט עפּעס מער — זי האָט געזוכט א באוואָרענייש קעגן דעם, אז די בירגער פון טהרי ריווערס זאָלן יחזקאל הארטן ווידער ניט אויסקלייבן צו פאַרטרעטן זיי אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג. זי האָט דערפאַר אויף גיך אריינגעבראַכט א ביל צו דיסקוואַליפיצירן יידן בכלל פון צו זיצן אין פּאַרלאַמענט. פאַראיינס האָט זי זיך אויך געוועלט

8) La Revue canadienne, 1870, p. 422.

9) Journaux de la Chambre d'Assemblée du Bas-Canada, 1808, p. 121.

אָפּרעכענען מיט ריכטער דע באָן וועלכער איז אין דער לעצטער מינוט איבערגעגאנגען אויף דער זייט פון יחזקאל הארט. דאָס האָט דעם גאָווערנאָר־דזשענעראל, סיר דזשיימס קרעיג, אויפגעבראכט ביז גאָר. ער האָט מער ניט געקאָנט פארבלייבן גלייכגילטיק צו דעם סקאנדאליעזן ספּעקטאקל וואָס מען האָט אויפגעפירט אין „הויז״, און צו דעם, אז די פראנצויזישע מערהייט זאָל זוכן צו נעמען פאר זיך צו פיל מאכט.

פאר סיר דזשיימס קרעיג איז דער גאנצער פארביטערטער קריג געוואָרן א זאך וואָס האָט אים פּערזענלעך שטארק אָנגערירט, און אָנגערירט אויך דעם פּרעסטיזש און אויטאָריטעט פון זיין רעגירונג. מען האָט וועגן דעם ענין דיסקוטירט ביי א פּאָר זיצונגען פון דעם עקזעקוטיוון ראט, אין סיר דזשיימס קרעיגס אָנוועזנקייט. עס זיינען דעם גאָווערנאָר־דזשענעראל צוגע־שטעלט געוואָרן פארשיידענע עקספּערטע יורידישע מיינונגען פון וועלכע עס איז געווען קלאָר, אז די אסעמבלי האָט בנוגע יידן געהאנדלט אומגעזעצלעך און אָן א שום אויטאָריטעט. מען האָט אויך אָנגעוויזן, אז דער גאָווערנאָר־דזשענעראל וועט זיך דארפן באנוצן מיט א עקסטרעמען מיטל און אויפלייזן די אסעמבלי. 10)

און דאָס איז מיט א פּאָר טעג שפּעטער אויך געשען. דאָס דריטע פּאָר־לייענען פונם ביל צו פּסלען יידן איז געווען באשטימט אויפן 15טן מאי. כדי ניט צו דערלאָזן אז דער סקאנדאל זאָל זיך צעוואקסן נאָך מער, האָט דער גאָווערנאָר־דזשענעראל דעם זעלביקן טאָג און גאנץ אָן צערעמאָניעס אויפ־געלייזט די געזעצגעבנדיקע פארזאמלונג, באנוצנדיק זיך דערביי מיט שארפע, שטרענגע ווערטער. „איר האָט פארשוועגדט אייער צייט״, האָט ער געזאָגט, „דורכצופירן געזעצן וואָס זיינען אומקאָנסטיטוציאָנעלע פארלעצונגען פון די רעכט פון בירגער, און להיפוך צום בוכשטאב פונם סטאטוט פון בריטישן פארלאמענט, לויט וועלכן איר זיצט דאָ איצט. איר האָט זיך אָפּגעגעבן מיט פארהאנדלונגען, וואָס זיינען א פארלייקענונג פון די עלעמענטארע פּרינציפּן פון נאטירלעכער גערעכטיקייט״. אין דער אייגענער צייט האָט דער גאָווערנאָר־דזשענעראל דערקלערט, אז ער אָנדערקענט מיט דאנק די באמיאונגען פון א באדייטנדיקן טייל דעפּוטאטן, וועלכע האָבן געזוכט צו באקעמפן די אומ־גערעכטע האנדלונג פון דער אסעמבלי. 11)

עס איז איבעריק צו באמערקן, אז די האנדלונג פונם „הויז״ קעגן יחזקאל הארט האָט אין פארשיידענע קרייזן ארויסגערופן גרויס אומצופרידנקייט און אסך בייזע געפילן. דעם 5טן מאי 1809 האָט מען אין מאָנטרעאָל אויס־

10) Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 23, p. 49 et seq.

11) T.-P. BEDARD, Histoire de Cinquante Ans (1791-1841), זז. 84-87.

געארבעט א פּלאַן פאַר אַן עפנטלעכער שריפט וואָס מען זאָל אונטערטראָגן דעם גאָווערנאָר־דזשענעראַל, באַדאַנקענדיק אים פאַר דער מוטיקער שטעלונג וואָס ער האָט אָנגענומען, בעת ער האָט באַשלאָסן אויפצולייזן די געזעצגעבנדיקע פאַרזאַמלונג. אונטערגעשריבן האָט דאָס כּמעט יעדער בירגער פון מאָנטרעאָל. 12)

אָט ווי אין דער אָפיציעלער קאָרעספּאָנדענץ צווישן קוויבעק און לאָנדאָן ווערט מיטגעטיילט וועגן די מעשׂים פון דער פראַנצויזישער מערהייט אין „הויז”, מיט ספּעציעלער אָנדייטונג אויף איר האַנדלונג בנוגע יחזקאל האַרט:

„מיט דער כּוונה צו פּרואוון זען, ווי ווייט מען וועט זיי (די פראַנצויזישע דעפּוטאַטן) לאָזן גיין, האָבן זיי אין פּאַרלאַמענט אָפּט אַרייַנגעבראַכט פּאָרשלאָגן מיט וועלכע זיי האָבן געוואָלט זיך נעמען די גאַנצע דעה און קאָנטראָל איבער דער עקזעקוטיווער מאַכט. זיי האָבן דורך זייערע אייגענע באַשלוסן געוואָלט באַשטימען, וואָס פאַר א פּריווילעגיעס עס זאָלן זיי געהערן. אין די סעסיעס פון 1808 און 1809 האָבן זיי זיך געוואָלט נעמען דאָס רעכט צו פאַרבאָטן ניט בלויז יחידים, נאָר געוויסע קלאַסן פון דעם קעניגס אונטערטאַנען, פון צו ווערן דערוויילט צום פּאַרלאַמענט, — און געוועלט דאָס דורכפירן בלויז דורך אַן אייַנפאַכן באַשלוס פון „הויז”. די דאָזיקע פּראָצעדור איז געווען פון אַזא כאַראַקטער, אַז דער גאָווערנאָר־דזשענעראַל האָט געפונען פאַר נויטיק מיט דעם הסכּם און עצה פון עקזעקוטיוון ראַט גלייך אויפצולייזן דעם פּאַרלאַמענט און צו באַשטימען נייע וואַלן.” 13)

אויך דאָס מאָל האָט יחזקאל האַרט אַרויסגעוויזן גרויס מוט און פעסטקייט און ער האָט זיך ניט געוואָלט אונטערגעבן זיינע קעגנער. ער האָט דאָס פּאָליטישע קאַמף־פּלאַץ אויף וועלכן ער האָט זיך געפונען, ניט געוואָלט אַזוי לייכט פאַרלאָזן. אין אָקטאָבער 1809 זיינען אין נידער־קאַנאַדע פאָרגעקומען וואַלן פאַר א נייער אַסעמבלי, און ער האָט אין טהרי ריווערס צום דריטן מאָל אַרויסגעשטעלט זיין קאַנדידאַטור. צום דריטן מאָל וואָלט ער איצט אויך דערוויילט געוואָרן. אָבער פילנדיק אין פאָראויס אַז ער וועט איבעראַנייס דאַרפן דורכמאַכן די זעלביקע ביטערע דערפאַרונג וואָס מיט א יאָר און מיט צוויי צוריק, און ניט וועלנדיק אויך ברייַנגען צו דעם, אַז דער קריג צווישן דעם ענגלישן און דעם פראַנצויזישן טייל באַפעלקערונג זאָל זיך נאָך מער צעפלאַקערן, ווי דאָס האָט לייכט געקאָנט פּאַסירן, — האָט ער זיין קאַנ־

---

12) טאָגבוך פון שמואל דוד (אין מאַנוסקריפּט).

13) ROBERT CHRISTIE, History of the Late Province of Lower Canada, Quebec, 1854, vol. II, pp. 193, 328.

דידאטור אין א טאָג ארום צוריקגעצויגן. דערמיט אויך האָט זיך געענדיקט זיין פּאָליטישע קאריערע.

דאָס איז אָבער ניט געווען דער פינאל פון דער באוועגונג וואָס ער האָט אינדירעקט מיט זיך געהאט ארויסגערוקט — די באוועגונג פאר דער עמאנציפּירונג פון יידן. די קערנער וואָס זיינען פארזייט געוואָרן האָבן געמוזט טראָגן פרוכט. דער געדאנק וואָס איז מיטאמאָל אזוי שארף געקומען צום עפנטלעכן פאָדערגרונט, האָט זיך מער ניט געלאָזט צוריק אוועקשטופּן. ער איז מיט א פּאָר יאָר שפּעטער ווידער ארויפגעשוואומען, אָבער שוין אונטער גאנץ אנדערע אומשטאנדן און מיט אנדערע רעזולטאטן ווי דאָס ערשטע מאָל.

אין צוזאמענהאנג מיט דעם גאנצן שטורעמדיקן פּאָליטישן עפּיזאָד, וואָס האָט אין די יאָרן 1808 און 1809 זיך געהאט אָפּגעשפּילט ארום דער פּערזאָן פון יחזקאל הארט, איז אפשר כדאי צו פארצייכענען א אינטערעסאנטן פאקט. דאָס איז אז יחזקאל הארט איז ניט געווען דער ערשטער פון דער הארט משפחה, וואָס האָט געהאט די אמביציע צו זיצן אין פּארלאמענט. זיין עלטערער ברודער, משה הארט (געבוירן 1768; געשטאָרבן 1847), האָט נאָך אין די ערשטע יאָרן פון דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג געוואָלט ארויסשטעלן זיין קאנדידאטור. זייער פאָטער, אהרן הארט, וועלכער האָט דעמאָלט נאָך געלעבט, האָט אים אָבער דערפון שטארק אָפּגעראטן. אין א בריוו וואָס ער האָט אים געשריבן, בעט ער זיך ביי אים אז ער זאָל דאָס ניט טאָן. ער זאָגט אים פאָראויס, אז ער וועט באגעגענען שטערונגען מחמת דעם וואָס ער איז א ייד, און „אז די שאנד וואָס דאָס וועט ברענגען וועט זיין גרעסער איידער דער כבוד וואָס דאָס קאָן פארשאפן יידן". 14)

---

14) RAYMOND DOUVILLE. Aaron Hart, récit historique, 1939, pp. 124-125.

קאפיטל ניין

יידן קריגן גלייכן סטאטוס

ווי באגרענעצט אין פארנעם און אָרעם אין געשעענישן דאָס יידישע לעבן אין קאנאדע איז א צייט ניט געווען, האָט עס אָבער פארמאָגט אין זיך אינטע־רעסאנטע, כאראקטעריסטישע זייטן. געוויסע שטריכן אין אים האָבן אפילו דערציילט פון א מין אידילישקייט. דאָס איז געווען די אידילישקייט מיט וועלכער דאָס לעבן פון אמתע פיאָנערן איז אָפט ארומגערינגלט.

ניט געקוקט אויף דעם וואָס יידן זיינען א לאנגע צייט געווען קליין אין צאָל, האָבן זיי פונדעסטוועגן ניט געקאָנט אויספירן צו האלטן זיך צוזאמען און נאָענט איינער לעבן אנדערן, נאָר האָבן געלעבט צעוואָרפן. דאָ און דאָרט האָט מען געקאָנט געפינען ערגעץ א יידישע משפחה וואָס האָט זיך געהאט באזעצט אין א ווייטן, איינזאמען פלאץ. איר קאָנטאקט מיט אנדערע יידן האָט אָבער געמוזט זיין א זעלטענע געשעעניש. אזא משפחה האָט דעריבער לויט די מעגלעכקייטן, אויך אויף ווי פיל די אומשטאנדן האָבן דאָס איר דערלויבט, זיך געסטארעט ארומצורינגלען זיך אין דעם ווייטן, פרעמדן אָרט וואו זי האָט זיך געפונען, מיט די טראדיציעס פון יידישקייט. זי האָט אָפגעהיט די יידישע מנהגים, די יידישע אמונה כדי דערמיט צו שאפן ארום זיך א יידישע אטמאָספערע.

א מערקווערדיקן ביישפיל האָט אין דעם פרט מיט זיך געוויזן הענרי דזשאָזעף. ער האָט געוואוינט אין בערטיע, א פלאץ וואו מען האָט אין יענער צייט דורך יאָרן קוים געקאָנט זען א יידן. ער, ווי זיין פרוי רחל (טאָכטער פון לוי סאָלאָמאָנס), זיינען אָבער געווען אויסערגעוויינלעך פרום און ער האָט צוליב דעם זיך אויסגעלערנט די דינים פון שחיטה. 1) ער האָט אויך אויסגע־

1) א. הארקאווי אין „הצפירה“, 1888, נומער 29. קלארענס י. דע סאָלאָ באמערקט אין איין פלאץ (“History of the Corporation of Spanish and Portuguese Jews ‘Shearith Israel’ of Montreal,” 1918, p. 28) אז הענרי דזשאָזעף האָט געעפנט גרויסע האנדלס־פונקטן „צוזאמען מיט זיין שווער, לוי סאָלאָמאָנס“. אסך האָבן דאָס נאָך אים איבערגעחזרט, אָבער דאָס זעט אויס צו זיין לעכערלעך ווען מען ווייסט, אז עס איז מעגלעך אז איינער האָט דעם אנדערן אפילו ניט געקענט, בעת לוי סאָלאָמאָנס האָט נאָך געלעבט. דער לעצטער איז געשטאָרבן אין 1792, ארום דער צייט אומגעפער וואָס הענרי

ארבעט א יידישן לוח, צו וויסן ווען עס געפאלן שבתים און יידישע ימים טובים וואָס די בני־בית זאָלן אָפּהיטן, כדי ניט צו פארגעסן זיך אין יידיש־קייט. די געפאר צו ווערן פארשלונגען פון דער סביבה איז אָבער אלץ געווען גרויס. בלויז נאָך איין יידישע משפחה האָט געוואוינט אין יענער געגנט, אָבער אזוי ווייט אוועק, אז מען האָט זעלטן געקאָנט פארקערן איינע מיט די אנדערע. פלעגט רחל דזשאָזעף הייסן די קינדער האָרכן בעת דער פאָטער פלעגט שטיין און דאווענען. זי האָט זיי אָנגעוויזן אויף אים און אויף זיך ווי אויף יידן און האָט זיך שטארק געמיט לויט אָט דעם מוסטער זיי צו דערציען. זי פלעגט זיי דערציילן וועגן א יידיש פאָלק, לערנען זיי יידישע מידות, הייסן זיי פארקערן מיט די שכנים ארום, צווישן וועלכע זיי האָבן געלעבט, אָבער מיט זיי זיך ניט אויסמישן (וואָס איז ניט אינגאנצן מקויים געוואָרן . . .). 2)

בכלל איז דער רעליגיעזער גייסט צווישן די יידן געווען שטארק פאר־שפרייט, און אויף אן אופן וואָס האָט זיך אסך געלאָזט מערקן. אָבער דאָס וואָס עס האָט אפילו אין דעם צענטער פון דעם קליינעם און צעשפּרייטן יידישן ישוב, אין מאָנטרעאָל, געפעלט א גייסטיקער פירער, האָט זיך ניט ווייניק געפילט. מען פלעגט צוליב דעם דארפן אָנקומען מערסטנס קיין ניו יאָרק, וואו דער פירער פון דער שפּאניש־פּאָרטוגעזער געמיינדע פלעגט פון צייט צו צייט אויך באפרידיקן די רעליגיעזע הצטרכותן פון די יידן אין קאנאדע. אָבער פון ניו יאָרק ביז מאָנטרעאָל איז דעמאָלט געווען א ניט גאר נאָענטער מהלך. די נסיעה פלעגט געדויערן ארום א וואָך צייט, אפילו מער אויך, און דער רב פלעגט קאָנען קומען אהער בלויז זייער זעלטן.

אין דעם פנקס פון רבי לייאָנס, פון דער „שארית ישראל" אין ניו יאָרק, געפינען מיר דערפאר אזעלכע קוריעזע פארצייכענישן וועגן די יידן פון קאנאדע:

„יום ד' לחדש אייר תק"ע. מל געווען א זון פון יחזקאל און פראנסעס הארט פון קאנאדע, וואָס איז אלט אכט חדשים און צוויי וואָכן, און געגעבן אים א נאָמען אירא דזשיימס קרעיג . . . דעם 19טן אָקטאָבער אָפּגעפאָרן פון ניו־יאָרק קיין קאנאדע. אָנגעקומען קיין מאָנטרעאָל דעם 27טן, און דעם 28טן מל געווען א זון פון שמואל דוד און אים א נאָמען געגעבן אליעזר דוד. דעם 4טן נאָוועמבער אין טהרי ריווערס מל געווען א זון

דזשאָזעף, דעמאָלט נאָך א בחורל פון א יאָר 17, איז אריבערגעקומען קיין קאנאדע. לויט דעם „טאָגבוך" פון שמואל דוד, האָט הענרי דזשאָזעף חתונה געהאט מיט רחל סאָלאָמאָנס דעם 28טן סעפּטעמבער 1803, וואָס מיינט 11 יאָר שוין נאָך דעם טויט פון לוי סאָלאָמאָנס.

2) The Occident, January, 1856, p. 469 et seq.

פון בנימין הארט, אים א נאָמען געגעבן אהרן אוריה. דעם 8טן נאָוועמבער מל געווען א זון פון הענרי דזשאָזעף אין בערטיע, און א נאָמען געגעבן אים בנימין שלמה. דעם 14טן נאָוועמבער בין איך אָפּגעפאָרן פון מאָנטרעאָל און בין דעם 21טן נאָוועמבער 1811 בשלום אָנגעקומען צוריק אהיים.״ 3)

פאַר אונדז וויקלט זיך דאָ פאַרנאַנדער א אינטערעסאַנט בילד פון דעם גאַנצן יידישן לעבנסשטייגער אין קאַנאַדע אין אָט יענער צייט. ווי צעוואָרפן די קליינע יידישע גרופּע וואָס האָט אין לאַנד זיך געפונען איז ניט געווען, האָט דער רוב יידן דאָך געזוכט מיט אלע כוחות אָנצוהאַלטן דאָס, וואָס זיי האָבן געפילט, האָט זיי צוגעבונדן צו אַנדערע יידן. אין א גרויסער מאָס איז זיי אין דעם בייגעשטאַנען ניו יאָרק, דער צענטער פון אמעריקאַנער יידישקייט.

צוליב דעם אָבער וואָס מען האָט פון ניו יאָרק דעמאָלט ניט גע־קאָנט אזוי לייכט קומען, פלעגט מען מוזן וואַרטן ביז עס האָבן זיך אָנגע־קליבן עטלעכע רעליגיעזע אָנגעלעגנהייטן, ווי בריתן אאז״וו, ביי וועלכע מען פלעגט אָן א רב זיך ניט קאָנען באַגיין. ניו־יאָרק האָט דעריבער צוגע־שטעלט די יידן פון קאַנאַדע דאָס וואָס זיי האָבן אליין ניט פאַרמאָגט. דאָס האָט געדאַרפט זיין א מין בריק וואָס האָט זיי צונויפגעבראַכט מיט יידישע זאַכן, מיט די מער גייסטיקע ענינים פון יידישן לעבן. אייניקע פון זיי, אקטיווע מיט־גלידער פון דער מאָנטרעאָלער קהילה, זיינען אין דער אייגענער צייט אפילו געווען פאַרבונדן מיט דער „שארית ישראל״ שול אין ניו יאָרק וואו זיי האָבן געהאַט א „שטאָט״, הגם קומען אהין פלעגן זיי בלויז איינמאָל אָדער צוויי מאָל אין יאָר.

ארום יענער צייט האָבן די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות שוין געבושעוועט אין אייראָפּע. אויך ווי וויט ענגלאַנד האָט זיך געפונען באַרירט פון זיי, האָט מען די פאָלגן דערפון אין א געוויסער מאָס אויך אָנגעהייבן פילן אין קאַנאַדע. דער עולם דאָ, פאַרשטייט זיך, איז געוואָרן ארומגעכאַפּט פון א שטאַרקן פּאַטריאָטישן סענטימענט. אין חודש יאַנואַר 1806 האָט אהער דערגרייכט די ידיעה פון נעלסאָנס גרויסן זיג ביי טראַפאַלגאַר, וואו דער פראַנצויזישער און שפּאַנישער פלאָט, מיט וועלכע נאַפּאָלעאָן האָט געוועלט זיך אריינרייסן קיין ענגלאַנד, זיינען כמעט ווי פאַרניכטעט געוואָרן. אין אלע בריטישע לענדער האָט דאָס דעמאָלט ארויסגערופן גרויס פרייד און אין מאָנטרעאָל האָט מען צוליב דעם אויך דורכגעפירט א ספּעציעלע פייערונג. בלויז א קליינע צאָל מענטשן האָט מען דאַן איינגעלאַדן צו באַטייליקן זיך אין דער געשעעניש

3) The Lyons Collection, Publications, Am. Jew. Hist. Soc., no. 27. pp. 76-77.

און צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען דוד דוד און שמואל דוד, וועלכע האָבן פאַרטראָטן די יידן פון מאָנטרעאָל.

דאָס אָבער וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין אייראָפּע, האָט שפּעטער גע־האַט א פיל שטאַרקערן אָפּקלאַנג אין דער נייער וועלט, וואו די באַציאונגען צווישן ענגלאַנד און די פאַראייניקטע שטאַטן זיינען דורך א ריי אינצידענטן ביסלעכווייז געוואָרן אַלץ מער פאַרשאַרפט. א ברוך איז געוואָרן אומפאַר־מיידלעך, און דעם 18טן יוני 1812 האָבן די פאַראייניקטע שטאַטן דערקלערט מלחמה קעגן ענגלאַנד. דריי אַרמייען זיינען דאָרטן אויף דער גיך געוואָרן צוגעגרייט צו גיין אויף קאַנאַדע, וועלכע די אַמעריקאַנער האָבן באַקומען חשק צו פאַרנעמען.

אין פאַרגלייך מיט די פאַראייניקטע שטאַטן, איז די באַפעלקערונג פון קאַנאַדע דאַן געווען אומבאַדייטנדיק קליין כדי צו קאָנען פירן א מלחמה. און וואָס איז שייך ענגלאַנד, איז זי געווען צו פאַרנומען מיט דעם קאַמף אויף לעבן און טויט, וואָס זי האָט געפירט קעגן נאַפּאָלעאָנען, כדי צו קאָנען אירע קאָלאָניעס אין אָנהייב אַסך העלפן. דאָס האָט די אַמעריקאַנער דעריבער לכתחילה געהאַט געגעבן די אויבערהאַנט. זיי האָבן אָבער אויך געהאַט דער־וואַרט אַז גרויסע מאַסן אומצופרידענע אין קאַנאַדע, פון צווישן די וואָס האָבן געפאָדערט מער פּאָליטישע פרייהייט פאַרן לאַנד, זאָלן צו זיי צושטיין, און דאָס איז ניט מקויים געוואָרן. פון איין זייט איז דער יתרון וועלכן זיי האָבן געהאַט אין אָנהייב, געווען ניט זייער גרויס, און פון דער אַנדער זייט האָבן אַלע איבעריקע חשבונות זייערע זיך אַרויסגעוויזן פאַר פאַלש. די קאַנאַדער האָבן דווקא אוועקגעלייגט אַלע שטרייטיקייטן צווישן זיך אין א זייט און זיך פאַראייניקט אַנטקעגן דעם אַריינדרינגענדיקן שונא. דאָ און דאָרט האָבן זיך געמאָלדן וואָלונטירן און האָט מען צוזאַמענגעשטעלט רעגימענטן, מיט וועלכע צו קעמפן קעגן די אַמעריקאַנער. דאָס איז געווען הויפּטזאַכלעך א דאַנק דער דאָזיקער ספּאָנטאַנער און ענערגישער פּאַטריאָטישער אַקציע מצד דעם עולם, וואָס מען האָט פאַרהיט אַז די בריטישע אימפּעריע זאָל דאַן ניט פאַרלירן קאַנאַדע.

די יידן האָבן צו די פּאַסירונגען נאַטירלעך ניט געקאָנט בלייבן גלייכגילטיק. זיי זיינען גלייך אין אָנהייב געוואָרן פון זיי מיטגעריסן צוזאַמען מיט אַלעמען. אַסך פון זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער אַרמיי און האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פאַרשיידענע אָפּעראַציעס. אייניקע זיינען ביים דורכפירן זייערע מיליטערישע פליכטן אפילו געוואָרן פאַרוואונדעט. צווישן די אָפיצערן וואָס האָבן דעם 9טן יולי 1812 זיך געמאָלדן אויף דעם רוף פונם גאָווערנאָר, האָבן זיך געפונען שמואל דוד, דוד דוד, הענרי דזשאָזעף,

בנימין האַרט, אַלעקסאַנדער האַרט, יעקב פראַנקס, בנימין פראַנקס, בנימין סאָלאָמאָנס און מאיר מייקלס.

העברי דזשאָזעף איז אַריינגעטראָטן אין א באַטאַליאָן ביי רישעליע און האָט אָנטייל גענומען אין א שלאַכט אין יענער געגנט. יעקב פראַנקס האָט דאָס גלייכן געקעמפּט אויף דער זייט פון די ענגלענדער. די אַמעריקאַנער האָבן פאַר דעם זיך אָפּגערעכנט מיט אים דערמיט וואָס זיי האָבן זיין הויז אין מאַקינאַק אינגאַנצן אויסגעפּלינדערט. יחזקאל האַרט האָט זיך אויסגעצייכנט ווי אַן אָפיצער אין דער מיליץ, און ווען ער האָט זיך געהאַט אָנגעשלאָסן נאָך אין 1803. פון זיין אָפיצערן־ראַנג האָט מען אים דערהויבן ביז צו לייטענאַנט פון דעם אַכטן באַטאַליאָן פון טהרי ריווערס, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער מלחמה פון 1812־1814. שפּעטער האָט מען אים טראַנספערירט צו אַן אַנדער רעגימענט, און ער איז נאָכדעם געוואָרן קאַפּיטאַן פון דעם ערשטן באַטאַליאָן פון סען־מאַריס. צוזאַמען מיט אים אין דער מיליץ האָבן אין אָנהייב זיך אויך געהאַט געפונען זיין ברודער, אַלעקסאַנדער האַרט, און יצחק פינעס, פון טהרי ריווערס.

שמואל דוד איז געווען קאַפּיטאַן אין צווייטן באַטאַליאָן פון מאָנטרעאָלער וואָלונטירן־קאָרפּוס, און איז שפּעטער געוואָרן באַשטימט פאַר מאַיאָר וואָס האָט קאָמאַנדירט מיט דעם זעלביקן רעגימענט. דער רעגימענט איז געווען צוזאַמענגעשטעלט מערסטנס פון קאַנאַדער פראַנצויזן. דוד דוד איז געווען קאַפּיטאַן אין דער ערשטער דיוויזיע און האָט קאָמאַנדירט מיט א רעגימענט פון ענגליש־קאַנאַדער ביי די גרענעצן פון נידער־קאַנאַדע. 4) אין דעם זעלביקן רעגימענט איז מאיר מייקלס געווען לייטענאַנט. יוסף הערש איז געווען אַן אָפיצער אין דער דריטער דיוויזיע, בעת נאָך א פּאָר ייִדן געפינען מיר אין אַנדערע רעגימענטן. זיי אַלע האָבן זיך באַטייליקט אין דער דעמאָלט גרויסער שלאַכט ביי שאַטאַגעי, ביי וועלכער דע סאַלאַבערי, קאָמאַנדיר פון דעם לייכטן קאַנאַדער שיסער־קאָרפּוס, האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט. יענע שלאַכט האָט זיך געענדיקט מיט דער מפּלה פון די אַמעריקאַנער אונטער גענעראַל העמפּטאָן. 5)

די ייִדן האָבן אויך געהאַט די געלעגנהייט אַרויסצואווייזן זייער אינטערעס צום אַלגעמיינעם וואוילזיין פון לאַנד, העלפנדיק זאַמלען שטיצע פאַר די מלחמה־געליטענע. די מלחמה האָט באַזונדערס אָנגערירט די אָרעמערע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, און בכדי זיי צו העלפן, האָט מען פון זייערטוועגן געעפנט א אונטערשטיצונגס־פאָנד. די מערסטע ייִדן פון מאָנטרעאָל האָבן

4) Archives Israélites, 1842, Tome III, mai, p. 295.

5) J. D. BORTHWICK, History and Biographical Gazetteer of Montreal, p. 43.

בייגעשטייערט צו דעם דאַזיקן פאָנד, פאַר וועלכן מען האָט אין חודש אפּריל 1813 דורכגעפירט א זאמלונג. יידישע נעמען האָבן זיך אויך געפונען צווישן די ביישטייערערס צו דער „פּאַטריאָטישער געזעלשאפט", וואָס מען האָט געהאט געגרינדעט צו העלפן מלחמה־געליטענע אין אויבער־קאנאדע.

ניט געקוקט אויף דעם וואָס יידן האָבן גענומען אזא אַנטייל אין אלע ארומיקע פּאַסירונגען, און וואָס מען האָט צו זיי געוויינלעך זיך באַצויגן אָן פּאַראורטייל, זיינען דאָך פאָרגעקומען איינצלנע פאלן וואָס האָבן געקאָנט אויסגעטייטשט ווערן אנדערש. עס איז מאָדנע, וואָס אזא פאל האָט אפילו געקאָנט זיך פארלויפן אין דער מיליץ, וואו מען האָט דאָס געדארפט באַטראַכטן ווי א זעלטענעם אויסנעם.

פּאַסירט האָט דאָס גראָד מיט בנימין הארט, פון טהרי ריווערס — איינער מיט דעם זעלביקן נאָמען, וואָס האָט ארום זיך שוין מיט א פּאָר יאָר פריער געהאט פאַראורזאַכט א שטיקל שטורעם. אָבער די אומשטאנדן זיינען דאָס מאָל געווען אסך אנדערש. דאָ האָט געשפּילט א ראָל בלויז פּערזענלעכער נקמה־געפיל, — וואָס איז אגב אויך געווען אן אָפּקלאנג פון דעם וואָס עס איז געווען פאָרגעקומען אין דער געזעצגעבנדיקער פארזאמלונג.

דעם 12טן פעברואר 1811 האָט בנימין הארט זיך געווענדט צו סיר דזשאָרדזש פּרעוואָ, דעם בריטישן קאָמאנדיר און גאָווערנאָר־דזשענעראַל, מיט דער בקשה אז ער זאָל אים דערלויבן זיך אָנשליסן אין דער מיליץ. דער פּונקט, צי יידן האָבן יאָ אָדער ניט געמעגט פארנעמען ציווילע און מיליטערישע פּאָסטנס אין די קאָלאָניעס איז דעמאָלט שוין געווען גענוג קלאָר, און דאָס האָט ביי קיינעם מער ניט דערוועקט קיין ספקות. די בקשה פון בנימין הארט האָט מען דערפאַר איבערגעגעבן צו קאָל. קאָפּען, קאָמאנדיר פון זיין דיסטריקט, וועלכער האָט געדארפט רעקאָמענדירן אז מען זאָל דאָס דורכפירן. אָבער ווי דאָס שיינט, האָט דער לעצטער וועגן דעם גאנצן ענין זיך געמאכט ניט וויסנדיק און דאָס פולשטענדיק איגנאָרירט. ערשט מיט א יאָר שפּעטער האָט ער געענטפערט דעם גאָווערנאָר, ארויסזאָגנדיק זיך קעגן אזא זאך אויף דעם סמך פון דעם, וואָס די קריסטלעכע סאָלדאטן, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, וועלן ניט וועלן האָבן צווישן זיך א יידן. דעם דאָזיקן ענטפער האָט מען איבערגעשיקט צו בנימין הארט, פאַר וועמען עס איז תיכף געוואָרן קלאָר, פונוואַנען עס נעמט זיך די קעגנערשאפט צו אים. זיין תשובה דערויף איז געווען דער פאָלגנדיקער מעמאָראַנדום מיט וועלכן ער האָט זיך געווענדט צום גאָווערנאָר:

„צו זיין עקסעלענץ סיר דזשאָרדזש פּרעוואָ, הויפּט־גאָווערנאָר אין און איבער די פּראָווינצן פון נידער־ און אויבער־קאנאדע, נאָווא סקאָשיא,

ניו בראַנזוויק און די אנדערע טעריטאָריעס; לייטענאַנט־גענעראַל און קאָמאַנדיר פון אַלע טרופּן פון זיין מאַיעסטעט אין די פּראָווינצן פון נידער־ און אויבער־קאַנאַדע, נאָווא סקאָשיא און ניו בראַנזוויק, אאז״וו, אאז״וו.

„מעג עס געפעלן אייער עקסעלענץ:

„הגם אייער פּעטיציאָנער ווייסט גאַנץ גוט, אַז די איצטיקע דרינגענדיקע צייט לאָזט פאַר אייך איבער וויניק מינוטן אין וועלכע זיך אָפּצוגעבן מיט פּריוואַטע ענינים, וואַגט ער פונדעסטוועגן צו דערמאָנען אייער עקסעלענץ, אַז ער האָט ניט לאַנג צוריק זיך געהאַט געווענדט צו אייך, אָנווייזנדיק אויף דעם וואָס מען האָט אים אויסגעלאָזט פון צווישן די וואָס האָבן באַקומען אָפיצער־אַמטן אין דער מיליץ פון טהרי ריווערס. אייער פּעטיציאָנער האָט זיך דערוואוסט פון אַ אינדירעקטן אָבער באַגלויבטן קוואַל, אַז קאַלאָנעל קאַפּענס קעגנערשאַפט צו דעם איז כלומרשט מאָטיווירט דערמיט, וואָס דאָס וואָלט אַרויסרופן אומצופרידנקייט ביי אַנדערע, דער עיקר צווישן קאַטאָליקן, מחמת אייער פּעטיציאָנער איז אַ ייד. אייער פּעטיציאָנער האַלט עס דעריבער פאַר זיין פליכט צו אויפווייזן אייער עקסעלענץ, אַז אַזאַ איינוועגדונג — אויב דאָס איז טאַקע געמאַכט געוואָרן — איז אָן אַ שום גרונט און איז אַ מיסרעפּרעזענטאַציע.

„אייער פּעטיציאָנער בעט דערלויבניש צו ציען די אויפמערקזאַמקייט פון אייער עקסעלענץ אויף דעם בייגעלייגטן סערטיפיקאַט פון האָנ. ל. ס. פּושע, ריכטער פון דעם דיסטריקט און לייטענאַנט־קאַלאָנעל פון דער זעלביקער דיוויזיע; פון רעוו. פּראַנסואַ נואַזע, גרויס־וויקאַר פון זעלביקן דיסטריקט; פון רעוו. דר. שאַרט, ווי אויך אויף דעם סערטיפיקאַט, וואָס איז אונטערגעשריבן פון מאַיאָר קורוואַל און פון די אָפיצערן און סאָלדאַטן פון שטאָט.

„כדי צו באַווייזן ווי ניט אויפריכטיק קאַלאָנעל קאַפּען איז אין דער אויסזעצונג וואָס ער מאַכט, וועט אייער פּעטיציאָנער דערמאָנען אייער עקסעלענץ אַ באַקאַנטן פאַקט. דאָס איז אַז אייער פּעטיציאָנערס ברודער, יחזקאל האַרט, איז צוויי מאָל געוואָרן אויסגעקליבן מיטגליד פון דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג, און אַז איינמאָל האָט ער באַזיגט קאַלאָנעל קאַפּען אַליין. עס איז גענוג צו באַרופן זיך אויף דעם וואָס מר. יצחק פּינעס, וועלכער איז פון זעלביקן גלויבן ווי אייער פּעטיציאָנער, האָט ניט לאַנג באַקומען אַן אָפיצער־אַמט אין דער דיוויזיע וואָס איז אונטער קאַלאָנעל קאַפּען, כדי צו זען, ווי ווייט דער לעצטער איז ניט אויסגעהאַלטן אין זיין שטעלונג. אויב קאַלאָנעל קאַפּען מאַכט אַזעלכע אויס־

זעצונגען, טוט ער דאָס בלויז צוליב זיין פערזענלעכן כעס אויף אייער פעטיציאַנער.

„דער פארלאנג פון אייער פעטיציאַנער צו קריגן אן אָפיצער־אמט אין דער מיליץ, איז מאָטיווירט פון זיין געטריישאפט און פון זיין אויפ־ריכטיקן וואונטש צו דינען זיין קעניג און לאנד. וואָס עס זאָל אייער עקסעלענץ ניט געפעלן צו טאָן, וועט אייער פעטיציאַנער זיין צופרידן דערמיט וואָס ער האָט פאר אייער עקסעלענץ פאָרגעלייגט די אמתע פאקטן.

„און אייער פעטיציאַנער וועט ווי פארפליכט אלעמאָל בעטן.
(אונטערגעשריבן) בנימין הארט.
טהרי ריווערס, דעם 26טן אויגוסט 1812.״

די סערטיפיקאטן וואָס ווערן דערמאָנט אין דער פעטיציע זיינען זייער כאראקטעריסטיש. זיי גיבן אונדז א באגריף וועגן די באציאונגען צו יידן פון פארשיידענע קלאסן פון דער געזעלשאפט. דער דורכשניטלעכער קאנאדער האָט צו זיי זיך פארהאלטן פריינטלעך און אָן א שום פאָראורטייל. אזא פאָראור־טייל איז אים געווען ווייט און פרעמד אפילו ווען עס האָט געקאָנט פאסירן אז מען זאָל א יידן ניט וועלן אריינגעמען אין דער מיליץ, אויב מען האָט אויף אים געהאט א פערזענלעכן כעס.

דער סערטיפיקאט פון ריכטער פושע, וואָס בנימין הארט דערמאָנט, האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„אזוי ווי בנימין הארט האָט מיך געפרעגט, אויב איך ווייס ניט צי עס עקזיסטירן ניט צווישן די קאנאדער פראנצויזן קיין פאָראורטיילן קעגן אים מחמת זיין יידישקייט אָדער אנדערע טענות, וואָס זאָלן זיין די סיבה — ווי מען האָט אים געזאָגט — צוליב וועלכער ער האָט ניט באקומען קיין אמט אין דער מיליץ, און היות ווי ער וויל האָבן וועגן דעם מיין מיינונג, באשטעטיק איך, אז ווי ווייט איך ווייס, עקזיסטירן ניט אזעלכע פאָראורטיילן. פארקערט — שוין זינט יאָרן, ווי איך וואוין אין דער זעלביקער שטאָט וואָס מר. הארט, און עס האָט מיר אויסגעזען אז ער איז ביי אלעמען באליבט. איך באשטעטיק אויך, אז זיין אויפפירונג, לויט ווי איך קען אים, איז תמיד געווען פון א געטרייען און איבער־געגעבענעם אונטערטאן פון זיין מאַיעסטעט.

„טהרי ריווערס, דעם 25טן אויגוסט 1812. ל. ס. פושע.״

אונטער דער זעלביקער דאטע שרייבט פ. נואזע, גענעראל־וויקאר פון טהרי ריווערס:

„איך, דער אונטערצייכענער, באשטעטיק אז שוין זינט זעכצן יאָר

ווי איך וואוין אין טהרי ריווערס און האָב געקענט מר. בנימין האַרט, מיט וועמען איך האָב געהאַט אָפט געהאַט געשעפטלעכע פאַרבינדונגען, פאַר אַן ערלעכן געשעפטמענטש, א גוטן בירגער און געטרייען דינער פון קעניג."

אין דעם זעלביקן זין שרייבט וועגן אים אויך רעוו. פ. שאַרט, רעקטאָר פון דער פּראָטעסטאַנטיש־עפּיסקאָפּאַלישער קירך פון טהרי ריווערס און אַרמיי־גייסטלעכער ביים גאַרניזאָן אין דער זעלביקער שטאָט. ער דער־קלערט אז ער ווייסט פון קיין זאך ניט „וואָס זאָל באַרעכטיקן וועלכע ניט איז פאַרלוימדונג קעגן בנימין האַרט אָדער זיין לאָיאַלקייט ווי א בירגער".

וואָס עס האָט אָבער די אַנגעגעבענע איינווענדונגען פון קאָלאָנעל קאָפּען קעגן דעם אויפנעמען פון בנימין האַרט אין דער מיליץ באַזונדערס אויס־געשטעלט פאַר אומגעלומפּערט, פאַר פאַלש און אפילו לעכערלעך, איז געווען פאָלגנדיקע דערקלערונג פון מיטגלידער פון דער מיליץ גופא:

„מיר, די אונטערגעצייכנטע, באַשטעטיקן אז מיר האָבן ניט קיין שום אויסזעצונג אָדער פּילן ניט קיין שום ווידערווילן, צו דינען אין דער מיליץ צוזאַמען מיט בנימין האַרט ווי אַן אָפיצער אָדער אַנדערש. טהרי ריווערס, דעם 26טן אויגוסט 1812."

(אונטן זיינען פאַראַן זיבן און פערציק אונטערשריפטן). 6)

אויף דעם איבערגעשיקטן מעמאָראַנדום האָט בנימין האַרט געקראָגן א ענטפער פונם גאָווערנאָר, וואָס טראָגט די דאַטע 23טער סעפּטעמבער 1812. אין דעם ענטפער ווערט דערקלערט, אז זיין בקשה וועט מען נעמען געהעריק אין באַטראַכט און אז וועגן דעם באַשלוס וועט מען אים מודיע זיין. דערויף האָט מר. האַרט געענטפערט מיט א בריוו פון 29טן דעם זעלביקן חודש, אויסדריקנדיק די האָפענונג אז דער גאָווערנאָר וועט זיין גערעכט צו אים און וועט זיך ניט לאָזן באַאיינפלוסן קעגן אים מחמת דעם וואָס ער איז א ייד. ער האָט באַזונדערס באַטאָנט אז ער איז זיכער, אז דער גאָווערנאָר וועט שיינקען ווייניק אויפמערקזאַמקייט די מיינונגען פון קאָלאָנעל קאָפּען. „אייער עקסעלענץ ווייסט גוט", האָט ער געשריבן, „אז אויב איך וואָלט ניט געהאַט קיין פאַרדינסטן וואָס זאָלן מיך באַרעכטיקן צו דעם, וואָלט איך גערן געוואָרן א פּשוטער וואָלונטיר, אַנשטאָט צו בעטן אַן אָפיצער־אַמט. אזוי אָבער ווי איך בין א געטרייער אונטערטאַן, וואָלט איך בעסער געוואָלט אזאַן אַמט . . . מען האָט ניט לאַנג מיר אויך מיטגעטיילט אז איך בין ניט געוואונטשן דערפאַר וואָס איך בין א ייד. איך האָב אָבער אייך שוין איבערגעגעבן די נעמען פון אסך

---

6) די דאָקומענטן וועגן בנימין האַרט, וועלכע מיר ציטירן דאָ, געפינען זיך אין די אַרכיוון, אינערלעכע קאָרעספּאָנדענץ, סעריע "S".

מיטגלידער פון דער מיליץ וועלכע זיינען זייער צופרידן צו דינען מיט מיר צוזאמען".

עס איז אָבער מאָדנע וואָס מען האָט אין דעם גאנצן ענין שפּעטער ווי פאַר־געסן, און הארטס בקשה איז פאַרבליבן ניט דערפילט. די סיבה דערפון איז ניט באוואוסט, הגם עס לאָזט זיך גלויבן אז פּרעוואָ האָט צוגעשריבן צו פיל וויכטיקייט דער מיינונג פון קאַלאָנעל קאַפּען, און ער האָט ניט געוואָלט העלפן באשאפן א אומאָנגענעמען אינצידענט. אָבער בנימין הארט האָט שפּעטער פאַרט טריאומפירט איבער זיין פּערזענלעכן קעגנער, כאָטש דאָס איז געשען ערשט אין אכט יאָר ארום. דעם 15טן אָקטאָבער 1820, האָט ער באקומען אן אָפיצער־אַמט אין אן אנדער דיסטריקט. מען האָט אים באשטימט פאַר ליי־טענאַנט אין דעם ערשטן באטאליאָן פון דער מיליץ אין מאָנטרעאָל, וואוהין ער האָט ביז יענער צייט זיך שוין געהאט אריבערגעצויגן.

ניט געקוקט אויף דער אומאָנגענעמענער דערפאַרונג וואָס ער האָט געהאט דורכגעמאכט, האָט דאָס דאָך פונדעסטוועגן אים ניט געשטערט, בעת דער מלחמה פון 1812־1814, ארויסצואווייזן זיין לאָיאַלקייט צו ענגלאנד. ער האָט דאָס געטאָן ווען סיר דזשאָרדזש פּרעוואָ האָט געדאַרפט אויסריכטן א גארניזאָן פון 100 סאָלדאטן צו באוואכן פאָרט וויליאם הענרי (היינט סאָרעל). קאָל. באטערסבי האָט דעם הויפּט־קאָמאנדיר געלאָזט וויסן, אז אזא זאך איז ניט מעגלעך דורכצופירן. מען האָט געדאַרפט האָבן געלט צו באצאָלן די רעקרוטן — ווינציקסטנס א טויזנט פונט, לויט ווי דער צאָלמייסטער פון דער ארמיי האָט געהאט גערעכנט. אָבער קיין געלט פאַר אָט דעם צוועק האָט מען ניט געקאָנט קריגן, ניט אין טהרי ריווערס און ניט אין קוויבעק. דערפון האָט זיך דערוואוסט בנימין הארט, און ער האָט זיך גלייך אָנגעבאָטן צו קומען דער רעגירונג צו הילף. זיין אָנבאָט האָט מען אויך אָנגענומען, און א דאנק אים האָט מען געקאָנט אָרגאניזירן און אויסריכטן דעם קליינעם גארניזאָן.

אין חודש נאָוועמבער 1813 האָט בנימין הארט, וועלכער האָט דאן זיך געפונען אין מאָנטרעאָל, זיך אָנגעשלאָסן פאַר א פּראָסטן סאָלדאט אין א וואָלונטירן־רעגימענט. דעם רעגימענט האָט מען געהאט צונויפגעשטעלט כדי צו העלפן צוריקשטויסן גענעראל דירבאָרנס ארמיי וואָס האָט דעמאָלט מארשירט אויף מאָנטרעאָל. שפּעטער האָט מען אים אינסטרואירט צו גיין קיין טהרי ריווערס, וואו די מיליץ האָט געדאַרפט זיין גרייט צו באגעגענען די אמעריקאנער. 7)

ווי שוין באמערקט, האָט די יידישע געמיינדע אין קאנאדע א לאנגע צייט זיך געהאט ווינציק וואָס פאַרמערט. אין 1825 האָבן אין נידער־קאנאדע

7) The Archives, Series "Q", 1840, p. 382.

זיך געפונען בלויז 90 יידן, און ביז 1831 האָט די צאָל זיך פאַרמערט ביז 107 נפשות. פונדעסטוועגן האָבן זיי ביסלעכווייז גענומען אַלץ מער פילן די אומבאַקוועמלעכקייט פון זייער לאַגע, צוליב דעם וואָס זיי האָבן ניט געהאַט דאָס רעכט אויף אייגענער קהלשער פאַרוואַלטונג. א באַוועגונג איז דערפאַר צווישן זיי אויפגעהייבן געוואָרן צו זוכן א מיטל ווי דאָס צו פאַרבעסערן. עס האָט אָבער געדויערט עטלעכע יאָר ביז דער דאָזיקער געדאַנק האָט אָנגענומען א פּראַקטישע פאָרם.

דעם 4טן דעצעמבער 1828 האָבן איינִיקע יידן פון מאָנטרעאָל זיך גע־ווענדט צום פּאַרלאַמענט מיט א פּעטיציע, פאַרלאַנגענדיק פאַר דער יידישער געמיינדע די דערלויבעניש צו האַלטן אליין אן אָפיציעלן פּנקס פון חתונות, געבורטן און טויטפאַלן. מיט עטלעכע טעג שפּעטער, דעם 13טן דעצעמבער דעם זעלביקן יאָר, האָט מען אין פּאַרלאַמענט אויך אַריינגעבראַכט א ביל וועגן דעם, אונטער דעם גאַנץ לאַנגען נאָמען „א געזעץ צו געבן פּערזאָנען פון יידישן גלויבן געוויסע פּריווילעגיעס וואָס זיינען דערין דערמאָנט, און צו באַזייטיקן געוויסע אומאָנגענעמלעכקייטן, צו וועלכע אַנדערע פון די אונטער־טאַנען פון זיין מאַיעסטעט קאָנען זיין אויסגעזעצט״. 8)

די פראַגע וועגן דעם ציווילן סטאַטוס פון יידן אין נידער־קאַנאַדע איז דערפאַר ווידער אַרויפגעשוואומען, אָבער שוין אָן יענעם היציקן, זייער פאַר־ביטערטן ויכוח וואָס דאָס האָט מיט יאָרן פריער געהאַט אַרויסגערופן. מען האָט דעם ביל אויך זייער גיך אָנגענומען. קוקט מען היינט אַריין אין די „זשורנאַל־באַריכטן״ פאַר דער סעסיע פון 1828־1829, וואָס דערציילן אונדז ווי מען האָט פאַרהאַנדלט וועגן אָט יענעם ביל, 9) זעט מען ווי פאַרשיידן עס איז געווען דער גייסט פון וועלכן מען איז אין דער אַסעמבלי איצט געווען באַהערשט, אין פאַרגלייך מיט דעם וואָס דאָרט איז געווען פאָרגעקומען מיט צוויי יאָרצענדליק פריער.

די עצם זאַך וואָס מען האָט מיט דעם דאָזיקן ביל געוואָלט אַרויס־ברײנגען איז אָבער געווען אַזוי ניט קלאָר, און די פאָרם דערפון אַזוי ניט דייט־לעך, אַז נאָך דעם ווי דער באַטרעפנדיקער געזעץ־פאָרשלאָג איז געווען דורכגע־

---

8) מען קאָן היינט ניט געפינען ניט דעם אָריגינאַל, ניט קיין קאָפּיע פון דער יידישער פּעטיציע. עס שיינט, אַז דאָס איז פאַרברענט געוואָרן בעת דעם פייער אין 1916, וואָס האָט אין אָטאַוואַ פאַרניכטעט די פּאַרלאַמענט־געביידע צוזאַמען מיט א טייל אַרכיוון און דאָקומענטן וואָס האָבן זיך דאָרטן געפונען. עס איז אויך ניט באַוואוסט, ווער עס האָט די פּעטיציע דאַן פאָרגעלייגט, אָדער אין וועמעס נאָמען דאָס איז געטאָן געוואָרן.

9) Journals of the House of Assembly, Lower Canada, 1828-1829, vol. 38.

גאנגען ביידע הייזער פון פארלאמענט, האט ער נאך אלץ דערוועקט ספקות. עס איז ניט נאר אויסגעוואקסן א יורידישע חלוקי דעות בנוגע דער פארמאליטעט וואס מען האט געדארפט נאכקומען, כדי צו באקומען די נויטיקע סאנקציע, נאר דער גענעראל־פראקוראר האט אויך דערקלערט, אז דער אינהאלט פונם ביל איז ווייט ניט צוגעפאסט און ניט גענוג פאר דעם צוועק, פאר וועלכן אזא געזעץ וואלט געווען באשטימט. 10) אין הסכם מיט אט דער מיינונג, האט מען בעת דער סעסיע פון 1830 דעם זעלביקן ביל ווידער פארגעשלאגן, אבער אין א געענדערטער פארם, און ער איז תיכף אויך דורכגעגאנגען.

אינטערעסאנט איז די איינלייטונג צום דאזיקן רעווידירטן ביל. אין דער איינלייטונג זאגט זיך, אז יידן האבן אויסצושטיין ערנסטע שוועריקייטן, צוליב דעם וואס זיי האבן ניט די מעגלעכקייט אונטער די עקזיסטירנדיקע געזעצן צו האלטן ריכטיקע רייסטערס פון געבורטן, חתונות און טויטפאלן. דאס קאן זיך שעדלעך אפרופן אויף די אינטערעסן אויך פון אנדערע אונטערטאנען פונם קעניג, באזונדערס פון די, צו וועמען עס גייט איבער דאס רעכט אויף אומבאוועגלעך אייגנטום וואס האט פריער באלאנגט צו יידן. דעריבער, זאגט זיך אין ביל, איז נויטיק דורכצופירן א געזעץ וואס זאל זיי דערלויבן צו האלטן רייסטערס, פונקט ווי זיי וואלטן געווען באלאנגט צו די הערשנדיקע רעליגיעס. דער ביל איז מיט א ספעציעלער ווענדונג פון דעם געזעצגעבנדיקן ראט געווארן איבערגעשיקט צו סיר דזשיימס קעמפט, דעם גאווערנאר פון לאנד, וועמען מען האט דערקלערט אז דאס איז א ענין „פון העכסטער וויכטיקייט פאר א גרויסן טייל אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין דער קאלאניע". מען האט דעריבער אים געבעטן אנצונעמען שריט, אז דאס זאל גלייך באקומען די נויטיקע סאנקציע. דעם 13טן יאנואר 1831 איז דער ביל אויך דורכגעגאנגען די דאזיקע פארמאליטעט און איז זינט דאן געווארן א געזעץ, וואס איז נאך היינט אויך אין קראפט.

די יידן פון קאנאדע האבן צו יענער צייט באטראכט דאס דאזיקע געזעץ פאר א גרויסן שריט פאראויס צו זייער פולער גלייכבארעכטונג. זיי האבן אין דעם געזען א סימן, אז די צייט איז געוועזן אי נאענט אי גינסטיק, אז זיי זאלן קריגן אלע פריווילעגיעס פון ענגלישע בירגער. דערמוטיקטע פון דעם וואס זייערע באמיאונגען וועגן אייגענער קהלשער פארוואלטונג זיינען געקרוינט געווארן מיט דערפאלג, און זעענדיק אויך אז גאנץ אנדערע ווינטן האבן געבלאזן אין קוויבעק, האבן זיי באשלאסן פארצוזעצן דאס וואס זיי האבן אנגעהייבן, כדי צו באקומען פולע אנערקענונג ווי בירגער. זיי האבן פארפאסט א צווייטע פעטיציע, וואס מען האט דעם 31טן יאנואר 1831 פארגעלייגט פון

10) The Archives, Series "Q", vol. 188-2, p. 294.

זייערטוועגן אין פּאַרלאַמענט. דער פאָרשלאָגער פון דער פּעטיציע איז געווען מ.ר. נילסאָן, איינער פון די ענגלישע אַסעמבלי־מיטגלידער, וועלכער איז אויך געווען דער רעדאַקטאָר פון דער „קוויבעק גאַזעט". די פאַרפאַסערס פון דער פּעטיציע האָבן אָנגעוויזן דערויף וואָס די רעגירונג פון גרויס בריטאַניע איז פריינטלעך אויפגעלייגט צו יידן, דעריבער האָבן זיי געבעטן אַז מען זאָל אין דער פּראָווינץ זיי געבן דאָס רעכט אָנצונעמען און פאַרטרעטן אַלערליי עפנטלעכע פּאָסטנס. זייער ייִדישע רעליגיע, האָבן זיי אויסגעפירט, דאַרף ניט זיין קיין מניעה, וואָס צוליב איר זאָל מען זיי דאָס אָפּזאָגן. 11)

מיט עטלעכע טעג שפּעטער, דעם 7טן פעברואַר דעם זעלביקן יאָר, האָט מען אין דער געזעצגעבנדיקער פאַרזאַמלונג אין זייער נאָמען פאָרגעלייגט נאָך א פּעטיציע וועגן דעם, א פּיל לייגנערע ווי די פריערדיקע. דער פאַרפאַסער דער־פון איז געווען שמואל בעקאַנקור האַרט, אַן איייניקל פון פּראָוויאַנט־קאָמיסאַר אהרן האַרט. אין זיין פּעטיציע האָט שמואל האַרט זיך באַקלאָגט אויף דעם וואָס ער האָט ניט די מעגלעכקייט צו ווערן א פרידנס־ריכטער, דערפאַר וואָס ווי א ייד קאָן ער ניט, לפי דעם באשלוס פון דעם עקזעקוטיוון ראַט, אָפּגעבן קיין געהעריקע שבועה. אָנגעבאָטן דעם דאָזיקן אמט האָט אים לייטענאַנט־קאָלאָנעל יאָרק, סעקרעטאַר פון סיר דזשיימס קעמפּט, וועלכער איז דאַן געווען אַדמיניסטראַטאָר פון נידער־קאַנאַדע. האָט ער געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון פּאַרלאַמענט אויף דעם דאָזיקן פאַקט, באַצייכענענדיק דאָס ווי אַן אַנאָ־מאַליע „אין א צייט פון ליבעראַליזם און אוניווערסאַלער טאָלעראַנץ". די ענגלישע געזעצן וואָס גיבן יידן פּריווילעגיעס, האָט ער אָנגעוויזן, ווערן דאָ קיינמאָל ניט אָנגעווענדט, הגם על פּי די געזעצן קאָן יעדער אויסלענדישער ייד, נאָך דעם ווי ער איז דאָ אָפּגעווען זיבן יאָר, זיך נאַטוראַליזירן און ער מעג דאַן יאָ פאַרנעמען פאַרשיידענע אמטן. לכן "בעט ער הכנעהדיק דעם „הויז" צו נעמען ערנסט אין באַטראַכט זיין לאַגע, ווי אויך די פון אַנדערע יידן, און צו באַפרייען זיי פון יעדער רעכטלאָזיקייט צו וועלכער זיי זיינען איצט אויס־געזעצט דורך די אומגעזעצלעכע אַקטן פון דער קאָלאָניאַלער עקזעקו־טיווע". 12)

עס איז קיין ספק ניט אַז אַרום יענער צייט האָט שוין געהערשט א גאַנץ אַנדער גייסט. אין דער פּאָליטישער לופט האָט זיך שוין געשפּירט די נאָענט־קייט פון דעם פרייהייט־קאַמף פון 1837־1838, און אין פּאַרלאַמענט איז אויך געבוירן געוואָרן א מער ליבעראַלע טענדענץ בנוגע יידן. דערפאַר זעען מיר ווי

11) Journals of the House of Assembly, Lower Canada, 1831, pp. 37-38.

12) דאַרטן, זז. 102־103.

די קאנאדער געזעצמאכערס האָבן זייערע וואונטשן באגעגנט מיט אסך סימ־פאטיע, און אז דאָס האָט ביי זיי געקראָגן א וואַרעמען אָפּקלאַנג. עס איז געווען קאָנטיק, אז די מיינונגען אין ביידע קאַמערן פון דער געזעצגעבנדיקער קער־פּערשאַפט זיינען זיך צונויפגעגאַנגען אין דעם, אז מען זאָל אָננעמען די נויטיקע שריט צו געבן די יידן מער פרייהייט און זיי שטעלן אויף א גלייכער שטופע מיט אנדערע בירגער. דאָס איז געווען א פּסיכאָלאָגישער מאָמענט, און מען האָט אים ניט דורכגעלאָזט ניט אויסגענוצטערהייט.

עס איז אינטערעסאַנט דאָ צו באַמערקן, אז דאָס איז געווען לואי זשאָזעף פּאַפּינאָ, דער אָנפירער פון דעם שפּעטערדיקן קאַנאַדער אויפשטאַנד, וועמעס נאָמען איז אזוי ענג פארבונדן מיט דער געבורט פון דעמאָקראַטיע אין לאַנד, וואָס האָט זיך באמיט אז מען זאָל דעם דאָזיקן מאָמענט אויסנוצן. מר. פּאַפּינאָ, וועלכער איז געוואָרן „ספּיקער" פון דער אסעמבלי נאָך אין 1814, איז געווען א מענטש מיט פּראָגרעסיווע אידייען. ער איז דעריבער געווען צופרידן וואָס דער איצטיקער פּאַרלאַמענט האָט געקאָנט אָפּווישן דעם איינדרוק פון יענער אומגערעכטער האנדלונג קעגן יידן, וואָס א פּאַרלאַמענט פון מיט איבער צוויי צענדליק יאָר פריער האָט געהאט איבערגעלאָזט.

דעם 16טן מערץ 1831 האָט מר. נילסאָן, וועלכער האָט געהאט פאַר־געליגט די יידישע פּעטיציע און אויך די פון שמואל בעקאַנקור הארט, אריינ־געטראָגן אין פּאַרלאַמענט א ביל דאָס דורכצופירן אין לעבן. דאָס איז געווען א פאָרשלאָג צו געבן די יידן די זעלביקע רעכט און פּריווילעגיעס, וואָס עס האָבן די איבריקע בירגער פון דער פּראָווינץ. אָט דער דאָזיקער ביל, וועלכן די יידן פון קאַנאַדע האָבן באַטראַכט ווי זייער „מאַגנאַ קאַרטאַ", איז דורך די אונטער־קאַמער און אויבער־קאַמער כמעט אָן דיסקוסיעס. דעם 18טן מערץ איז פאָרגעקומען די צווייטע פאַרלייענונג און תיכף אויף מאָרגן, דעם 19טן האָט ער דורכגעמאַכט די דאָזיקע פאָרמאַליטעט צום דריטן מאָל. דאָס מיינט, אז עס האָט פאַקטיש געדויערט בלויז דריי טעג, ביז די אסעמבלי האָט דעם ביל דורכגעפירט. די לעצטע האָט דערמיט געוויס געוואָלט גוטמאַכן איר פריערדיקן פעלער. אויף קיין אנדער אופן קאָן מען ניט דערקלערן, למאי דער פאָרשלאָג צו עמאַנציפּירן די יידן האָט ניט נאָר ניט באגעגנט קיין אָפּאָזיציע, נאָר מען האָט געוואָלט אז דאָס זאָל וואָס גיכער קאָנען ווערן א געזעץ.

דער אָנגענומענער ביל האָט דעם 5טן יוני 1832 באַקומען די געהעריקע קעניגלעכע סאַנקציע און איז אריין אין קראַפט. נאָך אָט דעם דאָזיקן אקט זיינען די יידן פון קאַנאַדע פאַקטיש און אָפיציעל געוואָרן פולבארעכטיקטע בירגער, וואָס האָבן סיי ציוויל סיי פּאָליטיש גענאָסן די זעלביקע רעכט און פּריווילעגיעס וואָס אלע אנדערע.

דער דאָזיקער סטאַטוט, וועלכן מען האָט זינט דאַן א פּאָר מאָל אַמענדירט בכדי אים צוצוגעבן א ברייטערן אויסטייטש, באַגרינדעט די פונדאַמענטאַלע רעכט פון די יידן אין לאַנד, דערקלערנדיק, אַז יעדער ייד, צי א געבוירענער בריטישער בירגער אָדער אויב ער וואוינט דאָ בלויז, זאָל האָבן די זעלביקע רעכט און פּריווילעגיעס וואָס עס האָבן די אַנדערע אונטערטאַנען פון קעניג, זיינע יורשים און נאָכפאָלגערס, ביי יעטווידער געלעגנהייט און פאַר אַלע צילן און צוועקן; אַז זיי זאָלן מעגן אָננעמען און פאַרטרעטן יעדן עפנטלעכן אַמט אָדער אָנגעפאַרטרויטע שטעל אין דער פּראָווינץ, ווי וויכטיק דאָס זאָל ניט זיין. באַקאַנט איז דאָס געזעץ ווי „1. וויליאַם דער פערטער, קאַפּ. 57", און הייסט „א געזעץ צו דערקלערן פּערזאָנען פון יידישן גלויבן באַרעכטיקט צו אַלע רעכט און פּריווילעגיעס פון די איבעריקע אונטערטאַנען פון זיין מאַיעסטעט אין דער פּראָווינץ". 13)

זינט 1832 געפינען זיך דערפאַר די יידן פון קאַנאַדע אויף א מדרגה פון גלייכקייט מיט אַלעמען. מיט באַוויליקן זיי די פולסטע פרייהייט און אַלע בירגערלעכע פּריווילעגיעס, האָט דאָס לאַנד דאַן געוויס געמאַכט א גאָר גרויסן טראָט פאָראויס אויף דעם וועג פון ליבעראַליזם און פּראָגרעס.

זשאָזעף טאַסע, דער באַוואוסטער פראַנצויזיש־קאַנאַדער שריפטשטעלער, האָט, ריידנדיק וועגן דעם אַמאָל, זיך אויסגעדריקט אויף אָט דעם כאַראַקטעריס־טישן אופן מכוח דעם וואָס דאָ איז דערגרייכט געוואָרן:

„דער ייד יחזקאל האַרט האָט געלעבט לאַנג גענוג צו זען, אַז מען האָט אזא געזעץ דורכגעפירט, און דעם גאַנצן דורכגעמאַכטן פּראָגרעס פון אידייען זינט דער צייט, ווען מען האָט אים אויסגעוויזן פון פּאַרלאַמענט און אים געצוואונגען זיך צוריקצוציען פון פּאָליטישן לעבן. מיט עמאַנ־ציפּירן די יידן פּאָליטיש, האָט קאַנאַדע היפּש איבערגעיאָגט ענגלאַנד אויף דעם וועג פון ליבעראַליזם און גערעכטיקייט. אין וועסטמינסטער האָט מען נאָך אין 1847, 1850, 1851 און 1857 געהאַלטן אין דיסקוטירן וועגן דער פראַגע, צי מען זאָל די יידן יאָ אָדער ניט געבן פולע רעכט, בעת אונדזער פּראָווינציעלע לעגיסלאַטור האָט זיי דאָס געגעבן אין א פולער מאָס נאָך אין 1832. אויף דעם אופן האָט אַן ענגלישע קאָלאָניע, וועלכער מען האָט אזוי אָפט פאַרגעוואָרפן למאַי זי מאָדעלירט אירע געזעצן על פּי דעם מוסטער פון דער בריטישער געזעצגעבונג, דאָס מאָל געוויזן דעם מוטערלאַנד א ביישפּיל, וועלכן די לעצטע האָט געפונען פאַר נויטיק שפּעטער נאָכצוטאָן. דאָס איז ניט געווען די ערשטע פּאָליטישע

13) Provincial Statutes of Lower Canada, 1832, p. 83, William IV, Chap. LVIII.

לעקציע וואָס מיר האָבן די ענגלענדער געגעבן און, מיר זיינען זיכער, אז דאָס וועט אויך ניט זיין די לעצטע.״ 14)

אָבער דער עצם פאקט, וואָס יידן האָבן דאָ געקראָגן גלייכע רעכט פריער ווי אין ענגלאנד, איז פאר זיך אליין ניט געווען אזא אויסערגעוויינלעכע זאך. מען דארף פארשטיין די גאנץ באזונדערע סיבות — אין דעם פאל, זייער נאטירלעכע — פון וועלכע דאָס איז געוואָרן באגלייט. די אומשטאנדן אין קאנאדע זיינען דעמאָלט געווען אסך אנדערש ווי אין ענגלאנד.

די ענגלישע פארטרעטער פון דער אסעמבלי אין קוויבעק זיינען געווען מער ווי צופרידן, ווען מען האָט פאָרגעשלאָגן צו געבן יידן גלייכע רעכט. זיי האָבן ניט געקאָנט האנדלען אנדערש ווי אין דעם גייסט פון זייער טראדי־ציאָנעלער שטעלונג צו זיי. וואָס איז שייך די קאנאדער פראנצויזן, האָבן זיי דאן אליין געקעמפט פאר מער פרייהייט און פאר א פולערער מאָס פאָליטישע גערעכטיקייט. זיכער זיינען זיי געווען גערן מיט דער געלעגנהייט צו קאָנען פארטייטשן זייערע פרינציפן אין לעבן.

די פראגע, וואָס פאר א רעכט די יידן האָבן אונטער דעם דורכגעפירטן געזעץ געקאָנט געניסן, איז אָבער נאָך אלץ ניט געווען גענוג קלאָר. ספקות זיינען וועגן דעם נאָך דערוועקט געוואָרן, און דאָס האָט שפּעטער געפירט צו א היפּשער אָפיציעלער קאָרעספּאָנדענץ. ענדלעך אָבער האָט קעניגין וויקטאָריע זיך אריינגעמישט און געזען אז די אומגערעכטיקייטן מכוח וועלכע עס האָט זיך געהאנדלט, זאָלן פאררעכט ווערן. דערמיט זיינען אלע צווייפלען וועגן דעם מיטאמאָל באזייטיקט געוואָרן.

---

14) La Revue canadienne, 1870, p. 425.

קאפיטל צען

אין דער תקופה פון איבערגאנג

די יידישע געמיינדע פון לאנד האָט זיך ווייניק פארגרעסערט אין צאָל. דורך דעם משך פון באַלד דריי פערטל יאָרהונדערט איז איר צואוואקס ווייט ניט געווען לפי דער פראָפּאָרציע ווי בעת דער ישוב איז נאָך געווען יונג. אין די ערשטע פּאָר צענדליק יאָר נאָך דעם ווי קאנאדע איז געוואָרן א בריטיש לאַנד, שטויסן מיר זיך כסדר אָן אויף פרישע נעמען. אָבער דאָס איז ניט געווען דער פאַל אויך אין די ווייטערדיקע יאָרן.

מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, פיל יידן עס האָבן זיך געפונען אין נידער־קאנאדע אין 1825 און אין 1831. דער ערשטער ציפער, וואָס גיט אָן זייער צאָל אין 1825 פאר 90, איז לויט זשאָזעף בושעטס דעמאָלטיקער השערה. דער ציפער פאר 1831, ווען זייער צאָל האָט זיך פאַרגרעסערט ביז 107 נפשות, איז לויט דעם רעליגיעזן צענזוס פון יענעם יאָר. דער אונטערשייד אין די יאָרן ווייזט, אז בושעטס השערה איז געווען ניט ווייט פון אמת.

דיביידע ציפער גיבן אונדז א באגריף ווי אַזוי דער יידישער ישוב האָט ביז דאן זיך פארמערט. זיין צואוואקס, ווי מען קאָן זען, איז געווען א שוואַכער. ערשט אין די ווייטערדיקע צען יאָר הייבט ער זיך אָן אביסל מער פארגרעסערן. דער צענזוס פון 1844 באווייזט שוין אין נידער־קאַנאַדע א יידישע באַפעלקערונג פון 154 נפשות, דער רוב פון וועלכע עס האָבן זיך געפונען אין מאָנטרעאָל, בעת די איבריקע האָבן געוואוינט אין קוויבעק, טהרי ריווערס און אין אַנדערע ערטער. די פארמערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג, הגם דאָס האָט ניט אויף קיין סך זיך אָנגעזען, האָט ביסלעכ־וויז געמאַכט מעגלעך, אַז יידן זאָלן אויך אָנהייבן ארייַנדרינגען אין אויבער־קאנאדע און דאָרט זיך באַזעצן.

אין דעם אינערלעכן לעבן פון דער יידישער קהילה אין מאָנטרעאָל איז ארום דער זעלביקער צייט ארייַנגעטראָטן א שטיקל קריזיס פון וועלכן זי האָט זיך דערפילט שווער באַרירט. עס האָט געהאַלטן דערביי, אז די געמיינדע זאָל דאַרפן אינגאַנצן זיך צעפאַלן, און נאָר א דאַנק די אומדערמידלעכע באַמיאונ־גען פון אַ פּאָר פון די טיכטיקערע טוערס אירע איז דאָס פארמידן געוואָרן. דער באַדן אויף וועלכן די שול האָט זיך געהאַט געפונען, איז איבערגעגאַנגען

צו די יורשים פון די אַמאָליקע אייגנטימערס דערפון און מען האָט דאָס פּלאַץ געמוזט אָפּליידיקן. מען האָט די געביידע, וועלכע איז באַלד א האלבן יאָר־הונדערט געווען דער שטענדיקער יידישער מקום קדוש, צענומען, און די יידן האָבן זיך ווידער געדאַרפט פאַרזאַמלען ערגעץ אין א פּריוואַטן הויז כדי צו קאָנען דאַווענען בציבור. דאָס האָט אזוי אָנגעהאַלטן עטלעכע יאָר. דורך אָט דער צייט זיינען אסך פון די געמיינדע־טעטיקייטן געוואָרן שטארק פאַרנאַכלעסיקט, ביז מען האָט ענדלעך אויפגעהייבן א באַוועגונג צו שאַפן א פאָנד אויף צו בויען א נייע שול, און די געמיינדע בכלל צו רעאָרגאַניזירן.

די באַוועגונג האָט באַלד אויך געטראָגן פּרוכט. מען האָט אַזאַ פאָנד געשאַפן, מערסטנס פון לאָקאַלעביישטייערערס. דער גרעסטער ביישטראָג איז געווען פון מרס. פראַנסיס מייקלס, וועלכע האָט פאַר דעם צוועק מנדב געווען 575 פונטן. צווישן די מנדבים האָט זיך אויך געפונען משה מאָנטעפיאָרע, וועלכער האָט די יידן פון מאָנטרעאָל צוגעשיקט פאַר דעם א ביישטראָג.

אין 1835 האָט מען געקויפט א פּלאַץ אויף שענעוויל גאַס, ביי לאַגאָשעטיער, וואו מען האָט אויפגעשטעלט א נייע שול, דעם „חנוכת הבית" פון וועלכער מען האָט געפּראַוועט אין 1838. דאָס איז געווען א קליינע אָבער שיינע שטיינערנע געביידע, אינעווייניק אויסגעשטאַט אין באַזונדערן יידישן סטיל און מיט אסך געשמאַק. דאָס איז דעמאָלט געווען די איינציקע שול אין בריטישער צפון־אַמעריקע. 1) ביים בויען די דאָזיקע נייע ספרדישע שול, האָט צוזאַמען מיט אנדערע זיך באַזונדערס שטארק מתעסק געווען משה י. העיס, א זון פון איינעם פון די ערשטע יידן, וואָס האָבן אין לאַנד זיך באַזעצט. משה י. העיס איז געווען א מענטש מיט זעלטענער ענערגיע און מיט אַסך פייאיקייטן, און די דאָזיקע מעלות זיינע זיינען דער יידישער געמיינדע אין פאַרשיידענע צייטן פיל בייגעשטאַנען. זיי האָבן אים אויך געבראַכט צום פאָדערגרונט פון מאָנטרעאָלס אקטיוויסטע און חשובסטע בירגער. אָבער וועגן אים וועט אונדז נאָך אויסקומען צו ריידן.

דער אויסבראָך פון דער כאָלעריע אין 1832, וואָס האָט אין אייראָפּע און אָמעריקע געבושעוועט מיט אַזאַ שרעקלעכקייט און האָט אָוועקגערויבט אומצייליקע לעבנס, האָט אויך געבראַכט טרויער אין דער יידישער געמיינדע אין קאַנאַדע. אסך יידן זיינען געפאַלן קרבנות פון דער מגפה, און איינער פון זיי איז געווען הענרי דזשאָזעף, וועלכער איז געשטאָרבן דעם 21טן יוני 1832, גלייך נאָך דעם ווי זיין עלטסטער זון איז פון דער עפּידעמיע געפאַלן אַ קרבן. דעם אייגענעם טאָג זיינען 159 מענטשן אין מאָנטרעאָל דערפון אומגעקומען.

1) Hochelaga Depicta. The Early History and Present State of the City and Island of Montreal. Montreal, 1839, pp. 110-111.

די מגפה האָט אומעטום ניט בלויז געבראַכט מיט זיך אומגליק, נאָר האָט אויך איבערגעלאָזט אין גרויס נויט די וואָס האָבן פאַרלאָרן זייערע מפרנסים. די לאַסט צו העלפן זיי איז דעריבער געפאַלן אויף די אַנדערע, און פאַר דעם קליינעם יידישן ישוב איז דאָס געווען ניט אַזאַ גרינגער פּראָבלעם.

ווי שוין פריער באַמערקט, איז נאָך דעם דורכפירן דאָס געזעץ וועגן יידישער גלייכבאַרעכטונג נאָך אַלץ דערוועקט געוואָרן אַ ספק, אויף וואָס פאַר אַן אופן מען האָט דאָס באַטרעפנדיקע געזעץ באַדאַרפט אויסטייטשן. דאָס איז געווען אַ פראַגע, צוליב וועלכער עס זיינען אָפט אַרויסגעקומען מאָד־נע אומאָנגענעמלעכקייטן. ניט זעלטן האָט דאָס סיי די יידן סיי יענע רע־גירונגס־באַאַמטע, וועלכע האָבן דאָ געדאַרפט זיין די פוסקים, אַוועקגע־שטעלט אין אַ שווערער לאַגע. עס איז צוליב דעם געוואָרן נויטיק דעם גאַנצן פּלאָנטער פאַרנאַנדערצוגעמען און צו מאַכן קלאָר דאָס, מכוח וואָס מען איז נאָך ניט געווען אינגאַנצן זיכער.

אויף די אָנווייזן פונם גאָווערנאָר־דזשענעראַל, לאָרד איילמער, האָט מען דעריבער באַשטימט אַז אַ ספּעציעלע קאָמיטע פון דער געזעצגעבנדיקער אַסעמבלי זאָל דעם ענין אויפנעמען. די קאָמיטע האָט וועגן דעם געדאַרפט אַרויסטראָגן אַ באַשלוס, וואָס מען זאָל קאָנען באַטראַכטן מער־ווייניק פאַר ענדגילטיק. דעם 8טן פעברואַר 1834 האָט דער גאָווערנאָר צוגעשיקט צו דער אַסעמבלי אַ צושריפט וועגן דעם און מען האָט אַזאַ קאָמיטע, וואָס מען האָט באַקליידט מיט די געהעריקע פולמאַכטן, תיכף אויך באַשטימט.

עס זיינען פאַר דער דאָזיקער קערפּערשאַפט אויפגעטרעטן פאַרשיידענע פּערזאָנען וועלכע זי האָט וועגן דעם אויסגעהערט, באַקענענדיק זיך מיט זיי־ערע מיינונגען און פּערזענלעכע דערפאַרונגען. משה י. העיס און בנימין האַרט האָבן ביידע פאַרטראַטן די יידן פון מאָנטרעאָל. עס זיינען פאַר דער קאָמיטע אויך דערשינען שמואל בעקאַנקור האַרט, פון טהרי ריווערס, און אַדאָלף־מרדכי האַרט, פון קוויבעק, בעת אהרן־יחזקאל האַרט און אהרן־פיליפּ האַרט האָבן די פראַגע באַהאַנדלט פון יורידישן שטאַנדפּונקט. דעם 28טן פעברואַר 1834 האָט די קאָמיטע אַריינגעבראַכט איר באַריכט, אין וועלכן זי שטעלט זיך אָפּ אויף דעם וואָס פאַר אַ רעכט עס האָבן די יידן אין ענגלאַנד און באַ־זונדערס אין די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס. זי קומט צום אויספיר, אַז אין קאַ־נאַדע האָבן יידן אַלע רעכט און פּריווילעגיעס פון בריטישע בירגער. 2)

אויף ווי ווייט מען איז געווען אין ספק וועגן דעם ווי אַזוי מען קאָן דאָס געזעץ פון 1832 אָנווענדן, האָט זיך אַרויסגעשטעלט ווען מען האָט זיך גע־

2) Journals of the Assembly of Lower Canada. 1834, Appendix G. G.

כאַפּט, אז אין דעם דאָזיקן סטאַטוט ווערט אפילו ניט דערמאָנט, וואָס פאַר א שבועה יידן דארפן דורכמאכן ביים אָננעמען אן אָפיציעלן פּאָסטן. אזא פאַל איז ארויסגעקומען, בעת לאָרד איילמער האָט אָנגעבאָטן די אויבנדערמאָנטע משה י. העיס און בנימין הארט דעם אָמט פון פרידנס־ריכטער. זיי האָבן פון דעם כבוד זיך געמוזט אָפּזאָגן, מחמת אין דעם אקט וואָס דער פּראָווינציע־לער פּארלאמענט האָט געהאט דורכגעפירט, איז ניט געוועזן אָנגעוויזן, ווי אַזוי א ייד דארף אָפּגעבן א שבועה כדי צו קאָנען פארטרעטן אזא אָדער אנדער עפנטלעכן פּאָסטן. די עקזעקוטיווע מאכט פון נידער־קאַנאַדע האָט צוליב דעם זיך דערזען אין א מאָדנער לאגע בנוגע יידן. אין א לפי ערך גאנץ קורצער צייט האָט דער פּארלאַמענט דורכגעפירט צוויי געזעצן, כדי זיי צו געבן אַלע רעכט. אָבער אפילו ווען די דאָזיקע געזעצן זיינען שוין געווען אין קראַפט, האָט א ייד נאָך אַלץ ניט געקאָנט אָננעמען א ציווילן אָמט. כאָטש דער אדמיניסטראַטער פון דער פּראָווינץ האָט דאָס אים פאַרגעלייגט. לאָרד איילמער אַליין באַקלאָגט זיך וועגן דעם אין א בריוו וואָס ער האָט געשיקט צום קאָלאָניאַל־מיניסטער קיין ענגלאַנד. אין דעם בריוו דערציילט ער וועגן דעם זייער שווערן פּראָבלעם וועלכן ער האָט פאַר זיך, און פרעגט, צי וואָלט דער פּאַרלאַמענט אינדערהיים ניט געקאָנט עפּעס וואָס טאָן צו דעם. אונטער דער דאטע פון 18טן יוני 1833 שרייבט ער:

„האלטנדיק ביים ארויסגעבן א ליסט פון נייע פרידנס-ריכטער פאַר דער פּראָווינץ פון נידער־קאַנאַדע, צווישן וועלכע עס וועלן זיך געפינען מערערע הערן וואָס זיינען ניט צווישן די איצטיקע פרידנס־ריכטער, האָב איך פאָרגעלייגט צוויי פּערזאָנען, די ה״ה בנימין הארט און י. מ. העיס, וועלכע וואוינען אין מאָנטרעאָל און זיינען פון יידישן גלויבן, צו ווערן מאַגיסטראַטן. דאָס איז א פּאָסטן וועלכן זיי זיינען על פּי געזעץ איצט ראוי צו פארטרעטן. עס זעט אָבער אויס, אז אַזוי ווי עס איז ניט קלאָר, אויב פון דער שבועה, וואָס זיי דארפן דורכמאכן, דארף מען אויס־לאָזן די ווערטער „אויפן אמתן גלויבן פון אַ קריסט״, שטערט זיי דאָס אָנצונעמען מיין אָנבאָט, און זיי האָבן צוליב דעם דערפון זיך אָפּגע־זאָגט.

„איך האָב דעם כבוד דאָ אייך איצט איבערצושיקן א קאָפּיע פון דעם געמיינשאפטלעכן בריוו, וואָס די דאָזיקע הערן האָבן וועגן דעם געשריבן צו מיין ציוויל־סעקרעטאַר, ווי אויך א קאָפּיע פון דעם בריוו אין וועלכן עס ווערט איבערגעגעבן די יורידישע מיינונג פון דעם פּראָ־פעסיאָנעלן הערן, מיט וועמען, קאָנטיק, זיי האָבן וועגן דעם ענין זיך באַראַטן. איך דערלויב מיר אייך אָנצואווייזן אויף דער וויכטיקייט צו

העלפן אין דעם פרט די באַטרעפנדיקע פערזאָנען און אַנדערע, וואָס קאָ־נען אויף דעם זעלביקן אופן ווערן באַרירט. מען קאָן דאָס באַזונדערס טאָן דורך דעם ביל צו גונסטן יידן, וואָס ווערט דוכט מיר איצט פאַר־האַנדלט אין ענגלישן פּאַרלאַמענט, — איבערהויפּט מחמת יעדע געזעצ־לעכע באַגרינדונג דערפון דאָ אין לאַנד וועט (לויט ווי מען אינפאָרמירט מיך) ניט העלפן.

„איך האָב דעם כבוד צו זיין, מיין הער,
אייער איבערגעגעבנסטער הכנעהדיקער דינער
איילמער". 3)

דער בריוו פון בנימין האַרט און משה י. העיס, וואָס לאָרד איילמער דערמאָנט, האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„מאָנטרעאָל, דעם 3טן יוני 1833.

„ווערטער הער: —

„זינט מיר האָבן געהאַט דעם כבוד אייך איבערצוגעבן, פאַר דער אינפאָרמאַציע פון זיין עקסעלענץ דעם הויפּט־גאָווערנאָר, אַז מיר זיינען צופרידן זיך צו קוואַליפיצירן פאַר פרידנס־ריכטער פאַר דעם דיסטריקט פון מאָנטרעאָל און אָנצונעמען דעם אמט וועלכן זיין עקסעלענץ האָט אונדז פאָרגעלייגט, האָבן מיר צוליב דעם ספק וואָס איז ביי אונדז דער־וועקט געוואָרן בנוגע דער שבועה, וואָס מיר דאַרפן דורכמאַכן — לויט ווי דאָס געזעץ פאָדערט עס — זיך באַראַטן מיט א פּראָפעסיאָנעלן הערן. די מיינונג וואָס ער דריקט אויס, גיבן מיר דאָ איבער. ער גלויבט ניט, אַז מיר קאָנען דורכלאָזן די ווערטער „אויפן אמתן גלויבן פון א קריסט", וואָס זיינען א טייל פון דער שבועה וואָס פרידנס־ריכטער דאַרפן אָפּ־געבן. די פּראָווינציעלע לעגיסלאַטור איז ניט געגאַנגען ווייט גענוג מיט דעם געזעץ „צו דערקלערן פּערזאָנען פון יידישן גלויבן באַרעכטיקט צו אַלע רעכט און פּריווילעגיעס פון די אַנדערע אונטערטאַנען פון זיין מאַ־יעסטעט אין דער פּראָווינץ", און האָט אויך ניט געמאַכט קלאָר, אַז מען קאָן פון דער שבועה אויסלאָזן די דאָזיקע ווערטער.

„מיר מוזן דעריבער אייך בעטן איבערצוגעבן זיין עקסעלענץ דעם הויפּט־גאָווערנאָר, אַז אַזוי ווי מיר זיינען יידן, געפינען מיר פאַר ניט מעגלעך אונטער די איצטיקע אומשטאַנדן צו קאָנען דורכמאַכן די שבועה ביים אָננעמען דעם פּאָסטן פון פרידנס־ריכטער. אין דער אייגענער צייט ווילן מיר אויסדריקן זיין עקסעלענץ אונדזער טיפסטן דאַנק פאַר דעם כבוד וואָס מען האָט אונדז געוואָלט צוטיילן. מיר בעטן, אַז זיין עקסע־

3) The Archives, Series "Q", vol. 209-1, p. 68.

לענץ זאָל אויף וועלכן ניט איז אופן אזוי גוט זיין פאַרברייגגען די פראַגע פארן ענגלישן פארלאמענט, כדי אז מען זאָל באַזייטיקן די דאַזיקע איינ־ציקע דיסקוואליפיקאציע פון יידן, וואָס איז אין דער פראָווינץ נאָך פארבליבן, און אַז עס זאָל מער ניט קאָנען זיין קיין מניעה קעגן זייער פארנעמען פאַרטרויטע אַמטן אין דער פראָווינץ.

„מיר האָבן דעם כבוד צו זיין אאז״וו, אאז״וו.

בנימין הארט

מ. י. העיס.

„צו לייטענאנט־קאָל. קרעיג,

ציוויל־סעקרעטאר,

קוויבעק״. 4)

דער „פראָפעסיאָנעלער הער״ וואָס איז דערמאָנט איןביידע בריוו, איז געווען אהרן־פיליפ הארט, א באוואוסטער אדוואָקאט דאן אין מאָנטרעאָל. מען האָט צו אים, קאָנטיק, זיך געווענדט מיט דער פראַגע ווי צו איינעם וואָס איז געווען באהאוונט אין געזעץ. אנאליזירנדיק די אלע אקטן אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן יידן, קומט ער צום אויספיר, אז — „אונטער די עקזיסטירנדי־קע אומשטאנדן בין איך אנטשיידן איבערצייגט, אַז פערזאָנען פון יידישן גלויבן קאָנען ניט דורכמאכן די שבועה וואָס איז נויטיק ביים ווערן פרידנס־ריכטער, ביז מען וועט ניט אָננעמען קיין געזעץ וואָס וועט מאַכן קלאָר, אַז די ווערטער מכוח וועלכע עס האנדלט זיך, קאָן מען פון דער שבועה אויסלאָזן״. 5)
אין אָט דעם זין איז לאָרד איילמער וועגן דעם מודיע געווען דעם קאָלאָ־ניאל־סעקרעטאָר. ער איז געווען זיכער אַז די רעגירונג אינדערהיים וואָלט געקאָנט וואָס טאָן, כדי צו באַזייטיקן די לעצטע שוועריקייט וואָס איז די יידן אין קאנאדע געשטאנען אין וועג צו קאָנען געניסן אלע רעכט פון בריטישע בירגער.

ניט געקוקט אויף דעם וואָס די עקזעקוטיווע רעגירונג פון נידער־קא־נאַדע איז געווען פולשטענדיק זיכער, אַז עס איז געווען נויטיק צו פאריכטן דעם אומרעכט צו וועלכן די יידן זיינען אויף דעם אופן געווען אויסגעזעצט, איז דאָס דאָך ניט צוגעגאנגען אזוי גרינג. די אָנגעלעגנהייט, וואָס האָט גע־האט ארויסגערופן אזא פארצויגענעם אָפיציעלן בריוו־ועקסל, האָט זיך גע־שלעפט עטלעכע יאָר. אייניקע האָבן אונטער דער צייט אין דעם פארגעסן, בעת אנדערע האָבן עס אָנגענומען, אז מען קאָן דערין לחלוטין גאָרנישט טאָן. איז דאָך דאָ ניט געווען געגנוג בלויז דאָס וואָס די עקזעקוטיווע מאכט האָט זיך גע־

4) דאָרטן, ז. 70.

5) דאָרטן, ז. 72.

סטאַרעט אויף אַלע אופנים, אַז מען זאָל די זאַך פֿאַריכטן, און וואָס קיינער האָט ניט געהאַט אויסגעזעצט קעגן דעם, אַז יידן זאָלן יאָ קאָנען פֿאַרנעמען פֿאַרשיידענע עפֿנטלעכע אמטן.

אין חודש יוני 1837 האָט ארטור וועלינגטאָן הארט, א זון פֿון בנימין הארט, וועלכער האָט דעמאָלט זיך געפֿונען אין ענגלאַנד, דערהאַלטן א בריוו וואָס איז געווען געשריבן אין נאָמען פֿון לאָרד גלענעלג. אין דעם בריוו, וואָס האָט געטראָגן די דאַטע פֿון דעם 22טן דעם אייגענעם חודש, האָט מען אים מודיע געווען, אַז די ענגלישע רעגירונג קאָן דאָ לײדער גאָרנישט העלפֿן. „עס בלייבט פֿאַר דער לעגיסלאַטור פֿון נידער־קאַנאַדע און ניט פֿאַר דער רעגירונג פֿון איר מאַיעסטעט״, האָט מען אים דאָרטן געשריבן, „צו ענדערן די שבועה וואָס פֿאָדערט זיך פֿון פּערזאָנען וואָס ווערן באַשטימט פֿאַר פּרידנס־ריכטער אין די גרענעצן פֿון יענער פּראָווינץ. ווי שטאַרק מיר זאָלן ניט באַדויערן דאָס וואָס פּערזאָנען פֿון יידישן גלויבן ווערן דאָ אויסגעשלאָסן, איז עס אָבער ניט אין דער מאַכט פֿון זיין עקסעלענץ זיי צו העלפֿן״. 6)

אָבער די מי וואָס מען האָט פֿאַרוועגדט איז פֿאָרט ניט געווען אַרויס־געוואָרפֿן, און די אַרבעט האָט ענדלעך געטראָגן פּרוכט. א קורצע צייט גלייך נאָך דעם, דעם 5טן אויגוסט דעם אייגענעם יאָר, זיינען משה י. העיס און בנימין הארט ביידע באַשטימט געוואָרן פֿאַר פּרידנס־ריכטער — די ערשטע יידן אין קאַנאַדע, וועמען מען האָט דעם דאָזיקן כבוד צוגעטיילט. און א כבוד איז דאָס געוויס געווען, מחמת דער דאָקומענט וואָס האָט זיי דער־הויבן צו דער מאַגיסטראַטור איז געוואָרן אונטערגעשריבן פֿון קעניגין וויק־טאָריע אַליין. אונטער די יידן פֿון קאַנאַדע האָט דאָס דאַן אַרויסגערופֿן א גע־פֿיל פֿון טיפֿסטער דאַנקבאַרקייט. זיי האָבן דערמיט געוויזן ווי שטאַרק זיי האָבן דאָס אָפּגעשעצט, און אַז זיי האָבן דאָס מצד דער ענגלישער קעניגין באַטראַכט פֿאַר א באַזונדערס פֿריינטלעכן אַקט לגבי זיי. מען האָט זיי דאָ צוגעטיילט א פּריווילעגיע, וואָס אפֿילו די יידן אין ענגלאַנד גופא האָבן דע־מאָלט נאָך ניט געהאַט.

אונטער דער דאַטע פֿון 24טן דעצעמבער 1837 שרייבט ארטור וועּ־לינגטאָן הארט צו לאָרד גלענעלג אין אביסל א מליצהדיקן טאָן, איבער־געבנדיק אים דעם דאַנק פֿון די קאַנאַדער יידן:

„איך האָב דערהאַלטן א וויכטיקן בריוו פֿון קאַנאַדע וועלכע גע־פֿינט זיך איצט אין אָפֿענעם אויפֿשטאַנד, און דאָס באַוועגט מיך פֿון דאָרטן צו קאָפּירן און פֿאַר אייך פֿאַרלייגן יענע שטעלן וואָס קאָנען אינטערעסירן די רעגירונג. איידער אָבער איך טו דאָס, מיין לאָרד, האָב

6) דאָרטן, באַנד 3־242, ז. 827.

איך א פערזענלעכע פליכט צו דערפילן. איך קאָן זיך בלויז בארופן אויף דעם ווערטל, אז „דער שווערסטער חוב איז דער חוב פון דאנק־באַרקייט, בעת עס איז ניט אין אונדזער מאכט אים צוריקצוצאָלן". דער ערשטער אקט פון אונדזער קעניגין ביים באשטימען פרידנס־ריכטער פאר דעם דיסטריקט פון מאָנטרעאָל — זינט נאָך מיין בריוו צו אייך פון פאַריקן יוני — איז געווען, ארויפצושטעלן אויף דער ליסט דעם נאָמען פון מיין פאָטער, וועלכער איז דורך דעם דערהייבן געוואָרן צו דער מאגיסטראטור. מיין לאָרד, די יידן פון די צפון־אמעריקאנער און מערב־אינדישע קאָלאָניעס פילן זיך טיף פארפליכט צו אייך פאר אייערע פרייוויליקע אָנשטרענגונגען, בעת איר האָט זיך באמיט אז זיי זאָלן קריגן ציווילע און רעליגיעזע פרייהייט, און זיי צוצוטיילן רעכט און פריווילעגיעס וואָס אפילו די יידן פון ענגלאנד האָבן נאָך ניט. אין נאָמען פון מיין פאָטער דריק איך אייך, מיין לאָרד, אויס מיין הארציקסטן דאנק פאר דעם צוגעטיילטן כבוד, און פארזיכער אייך, אז דער צוטרוי פון איר מאיעסטעט און פון אייך אליין צו דער לאָיאַלקייט און איבער־געגעבנקייט פון די יידן וואָס וואוינען אין קאַנאַדע, וועט זיין ניט אומ־זיסט. דער קאַמף וואָס גייט דאָרטן איצט אָן וועט באַווייזן, ווי צוגעבונדן זיי זיינען צו דער רעגירונג אונטער וועלכער זיי האָבן דאָס גליק צו קריגן שוץ". 7)

דערמיט איז פאר די קאנאדער יידן ענדגילטיק פארענטפערט געוואָרן די פראגע, וואָס איז פאר זיי און פאר אַנדערע צום ערשטן ארויפגעשוואוּ־מען מיט א וואָסערע דריי צענדליק יאָר פריער, און וואָס האָט אין איין צייט אפילו ארויסגערופן ניט קיין קליינעם פאָליטישן שטורעם אין לאנד. דורך דעם אקט פון קעניגין וויקטאָריע האָבן זיי דערגרייכט א סטאַ־טוס,ביי וועלכן זייערע רעכט ווי בריטישע בירגער האָבן ביי קיינעם מער ניט געקאָנט דערוועקן קיין שום ספק.

עס איז געווען נאטירלעך, אז דורך די אלע יאָרן וואָס אין נידער־קאַ־נאדע האָט דער יידישער ישוב זיך אלץ מער פארפעסטיקט, און וואָס ער האָט געהאט דורכגעמאכט די דאָזיקע פארשיידענע קאמפן און עטאפן, זאָלן יידן ביסלעכווייז אויך האָבן אָנגעהייבן אריינדרינגען אין אַנדערע ערטער. דאָס איז פאָרגעקומען פאַראַלעל מיט דעם ווי די דאָזיקע ערטער האָבן זיך גע־נומען צעוואקסן און צו זיך צוציען א גרעסערע באפעלקערונג.

מיר האָבן שוין אָנגעוויזן אז דאָס איז געווען סוף אכצנטן יאָרהונדערט,

---

7) דאָרטן, ז. 852.

ווען זיי האָבן צום ערשטן אויך אָנגעהויבן קומען קיין אויבער־קאַנאַדע, דער דאָזיקער טייל לאַנד האָט מיט זיין ניט באַוואוינטער רחבותדיקייט גענו־מען צוציען צו זיך אַסך מענטשן און צווישן זיי אויך איניקע יידן. די לעצטע האָבן פון צייט צו צייט גענומען קומען אַהין, אָפּט פאַרבלייבנדיק אין די מער באַוואוינטע ערטער לייגער ווי געוויינלעך. מיר באַגעגענען פאַלן, וואו דאָ און דאָרט האָט אַ ייד אפילו געפּרוּווט זיך באַזעצן. געפּרוּווט הייסט עס זיך איינלעבן מיטן פּלאַץ און דאָרט ווערן אַ תושב.

ווי מיר האָבן שוין דאָס אָבער געזען, איז דאָס געווען אַ דערשיינונג וואָס האָט ניט געקאָנט לאָזן קיין וואָרצלען. צי די אומשטאַנדן זיינען ניט געווען גענוג גינסטיק, צי אַנדערע וויכטיקע סיבות האָבן דאָ געשפּילט אַ ראָל, אָבער דאָס האָט ניט געפירט צו דער אויסברייטונג פון דער יידישער לעבנס־סביבה איבערן לאַנד, הגם דער באָדן פאַר דעם איז ביסלעכווייז געוואָרן צו־געגרייט.

אין נידער־קאַנאַדע האָט דער יידישער ישוב געדאַרפט דורכמאַכן מע־רערע גלגולים, ביז ער האָט דערגרייכט אַ מדרגה פון פאַרוואָרצלטקייט. געוויינלעך האָבן יידן זיך באַזעצט אין אַ ניי פּלאַץ, קומענדיק אַהין אַ קליינע גרופּקע. אויב דאָס איז געווען אַ יחיד וואָס האָט דער ערשטער געהאַט דורכ־געבראָכן דעם וועג, און אויב ער האָט געזען אַ מעגלעכקייט צו קאָנען דאָרטן פאַרבלייבן, האָט ער דערמוטיקט נאָך אַנדערע אַז זיי זאָלן אַהין קומען. אויף אַ געוויסן אופן איז דאָס אייגענע אויך פאָרגעקומען אין אויבער־קאַ־נאַדע, וועלכע האָט אַזוי שפּעט ווי ערשט אָנהייב נייַנצנטן יאָרהונדערט, אין 1806, נאָך פאַרמאָגט עטוואָס איבער 70 טויזנט נפשות.

עס איז דעריבער זיך לייכט פאָרצושטעלן אַז אויך קיין יאָרק, די שטאָט וואָס מען האָט איר נאָמען אין 1834 איבערגעביטן אויף טאָראָנטאָ, זיינען יידן געקומען אָ צייט איידער דאָרט האָט זיך אָנגעהייבן אַ יידישער ישוב. דאָס האָט געמוזט זיין אַן ערך אין די ערשטע יאָרן פון פאָריקן יאָרהונ־דערט, געוויס ניט קיין סך שפּעטער, הגם עס איז שווער צו באַשטימען די גענויע צייט דערפון. עס איז פּונקט אַזוי שווער צו זאָגן מיט וועלכער ניט איז זיכערקייט, ווער יענע ערשטע יידן זיינען געווען און ווי לאַנג זיי האָבן אין אָנהייב דאָרט זיך אויפגעהאַלטן.

צום ערשטן מאָל ווערן יידן אין טאָראָנטאָ דערמאָנט אין אַ דאָקומענט פון 1817. דאָס איז אַ צושריפט וואָס דער גענעראַל־פּראָקוראָר האָט אי־בערגעשיקט צו מר. קאַמעראָן, דעם רעגירונג־סעקרעטאַר, צוזאַמען מיט די פּראָווינציעלע סטאַטוטן בנוגע חתונות. עס ווערט דאָרט אָנגעוויזן די פאָרם פון ציווילער הייראַט פאַר אַלעמען, אַחוץ פאַר קוויקערס און יידן, מכוח

ווערן עס זאָגט זיך, אז זיי זיינען פון די דאָזיקע געזעצן אויסגענומען, מחמת אין זייער פאַל גילטן די תקנות וואָס זיינען וועגן דעם געווען אין קראַפט אין ענגלאַנד. 8) אין אַנדערע ווערטער הייסט דאָס, אז דער גענעראַל־פּראָקוראָר האָט אינדירעקט דערמאָנט יידן ווי זיי וואָלטן זיך געהאַט געפונען אין אויבער־קאַנאַדע. ער האָט אַנגעוויזן אויף דעם אויסנעם וואָס מען דאַרף מאַכן אין זייער פאַל און אין דעם פאַל פון דער קוויקער־סעקטע ביים אַנווענדן די ציווילע געזעצן דאָרטן. דאַרף מען דערפון דרינגען, אז מען האָט פאַר אים פאַרגעבראַכט א קאָנקרעטן פאַל, צי אפשר צוויי, פון א יידישער חתונה, הגם דער ציווילער סטאַטוס פון יידן איז אפילו אין נידער־קאַנאַדע דאַן נאָך ניט געווען קלאָר?

דער ערשטער ייד, וואָס עס איז באַוואוסט אז ער האָט פרי זיך געפונען אין טאָראָנטאָ, איז דער אויבנדערמאָנטער אַרטור וו. האַרט. לויט דעם שטאָטישן אדרעסבוך פון יאָרק פאַר 1833, האָט ער אין טאָראָנטאָ יענעם יאָר געהאַלטן א פאַרזיכערונגס־אַגענטור אונטער דעם פירמע־נאָמען „א. וו. האַרט און קאָמפּאַניע". מען דאַרף פאַרשטייט זיך, אָננעמען, אז ער האָט דאָרט זיך געהאַט באַזעצט א צייט איידער דער אדרעסבוך איז דערשינען. דער פאַל מיט אַרטור וו. האַרט באַשטעטיקט פולשטענדיק דאָס וואָס מיר האָבן פריער געזאָגט וועגן דעם, אז איינצלנע יידן וואָס האָבן ערגעץ זיך געפונען, האָבן לאַנג זיך ניט אויפגעהאַלטן אויף איין פּלאַץ — סיידן עס זיינען אהין געקומען נאָך יידן. דער זעלביקער א. וו. האַרט, האָבן מיר געזען, האָט אין 1837 זיך אריבערגעקליבן קיין ענגלאַנד. עס איז ניט באַוואוסט ווען ער האָט פאַרלאָזט טאָראָנטאָ, וואו עס האָבן אונטער דער צייט זיך גראָד באַזעצט נאָך יידן. עס איז אָבער יאָ באַוואוסט אז צוריק קיין טאָראָנטאָ איז ער מער ניט געקומען.

פון נאָך נעמען, אויף וועלכע מיר שטויסן זיך אָן אַרום דער זעלביקער צייט, איז צו דרינגען, אז דער יידישער ישוב אין דער היינט צווייטער גרעסטער שטאָט פון לאַנד איז אויפגעקומען אין די דרייסיקער יאָרן. מיר טרעפן עטלעכע דזשאָזעפס, וועלכע זיינען געווען די יידישע פּיאָנערן דאָרטן. זייער קומען אהין, פּונקט ווי פון אַנדערע יידן, איז ניט געווען אַזוי ספּעקטאַקלדיק און איז זיך ניט צוזאַמענגעפאַלן מיט אַזעלכע עפּאָכע־מאַכנדיקע געשעענישן, ווי דאָס איז מיט א וואָסערע זיבעציק יאָר פריער געווען דער פאַל מיט די יידן וואָס האָבן זיך באַזעצט אין מאָנטרעאָל. זיי האָבן אָבער געלייגט דעם גרונטשטיין פאַר א קליינער יידישער קהילה וואָס איז דאָרטן שפּעטער אויסגעוואַקסן.

8) דאָרטן סעריע, באַנד 322, 2־1, ז. 216.

שוין אין יענע יאָרן האָבן די גענומען א היפשן אָנטייל אין דעם קאָ־מערציעלן און אינדוסטריעלן לעבן פון דער יונגער שטאָט. דער דאָזיקער אָנטייל האָט, אמת, זיך ניט געקאָנט פאַרגלייכן מיט דער גאַנץ באַזונדע־רער ראָל, וואָס די ערשטע יידן האָבן געשפּילט אין מאָנטרעאָל, קוויבעק און טהרי ריווערס. פונדעסטוועגן אָבער האָט ער זיך געוואָרפן אין די אויגן. עס איז א פאַקט אויך, אַז דעם ערשטן אָנדייט וואָס מיר האָבן וועגן דעם אַז יידן האָבן אין קאַנאַדע פרי זיך פאַרנומען מיט דער קליידער־אינדוסטריע, וואָס זיי האָבן שפּעטער אַזוי אַנטוויקלט, האָט אונדז געגעבן די אייגענע שטאָט טאָראָנטאָ.

אין 1834 האָט ל. דזשאָזעף דאָרטן געהאַלטן א קראָם. א וויליאַם מייערס, הגם דער נאָמען קלינגט ניט דורכאויס יידיש, איז געווען א דרוקער, און א פּ. י. סאַמועל איז אין אדרעסבוך אָנגעגעבן פאַר געהילף־סעקרעטאַר און רעגיסטראַר, ד״ה ווי ער וואָלט פאַרנומען אַן אָפיציעלן פּאָסטן. מיט אַ יאָר שפּעטער, אין 1835, געפינען מיר דאָרטן די ברידער גודמאַן און שמואל בענדזשאַמין, וועלכע האָבן זיך שפּעטער אריבערגעצויגן קיין מאָנטרעאָל. די בענדזשאַמינס האָבן דאָרטן צוזאַמען געהאַלטן א קליידער־געשעפט אונ־טער דעם נאָמען „בענדזשאַמין בראָדהערס״, וואָס איז געווען צווישן די ערשטע וויכטיקע אונטערנעמונגען פון דעם מין אין טאָראָנטאָ. זיי האָבן בעת דעם אויפשטאַנד אין 1838 געהאַט א קאָנטראַקט פון דער רעגירונג פון אויבער־קאַנאַדע צוצושטעלן מאַנטלען פאַר די סאָלדאַטן.

אין 1838 זיינען קיין טאָראָנטאָ אויך אָנגעקומען העברי א. דזשאָזעף און יהודה ג. דזשאָזעף, וועלכע זיינען געווען וויטע קרובים. יהודה ג. דזשאָזעף איז געבוירן אין ענגלאַנד אין 1798 און ער האָט פון דאָרטן אין 1830 צוזאַמען מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט אין די פאַראייניקטע שטאַטן, וואו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן עטלעכע יאָר. אין 1838 איז ער אַרי־בערגעקומען קיין קאַנאַדע און האָט זיך באַזעצט אין טאָראָנטאָ. יהודה ג. דזשאָזעף איז געווען א פּייאיקער אָפּטיקער און יואוועליר. ער האָט זיך פאַרנומען מיט זיין פאַך און האָט מיט דער צייט אנטוויקלט א זייער דער־פאָלגרייכן געשעפט, האַנדלענדיק מיט צירונג און אָפּטישע אינסטרומענטן. זיין פּלאַץ האָט ער געהאַלטן אויף 56 קינג גאַס איסט.

מר. דזשאָזעף איז געווען א מענטש וואָס האָט דורך זיינע מעלות זיך געמאַכט פּאָפּולער און באַליבט ביי אַלע וואָס האָבן אים געקענט. ער האָט אין ענגלאַנד געהאַט געקראָגן א גוטע דערציאונג, און פון דאָרטן האָט ער מיט זיך אויך מיטגעבראַכט א וואַרעמען חוש פאַר יידישע אינטערעסן, צו וועלכע ער האָט זיך געפילט שטאַרק צוגעבונדן. ער איז געווען זייער אָרטאָ־

דאָקסיש געשטימט און פלעגט צוליב דעם זיך נוהג זיין תמיד צוצושליסן זיין געשעפט פרייטיק פארנאכט פאר שקיעת החמה. ער איז אויך געווען איי־נער פון די ערשטע גרינדערס פון דער יידישער קהילה אין טאָראָנטאָ בעת אַזאַ איז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער דאָרטן אויפגעקומען. אינטערעסאַנט איז, וואָס צווישן די ערשטע אַבאָנענטן פונם „אָקסידענט", וואָס האָט פּרי אין די פערציקער יאָרן אָנגעהייבן ארויסגיין אין פילאַדעלפיע, געפינען מיר אויך די נעמען פון י. ג. דזשאָזעף און יוסף בענדזשאמין, פון טאָראָנטאָ.

הענרי א. דזשאָזעף איז געווען א געבירטיקער פון סאָרעל, קוויבעק. אין 1838 איז ער אריבערגעקומען קיין טאָראָנטאָ וואו ער האָט זיך פארנומען מיט פּוטערוואַרג־האנדל. ער האָט חתונה געהאט מיט א קריסטלעכער מיידל און האָט אויף אַזאַ אופן ביסלעכווייז פארלאָרן דעם קאָנטאַקט מיט אנדע־רע יידן. מיר געפינען אין טאָראָנטאָ אין די דרייסיקער יאָרן אויך נאָך א דזשאָזעף — גרשון דזשאָזעף. ער איז געווען א סטודענט אין דעם „אַפּער קאַנאַדע קאָלעדזש" וואו ער האָט געהאט אריינגעטראָטן כדי פאָרצובערייטן זיך פאר א פּראָפעסיאָנעלער קאַריערע. ער האָט נאָכדעם גענומען א קורס אין טאָראָנטאָ אוניווערזיטעט, וואו ער איז איינער פון די רעגיסטרירטע סטודענטן אָנהייב יאָר 1838. ווען ער האָט געענדיקט דעם קונסט־פאַקול־טעט, האָט ער גענומען א קורס אין יוריספּרודענץ און אויסגעשטודירט אד־וואָקאט. ער האָט חוץ דעם פאר א משך פון פינף יאָר אויך געלערנט אונטער הויפּט־ריכטער מערעדיט און ריכטער מאָנדעלע, כדי צו פארפולשטענדיקן זיך אין זיינע ידיעות וועגן געזעץ. גרשון דזשאָזעף איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע אדוואָקאטן אין לאנד וואָס האָבן געהאט באקומען דעם טיטל „קיו. סי." (קווינס קאָונסילאָר).

אָט די אַלע אויסגערעכנטע זיינען, ווי ווייט דאָס איז באוואוסט, געווען די ערשטע יידן וואָס האָבן זיך באזעצט אין טאָראָנטאָ. עס איז כדאי דאָ אויך צו באַמערקן, אז דאָס ערשטע ליטעראַרישע ווערק, אויב מען קאָן עס אַזוי אָנרופן, וואָס א ייד האָט אין קאַנאַדע אָפּגעדרוקט, איז דערשינען אין יע־נער שטאָט. דאָס איז א פּאַמפלעט פון 61 זייטן וואָס איז אין 1844 דאָרטן ארויס, און איז א „איבערבליק איבער די לערעס און דער פּראָפעטישער כראָנאָלאָגיע פון מר. וויליאם מילער", ווי דאָס ווערק הייסט. 9) דער נאָמען פון דעם מחבר דערפון איז ניט באקאנט. ער באהאלט זיך אונטער דעם פּסעוודאָנים „א איזראַעליט".

9) A Review of the Doctrines and Prophetical Chronology of Mr. William Miller. By an Israelite. Toronto, 1844, 61 pp.

בלויז אַ פּאָר פון די וואָס מיר האָבן דאָ דערמאָנט זיינען געווען דירעקט פאַרבונדן מיט די אָנהייבן פון א יידישער קהילה, וואָס האָט אין טאָראָנטאָ זיך געגרינדעט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער. דער קליינער יידישער קיבוץ דאָרטן האָט צוליב אַזעלכע אָדער אַנדערע סיבות זיך זייער ווינציק פאַר־מערט, און עס האָט מחמת דעם א צייט ניט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן באַזאָרגן זיינע הצטרכותן.

אָבער נאָך אַרום מיטן די פערציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט באַגעגענען מיר צווישן דער דאָזיקער קליינער גרופּע א אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט. דאָס איז געווען יעקב מאיר הירשפעלדער, א באַדייטנדי־קער יידישער געלערנטער און אַ קענער פון אָריענטאַלישע שפּראַכן. ער איז געווען שטאַרק פּאָפּולער אין די אינטעלעקטועלע קרייזן פון טאָראָנטאָ, וואו ער איז אין 1845 געווען א אוניווערזיטעט־אינסטרוקטאָר אין העברעאיש.

דעם זעלביקן יאָר האָט ער אויך אָפּגעדרוקט א ווערק צו לערנען דייטש, אויף וועלכן עס ווערט צוזאמען מיט זיין נאָמען אָנגעגעבן זיין טיטל — „אינסטרוקטאָר אינם אוניווערזיטעט פון קינגס קאָלעדזש, טאָראָנטאָ, און לערער פון אראביש, סיריש און דייטש". ביים סוף בוך געפינט זיך א מוס־טער־זייט פון א העברעאישער גראַמאַטיק וואָס ער האָט געהאַט צוגעגרייט אַרויסצוגעבן. ער האָט שפּעטער פאַרעפנטלעכט נאָך אַסך אַנדערע אַרבעטן פון באַדייטנדיקן ווערט. 10)

10) DAVID ROME, "Jacob Maier Hirschfelder", in Daily Hebrew Journal, Toronto, December 12, 1940.

קאַפּיטל עלף

יידן און דער אויפשטאַנד פון 1837

נאָך אַרום סוף 18טן יאָרהונדערט האָבן אין דער קאַנאַדער לופט גע־נומען ווייען שטאַרקע דעמאָקראַטישע ווינטן, וואָס האָבן אַהער זיך דער־טראָגן פון פאַרשיידענע זייטן. די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציע איז גע־ווען אין פולן גאַנג בעת מען האָט קאַנאַדע באַוויליקט דעם „קאָנסטיטוציאָ־נעלן אַקט״ פון 1791. די אַמעריקאַנער רעוואָלוציע האָט זיך געהאַט געענ־דיקט מיט איינִיקע יאָר פריער, אָבער זי האָט אויף די מוחות פון די קאַנאַ־דער, ווי מען האָט זיך עס געקאָנט משער זיין, איבערגעלאָזט גאַנץ קאָנטיקע שפּורן. מען האָט וועגן דעם גוט געוואוסט אין ענגלאַנד. מען האָט אין לאָנדאָן אַפילו זיך ניט אויפגעהערט צו שרעקן, אַז סוף כל סוף זאָל אויך די דאָזיקע קאָלאָניע זיך ניט אָנשליסן אָן די אַמעריקאַנער שטאַטן. האָט מען דאָרטן דעריבער געגומען זוכן תחבולות קעגן דעם. מען האָט גענומען טראַכטן וועגן געבן די קאַנאַדער איינוואוינער אַ פרייע ציווילע רעגירונג.

אין קאַנאַדע גופא אגב האָבן דאָס גענומען פאָדערן אפילו די „יונייטעד עמפּייר לאָיאַליסטן״, די וואָס האָבן בעת דעם אַמעריקאַנער אומאָפּהייג־גיקייט־קריג געוועלט פאַרבלייבן טריי צו ענגלאַנד און זיינען אריבערגע־קומען זיך באַזעצן אַהער. אויך זיי האָבן גענומען אַרויסווייזן סימנים פון אומצופרידנקייט מיט די אַלערליי מאַכינאַציעס פון דעם עקזיסטירנדיקן פּאָ־ליטישן סיסטעם פון לאַנד, און מיט דעם, ווי אַזוי דאָס דאָזיקע סיסטעם איז פון געוויסע מענטשן מיט איינפלוס אַזוי לייכט אויסגענוצט געוואָרן פאַר זייערע קאָרופּטע אינטערעסן.

צעטיילט און צעריסן איז דאָס לאַנד דעמאָלט געווען פון אינעווייניק. דאָס איז דערצו געווען אַ צעריסנקייט וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון טיף־פאַרוואָרצלטע סיבות. ביידע נאַציאָנאַלע פראַקציעס, די ענגלישע און די פראַנצויזישע, זיינען דערפאַר געווען כמעט ווי צוגעגרייט כדי אין 37־1838 אויפצונעמען דעם רוף פון זייערע רעוואָלוציאָנערע פירערס, פון פּאַפּינאָון אין נידער־קאַנאַדע און פון מעקענזין אין אויבער־קאַנאַדע. זיי האָבן אָבער לכתחילה אַליין ניט געוואוסט וואָס זיי האָבן געוואָלט. זיי האָבן זייערע צילן

זיך ניט קלאָר פאָרגעשטעלט. ערשט ווען די ליניע צווישן זיי און דער הערשנדיקער מאַכט איז געוואָרן אַלץ שאַרפער, ווען די אָנפירערס פונם אויפשטאַנד זיינען אַרויס מיט מוטיקע, ראַדיקאַלע רופווערטער, האָבן זיך גענומען הערן קאָנקרעטע פאָדערונגען וואָס מען האָט גענומען שטעלן דעם מוטערלאַנד.

די אומצופרידענע מאַסן וואָלטן אין אָנהייב זיך באַנוגנט מיט ווינציק, ווען מען זאָל דאַן דאָס זיי געוועזן געבן. זיי האָבן פאַרלאַנגט בלויז א פאַר־אַנטוואָרטלעכע פאָלקס־רעגירונג און מער פאָליטישע פרייהייט פאַר זיך. שפּעטער אָבער, ווען אי פּאַפּינאָ, אי מעקענזי זיינען פארכאַפּט געוואָרן פון זייער אייגענעם רעוואָלוציאָנערן אימפּעט, ווען זיי האָבן גענומען אויפבוג־טעווען דאָס פאָלק און גענומען ריידן אין זיין נאָמען, האָבן זיי גענומען פאָ־דערן א פרייע דעמאָקראַטישע רעפּובליק לויט דעם מוסטער פון דער דער־בייאיקער אַמעריקאַנער רעפּובליק.

דער אמת מוז אָבער געזאָגט ווערן, אז וואָס איז שייך אפילו די קאַנאַ־דער פראַנצויזן, איז זיי לכתחילה גאָר ניט איינגעפאַלן צו וועלן זיך אָפּ־רייסן פון ענגלאַנד. זיי זיינען מיט ענגלאַנדס הערשאַפט זיכער געווען אסך מער צופרידן ווי מיט דעם פריערדיקן פעאָדאַלן סיסטעם צו וועלכן זיי זיי־נען געווען פארשקלאַפט, און אונטער וועלכן זיי זיינען פון אלערליי לאַנד־באַראָנען עקספּלואַטירט געוואָרן אויף דעם שרעקלעכסטן אופן. 1) חוץ דעם, האָט די קאַטאָלישע קירך, על פּי דעם „קוויבעק אקט" פון 1774, באַקומען אַלע די פּריווילעגיעס וואָס זי האָט באַדאַרפט. דער זעלביקער „אַקט" האָט אין קוויבעק אויך איינגעפירט דעם פראַנצויזישן ציווילן געזעץ, אַזוי אַז די קאַנאַדער פראַנצויזן האָבן מיט זייערע נייע פאָליטישע באַלעבאַטים אודאי געקאָנט זיין צופרידן.

אָבער דאָס וואָס די מאַסן האָבן ניט געפאָדערט, ווייל זיי זיינען דער־צו געווען פאָליטיש נאָך ניט דערוואַקסן, 2) האָבן גענומען פארלאַנגען די יעניקע וואָס האָבן גערעדט אין זייער נאָמען. און זיי, די מאַסן, די פראַנצויזן פון קוויבעק, האָבן זיך גיך אונטערגעגעבן דעם איינפלוס פון די צו וועמעס וואָרט זיי האָבן זיך צוגעהערט. פּאַפּינאָ, זשאַק וויזשע, דיווערנע, וואָלפרעד נעלסאָן, מאַרען, טאַשע, זשאַרזש קארטיע און אַנדערע — זייער וואָרט האָט געהאַט א מאָדנעם כישוף פאַר זיי. אונטער זייער וואָרט האָבן זיי דערפילט אז זיי זיינען געוואָרן א כוח, און זיי האָבן געוואָלט דאָס אויסנוצן כדי צו

1) ALFRED D. DECELLES. A Chronicle of the Lower Canadian Rebellion. Toronto, 1920, pp. 2-3.

2) FRANK BASIL TRACY, Tercentenary History of Canada. Vol. III, p. 801.

צווינגען אַנדערע אז מען זאָל מיט זיי זיך רעכענען. אונטער דעם כישוף פון דעם דאָזיקן וואָרט איז פאר זיי אויך אויסגעוואקסן דער גאנצער קאָמ־פלעקס פּראָבלעמען פון ראַסע, פון קולטור, פון שפּראַך, אפילו פון רעליגיע — אָט דער קאָמפּלעקס, מיט וועלכן זיי קאָנען נאָך ביז היינטיקן טאָג זיך קיין עצה ניט געבן — און וואָס זיי האָבן דערזען ווי א וואַנט צווישן זיך און די אַרום זיי.

וואָס פאר א ראָל האָבן די יידן געשפּילט ביי דעם אלעמען, ד״ה ביים העלפן צוגרייטן יענע שטימונג אין וועלכער עס איז געוואָרן מעגלעך דער רעוואָלוציאָנערער אויסבראַך, און אויך אין די עצם אומרועו, ווען אַזעלכע האָבן שפּעטער ארומגעכאַפּט דאָס לאנד?

מיר האָבן שוין פארבייגייענדיק דאָ דערמאָנט אי דעם „קוויבעק אקט״ פון 1774, אי דעם „קאָנסטיטוציאָנעלן אקט״ פון 1791, וועלכע ענגלאנד האָט געהאט באַוויליקט קאַנאַדע. אָבער נאָך א צייט פריער איידער זי האָט דאָס געטאָן, איז אין דער קאנאדער קאָלאָניע שוין געווען אָנגעגאנגען א באַוועגונג, וואָס האָט געזוכט אויף דער בריטישער מאַכט אויסצונוצן א גע־וויסן דרוק — אין אַנהייב א מילדן, א פריינטלעכן — אז זי זאָל דאָס טאָן. און שוין אין דער דאָזיקער באַוועגונג האָבן יידן, ווי מיר האָבן שוין דאָס געזען, 3) אין א גרויסער מאָס זיך באטייליקט און זיך געוואָרפן אין די אויגן גאָר ניט לויט דעם ערך פון זייער גאנץ קליינער צאָל.

שפּעטער, בעת די באוועגונג פאר דעם איז זיך צעוואַקסן, בעת דאָס גאנצע לאנד איז ארומגעכאַפּט געוואָרן פון דעם גייסט פון רעוואָלט, געפינען מיר זיי צווישן די מיט וועמען די רעוואָלוציאָנערע פירערס האָבן זיך באַ־ראָטן וועגן דעם אויפשטאַנד ווען זיי האָבן אים גענומען צוגרייטן. מיר גע־פינען זיי אָבער אויך צווישן די סאַמע מוטיקסטע לאָיאַליסטן, די וואָס האָבן געקעמפּט פאר דעם אז די קאָלאָניע זאָל פארבלייבן בריטיש און זיך ניט אָפּרייסן פון דעם מוטערלאנד, ווי מען האָט מורא געהאט אז דאָס זאָל פּאַסירן. עס איז באוואוסט, אז א צאָל יידן האָבן אין די מיליטערישע אָפּטיילן אויף דעם לאָיאַליסטישן צד אויך פארנומען הויכע פּאָסטנס.

ארום דער צייט וואָס עס האָט געהאט אויסגעבראָכן דער אויפשטאנד פון 37־1838, האָבן אין דער קאנאדער קאָלאָניע זיך געמוזט געפינען בערך א צוויי הונדערט יידישע נפשות, צי אפשר נאָך ווינציקער. וואָס זייער איי־גענע שטעלונג זאָל ניט האָבן געווען זיין צו דעם וואָס אין לאנד איז פאָר־געקומען און צו די פּרינציפּן וואָס זיינען דערביי געווען פארוויקלט, איז אָבער געווען ניט מער ווי נאַטירלעך אז זיי זאָלן צו די דאָזיקע פּאַסירונגען,

3) זע קאַפּיטל זעקס פון דער דאָזיקער ארבעט.

וואָס האָבן ארום זיי זיך געהאַט אָפּגעשפּילט, ניט קאָנען בלייבן גאָר גלייכגילטיק.

עס איז דאַן געווען ערשט א פּאָר יאָר, זינט מען האָט יידן אין קאַנאַדע געגעבן גלייכע פּאָליטישע רעכט. זיי האָבן גוט געוואוסט ווי לאַנג און ווי שווער זיי האָבן פאַר דעם געדאַרפט קעמפן, וויפל יאָרן עס זיינען געווען אוועק אין די ביטערסטע סכסוכים, וואָס זיינען אין לאַנד געווען אָנגעגאַנגען, אין דער פאַרביסענער מלחמה וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן אין דער פּרעסע, אין פּאַרלאַמענט און אין די פּאָליטישע קרייזן בכלל, ביז זיי האָבן ענדלעך דערגרייכט דעם ציל — זיי זיינען געוואָרן גלייכבאַרעכטיקטע בריטישע בירגער. ווי באַוואוסט, איז עס געווען איינער פון די לעצטע אַדמיניסטראַטיווע אַקטן פון לאָרד איילמער, צו געבן זיין הסכמה אויף דעם ביל וואָס דער פּאַרלאַמענט פון קוויבעק האָט געהאַט דורכגעפירט, באַווייליקנדיק יידן גלייכע רעכט. די יידן האָבן דערפאַר ניט געקאָנט ניט פילן קיין באַזונדערן דאַנק צו דער אָפּיציעלער מאַכט, און צו ענגלאַנד אין אַלגעמיין, פאַר דעם דאָזיקן ליבעראַליזם וואָס מען האָט לגבי זיי אַרויסגעוויזן.

אין דער אייגענער צייט אָבער האָבן זיי אויך ניט געקאָנט ניט האָבן אין זינען א געוויסן כאַראַקטעריסטישן פאַקט, וואָס האָט געהאַט א שייכות מיט די באַזונדערע אומשטאַנדן וואָס האָבן איצט געהערשט, און וואָס האָבן גורם געווען, אַז אין קאַנאַדע זאָלן יידן באַקומען גלייכע רעכט — פיל פריער נאָך אפילו ווי אין ענגלאַנד. זיי האָבן ניט געקאָנט פאַרגעסן, אַז די גלייכע רעכט האָבן זיי א דאַנק דער פראַנצויזיש־ריידנדיקער מערהייט אין פּאַרלאַמענט, מיט דעם פּאַרזיצער לואי־זשאָזעף פּאַפּינאָ בראש, וואָס האָבן געשטימט פאַר דעם אַז מען זאָל זיי אין נידער־קאַנאַדע מאַכן פאַר גלייכע בריטישע בירגער, ווי זיי האָבן דאָס פאַרלאַנגט.

דערפאַר, ווען מען האָט אין דער לופט געקאָנט נעמען שפּירן די אָנקומענדיקע אומרוען, ווען עס איז געוואָרן קלאָר, אַז קאַנאַדע הייבט אָן פאַרכאַפּט ווערן פון די ווינטן וואָס האָבן צו איר זיך געהאַט דערטראָגן ווי אַ פאַרשפּעטיקטער, אָבער דאָך שטאַרקער אָפּקלאַנג אי פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, אי פון דעם אַמעריקאַנער אומאָפּהענגיקייט־קריג — זיינען די יידישע געפילן געווען אַביסל צעטיילט. עס איז א טעות צו מיינען, ווי דאָס איז געוויינלעך געווען אָנגענומען, אַז די יידן האָבן גענומען אָנטייל בלויז אויף דעם לאָיאַליסטישן צד אליין. די יידישע סימפּאַטיעס זיינען אויך געווען מיט די פראַנצויזישע פּאַטריאָטן, אויף ווי ווייט זיי האָבן אין די פאָדערונגען פון די לעצטע געקאָנט זען דאָס וואָס זיי האָבן באַטראַכט פאַר גערעכט און פאַר יושרדיק.

דאָס איז באזונדערס געווען דער פאַל אין יענע טיילן פון דער נידער־קאַנאַדער פראָווינץ, וואו עס איז זיי אויסגעקומען צו געפינען זיך צווישן א דורכאויס פראנצויזיש־ריידנדיקן עלעמענט. און דאָס האָט אפשר אנ־דערש ניט געקאָנט זיין, וויסנדיק אז זיי האָבן געדארפט זיך רעכענען מיט די סענטימענטן און די געפילן פון די צווישן וועמען זיי האָבן געוואוינט.

אויף א כאראקטעריסטישן אופן באלייכט דאָס פאר אונדז דער באוואוס־טער פראַנצויזיש־קאנאדער היסטאָריקער באַנזשאמען סילט, דורך א זייער טשיקאַווער געשיכטע וואָס ער גיט איבער אין איין פלאַץ פון זיינע געזאמלטע היסטאָרישע שריפטן. ווי מען קאָן דערפון דרינגען, זיינען די וויכטיקסטע פלענער פאר דער גאַנצער טעטיקייט פון די פראנצויזישע פאטריאָטן ביז צום אויסבראָך פון דעם פאקטישן אויפשטאנד, אויסגעארבעט געוואָרן אין הויז פון יחזקאל האַרט, וועלכער האָט ארום יענער צייט זיך גערעכנט צווישן די חשובסטע און סאַמע געאכטסטע בירגער פון טהרי ריווערס.

דאָס קלינגט אייגנטלעך מאָדנע און איז גאַנץ להיפוך צו דעם פאטריאָ־טיזם אָדער דער בריטישער לאָיאלקייט, וואָס מען האָט דער הארט־משפחה געוויינלעך צוגעשריבן. איז עס דאָך א פאקט וואָס איז גוט באוואוסט, אז ביי די הארטס אין טהרי ריווערס האָבן תמיד פּארקערט געסט אפילו פון דער קעניגלעכער פאמיליע און פון דער העכסטער ענגלישער אריסטאָקרא־טיע. יחזקאל הארט אליין איז געווען נאָענט באפריינדט מיט א פריערדיקן קאַנאַדער גאָווערנאָר, סיר דזשיימס קרעיג, און מיט די מאכט־האָבערס אין קוויבעק. סיר דזשיימס קרעיג, ווי דאָס איז אויך באוואוסט, האָט צוליב אים אפילו געהאַט געפירט א פערזענלעכן קריג מיט דער פראנצויזישער מער־הייט אין פארלאמענט. אפנים אָבער, אז דער סענטימענט פאר דער באַ־וועגונג וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פון די רעוואָלוציאָנערן איז צווישן דער פראנצויזישער באַפעלקערונג אין אָנהייב געווען אַזוי שטארק, אז די וואָס זיינען מיט דער דאָזיקער באַפעלקערונג געקומען אין שטענדיקן באריר, האָבן דאָס ניט געקאָנט אויסמיידן. דער דאָזיקער סענטימענט איז געוויס געווען שטאַרק אין אַזאַ פלאַץ ווי טהרי ריווערס, און יחזקאל הארט איז דער־פון באַאיינפלוסט געוואָרן, ער איז פון דעם אפילו מיטגעשלעפּט געוואָרן.

באַנזשאמען סילט דערציילט, אז אַרום 1835, ווען אַלע זיינען געווען אויפגערודערט צוליב דעם רעוואָלוציאָנערן מאניפעסט אָדער מעמאָראנ־דום, די באַרימטע „צוויי און ניינציק רעזאָלוציעס", איז יחזקאל האַרט גע־שטאַנען אין דער נאָענטסטער פארבינדונג מיט די רעוואָלוציאָנערע פי־רערס. הגם די שטימונג איז דאַן געווען א זייער אָנגעצויגענע, א פארשארפ־טע, און מען האָט אויף די יעניקע וואָס זיינען פאר דעם געווען פאראנט־

וואָרטלעך, געקוקט ווי אויף פּאָליטיש־געפּערלעכע מענטשן, האָט ער ווי עס זעט אויס, דאָך געהאַט אָנגעהאַלטן מיט זיי א פּערזענלעכן קאָנטאַקט און זיך מיט זיי געפונען אין די פריינדלעכסטע באַציאונגען.

דאָס איז געווען דער עיקר דורך די „צוויי און נײַנציק רעזאָלוציעס״, וואָס דער זייער פאַרביטערטער פּאָליטישער קאַמף אין דער פאָלקס־פאַרזאַמלונג פון נידער־קאַנאַדע האָט געהאַט דערגרייכט זײַן קלימאַקס. אויף פּאַפּינאָן און אויף די וואָס זײַנען געשטאַנען מיט אים האָט מען דאַן שוין געקוקט ווי אויף די פאַרביסענע, אומקאָמפּראָמיסלעכע שונאים פון ענגלאַנד. אָבער אַרום יענער צייט האָט יחזקאל הארט דוקא פאַרופן צו זיך אין הויז די וואָס האָבן געפאָדערט אומלאָיאַלקייט און געהעצעט דאָס פאָלק צו רע־וואָלוציע, און ער האָט פון זייערטוועגן געמאַכט א הוליאַנקע אויף דעם גאָר גרויסן שטייגער. עס האָבן זיך דאָ געהאַט געפונען די סאַמע קעפּ פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג — פּאַפּינאָ, דער באַוואוסטער פראַנצויזיש־קאַנאַדער שריפטשטעלער זשאַק וויזשע, וועלכער איז אויך געווען ערשטער מעיאָר פון מאָנטרעאָל, רוא דע פּאָרטעלאַנס, און אסך אַנדערע. מען האָט אהער אויך געהאַט געלאַדן אַלע ענגליש־ריידנדיקע בירגער פון טהרי ריי־ווערס, אָבער מיט איין איינציקן אויסנעם האָבן זיי צוליב פּראָטעסט זיך אָלע אָפּגעזאָגט צו קומען. זיי האָבן ניט געוועלט נעמען קיין אָנטייל אין אַזאַ, ווי זיי האָט זיך אויסגעזען, ניט גאָר כשרן אונטערהאַלט. זיי איז געווען שטאַרק דערווידער דער געדאַנק, אז אין דעם הויז פון יחזקאל הארט, א הויז וואו די גאַנצע ענגלישע אַריסטאָקראַטיע פון לאַנד פלעגט זיך אָפּט צו־נויפקומען, זאָל מען פּראַווענען אַזאַ שמחה לכבוד די פירער פון רעוואָ־לוציע. 4)

וואָס פאַר אן איינדרוק זײַן דעמאָלטיקע האַנדלונג האָט געקאָנט אי־בערלאָזן אויף די ענגלישע קרייזן מיט וועלכע ער איז געווען געקניפּט און געבונדן, איז ניט שווער צו זאָגן. אָט דעם דאָזיקן פאַר זיי פאַרדריסלעכן פאַקט האָט מען דאָרט ניט געקאָנט באַטראַכטן אַנדערש, סיידן אַז האָרט האָט זיך אָפן געשטעלט אויף דער זייט פון די וואָס האָבן געפירט אן אַנטי־בריטישן קאַמף.

אן אַנדער פאַקט וואָס באַנזשאַמען סילט גיט איבער, איז וועגן דער ראָל פון יחזקאל הארטס זון, אַדאָלף־מרדכי הארט, וועלכער איז געווען א זשורנאַליסט און אַ באַוואוסטער אַדוואָקאַט אין טהרי ריווערס. אין 1837 איז ער פיל מאָל אויפגעטרעטן אין געריכט, פאַרטיידיקנדיק ארעסטירטע רע־

4) BENJAMIN SULTE, Pages d'histoire du Canada, 1891, p. 424; idem, Mélanges historiques, vol. 19, pp. 54-55.

בעלן, בעת איינעם אַט אַזאַ פּראָצעס, איז ער אפילו אליין באשטראָפט גע־וואָרן מיט א שעה געפענגעניש און צו באַצאָלן פינף לואיס פאר „קאָנ־טעמפּט אָוו קאָורט״. 5) געוויינלעך איז עס געווען אָנגענומען, אז בלויז אדוואָקאטן וואָס האָבן סימפּאטיזירט מיט די צילן פון די רעבעלן האָבן געפּועלט ביי זיך, אַז זיי זאָלן פאר די לעצטע אויפטרעטן אין געריכט און זיי פארטיידיקן. אזוי האָט מען דאָס געהאַט פארשטאנען, און פון דעם שטאנדפּונקט האָט מען אנדערש אויך ניט געקאָנט באטראכטן די האנד־לונג פון דעם יידישן אדוואָקאט אין טהרי ריווערס.

אינטערעסאנט איז אויך וואָס ביי א רעוואָלוציאָנערער פארזאמלונג וואָס איז דעם 5טן אפּריל 1834 אָפּגעהאלטן געוואָרן אין טהרי ריווערס, זיינען משה הארט (א ברודער פון יחזקאל הארט) און העגרי יודא, אן אד־וואָקאט אין יענער שטאָט, אַרויסגעטרעטן מיט פייערדיקע רעוואָלוציאָנע־רע רעדעס. זיי האָבן אין ביטערע ווערטער פארדאמט די ביוראָקראטישע מעטאָדן פונם רעזשים אין קוויבעק און זיינע אויסנוצונגען פון מאַכט. 6) זייערע רעדעס זיינען פאר אלע בייגעוועזענע געווען א שטארקע איבערראַ־שונג. ביידע האָבן דערמיט געוויזן, ווי נאָענט עס זיינען זיי געווען די צילן פון דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג.

דאָס איז געווען נאָך ארום דער צייט, ווען די גאַנצע פראנצויזיש־קאַ־נאַדער אינטעליגענץ איז געווען פארכאַפּט פון די דעמאָקראטישע לאָזונגען מיט וועלכע פּאפּינאָ און זיינע פריינט זיינען געווען ארויסגעקומען. די דאָזיקע אינטעליגענץ איז דאן געווען שטארק אידעאַליסטיש געשטימט. זי האָט געהאַט געחלומט פון אסך זאַכן. שפּעטער, בעת זי האָט דערזען אז אירע חלומות ווערן צערונען און זי האָט זיך גענומען אונטערגעבן, איז איר ענטוזיאזם אַוועק ווי רויך. עס דאַרף דערפאר ניט וואונדערן ווען מיר דערוויסן זיך, אז בעת אין טהרי ריווערס איז די שטימונג געוואָרן אן אנ־דערע און דער גייסט וואָס האָט דאָרט פריער געהאַט אינספּירירט דעם פראַנצויזישן עולם איז פארשוואונדן, האָבן אויך משה הארט און העגרי יודא פארגעסן אין זייערע פריערדיקע רעוואָלוציאָנערע רייד.

אָבער די דאָזיקע אלע עפּיזאָדן און אינצידענטן זיינען כאראקטעריס־טיש. זיי דערציילן אונדז וועגן דער ראָל וואָס יידן האָבן געשפּילט בעת אַט יענער צייט פון אומרו און אויפרעגונג אין דער קאַנאַדער קאָלאָניע. ניט קיין סך האָבן פונדעסטוועגן זיך געלאָזט מיטרייסן מיט דעם רעוואָלוציאַ־

5) Idem, Pages d'histoire du Canada, 1891, p. 430.

6) HERVE BIRON, "Les troubles de 1837", L'Action catholique, Québec, 18 avril 1937.

נערן שטראָם. דער גרויסער רוב פֿון צווישן זיי, מוז מען דאָ אונטער־שטרייכן, זיינען דווקא מיטגעגאַנגען מיט די מערערע. אין דעם האָט זיך אויסגעדריקט זייער באַציאונג צו דעם לאַנד, צו וועלכן זיי האָבן געהאַט געגנוג גרונט צו פֿילן זיך אַ צוגעבונדן, אַ דאַנקבאַר — פֿאַר די פֿרייהייטן וואָס מען האָט זיי דאָ געגעבן. דאָס רוב ענגלישע ייִדן, איז דאָס פֿון זייער זייט אויך געווען ניט מער ווי נאַטירלעך. זיי האָבן גלייך ביי די ערשטע סימנים פֿון דעם אויפֿשטאַנד זיך אָנגעשלאָסן אין די לאָיאַלע רייען, צו־שטייענדיק צו די וואָס זיינען פֿאַרבליבן טריי צו ענגלאַנד און געוואָלט קעמפֿן פֿאַר דעם, אַז קאַנאַדע זאָל פֿאַרבלייבן אַ טייל פֿון דער אימפּעריע.

אין די געשעענישן פֿון 1838־37 האָבן די ייִדן דערפֿאַר זיך געמוזט אָנזען. זייערע נעמען מען באַגעגנט אין פֿאַרבינדונג מיט וויכטיקע מיליטערישע אָפּעראַציעס. אויף ווי ווייט זייער קליינע צאָל האָט דאָס דער־לויבט, האָבן זיי זיך געפֿונען כּמעט אומעטום וואו הילף איז גיך אָרגאַני־זירט געוואָרן, כּדי צו פֿאַרטיידיקן די בריטישע אינטערעסן. מיט אָט דער אויפֿפֿירונג האָבן זיי אויף די ענגלישע קרייזן געמאַכט אַ באַזונדערס גוטן איינדרוק.

ייִדן האָבן זיך געפֿונען אין אַסך פֿון די באַטאַליאָנען, וואָס די לאָ־יאַלע בירגער האָבן אויף גיך צוזאַמענגעשטעלט. זיי זיינען ביי מערערע וויכטיקע פּונקטן אויך געווען פֿאַרבונדן מיט דער הויפּט־קאָמאַנדע און מיט דער מיליטערישער וואַך דאָרטן. אַ פּאָר ייִדן האָבן אַפֿילו קאָמאַנדירט מיט מיליץ־אָפּטיילן און האָבן אָנגעפֿירט די שלאַכטן פֿון די דאָזיקע מיליץ־אָפּטיילן מיט די רעבעלן. מיט דעם קוראַזש און פּאַטריאָטיזם וואָס זיי האָבן אַרויסגעוויזן ביים העלפֿן אונטערדריקן דעם אויפֿשטאַנד, האָבן זיי שטאַרק אויסגענומען ביי סיר דזשאָן קאָלבאָרן, דעם מיליטערישן אויבער־קאָ־מאַנדיר, וועלכער האָט געהאַט די אויפֿגאַבע איינצושטעלן אָרדענונג אין לאַנד.

אין דעם פּרט האָבן זיי לייכט זיך געלאָזט מיטרייסן מיט דעם אַלגע־מיינעם שטראָם, זיך געלאָזט מיטרייסן פֿון דער ענגלישער מערהייט. עס וועט זיין אינטערעסאַנט אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אַלעמען דאָ איבערצו־געבן אייניקע באַוואוסטע פֿאַקטן, וואָס דערציילן ווי אַזוי ייִדן האָבן געקעמפֿט אין די לאָיאַלע רייען און זיך באַטייליקט אין די אָפּעראַציעס ביי געוויסע פּונקטן.

דעם 7טן נאָוועמבער 1837, האָט קאַפּיטאַן אליעזר דוד באַקומען אַ באַפֿעל צו פּאַטרולירן די גאַסן פֿון מאָנטרעאַל און ער האָט אונטער זיין קאָמאַנדע איבערגענומען די קאַוואַלעריע. דאָס איז געווען נאָך אַ בלוטיקן

צוזאמענשטויס וואס איז אין שטאט פארגעקומען צווישן די ענגלישע „קאנסטיטוציאנאליסטן" און די פראנצויזישע „זין פון פריהייט". מען האט דעמאלט שטארק מורא געקראגן אז די אומרועז זאלן זיך ניט צעוואקסן און אננעמען א נאך מער ערנסטן כאראקטער. זיין עובדה איז געווען, צו זען פארמיידן נאך אזעלכע צוזאמענשטויסן. דעם 10טן נאוועמבער האט מען ליי־טענאנט משה־שמואל דוד געשיקט קיין סט. דזשאן מיט א קאוואלערישן אפ־טייל, כדי אז ער זאל ארעסטירן די דארטיקע פירערס פון אויפשטאנד. ארום דער אייגענער צייט האט אן אנדער מיטגליד פון דער דוד־משפחה, דר. אהרן־הארט דוד, זיך אנגעשלאסן אין דער מאנטרעאלער שיסער־ברי־גאדע. ער האט געהאט די אויפזיכט איבער דער מעדיצינישער הילף ביי דער בריגאדע. 7)

אין דעם פראנצויזיש־יידישן זשורנאל „ארשיוו איזרעאליט" פאר דעם יאר 1842, ד"ה פיר יאר נאך דעם אויפשטאנד, ווערט דערציילט וועגן דעם באזונדערן אופן ווי די קאנאדער יידן האבן זיך באטייליקט אין די רעוואָ־לוציאנערע אומרועז פון יענער צייט. צווישן אנדערע זאכן ווערט דארט אי־בערגעגעבן, אז בעת דער שלאכט ביי סט. טשארלס, וואס איז פארגעקומען דעם 25טן נאוועמבער 1837, האט קאפיטאן אליעזר דוד קאמאנדירט די קאוואלעריע. דאס פערד אויף וועלכן ער איז געריטן, איז בעת דער שלאכט דערשאסן געווארן אונטער אים, אבער ער אליין איז געבליבן אומבאשע־דיקט. 8) פאר זיין אויסצייכענען זיך, האט סיר דזשאן קאלבארן מיט א פאר טעג שפעטער אים דערהויבן צו א העכערן מיליטערישן ראנג — צום ראנג פון מאיאר.

יעקב־העגרי דזשאזעף (1814־1907) האט געדינט מיט די טרופן אין שאמבלי און ביים רישעליע טייך. מען האט אים געהאט אנגעטרויט איבערצו־טראגן וויכטיקע מעלדונגען צווישן סיר דזשאן קאלבארן און גענעראל וועד־הערא. ער פלעגט זיי איבערפירן ביינאכט, באהאלטנדיג די פאפירן אין זיין לעדערנעם אונטערשלאק, כדי אויסצומיידן אז זיי זאלן ניט אריינפאלן צו די רעבעלן. זיין ברודער דזשעסע דזשאזעף (1817־1904), וועלכער האט שפע־טער געשפילט אזא ראל אין דער אינדוסטריעלער אנטוויקלונג פון מאנט־רעאל, האט אויך זיך געהאט אנגעשלאסן אין דער מיליץ. 9)

אין א בריוו, וואס איז דאטירט 5טער יולי 1838, שרייבט דער פרעזי־

---

7) ב. ג. זאק, „דער קאנאדער בירגער קריג מיט הונדערט יאר צוריק". „קענעדער אדלער", יאנואר 30טן 1938.

8) Archives Israélites, 1842, Tome III, mai (p. 295).

9) BENJAMIN G. SACK, The Jew in Canada, p. 38.

דענט פון דער מאָנטרעאָלער קהילה צו פריינד אין לאָנדאָן: „די צרות וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט אין די לעצטע ניין חדשים האָבן אונדז געמאַכט פאַרגעסן אין אַלע ציווילע פליכטן, כדי צו דערפילן מיליטערישע. און ווי דאָס זעט צום באַדויערן אויס, האָבן מיר דערמיט נאָך ניט געענדיקט". 10)

דורך דער גאַנצער צייט פון דעם אויפשטאַנד זיינען די יידן געווען אויסערגעוויינלעך טעטיק אין אַלע צווייגן פון מיליטערישן דינסט. זיי האָבן אָפט אויסגעפאָלגט אינסטרוקציעס און דורכגעפירט אויפטראָגן וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט געפאַר, ווי למשל האַלטן וואַך בייגאַכט אָדער איבערפירן וויכטיקע מיליטערישע ידיעות. דאָס האָט דאָס אינערלעכע לעבן פון דעם קליינעם יידישן קיבוץ, פאַרשטייט זיך, שטאַרק צערודערט און דיזאָרגאַניזירט. די וויכטיקסטע יידישע קהילה, אין מאָנטרעאָל, האָט צוליב דעם פיל געליטן.

זייער אַסך מאַטעריאַל, מערסטנס פון אַ ריין כראָנאָלאָגישן כאַראַקטער, וועגן דער ראָל וואָס יידן האָבן געשפּילט אין דעם אויפשטאַנד, געפינען מיר אין דעם „טאָגבוך" פון דער דוד־פאַמיליע — אַ משפחה פון די ערשטע יידישע תושבים אין לאַנד. דאָס דאָזיקע „טאָגבוך" איז אַ וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט וואָס איז אין קאַנאַדע אויפגעהאַלטן געוואָרן אין כתב־יד. אָנגעהייבן פירן די דאָזיקע רשימה אַזוי צו זאָגן פון דאַטעס און געשעעניש, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו מיטגלידער פון דער דאָזיקער משפחה אָדער צו אַנדערע יידן, אָדער וואָס האָבן אין יענער צייט געקאָנט האָבן אַ אינטערעס פאַר קאַנאַדער בכלל, האָט שמואל דוד. ער איז געווען אַ זון פון לאַזאַרוס דוד, וועלכער איז קיין קאַנאַדע געקומען צוזאַמען מיט די ערשטע יידישע פּיאָנערן, וואָס האָבן נאָך דער בריטישער אָקופּאַציע זיך באַזעצט אין מאָנטרעאָל, וואו שמואל דוד איז געבוירן אין 1766. ווען ער איז געשטאָרבן, אין 1824, האָבן זיין „טאָגבוך" געצומען פירן אַנדערע משפּחה־מיטגלידער.

אין איין פלאַץ האָט זיין זון, לייטענאַנט משה־שמואל דוד, פאַרנאָטירט אַ זייער טשיקאַווע פאַקט וועגן זיך אין שייכות מיט דעם אויפשטאַנד. סיר דזשאָן קאָלבאָרן, דער מיליטערישער קאָמאַנדאַנט, האָט אים געשיקט מיט אַ וויכטיקער שליחות צו סיר פראַנסיס העד, דעם גאָווערנאָר פון אויבער־קאַנאַדע, וועלכער האָט דעמאָלט געפירט אַזאַ ביטערע מלחמה קעגן וויליאַם לייאָן מעקענזי, דעם רעוואָלוציאָנערן פירער דאָרטן. משה־שמואל דוד באַשרייבט מיט אינטערעסאַנטע פּרטים זיין נסיעה פון מאָנטרעאָל קיין טאָראָנטאָ: ער האָט זיך אַרויסגעלאָזט אין אַ קאַלעש דעם 13טן יאַנואַר 1838,

10) דאָרטן.

אין א שטורעמדיקער ווינטער־נאכט. ער איז געפארן טאג און נאכט, ערטער־ווייז וואו עס האבן איבער אים געגאסן גוסרעגנס און דורך געפערלעכע זומפן, ביז ער האט ענדלעך דערגרייכט טאראנטא — א מהלך וואס געדויערט היינט זעקס און א האלב שעה מיט דער באן — אין פינף טעג ארום.

באזונדערס ווערט זיך אפצושטעלן איז אויף דער ראל וואס בנימין הארט האט געשפילט אין יענער צייט. דער אויפשטאנד האט געהאט אויסגעבראכן סוף זומער אינם יאר 1837. דאס איז געווען א קורצע צייט נאך דעם ווי ער איז געווארן א פרידנס־ריכטער. ער איז אויך געווען אן ארמיי־אפיצער, און דיביידע זאכן צוזאמען האבן אים באקליידט מיט אסך וויכטיקע פונקציעס וואס ער האט געהאט דורכצופירן. די דאזיקע פונקציעס זיינען אויך ניט געווען קיין גרינגע.

ווי פאר א מאגיסטראט, זיינען דעם 4טן נאוועמבער 1837 פאר אים פארגעלייגט געווארן די ערשטע באוויזן מכוח די אומלאיאלע אקטן פון די רעבעלן, מיט צוויי טעג שפעטער, דעם 6טן, ווען די רעבעלן האבן אנגעהייבן איבערצופאלן און אטאקירן די לאיאליסטן, האט ער אליין זיך ארויסגעלאזט כדי צו באקענען זיך מיט די אומרוען. ער האט פאר זיך דערזען א טומלענדיקע מאניפעסטאציע פון א פאר הונדערט מענטשן, אנגעפירט פון א געוויסן נעיסמיטה. ער האט פארגעלייענט דעם „ראיאט אקט", האט ארעסטירט דעם אנפירער און אונטערגעשריבן א רעקוויזיציע צום קאמאנדאנט פונם גארניזאן ארויסרופנדיק די מיליץ, וויל די בונטאוושטשיקעס האבן אנגעהייבן צעשטערן אלץ און זיך מער ניט געקימערט פאר קיין שום זאך. עס איז פארגעקומען א צוזאמענשטויס צווישן די „זין פון פרייהייט" און די ענגלישע קאנסטיטוציאנאליסטן פונם „דאריק קלוב", און די לעצטע האבן ביסלעכווייז געקראגן די אויבערהאנט. זיי זיינען באפאלן דאס הויז פון לואי־זשאזעף פאפינאו און האבן פארניכטעט די רעדאקציע פון זיין צייטונג „ווינדיקייטאר". זיי וואלטן געוויס אויך געמאכט א חורבן פון די היימען פון די רעבעלן, וואס זיי האבן זיך געקליבן יענע נאכט צוצושטערן אדער אוועקצולאזן מיטן רויך, ווען ער זאל דאס ניט געווען זוכן צו פארהיטן.

אויף זיין פארלאנג האט די מיליץ עטלעכע טעג נאכאנאנד פאטרולירט די גאסן פון מאנטרעאל. דורך די נעכט פון דעם 6טן, 7טן, 8טן און 9טן נאוועמבער, האט ער אויף זיך גענומען א אויפגאבע, וואס האט אין זיך איינגעשלאסן זיינע מיליטערישע און מאגיסטראלע פונקציעס צוזאמען. מען האט אין זיין רשות איבערגעגעבן די מיליץ מיט וועלכער ער זאל האלטן וואך איבער דער שטאט, וויל מען האט עס באטראכט פאר ניט גאר גע־

וואונטשן איבערצולאָזן דאָס אויף די הענט פון א פראנצויזיש־קאַנאַדער מאַ־גיסטראַט. כמעט דריי חדשים נאָכאנאנד האָט ער זיך געפונען אין דער מאַ־גיסטראַטור פון מאָנטרעאַל, וואו מען האָט פאר אים פאַרגעלייגט קלאָגעס און באַווייזן, און וואו ער האָט אויף דעם אויפטראַג פונם גענעראל־פראָ־קוראָר אַרויסגעגעבן איבער הונדערט ארעסט־באַפעלן קעגן מענטשן וועמען מען האָט געהאַט באַשולדיקט אין הויך־פאַראַט.

טייל האָבן דעמאָלט געגלויבט, אז די רעגירונג פון איר זייט וועט ניט זוכן צו באַשיצן קיינעם פון די מאַגיסטראַטן אין פאַל פון קלאָגעס פאר פאַלשע אַרעסטן. אסך פון די בריטישע מאַגיסטראטן האָבן דעריבער זיך אָפּגעזאָגט פון זייערע אַקטיווע פליכטן, ווייל זיי האָבן ניט געוואָלט נעמען אויף זיך קיין ריזיקע. אסך בירגער און געשעפטסלייט האָבן צוליב דעם מורא געקראָגן, אַז די שטאָט וועט בלייבן אומבאַשיצט. זיי האָבן דערפאַר זיך גע־ווענדט צו בנימין האַרט און אים געבעטן ניט צו לאָזן זיך איינשרעקן. אין דער אייגענער צייט האָט מר. דעי, דער גענעראל־פראָקוראָר, זיך געווענדט צו אים מיט פונקט אַזאַ בקשה. ער האָט אים פאַרזיכערט, אַז אויב אימיצער וועט קעגן אים פארפירן א פראָצעס און אויב אַפילו מען וועט אים צור־משפטן צו באַצאָלן פאַר געליטענע שאָדנס, וועט ער, דער גענעראל־פראָ־קוראָר, אים פאַרטיידיקן, און אַז די מאָנטרעאָלער געשעפטסלייט וועלן אים אינדעמניזירן פאַר אַלע פאַרלוסטן.

די בריטישע געהיים־אַגענטן וואָס האָבן דאַן זיך געפונען אין די פאַר־אייניקטע שטאַטן, האָבן אַלע זייערע ידיעות און אויסקונפטן געשיקט צו בנימין האַרט, וועלכער האָט עס איבערגעגעבן צו דער רעגירונג. כמעט אין די מערסטע פאַלן אויך וואו אַרעסטירטע האָבן זיך מודה געווען, איז דאָס געווען ער וועלכער האָט אין געפענגעניש אַרונטערגענומען זייער „וידוי". ער האָט חדשים אוועקגעגעבן אויף דעם און אויף ענלעכע אויפגאַבעס וואָס ער האָט געהאַט דורכצופירן.

דעם 4טן נאָוועמבער 1838, נאָך דעם ווי דער אויפשטאַנד האָט געהאַט אויסגעבראָכן צום צווייטן מאָל, האָט גענעראל קליטהערטאָן אין נאָמען פון דעם מיליטערישן אויבער־קאָמאַנדיר סיר דזשאָן קאָלבאָרן, אים געבעטן, אַז ער זאָל לאָזן ארעסטירן יעדן איינעם אויף וועמען ער (האַרט) וועט האָבן א חשד אַז ער איז א אָנפירער פון די בונטאָווטשיקעס. מען האָט דעמאָלט מורא געקראָגן, אז דער באַנייטער אויפשטאַנד זאָל זיך ניט צעוואַקסן און מען האָט קעגן דעם זיך געוואָלט באַוואָרענען. דעם דאָזיקן באַפעל האָט האַרט אויסגעפירט, לאָזנדיק אין יענעם טאָג אַרעסטירן איבער צוואַנציק פון די אָנפירערס. אן אנדער אינצידענט מיט וועלכן זיין נאָמען איז געבליבן

פארבונדן, האָט פאסירט אין חודש מאַי 1839. כאָטש די אומרועו זיינען דאן שוין געווען אונטערדריקט, זיינען א פּאָר פארבליבענע רעבעלן באפאלן לייטענאנט־קאָלאָנעל באַרנאַרד און מאַיאָר דיקסאָן, פון סיר דזשאָן קאָל־באָרנס סטאַף. זיי וואָלטן זיי ביידן געוויס געווען דערמאָרדעט, ווען הארט וואָלט איינשטעלנדיק זיין אייגן לעבן זיי ניט געקומען צו הילף און ארויס־געראַטעוועט. 11)

מען וואָלט געקאָנט אָנווייזן אויף נאָך ביישפּילן פון זיין פארבינדונג מיט די דעמאָלטיקע געשעענישן, דער עיקר ווי אַזוי ער האָט זיך אויסגע־זעצט צו פארשיידענע געפאַרן ביים אויספירן זיינע פליכטן. די ענגלישע איינוואוינער האָבן דאָס פון זיין זייט אָפּגעשעצט ווי אַן אקט פון גרויס אי־בערגעגעבנקייט צום לאַנד.

בנימין הארט איז אין זיין צייט געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע ביר־גער אין מאָנטרעאָל. פאר אַ משך פון כמעט פערציק יאָר כסדר איז ער גע־ווען הויפּט געריכט־געשוואוירענער פאר דעם דיסטריקט פון מאָנטרעאָל און טהרי ריווערס. אַ לאַנגע צייט איז ער אויך געווען איינער פון די עקזע־קוטיוו־מיטגלידער פון דעם מאָנטרעאָלער „קאָמיטעט פאר האנדל״, וואָס האָט שפּעטער איבערגעביטן דעם נאָמען אויף דער היינטיקער „באָרד אָוו טרייד״.

דאָס איז באמת געווען אַ שווערע און קריטישע צייט וואָס קאנאדע האָט דעמאָלט דורכגעמאַכט. די אומרועו האָבן זי געהאט צערודערט ניט בלויז פּאָ־ליטיש נאָר אויך עקאָנאָמיש, און די רעזולטאטן דערפון האָבן אָנגעהאלטן היפּשע עטלעכע יאָר. א סך סוחרים און געשעפטלייט האָבן צוליב דעם זיך דערפילט שטאַרק באַרירט, מחמת די ניט זיכערע באדינגונגען האָבן זיך שלעכט אָפּגערופן אויף יעדן געשעפטלעכן פארקער און אויף דעם גאנצן פינאנציעלן באַזיס פון לאַנד. פאפינאָוס רוף אין 1835, אז זיי זאָלן פון די בּיינק פּאַרלאַנגען גאָלד אָנשטאָט פּאַפּיר־געלט, האָט ביים עולם אַרויסגערופן א אומצוטרוי צו די לעצטע.

אין פארבינדונג דערמיט איז אינטערעסאַנט דאָ צו דערציילן וועגן דעם פינאנציעלן עקספּערימענט וואָס משה הארט האָט געמאַכט — אַן עקספּערי־מענט, וואָס האָט אים אויסגעשטעלט פאר איינעם פון די פּיאָנערן פונם פּרי־וואַטן באנק־געשעפט אין לאַנד. ער האָט אליין געגרינדעט אַ באַנק, וואָס האָט אַרויסגעלאָזט אייגענעם פּאַפּיר־געלט אין פארשיידענע דענאָמינאַציעס. די באַנק האָט עקזיסטירט פון 1835 ביז 1847, ווען משה הארט איז גע־שטאָרבן און זי האָט זיך צוגעמאכט. זי האָט ניט באנקראָטירט און האָט אויך

11) The Archives, Series "Q", 1840, p. 382.

ניט אָפּגעשטעלט אירע צאָלונגען, — זי האָט בלויז צוריקגערופן איר געלט. אַרום יענער צייט, נאָך דעם ווי די רעגירונג פון נידער־קאַנאַדע האָט אויף דער בקשה פון אסך פון די גרויסע סוחרים און ניט געקוקט אויף פּאַפּינאָוס רעוואָלוציאָנערן רוף, דוקא אָפּגעשטעלט אַלע מזומן־צאָלונגען, האָבן איי־ניקע רייכע געשעפטלייט געגרינדעט אייגענע ביינק. איבערהויפּט האָט דאָס פּאַפּיר־געלט פון די דאָזיקע פּריוואַטע ביינק צירקולירט צווישן די קאַ־נאַדער פראַנצויזן. זיי האָבן דאָס אָנגענומען אסך מער גערן ווי אפילו דאָס געלט פון דער „באַנק אָוו מאָנטרעאָל". דאָס איז געווען צוליב דעם וואָס די אייגנטימערס פון די דאָזיקע פּריוואַטע ביינק זיינען צו זיי מערסטנס געווען באַוואוסט, און משה האַרט איז געווען איינער פון זיי.

משה האַרט איז געווען א מענטש וואָס איז געווען עקצענטריש און מיט אסך אמביציע. ער האָט זיך אפילו ארומגעטראָגן מיט דעם געדאַנק וועגן אַן אוניווערסאַלער רעליגיע. אין 1818 האָט ער אונטער דעם טיטל „מאָדערן רעלידזשען" אָפּגעדרוקט א בראָשור וועגן דעם. אים האָבן אָבער געפעלט די פייאיקייטן און יענער געזונטער, פּראַקטישער חוש, וואָס זיין פאָטער אהרן האַרט האָט פאַרמאָגט. חוץ זיינע אַנדערע פינאַנציעלע געשעפטן, האָט ער אויך אָפּערירט די דאַמפּערס „טאָראָנטאָ" און „מאָנטרעאָל" צווישן מאָנט־רעאָל, טהרי ריווערס און קוויבעק.

צי דאָס איז געווען דער נאַטירלעכער גאַנג פון זאַכן אָדער די אומ־שטאַנדן זיינען פאַר דעם געוואָרן גינסטיק, אָבער א ענדערונג האָט ארום דער צייט זיך גענומען מערקן אין יידישן לעבן. דער יאַרצענדליק וואָס איז באַצייכנט געוואָרן דורך דעם אויפשטאַנד, איז אויך געווען דער אָנהייב פון אַ נייער און מער אינטערעסאַנטער תקופה צווישן די יידן פון קאַנאַדע. דאָס איז געווען א צייט פון איבערגאַנג וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט, א צייט פון אויסגעברייטערטע קהילה־אינטערעסן און פון א מער פאַרצווייגטער געזעל־שאַפטלעכקייט. אַלץ האָט צווישן זיי מיטאַמאָל באַקומען אביסל מער פאַר־נעם, און דאָס איז געוואָרן א שטריך וואָס האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן.

אין דעם „טאָגבוך" פון משה מאָנטעפיאָרע געפינען מיר אַ אינטערע־סאַנטן אָנמערק פאַר דעם יאָר 1838, וואָס קאָן דאָ דינען ווי א שליסל צו דער דערשיינונג. דאָס איז אַז אַסך ענגלישע יידן האָבן דעמאָלט אָנגעהייבן אויסוואַנדערן קיין ניי־דרום וויילס און קאַנאַדע. 12) עס איז דערפאַר קיין ספק ניט, אַז דאָס צוקומען פון די דאָזיקע עמיגראַנטן איז פאַר דעם יונגן קאַנאַדער יידישן ישוב געווען א געווינס. דאָס האָט דעם אָרטיקן יידישן לעבן געגעבן א שטויס פאָראויס.

12) Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, edited by Dr. L. Loewe, 1890, vol. I, p. 167.

דער מער אקטיווער יידישער פעריאָד

קאַפּיטל צוועלף
אָנהייב פון דייטש-פוילישער אײַנוואַנדערונג

ארום דער זעלביקער צייט הייבן מיר אויך אָן מערקן צווישן קאנאדער יידן א באשטימטע קולטורעלע טענדענץ. אייניקע פון זיי טרעטן אריין אין די העכערע לערן־אַנשטאלטן, וואו זיי פארפולקומען זיך אין זייער בילדונג כדי אויפצונעמען א קאַריערע. בעת דאָס רוב יידן האָבן פריער זיך באַשעפֿטיקט דער עיקר מיט מסחר אָדער מיט געוויסע מלאכות, האָבן טייל פון זיי זיך איצט אויך גענומען צו מעדיצין און אדוואָקאטור, און מיר באַגעגנען די ערשטע יידישע פּראָפעסיאָנאלן.

אויף ווי וויט דאָס איז באַוואוסט, איז אהרן־פיליפּ האַרט געווען דער ערשטער יידישער אדוואָקאט. ער האָט פּראַקטיצירט אין מאָנטרעאָל אזוי פרי ווי אין 1833. אין 1837 איז ער געווען אַן עקזאַמענירער ביים צולאָזן צו פּראַקטיצירן געזעץ. פאַר אדוואָקאטן האָבן אויך פרי געהאָט אויסגעשטודירט אהרן־יחזקאל האַרט, שמואל דוד, העגרי יהודה און אדאָלף־מרדכי האַרט, וועלכע האָבן מיט געזעץ זיך אָפּגעגעבן מער־ווייניק ווי מיט א פּראָפעסיע. דער ערשטער יידישער מעדיקער וואָס האָט גראַדואירט אין קאַנאַדע, איז געווען דר. פיליפּ האַרט. ער האָט געשטודירט אין מעקגיל אוניווערזיטעט, מאָנטרעאָל, פונוואַנען ער האָט דעם 25טן מאַי 1835 גראַדואירט מיט א מע־דיצינישן דיפּלאָם. דר. האַרט איז געשטאָרבן דעם 18טן יוני 1842.

דר. אהרן־האַרט דוד (געבוירן אין מאָנטרעאָל אין 1812; געשטאָרבן אין 1882) האָט אויך גראַדואירט אין 1835. ער האָט אָבער געלערנט מערסטנס אין אויסלאַנד. נאָך דעם ווי ער האָט אין מאָנטרעאָל דורכגעמאכט א פאַרבארייטונג־קורס אין מעדיצין, איז ער אוועקגעפאָרן קיין עדינבורג, וואו ער האָט פאַרגעזעצט שטודירן. אין 1834 איז ער געוואָרן א ליצענציאַט פון דעם „ראָיאל קאָלעדזש אָוו סוירדזשאָנס", און מיט א פּאָר יאָר שפּעטער האָט ער גראַדואירט פון עדינבורגער אוניווער־זיטעט מיט א דאָקטאָר־דיפּלאָם. ער האָט זיך דאַן צוריקגעקערט קיין מאָנט־רעאָל, וואו ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט מעדיצינישער פּראַקטיק.

דאָס זיינען געווען די ערשטע יידישע געלערנטע פּראָפעסיאָנאַלן אין לאַנד. קיינער פון זיי האָט אָבער אין זיין צייט זיך ניט געמאַכט אַזאַ נאָמען און אַזוי פיל ניט בייגעטראָגן פאַר די יידן פון קאַנאַדע, ווי דער לעצטער. ער איז געווען א געלערנטער מיט א באַדייטנדיקער רעפּוטאַציע און האָט זיך גערעכנט פאַר איינעם פון די באַוואוסטסטע מעדיקער אין לאַנד. דר. אהרן ה. דוד האָט אויך באַזעסן א לייכטע פעדער צום שרייבן. ער האָט אָפט מיטגעאַרבעט אין א פּאָר יידיש־ענגלישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, ווי אויך אין דער אָרטיקער פּרעסע. דאָס איז אַ דאַנק אים וואָס מיר דערוויסן זיך וועגן אסך געשעענישן אין דעם קאַנאַדער יידישן לעבן פון יענער צייט, מיט וואָס דר. דוד האָט געפונען פאַר נויטיק אָפט צו באַקענען די יידישע וועלט.

הגם ער האָט זיך דערשלאָגן צו באַרימטקייט, איז אָבער דער וועג וואָס ער האָט געדאַרפט דורכמאַכן אין אָנהייב גאָרניט געווען קיין גרינגער. אפנים, אז מעדיצין איז דעמאָלט ניט געווען פון די זיך שטאַרק באַצאָלנדיקע פּראָפעסיעס. דר. דוד האָט פון מאָנטרעאָל זיך פרי אריבערגעצויגן קיין טהרי ריווערס, מחמת אין מאָנטרעאָל, ווי ער דערציילט אונדז אין זיין „טאָגבוך", איז פאַר אים דאָן געווען שווער דאָס דורכלעבן. עס ווייזט זיך אויך אויס, אז אין געוויסע מקומות אין דער קאַנאַדער מעטראָפּאָליע האָט דעמאָלט זיך אָנגעהייבן מערקן אַ ניט־אויפגעלייגטקייט בנוגע יידן. ער באַטאָנט דאָס זייער שטאַרק און רעדט אויך מיט ביטערן סאַרקאַזם וועגן זיינע אייגענע פריינט וועלכע האָבן צו אים זיך פאַרהאַלטן קאַלט. פון זיין „טאָגבוך" ציטירן מיר דאָ די דאָזיקע כאַראַקטעריסטישע שטעל:

„יוני 1840, טהרי ריווערס. — וויכטיקע פּאַסירונגען זיינען פאָרגעקומען, זינט איך האָב לעצטנס געעפנט מיין טאָגבוך. איך און מיינע שוועסטער האָבן פאַרלאָזט דאָס פּלאַץ וואו מיר זיינען געבוירן, און האָבן זיך אריבערגעצויגן קיין טהרי ריווערס. איך האָב געהאַט אסך גרונט דאָס צו טאָן. איך האָב אין מאָנטרעאָל געלעבט ווייט איבער מיינע מיטלען, ניט האָבנדיק קיין אויסזיכט אז מיין פּראַקטיק זאָל זיך פאַרגרעסערן גענוג אז איך זאָל קאָנען נאָכקומען די הוצאה פון א וואָקסנדיקער פאַמיליע. איך שרייב עס צו צו רעליגיע. מען ווייזט ארויס אַזאַ אַנטיפּאַטיע צו איינעם וואָס איז א ייד. דאָ זיינען פאַראַן מער געלעגנהייטן און מען באַציט זיך דאָ אויך ניט אַזוי פיינטלעך צו אונדזער גלויבן ווי אין מאָנטרעאָל. חוץ דעם איז דאָ בכלל ניט קיין שלעכטער פּלאַץ צום וואוינען. דירה־געלט איז ניט טייער, האָלץ איז ביליק, און דאָס אייגענע איז מיט נאָך זאַכן. דער געדאַנק אז מיר צעברעכן אונ־

דזער היים און צעשיידן זיך, נאָכדעם ווי מיר האָבן אזוי לאנג געוואוינט צוזאמען, איז באמת פיינלעך. אָבער עס האָט זיך פּאָרט געמאַכט אזוי, און איך באדויער אויף אַ האָר ניט דאָס וואָס איך האָב געטאָן. אליעזר איז פון אונדז אַוועק און מיר וועלן אים שוין מער קיינמאָל ניט זען. אָט זיינען מיר שוין דאָ באלד אָנדערטהאלבן חדשים. אלץ איז גוט און אַלע זיינען צופרידן. איך האָב געהאָט געדונגען דעם „האַרט דאמפּער״ כדי אונדז צו ברייננגען, און קיין זאַך איז ניט געוואָרן צעבראָכן. איך האָב פארלוירן א קלייניקייט, וואָס מען האָט צוגעגנבעט נאָכדעם ווי מיר זיינען אָנגעקומען. איך האָב געבראַכט גרשון דזשאָזעף מיך צו העלפן. אונדזערע פריינט אין מאָנטרעאָל האָבן געהאנדלט זייער פיין, מען קאָן ניט זאָגן. קיינער פון זיי חוץ מיין אלטן פריינט טאָם יהודה, האָט אונדז ניט פארבעטן צו זיך אין הויז. אָבער עס מאכט ניט אויס. איך וועל נאָך אמאָל האָבן א געלעגנהייט אייניקע פון זיי צו באצאָלן מיט דער זעל־ביקער גרויזאמקייט . . .״ 1)

דר. א. ה. דוד איז אָבער לאנג ניט פארבליבן אין טהרי ריווערס. אין א פּאָר יאָר ארום האָט ער זיך צוריק אומגעקערט קיין מאָנטרעאָל, וואו ער האָט שפּעטער זיך געמאַכט א גרויסן נאָמען. ער איז געוואָרן פּראָפעסאָר פון מעדיצינישער פּראַקטיק אין דעם „יוניווערזיטי אָוו בישאָפּס קאָלעדזש״, און אויך הויפּט פון מעדיצינישן פאַקולטעט פון זעלביקן אוניווערזיטעט. ער איז געווען פּרעזידענט פון דער „נאַטור־וויסנשאַפטלעכער געזעלשאפט״ פון מאָנטרעאָל, קאָרעספּאָנדירנדיקער מיטגליד פון דער ליטעראַרישער און היסטאָרישער געזעלשאפט פון קוויבעק, גענעראַל־סעקרעטאר פון דער „קאַנאדע מעדיקאל אסאָסיאיישאָן״, אויסעראָרדנטלעכער מיטגליד פון דער קעניגלעכער מעדיצינישער געזעלשאפט פון עדינבורג, און א מיטגליד פון אסך אנדערע ענגלישע און אמעריקאַנער וויסנשאפטלעכע געזעלשאפטן. אין 1849 האָט מען אים אויפגענומען פאר דאָקטאָר אין „מאָנטרעאָל דזשענעראל האָספּיטאל״. ער איז אויך געווען דאָקטאָר אין נאָך א שטאָטישן שפּיטאָל, און מען האָט דעם אייגענעם יאָר אים אויך געמאכט פאר סעקרעטאָר פון דער צענטראַלער ביוראָ פאר געזונט אין קאַנאַדע, — א פּאָסטן פאר וועלכן עס האָבן זיך געפּאָדערט באַזונדערע קוואליפיקאַציעס. 2) ניט געקוקט אויף דעם וואָס ער איז געווען פארנומען מיט אזוי פיל פּראָפעסיאָנעלע פליכטן און אַנדערע טעטיקייטן, האָט ער דאָך אסך צייט אויך אָפּגעגעבן פאר יידי־שער כלל־אַרבעט. ער איז געווען א ענערגישער טוער און האָט גענומען א

1) די טאָגביכער פון דער דוד־פאמיליע (אין מאנוסקריפּט).

2) The Occident, vol. 7, September, 1849, pp. 331-332.

וואַרעמען אינטערעס אין אלץ וואָס איז נוגע געווען דער יידישער געמיינדע.

גרויס באַדויערן האָט צווישן די יידן אַרויסגערופן אין 1843 דער טויט פון איינעם פון זיי, צו וועמען אַלע האָבן זיך איצט באַצויגן מיט אַ באַזונדערן געפיל פון רעספּעקט. דאָס איז געווען יחזקאל האַרט, וועלכער איז געשטאָרבן אין טהרי ריווערס דעם 16טן סעפּטעמבער 1843, אין עלטער פון 73 יאָר. זיין טויט האָט אַלעמען דערמאָנט אָן יענעם עפּיזאָד אין זיין לעבן מיט אַסך יאָרן פריער, בעת עס איז צוליב אים געווען אָנגעגאַנגען אַזאַ פאַרביטערטער פּאָליטישער שטרייט. אַסך וואָסערן זיינען זינט יענער צייט שוין געווען פאַרלאָפן. די שטאָט טהרי ריווערס האָט איצט נאָך מער ווי פריער אים באַטראַכט פאַר איינעם פון אירע באַליבטסטע און געשעצטסטע בירגער, און ער האָט געהאַט די גרעסטע לויה, וואָס מען האָט ביז דאַן דאָרטן נאָך גע־האַט בייגעוואוינט. די מערסטע געשעפטן זיינען צוליב דעם געווען גע־שלאָסן, בעת אין דער לויה־פּראָצעסיע האָבן זיך באַטייליקט דער אָרטיקער ריכטער, אַדוואָקאַטן, הויכע רעגירונגס־באַאַמטע, אַ גייסטלעכער פון דער עפּיסקאָפּאַלישער קירך, אָפיצערן פון 81טן קעניגלעכן רעגימענט וואָס האָט זיך געפונען אין טהרי ריווערס, און אַנדערע. 3)

אונדז איז שוין אויסגעקומען ביי אַ פּאָר געלעגנהייטן צו דערמאָנען משה־יהודה הערס, וועמעס פאָטער, אַנדריו הערס, וואָס האָט געשטאַמט פון אַ באַוואוסטער האָלענדיש־יידישער משפחה, איז קיין קאַנאַדע אַריבערגע־קומען צוזאַמען מיט די ערשטע יידישע פּיאָנערן. משה י. הערס, מוז מען זאָגן, איז אַליין אויך געווען אַ פּיאָנער — אין דעם אמתן זינען פון וואָרט, וואָס האָט ווי אַזעלכער זיך דערוואָרבן גאַנץ גרויסע פאַרדינסטן. טייל האָבן זיין ענערגיע, וואָס האָט מיט אימפּעט זיך געריסן אויף אַרויס, אפילו באַוואונ־דערט. ער האָט ניט בלויז אַסך געטאָן פאַר דער יידישער קהילה וועלכע איז אים געווען אַזוי שטאַרק נאָענט, נאָר ער האָט אויך געזען וואָס מער ביי־צוטראָגן פאַר דער שטאָט, וואָס אירע אינטערעסן האָבן אין זיין האַרץ געהאַט פאַרנומען אַ גרויסן אָרט.

3) דאָרטן, באַנד 1, נאָוועמבער 1843, ז. 408. (רבי י. י. פּריים מאַכט אַ טעות מיט דעם וואָס ער דערציילט וועגן אַ „ניט געדרוקטן בריוו" צו דער „קוויבעק גאַזעט" דאָן וועגן דעם טויט פון יחזקאל האַרט. זיין השערה וועגן דעם איז ניט ריכטיק. דער דאָקומענט וועלכן ער ברענגט אין באַנד 26 פון די „פּובליקאַציעס" פון דער אַמ. ייד. היסט. געז. ווי אַ נאָך קיינמאָל ניט פאַרעפ־פנטלעכטע זאַך, איז אָפּגעדרוקט געוואָרן, מיט אַ פּאָר קליינע שינויים, אין דער „קוויבעק גאַזעט" פון 22טן סעפּטעמבער 1843. דער „אַקסידענט" פאַר דעם אייגענעם יאָר דרוקט עס פון דאָרטן איבער, און מיר זיינען זיך עס דאָ דערויף סומך).

עס איז נויטיק צוליב דעם אביסל לייגער זיך אפצושטעלן אויף אים אליין, ווי אויך אויף יענע טעטיקייטן זיינע, וואס האבן אזוי פיל געמיינט פאר דער אנטוויקלונג פון דער דעמאלט יונגער קאנאדער מעטראפאליע. דאס זיינען געווען טעטיקייטן, וואס זיינען געווען ניי פאר יענער צייט און וואס האבן פאר אים געוואונען אלעמעס אנערקענונג.

געבוירן אין מאנטרעאל אין 1789, האט ער פרי ארויסגעוויזן פארשייד־נע פייאיקייטן און א גאנץ באזונדערע נייגונג צו אינטערעסירן זיך מיט די פראבלעמען פון זיין שטאט. אין 1832, בעת מאנטרעאל איז אינקארפא־רירט געווארן, האט ער דער שטאט געגעבן א וויכטיקע מאדערנע איינריכ־טונג — איר ערשטע וואסערלייטונג, וואס ער האט אפערירט ביז 1845. ער האט פאר דעם צוועק אויסגעבויט א רעזערוואואר אין א געביידע זיינער, וואס האט זיך געפונען אויף נאטער דאם גאס, לעבן באנסעקור גאס. 4) אין דער אייגענער געביידע האט די גאנצע מוניציפאלע פארוואלטונג דאן גע־האט איר קווארטיר. 5)

אן אנדער באדייטנדיקער אויפטו פון זיין זייט וואס האט דער שטאט אין יענער צייט אסך צוגעגעבן, איז געווען אויסצובויען אין 1848 אויף דא־לוזי סקווער דעם „העיס טעאטער". דאס דאזיקע טעאטער איז עטלעכע יאר נאכאנאנד געווען א צענטער פון פארוויילונג אין מאנטרעאל. דא פלעגט זיך צוזאמענקומען די געזעלשאפטלעכע „עליט", די אינטעליגענציע, און אהער פלעגן אויך קומען אויסלענדישע באזוכערס און אנדערע דורכרייזנדיקע וואס פלעגן אין דעם דאזיקן עפנטלעכן פלאץ פארברייננגען א פאר שעה. מיט אט דעם טעאטער וואס האט געטראגן זיין נאמען, איז אפילו געבליבן פארבונדן א געוויסער עפיזאד וואס האט זיך געהאט אפגעשפילט אין מאנטרעאל, און וואס האט דעמאלט געמאכט אן אומגעהויערן רושם איבערן גאנצן לאנד. דאס טעאטער האט אפגעברענט בעת דער גרויסער שרפה אין 1852.

פאר זיינע פילזייטיקע עפנטלעכע פארדינסטן, דער עיקר פאר זיין גרוי־סער איבערגעגעבנקייט צו די שטאטישע אינטערעסן, האט משה־יהודה העיס אין 1845 זיך דערדינט צו דעם גאנץ אויסערגעוויינלעכן כבוד, וואס מען האט אים, א יידן, דאן צוגעטיילט. ער איז געווארן פאליציי־שעף פון מאנט־רעאל — א פאסטן וואס ער האט אנגעהאלטן פאר א משך פון זעכצן יאר כסדר, ביז צו זיין טויט אין 1861. 6) דאס וואס ער האט אזוי לאנג געקאנט ביי דעם פארבלייבן, אפילו ווען ער איז שוין געווען א זקן פון ארום זיבעציק,

4) The Gazette, Montreal, January 20, 1931.

5) דארטן.

6) Les Cahiers des Dix, no. 4. Montréal, 1939, pp. 185-186.

האָט געוויס עדות געזאָגט אי אויף זיינע פּיאַיקייטן, אי אויך ווי אַזוי מען האָט צו אים בכלל זיך באַצויגן.

עס איז נאַטירלעך אַז צוליב זיין פּאָליציייאישער קאַריערע זאָל זיין נאָמען האָבן געבליבן פאַרבונדן מיט געוויסע געשעענישן, ביי וועלכע אים איז דורך אַזאַ לאַנגען משך אויסגעקומען צו דערפילן זיינע פונקציאָנעלע פליכטן. איינע פון זיי געהערט צו די טראַגישע טעג וואָס מאָנטרעאָל האָט דורכגעמאַכט אין 1847 בעת אימיגראַנטן האָבן אַהער פאַרטראָגן די שרעקלעכע פּעסט וואָס איז באַקאַנט אונטער דעם נאָמען „שיף־פיבער". זיין ראָל דעמאָלט האָט העיס אַליין באַשריבן מיט אַסך בילדלעכקייט. 7)

די צווייטע געשעעניש איז גאַנץ גוט באַוואוסט אין דער קאַנאַדער געשיכטע. זי האָט נאָך זיך איבערגעלאָזט פּיינלעכע זכרונות ביז אויף היינטיקן טאָג. דאָס באַציט זיך אויף דעם אונטערצינדן פון פּאַרלאַמענט אין מאָנטרעאָל אין 1849, ווען אַ גרופּע בריטישע לאָיאַליסטן האָבן אַהין זיך אריינגעריסן, האָבן אַלצדינג צעבראָכן און צעשטערט און די געביידע אוועקגעלאָזט מיט רויך. מאָנטרעאָל און דאָס גאַנצע לאַנד האָבן דאַן צוליב דעם דורכגעלעבט אַ צייט פון גרעסטער אויפרעגונג. דער אופן ווי אַזוי מען האָט זיך געוואָלט נוקם זיין אין דער רעגירונג פאַר דורכפירן דעם „רעבעליאָן לאָסעס ביל" — אַ געזעץ צו פאַרגיטיקן די וואָס האָבן געליטן היזקות בעתן אויפשטאַנד — און ווי מען האָט דעם גאָווערנאָר, לאָרד עלגין, צוליב דעם פאַרוואָרפן מיט שטיינער, — דאָס האָט גאַנץ קאַנאַדע דעמאָלט אריינגעוואָרפן אין אַ צושטאַנד פון העכסטער צערודערטקייט. דער אויפגערעגטער המון האָט געצונדן און געברענט —די הייזער פון קאַבינעט־מיניסטאָרן און די הייזער פון פּאַרלאַמענט־מיטגלידער, און אין אַט אַזאַ צייט צו זוכן האַלטן אָרדענונג אין דער מעטראָפּאָליע איז געווען ניט קיין גרינגע זאַך.

די גאַנצע פּאָליציייאישע מאַכט אונטער משה־יהודה העיס, וואָס איז געווען ניט גרויס אין צאָל, האָט געטאָן אַלץ וואָס זי האָט געקאָנט. זי האָט ארעסטירט די אויפרייצערס צו גוואַלטאַטן און זיך אָנגעשטריינגט מיט אַלע כוחות איינצושטעלן רו. ווען אָבער דער אויפגערעגטער המון איז געוואַקסן. ווען געשלעגן האָבן אויסגעבראָכן אין די גאַסן און די קליינע פּאָליציי איז געוואָרן מאַכטלאָז אנטקעגן אַ אויפגעבראַכטער מאַסע פון טויזנטער, וואָס איז געווען קאַפּאַוול אויף אַלצדינג, איז די מיליץ איר געקומען צו הילף.

די פּאַרלאַמענט־געביידע איז פאַרברענט געוואָרן דעם 25טן אַפּריל 1849. די געזעצמאַכערס פון לאַנד האָבן מער ניט געהאַט וואו אָפּצוהאַלטן זייערע

7) J. D. BORTHWICK, Montreal History and Biographical Gazetteer, pp. 85-86.

זיצונגען, כדי צו קאָנען פארענדיקן די סעסיע. האָט פּאָליציי־קאָמיסאר משה־יהודה העיס פּאָרגעלייגט דאָס איינציקע פּאסיקע פּלאַץ וואָס מען האָט פאר דעם צוועק דאן געקאָנט געפינען — זיין טעאטער. גלייך אויף מאָרגן האָט דער פּארלאַמענט זיך אַהין אריינגעקליבן און ער איז צוזאמען מיט דער לאַפּאָנטיין־באָלדווין רעגירונג דאָרטן פארבליבן אין שכנות, ביז די סעסיע האָט דעם 31טן מאי זיך געשלאָסן. דאָ האָבן די קאַנאַדער געזעצמאַכערס אויך דורכגעפירט אַלע פארבליבענע געזעצן.

אין דער אייגענער צייט האָט משה י. העיס זיך אויך פיל אָפּגעגעבן מיט יענע יידישע קהילה־אינטערעסן, מיט וועלכע ער איז געווען דורכגעבונדן און וואָס זיינען אים געווען אַזוי שטארק נאָענט. ער האָט צוליב זיין פארנומענקייט מיט דעם אָפיציעלן פּאָסטן וואָס ער האָט אויסגעפילט, ניט געקאָנט די דאָזיקע אינטערעסן פארנאכלעסיקן. ער איז אויך געווען גבאי און שפּעטער פּרעזידענט פון דער שפּאניש־פּאָרטוגעזער שול. שול־פּרעזידענט און פּאָליציי־קאָמיסאר צוזאמען — און איינס האָט דאָך ניט געשטערט דאָס אַנדערע. ער האָט געפונען צייט פאר דיביידע אמטן. ער איז אויך געווען איינער פון די גרינדערס און פּרעזידענט פון דעם ערשטן „יידישן צדקה־פאראיין״ אין לאנד, וואָס מען האָט געשאפן אין מאָנטרעאל אין 1847. העיס איז געווען פארהייראט צו א מיס ליוויי, די טאָכטער פון רבי מאיר ליוויי, וועמעס פּאָטער, סיימאָן ליוויי, איז אריבערגעקומען קיין קאנאדע צוזאמען מיט אמהערסטן. ער איז געשטאָרבן דעם 12טן נאָוועמבער 1861, איבערלאָזנדיק פינף קינדער.

כאָטש דער אלטער ספרדישער עלעמענט איז געווען און איז פארבליבן א כוח פון איינפלוס אין יידישן לעבן, האָט מען ביסלעכווייז דאָך אויך גענומען פילן אַז א נייער פאקטאָר קומט צו. דער אַלטער ספרדישער עלעמענט האָט זיין שטריינגען שטעמפל געהאט ארויפגעלייגט אויף אלצדינג, אָבער דער נייער פאקטאָר האָט די יידישע סביבה גענומען אויסברייטערן און איר ביז א געוויסן גראד צוגעבן אן אייגנארטיקן אויסזען. דאָס איז געווען די איינוואַנדערונג פון ענגלישע, דייטשע און פוילישע יידן וואָס האָבן אָנגעהייבן אהער קומען. זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראכט דאָס וואָס האָט דער יידישער קהילה מיטאמאָל געגעבן א שטויס פאָראויס.

די שפּעטערדיקע עטלעכע יאָר זיינען פאר די יידן פון קאנאדע דעריבער געווען באַזונדערס רייך אין וויכטיקערע געשעענישן. אין משך פון אָט די יאָרן האָבן די יידישע באדינגונגען אין לאנד אָנגענומען א גאנץ אנדער ווענדונג. סיי אין מאָנטרעאָל סיי אין אַנדערע ערטער האָבן זיך גענומען אַרויסווייזן סימנים פון אָ מער קאָנטיקער יידישער טעטיקייט. דער שטילשטאַנד

וואָס האָט אזוי לאנג געהערשט אין דער יידישער געמיינדע איז ווי פאר־שוואונדן — אונטער דער השפעה פון דעם דראנג צו נייערע פאָרמען וואָס די איינגעוואַנדערטע האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט.

א פרואוו איז אפילו געמאַכט געוואָרן צו גרינדן אין מאָנטרעאָל נאָך א שול, אן אשכנזישע. די פרישע אריבערגעקומענע האָבן זיך געפילט ניט גאָר באקוועם צו דאוונען צוזאמען מיט די ספרדים, וואָס האָט פאר זיי געמיינט צו דארפן נאָכגיין זייער נוסח אין לעבן בכלל. מען האָט פאקטיש שוין דאָס אַפילו געהאָט דורכגעפירט, אָבער די נייע שול האָט קיין קיום ניט געהאט. דער קליינער יידישער ישוב האָט נאָך ניט געקאָנט אויס־האלטן קיין צוויי בתי־תפילה. ארום דער אייגענער צייט האָבן די יידן פון מאָנטרעאל צוגעקראָגן א נייעם, גרויסן כוח. דאָס איז געווען רעוו. אברהם דע סאָלא, וועמען מען האָט אויפגענומען פאר באשטענדיקן רב פון דער אָרטי־קער ספרדישער קהילה. ער איז מיט איר פארבליבן פאר א משך פון פינף און דרייסיק יאָר כסדר — ביז צו זיין לעצטן לעבנס־טאָג.

זינט וואָס איר ערשטער באשטענדיקער רב האָט זי געהאט פארלאָזט, האָט די דאָזיקע קהילה א גאנץ לאנגע צייט ניט געהאט קיינעם אויפגענומען אויף זיין פלאץ. ערשט אין 1840 האָט מען איינגעלאדן רעוו. דוד פיזה אז ער זאָל קומען אָננעמען די שטעל, און ער האָט עטלעכע יאָר נאָכאנאנד דערפילט די רבנות־פליכטן ביי די יידן פון מאָנטרעאָל. ביז אים האָבן חזן ר. דע לארא, רבי מאיר ליוויי און יצחק וואלענטיין אין פארשיי־דענע צייטן דורכגעפירט די דאָזיקע עובדה און זיך מתעסק געווען ביי די רעליגיעזע צערעמאָניעס פון דער ספרדישער קהילה. אין 1837 האָט מען אויך אויפגענומען אָ מר. בערנשטיין פאר אָ מלמד פאָר די קינדער, אויך צו לערנען מיט עלטערע געוויסע יידישע לימודים. רעוו. דוד פיזה האָט זיין שטעל אָנגעהאלטן ביז 1846, ווען מען האָט אים אויפגענומען אין דער ספרדישער שול פון בעוויס מארקס, לאָנדאָן. נאָך זיין פארלאָזן מאָנטרעאָל, האָט מען די רבנות־שטעל אָנגעבאָטן רעוו. אברהם דע סאָלא, און אין דער צווישנצייט האָט מען ווידער איינגעלאדן רבי מאיר ליוויי צו קומען און פירן די געמיינדע. פאר זיין ארבעט האָט די לעצטע אים שפעטער באדאנקט און פרעזענטירט מיט א שיינעם זילבערנעם בעכער. אויף דעם בעכער האָט זיך געפונען אָ פאָסיקע אויפשריפט מיט דער דאַטע 16טער אָקט. 1846. (8

רעווערענד א. דע סאָלא האָט איבערגענומען די פירערשאפט פון דער ספרדישער געמיינדע סוף חודש יאנואר 1847. ער איז צוערשט אָנגעקומען

---

8) The Occident, vol. IV (1846), p. 406.

קיין ניו יאָרק וואו ער איז א שטיקל צייט געווען דער גאסט פון רבי לייאָנס. א יונגערמאַן פון עפּעס איבער איין און צוואנציק יאָר, האָט ער מיט זיין קומען קיין מאָנטרעאָל אריינגעבראכט אין דעם געזעלשאפטלעכן ווי אין דעם רעליגיעזן לעבן פון זיין געמיינדע דאָס וואָס איז פאר איר געווען ניי. ער האָט דורך דעם לויף פון זיין אָנהאלטן די רבנות־שטעל זיך ארויסגעוויזן צו זיין א גרויסער גייסטיקער כוח פאר קאַנאַדער יידן בכלל. וועמען ער האָט אזוי באַשיינט ווי זייער רב, ווי א געלערנטער און ווי א גרויסער בקי אין חכמת ישראל. דאָס איז געווען אין זיין צייט, וואָס די ספרדים האָבן באמת געהאַט דערגרייכט דעם סאַמע גלאנץ פון זייער תקופה. אָבער דאָס איז געווען א גלאנץ גיכער אן אויסערלעכער איידער אן אינערלעכער, און וואָס האָט זיך גענומען דער עיקר פון דעם רב פון דער געמיינדע אָבער גאַנץ ווייניק פון דער געמיינדע אַליין.

אברהם דע סאָלאָ איז געבוירן געוואָרן אין לאָנדאָן, ענגלאַנד, דעם 18טן סעפּטעמבער 1825, א געקנאָטענער אין דעם יחוס פון אן אלטער שפּאניש־יידישער משפּחה פון אסך דורות. זיין פאָטער איז געווען רב פון דער פּאָרטוגע־זער קהילה אין לאָנדאָן, א מחבר פון טעאָלאָגישע ספרים און דער ערשטער ענג־לישער איבערזעצער פון אסך טיילן פון דער משנה. אברהם דע סאָלא האָט פרי באקומען א גרינטלעכע יידישע און וועלטלעכע דערציאונג. באַזונדערס אָבער האָט ער זיך געהאַט פאַרטיפט אין דעם לימוד פון אָריענטאַלישע שפּראַכן, פון ליטעראַטור, טעאָלאָגיע און יידישער געשיכטע. ער האָט אויך באַזעסן אַ פעדער וואָס איז געווען זייער פּראָדוקטיוו. זיין אינטעליגענץ, זיין ברייט און פילזייטיק יידיש וויסן, און זיינע בריליאַנטענע פּייאיקייטן בכלל, האָבן גיך געצויגן אַלעמעס אויפמערקזאמקייט און אים אויסגעשטעלט ווי אַ גרויסן יידישן געלערנטן. ער איז געוואָרן איינער פון די באַרימטסטע יידישע פּערזענלעכקייטן פון זיין צייט. ער איז אויך געווען א אויסגעצייכנ־טער רעדנער, און זיינע אַ לעקציע איז תמיד געווען א גרויסע קולטורעלע געשעעניש אין מאָנטרעאָל.

אברהם דע סאָלא האָט חתונה געהאט אין 1852 מיט אסתר דזשאָזעף, די אינגסטע טאָכטער פון הענרי דזשאָזעף, פון בערטיע. א יאָר שפּעטער נאָך זיין באזעצן זיך אין מאָנטרעאָל האָט ער פאַרעפנטלעכט אן אָפּהאַנדלונג איבער דער געשיכטע פון יידן אין פּערסיע, ווי אויך אַן ארבעט איבער ביב־לישער זאָאָלאָגיע. א קורצע צייט נאָך דעם האָט מען אים אויפגענומען אין מעקגיל אוניווערזיטעט, צוערשט פאַר פּראָפעסאָר פון העברעאיש און פון ראַבינישער ליטעראַטור, און שפּעטער אויך פאַר פּראָפעסאָר פונם קונסט־פאַקולטעט און לעקטאָר איבער שפּאַנישער ליטעראַטור. ער האָט די דאָזי־

קע פראָפעסאָר־שטעל זיינע אָנגעהאלטן ביז צו זיין טויט. ער האָט אונטער דער צייט זייער פיל געשריבן און פאַרעפנטלעכט אסך וויכטיקע היסטאָרי־שע, טעאָלאָגישע און וויסנשאַפטלעכע עסייען. איינער פון די אקטיווסטע מיטגלידער פון דער „נאַטשורעל היסטאָרי סאָסייעטי״ פון קאַנאַדע, איז ער אין משך פון עטלעכע יאָר כסדר אויך געווען איר פרעזידענט.

די יידישע פרעסע פון אמעריקע אין יענער צייט, ווי אויך די אָרגאַנען פון עפנטלעכן אויסדרוק אין מאָנטרעאָל גופא, האָבן אין די וואַרעמסטע ווערטער קאָמענטירט וועגן דעם וואָס מען האָט אים אויפגענומען פאַר פראָ־פעסאָר אין מעקגיל. איין יידישע פעריאָדישע אויסגאַבע אין די פאַראייניקטע שטאַטן האָט דאָן וועגן דעם געשריבן: „מען האָט דעם רעווערענד א. דע סאָלא, פון מאָנטרעאָל, צוגעטיילט אן אויסערגעוויינלעכן כבוד מיט דעם וואָס מען האָט אים באשטימט פאַר פראָפעסאָר פון העברעאיש און ראַביני־שער ליטעראַטור אין מעקגיל אוניווערזיטעט פון יענער שטאָט. עס איז דאָס ערשטע מאָל וואָס א יידישער רב קריגט א עפנטלעכע שטעל אין וועלכער ניט איז שטאָט אין אַמעריקע. עס איז דעריבער נאָך מער א קרעדיט סיי פאַר דעם אויפגענומענעם, סיי פאַר די וואָס האָבן אים אויפגענומען, דאָס וואָס מען האָט אין זיין פאַל ניט געמאכט קיין אונטערשייד פון רעליגיע״. 9)

דער „מאָנטרעאָל טראַנסקריפּט״ און „מאָנטרעאָל הערעלד״ האָבן שטאַרק געלויבט די האַנדלונג פון די אָנפירערס פון מעקגיל, וואָס האָבן גע־גרינדעט א קאַטעדרע פאַר העברעאיש און ראַבינישער ליטעראַטור, און פאַר באַשטימען דע סאָלאָן פאַר פראָפעסאָר. דער „הערעלד״ האָט געשריבן: „מיר זיינען זייער צופרידן וואָס מיר האָבן נאָך א באַשטעטיקנדיקן באַ־וויז, פאַר א צאָלרייכן און זייער געשעצטן טייל מיטבירגער אונדזערע, אַז אַלע פאָראורטיילן פון קלאַס און גלויבן זיינען צווישן אונדז פאַרשוואונדן. מר. דע סאָלא האָט א הויכע רעפּוטאַציע פאַר זיין געלערנטקייט, ווי אויך פאַר זיין איבערגעגעבנקייט צו די גייסטיקע אינטערעסן פון זיין געמיינדע. מיר האָבן אים אפשר געקאָנט ווינטשן א נאָך העכערע שטעל. אָבער מיר האָפן אַז ער וועט ווינציקסטנס זיך פילן צופרידן וואָס זיינע קענטענישן קאָנען ברייננגען אַזעלכע נוצן״. 10)

די ערשטע אַרבעט וואָס איר האָט רעווערענד דע סאָלא געשאָנקען באַ־זונדערע אויפמערקזאַמקייט, איז געווען צו באַזאָרגן די גייסטיקע ווי די אַנ־דערע יידיש־געזעלשאַפטלעכע באַדערפעענישן פון זיין געמיינדע. ער האָט געגרינדעט א זונטיק־שול וואו מען האָט מיט קינדער ווינציקסטנס איינמאָל

9) דאָרטן, באַנד 6, 1848, ז. 307.
10) דאָרטן.

אין וואָך געלערנט די עיקרים פון דער יידישער אמונה. דאָס איז גע־וועז די ערשטע יידישע שול פון דעם מין אין לאַנד, און זי האָט אַ קורצע צייט נאָך איר דערעפענען זיך שוין געציילט איין און צוואנציק תלמידים. דאָס איז דעמאָלט געווען ניט קיין קליינע צאָל. מיט דער צייט האָבן זיך די תלמידים געמערט און זייער צאָל איז אויסגעוואקסן ביז אויף איבער דרייסיק. די שול איז געפירט געוואָרן אונטער דע סאָלאס פערזענלעכער אויפזיכט און מיט די עלטערע תלמידים האָט ער אליין געלערנט. דער פּראָגראם פון לימודים פאַר די לעצטע איז באַשטאַנען אין איבערזעצן שטיקער פון משנה, תנ״ך, תפילות אאז״וו.

א צווייטער און ניט ווייניקער וויכטיקער אויפטו זיינער איז געווען צו אָרגאַניזירן אַ „חברה עזרת אביוני ישראל״, דעם ערשטן יידישן פאַראיין וואָס איז אין קאַנאַדע געגרינדעט געוואָרן. דער פאַראיין האָט געהאט דעם צוועק צו שטיצן אָרימע און נויטבאַדערפטיקע, באַזונדערס צווישן די ניט־לאַנג אריבערגעקומענע וואָס האָבן זיך געפונען אין א טרויעריקער און שטאַרק געדריקטער לאַגע. די חברה האָט זיך געגרינדעט אין 1847, און עטלעכע יאָר כסדר איז זי געווען דער מיטלפונקט פון יידישער געזעלשאפט־לעכער טעטיקייט, — א מיטלפונקט אַרום וועלכן יעדע יידישע ארבעט איז געווען קאָנצענטרירט. משה י. העיס איז געווען פרעזידענט פון פאַראיין, און רבי דע סאָלא, סעקרעטאר און קאַסירער. דער יערלעכער אָפּצאָל פאַר מיטגלידער איז געווען דריי דאָלאַר. די ערשטע אסיפה וואָס מען האָט גע־האָט איינבאַרופן כדי דעם פאַראיין צו אָרגאַניזירן, איז באַזוכט געוואָרן פון כמעט יעדן יידן אין מאָנטרעאָל.

אַ גענויען באַגריף פון די עקאָנאָמישע ווי פון די געזעלשאַפטלעכע באַ־דינגונגען, אונטער וועלכע קאַנאַדער יידן האָבן דעמאָלט געלעבט, באַקומען מיר פון דעם פּראָטאָקאָל וואָס מען האָט געהאט צוגעשטעלט ביי דער ערש־טער יאָר־פאַרזאַמלונג פון דעם פאַראיין. ניט נאָר באַקענט אונדז אָט דער פּראָטאָקאָל מיט די דאָזיקע באַדינגונגען, נאָר ער איז אין זיך אַליין א אינטע־רעסאנטער און מערקווערדיקער דאָקומענט פון יענער צייט. דער פאַראיין האָט זיך ניט אָפּגעגעבן בלויז מיט צדקה־טעטיקייט אַליין, נאָר האָט אויך דערפילט די פונקציע פון א „בקור חולים״, וואָס האָט געזאָרגט פאַר אָרימע יידישע קראַנקע. מיר דערוויסן זיך דאָ, אז „פאַרגאַנגענעם זומער האָבן פיל יידישע אימיגראַנטן וואָס זיינען געקומען מערסטנס פון דייטשלאַנד, ביז דרייסיק אין צאָל, א גרויסער טייל פון זיי צוזאַמען מיט די פאַמיליעס, באַ־קומען שטיצע פונם פאַראיין״, און אז די יידישע איינוואַנדערונג פון דייטש־לאַנד איז לעצטנס געווען „אויסערגעוויינלעך גרויס״. ווי דאָס איז קלאָר

פון דעם אייגענעם באַריכט, איז די פילאַנטראָפּיע פון יענער צייט געווען אַ האַרטע, אַ שטרענגע. זי האָט ניט גאָר פריינטלעך געקוקט אויף דער יידישער איינוואַנדערונג. צופעליק דערוויסן מיר זיך אויך אַז שוין דאַן האָט מען אין די פאַראייניקטע שטאַטן איינגעפירט באַגרעניצונגען פאַר אימיגראַנטן.

מיר גלויבן אַז דער דאָזיקער פּראָטאָקאָל איז אינטערעסאַנט און וויכטיק גענוג אַז מיר זאָלן אים דאָ איבערגעבן אינגאַנצן. ער האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„די ערשטע יערלעכע אסיפה פון דעם דאָזיקן פאַראיין, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך די באַמיאונגען פון רבי אברהם דע סאָלאַ, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן זונטיק, דעם 18טן יוני 1848, ווען מען האָט פאַר די מיטגלידער פאָרגעלייגט דעם באַריכט פון א יאָר טעטיקייט אאז״וו. משה י. העיס, דער פּרעזידענט, איז געווען פאָרזיצער. אין דעם באַריכט ווערט קודם כל אויסגעדריקט אַ דאַנק צו גאָט פאַר דעם וואָס דער פאַראיין, הגם ארויסגעוואַקסן פון באַשיידענע אָנהייבן און מיט באַגרענעצטע מיטלען, האָט פאַרגאַנגענעם יאָר געקאָנט פאַרגרינגערן די נויט פון כמעט יעדן יידן וואָס איז געווען געצוואונגען אָנצוקומען צו זיינע ברידער אין מאָנטרעאל נאָך שטיצע. עס ווערט באַמערקט, אַז די צאָל פון אַזעלכע פאַלן איז געווען אויסערגעוויינלעך גרויס.

„די מאָנטרעאָלער „חברה עזרת אביוני ישראל״, זאָגט זיך ווייטער אינם פּראָטאָקאָל, „איז געגרינדעט געוואָרן דורך די זעלביקע סיבות, צוליב וועלכע מען האָט ענלעכע פאַראיינען געשאַפן אין נאָך פּלעצער. זי איז געקומען צום לעבן דורך דער טיפער איבערצייגונג אונדזערער, אַז „אייניקייט איז מאַכט״, — אַז אויב די יידן וועלן זיך פאַראייניקן אין זייערע וואוילטעטיקע ארבעטן, וועלן זיי דערמיט אויפטאָן אסך מער פאַר די וואָס נויטיקן זיך אין הילף, ווי ווען די צדקה־ארבעט זאָל צווישן זיי געטאָן ווערן פון יחידים. זי איז אויפגעקומען דורך אונדזער גלויבן, אַז בעת דער ערלעכער אָבער נידערגעשלאָגענער אָרימאַן האָט געליטן צוליב דעם וואָס ער איז צו באַשיידן אויסצושטעלן די האַנט און בעטן שטיצע, האָט דערפאַר דער פּראָפעסיאָנעלער בעטלער, דער וואָס קאָן זיך שטופּן, באַקומען צו פיל שטיצע; אַז א קאָמיטעט, וועמעס עובדה עס זאָל זיין אויסצופאָרשן אַלע פאַלן פון פאַרלאַנגטער הילף, איז א נויטווענדיקייט, און אַז די מערסטע מענטשן שטעלן זיך צופרידן בלויז מיט געבן נדבות, ניט קימערנדיק זיך וועמען זיי גיבן דאָס. דער צוועק פון דער מאָנטרעאָלער „חברה עזרת אביוני ישראל״ איז אַכטונג צו געבן, אַז מען זאָל צווישן אָרימע פאַרטיילן שטיצע אויף אַ מער גערעכטן און פּראַקטישן וועג.

„דער דאָזיקער פאראיין וויל זיך ניט צופרידנשטעלן מיט אויסטיילן גע־וויסע געלטער צו געוויסע פערזאָנען וואָס זאָגן אַז זיי זיינען אָרעמע יידן. דער פאראיין איז שטאַרק פּאַרזיכטיק און פאָרשט אויס אויף יעדן מעגלעכן אופן צו זיין זיכער, אויב די אפּליקאַנטן זיינען טאַקע אויף אַן אמת אַזעלכע נויטבאַדערפטיקע ווי זיי זאָגן עס. דער צוועק פון דעם פאראיין איז אָבער אויך ניט בלויז צו העלפן די וואָס נויטיקן זיך אין געלט־שטיצע אליין, נאָר דאָס גלייכן אכטונג צו געבן ביי אַ קראנקנבעט, אין דעם דאַך־שטיבל, אויפן בוידעם, אין שפּיטאָל, פאַרזאָרגן אַפילו ביים קבר — צו ווייזן דערמיט, אַז יידישע רחמנות האָט ניט קיין טויבע אויערן פאַר דער טרויעריקער שטים פון די וואָס ליידן, אַז זי ווייס ניט פון קיין גרענעץ, און אַז געלט־גייציקייט קאָן ניט זיין קיין אַפּהאלט וואָס זי זאָל ניט קאָנען גובר זיין״.

אין דעם באריכט זאָגט זיך ווייטער, אַז „די צאָל אָרעמע יידישע אי־מיגראַנטן, וואָס זיינען פאַריקן זומער אריינגעקומען, איז געווען אויסערגע־וויינלעך גרויס. דאָס איז צוליב דעם וואָס דאָס פאָרן אין די פאראייניקטע שטאַטן קאָסט טייערער און וואָס דאָס אריינקומען אַהין איז פארבונדן מיט שוועריקייטן. די אַמעריקאַנער רעגירונג האָט נאָך דער שרעקלעכער עפּידע־מיע וואָס האָט פאַריקן יאָר באַגלייט די אימיגראַציע, 11) אָנגענומען שריט צו זען, אַז אַ בעסערער און מער געזונטער קלאַס אימיגראַנטן זאָל דאָרט אריינקומען״. ווי אַ פועל יוצא דערפון, „האָט קיין קאַנאַדע זיך אַ לאָז געטאָן אַן אומגעהויער גרויסע צאָל איינוואנדערער, און דאָס אויך פון דעם סאמע ערגסטן סאָרט, ווי די קראנקייטן און שרעקלעכע נויט צווישן זיי האָבן דאָס אַזוי טרויעריק באוויזן״. די עקזעקוטיווע פון דעם פאראיין איז צוליב דעם געווען געצוואונגען „צו העלפן אַלע די באַדערפטיקע פון דעם דאָזיקן קלאַס, ניין און צוואנציק אין צאָל, חוץ די וואָס וואוינען דאָ אָדער זיינען ניט אָנגעקומען ווי אימיגראַנטן, — צוזאמען ניין און דרייסיק פּער־זאָן, וואָס האָבן דורך דעם יאָר געקראָגן שטיצע״. דער בודזשעט פון דעם פאראיין האָט באַטראָפן הונדערט און עלף דאָלאַר. דער פאראיין האָט אויך געשטיצט אַ פּענסיאָנער.

דער באַריכט לויבט זייער שטאַרק רעוו. אברהם דע סאָלא פאַר דעם זייער וואַרעמען אינטערעס וואָס ער האָט ארויסגעוויזן צום פאראיין און צו זיינע אויפגאָבן, און לויבט אויך די פריינטלעכע הילף פון דר. אהרן ה. דוד, וואָס האָט באַזוכט די קראַנקע אימיגראַנטן און זיי מעדיציניש פריי באַ־

---

11) די טיפוס־עפּעדעמיע פון 1847.

האנדלט. דער באַריכט איז איינשטימיק גוטגעהייסן געוואָרן. די אסיפה האָט דאַן דערוויילט באַאַמטע פאַר דעם קומענדיקן יאָר, און די פאָלגנדיקע זייַנען געוואָרן אויסגעקליבן: משה י. העיס, פרעזידענט; די ה"ה סיימאָן הארט, דוד מאָס און יוסף לייאָנס, קאָמיטע און רעוו. א. דע סאָלא, סעקרעטאר און קאַסירער. 12)

---

12) The Occident, vol. VI, 1848, pp. 368-370.

קאפיטל דרייצן

ליבעראליזם אין שטעלונג צו יידן

פון דער צופעליקער באמערקונג וואס דר. אהרן־הארט דוד מאכט אין זיין „טאגבוך״, ווי איבערגעגעבן אין דעם פריערדיקן קאפיטל, וואלט מען לייכט געקאנט דרינגען אז מען האט צו יידן זיך באצויגן ניט מיט קיין גע־העריקער אויפגעלייגטקייט. דאס וואלט אבער געווען ניט ריכטיק צו זאגן, און זיין אנוואונק וועגן דעם זעט דערפאר אויס איבערטריבן.

די שטעלונג צו זיי איז דוקא געווען א העכסט טאלעראנטע, אפילו א פריינטלעכע. מען האט אייניקע פון זיי אנגעפארטרויט מיט דעם דערפילן די סאמע בכבודיקסטע עפנטלעכע פונקציעס. מען האט עס לחלוטין ניט בא־טראכט פאר ניט פאסיק געגוג צו קומען מיט זיי נאענט אין באריר, אדער ארויסווייזן רעספעקט די פון זיי וואס האבן דאס פארדינט.

מען קאן געפינען גענוג ראיות דאס צו באשטעטיקן. מיר זעען, אז ביי אזא געשעעניש ווי דאס לייענען קעניגין וויקטאריעס פראקלאמאציע דעם 4טן אויגוסט 1837, האבן די יידן זיך געפונען אין פארדערגרונט. אין מאנט־רעאל איז דאס דורכגעפירט געווארן מיט אסך ציווילן און מיליטערישן פא־ראד און מען האט קאפיטאן אליעזר דוד צוגעטיילט דעם כבוד צו קאמאנ־דירן די קאוואלעריע. מיט א האלב יאר שפעטער, דעם 27טן פעברואר 1838, האט מען זיין ברודער, שמואל דוד, איבערגעגעבן צו קאמאנדירן דעם קא־וואלערישן עסקארט ביים איינשווערן סיר דזשאן קאלבארן פאר הויפט־גא־ווערנאר.

בכלל קאן מען זאגן אז מען האט צו יידן זיך באצויגן אן פארא:ורטייל, און דאס ווערט אונדז קלאר פון א פאר אינטערעסאנטע פארצייכענישן וואס מיר געפינען אין די מעמוארן פון דער דוד־פאמיליע גופא. מיר לייענען דארט למשל וועגן א מוזיקאלישן אוונט וואס אין דעם 24טן יוני 1834 דורכ־געפירט געווארן אין הויז פון מרס. הענרי דזשאזעף. צווישן די ארום 200 בייגעוועזענע געסט, דערציילט זיך דארטן, האבן זיך אויך געפונען דער הויפט־גאווערנער לארד איילמער און לידי איילמער. דעם 17טן אפריל 1840, דער־ציילט זיך דארטן אויך, האבן גענעראל קליטהערטאן און זיין פרוי באזוכט די

שפּאַניש־פּאָרטוגעזער שול אין מאָנטרעאָל און בייגעוואוינט א גאָטדינסט. עס זיינען דאָרט דערמאָנט נאָך אייניקע פאַלן, וואָס זיינען טיפּיש דערמיט וואָס זיי גיבן אונדז א שטיקל באַגריף אי וועגן די סאָציאַלע באַדינגונגען פון יענער צייט, אי אויך ווי אַזוי מען האָט זיך פאַרהאַלטן צו יידן. אין פאַר־שיידענע צייטן האָבן די לעצטע אויך פאַרנומען הויכע אמטן אין מאַסאָנישע אָרדנס.

קיין זאַך אָבער גיט אונדז ניט אַזאַ פאָרשטעלונג וועגן דער דעמאָלטיקער באַציאונג צו יידן, ווי א געוויסע פּאַסירונג אויף וועלכער עס וועט זיין כדאי דאָ זיך אָפּצושטעלן אַביסל לייִנגער. דאָס האָט אין יענער צייט געמאַכט א שטאַרקן אַלגעמיינעם רושם און דערוועקט די וואַרימסטע סימפּאַטיע צו דער יידישער באַפעלקערונג אין א ריין יידישער זאַך.

דעם 6טן אָקטאָבער 1848 איז קיין קאַנאַדע אָנגעקומען א יידישער שליח פון נאָענטן מזרח. דאָס איז געווען רבי ניסים בן שלמה, וועלכער איז געקומען מיט א מיסיע לטובת די פּערסישע יידן. די לעצטע האָבן דעמאָלט זיך געפונען אין א העכסט טרויעריקער לאַגע און האָבן געליטן אויף א שרעקלעכן, אומ־באַשרייבלעכן אופן. רבי ניסים האָט די קאַנאַדער יידן געזאָלט פאַראינטערע־סירן מיט דעם גורל פון זייערע אומגליקלעכע פּערסישע ברידער און פון זייערטוועגן דאָ זאַמלען שטיצע.

דאָס איז געווען א טאָג פאַר ערב יום כיפּור. אויף מאָרגן ביינאַכט, צו כל נדרי, האָט רבי אברהם דע סאָלאַ געמאַכט אַן אויפרוף אין שול. מיט אים איז אויך געווען דער שליח פון די פּערסישע יידן, וועלכער איז פאַרבליבן זיין גאַסט דורך די פינף וואָכן צייט וואָס ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אין מאָנט־רעאָל. רבי דע סאָלאַ האָט גערעדט מיט אַסך וואַרעמקייט. ער האָט אין האַרציקע ווערטער אַפּעלירט צו די מתפּללים, אַז זיי זאָלן העלפן זייערע ברידער אין דעם ווייטן מאַכמעדאַנישן לאַנד. אַרום א זיבעציק דאָלאַר איז צוגעזאָגט געוואָרן אין נדבות. הגם דאָס האָט אין יענער צייט פאַר אַזאַ קליי־נער קהילה געקאָנט אויסזען א היפּשע סומע, איז דאָס אָבער געווען ניט גענוג אפילו צום דעקן די הוצאות פון דער ווייטער נסיעה קיין קאַנאַדע. האָט מען דעריבער באַשלאָסן צו מאַכן אַן עפנטלעכע אונטערנעמונג מיט א פאָרטראָג וואָס רבי דע סאָלאַ האָט געזאָלט האַלטן, די גאַנצע הכנסה פון וואָס האָט גע־דאַרפט גיין אויף צו העלפן די פּערסישע יידן.

אָט די אונטערנעמונג האָט עס דעמאָלט אַרויסגערופן דעם לעבעדיקסטן אינטערעס אין אַלע קרייזן פון מאָנטרעאָל. אין דער קאַנאַדער מעטראָפּאָליע איז דאָס געוואָרן דער געשפּרעך פון טאָג. עס האָבן דערמיט זיך פאַראינטערע־סירט ניט בלויז יידן, נאָר אויך קריסטן, וואָס האָבן צו דער הילף־אַקציע

מיט וועלכער רבי ניסים בן שלמהס קומען איז געווען פארבונדן, זיך באַ־צויגן מיט אסך סימפאַטיע. גייסטלעכע האָבן וועגן דעם גערעדט ביי זיך אין די קירכעס. זיי האָבן אויפגעפאָדערט דעם עולם בייצעוואוינען דעם פּאָרטראַג און צו שטיצן די נאָבעלע אונטערנעמונג. יעטווידע צייטונג האָט דער געשעעניש געווידמעט אן עדיטאָריעל, געשריבן אין א פריינטלעכן, זייער אויפריכטיקן טאָן וועגן יידן. דאָרט איז אויסגעדריקט געוואָרן גרויס מיטגעפיל צו די פון זיי וואָס ליידן אזוי שטארק, און וואָס געפינען זיך אין אַט אזא שרעקלעכער לאגע ווי זייער שליח גיט עס איבער.

דער „מאָנטרעאָל טראנסקריפּט" פון 26טן אָקטאָבער 1848 האָט וועגן דעם געשריבן:

„גאנץ אָפּגעזען פון דעם גרויסן אינטערעס וואָס מערקט זיך די לעצטע יאָרן צו אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט יידן, וועט אַלעמעס נייגער היינט אַוונט גאנץ באַזונדער דערוועקט ווערן, דורך דעם קומען אַהער פון א „באפולמעכטיקטן שליח" פון די אונטערדריקטע יידן אין פּערסיע. עס ווערט דערוואַרט א געפּאַקטער עולם, אזוי אז מען האָט אויסגעקליבן דעם „טעמפּערענץ זאַל" אַנשטאָט דעם אַלטן „צייטונגס־זאַל" אויף סט. דזשאָזעף גאַס, וואו מען האָט דעם פּאָרטראַג, ווי דאָס איז געווען געמאָלדן, לכתחילה געזאָלט האַלטן.

„צווישן די רעפּערטאָטן וואָס זיינען פאַריקן ווינטער דורכגעפירט געוואָרן דורך דער „מוירקענטייל לייברערי אסס׳ן", איז געווען איינער פון דעם זעלביקן הערן וועלכער וועט אויך היינט אָוונט ריידן. ער האָט דאַן גערעדט וועגן די רדיפות וואָס יידן זיינען אין משך פון יאָרהונדערטער אויסגעשטאַנען אין גרויס־בריטאַניע און אין אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער. דאָס זיינען רדיפות, וואָס זיינען צום גליק היינט שוין אומבאַוואוסט, אחוץ בלויז אין די האלב־באַרבאַרישע סלאַווישע לענדער — רוסלאנד און פוילן. אין ענגלאַנד, פראנקרייך און דייטשלאנד, אויך אין דרום־אייראָפּע, ווערן יידן היינט אין אלגעמיין אַנערקענט צווישן די געטרייסטע און אין אסך פאַלן אויך סאמע געאכטסטע בירגער דאָרטן.

„מיר דערמאָנען זיך, מיט פיל אינטערעס יענער רעפּעראַט איז אויסגעהערט געוואָרן, הגם דער לעקטאָר האָט דאַן גערעדט וועגן צרות וואָס זיינען שוין לאנג געוואָרן דורכגעמאכט און זיינען היינט שוין פארגעסן. טאָ מיט פיל נאָך מער נייגער דעריבער וועט זיין רעדע היינט אָוונט אויפגענומען ווערן? זי וועט אונדז דערציילן וועגן דעם עלטסטן פאָלק וואָס עקזיסטירט ווי אַ באַזונדער ראַסע, וואָס איז קאָמערציעל און פּאָליטיש דורכגעמישט מיט אַנדערע פעלקער, אָבער איז געזעלשאפטלעך אָפּגעזונדערט פון זיי; וועגן דעם פאָלק וואָס איז אומפארענדערלעך, הגם אַלץ אַרום, חוץ אים, האָט זיך אַזוי גע־

ביטן, וואָס האַלט זיך נאָך ביי זיין רעליגיע, פון וועלכער מיר האָבן באַקומען אויך אונדזער רעליגיע, און ביי די מנהגים און זיטן פון זיינע אורעלטערן, סיי אין צער, סיי אין פרייד, — און בעת א טייל פון אָט דעם פּאָלק, מכוח וועלכן מען וועט היינט ריידן, זיינען נאָך איצט אויך די קרבנות פון גרויזאַמע רדיפות און פּייניקונגען.

„עס איז פאַראַן עטוואָס אין דער שליחות מיט וועלכער א רב איז צו אונדז געקומען, וואָס פאָדערט מער ווי געוויינלעכע ברייטהאַרציקייט. צוזאַמען מיט דעם „העראַלד", ווי די דאָזיקע צייטונג האָט זיך נעכטן פרי אויסגעדריקט, קאָנען מיר דערפאַר זאָגן: „נאָך יאָרהונדערטער פון שנויים, קומט א פאָרשטייער פון א פּאָלק וואָס האלט זיך שטאָל און אייזן אין זיין גלויבן, פון אָ לאַנד וואָס האלט זיך פעסט אין זיינע זיטן, צו אַ לאַנד וואָס איז באַוואוינט פון די צוויי אומרואיקסטע נאַציעס אין דער וועלט. נאָך דורות פון קעגנערשאַפט קומט אָ מיטגליד פון איינער פון די צוויי פיינטלעכע אמונות, פון א לאנד, וואו יידן און קריסטן צוגלייך ווערן אונטערדריקט, כדי צו וועקן סימפּאַטיע פאר יידן, — אָט דאָ ביי אונדז, וואו יעדער איז פריי און וואו אלע לעבן צווישן זיך פרידלעך.

„מיר פאַרהאָפן, אז דער דאָזיקער רוף וועט קריגן אן אָפּקלאַנג".

דעם אָוונט ווען רבי דע סאָלא האָט געדאַרפט האלטן זיין פאָרטראָג, דעם 26טן אָקטאָבער (1848), איז דער זאל וואו דאָס איז פאָרגעקומען געווען איבערגעפּאַקט מיט מענטשן. עס האָט זיך אַהין פארזאַמלט דער גרעסטער עולם, וואָס איז אין מאָנטרעאָל ביז דאַן נאָך געקומען צו אַן עפנטלעכער לעקציע. דער פאָרטראָג, און דער צוועק מיט וועלכן דאָס איז געווען פאַרבונדן, האָבן אַרויסגערופן דעם גרעסטן אינטערעס ביי אַלעמען. עס זיינען ביי דער דאָזיקער געשעעניש פארטראָטן געווען אַלע קלאַסן. צווישן די צוהערערס האָבן זיך געפונען דער „ספּיקער" פון פּאַרלאַמענט, דער גענעראַל-פּראָקוראָר, ריכטער, פּראָפעסאָרן, גייסטלעכע, געלערנטע, זשורנאַליסטן — פּאַקטיש די גאַנצע מאָנטרעאָלער אינטעליגענציע. דער רעפערענט פון זיין זייט האָט אין א פולער מאָס באַפרידיקט אלעמעס דערוואַרטונגען. זיינע שילדערונגען פון דער יידישער לאַגע אין דעם וויטן לאנד האָבן יעדן איינעם געשפּאַנט און גערירט, און זיין רעדע האָט מיט זיך געמאַכט דעם טיפסטן רושם. 1)

דעם פאָלגנדיקן זונטאָג האָבן אייניקע גייסטלעכע וועגן דעם ווידער גערעדט ביי זיך אין די קירכעס. העכסט כאַראַקטעריסטיש איז געווען דער אופן ווי אזוי רעווערענד מר. קאַרדנער, פון דער אוניטאַרישער קירך, האָט

---

1) **The Montreal Transcript, October 28, 1848.**

דאָס געטאָן. „די געפילן וואָס קריסטן האָבן אַמאָל געהאַט צו יידן", האָט ער געזאָגט, „זיינען געווען נאַריש און אומגערעכט. מיט אכצן הונדערט יאָר צוריק האָבן יידישע באַאַמטע אין ירושלים היגגעריכט קריסטוסן. אָבער אפילו זייערע אָפּשטאַמערס קאָנען מיר ניט האלטן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם, אפשיטא נאָך די יידן פון אַנדערע צייטן און אַנדערע ערטער. מיר קאָנען פונקט אַזוי האַלטן פאַראַנטוואָרטלעך אַלע קאַטאָליקן פאַר דער אויסשלאַכטונג אין דער באַרטאָמאָליי־נאַכט, אָדער אַלע עפּיסקאָפּאַלישע פּראָטעסטאַנטן פאַר דער בייזקייט און טיראַניי פון בישאָפּ לאָיד, אָדער אַלע סקאָטישע פּרעסביטעריער פאַר דעם מאָרד פונם בישאָפּ פון סט. אַנדריוס, אָדער אַלע קאַלוויניסטן פאַר דעם וואָס זיי האָבן פאַרברענט סערוועטוסן. קריסטן טראָגן אויף זיך אַ מאָראַלישן חוב צו באַהאַנדלען אַלע מענטשן פריינטלעך און מיט פאָטערלעכער סימפּאַטיע". 2)

מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אַביסל באריכות אויף אָט דעם עפּיזאָד, צוליב דעם אויספיר וואָס לאָזט זיך דאָ מאַכן. דאָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש, הגם עס האָט לכתחילה זיך געהאַנדלט וועגן עפּעס וואָס האָט מיט די יידן פון קאַנאַדע ניט געהאַט קיין דירעקטע שייכות. מיר האָבן דאָ פאַר זיך אַ קאָנקרעטן ביישפּיל וועגן דער באַציאונג צו די לעצטע, ווינציקסטנס מצד די אינטעליגענטע קרייזן פון לאַנד, אין אָט יענער צייט. דאָס איז געווען אַ באַציאונג וואָס האָט אונדז געוויזן אַז די פריערדיקע פאָראורטיילן, אויב אַזעלכע האָבן ערגעץ עקזיסטירט, זיינען געווען אינגאַנצן פאַרשוואונדן. דאָס איז אין אַ קורצער צייט אַרום אויך ווי באַשטעטיקט געוואָרן דורך נאָך אַ אינטערעסאַנטן פאַקט — די יידן פון מאָנטרעאָל האָבן צום ערשטן מאָל באַקומען די געלעגנהייט צו האָבן אַ פאַרטרעטער אינם שטאָט־ראָט. דעם 5טן מערץ 1849 איז איינער פון זיי, שמואל בענדזשאַמין, דערוויילט געוואָרן אַלדערמאַן פון מאָנטרעאָל, מערסטנס דורך ניט־יידישע שטימען.

דאָס מיינט, אַז אין דער קאַנאַדער מעטראָפּאָליע האָבן זיי דאַן פאַרנומען צוויי וויכטיקע מוניציפּאַלע אַמטן. אַן אַנדער ייד, משה־יהודה העיס, ווי מיר האָבן געזען אין אַ פריערדיקן קאַפּיטל, איז אַרום יענער צייט געווען שעף פון דער מאָנטרעאָלער פּאָליציי. דעם איצטיקן פאַל האָט מען צוגעשריבן באַזונדערע וויכטיקייט צוליב דעם וואָס שמואל בענדזשאַמין איז ניט געווען קיין קאַנאַדער געבוירענער, נאָר אַן איינגעוואַנדערטער פון ענגלאַנד. פּונקט ווי משה י. העיס, האָט אויך ער גענומען אַ וואַרעמען אָנטייל אין אַלע אָנגעלעגנהייטן פון דער יידישער קהילה. ער איז עטלעכע יאָר אויך געווען

---

2) The Occident, vol. VII, January, 1849; דאָרטן, באַנד 7, זז. 317־315

פרעזידענט פון דער שפּאַניש־פּאָרטוגעזער שול. דורך דער צייט פון זיין מוניציפּאַלן אַמט, האָט ער געוואונען אַלעמעס אָנערקענונג ווי אַ ענערגי־שער שטאַטישער פאַרטרעטער. מר. בענדזשאַמין איז אָבער אין קאַנאַדע ניט פאַרבליבן. ער האָט זיך שפּעטער אומגעקערט צוריק קיין ענגלאַנד, און ווען ער איז געשטאָרבן, האָט מען דעם פלאַג איבער דער מוניציפּאַלער געביידע פון מאָנטרעאָל ארונטערגעלאָזט „האַלב מאַסט", אין צייכן פון טרויער.

מיט אַ פּאָר חדשים שפּעטער ווי שמואל בענדזשאַמין איז דערוויילט געוואָרן אַלדערמאַן, איז שמואל דוד, וועמען מיר האָבן שוין דאָ דערמאָנט עט־לעכע מאָל, באַשטימט געוואָרן פאַר סעקרעטאַר פונם קרייז־געריכט פון סט. דזשאָנס, קוויבעק. וועגן אָט דעם פאַקט האָט מען זייער וואַרעם קאָמענטירט. „דאָס וועט באַטראַכט ווערן מיט באַזונדערער צופרידנקייט", האָט איינער דאַן געשריבן, „ווי אַ באַווייז אַז די קאַנאַדער רעגירונג איז פריי פון יענעם ענגהאַרציקן, פאַנאַטישן גייסט, וואָס שליסט אויס פון עפנטלעכע און פאַר־טרויִלעכע אַמטן די וואָס זיינען פאַר דעם ראוי און מחמת דער סיבה בלויז וואָס זיי זיינען פון אַן אַנדער גלויבן". 3)

אָט די דאָזיקע פּאַזע, וואָס האָט דער סביבה פון יידישן לעבן אין קאַ־נאַדע אַרום יענער צייט צוגעגעבן אַ געוויסן קאָליר, האָט פונדעסטוועגן גע־האַט נאָך אַ זייט אויך. דאָס איז אָבער געווען אַ פּועל יוצא פון באַדינגונגען, וואָס האָבן מיט יידן ווינציק וואָס זיך אָנגעקערט. מען האָט דאָס דעריבער לחלוטין ניט געקאָנט אָננעמען ווי אַ זאַך וואָס האָט די יידישע באַפעלקע־רונג אוועקגעשטעלט אין אַ ניט גינסטיקן ליכט. אין דעם גאַנצן פאַל, וואָס האָט דעמאָלט געמאַכט אַזאַ רושם אין לאַנד און אין וועלכן, צוזאַמען מיט די נעמען פון אַסך פּראָמינענטע קאַנאַדער, עס איז אויך געווען פאַרמישט אַ יידישער נאָמען, האָט געפעלט דאָס וואָס האָט געקאָנט אויסגעטייטשט ווערן צום גנאי פון יידן.

אין געוויסע קאַנאַדער קרייזן איז אין 1849 אויפגעהייבן געוואָרן אַ באַ־וועגונג, וואָס איז פאַרן לאַנד געווען אי ניי, אי מאָדנע; מאָדנע — מחמת געבוירן פון אַ ווילן זיך אָפּצורייסן פון ענגלאַנד, האָט דאָס געפונען אַסך אָנהייגער גראָד צווישן דעם לאָיאַליסטישן עלעמענט. מען האָט נעמלעך פאָרגעשלאָגן, אַז קאַנאַדע זאָל זיך אָפּקערן פונם מוטערלאַנד און זיך אָנ־שליסן אָן די פאַראייניקטע שטאַטן. דער דאָזיקער געדאַנק איז, ווי באַ־וואוסט, ארויסגעוואַקסן אי פון עקאָנאָמישע סיבות, אי דער עיקר פון ריין פּאָליטישע — פון דער שטאַרקער אומצופרידנקייט וואָס האָט געהאַט אַרומ־

3) דאָרטן, באַנד 7, סעפּטעמבער 1849.

געכאפט די לאיאלע טיילן פון דער באפעלקערונג, נאכדעם ווי די רעגירונג האט דורכגעפירט דעם „רעבעליאן לאסעס ביל״.

לארד עלגינס אונטערשרייבן דעם דאזיקן ביל האט געפירט צום אונ־טערצינדן די פארלאמענט־געביידע (זע פריערדיקן קאפיטל), און צו דעם וואס מען האט אויף אים אליין געווארפן שטיינער. דער בריטיש־געבוירענער עלעמענט, וואס האט געהאט דערוואַרט אז דער גאווערנאר זאל זיך אפ־זאגן דעם ביל צו אונטערשרייבן, איז פון זיין האנדלונג געווען שטארק אויפ־געבראכט און האט צוליב דעם זיך ניט געקאנט בארואיקן. באזונדערס גרויס איז געווען די אנטוישונג פון די דאזיקע אזוי איבערגעגעבענע לאיאליסטן, בעת אין לאנדאן האט די רעגירונג גוטגעהייסן די האנדלונג פון דעם קא־נאדער גאווערנאר. זייער פארביטערטקייט האט, פונקט ווי אמאל, זיך ווידער גענומען מאניפעסטירן. אבער זי האט איצט זיך ניט אויסגעדריקט אין קיין אומרוען אדער גוואלטאטן, נאר אויף אנדערע אופנים.

זי האט געפונען אויסדרוק אין דער באוועגונג וואס איז אויפגעהייבן געווארן, אז קאנאדע זאל זיך אנשליסן אן די פאראייניקטע שטאטן. מען האט אין מאנטרעאל ארויסגעלאזט וועגן דעם א מאניפעסט, אין וועלכן מען האט אנגעוויזן אויף די סיבות וואס האבן ארויסגערוקט און אויך בארעכ־טיקט אט אזא געדאנק. דעם מאניפעסט האבן אונטערגעשריבן אסך פון די סאמע אנגעזעענסטע בירגער פון דער קאנאדער מעטראפאליע, צווישן זיי אויך בנימין הארט.

די רעגירונג האט זיי פאר דעם באשטראפט, לויט ווי דאס איז געווען דער ווילן פון לארד עלגין. באאמטע און אנדערע אפיציעלע פערזאנען זיינען אויסגעשטראכן געווארן פון די ליסטן, בעת אדוואקאטן וואס האבן געהאט דעם „קווינס קאונסעל״־טיטל, האבן עס פארלוירן. צווישן אט די אלע איז אויך בנימין הארט אויסגעשטראכן געווארן. מען האט אים געמאכט פאר אויס פרידנס־ריכטער און ביי אים אויך צוגענומען דעם מיליטערישן ראנג זיינעם — פון לייטענאנט־קאלאנעל פונם 1טן באטאליאן פון דער מאנטרעא־לער מיליץ. צו דערשלאגן זיך צו די דאזיקע ביידע זאכן איז, ווי באוואוסט, אים אנגעקומען גאנץ שווער. א באליידיקטער פון אט אזא מין הארטער בא־שטראפונג און פון דעם וואס מען האט מיט זיינע גרויסע פארדינסטן זיך ווינציק גערעכנט, האט ער זיינענדיק שוין א זקן פון ארום זיבעציק, פאר־לאזט מאנטרעאל און זיך באזעצט אין ניו יארק. א וואך פאר זיין טויט האט די רעגירונג געוואלט גוטמאכן דעם דאזיקן אומרעכט קעגן אים, און אנגע־באטן אים געבן צוריק זיין ראנג און טיטל. בנימין הארט האט אבער דערפון

זיך אָפּגעזאָגט. ער איז געשטאָרבן אין ניו יאָרק סוף פעברואר 1855, אין עלטער פון 76 יאָר. 4)

בכלל קאָן מען זאָגן, אז אין קאנאדע האָבן סוף ערשטער העלפט נײַנצטן יאָרהונדערט גענומען ווייען ווינטן, וואָס זײַנען געווען דורכגעדרונגען מיט א שטאַרקן ליבעראַלן גײַסט. צי מען האָט עס געקאָנט צושרײַבן דער השפּעה פון דער דערבײַיאיקער אמעריקאַנער רעפּובליק, צי ניט, אָבער דאָס האָט זיך שאַרף געלאָזט מערקן. דעם דורכשניטלעכן קאַנאַדער פון יענער צײַט זײַנען געווען פרעמד די פאָראורטיילן פון ראַסע אָדער רעליגיע, און דאָס האָט געוויס ניט געקאָנט פאַרפעלן צו רעאַגירן אויף דעם יידישן לעבן גופא.

עס איז וויכטיק דאָ צו באַמערקן, אז אין דעם פּרט האָבן קאַנאַדער יידן זיך געפונען אין אַ בעסערער לאַגע ווי אַפילו די יידן אין ענגלאַנד. די לעצטע האָבן אַרום יענער צײַט נאָך געדאַרפט קעמפן פאַר פולער גלײַכבארעכטונג און קעגן דעם איבערגעבליבענעם רעשט פון אַלטע פאָראורטײַלן. אויף דעם דאָזיקן פאַקט, כאַראַקטעריסטיש ווי דאָס איז דעמאָלט געווען, האָט רבי א. דע סאָלא אָנגעוויזן אין אַ לעקציע וואָס ער האָט דעם 19טן אַפּריל 1848 געהאַלטן אין מאָנטרעאָל. ער האָט בײַ יענער געלעגנהייט דערקלערט — און צו זײַנע ווערטער האָט מען תמיד אויפמערקזאַם זיך צוגעהערט — אז אַזאַ זאַך איז געווען אַ קרעדיט פאַר קאַנאַדע גופא. ער האָט דערמאָנט דעם גרויסן אינטערעס וואָס יידן האָבן גענומען אין דעם עפנטלעכן וואוילזײַן פון גאַנצן לאַנד, דער עיקר פון מאָנטרעאָל, און אַז דעם דאָזיקן אינטערעס האָט די קאַנאַדער מעטראָפּאָליע געהאַט צו פאַרדאַנקען אסך פון איר וויכטיקסטע אײַנריכטונגען. 5)

און דאָס איז ניט געווען איבערגעטריבן. דאָס האָט זיך באַשטעטיקט נאָכמער אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען די נעמען פון יידן זײַנען פאַרבונדן געוואָרן מיט פאַרשיידענע פאַזן אין דער אַנטוויקלונג פון לאַנד. די אַרומיקע באַדינגונגען האָבן פאַר זיי ביסלעכווײַז באַשאַפן די מעגלעכקייט צו נעמען אַלץ אַ גרעסערן אָנטייל אין דער דאָזיקער אַנטוויקלונג, און זיי האָבן דאָס אויך געטאָן. אויף דעם געביט פון קאָמערץ, אינדוסטריע און אין אַלע אַנדערע צווייגן פון קאַנאַדעס ווירטשאַפטלעכן לעבן איז דער בײַטראָג פון יידישער ענערגיע און פון יידישע פעיִקייטן געוואָרן זייער מערקבאַר. דאָס האָט זיך אויך היפּש גענומען וואָרפן אין די אויגן. די פאַרדינסטן פון

4) New York Times, March, 1855.
5) Montreal Transcript, April 21, 1848.

איינצלנע יידן זיינען געהעריק אָפּגעשעצט געוואָרן אפילו פון אנדערע לענדער.

מיר האָבן שוין ביי א פריערדיקער געלעגנהייט דאָ דערמאָנט די דזשאָזעף־משפּחה, וואָס האָט קאנאדע געגעבן איינעם פון די פּיאָנערן פון איר האנדלס־מאַרין. אין די שפּעטערדיקע יאָרן זיינען מיטגלידער פון דער זעלביקער משפּחה געווען די וועגנברעכערס ביי נאָך אַנדערע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן באגלייט דעם וואוקס פון דעם יונגען לאנד. זיי האָבן אין דעם פּרט זיך אויך געמאכט א באדייטנדיקן נאָמען. יעקב־הענרי דזשאָזעף איז געווען פאַרבונדן מיט איינער פון די ערשטע אייזנבאַנען וואָס זיינען אין קאַנאַדע אויסגעבויט געוואָרן — די שאמפּלען־סט. לאָרענס באַן, וואָס האָט גענומען אָפּערירן דעם 21טן יולי 1836. ער האָט אויך געהאַט א נאָענטע שייכות מיט גרינדן די ערשטע איינגעפירטע טעלעגראַפן. ער איז געווען א מיטגליד פון די וויכטיקסטע קאָמערציעלע קערפּערשאַפטן וואָס האָבן אין זיין צייט זיך אָרגאַניזירט, און ער האָט דער עיקר גענומען א היפּשן אינטערעס אין אנטוויקלען דעם טעלעגראַף און אייזנבאַן־פאַרקער. ער האָט געהאָלפן אָרגאַניזירן די ערשטע טעלעגראַף־ליניע, וואָס האָט דורך פּלאַטסבורג פּאראַייניקט קאַנאַדע מיט די שטאַטן, ווי אויך די ערשטע טראַנסאַטלאַנטישע קאבעל־פאַרבינדונגען, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן. ער האָט דאָס גלייכן גע־האָט א גרויסן חלק ביים גרינדן אסך פון די וויכטיקסטע באַנק־הייזער, בעת אַזעלכע פינאַנץ־אינסטיטוציעס האָבן גענומען אויפקומען אין קאַנאַדע.

זיין ברודער דזשעסע דזשאָזעף האָט אויסגעבויט אין מאָנטרעאָל דעם „טעאַטער ראָיאַל", און א היפּשע צייט עס אויך אָפּערירט. ער איז געווען פּרעזידענט פון דער מאָנטרעאָלער גאַז־קאָמפּאַניע, מיט וועלכער ער איז געשעפטלעך געווען פאַרבונדן אַ משך פון באַלד פערציק יאָר, און פּרעזי־דענט פון דער מאָנטרעאָלער טראַמוואַי קאָמפּאַניע. פון דער לעצטער האָט ער זיך צוריקגעצויגן ערשט דאַן, ווען מען האָט גענומען פאַרלאַנגען עלעק־טרישע טראַמוואַיען. ער האָט שטאַרק געצווייפלט, אויב עלעקטרישע טראַמ־וואַיען וועלן קאָנען פאַרבייטן די וואָס זיינען געפירט געוואָרן דורך פערד, מחמת דעם וואָס די גאַס־רעלסן פלעגן ווינטער ווערן פאַרשאָטן מיט שניי. ער איז אויך געווען א דירעקטאָר אין אייניקע באַנק, איינער פון די ערשטע דירעקטאָרן פון דער „גרייט נאָרטהע וועסט טעלעגראַף קאָמפּאַני", און צווישן די גרינדערס פון דער „פּיפּלס טעלעגראַף קאָמפּאַני".

א ניט ווייניק וויכטיקער פאַרדינסט זיינער איז געווען צו שאַפן א נאָ־ענטע קאָמערציעלע פאַרבינדונג מיט בעלגיע און איינפירן דעם ערשטן די־רעקטן שיף־פאַרקער צווישן קאַנאַדע און יענער מדינה. די בעלגישע רעגי־

רונג האָט דאָס געהעריק אָפּגעשעצט. זי האָט אים פאר דעם ארויסגעוויזן איר אָנערקענונג, באשטימענדיק אים אין 1850 פאַר איר דיפּלאָמאטישן פאַרטרעטער אין קאַנאַדע. ער איז געווען דער ערשטער בעלגישער קאָנסול אין לאַנד, אַן אַמט וועלכן ער האָט אָנגעהאַלטן פאר איבער א האלבן יאָר־הונדערט — ביז צו זיין טויט אין 1904. די בעלגישע רעגירונג האָט אים אויך עטלעכע מאָל דעקאָרירט מיט הויכע אָרדנס.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אז מיטגלידער פון דער דאָזיקער משפחה האָבן בכלל זיך אויסגעצייכנט מיט דעם וואָס זיי זיינען געווען פארטראָטן אין בעלגישן קאָנסולאט־דינסט. אברהם דזשאָזעף (1815־1886), א ברודער פון די צוויי דערמאָנטע, איז געווען בעלגישער קאָנסול אין קוויבעק פאר איבער דרייסיק יאָר. ער האָט דעם דאָזיקן דיפּלאָמאטישן פּאָסטן דאָרט אָנ־געהאלטן ביז צו זיין טויט. ער איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע פּער־זענלעכקייטן אין דער אַלטער קאַנאַדער הויפּטשטאָט, וואו ער האָט זיך גע־האָט באַזעצט אין 1832. ער איז געווען פּרעזידענט פון דער „קוויבעק באָרד אָוו טרייד״, פּרעזידענט פון דער „דאָמיניאָן באָרד אָוו טרייד״, פּרעזידענט פון דער „סטאַדאַקאָנאַ באַנק״, א דירעקטאָר פון דער „באַנק נאַסיאָנאַל״ און אַ דירעקטאָר פון אַ שיף־געזעלשאַפט. ער איז עטלעכע יאָר אויך געזעסן אין קוויבעקער שטאָט־ראָט און איז געווען אַזוי פּאָפּולער צווישן דער פראַנצוי־זיש־קאַנאַדער באַפעלקערונג, אַז ער האָט אין 1858 אַרויסגעשטעלט זיין קאַנדידאַטור פאר מאַגיסטראַט. ער איז דורכגעפאלן מיט ווינציקער ווי 400 שטימען. זיין קאָנסול־אַמט אין קוויבעק איז נאָך זיין טויט איבערגעגאַנגען צו זיין זון, אנדריו סי. דזשאָזעף (געשט. אין 1921). דער לעצטער האָט עס דאָס גלייכן אָנגעהאַלטן א משך פון דרייסיק יאָר.

באַזונדערס אינטערעסאַנט איז אויך געווען די קאַריערע פון אַן אנדער יידן, מר. זיגיסמונד מאָר. ער איז געבוירן געוואָרן אין 1827 אין ברעסלוי, דייטשלאנד, וואו ער האָט געקראָגן זיין דערציאונג און גראדואירט פון דאָרטיקן אוניווערזיטעט אין עלעקטרישער אינזשינעריע. ער האָט פרי ארויסגעוויזן פייאיקייטן וואָס האָבן געצויגן אַסך אויפמערקזאמקייט. אין 1871 איז ער אַריבערגעקומען קיין קאנאדע, וואו ער איז געווען דער ערשטער איינצושפּאַ־נען די וואַסער־קראַפט אין די רעדער פון מאָדערנער אינדוסטריע און פאַר דעם מאָדערנעם געברויך. מען קאָן אים אין אַ געוויסן זינען באַצייכענען פאַר דעם פאָטער פון הידראָ־עלעקטריציטעט אין לאַנד. זיינע פאַרדינסטן אויף דעם געביט פון אַנטוויקלטער עלעקטרישער קראַפט זיינען געווען זייער גרויס. ער האָט זיך באַזעצט אין קוויבעק און געגעבן יענער שטאָט די נייס־טע מאָדערנע איינריכטונגען — דעם טעלעפאָן און די עלעקטרישע באַלייכ־

טונג. ער איז געשטאַנען אין נאָענטער פאַרבינדונג מיט דר. גרייהעם בעל און האָט אָפּערירט די ערשטע טעלעפאָנען וואָס דער לעצטער האָט אים געשיקט. ער האָט געגרינדעט די „סיטי און דיסטריקט טעלעגראַף קאָ". און די „קוויבעק און לעוויס עלעקטריק קאָמפּאַני". מר. מאַר איז געשטאָרבן אין קוויבעק אין 1893.

דאָס איז געווען אַ פאַל פון אַן אימיגראַנטישן יידן וועלכער האָט זיין ניי־אַדאָפּטירטן לאַנד געגעבן פון זיך דאָס בעסטע וואָס ער האָט פאַרמאָגט. און דאָס איז זיכער ניט געווען דער איינציקער פאַל אַזאַ. פּונקט ווי אימיגראַציע פאַר זיך אַליין האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ פאַקטאָר וואָס האָט דער אַנטוויקלונג פון דער יונגער מדינה געגעבן דעם גרעסטן שטויס פאָראויס, אַזוי איז דאָס אין אַ פיל קלענערער מאָס אויך געווען מיט יידישער איינוואַנדערונג.

אַלץ אין קאַנאַדע האָט דעמאָלט זיך געפונען אין אַ פּרימיטיווער סטאַדיע. יעטווידער וואָס האָט צום קאַנאַדער לעבן געקאָנט עפּעס וואָס בייטראָגן, אין וואָס פאַר א פאָרם דאָס זאָל ניט געווען זיין, איז דעריבער געווען שטאַרק געוואונטשן. די ברייטע, אָפענע טירן, די גאַסטפריינטלעכע באַציאונג צום פרעמדן און די אומבאַגרענעצטע מעגלעכקייטן וואָס האָבן אין דעם דאָזיקן לאַנד אויף אים געוואַרט — דאָס האָט געהאַט א צוצי־קראַפט פאַר די מיט ענערגיע און אַמביציע. אָבער אפילו אַזאַ זייער גינסטיקע באַדינגונג האָט דאָך ניט געקאָנט גורם זיין, אַז די יידישע באַפעלקערונג זאָל ביז סוף ערשטער העלפט פאַריקן יאָרהונדערט זיך קאָנען היפּש פאַרמערן. איר צוואוואקס איז געווען ווינציק אָנזעעוודיק.

אָבער דער ישוב האָט זיך דאָך פאָרט געצומען פאַרגרעסערן, און געשען איז דאָס מערסטנס דורך דער איינוואַנדערונג. הגם גאַנץ קליין אין צאָל, האָט זי ביסלעכווייז פונדעסטוועגן אָנגעהייבן געפינען דעם וועג קיין קאַנאַדע. מען האָט דאָ און דאָרט דערזען פאַר זיך נייע פּנימ׳ער, נייע מענטשן. הויפּטזאַכלעך איז דאָס געווען פון די אַלטע איירָאָפּייאיש־יידישע צענטערס, פונוואַנען יידן האָבן איצט אָנגעהייבן אַהער עמיגרירן. די ניי־אָריבערגעקומענע זיינען געווען אַ קלאַס אימיגראַנטן, וואָס האָט זיך שטאַרק אונטערשיידט פון די ספרדים וואָס זיינען געקומען פאַר זיי. די לעצטע, ווי באַוואוסט, זיינען באַשטאַנען מערסטנס פון סוחרים אָדער גלאַט פאַרמעגלעכע מענטשן, בעת די ניי־אָריבערגעקומענע זיינען געווען ווייט דערפון.

זיי האָבן קיין אויסערלעכע עשירות מיט זיך ניט געקאָנט ברענגען, ווייל זיי האָבן אַזאַ זאַך ניט פאַרמאָגט. זיי זיינען, פאַרקערט, געווען אָרעם, צעבראָכן, נידערגעשלאָגן — ווי מיר קאָנען זיך עס מאַכן א באַגריף פון דעם

וואָס איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין דעם באַריכט פון דער „חברה עזרת אביוני ישראל״. דאָס איז געווען אַ קלאַס מענטשן, פון וועלכע אַ גרויסער טייל האָט פּאַקטיש געמוזט אָנקומען צו צדקה. אויב אָבער זיי האָבן מיט זיך ניט געבראַכט קיין מאַטעריעלע רייכקייטן, האָבן זיי דערפאַר געבראַכט עפּעס אנדערש. זיי האָבן געבראַכט א טיפערן יידישן באַוואוסטזיין, וואָס האָט זיך גענומען פון אַ זיבעטע דורות שטאַרק פאַרפעדימטער צוגעבונדנקייט מיט די לעבעדיקע טיילן פון יידישן פאָלק. און דאָס האָט אָנגעהייבן משפיע צו זיין אויף דער פיזיאָגנאָמיע פון יידישן לעבן אין דעם נייעם לאַנד.

דאָס האָט אויך גורם געווען, אַז דער יידישער ישוב זאָל בכלל באַקומען אַביסל מער פון אַ ספּעציפיש־יידישער פאַרב, דאָס וואָס האָט ביסלעכווייז זיך גענומען אַרויסזען. אַרום יענער צייט האָבן יידן זיך שוין געפונען ניט בלויז אין ערטער וואו זיי האָבן מיט אַסך יאָרן פריער זיך נאָך געהאַט באַזעצט. זיי האָבן זיך אויך גענומען מאַכן זייער היים אפילו אין געגנטן, וואו זייער אויפהאַלט איז ביז סוף ערשטער העלפט נײַנצנטן יאָרהונדערט נאָך געווען א מער־ווייניק צייטווייליקע זאַך. אויב זיי האָבן זיך דאָרט איצט באַזעצט, איז דאָס שוין געווען מיט דער כוונה צו בלייבן תושבים.

דאָס זיינען פּאַקטיש געווען די פאָרלויפערס פון די נייע יידישע קהי־לות וואָס זיינען דאָרט שפּעטער אויפגעקומען. זיי האָבן פּאַמעלעך צוגעגרייט דעם באָדן פאַר דעם, לויט ווי זייער צאָל האָט דאָס געמאַכט מעגלעך. אין דעם פּרט האָט זיך געלאָזט שאַרף מערקן די אייגענע כאַראַקטעריסטישע דערשיינונג וואָס פריער. דאָס איז וואָס דאָס יידישע אַריינדרינגען אין נייע ערטער איז צוגעגאַנגען כמעט פּאַראַלעל מיט דעם אַלגעמיינעם וואוקס פון לאַנד.

לויט דעם צענזוס פון 1851, האָבן אין דעם אונטערשטן און אויבערשטן טייל קאַנאַדע דאַן זיך געפונען 351 יידן. פון זיי האָבן 181 געוואוינט אין מאָנטרעאָל, 77 אין טאָראָנטאָ און אומגעגנט, און 40 אין קוויבעק. מיר ווייסן ניט, ווי אַזוי די דאָזיקע צאָל איז פאַרטיילט געווען עקאָנאָמיש אָדער לויט אַנדערע קאַטעגאָריעס. מיר זעען דאָ אָבער פאַר זיך קלאָר, אַז שוין דע־מאָלט האָט דער ייד זיך אויפגעהאַלטן מערסטנס אין די גרעסערע צענטערס און איז דאָס רוב געווען א שטאָטמענטש. דאָס איז אָבער געווען גאַנץ נאַ־טירלעך, מחמת דאָס וואוינען אין ווייטע, פאַרוואָרפענע ערטער איז פאַר אים, וועלכער האָט מיט אַלע כוחות זיך געקלאַמערט אין זיין יידישן צובונד, גע־ווען פאַרבונדן מיט גרויס שוועריקייט.

פונדעסטוועגן אָבער האָבן דאַן זיך געפונען יידן אין מער ווי פופצן פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך איבערן לאַנד. אינטערעסאַנט איז, וואָס

אייניקע פון זיי האָבן זיך אויפגעהאלטן אין געגענטן וואו מען קאָן אָפילו היינט קוים געפינען א יידן. אַזוי למשל האָט א פלאץ ווי קאפּ דע ראָזיע, אינם גאַספּע האלב־אינדזל, אין 1851 געהאַט זעקס יידישע נפשות. דאָס איז גראָד געווען דאָס דאָזיקע פּארוואָרפענע אָרט, וואו עס האָט מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער זיך שוין מער ניט געפונען אָפילו קיין איינצי־קער ייד, וואָס האָט נאָך אין 1858 געהאט דעם כבוד צו דערוויילן ביי זיך דעם ערשטן יידישן מאַגיסטראט אין לאנד. דאָס איז געווען וויליאם היימאַן, וועלכער האָט זיין מאַגיסטראַט־אַמט דאָרט אָנגעהאלטן ביז צו זיין טויט אין 1882.

געבוירן אין רוסלאנד אין 1807, איז ער שפּעטער אַריבערגעקומען קיין קאַנאַדע און אין 1842 האָט ער זיך באַזעצט אינם גאספּע דיסטריקט. ער האָט פיל בייגעטראָגן פאַר דער אנטוויקלונג פון יענער געגנט, וואו פיש־פאַנג איז געווען און איז ביז היינט די וויכטיקסטע אינדוסטריע — א אינ־דוסטריע וואָס ער האָט דאָרט געהאָלפן אויפבויען. די פראנצויזישע קאַנאַ־דער האָבן דאָס ניט געקאָנט בעסער אָפּשעצן, ווי אויסקלייבנדיק אים פאַר מעיאָר פאר אַ משך פון פיר און צוואנציק יאָר כסדר. דאָס איז, אמת, געווען א איזאָלירטער פאַל וועלכן מען האָט קיין סך וויכטיקייט ניט געקאָנט צו־שרייבן. אָבער דאָס איז דאָך געווען טיפּיש פאר די „האַביטאַנס" פון קווי־בעק, וואָס האָבן אַזוי איינפאַך תופס געווען די פראַגע וועגן יידישע רעכט, מכוח וואָס מען האָט אין פּארלאמענט אין וועסטמינסטער געדארפט אזוי לאַנג און מיט אַזוי פיל היץ דעבאַטירן.

וויליאם היימאַן האָט גענומען אַ שטאַרקן אינטערעס אין אַלע וויכטיקע קהילה־אָנגעלעגנהייטן פון די יידן אין מאָנטרעאַל, וואוהין ער פלעגט אָפט קומען. ער איז אויך געווען אַן אָפּיצער אין דער קאַנאַדער מיליץ און פרידנס־ריכטער פאר א משך פון איבער צוואנציק יאָר.

קאַפּיטל פּערצן

גרינדונג פון נייע יידישע קהילות

אַ לאַנגע צייט איז די ספרדישע קהילה אין מאָנטרעאָל געווען די איינ־
ציקע וואָס האָט זיך געהאַט געפונען אין לאַנד. דאָס איז דעריבער געווען
מערסטנס אַרום דער דאָזיקער קהילה וואָס די פאַרשיידנסטע יידישע טע־
טיקייטן, אַפילו די פון אַ ריין געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער, זיינען אַסך יאָרן
אָנגעפירט געוואָרן. אָבער מאָנטרעאָל איז ניט געווען דאָס איינציקע אָרט
וואו עס האָט זיך געפונען אַ יידישער מקום קדוש. אויך אין טהרי ריווערס
האָבן די עטלעכע יידישע משפחות וואָס האָבן דאָרטן געוואוינט אויפגע־
האַלטן אַ שול.

עס זעט אויס אַז די דאָזיקע שול האָט אהרן הארט נאָך געהאַט געגרינ־
דעט, מעגלעך אַרום דעם יאָר 1800, דאָס מיינט אַ קורצע צייט פאַר זיין
טויט. נאָך אים איז די שול אויפגעהאַלטן געוואָרן דורך יחזקאל הארט און
אַנדערע מיטגלידער פון דער האַרט־משפחה. מיר געפינען אַז צווישן די
יאָרן 1820 און 1835 האָט יצחק וואַלענטיין אויסגעפילט די פונקציע פון אַ
מין גייסטיקן פירער פון די יידן אין טהרי ריווערס און זיך מתעסק געווען ביי
זייערע גאָטדינסטן. אַז אַזאַ שול האָט דאָרט עקזיסטירט, ווערט באַשטעטיקט
דורך דעם שטאָטישן פּלאַן פון טהרי ריווערס פאַר דעם יאָר 1815. די שול
האָט אָפּגעברענט אין 1860. 1)

אַרום אָנהייב צווייטער העלפט פאַריקן יאָרהונדערט זיינען אין לאַנד
צוגעקומען עטלעכע נייע יידישע געמיינדעס, פאַר וועלכע עס איז ביסלעכ־
ווייז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין. דאָס איז געווען אין מאָנטרעאָל,
טאָראָנטאָ און קוויבעק. די ערשטע יאָרן זיינען פאַר זיי געווען גאַנץ שווערע
און זיי האָבן זיך קוים געקאָנט דערהאַלטן. זיי האָבן אָבער ביסלעכווייז גע־
לאָזט אַלץ טיפערע וואָרצלען און זייער עקזיסטענץ איז געוואָרן מער־וויי־
ניק געזיכערט.

פון זיי איז אָבער קיינע אַזוי ניט אויסגעוואַקסן, און איז שפּעטער אויך
ניט געוואָרן אַזאַ וויכטיקער קאָמונאַלער יידישער צענטער, ווי די דייטש־

---

1) BENJAMIN SULTE, Mélanges historiques, vol. 19, p. 55; idem., Pages d'histoire du Canada, p. 418.

פוילישע געמיינדע אין מאָנטרעאָל, וואָס האָט זיך דאַן געגרינדעט דורך איינ־געוואָנדערטע דייטשע און ענגלישע יידן. אַ טייל פון די לעצטע האָבן פריער אָנגעהאַלטן א צובונד מיט דער שפאניש־פּאָרטוגעזער שול. זיי איז אָבער ניט געפעלן דער ספרדישער נוסח התפילה און זיי האָבן באשלאָסן זיך אָפּ־צוטיילן און מאַכן שבת פאר זיך.

נאָך אין 1846 האָבן זיי זיך אינקאָרפּאָרירט אין אַ באַזונדערער רעליגיע־זער געמיינשאַפט אונטער דעם נאָמען „קאָנגרעגאַציע פון ענגלישע, דייטשע און פוילישע יידן פון מאָנטרעאָל" (9טער יאָר, וויקטאָריע, קאַפּ. 96). די דאָ־זיקע ניט לאנג אריבערגעקומענע אימיגראנטן זיינען אָבער נאָך ניט געווען בכוח אויפצובויען פאר זיך א שול. עס איז געווען ערשט עטלעכע יאָר ווי מען האָט אויף שענעוויל גאָס געהאָט אויסגעבויט די „שארית ישראל" שול, און צו שאַפן די מיטלען פאר גאנצע צוויי שול־בנינים אין אַ לערך קורצער צייט, האָט די קליינע צאָל יידן אין מאָנטרעאָל זיך נאָך ניט געקאָנט אָנ־שטריינגען.

איז די ניי־געבוירענע געמיינדע וואָס איז אויפגעקומען דעריבער אין אָנהייב געווען אַזוי שוואַך, אז זי האָט עקזיסטירט מער אין נאָמען ווי אין דער ווירקלעכקייט. זי האָט ניט געהאָט קיין אייגענע באַשטענדיקע שול און עטלעכע יאָר כסדר האָבן אירע מיטגלידער זיך געמוזט באַנוצן פאר דעם צוועק מיט אַ געדונגענעם צימער. דער צימער, וואָס האָט געדינט פאר א „מנין", האָט זיך געפונען אויף סט. דזשיימס גאָס — דעם היינט קאָכיקן פינאנץ־צענטער פון מאָנטרעאל — און מען האָט פאר דעם געצאָלט 10 דאָ־לאר א חודש. שפּעטער האָט מען די דאָזיקע צייטווייליקע שול אריבערגע־צויגן אין אַ צימער אויף סט. גאַבריעל גאַס.

אונטער דער צייט אָבער זיינען אריבערגעקומען נאָך אייראָפּייאיש־יידישע אימיגראנטן. די צאָל יידן אין מאָנטרעאָל האָט זיך אביסל פארגרע־סערט, און דעם 12טן סעפּטעמבער 1858 האָט מען אָפּגעהאלטן אן אסיפה, אויף וועלכער מען האָט באַשלאָסן צוזוטרעטן בויען א פּערמאַנענטע שול. אין דעם פּראָטאָקאָל פון יענער אסיפה זאָגט זיך אויסדריקלעך, אַז מען וויל אויפשטעלן א בית־תפילה וואו דאָס דאוונען זאָל זיין „על פּי דעם נוסח און מנהג פון די ענגלישע, דייטשע און פוילישע יידן". זעקס און דרייסיק מענטשן האָבן זיך באַטייליקט. צווישן זיי באַגעגענען מיר די נעמען פון ל. אָלענ־דאָרף, מ. אָלענדאָרף, ב. וו. ווארנער, ש. סילווערמאַן, ש. האָפּנונג, א. האָפּ־נונג, י. קאָכענטאַלער, מ. קארטאָסק, ב. קאַרטאָסק און אנדערע. מר. מ. אָלענדאָרף האָט מען אויסגעקליבן פאַר פאָרזיצער און מר. א. האָפּנונג פאר סעקרעטאר. דער לעצטער האָט אויסגעארבעט א קול קורא צו די יידן פון

ענגלאַנד און אַמעריקע, אז זיי זאָלן שטיצן די יונגע געמיינדע אין איר אונ־טערנעמונג. מען האָט באַשלאָסן, אַז מען זאָל דעם קול קורא פאַרעפנטלעכן אין דער יידישער פרעסע — אין דעם „דזשואיש קראָניקל" פון לאָנדאָן און דעם „דזשואיש מעסענדזשער" פון ניו יאָרק.

גרויס ענטוזיאזם האָט צווישן די פאַרזאַמלטע ארויסגערופן די באַקאַנט־מאכונג, אז די ברידער דוד מאָס און עדוואַרד מאָס האָבן ביידע מנדב געווען צו 5 הונדערט דאָלאַר אויף דער שול. זייער ביישפּיל האָבן נאָכגעטאָן אויך אנדערע. צוזאַמען איז אויף דער אסיפה געשאַפן געוואָרן פאַר דעם צוועק קרוב צו דריי טויזנט דאָלאַר. אין דער אייגענער צייט האָט שמואל האָפּנונג, וועלכער איז פריער געווען רב אין א שול אין טשעלטענהעם, ענגלאנד, זיך אַנגעבאָטן פריי צו דינען דער געמיינדע, ביז זי וועט קאָנען אויפנעמען אַ באַשטענדיקן רב. ער האָט זיך אויך אונטערגענומען אַנצופירן א חדר און צוויי מאָל אין דער וואָך צו לערנען מיט קינדער.

לויט דעם אַקט פון אינקאָרפּאָראַציע, האָט די געמיינדע ניט געקאָנט זיך אָרגאַניזירן, סיידן אירע מיטגלידער זאָלן זיין בריטישע בירגער, וואָס זיי־נען געהעריק פאַררעגיסטרירט ביים פּראָטאָנאָטאַר פון מאָנטרעאָל. אָבער מען איז די דאָזיקע פאָרמאַליטעט נאָכגעקומען אָן שוועריקייטן. מען האָט געקויפט א פּלאַץ אויף סט. קאָנסטאַנט גאַס (היינט דע בוליאָן), און דערמיט איז געמאַכט געוואָרן א וויכטיקער שריט אָוועקצושטעלן די דייטש־פּוילישע געמיינדע אויף אַ געהעריקן באַזיס. אויף דעם פּלאַץ וואָס האָט געטראָגן דעם גאַס־נומער 41, האָט מען אויפגעשטעלט אַ שטיינערנע געביידע וואָס זאָל קאָנען אריינגעמען פופצן מנינים מתפּללים, און וואָס האָט אויך געהאַט אַ פּרויען־גאַלעריע מיט 50 פּלעצער. אין דעם אַלגעמיינעם פּלאַן איז אויך אריינגעגאַנגען אויסצובויען א חדר פאַר קינדער און אַ באַזונדערע וואוינונג פאַר אַ רב אָדער חזן.

מען האָט דער עלטערער פּאָרטוגעזער קהילה „אָפיציעל געמאָלדן" וועגן דער געבורט פון אַ שוועסטער־קהילה, און פאַראייניס ביי איר אָנגעפרעגט ווי אזוי זי וועט זיך באַציען צו מיטגלידער פון דער לעצטער בנוגע דעם בית עולם. איר ענטפער ווערט ניט אַנגעגעבן. די דייטש־פּוילישע געמיינדע האָט אָבער שפּעטער געקויפט אייגענע קרקע פאַר אַ בית עלמין, גלייך לעבן פּאָר־טוגעזישן.

ווי מען קאָן עס זען, האָבן די ספרדישע יידן געקוקט קרום אויף דעם וואָס דער איינגעוואַנדערטער עלעמענט איז געוואָרן אַזאַ כוח. זיי איז ניט געפעלן דאָס וואָס זיין איינפלוס איז געוואָרן אַלץ גרעסער, און וואָס ער האָט דערפילט א נויטווענדיקייט צו אָרגאַניזירן זיך באַזונדער און אָפּילו זיך

נעמען בויען אן אייגענע שול. אין זייערע אויגן האָט דאָס געזאָלט אָריינ־ברייינגען אַ גאַנץ נייעם גייסט אין דער יידישער קאָלאָניע אין מאָנטרעאָל. צו דעם דאָזיקן פּרואוו פון די אייגגעוואָנדערטע האָבן דעריבער אייניקע פון זיי זיך באַצויגן ניט נאָר קאַלט און אָן סימפּאַטיע, נאָר אפילו פיינטלעך.

מיר קאָנען דאָס קלאָר ארויסדרינגען פון דעם פאַקט וואָס די פּאָרטוגע־זער שול־פירערס, אַזוי גוט ווי רעוו. אברהם דע סאָלא אליין, האָבן זיך אָפּ־געזאָגט צו באַטייליקן זיך אין דער ווינקלשטיין־צערעמאָניע פון דער דייטש־פּוילישער שול, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 12טן יולי 1859. איינלאַדונגען וועגן דעם זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן צו דער פּאָרטוגעזער געמיינדע, צו רעוו. א. דע סאָלא און צום מעיאָר פון מאָנטרעאָל. דער לעצטער האָט עס דוקא אָנגענומען, מיט דער הסכמה פונם שטאָט־ראַט וואָס האָט באַשלאָסן, אַז דער מעיאָר און די מוניציפּאַלע קאָרפּאָראַציע זאָלן זיך באַטייליקן אין דער געשעעניש. די אַנדערע אָבער האָבן זיך אָפּגעזאָגט. די תשובות וואָס זיי האָבן צוגעשיקט אויף דער איינלאַדונג, ניט אָנגעבנדיק דעם טעם צוליב וועלכן זיי ווייזן עס צוריק, זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש. מיר גיבן זיי דאָ איבער ווי מיר געפינען זיי פאַרצייכנט אין פּנקס פון דער „שער השמים" שול. זיי זיינען געשריבן געוואָרן קורץ, טרוקן־פאָרמעל, און זיינען געווען געווענדט צו מר. א. האָפנונג.

ענטפער פונם סעקרעטאַר פון דער פּאָרטוגעזער געמיינדע אויף דער איינלאַדונג צו באַטייליקן זיך ביים לייגן דעם גרונטשטיין פון דער דייטש־פּוילישער שול:

„מאָנטרעאָל, 8טער יולי 1859.

„ווערטער הער!

„ביי א מיטינג פון די פירערס פון דער פּאָרטוגעזער שול איז דורכן פּרעזידענט, מר. אלעקסאַנדער לעווי, פאָרגעלייגט געוואָרן אייער בריוו פון היינט נאָכמיטאָג, און איך שיק אייך דאָ איבער א קאָפּיע פון דער רעזאָלוציע וואָס איז אין שייכות דערמיט אָנגענומען געוואָרן:

„באַשלאָסן, אַז די פירערס פון דער פּאָרטוגעזער שול זאָגן זיך אָפּ פון דער איינלאַדונג וואָס די דייטש־פּוילישע געמיינדע האָט צוגע־שיקט, בייצווזיין ביים לייגן דעם ווינקלשטיין פון איר שול, דינסטיק, דעם 12טן פון היינטיקן חודש, און אַז דער סעקרעטאַר זאָל וועגן דעם מודיע זיין דעם ערן־סעקרעטאַר פון יענער שול.

„איך האָב דעם כבוד צו פאַרבלייבן מיין הער, אאז"וו.

„א. ה. דוד, סעק. פון „שארית ישראל".

ענלעך צו דעם איז אויך געווען די תשובה וואָס איז אָנגעקומען פון רעוו.

אברהם דע סאָלא, און וואָס האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„מאָנטרעאָל, 10טער יולי 1859.

„ווערטער הער!

„איך האָב ריכטיק מקבל געווען אייער בריוו פון פרייטיק נאָכמי־טאָג, אין וועלכן איר זייט מיר מודיע, אז „איר זייט געוואָרן אינסטרו־אירט פונם פרעזידענט און די באאמטע פון דער ענגליש־דייטש־פוי־לישער געמיינדע מיך איינצולאָדן”, אז איך זאָל בייזיין ביים לייגן דעם ווינקלשטיין פון זייער שול קומענדיקן דינסטיק, דעם 12טן פון היינטיקן חודש, דריי א זייגער נ. מ. איך באָנוץ זיך מיט דער פריסטער געלעגנ־הייט כדי צו בעטן אייך לאָזן וויסן דעם פרעזידענט און די באאמטע פון יענער שול, אז איך קאָן די איינלאַדונג פאר דעם ניט אָננעמען.

„איך האָב דעם כבוד צו פארבלייבן,

מיט גרויס דרך ארץ,

אברהם דע סאָלא”. 2)

מען האָט זיך אָנגעשטויסן, אז דער דאָזיקער ברוגז האָט אפשר געשטאמט פון דעם וואָס מען האָט געהאט איינגעלאַדן נאָך אן אַנדער רב אויך — רעוו. מאָריס י. ראפאל, פון ניו יאָרק, אז ער זאָל קומען זיך באטייליקן אין דער צערעמאָניע פון לייגן דעם ווינקלשטיין. א קאָמיטע פון די דייטש־פוילישע יידן איז צוליב דעם געגאַנגען צו רבי דע סאָלאַ כדי מיט אים פערזענלעך זיך דורכריידן וועגן דער זאַך און אים בעטן קומען, אָבער דאָס האָט ניט גע־האָלפן. ער האָט קאטעגאָריש זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען אן אָנטייל אין דער געשעעניש.

דער גרונטשטיין פונם שול־בנין איז געלייגט געוואָרן דורך מר. דוד מאָס. דעם 22טן מאי 1860 איז אויך פאָרגעקומען דער חנוכת הבית, און דערמיט איז די צווייטע יידישע געמיינדע אין לאנד — און די ערשטע אשכנזישע געמיינדע אין דער בריטישער צפון־אמעריקע — געגרינדעט געוואָרן. פאר איר ערשטן פרעזידענט האָט מען אויסגעקליבן מר. מ. אַלענדאָרף. נאָך רעוו. שמואל האָפנונג האָט די שול אויפגענומען פאר א גייסטיקן פירער רעוו. מר. פאָס, און נאָך רעוו. פאָס, איינעם א רעוו. דר. קאָהן. דער לעצטער איז געצוואונגען געוואָרן צו פאַרלאָזן זיין שטעל, נאָך דעם ווי עס איז צוליב אים אויסגעבראָכן א ערנסטע מחלוקת. מען האָט אויף זיין פלאץ דאן אויפגענומען רעווערענד ע. ס. מייערס, וועלכער האָט דערפילט די פונקציעס פון חזן, פרעדיקער, בעל קריאה און אויך מלמד. די שול האָט אויך אָנגעשטעלט אן אייגענעם שוחט.

---

2) Minute Book of the Shaar Hashomayim Congregation (in MSS), Montreal.

זייער אסך האָט די ניי־געגרינדעטע יידישע געמיינדע געהאט צו פאַר־דאנקען דער משפּחה מאָס פאַר דעם וואָס איר עקזיסטענץ איז געוואָרן גע־זיכערט. די מאָסעס זיינען געווען איינגעוואַנדערטע ענגלישע יידן, וואָס האָבן פאַרמאָגט א ברייט און הייסע ליבע צו דעם יידיש הארץ, און פאַר וועמען קיין קרבן איז ניט געווען צו גרויס, אויב עס האָט זיך נאָר געהאנדלט וועגן שטיצן א יידישע זאַך. די ברידער דוד, עדווארד און לאָורענס מאָס, און שפּעטער אנדערע מיטגלידער פון דער זעלביקער משפּחה, האָבן די נייע געמיינדע אָפט געשטיצט מיט גרויסע סומעס געלט. זיי האָבן אויך זייער אסך בייגע־טראָגן כדי אויפצוהאלטן איר דערציאונגס־שול. ווען דוד מאָס האָט אין 1865 פאַרלאָזט מאָנטרעאָל כדי צו פאָרן צוריק קיין ענגלאַנד, האָט ער פאַר דעם דאָזיקן לערן־אַנשטאַלט וואָס די דייטש־פּוילישע געמיינדע האָט אויפ־געהאַלטן, מנדב געווען די סומע פון 800 דאָלאַר. און ווען זיין ברודער עדווארד מאָס האָט אין 1869 זיך אויך אומגעקערט קיין ענגלאַנד, האָט ער פאַר דעם מנדב געווען א נאָך גרעסערע סומע. דוד מאָס האָט אין זיין צוואה אויך איבערגעלאָזט א פאָנד, דעם פּראָצענט פון וואָס מען זאָל יעדן יאָר אויסצאָלן אין פּרעמיעס צו די צוויי בעסטע תּלמידים פון דער זונטיק־שול.

ניט געקוקט אויף דעם אומאָנגענעמען אינצידענט וואָס איז זיך פאַרלאָפן ביים לייגן דעם ווינקלשטיין פון דער דייטש־פּוילישער שול, האָבן ביידע געמיינדעס דאָך געלעבט צווישן זיך בשלום. זייערע מיטגלידער, פּונקט ווי די פירערס אליין, האָבן אָפט פאַרקערט צוזאמען און אויך קאָאָפּערירט צווישן זיך אין פאַרשיידענע יידישע כּלל־ארבעטן. פונדעסטוועגן איז אין א פּאָר יאָר ארום ארויפגעשוואומען צווישן זיי א שטיקל סכסוך, וואָס מען האָט געמוזט ברענגען אין געריכט, און וואָס האָט זיך געענדיקט מיט דעם וואָס די אשכנזים האָבן געוואונען.

פּאסירט האָט דאָס, בעת די מוניציפּאַלע פאַרוואַלטונג פון מאָנטרעאָל האָט געפונען פאַר נויטיק צו עקספּראָפּריאירן דאָס פּלאַץ וואו עס האָט זיך געהאט געפונען דער אלטער בית עולם, פונוואַנען מען האָט געדאַרפט איבערפירן די קברים אויף א ניי אָרט. מען האָט זיך באראטן מיט די פירערס פון דער פּאָרטוגעזער געמיינדע, און יענע זיינען געוואָרן מושוה אַז זייער שול זאָל דאָס טאָן פאַר זעקס דאָלאַר א קבר. די שטאָט האָט ארויסגעצאָלט פאַר דעם עקספּראָפּריאירטן באָדן, אָבער צווישן ביידע שולן איז צוליב דעם ארויסגעקומען א סכסוך, ניט קאָנענדיק זיך אייניקן, פיל די דייטש־פּוילישע געמיינדע זאָל קריגן אויף איר חלק. די פירערס פון דער לעצטער האָבן גע־טענהט, אז איר קומט ארויס מער פיל די פּאָרטוגעזער יידן האָבן עס געוואָלט געבן. מען האָט זיך ניט געקאָנט פאַרגלייכן און מען האָט זיך דעריבער

געוועגדט צום געריכט. דאָס געריכט האָט דעם 24טן אויגוסט 1864 ארויס־געגעבן אן אורטייל צו גונסטן דער דייטש־פוילישער געמיינדע.

ניט אזוי גרינג איז אָנגעקומען די יידן פון קוויבעק צו קאָנען גרינדן אַ קהילה, כאָטש זיי האָבן דאָרט געוואוינט זינט קאנאדע איז איבערגעגאנגען צו די ענגלענדער. זיי האָבן אין, צאָל זיך אזוי ווינציק פארמערט, אז עס איז פאַר זיי געווען שווער צו אָרגאניזירן זיך כדי צו קאָנען בעסער באזאָרגן זייערע יידישע הצטרכותן. מיר געפינען, אז נאָך אזוי פרי ווי אין 1760 האָט אליעזר ליוויי זיך דאָרט שוין געהאט באזעצט און זיך פארנומען מיט מסחר. דעם אייגענעם יאָר האָט דאָרט זיך אויך באזעצט אברהם פראנקס, און עס איז באוואוסט אז זיין זון, דוד סאליסבורי פראַנקס, האָט אין קוויבעק זיך געהאט געפונען פאר דעם יאָר 1774. אין 1784 האָבן דאָרט געוואוינט אליה סאָלאָמאָנס, דוד דזשייקאָבס און חיים מאירס. דזשאָן פראנקס איז געווען שעף פון דער קוויבעקער פייערלעשער־בריגאַדע צווישן 1799־1790 — דער ערשטער צו פארנעמען דאָרט אזא פאָסטן. 3) אין די דרייסיקער יאָרן פון ניינצנטן יאָר־הונדערט האָבן זיך דאָרט אויך באזעצט אברהם דזשאָזעף, וועלכער האָט אין קוויבעק געשפילט אזא פראָמינענטע ראָל, העגרי בענדזשאמין, וועלכער האָט דאָרט געהאלטן אַ גרויס געשעפט, און איניקע אנדערע יידן.

ערשט אָבער סוף 1852 האָט מען דאָרטן געמאכט אן אָנהייב צו אָרגאַ־ניזירן א קהילה. מען האָט געקויפט קרקע פאר א בית עלמין און אויך געדונגען א פלאץ וואָס מען האָט באנוצט פאַר א שול, וואו מען פלעגט פון צייט צו צייט אָפּהאלטן גאָטדינסטן. די יונגע געמיינדע האָט אויך אָנגעשטעלט א גייסטיקן פירער, וואָס האָט פאר איר דערפילט אלע געהעריקע פונקציעס. 4) עס האָט אָבער געדויערט אסך יאָרן ביז מען האָט די קוויבעקער קהילה געקאָנט אוועקשטעלן אויף א זיכערן יסוד. ערשט אין 1892 איז דאָרט אויס־געבויט געוואָרן די ערשטע באשטענדיקע שול, „בית ישראל״.

פונקט אזוי ניט לייכט איז אויך צוגעגאנגען מיט איינאָרדענען דאָס יידישע געמיינדע־לעבן אין טאָראָנטאָ. מיר האָבן שוין אין א פריערדיקן קאַפּיטל דערמאָנט די ערשטע יידן וואָס האָבן זיך דאָרטן באזעצט. דער רעליגיעזער צענזוס פון 1846 האָט געוויזן, אז אין טאָראָנטאָ האָבן יענעם יאָר זיך געפונען בלויז צוועלף יידן — א צאָל וואָס איז נאָך געווען גאנץ קליין. אויף די ערשטע פאָרמען פון יידישער אָרגאניזירטקייט אין יענער שטאָט שטויסן מיר זיך אָן מיט דריי יאָר שפּעטער, אין 1849. א דאָקומענט וואָס טראָגט די דאטע פון 1טן סעפּטעמבער יענעם יאָר, און וואָס געפינט זיך אין שטאָטישן רעגיסטראַט,

3) Bulletin des recherches historiques, 1900, p. 222.
4) Occident, vol. XV, March, 1858.

דערציילט אונדז, אז האָג. בעווערלי ראָבינסאָן האָט איבערגעגעבן צו יהודה ג. דזשאָזעף און אברהם נאָרדהיימער דאָס לאנד אויף פעיפ עוועניו, וואָס זאָל באַנוצט ווערן פאַר אַ בית עלמין פאַר דער יידישער געמיינדע. פאַר דעם פּלאַץ האָט מען באַצאָלט די סומע פון צוואַנציק פונט. אין דעם אייגענעם דאָקומענט ווערט אויך אָנגעוויזן, ווי אזוי די קרקע זאָל פאַר דער יידישער געמיינדע פאַרוואַלט ווערן. די עלטסטע יידישע מצבות אויף דעם דאָזיקן בית עלמין זיינען די פון שמעון אלפרעד דזשאָזעף, לואי לייאָנס און יהודה ג. דזשאָזעף. זיי געהערן צו די יאָרן 52־1850.

דער דערמאָנטער אברהם נאָרדהיימער און זיין ברודער, שמואל נאָרדהיימער, זיינען פרי אריבערגעקומען קיין טאָראָנטאָ און דאָרט געגרינדעט דאָס בארימטע קאנאדער פיאַנאָ און מוזיק־הויז, וואָס טראָגט היינט אויך זייער נאָמען. זיי זיינען געבוירן געוואָרן אין מעמסדאָרף, ביירערן, און אין 1839 זיינען זיי געקומען קיין ניו יאָרק. אין אַ קורצער צייט ארום האָט אברהם נאָרדהיימער געקראָגן די שטעל פון מוזיק־לערער אין דער משפחה פון סיר טשארלס באַגאָט, דעם קאנאדער הויפּט־גאָווערנאָר. ער איז מיט זיין ברודער דעריבער אַריבערגעקומען קיין קינגסטאָן, וואָס איז דאַן געווען די קאנאדער הויפּטשטאָט. זיי זיינען פאַקטיש געווען צווישן די ערשטע דייטשע יידן וואָס האָבן אין קאנאדע איינגעוואַנדערט, און וואָס האָבן פאַר דער עפנטלעכקייט געהאַט פיגורירט ווי אזעלכע.ביידע האָבן אין קינגסטאָן געעפנט דעם מוזיק־הויז וואָס זיי האָבן שפּעטער אריבערגעפירט אין טאָראָנטאָ, וואו זיי האָבן אין 1844 זיך באַזעצט. אברהם נאָרדהיימער האָט פון אָנהייב אָן ארויסגעוויזן אַ נייגונג צו אלץ וואָס יידיש. ער האָט דאָרט געהאָלפן אָרגאַניזירן די יידישע געמיינדע און באַזאָרגן פאַרשיידענע הצטרכותן אירע. אזוי איז אויפגעקומען די „סאָנס אָוו איזרעאל״, וואָס איז שפּעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער היינטיקער „האָלי בלאָסאָם״ קאָנגרעגאציע. דער ערשטער פּנקס פון דער דאָזיקער געמיינדע טראָגט די דאַטע פון יאָר 1856. די יידן פון טאָראָנטאָ האָבן אָבער געקאָנט אויסבויען אַ שטענדיקע שול ערשט דאַן, ווען זייער צאָל האָט זיך שוין געהאַט היפּש פאַרגרעסערט.

אברהם נאָרדהיימער איז אין טאָראָנטאָ ניט פאַרבליבן. אים האָט געצויגן צוריק אהיים, קיין מעמסדאָרף, וואו דאָס לעבן איז פאַר אים געווען אסך אינטערעסאַנטער. אין די זעכציקער יאָרן האָט ער זיך אומגעקערט צוריק קיין דייטשלאַנד וואו ער איז שפּעטער געשטאָרבן (אין 1869). זיין ברודער, וואָס איז אין 1887 באַשטימט געוואָרן פאַר דייטשן קאָנסול אין אָנטאַריאָ, איז אסך יאָרן געווען פּרעזידענט פון דער פילהאַרמאָנישער געזעלשאַפט פון טאָראָנטאָ. ער איז אָבער פרי אַוועק פון יידן און איז איבערגעגאַנגען צו דער אנגלי־

קאַנער קירך. ווען ער איז געשטאָרבן (אין 1912), האָט ער פון אַ גרויס פאַר־מעגן וואָס איז פון אים איבערגעבליבן גאַנץ ווינציק איבערגעלאָזט פאַר וואוילטעטיקע צוועקן, און בלויז אַ פּאָר דאָלאַר פאַר אַ טאָראָנטער יידישן צדקה־פאַראיין.

אין די פערציקער יאָרן זיינען קיין טאָראָנטאָ אויך אָריבערגעקומען די ברידער מאַרקוס און שמואל ראָסין, דאָס גלייכן געבירטיקע דייטשע יידן, און זיי האָבן דאָרט געעפנט אַ צירונג־געשעפט. אין משך פון אַ פּאָר יאָר האָבן זיי זיך געמאַכט אַ נאָמען און זיינען געוואָרן שטאַרק אָנגעזען אין דאָר־טיקע קרייזן. אין 1855 האָבן מאַרקוס און שמואל ראָסין אויפגעבויט דאָס באַרימטע „ראָסין הויז״, וואָס האָט זיך געפונען אויפן ווינקל פון קינג און יאָרק גאַס, און האָט זיך גערעכנט פאַר דעם פאַרנעמסטן אַריסטאָקראַטישן האָטעל אין טאָראָנטאָ. דאָס איז געווען אַ פּלאַץ וואו די חשובסטע פּערזענ־לעכקייטן וואָס זיינען דורכגעפאָרן יענע שטאָט, זיינען איינגעשטאַנען, — צווישן זיי, דער פּרינץ אָוו ווילס און זיין סוויטע אין 1860; גענעראַל סליס־טעל, דער במקום לייטענאַנט־גאָווערנאָר, וואָס האָט דאָרט געוואוינט מער ווי אַ יאָר; אַסך ענגלישע לאָרדן, אייראָפּייאישע שריפטשטעלער, דראַמאַטי־שע קינסטלער און אַנדערע. די ראָסין ברידער האָבן אָבער געהאַט ווינציק דערפאָלג אין טייל פון זייערע אונטערנעמונגען און זיי זיינען דעריבער מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער אַרויסגעפאָרן פון טאָראָנטאָ.

דער ערשטער רוסישער ייד וואָס האָט זיך באַזעצט אין יענער שטאָט, איז געווען יצחק דיוויס. ער איז געבוירן געוואָרן אין מאָסקווע אין 1806 און האָט קיין טאָראָנטאָ זיך אַריבערגעקליבן אין 1854, נאָך דעם ווי ער האָט אַ קורצע צייט געוואוינט אין קוויבעק און אין מאָנטרעאָל. מר. דיוויס איז געווען צווישן די ערשטע נאַטוראַליזירטע יידן אין לאַנד, אויב ניט דער ערשטער פון זיי, מחמת ער איז געוואָרן אַ קאַנאַדער בירגער נאָך אין יאָר 1837. ער האָט גענומען זייער אַ וואַרעמען אינטערעס אין אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט דעם לעבן פון דער יונגער יידישער געמיינדע אין זיין שטאָט.

עס זיינען אויך צוגעקומען נאָך אַ פּאָר אַנדערע יידישע משפחות וואָס האָבן זיך דאָרטן באַזעצט. דערפון האָט אין טאָראָנטאָ ביסלעכווייז זיך אָנגע־זאַמלט אַ קליינער יידישער קיבוץ, און עס איז פאַר אים אויסגעוואַקסן די באַדערפעניש צו האָבן אַ שטענדיקן מקום קדוש. אין חודש יוני 1856 איז די דאָזיקע באַדערפעניש אויך באַפרידיקט געוואָרן. דאָס איז געשען דער עיקר אַ דאַנק די איבערגעגעבענע באַמיאונגען פון אַזאַ עסקן ווי לואיס סאַ־מועל (געבוירן אין ענגלאַנד 1828; געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ 1887), און פון

נאָך אַנדערע. די יידן פון טאָראָנטאָ האָבן דעמאָלט זיך אָרגאַניזירט אין אַ געמיינדע און געדונגען א צימער פאַר אַ דערוויילינקער שול, איבער אַן אַפּ־טייק וואָס האָט זיך געפונען אויפן ווינקל פון ריטשמאָנד און יאָנג גאַס. 5) מען האָט אויך אָנגעשטעלט איינעם א חיים גאָלדבערג פאַר שמש, בעל תפילה, משגיח און״וו. דעם 8טן אַפּריל 1857 האָבן מר. און מרס. ג. י. אַשער, פון מאָנטרעאָל, געשאָנקען דער נייער שול א ספר תורה, אַ זאַך פאַר וועל־כער מען האָט זיי באַדאַנקט אין אַ ספּעציעלער רעזאָלוציע וואָס איז געווען גראַווירט אויף פּאַרמעט. מען האָט זיי אויך אויסגעקליבן פאַר „ערן־מיט־גלידער פון דער שול אויפן גאַנצן לעבן״.

די אַשער־משפחה איז אין 1841 אַריבערגעקומען קיין קאַנאַדע פון גלאַז־גאָו, סקאָטלאַנד, און זיך באַזעצט אין מאָנטרעאָל. זיי זיינען געווען פאַרמעג־לעכע מענטשן וואָס האָבן געהאַנדלט מיט צירונג, אין וואָס זיי האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. אַרום דעם יאָר 1851 האָבן זיי אויך געעפנט אַן אָפּטייל אין טאָראָנטאָ, וואו יעקב ג. אַשער און אַלבערט ג. אַשער, די זין פון ג. י. אַשער, האָבן זיך דאָן באַזעצט. פון זיי אָבער איז דער ערשטער דאָרטן לאַנג ניט פאַרבליבן און ער האָט זיך צוריק אַריבערגעקליבן אין מאָנטרעאָל. געצל אַשער, דער פאָטער פון דער משפחה (וועלכער האָט געלעבט ביז צום הויכן עלטער פון 96 יאָר), איז געווען אָרטאָדאָקסיש זייער פרום, און ביים פּרע־זענטירן די יידן פון טאָראָנטאָ מיט זייער ערשטער ספר תורה, האָט ער מיט זיי דעריבער אויסגענומען א געוויסן תנאי. דאָס איז געווען, אַז די געמיינדע וואָס זיי האָבן געגרינדעט זאָל אין גייסט פאַרבלייבן טראַדיציאָנעל יידיש און קיינמאָל ניט איבערגיין צו רעפאָרם־יידישקייט. די „האָלי בלאָסאָם״ שול, וואו די ספר תורה געפינט זיך נאָך עד היום, האָט אָבער דעם דאָזיקן תנאי שפּעטער ניט גאָר שטרייננג אויסגעפאָלגט.

עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז אַסך פון די וואָס האָבן אין יענע יאָרן זיך באַזעצט אין טאָראָנטאָ, האָבן פריער געהאַט געוואוינט אין מאָנט־רעאָל וואו זיי זיינען געווען אַריבערגעקומען צום ערשטן. מערסטנס זיינען דאָס געווען ענגליש־געבוירענע יידן, און צווישן זיי האָט אין דעם יידישן לעבן פון טאָראָנטאָ געשפּילט אַ גאַנץ באַזונדערע ראָל דער פריער דערמאָנ־טער לואיס סאַמועל. זיין נאָמען איז געווען ענג פאַרבונדן מיט אַלע לאָקאַלע יידישע געשעענישן אין יענער שטאָט. איינער פון די חשובסטע איינוואוינער דאָרטן, איז ער אויך געווען אַ טעטיקער מיטגליד אין מאַסאָנישע לאָדזשן און געזעלשאַפטלעכע פאַראיינען און איז בכלל געווען שטאַרק רעספּעקטירט פון ייד און קריסט צוגלייך. ער איז געווען וויצע־פּרעזידענט און פּרעזידענט

5) S. J. BIRNBAUM, in Canadian Jewish Times, Dec. 20, 1912.

פון „מעקאַניקס אינסטיטוט״, וואָס מען האָט געקאָנט באַטראַכטן פאַר ניט קיין קליינעם כבוד פאַר א יידן. ער האָט צו דעם אויך געהאט א באַדייטנדיקע רעפּוטאַציע אין געזעלשאַפטלעכע קרייזן.

מר. סאַמועל האָט אסך צייט אָוועקגעגעבן, כדי די יונגע יידישע געמיינדע אין זיין שטאָט אוועקצושטעלן אויף א גוטן יסוד און צו באַזאָרגן אירע פאַרשיידענע נויטן. אַרום 1875 האָט די צאָל יידן זיך דאָרט געהאָט אויף אַזוי ווייט פאַרמערט, אַז דער פּלאַץ וואָס מען האָט פריער באַנוצט פאַר א שול איז געוואָרן צו קליין. מר. סאַמועל, וועלכער איז געווען „פּרעזידענט, וויצע־פּרעזידענט, קאַסירער און אַלצדינג״, ווי איינער פון די אַלטע יידישע תושבים פון טאָראָנטאָ האָט וועגן אים זיך אויסגעדריקט, 6) האָט דאַן גענומען אויף זיך צו שאַפן א פאָנד פאַר א נייער און מער פּאַסיקער שול. זיין אַרבעט איז אויך געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג, און אין 1876 האָט מען אין טאָראָנטאָ ענדלעך אויפגעשטעלט די ערשטע שטענדיקע שול און געפּראַוועט איר „חנוכת הבית״. דער פּלאַץ האָט זיך געפונען אויף ריטשמאָנד און וויקטאָריע גאַס. די יידן פון מאָנטרעאָל האָבן וואַרעם געשטיצט די דאָזיקע אונטערנעמונג. אין דעם פּנקס פון דער דייטש־פּוילישער געמיינדע געפינען מיר, אַז לואיס סאַמועל, דער פּרעזידענט פון דער טאָראָנטער יידישער געמיינדע, האָט אין א בריוו באַדאַנקט די פּירערס און די מיטגלידער פון דער דייטש־פּוילישער שול אין מאָנטרעאָל פאַר די ליבעראַלע ביישטייערן זייערע פאַר דעם דאָזיקן צוועק.

כמעט אַרום דער אייגענער צייט ווען אין טאָראָנטאָ האָבן זיך גענומען באַזעצן מערערע יידן, האָט דער יידישער ישוב איבער גאַנץ קאַנאַדע זיך אָנגעהייבן אויסשפּרייטן. אין 1857 האָט נח פרידמאַן, וועלכער איז געבוירן אין קאָוונע אין 1831, זיך באַזעצט אין לאָנקאַסטער, אָנט. נאָך אים זיינען אַהין געקומען וויליאַם דזשייקאָבס, די קעלערטס, די לעווינסאָנס און אייניקע אַנדערע יידישע משפחות. טייל פון די דאָזיקע אימיגראַנטן, וואָס זיינען געווען צווישן די ערשטע וואָס זיינען אין קאַנאַדע אַריבערגעקומען פון ליטע, זיינען געווען פאַרמעגלעכע מענטשן. זיי האָבן זיך באַזעצט לעבן לאַנקאַסטער, ווען מען האָט דאָס אינדיאַנישע לאַנד אין יענעם געגנט געמאַכט צוגאַנגלעך פאַר קאָלאָניזאַציע.

יידן האָבן אָבער מיט עטלעכע יאָר פריער נאָך זיך שוין געהאַט געפונען אין האַמילטאָן, וואו עס האָט ביסלעכווייז זיך פאַרמירט א קליינע יידישע קאָלאָניע. אין 1857 האָט הערמאַן לעווי דאָרט געעפנט דאָס צירונג־געשעפט אונטער דעם נאָמען „לעווי ברידער״. דעם אייגענעם יאָר האָט אין אָטאַווא

---

6) דאָרטן.

זיך באַזעצט משה בילסקי, וועלכער איז געבוירן אין קאָוונע אין 1829. ער איז אין קאַנאַדע געקומען מיט עלף יאָר שפּעטער צוזאַמען מיט זיין פאָטער, אַליה בילסקי, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין מאָנטרעאָל. זיין פאָטער האָט אין 1857 פאַרלאָזט קאנאדע און איז אַוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל, און משה בילסקי האָט זיך דאַן אַריבערגעקליבן קיין אָטאַווא — דער ערשטער ייד וואָס האָט זיך געהאַט געמאַכט זיין היים אין דער קאַנאַדער הויפּטשטאָט.

בעת איז אָטאַווא איז די צאָל יידן אַ לאַנגע צייט קנאַפּ וואָס געוואַקסן, האָבן זיי אין האַמילטאָן פרי זיך געקאָנט אָרגאַניזירן אין אַ קהילה. דאָס איז געווען די „אַנשי שלום״, וואָס איז אינקאָרפּאָרירט געוואָרן אין 1863. פאַר אַ משך פון צוועלף יאָר, פון 1873 ביז 1885, איז עדמונד שויער (1943־1847) געווען איר פּרעזידענט און ער האָט פאַר דער יונגער קהילה וואָס האָט דאַן שוין געציילט אַ פאָר צענדליק יידישע משפחות, זייער אַסך געטאָן. זיין השפעה אויף איר האָט זיך געפילט אַ לאַנגע צייט.

עדמונד שויער איז געבוירן געוואָרן אין רהיינישער פּרייסן און ער איז געקומען קיין קאַנאַדע אָנהייב די זיבעציקער יאָרן. אין 1871 האָט ער זיך באַזעצט אין האַמילטאָן, פונוואַנען ער האָט שפּעטער, אין 1886, זיך אַריבער־געצויגן קיין טאָראָנטאָ. אַ מענטש מיט אַסך פיינע שטריכן און באַדייטנדיקע פאַרזענלעכע מעלות, האָט ער פאַר דעם דעמאָלט קליינעם יידישן קיבוץ אין האַמילטאָן, ווי שפּעטער פאַר די יידן פון טאָראָנטאָ, זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ פּיאָנער אין פולן זינען פון וואָרט. אין 1872 האָט ער אין האַמילטאָן אָרגאַניזירט אַ צווייג פון דער „אַליאַנס איזראַעליט״ און דעם אייגענעם יאָר האָט ער דאָרטן אויך געגרינדעט אַ „שבת־שול״.

אין 1858 האָבן העברי דזשייקאָבס און מייקל מייקלס געעפנט אין דאָנ־דאָס די ערשטע ציגאַר־פאַבריק אין קאַנאַדע. דאָס איז געווען אַן אונטערנע־מונג וואָס האָט פיל ביגעטראָגן צום אַנטוויקלען די ציגאַר־אינדוסטריע אין לאַנד. ביידע האָבן אין עטלעכע יאָר אַרום זיך אַריבערגעצויגן קיין מאָנט־רעאָל. אַרום דער אייגענער צייט אומגעפער זיינען אויך אין די מאַריטימע פּראָווינצן געקומען די ערשטע יידן וואָס זיינען דאָרטן געוואָרן פּערמאַנענטע תושבים. דאָס זיינען געווען נתן גרין, שלמה האַרט און העברי ליווי, וואָס האָבן צווישן די יאָרן 60־1858 זיך באַזעצט אין סט. דזשאָן, נ. ב. זיי זיינען געווען נאָענטע קרובים און זיינען פון ענגלאַנד אַפריער געקומען קיין אַמע־ריקע. פון דאָרט האָבן זיי זיך שפּעטער אַריבערגעקליבן קיין סט. דזשאָן וואו זיי האָבן זיך געמאַכט זייער היים. שלמה האַרט האָט געשטאַמט פון אַ משפּחה פון עלזאַס לאָטערינגען, וואָס האָט זיך געהאַט געראופן הערץ.

דאָס זיינען אָבער ניט געווען דורכאויס די ערשטע יידן וואָס זיינען געקומען אין די מאריטימע פראָווינצן, — זיכער ניט די ערשטע וואָס איז שייך דער פראָווינץ נאָווא סקאָשיא. אין נאָווא סקאָשיא, ווי מיר האָבן שוין ביי אַ פריערדיקער געלעגנהייט דאָ אָנגעוויזן, האָבן יידן זיך געהאַט באַזעצט נאָך פריער ווי אין מאָנטרעאָל, הגם עס האָט זיך געהאנדלט בלויז וועגן איזאָלירטע פאַלן. אָבער אַזעלכע פאַלן זיינען שוין היינט פעסטגעשטעלט בלי שום ספק.

ווי דאָס איז געווען דער פאַל נאָך איידער דער יידישער ישוב איבערן לאַנד האָט זיך געהאַט געהעריק פאַרוואָרצלט, אַזוי האָט זיך דאָס ארויסגעוויזן אויך איצט. די באַציאונג צו יידן איז אויף אַ האָר ניט געמינערט געוואָרן. דאָס איז געווען אַ באַציאונג געבויט אויף טאָלעראַנץ און גאַסטפריינטלעכקייט, געמישט מיט אַ געפיל פון סימפּאַטיע צו זיי. מערסטנס האָט מען די נייע אימיגראַנטן אומעטום אויפגענומען גערן. דער אויסטויש פון געמיינשאפטלעכע געפילן צווישן יידן און זייערע קריסטלעכע שכנים האָט דערפאַר ביסלעכווייז געמוזט ווערן קאָנטיק. מען האָט געשעצט דעם דורכשניטלעכן יידן, באַזונדערס דעם וואָס האָט מיט עפּעס וואָס זיך אויסגעצייכנט.

עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז דאָס האָט ביי דער יידישער באַפעלקערונג געהאָלפן פאַרשטאַרקן דעם צובונד צו דער קאַנאַדער סביבה. דאָס האָט ביי איר אַרויסגערופן אַלץ אַ נאָענטערן און מער וואַרעמען געפיל צום לאַנד, וואו אַ היפשע צאָל יידן האָבן זיך איבערגעפלאַנצט און וואו זיי האָבן גענאָסן פרייהייט און רעכט — דאָס וואָס זיי האָבן ניט געהאַט אין די לענדער פונוואַנען זיי זיינען געקומען. מיר לייענען צום ביישפּיל, אַז אין אַ געוויסן טאָג אין 1857 האָבן די יידן אין קאַנאַדע געמאַכט אַן עפנטלעכן תענית צוליב די רעוואָלוציאָנערע אומרוען וואָס זיינען דאַן פאָרגעקומען אין אינדיע, וואו אַסך ענגלענדער זיינען פון די איינוואוינער אויסגעשלאַכט געוואָרן. דאָ האָט, פאַרשטייט זיך, ניט געקאָנט זיין קיין פראַגע פון אַ באַוואוסטזיניקן פאַרנאַנדערקלייבן זיך אין די סיבות וואָס האָבן צו דעם געפירט. גיכער איז דאָס געווען אַ פאַל פון לאָזן זיך מיטרייסן פון דעם אלגעמיינעם געפיל פון וועלכן גאַנץ קאַנאַדע איז אַרומגעכאַפּט געוואָרן.

דורך אַן אָפיציעלער פּראָקלאַמאַציע, האָט מען דעם 27טן נאָוועמבער יענעם יאָר צוליב די געשעעענישן אין אינדיע דערקלערט אַ טרויער־טאָג אין לאַנד. די יידן, זעען מיר, האָבן דאָס אָפּגעהיט ווי אַ „תענית ציבור" און יענעם טאָג געפאַסט און אין דער ספרדישער שול אין מאָנטרעאָל מתפלל געווען. אַ זייער ריירנדיקע רעדע אויף דעם פסוק „ועת צרה היא ליעקב, וממנה יושע"

(ירמיה, ל, ז.), האָט אין שול געהאלטן רבי א. דע סאָלא און זיינע ווערטער האָבן אויף אַלעמען געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. 7)

7) The Gazette, Montreal, November 27, 1857.

קאפיטל פופצן

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן און דער ישוב אויפן פּאַציפישן ברעג

ניט געקוקט אויף דעם וואָס דער יידישער ישוב האָט גענומען ביסלעכ־וויז זיך אלץ מער אויסשפּרייטן איבערן לאנד, איז דאָס לעבן גופא פון אָט דעם ישוב פארבליבן באַגרענעצט און אָרעם אין געשעענישן. אַלץ וואָס האָט פּאסירט אין דער יידישער וועלט וואָס איז געווען פון גרעסערער וויכ־טיקייט, האָט דעריבער ניט געקאָנט ניט אויפגענומען ווערן מיט א גאַנץ באַזונדערן אינטערעס פון די יידן אין קאנאדע.

אין 1855 האָבן די יידן אין ענגלאנד פארצייכנט אַ גרויסן און פאר יע־נער צייט באמת זייער באדייטנדיקן זיג. דאָס איז געווען די דערוויילונג פון דוד סאָלאָמאָנס פאר לאָרד מעיאָר פון לאָנדאָן. דאָס איז פאר אלעמען גע־ווען אַ באַווייז, ווי ווייט דער דעמאָקראַטישער גייסט האָט ענדלעך אָנגע־הייבן אַריינדרינגען אין יענעם לאנד, און פיל פאַרשריט דער קאמף פאר בירגערלעכער און רעליגיעזער פרייהייט האָט דאָרטן געמאַכט. אומעטום אין דער בריטישער אימפּעריע, און דאָס זעלביקע, פאַרשטייט זיך, אויך אין אמעריקע, האָט מען מיט פרייד באגריסט די נייעס, אז דוד סאָלאָמאָנס האָט ענדלעך געוואונען דעם קאמף וואָס ער האָט אזוי לאנג געפירט. זיינע באַ־מיאונגען זיינען געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג. זיי זיינען ניט געווען אומ־זיסט. אַ ייד לאָרד מעיאָר פון דער גרעסטער וועלט־שטאָט — דאָס איז אין אַלעמעס אויגן געווען אי אַ נצחון פאר אים פּערזענלעך, אי אויך אַ קאָמפּלי־מענט פאַר דעם פאָלק צו וועלכן ער האָט געהערט.

די באַגייסטערטע שטימונג און גרויסע צופרידנקייט וואָס דאָס האָט אין יידישע קרייזן ארויסגערופן, האָבן אויך געהאַט אַ זייער וואַרעמען אָפּקלאַנג צווישן די יידן פון קאַנאַדע. דעם 1טן נאָוועמבער יענעם יאָר האָבן זיי אין מאָנטרעאָל צוליב דעם דורכגעפירט אַ ספּעציעלן אָוונט, וואָס האָט אויף אַ באַזונדערן אופן אויסגעדריקט דעם געהייבענעם סענטימענט, פון וועלכן די יידישע באַפעלקערונג איז באַהערשט געוואָרן.

דער אָוונט איז געוואָרן דורכגעפירט אונטער דעם פאָרזיץ פון דר. א. ה. דוד און איז באַזוכט געוואָרן פון אַ געפּאַקטן עולם. די שטימונג איז געווען

אַ ענטוזיאַסטישע, אַ פייערלעכע. דער פּאַרזיצער האָט אין קורצן דערקלערט צוליב וואָס פּאַר אַ געלעגנהייט מען איז זיך צונויפגעקומען און ער האָט דערביי באַגריסט דעם פאַקט, וואָס ליבעראַליזם און אויפקלערונג שלאָגן זיך ביסלעכווייז דורך אַ וועג. דער ערשטער רעדנער איז געווען רבי דע סאָלאַ, וועלכער האָט אויף זיינע צוהערערס געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. זיינע ווערטער זיינען געווען ווערטער אַרויסגעזאָגט מיט מוט און יידישן באַוואוסטזיין, וואָס האָבן אָפּגעשפּיגלט די געדאַנקען און די געפילן פון יידישע בירגער אין אַ פריי און דעמאָקראַטיש לאַנד. ער האָט געזאָגט אז די יידן (פון מאָנטרעאָל) זיינען זיך צונויפגעקומען ניט כדי זיך משמח צו זיין מיט אַ „טובה" וואָס מען האָט געטאָן מיט זייערע ענגלישע ברידער, נאָר מחמת דעם וואָס יענע האָבן געקראָגן זייערע רעכט, און וואָס אויפקלערונג האָט ענדלעך טריאומפירט איבער אלטע פאָראורטיילן. דער עיקר, האָט ער אויסגעפירט, מעגן קאנאדער יידן דערמיט זיך פרייען, — זיי, וואָס געניסן די ברכות פון א געזונטער און מער אומפּאַרטייאישער געזעצגעבונג, אין דעם גרויסן, גליקלעכן, אויפגעקלערטן לאנד („קאָלאָניע") וואָס האָט געעפנט פאַר אַלעמען די טירן פון פּאַרלאַמענט, די טעמפּלען פון בילדונג און אַלע ערנ־האַפטיקע, פאַרטרויליכע אמטן. דער „יהי אור, ויהי אור", האָט ער געזאָגט, האָט ווידער אָפּגעקלונגען. ער האָט פאַר די פאַרזאמלטע געשילדערט די אַלע רעכטלאָזיקייטן צו וועלכע די יידן זיינען אין ענגלאַנד אַזוי לאַנג געווען אונטערגעוואָרפן, און דעם קאמף וואָס זיי האָבן קעגן דעם געדארפט פירן. ער האָט אויך דערמאָנט, ווי אומדערמידלעך דער יידישער לאָרד מעיאָר האָט קעגן דעם געקעמפט, אויסשטייענדיק דורך א משך פון אסך יאָרן אַלערליי באַליידיקונגען און דערנידעריקונגען, ביז ער האָט ענדלעך געוואונען. ער האָט איצט דערגרייכט דעם העכסטן פון אַלע ציווילע אַמטן.

באַזונדערס אינטערעסאַנט איז געווען יענער טייל פון זיין רעדע, וואו ער האָט דערציילט וועגן דער געשיכטע פון דער באַקאַנטער שבועה מיט די ווערטער „אויפן אמתן גלויבן פון א קריסט", וואָס איז פאַר יידן אין אַלע טיילן אימפּעריע אזוי אָפּט געווען א שטיין אין וועג. אין דעם ערשטן פערטל ניינצנטן יאָרהונדערט האָט די שבועה, על פּי ענגלישע געזעצן, אויסגעשלאָסן יידן כמעט פון יעדן ציווילן אָדער מיליטערישן אַמט אָדער אנדער רעגירונגס־שטעל. אין 1828 האָבן סיר ראָבערט פּיל און דער הערצאָג פון וועלינגטאָן געפּרואווט עפּעס וואָס טאָן דערין, אָבער דאָס איז זיי ניט געלונגען. ערשט מיט ניינצן יאָר שפּעטער, אין 1847, האָט די ענגלישע רעגירונג, דעמאָלט אונטער קעניגין וויקטאָריע, פאָרגעלייגט אין פּאַרלאַמענט אַ ביל כדי צו מאַכן עס לייכטער „פאַר יידן וואָס ווערן אויסגעקליבן פאַר

מוניציפּאַלע אַמטן״. מען האָט פון דעם ביל, וואָס איז מיט פיר חדשים שפּעטער אַריין אין קראַפט, אויסגעלאָזט די ווערטער „אויפן אמתן גלויבן פון אַ קריסט״. פאַר די ענגלישע יידן איז דאָס געווען אַ גרויסער שריט פאַראויס צו זייער פולער פּאָליטישער גלייכבאַרעכטונג.

„מער קיין געלע לאַטעס״, האָט דע סאָלא אויסגערופן צום סוף פון זיין רעדע, „מער קיין געטאָ, קיין יודענשטראַסע, קיין בירגערלעכע רעכטלאָזי־קייטן, קיין גלויבנס־פּראָבעס. די יידן ווילן האלטן דעם קאָפּ ווי אַלע מענטשן, אַט ווי גאָט האָט זיי באַשאַפן. זיי ווילן זיין גלייכע מיט זייערע מיטמענטשן פון אַנדערע גלויבנס״. 1)

אין אַן ענלעכן טאָן האָבן גערעדט אויך די איבעריקע, וואָס האָבן פאַר די פאַרזאַמלטע באַטאָנט די גרויסע געשעענישן. אַלעקסאַנדער ליווי האָט געצויגן אַ פּאַראַלעל צווישן ענגלאַנד און קאַנאַדע, וואו אַלע אָן אונטערשייד פון רעליגיע זיינען גלייך. יידן, האָט ער געזאָגט, האָבן דאָ געהאַט מאַגיסט־ראַטן און פרידנס־ריכטער, און ערשט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק איז אַ ייד דער־ווילט געוואָרן אַלדערמאַן אין מאָנטרעאַל. עס האָט ביי אים נאָט געקאָנט זיין קיין ספק, אַז ווען דער זעלביקער ייד וואָלט געווען אַרויסגעשטעלט זיין קאַנדידאַטור פאַר הויפּט־מאַגיסטראַט, וואָלט מען אים ניט צוריקגעוויזן מחמת דעם וואָס ער איז אַ ייד.

עדווין מאָריס, אַן אַנדער רעדנער, האָט זיך אויסגעדריקט אויף אַ באַ־זונדערס ענערגישן אופן. עס איז נויטיק פאַר די יידן, האָט ער געזאָגט, צו האַמערן דעם וועג צו זייער פרייהייט, צו טאָן דאָס אומאויפהערלעך ביז זיי וועלן דערגרייכן דעם ציל, אַט ווי דוד סאָלאָמאָנס האָט דאָס געטאָן. ער האָט זיך ניט אָפּגעשראָקן פאַר די שטערונגען אין וועג, ער האָט מיט קראַפט כסדר געהאַמערט פאַראויס, האָט געשטורעמט און צעשמעטערט די פעסטונג פון אומטאָלעראַנץ. פונקט אַזוי האָט אויך גערעדט וויליאַם בענדזשאַמין. ער האָט אויסגעדריקט די האָפענונג אַז דער טאָג איז ניט ווייט, ווען ליכט און אויפקלערונג וועלן זיגן איבער ענגהאַרציקע פאַראורטיילן און יידן וועלן אומעטום קריגן די פולסטע גלייכבאַרעכטונג. ער האָט פאַרביגייענדיק אויך דערמאָנט, אַז יידן ווערן שרעקלעך פאַרפאָלגט אין דעם „דעספּאָטישן, באַר־באַרישן רוסלאַנד״.

די פאַרזאַמלונג האָט זיך געשלאָסן מיט דעם וואָס מען האָט אָנגענומען פיר רעזאָלוציעס, באַגריסנדיק דעם יידישן לאָרד מעיאָר פון דער מעטראָ־פּאָליע פון דער בריטישער אימפּעריע מיט זיין גרויסן נצחון. איינע פון די

1) Montreal Herald, November 3, 1855.

דאַזיקע רעזאָלוציעס, וואָס איז געוואָרן פאַרגעלייגט פון רבי א. דע סאָלא און גונטערגעשטיצט פון דוד מאָס, האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„באשלאָסן, אַז די דאָזיקע פאַרזאמלונג איז שטארק צופרידן צו הערן, אַז ה׳ דוד סאָלאָמאָנס איז דערוויילט געוואָרן צום הויכן אמט פון לאָרד מעיאָר פון דער שטאָט לאָנדאָן; אַז די פאַרזאמלטע שיקן זייער געשעצטן מיטגלויביקן זייער וואַרעמסטע באַגריסונג מיט אָט דער־פרייענדיקער געשעעניש, אין דער אייגענער צייט אויסדריקנדיק אים זייער טיפסטע אָכטונג פאַר די אומדערמידלעכע און גרויסע פאַר־דינסטן זיינע פאַר די אינטערעסן פון בירגערלעכער און רעליגיעזער פרייהייט דורך דעם משך פון איבער א פערטל יאָרהונדערט, און גאַנץ באַזונדער — זייער טיפע אָנערקענונג פאַר דעם קאַמף וואָס ער האָט אָנגעפירט קעגן די רעכטלאָזיקייטן, צו וועלכע די ענגלישע יידן זיינען צום טייל נאָך היינט אויך אויסגעזעצט״.

א קאָפּיע פון די רעזאָלוציעס וואָס זיינען אָנגענומען געוואָרן צוזאמען מיט אַ פּראָטאָקאָל פון דער פאַרזאמלונג, האָט מען איבערגעשיקט צום יידישן לאָרד מעיאָר קיין לאָנדאָן. 2)

האָט מען דאָ אין זינען דעם פאַרגלייך מיט קאַנאַדע, דאַן קאָן געוויס ניט זיין קיין ספק, אַז רבי דע סאָלא האָט זייער אסך בייגעטראָגן צו דעם וואָס אין היגע קריסטלעכע קרייזן האָט מען אין יענער צייט זיך באַצויגן מיט אַזוי פיל פריינטלעכקייט צו יידן. ער איז געווען א מין בריק וואָס האָט ביידע שטאַרק דערנעענטערט. דאָס איז געווען הויפּטזאַכלעך דורך אים, דעם גרויסן יידישן קולטור־מענטש וואָס האָט אַלעמען אַזוי אימפּאָנירט מיט זיין בילדונג און וויסן, וואָס די אַרומיקע געזעלשאַפט האָט זיך אויסגעלערנט די יידישע באַפעלקערונג בעסער צו שעצן.

אין 1858 האָט מעקגיל אוניווערזיטעט אים באערט מיטן טיטל „דאָקטאָר פון געזעץ״. דאָס איז דאַן געוויס געווען א פאַרדינטער כבוד, וואָס מען האָט אים צוגעטיילט. זיין רעפּוטאַציע ווי א שריפטשטעלער און גע־בילדעטער יידישער רב איז אַרום יענער צייט שוין געווען באַוואוסט. ער האָט צווישן ליטעראַטן גיך געהאַט געקראָגן א נאָמען, אָבער נאָך מער האָט ער מיט זיין ברייט און פאַרצווייגט יידיש וויסן זיך געהאַט געמאַכט אַ שם אין דער יידישער וועלט. ער האָט אסך געשריבן, האָט מיטגעאַרבעט אין פאַרשיידענע יידישע צייטשריפטן און אַנדערע אויסגאַבעס, וואו ער האָט פאַרעפנטלעכט וויכטיקע עסייען און אַרבעטן. דער מעקגיל אוניווערזיטעט

2) דאָרטן.

האָט אים איינמאָל אויך צוגעטיילט דעם כבוד צו ריידן פאַר די גראַדואירנ־דיקע סטודענטן בעת זיי פאַרלאָזן די ווענט פון זייער „אַלמא מאַטער". 3)

אין 1850 האָט דר. האַל, רעדאַקטאָר פון „בריטיש אמעריקאַן דזשורנאַל", אים איינגעלאַדן צו ווערן אַ מיטאַרבייטער, וואָס דע סאָלא האָט אָנגענומען. ער האָט אין יענער אויסגאַבע שפּעטער פאַרעפנטלעכט מער ווי איין וויכטיקע שטודיע, וואָס האָט סיי מיטן סטיל, סיי מיטן פאַרפאַסערס וויסן און צוגאַנג צו זאַכן אַרויסגערופן אַ באַדייטנדיקן אינטערעס.

חוץ די גרויסע ליטעראַרישע פּייאיקייטן וואָס ער האָט באַזעסן, איז ער אויך געווען באַוואוסט פאַר אַ גלענצנדיקן רעדנער, און זיינע עפנטלעכע פאַר־טראָגן פלעגן אָפט קאָמענטירט ווערן אפילו אויסער די גרענעצן פון קאַ־נאַדע. אַ פאָרטראָג וואָס ער האָט געהאַלטן אין 1870, בעת ער איז געווען פּרעזידענט פון דער „נאַטשוראַל היסטאָרי סאָסייעטי" און ביי דער געלעגנ־הייט פון דעם באַזוך וואָס פּרינץ אַרטור, דער שפּעטערדיקער הערצאָג פון קאָנאָט, האָט דאַן אָפּגעשטאַט אין קאַנאַדע, האָט געקראָגן אַ וואַרעמען אָפּרוף מצד דער ענגלישער קעניגין. דער פּרינץ האָט ביי דע סאָלאָן דעמאָלט גע־בעטן אַ קאָפּיע פונם פאָרטראָג און ער האָט עס איר איבערגעשיקט. מיט צוויי יאָר שפּעטער, אין 1872, האָט אויך די אַמעריקאַנער רעגירונג אונטער פּרעזידענט גראַנט אים צוגעטיילט אַ גאַנץ באַזונדערן כבוד און אים איינ־געלאַדן צו עפענען דעם קאָנגרעס אין וואַשינגטאָן מיט אַ תפילה. מען האָט עס דעמאָלט באַטראַכט פאַר אַן אויסערגעוויינלעכע זאַך, מחמת דעם וואָס דע סאָלא איז געווען אַ בריטישער בירגער. ער האָט די צערעמאָניע נאַטירלעך דורכגעפירט מיט אַ צוגעדעקטן קאָפּ, אָבער אויף אַ זייער איינדרוקספולן אופן, אַרויסרופנדיק דערמיט גרויס צופרידנקייט אין אַלע קרייזן. סיר עד־וואַרד טהאָרנטאָן, דער ענגלישער אמבאַסאַדאָר אין וואַשינגטאָן, האָט אים פאַר דעם פאָרמעל באַדאַנקט, בעת גלאַדסטאָון וועלכער איז דעמאָלט געווען פּרעמיער, האָט אין אַ פּערזענלעכן בריוו אים דאָס גלייכן געמאַכט אַ פריינד־לעכן קאָמפּלימענט.

בכלל זיינען די געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען אונטער וועלכע די יידן פון קאַנאַדע האָבן דאַן געלעבט, געווען זייער צופרידנשטעליקע. הגם זייער צאָל איז ניט געווען גרויס, האָבן זיי דאָך אין אַ פולער מאָס גענאָסן אַלץ וואָס די בירגער פון אַ פריי לאַנד האָבן געקאָנט געניסן. מיט רעכט האָט דער „דזשואיש קראָניקל" פון לאָנדאָן, אָפּשטעלנדיק זיך אויף דעם באַ־מערקט, אַז די יידן אין דער קאַנאַדער קאָלאָניע „געפינען זיך אין אַ גוטן

3) Occident, vol. XXII, no. 4, p. 191.

מצב און ווערן שטאַרק געאַכט פון זייערע קריסטלעכע שכנים״. 4)

פונדעסטוועגן אָבער האָט דאָס צווישן זיי גופא ניט געקאָנט ניט ארויס־רופן יענע פּראָבלעמען, וואָס קיין וואקסנדיקער יידישער ישוב קאָן ניט אויס־מיידן. מיט דעם צוקום פון נאָך יידישע איינוואַנדערער, וואָס א גרויסער טייל פון זיי האָבן זיך געפונען ווייט ניט אין קיין גינסטיקע מאַטעריעלע באַדינגונגען, איז ביסלעכווייז געוואָרן רייף די באַדערפעניש אין אַן אָרגאַ־ניזאַציע וואָס זאָל פאַר די נייע אימיגראַנטן זאָרגן — א באַדערפעניש, וואָס מען האָט פריער ווייניק וואָס געפילט. די לאַגע איז באַזונדערס פאַרשאַרפט געוואָרן דורך דעם אויסבראָך פון דעם אמעריקאַנער בירגער־קריג. די אומ־רוען אין דער דערבייאיקער רעפּובליק האָבן קיין קאַנאדע געבראַכט א שטראָם מענטשן פון דאָרטן, צווישן זיי אויך א צאָל יידן. און דאָס קומען אָהער פון די לעצטע האָט אויף דער יידישער געמיינדע פון מאָנטרעאָל ארויפגעלייגט די אויפגאַבע צו העלפן די אין נויט.

אונטער אַט די אומשטאַנדן איז געבוירן געוואָרן די „יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי״, וואָס האָט דעם 23טן יולי 1863 זיך געגרינדעט אין מאָנטרעאָל דורך א גרופּע אָרטיקע יידישע טוערס. וועגן דעם ווי אזוי דער דאָזיקער פאַראיין האָט זיך אָרגאַניזירט, האָט דוד א. אנשל (1834־1914), וועלכער איז געווען איינער פון די גרינדערס, אויף דעם גרונט פון זיינע פּערזענלעכע זכרונות אַמאָל איבערגעגעבן עטלעכע אינטערעסאַנטע פּרטים.

„אין דעם יאָר 1863״, האָט ער דערציילט, „האָט אויף שענעוויל גאַס געוואוינט א מערקווערדיקע יידישע פרוי, וואָס האָט געהייסן מרס. ראָמאַן. זי האָט געהאַלטן אַן אַכסניה, און בעת דעם אַמעריקאַנער בירגער־קריג איז איר הויז געווען א מין „ראַנדעוואו״ פאַר אסך מענטשן פון די פאַראייניקטע שטאַטן. די אַמעריקאַנער וואָס פלעגן אַהין אריינקומען פלעגן דאָרט טרעפן א וואַרעמע און פריינטלעכע אַטמאָספערע. אָפט פלעגן דאָרט אויך אריינקומען אַלטע מאָנטרעאָלער באַלעבאַטים צו עסן א מאָלצייט אָדער כדי גלאָט צו כאַפּן א ווילע א שמועס.

„דאָרט האָט זיך אויך אויפגעהאַלטן איינער אַן אַפּטיקער מיט דעם נאָ־מען פראַנקלין. דעם דאָזיקן מר. פראַנקלין קאָן מען מיט רעכט אָנרופן דעם יעניקן, וואָס האָט געבראַכט צום גרינדן דעם פאַראיין. ער איז געווען א יונגערמאַן פון א יאָר דרייסיק, און צוזעענדיק וואָס פאַר א גרויסע צאָל נויט־באַדערפטיקע עס זיינען אהער אריינגעקומען פון די שטאַטן, האָט ער מיר פאָרגעלייגט אז מיר זאָלן אין מאָנטרעאָל זען שאַפן א יידישע וואוילטעטיקע אָרגאַניזאַציע. איך האָב תיכף באַגריפן די פּראַקטישע וויכטיקייט דערפון

4) Jewish Chronicle, London, February 7, 1862.

און האָב זיך עס גענומען דורכפירן. איך האָב אויסגעאַרבעט א צירקולאַר אָנווייזנדיק אזוי די נוצן וואָס דאָס קאָן ברייגנען, און די ברידער דוד און עדוואַרד מאָס זיינען געווען די ערשטע ביישטייערערס אויף מיין צעטל.

„אין יענער צייט האָבן מיר אין מאָנטרעאָל געהאַט צוויי שולן, איינע פון די פּאָרטוגעזער און די אַנדערע פון די דייטשע, פּוילישע און ענגלישע יידן. די באַציאונגען צווישן די דאָזיקע ביידע געמיינדעס זיינען אָבער געווען ווייט ניט קיין ברידערלעכע, מחמת דעם וואָס זיי האָבן צווישן זיך קאָנקורירט איבער יעדן נייעם מיטגליד וואָס זיי האָבן געזוכט אריינצוקריגן.

„ווען איך האָב זיך געווענדט צו די פירערס פון דער פּאָרטוגעזער שול, איז זיי דער פּלאַן געפעלן. זיי האָבן עס אויך באַטראַכט פאַר א העכסט נויטי־קע זאַך אין מאָנטרעאָל. זיי האָבן אָבער דערקלערט אז זיי וואָלטן געוועלט האָבן אן אייגענעם צדקה־פאַראיין. אויף דעם האָב איך געענטפערט, אז מיר זיינען גאַנץ צופרידן צו שטיצן זיי אין אַזאַ אונטערנעמונג און אז אויב דאָס איז ביי זיי אַ פראַגע פון כבוד, קאָנען זיי עס האָבן. ענדלעך איז פאָרגעקומען די ערשטע וויכטיקע אסיפה—צו אָרגאַניזירן דעם פאַראיין און אויסצוקלייבן באאמטע. איך געדיינק נאָך יענע פאַרזאַמלונג. דאָס איז פאָרגעקומען ביי־נאַכט, און אַזוי ווי קיין גאַז־באַלייכטונג האָבן מיר אין פּלאַץ דעמאָלט נאָך ניט געהאַט, האָבן מיר זיך געדאַרפט באַנוצן מיט א קעראָסין־לאָמפּ.

„צווישן די בייגעוועזענע האָבן זיך געפונען דר. דוד, י. סעמועלס, מר. גוטמאַן, מר. א. אשער, די ליוויי ברידער, מר. א. ל. האַרט, דר. דע סאָלאַ, מר. קאַרטאַסק און אַנדערע. עס זיינען פאָרגעקומען וואַלן פאַר באאמטע, און פון די נעמען וועט איר זען אז די אויסגעקליבענע זיינען געווען אַלע מיטגלידער פון דער פּאָרטוגעזער שול. איך בין אָבער געווען פולשטענדיק צופרידן, ווייל דאָס וואָס איך האָב געוואָלט האָט מען דערגרייכט. אָבער דער קרעדיט פאַר דעם וועט אלעמאָל געהערן צו מר. פראַנקלין, וועמעס פּלאַן דאָס איז לכתחילה געווען”.

פון אָט דעם קליינעם אָנהייב איז דעמאָלט געבוירן געוואָרן די אָרגאַ־ניזאַציע, וואָס איז שפּעטער אינקאָרפּאָרירט געוואָרן אונטער דעם נאָמען „באַראָן דע הירש אינסטיטוט און היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי”, און איז געוואָרן איינע פון די באַדייטנדיקסטע יידישע צדקה־אינסטיטוציעס אויפן אמעריקאַנער קאָנטינענט. דאָס איז געוואָרן דער וויכטיקסטער אָנשטאַלט וואָס קאַנאַדער יידן האָבן געהאַט געשאַפן, און וואָס ארום אים איז צענד־ליקער יאָר נאָכאַנאַנד אָנגעפירט געוואָרן די פאַרצווייגטסטע יידישע פילאַנ־טראָפּישע טעטיקייט אין לאַנד.

די גרינדערס פון דער דאָזיקער קערפּערשאפט האָבן לכתחילה געוועלט, אז דער פאראיין זאָל שטיין אונטער דער אויפזיכט און פירערשאפט פון אומ־פארהייראטע מענטשן. זיי האָבן דורך דעם געוואָלט באפרייען פארהייראטע לייט פון דער פינאנציעלער לאסט אויסצוהאלטן דעם פאראיין און פון די אנדערע פאראנטוואָרטלעכקייטן וואָס זיינען דערמיט פארבונדן. מען האָט געהאט דערביי אויך נאָך א ציל אין אויג. דאָס איז געווען צו אנטוויקלען ביים יונגען דור אן אינטערעס צו געזעלשאפטלעכער ארבעט. און עס זעט אויס, אז די וואָס זיינען בייגעווען ביי דער ערשטער אסיפה זיינען דערמיט מסכים געווען, מחמת מען האָט איינשטימיק אָנגענומען די רעזאָלוציע וואָס מען האָט דאן וועגן דעם פארגעלייגט. מיט יאָרן שפּעטער האָט מען אָבער דעם דאָזיקן פונקט איבערגעביטן כדי אז אויך פארהייראטע זאָלן קאָנען אריינגענומען ווערן פאר מיטגלידער.

די ערשטע באאמטע פון דעם פאראיין זיינען געווען: ל. ל. ליוויי, פּרעזידענט, י. ב. דייוויס, וויצע־פּרעזידענט, ש. ג. ליוויי, קאַסירער און ה. מאָס, סעקרעטאר. פאר קאָמיטע־מיטגלידער האָט מען אויסגעקליבן: ש. ליטאוער, א. אַשער, מ. גוטמאַן, י. סעמועלס, לאָורענס כהן, ש. אָלענדאָרף, ל. סילווערמאַן, ה. ל. ליוויי און ב. קאַרטאַסק. דאָס זיינען אלע געווען באוואוסטע יידישע כלל־טוערס אין מאָנטרעאָל צו יענער צייט.

א. אשער, וואָס ווערט דערמאָנט ווי אַ מיטגליד פון דער קאָמיטע און ווי אן אָנטיילנעמער אין דער גרינדונגס־אַסיפה פון דעם פאראיין, דאַרף מען באַמערקן, איז דער דיכטער און שריפטשטעלער איזידאָר גאָרדאָן אשער, א זון פון ג. י. אַשער. געבוירן אין גלאַזגאָו, סקאָטלאנד, אין 1835, איז ער בעת ער איז נאָך געווען א יינגל פון א יאָר זעקס אָריבערגעקומען קיין קאנאדע צוזאַמען מיט זיינע עלטערן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין מאָנטרעאָל. אין דער שטאָט האָט ער דורכגעמאַכט הויכשול און האָט אין 1862 גראַדואירט פון מעקגיל מיט אַ יורידישן דיפּלאָם. ער האָט גאַנץ פרי ארויסגעוויזן א נייגונג צו ליטעראַטור. נאָך אין זיינע סטודענטן־יאָרן איז ער שוין באקאנט געווען אין ליטעראַרישע קרייזן דורך די לידער, וואָס ער פלעגט פון צייט צו צייט פארעפנטלעכן אין דער אָרטיקער פּרעסע. אין 1863, דעם זעלביקן יאָר וואָס ער פיגורירט ווי איינער פון די גרינדערס פון דער „יאַנג מענס היברו בעַנעוואָלענט סאָסייעטי", איז דערשינען זיינע א זאַמלונג פּאָעמעס, אונטער דעם טיטל „וואָיסעס פראָם דהי הארטה ענד אָדהער פּאָעמס". דאָס בוך איז דאַן זייער וואַרעם אויפגענומען געוואָרן פון דער קריטיק אין קאנאדע און אין ענגלאנד. אין 1864 האָט ער פארלאָזט מאָנטרעאָל און זיך אריבערגעקליבן קיין ענגלאנד. ער האָט זיך דאָרט אויסשליסלעך געווידמעט דער לי־

טעראַטור, שרייבנדיק קורצע דערציילונגען, לידער און פון צייט צו צייט אויך פובליציסטישע ארטיקלען. זיינע סאָנעטן האָבן ארויסגערופן גרויס אינטערעס אין ענגלישע ליטעראַרישע קרייזן, באזונדערס די פּאָעמע „קאַנאַדע", וואָס אסך האָבן באטראכט ווי א מייסטערווערק. ער איז געשטאָרבן אין 1914. (5

ניט אין אַן ערך מער טעטיק פון אים, סיי אין דעם ניי־געגרינדעטן פאַראיין, סיי אויף דעם געביט פון יידישער כלל־ארבעט בכלל, איז געווען זיין ברודער יעקב ג. אשער, וועמען מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט. ער איז פאַר א משך פון אסך יאָרן געווען פאַרבונדן מיט דער „יאַנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי" אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן — איז געווען איר סעקרעטאַר, וויצע־פּרעזידענט, פּרעזידענט און איינער פון אירע ענערגישסטע און אקטיווסטע מיטגלידער. פאַר א משך פון איבער צוויי צענדליק יאָר, אָנהייבנדיק פון 1864, וואַרפט זיך כסדר דורך זיין נאָמען אין די פּראָטאָקאָלן פון דעם דאָזיקן פאַראיין. מיט יאָרן שפּעטער, בעת מען האָט אויף דעם רוף פון סיר משה מאָנטעפיאָרע גענומען אומעטום זאמלען שטיצע פאַר די גערודפטע יידן פון רומעניע, איז ער געווען סעקרעטאַר און קאַסירער פון דעם פאָנד וואָס מען האָט פאַר דעם צוועק געשאַפן אין קאַנאַדע. יעקב ג. אשער האָט אויך פונקט ווי זיין ברודער באזעסן ליטעראַרישע פיאיקייטן. ער פלעגט פון צייט צו צייט פאַרעפנטלעכן לייכטע עסייען, פּאָעמעס און אנדערע זאכן.

ווי שוין באַמערקט, האָט דער געגרינדעטער פאַראיין זיך געשטעלט פאַר זיין עובדה צו זאָרגן פאַר די ניי־אריבערגעקומענע אימיגראַנטן. די ערשטע יאָרן אָבער האָט ער געהאַט דורכצומאַכן גרויסע שוועריקייטן און האָט זיך אָפּט געפונען אין אַ שטאַרק געדריקטער לאַגע. עס איז אינטערעסאַנט וואָס ביי דער יערלעכער אסיפה וואָס מען האָט אָפּגעהאַלטן אין 1867, איז באַריכט געוואָרן, אז דער פאַראיין האָט אין זיין קאַסע דאַן פאַרמאָגט א קאַפּיטאַל פון בלויז 29 סענט. פונדעסטוועגן אָבער איז די אָרגאַניזאַציע, מיט וועלכער עס איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פאַר דעם שפּעטערדיקן באַראָן דע הירש אינסטיטוט, כסדר געוואַקסן. ניט געקוקט אויף די שלעכטע צייטן וואָס זי האָט געדאַרפט דורכמאַכן, האָבן דאָך אירע מיטלען ביסלעכוויַיז זיך פאַרגרעסערט, און עס איז גלייכצייטיק אויך אַלץ מער אויסגעוואַקסן איר טעטיקייט אויף דעם געביט פון יידישער געזעלשאַפטלעכער הילף. עס איז כדאי צו באַמערקן, אז די „מאָנטרעאָל סיטי און דיסטריקט

5) EDMOND LAREAU, Histoire de la littérature canadienne, 1874, pp. 83-84; H. J. MORGAN, Canadian Men and Women of the Time, Toronto, 1912, p. 41.

באנק״, פון וועלכער העברי יהודה איז דעמאָלט געווען פּרעזידענט, האָט דעם פאראיין פרי באַוויליקט א יערלעכע שטיצע. דאָס זעלביקע האָט אויך געטאָן די פּראָווינץ־רעגירונג פון קוויבעק.

אין 1869 איז דערוועקט געוואָרן די פראַגע מכוח אַ טשארטער פארן פאראיין, און לואיס א. האַרט, דער ערשטער יידישער נאָטאר אין לאנד, צוזאַמען מיט גרשון דזשאָזעף, וואָס האָט דאַן פראַקטיצירט אדוואָקאטור אין מאָנטרעאָל, האָבן זיך אונטערגענומען דאָס צו באַזאָרגן. דעם 16טן נאָוועמבער 1870 האָבן זיי אַזאַ טשאַרטער אויך געקראַגן, און זינט יענער צייט איז די „יאַנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי״ געוואָרן א לעגאַלע קערפּערשאַפט. זינט יענער צייט אויך האָט זי אָנגעהייבן פאַרנעמען אַן אָרט צווישן די איבריקע וואוילטעטיקע אָרגאַניזאַציעס פון לאנד. דערמיט איז זי אויך צוגעגרייט געוואָרן פאַר דער גרויסער און שווערער ארבעט, וואָס איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן איר אויסגעקומען דורכצופירן.

דער עלטערער טייל קאנאדע איז דאַן נאָך אַלץ געווען דער מיטלפּונקט, וואָס האָט צו זיך באַזונדערס צוגעצויגן יעדן נייעם יידישן איינוואָנדערער. אָבער דער פאָדעם פון יידישן לעבן האָט ביסלעכווייז זיך אויך גענומען וועבן אין אַן אַנדער אָרט — אין דעם ווייטן קאַנאַדער מערב. אויך אַהין האָבן יידן סוף ערשטער העלפט פאַריקן יאָרהונדערט אָנגעהויבן אריינדרינגען. אייניקע פון זיי האָבן דאָרטן אפילו פון אָנהייב אָן געשפּילט א באַדייטנדיקע ראָל.

עס איז ניט גאָר געגוי באוואוסט, ווען דער פוס פון א יידן האָט צום ערשטן באַטראָטן דעם באָדן פון דעם ווייטן צפון־מערב טייל קאַנאַדע. עס איז דאָס גלייכן שווער צו זאָגן ווער עס איז געווען דער ערשטער פון זיי וואָס האָט זיך דאָרטן באַזעצט. דער געלאַף פון מענטשן נאָך בריטיש קאָלאָמביע וואו מען האָט אין 1858 אנטדעקט גאָלד, האָט אַהין אויך געבראַכט א צאָל יידן. דאָס איז דערפאַר געווען דאָס פאַציפישע ברעגלאנד, וואו עס האָט זיך פרי פאָרמירט א קליינער יידישער קיבוץ. די יידן האָבן זיך מערסטנס באַזעצט אין וויקטאָריע און האָבן זיך פאַקטיש געפונען צווישן די גרינדערס פון יענער שטאָט. אין א יאָר אָרום ווי וויקטאָריע האָט זיך אינקאָרפּאָרירט, האָבן זיי דאָרט זיך שוין געקאָנט אָרגאַניזירן אין אַ קהילה און אויפבויען א שול. דער ווינקלשטיין פאַר דער דאָזיקער שול איז מיט אסך פאַראַד געלייגט געוואָרן דעם 2טן יוני 1863.

דער יידישער ישוב אין בריטיש קאָלאָמביע האָט הינטער זיך געהאָט אַן אינטערעסאנטן און זייער קאָלירפולן הינטערגרונט. פאראַן אפילו א השערה, אז נאָך פאַר דעם זעכצנטן יאָרהונדערט האָבן זיך דאָרטן געפונען יידן. די השערה געהערט צו ברוס א. מעקעלווי, דעם באוואוסטן היסטאָרי־

קער פון בריטיש קאָלאָמביע. לויט זיין מיינונג זיינען זיי דאָן אָהין אַריבער־געקומען פון כינע און זיך באַזעצט ערגעץ ביים צפונדיקן ברעג. די צייט דערפון דאַרף זיך צוזאַמענפאַלן מיט דעם פעריאָד אפשר פונם אנטדעקן קאַנאַדע. מעקעלווי בויט זיין טעאָריע אויף דעם וואָס יידישע זיטן און מנהגים און אפילו ווערטער פון העברעאישן אָפּשטאַם, האָבן זיך אויפגע־האַלטן צווישן די אַרטיקע אינדיאַנער שבטים. מחמת דעם וואָס די יידן האָבן מיט די לעצטע זיך ניט אויסגעמישט, האָבן זיי ניט איבערגעלאָזט קיין עט־נאָלאָגישע שפורן. 6)

זיכער איז, אַז ווען בריטיש קאָלאָמביע און דער וואַנקאָווער אינדזל זיינען צום ערשטן געעפנט געוואָרן פאַר קאָלאָניזאַציע, האָבן אַהין אויך אָנגעהייבן קומען יידן. דער רוב פון זיי זיינען געקומען פון סאַן פראַנציסקאָ. די ערשטע צווישן זיי זיינען געווען די ברידער גאָטפריד, קאַרל, דוד און יצחק אָפּנהיימער, געבירטיקע פון פראַנקפורט, דייטשלאַנד. אין 1851 האָבן זיי זיך אוועקגעלאָזט נאָך די פּאַראַייניקטע שטאַטן און זיינען אריבערגעקו־מען קיין קאַליפאַרניע. קלאַנגען מכוח אנטדעקטן גאָלד אין בריטיש קאָלאָמ־ביע האָבן אָנגעהייבן דערגרייכן סאַן פראַנציסקאָ אַרום 1856. די אָפּנהיי־מערס האָבן דעם זעלביקן יאָר פאַרלאָזט קאַליפאַרניע, האָבן זיך אַוועקגע־לאָזט נאָך קאַנאַדעס פּאַציפישן ברעג און זיך באַזעצט אין וויקטאָריע. זיי האָבן זיך שפּעטער אריבערגעצויגן קיין יעיל און פון דאָרטן צוריק קיין וויקטאָריע.

נאָך די אָפּנהיימערס זיינען אין 1858 אריבערגעקומען קאָדיע גאַמ־ביק, די באַסקאָוויטשעס, די ברידער לומלי און זעלים פראַנקלין, גוסטאַוו און עמיל זוטראָ און אַנדערע. אין דער יידישער פרעסע פון אַמעריקע איז דעמאָלט באַריכט געוואָרן, אַז אין וויקטאָריע האָבן יענעם יאָר זיך באַזעצט „אסך יידן". 7) די דאָזיקע קליינע יידישע קאָלאָניע דאָרטן האָט אין דעם משך פון אַ יאָר צוויי זיך פאַרגרעסערט.

„בנימין השני", אין זיינע „דריי יאָר אין אמעריקע", גיט אונדז איבער וועגן איר אין יענער צייט אייניקע אינטערעסאַנטע פּרטים. ער דערציילט, אַז ער האָט געהאַט באַזוכט די שטאָט וויקטאָריע פרי אין 1861. ער דערמאָנט דאָרט אַ יידישע אכסניה וואו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן, און אַז וויקטאָריע האָט דאַן פאַרמאָגט אַרום אַ הונדערט יידישע נפשות. ער דערמאָנט אויך מר. זעלים פראַנקלין, און אַז נאָך אין 1859 האָבן די יידן דאָרטן געהאַט געגרינ־דעט אַ צדקה־פאַראיין. 8)

6) Jewish Daily Bulletin, New York, April 13, 1928.
7) Occident, December, 1858, p. 459.
8) Drei Jahre in Amerika, 1859-1862, Part III, Chapters 1 and 2.

מיט דעם וואוקס פון דער יידישער קאָלאָניע אין וויקטאָריע איז פאר איר ביסלעכווייז אויך אויפגעקומען א ערנסט פּראָבלעם. מען זעט דערפון, אז די אַזוי גערופענע שול־פראַגע איז פאר יידן אין קאַנאַדע צום ערשטן געבוירן געוואָרן ניט אין דער פּראָווינץ קוויבעק נאָר אין בריטיש קאָלאָמביע. אין 1861 האָבן די יידן פון וויקטאָריע דעמאָנסטראַטיוו צוריקגעצויגן זייערע קינדער פון דער אָרטיקער „פּאָבליק סקול", מחמת א זייער כאַראַקטעריסטישער אורזאַך, ווי דאָס איז דאַן איבערגעגעבן געוואָרן אין „דזשואיש קראָניקל" פון לאָנדאָן. מיר ציטירן וועגן דעם פון יענעם אָרגאַן די פאָלגנדיקע שורות:

" . . . לאָמיר וואַרפן א בליק אין ווייטן מערב אויף א יידישן ישוב וואָס איז דאָרט ערשט ניט לאַנג געבוירן געוואָרן. מיר מיינען די קליינע געמיינדע אין וויקטאָריע, בריטיש קאָלאָמביע. דאָס אַנטדעקן גאָלד אויפן וואַנקאָווער אינדזל האָט אַרויסגערופן אַסך אינטערעס צו יענער ווייטער בריטישער פּאָסעסיע. דאָס האָט אהין אויך צוגעצויגן א צאָל יידן, וואָס האָבן זיך דאָרט אָרגאַניזירט אין אַ געמיינדע. אויסער דעם דאָזיקן פאַקט, איז וועגן זיי דאָרט ווינציק וואָס באַקאַנט. אַלץ וואָס האָט לעצטנס פּאַסירט, ווי דאָס שטעלט זיך אַרויס, איז אז די יידן דאָרטן האָבן צוריקגעצויגן זייערע קינדער פון דער „פּאָבליק סקול". זיי האָבן דאָס געטאָן מחמת דעם וואָס זייערע קריסטלעכע לערער האָבן זיי געוואָלט אָפּריידן פון יידישקייט". 9)

צוליב דעם וואָס וויקטאָריע האָט זיך געפונען עטלעכע טויזנט מייל ווייט פונם צענטער פון יידישן לעבן אין לאַנד, האָט די יידישע קהילה דאָרטן ניט געקאָנט וואַקסן. זי איז פאַרבליבן קליין אין צאָל אפילו ביז אויף היינטיקן טאָג. אָבער איר וויכטיקייט איז פונדעסטוועגן דערפון ניט געמינערט געוואָרן. די יידן פון בריטיש קאָלאָמביע אין יענע פריע צייטן האָבן באמת געשפּילט א מערקווערדיקע ראָל. זיי זיינען געווען די פּיאָנערן פון איר אַנטוויקלונג, די וועגנברעכערס, די פאָראויס־גייערס, אַזוי, אַז העלפט פון דער געשיכטע פון דער דאָזיקער פּראָווינץ אין יענע יאָרן איז דורכגעפלאָכטן מיט יידישע נעמען.

גאַנץ אויסערגעוויינלעך איז אויך געווען די באַציאונג צו זיי מצד זייערע קריסטלעכע שכנים, וועלכע האָבן זיי זייער הויך געשעצט. דער דריטער מעיאָר פון וויקטאָריע איז געווען לומלי פראַנקלין, וועלכער איז אין 1866 דערוויילט געוואָרן מאַגיסטראַט אין יענער שטאָט מיט אַ זייער גרויסער מערהייט. דער טשיף ראַבי פון ענגלאַנד האָט אים דאַן צוליב דעם באַגריסט אין א בריוו, געשריבן אויף העברעאיש. זיין ברודער זעלים פראַנקלין איז

9) Jewish Chronicle (London), February 7, 1862.

אין 1860 אויסגעקליבן געוואָרן אין דער לעגיסלאַטור פונם וואנקאָווער אינדזל, און איז אויף אַזאַן אופן געוועזן דער צווייטער ייד, נאָך יחזקאל האַרט, צו ווערן דערוויילט אין א לאָקאַלן פאַרלאַמענט פון לאנד. עס האָט אין זיין פאַל זיך אויך שיר ניט אָפּגעשפּילט א צווייטער יחזקאל האַרט אינצידענט — צוליב דער פראגע פון זיין שבועה. דאָס מאָל אָבער איז דאָס ניט באגלייט געווען פון קיין שום אַנטי־יידישע געפילן, און מען האָט אים אויך ניט באַ־רויבט פון זיין רעכט צו זיצן אין דער לעגיסלאַטור. 10) אין 1863 האָט מען אים אויך אויסגעקליבן פאַר אַ צווייטן פאַרלאַמענטאַרישן טערמין.

אַן אנדער ייד, הענרי נאַטאַן, האָט אין יענע יאָרן געשפּילט א נאָך מער אָנזעעוודיקע פּאָליטישע ראָל דאָרטן. ער איז געבוירן אין לאָנדאָן אין 1842, און אין 1862 איז ער אַריבערגעקומען קיין וויקטאָריע. ער איז געווען דער ערשטער און ביז היינט אויך איינציקער ייד, וואָס איז געזעסן אין דעם גע־זעצגעבנדיקן ראַט פון א קאנאדער פּראָווינץ. אין נאָוועמבער 1870 האָט מען אים אויסגעקליבן פאַר מיטגליד פון אויבערקאַמער אין דער לעגיסלאַטור פון בריטיש קאָלאַמביע, און ער האָט אויף דעם אופן ניט ווייניק בייגעטראָגן צו דעם אז יענע פּראָווינץ זאָל זיך אָנשליסן אין קאָנפעדעראַציע. אין 1871 האָט מען אים אָן וואלן אויסגעקליבן צו זיין איינער פון וויקטאָריעס פאַר־טרעטער אין „הויז אָוו קאָמאָנס". בעת די וואלן פאַר אַ נייעם פּאַרלאַמענט, וואָס זיינען פאָרגעקומען אַ יאָר שפּעטער, האָט מען מיט א באַדייטנדיקער מערהייט אים פונדאָסניי אויסגעקליבן. דאָס מיינט, אז ער איז געזעסן אין די ערשטע צוויי פאַרלאַמענטן נאָך קאָנפעדעראַציע. ער איז געווען א שטאַרקער פּאָליטישער אונטערשטיצער פון סיר דזשאָן א. מעקדאָנאַלד.

קיין זאַך האָט אָבער אַזוי ניט געוויזן, מיט פיל ליבעראַליזם און פריינט־לעכן הויכשעצן מען האָט זיך באַצויגן צו די יידן, ווי די געלעגנהייט פון לייגן דעם ווינקלשטיין פאַר דער יידישער שול אין וויקטאָריע, וואָס איז, ווי שוין דערמאָנט, פאָרגעקומען דעם 2טן יוני 1863. דאָס איז געווען א געשע־עניש אין וועלכער ייד און קריסט צוגלייך האָבן אָנטייל גענומען, — א גע־שעעניש וואָס איז געווען באַגלייט מיט אויסערגעוויינלעכער עפנטלעכער פּאַ־ראַדנעקייט, דורכגעפירט אונטער אומשטאַנדן, וואָס האָבן ביז היינט פּאַק־טיש קיין פאַרגלייך ניט אין קאַנאַדע.

פאַר דער באַפעלקערונג אין יענער שטאָט איז דאָס געווען אַ מין „גאַ־לאַ" פאַסירונג. דער אָרקעסטער פון דעם קריגשיף „טאָפּאַז" איז געקומען פון עסקווימאָלט צו באַטייליקן זיך אין דער צערעמאָניע. צוזאַמען מיט די

10) DAVID ROME, The First Two Years, Montreal, 1942, p. 65 et seq.

יידן האָבן אין דער פּראָצעסיע וואָס האָט זיך געצויגן צום פּלאַץ וואו מען האָט געזאָלט לייגן דעם ווינקלשטיין, מאַרשירט דער דייטשער געזאַנג פאַר־איין, דער סט. אנדריוס פאראיין, דער פראַנצויזישער וואוילטעטיקער פאַר־איין, מאסאָנישע לאָדזשן, אַנדערע פראטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס, אָפיציעלע פערזאָנען אאז״וו.

דזשאָן מאלאָוואנסקי, איינער פון די ערשטע יידישע תושבים אין וויקטאָ־ריע, האָט געלייענט א תפילה אויף העברעאיש. שמואל האָפנונג, וועלכער האָט גערעדט פאר דער קליינער יידישער געמיינדע, האָט אָנגעוויזן אויף דעם וואונדערבאַרן אויפטו וואָס מען האָט דערגרייכט אין אַזאַ קורצער צייט. „ווער וואָלט זיך עס געגלויבט״, האָט ער געזאָגט — לויט ווי זיינע ווערטער זיינען דעמאָלט איבערגעגעבן געוואָרן אין דער פּרעסע — „אַז אין דעם קורצן משך פון פינף יאָר זאָלן מיר קאָנען אויפשטעלן א שול דאָ וואו דער אינדיאנער איז נאָר וואָס געווען קעניג? וועמען וואָלט זיך געחלומט, אַז אין דעם דאָזיקן פאַרוואָרפענעם טייל ערדקוגל, וואו דער פוס פון א ווייסן מענטשן האָט ווייניק געטראָטן, זאָל אויסוואַקסן אַזאַ נישקשהדיק גרויסע שטאָט, מיט שיינע געביידעס און באוואוינט מיט ציוויליזירטע מענטשן? ווער וואָלט ניט אויסגעלאַכט אַזאַ זאַך, ווי אַז דאָ וואו ערשט ביז ניט לאַנג האָבן אין דער ארומיקער ווילדערניש אָפּגעקלונגען בלויז דער טראָט פון דעם יעגער און דאָס רעווען פון דער חיה, זאָל מען היינט קאָנען אויפשטעלן א מקום קדוש פאַר די קינדער פון ישראל? מיר האָבן כמעט מיט קנאה־געפילן צוגעקוקט ווי מען האָט אויסגעבויט אַלערליי קירכעס. אָבער וואָס האָבן מיר, א קליין הייפל מענטשן, געקאָנט טאָן כדי פאר זיך אויך צו באַקומען א געבעטהויז? מיר קאָנען זיך נאָך דערמאָנען ווען דער ערשטער ייד איז אַהער געקומען. פונדעסטוועגן, הגם קליין אין צאָל אין פאַרגלייך מיט אונדזערע קריסטלעכע שכנים און צעזייט און צעשפּרייט ווי מיר זיינען, קאָן איך מיט שטאָלץ זאָגן, אַז זינט וואָס מיר זיינען אהער געקומען איינער נאָכן אנדערן, האָבן מיר מיט מוט געזוכט אויפצוהאַלטן דעם גלויבן וואָס מיר האָבן באַקומען בירושה פון אונדזערע עלטערן״.

דער „בריטיש קאָלאָניסט״ פון 3טן יוני 1863 האָט אסך פּלאַץ אָפּגעגע־בן צו באשרייבן ווי אַזוי די געשעעניש איז דורכגעגאנגען. די צייטונג האָט געענדיקט מיט די ווערטער:

„און אַזוי איז געקומען צו אַן אָפּשלוס א איינדרוקספולער טאָג אין דער געשיכטע פון די יידן אויפן וואנקאָווער אינדזעל. עס מוז פאר זיי געוויס זיין א באַזונדערע באַפרידיקונג וואָס אין די צערעמאָניעס פון נעכטן, הגם זיי האָבן געטראָגן א קאָנפעסיאָנעלן כאַראַקטער, האָבן גענומען אָנטייל

מענטשן פון אַלערליי גלויבנס, און גענומען עס מיט א פריינטלעכן, ברידער־לעכן געפיל. די לעצטע האָבן דערמיט אַרויסגעוויזן דורך מעשים וואָס זיינען שטארקער פון ווערטער, ווי הויך די יידן ווערן געשעצט פון די איבעריקע איינוואוינער פון דער שטאָט וויקטאָריע״.

און דאָס איז באמת געווען א טאָג וואָס האָט געהאָט א ספעציעלע באַדייטונג — ניט בלויז פאר די יידן אויפן וואנקאָווער אינדזל אַליין. דאָס האָט ווי באַצייכנט א וויכטיקן היסטאָרישן עטאַפּ צו וועלכן די יידן פון קאַנאַדע בכלל זיינען געווען דערגאנגען. זיי האָבן דעמאָלט זיך שוין געפונען ניט בלויז אין די מאריטימע פראָווינצן נאָר אויך ווייט אוועק לעבן פאציפישן אָקעאן — פון „ברעג ביז ברעג״ פון דער קינפטיקער דאָמיניאָן.

קאַפּיטל זעכצן

פאַר דער אַנקומענדיקער איינוואַנדערונג

ווי מיר האָבן געזען, האָבן די יידן אין בריטיש קאָלאָמביע אין די פּיאָנערן־טעג דאָרטן אויף אַן אמת געשפּילט אַן אומפּאַרגלייכלעכע ראָל. זייער אָנטייל אין יעדער פאַזע פון טעטיקייט אין יענער פּראָווינץ איז אַ האָר ניט געוואָרן שוואַכער אויך די שפּעטערדיקע יאָרן. דאָס רוב האָבן זיי זיך דאָרטן פאַרנומען מיט מסחר, זיינען געווען שטאַרק פאַרטראָטן אינם אימפּאָרט־האנדל און אין יענע אינדוסטריעס, וואָס האָבן אין בריטיש קאָלאָמביע דאַן אָנגעהייבן אויפצוקומען.

מען קאָן זאָגן, אַז עס איז פּאַקטיש ניט געווען כמעט קיין איין וויכטיקע עפנטלעכע אונטערנעמונג דאָרטן, מיט וועלכער זיי זיינען ניט געווען פאַרבונדן. איינע פון די ערשטע באַן־ליניעס אין בריטיש קאָלאָמביע, א וויכטיקער צווייג פונם קאַריבו־וועג, איז אויסגעבויט געוואָרן דורך קאַרל אָפּנהיימער. ווען דוד און יצחק אָפּנהיימער האָבן פון וויקטאָריע זיך אריבערגעצויגן קיין וואַנקאָווער, האָבן זיי געהאָלפן יענער שטאָט זיך איינקאָרפּאָרירן. זיי האָבן אויך גענומען דעם גרעסטן אָנטייל אין די אונטערהאַנדלונגען מיט דער „קאַנאַדיען פּאַסיפיק" כדי צו געבן וואַנקאָווער איר ערשטע אייזנבאַן. ניט דוד און ניט יצחק אָפּנהיימער זיינען געווען מיטגלידער פונם ערשטן שטאָט־ראַט פון וואַנקאָווער, אָבער זיי זיינען געווען מיטגלידער פונם צווייטן שטאָט־ראַט. מען האָט זיי ביידע אויסגעקליבן אַן וואַלן צו פאַרטרעטן דיסטריקט פינף. מיט אַ יאָר שפּעטער איז דוד דערוויילט געוואָרן פאַר מעיאָר און יצחקן האָט מען פונדאַסניי אויסגעקליבן פאַר אָלדערמאַן. מען האָט אים אויך באַשטימט פאַר פאָרזיצער פונם פינאַנץ־קאָמיטעט פאַר דעם זעלביקן טערמין.

דוד אָפּנהיימער האָט געהאַט דעם כבוד דערוויילט צו ווערן הויפּט־מאַגיסטראַט פון וואַנקאָווער אויף נאָך דריי טערמינען כסדר — א באַווייז ווי הויך מען האָט אים געהאַט געשעצט. ער איז פאַרבליבן אין דעם דאָזיקן אַמט ביז סוף 1891. זיין ברודער אָבער, הגם ער האָט געהאַט א חוש פאַרן עפנטלעכן לעבן, האָט פון פּאָליטיק זיך צוריקגעצויגן. ער האָט זיך אינגאַנצן

געווידמעט צו געשעפט און זיך גענומען אָפּגעבן מיט די אַלערליי אונטערנעמונגען פון זייער פירמע. דאָס זיינען געווען אונטערנעמונגען וואָס האָבן אַרומגענומען יעדן צווייג פון אינדוסטריע און קאָמערץ אין דער יונגער שטאָט.

די אָפּנהיימערס זיינען געווען די ערשטע צו באַגרייפן די וויכטיקייט פון אַ גיכן, דירעקטן פאַרקער צווישן וואַנקאָווער מיט ניי־וועסטמינסטער. זיי האָבן דעריבער אָרגאַניזירט א געזעלשאַפט צוזאַמען מיט נאָך אַ פּאָר, אויך געוועזענע „קאַריבו״־פּיאָנערן. זיי האָבן באַקומען אַ פּראָווינציעלן טשאַרטער פאַר דעם און האָבן אויסגעבויט אַן עלעקטרישע באַן צווישן ביידע שטעט. פאַר דער אַנטוויקלונג פון וואַנקאָווער און פון בריטיש קאָלאָמביע בכלל האָט מען געהאַט זיי אַסך צו פאַרדאַנקען. דעם גרעסטן אָנטייל אָבער אין אלע אקטיווע געביטן זייערע האָט גענומען דוד אָפּנהיימער. ער איז געווען פּרעזידענט פון „וואַנקאָווער אימפּרואווּמענט קאָמפּאַני״, פון „וועסטמינסטער און וואַנקאָווער טראַמוואַי קאָמפּאַני״, „ב. ק. דרעדזשינג און דייקינג קאָמפּאַני״, וואַנקאָווער „באָרד אָוו טרייד״, „וואַנקאָווער קלאָב״ און פון נאָך אַנדערע קאָמערציעלע אָדער געזעלשאַפטלעכע קערפּערשאַפטן. זיין ברודער, יצחק אָפּנהיימער, האָט מיט יאָרן שפּעטער זיך אריבערגעצויגן קיין ספּאָקיין וואו ער איז געשטאָרבן (אין 1922) אין עלטער פון אכט און אַכציק יאָר.

ניט ווייניקער אַקטיוו זיינען אויך געווען אסך אַנדערע פון די ערשטע יידישע תושבים פון בריטיש קאָלאָמביע. צווישן זיי דאַרף מען דערמאָנען די לוימײסטערס, וואָס האָבן געהאַט א מיליטערישן קאָנטראַקט פון דער בריטישער רעגירונג, משה ספּאָרבאָרג, די זוטראָס, וואָס איינער פון זיי איז שפּעטער געווען מעיאָר פון סאַן פראַנציסקאָ, נתן קאָשלאַנד און אַנדערע. מיר הערן אויך פון דר. מ. ה. באָסקאָוויטש, א פּראַקטיצירנדיקן יידישן מעדיקער אין וויקטאָריע אין 1863. נאָך א יידישער תושב דאָרטן, שמעון לייזער, האָט זיך גערעכנט צווישן די חשובסטע בירגער פון וויקטאָריע. ער איז פופצן יאָר כסדר געווען איינער פון די עקזעקוטיווע באַאמטע פון דער „באָרד אָוו טרייד״ אין יענער שטאָט, און איז אין איין צייט אויך געווען פּרעזידענט צוויי טערמינען נאָכאַנאַנד. ער איז געווען א דירעקטאָר פונם „ראָיאַל דזשובילי האָספּיטאַל״, איז פאַרבונדן געווען מיט דער „וויקטאָריע אָפּערע הויז קאָמפּאַני״ און האָט געהאַט א חלק ביים אויפבויען דעם ראָיאַל וויקטאָריע טעאַטער. אַן אַנדערער פון די יידישע „אָלד־טיימערס״ פון בריטיש קאָלאָמביע, י. פּ. דייוויס, איינער פון די גרינדערס פון דער יידישער געמיינדע אין וויקטאָריע, האָט אין 1878 געהאַט אַרויסגעשטעלט זיין קאַנ־

דידאַטור פאר פארלאַמענט דאָרטן און איז דורכגעפאַלן בלויז מיט אַ פּאָר שטימען. ער איז געשטאָרבן מיט אַ יאָר שפּעטער.

ווי מיר זעען דערפון, האָבן די יידן אין בריטיש קאָלאַמביע גענומען אַ זייער גרויסן אַנטייל אין דעם פּאָליטישן לעבן פון יענער פּראָווינץ. מען האָט אָבער דאָס אייגענע ניט געקאָנט זאָגן וועגן די יידן אין די אַנדערע פּראָווינצן. מיט רעכט דערפאַר האָט סיר דזשאָן א. מעקדאָנאַלד, קאנאדעס ערשטער פּרעמיער, מיט יאָרן שפּעטער אַנגעוויזן אויף דעם וואָס קאַנאַדער יידן האָבן בדרך כלל געזוכט צו האַלטן זיך ווייט פון דער אַרומיקער פּאָלי־טיק. עס איז אָבער פונדעסטוועגן באַוואוסט, אַז אַסך פון זיי האָבן מיט גרויס אינטערעס זיך געהאט באַצויגן צו יענער באַוועגונג אין לאַנד, פון וועלכער קאָנפעדעראַציע איז געבוירן געוואָרן. אין דעם גרויסן נאַציאָנאַלן צוזאַמענ־פאַר וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין טאָראָנטאָ דעם 27טן יוני 1867, ערב קאָנפעדעראַציע, האָבן זיך אויך באַטייליקט אַ פּאָר יידישע דעלעגאַטן. צווישן זיי וואַרפט זיך באַזונדערס אין די אויגן דער נאָמען פון מארק סאָלאָמאָן, אַ טאַבאַק־פאַבריקאַנט פון טאָראָנטאָ. 1)

עס וועט אין שייכות דערמיט אויך זיין אינטערעסאַנט דאָ צו דערציילן וועגן דער פריינדשאַפט וואָס האָט געהאַט עקזיסטירט צווישן דוד אברהם אנשל און די באַוואוסטסטע קאנאדער פּאָליטיקער פון יענער צייט, וואָס האָבן געהאַט דעם גרעסטן חלק אין קאָנפעדעראַציע, ווי סיר דזשאָרדזש־עטיען קאַרטיע, סיר טשאַרלס טאָפּער און סיר דזשאָן א. מעקדאָנאַלד. מיט דעם לעצטן איז ער געווען באַזונדערס נאָענט, און זייער פריינדשאַפט האָט זיך געצויגן נאָך פון די פאַר קאָנפעדעראַציע־טעג. ער האָט מיט דעם צוקינפטיקן ערשטן פּרעמיער פון לאַנד זיך אָפט געטראָפן און מיט אים געשמועסט וועגן די פּאָליטישע פּראָבלעמען פון טאָג, אַריינגערעכנט אויך דעם גרויסן נאַ־ציאָנאַלן פּלאַן צו פאַראייניקן די פּראָווינצן אין אַ דאָמיניאָן.

נאָך זיינענדיק אין ענגלאַנד איז ער שוין געווען אַ באַקאַנטע פיגור אין דאָרטיקע פּאָליטישע קרייזן. ער האָט זיינע פּאָליטישע פאַרבינדונגען ניט איבערגעריסן ווען ער איז אַרום 1860 אַריבערגעקומען קיין קאַנאַדע, וואו ער איז געוואָרן אַ שטאַרקער אונטערשטיצער פון דער קאָנסערוואַטיווער פּאָליטיק. מען קאָן דאָס זען פון מערערע דאָקומענטן אין דעם ארכיוו וואָס איז פון אים פאַרבליבן. צווישן דער קאָרעספּאָנדענץ וואָס ער האָט איבער־געלאָזט, געפינען זיך אויך אַסך בריוו צו אים פון סיר דזשאָן א. מעקדאָנאַלד.

1) HON. JAMES YOUNG, Public Men and Public Life in Canada, vol. I, Appendix VI.

מר. אנשל איז פאַקטיש געווען דער פאָטער פונם געדאנק פון עקאָנאָמישן אימפעריאַליזם. ער האָט דאָס פאַרגעלייגט נאָך איידער דזשאָזעף טשעמבערליין האָט פון דעם געטראַכט. ער איז דער פאַרפאַסער פון אַן אַרבעט אונטער דעם נאָמען „דהי וועלדינג אָוו דהי לינקס אָוו עמפייר", אין וועלכער ער ווארפט אָן אַ פּלאַן ווי אַזוי עקאָנאָמיש צו פאַראייניקן דעם מוטערלאַנד מיט די קאָלאָניעס. דער זעלביקער פּלאַן איז שפּעטער געוואָרן איינער פון די יסודות פון דעם אימפּעראַליסטישן געדאַנק אין ענגלאַנד.

ער האָט אויך זייער פרי פאַראינטערעסירט מעקדאָנאַלדן מיט נאָך אַ פּראָיעקט זיינעם. דאָס איז געווען, אַז די ענגלישע רעגירונג זאָל אָנערקענען די רעפּובליק פון מעקסיקאָ. ער האָט אַליין גענומען אויף זיך דאָס פאָרצושלאָגן גלאַדסטאָונען און איז מיט אים אריינגעטראָטן אין א קאָרעספּאָנדענץ וועגן דעם. דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, וואָס ענגלאנד האָט אָנערקענט די מעקסיקאָנער רעפּובליק און געשיקט אַהין אירן א פאָרטרעטער.

פאַר אָט די אויפטוען זיינע האָט מען אים אין 1888 באשטימט פאַר קאַנאַדער גענעראַל־קאָנסול פאַר מעקסיקאָ. ווי מען האָט עס פאַרשטאַנען, איז דאָס געווען אויף דעם אָנווייז פון דער ענגלישער רעגירונג. ער האָט דעם דאָזיקן אמט אָנגעהאלטן פאַר א משך פון פינף און צוואנציק יאָר און עס אויפגעגעבן בלויז צוליב זיין הויכן עלטער.

אין די זיבעציקער און אויך אָנהייב די אכציקער יאָרן זיינען אין קאַנאַדע אויפגעקומען פאַרשיידענע יידישע פילאַנטראָפּישע און געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס, טייל פון וועלכע עקזיסטירן נאָך ביז אויף היינטיקן טאָג. דער ערשטער פילאנטראָפּישער פאראיין פון וועלכן מיר הערן אין טאָראָנטאָ, איז געווען די „לײדיס מאָנטעפיאָרע בענעוואָלענט סאָסייעטי", וואָס האָט זיך אָרגאַניזירט אין 1878. דעם זעלביקן יאָר איז דורך די באמיאונגען פון מרס. הערמאַן ליווי געשאַפן געוואָרן אין האַמילטאָן די „דבורה לײדיס עיד סאָסייעטי". דער ערשטער „בני ברית" לאָדזש אין לאנד האָט זיך געגרינדעט אין טאָראָנטאָ דעם 13טן יוני 1875.

אָנהייב 1877 איז אין מאָנטרעאָל צוגעקומען נאָך אַ פּילאַנטראָפּישער פאַראיין, אָנגעפירט פון פרויען. דאָס איז געווען די „לײדיס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי". אין דעם פּנקס פון דער „יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי", דעם שפּעטערדיקן באַראָן דע הירש אינסטיטוט, ווערט דער דאָזיקער פאַראיין דערמאָנט דעם 13טן מאי יענעם יאָר. מיט אַ האלב יאָר שפּעטער, דעם 4טן נאָוועמבער, האָט מען פאַר די מיטגלידער פון דער „יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי" פאָרגעלייענט א צושריפט וואָס מרס. דזשאָן מאָס, סעקרעטאַרין פון דעם נייעם פאַראיין האָט צוגעשיקט. זי האָט

דערציילט וועגן די צילן וואָס די פּריוועז האָבן זיך געשטעלט, און פאַרגעלייגט אַז ביידע אָרגאַניזאַציעס זאָלן צווישן זיך קאָאָפּערירן אויף דעם געביט פון יידישער געזעלשאַפטלעכער הילף.

דער צווייטער לאָדזש פון די „בני ברית״ האָט זיך געגרינדעט אין מאָנטרעאָל מיט זעקס יאָר שפּעטער ווי אין טאָראָנטאָ — דעם 5טן יוני 1881. מיט א געוויען יאָר פריער, חודש סעפּטעמבער 1880, האָט אין מאָנטרעאָל זיך אויך אָרגאַניזירט א געזעלשאַפטלעכער און דראַמאַטישער קלוב, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון דעם גרויסן יידישן פילאַנטראָפּ מאָנטעפיאָרע. דאָס איז געווען די ערשטע קולטורעלע אינסטיטוציע פון דעם מין, וואָס איז געשאַפן געוואָרן. דער קלוב איז אסך יאָרן געווען דער מיטלפּונקט, ארום וועלכן עס האָט זיך אָפּגעשפּילט ניט איין לאָקאַלע געשעעניש צווישן די יידן פון מאָנטרעאָל.

ווי מען קאָן זיך עס לייכט משער זיין, האָט מען אין אָט יענער תקופה שוין געקאָנט נעמען שפּירן דאָס וואָס וועט דעם יידישן לעבן מוזן צוגעבן אַן אנדער אויסזען. עס האָבן זיך גענומען באוויזן די וואָס זיינען געווען די פאָרגייערס פון דער אָנקומענדיקער אימיגראַציע פון די אכציקער יאָרן. דאָס זיינען געווען יידן פון מזרח און דרום־אייראָפּע, וואָס האָבן אָנגעהייבן אימיגרירן אהער אין א גרעסערער צאָל ווי געוויינלעך. דער גרויסער רוב פון זיי זיינען געווען ווייט ניט קיין פאַרמעגלעכע מענטשן און זיינען אהער געקומען מיט ווייניק אָדער גאָר אָן מיטלען. זיינען טייל פון די אָנגעקומענע דעריבער געוואָרן א לאַסט אויף די יידישע צדקה־פאַראיינען אין מאָנטרעאָל און טאָראָנטאָ. באַזונדערס האָט פאַר מאָנטרעאָלער יידישע צדקה־טוערס דורכדעם זיך געשאַפן א שווערע לאַגע, מחמת דעם וואָס די דאָזיקע שטאָט איז געווען דער דורכפאָר־פּלאַץ פאַר אסך אימיגראַנטן. די „יאַנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי״ האָט אפילו מיט דער שטיצע פון דעם פּריוועז הילף־פאַראיין זיך דערזען צוליב דעם פּנים אל פּנים מיט א זייער ערנסטער סיטואַציע. מען האָט וועגן דער פראַגע אסך מאָל פאַרהאַנדלט.

ארום דעם יאָר 1874 איז אין מאָנטרעאָל געבוירן געוואָרן א באַוועגונג צו גרינדן א קאָלאָניזאַציע געזעלשאַפט, אין וועלכער עס האָבן געזאָלט זיך אָנשליסן אלע וואוילטעטיקע אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט. די רעגירונג האָט פאַר דעם צוועק געהאַט באוויליקט א סומע פון צוועלף טויזנט דאָלאַר. הגם דאָס איז געווען ווייט ניט גענוג אויף צו העלפן אלע אימיגראַנטן וואָס זיינען אריינגעקומען, האָט די „יאַנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי״ פונדעסטוועגן באַשלאָסן אויך צוצושטיין, כדי צו קאָנען געניסן פון דער באַוויליקטער סובסידיע. מען האָט דעם ענין אויפגענומען אויף אַן אלגעמיינער

אסיפה פון מיטגלידער וואָס איז פאָרגעקומען דעם 25טן יאַנואַר יענעם יאָר (1874), און אויף וועלכער מען האָט וועגן דעם דיסקוטירט. די אסיפה האָט באַשלאָסן, אַז דער פּרעזידענט צוזאַמען מיט מר. מאָנא לעסער זאָלן פאָר־טרעטן דעם פאַראיין אין דער נייער קערפּערשאַפט און נעמען אָנטייל אין אַלע אירע טעטיקייטן.

אויף דער יערלעכער פאַרזאַמלונג פון דער „יאַנג מענס היברו בענע־וואָלענט סאָסייעטי", דעם 14טן נאָוועמבער 1875, האָט מען די פראַגע פון אימיגראַנטן־הילף וואָס האָט פאַר די יידן פון מאָנטרעאָל זיך אַזוי שאַרף אָנגעשטעלט, אויפגעהייבן פונדאַסניי. אין זיין באַריכט האָט דער פּרעזי־דענט אָנגעוויזן אויף דעם שווערן יאָר וואָס דער פאַראיין האָט געהאַט, און אויף דער אויסערגעוויינלעך גרויסער צאָל פאַלן פון פאַרלאַנגטער שטיצע. מיר ווייסן ניט וואָס עס איז געוואָרן פון דער פּראָיעקטירטער קאָלאָניזאַציע געזעלשאַפט, וואָס דורך איר האָט מען געהאָפט צו קריגן א שטיקל סוב־סידיע. אין דעם פּראָטאָקאָל־בוך פון דער „יאַנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי" ווערט וועגן דעם מער גאָרנישט דערמאָנט. דער פּרעזידענט אָבער האָט איבערגעגעבן אַז דער פאַראיין גופא האָט געהאַט א דעפיציט, וואָס דער קאַסירער האָט געמוזט דעקן. ער האָט זיך אויך באַקלאָגט אויף דעם וואָס די „לידיס עמיגריישאָן סאָסייעטי", א יידישע אָרגאַניזאַציע אין לאָנדאָן, ענג־לאַנד, האַלט אין איין שיקן אהער אימיגראַנטן, וואָס קומען קיין קאַנאַדע הילפלאָזע און אָן מיטלען. די דאָזיקע וואַנדערער זיינען א לאַסט אויף די שטאַרק באַגרענעצטע מיטלען פון דעם פאַראיין. די פראַגע, האָט ער דער־קלערט, איז שוין אפילו אויפגענומען געוואָרן מיט די יידישע פירערס אין ענגלאַנד.

אויף דער זעלביקער אסיפה האָט רבי אברהם דע סאָלאַ, וועלכער איז געווען פאָרזיצער פונם „הילף־קאָמיטעט", איבערגעגעבן מער גענויע פּרטים וועגן דער אָנגעלעגנהייט. ער האָט דערציילט, אַז דער פּראָטעסט פון דער מאָנטרעאָלער יידישער אָרגאַניזאַציע קעגן דעם איבערשיקן אהער אימי־גראַנטן, וואָס די יידישע באַפעלקערונג קאָן ניט אויסהאַלטן, איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער לאָנדאָנער יידישער פּרעסע — אין „דזשואיש וואָרלד" און „דזשואיש קראָניקל". די ביידע ענגליש־יידישע אָרגאַנען, האָט ער איבערגעגעבן, האָבן וועגן דעם ענין קאָמענטירט עדיטאָריעל און פול־שטענדיק אָנערקענט די גערעכטיקייט פון דער שטעלונג וואָס די קאַנאַדער יידן האָבן דאָ אָנגענומען.

דאָס אַלץ אָבער האָט ווינציק וואָס געהאָלפן. עס האָבן פון יענער זייט ניט אויפגעהערט צו קומען אַזעלכע וואָס האָבן עקאָנאָמיש זיך געפונען אין גרויס

ניט, און וועמעס איינציקע האפענונג איז געווען די שטיצע וואס זיי האבן דערוואַרט צו קריגן פון זייערע קאנאדער ברידער. מיט א יאר שפעטער, לייענען מיר ווייטער אין דעם פראטאקאל־בוך פון דער „יאנג מענס היברו בענעוואלענט סאסייעטי״, האט די דאזיקע ארגאניזאציע געהאט אויף זיך אויסצוהאלטן, וואך איין וואך אויס, גאנצע משפחות וואס האבן זיך געפונען אין א שרעקלעכן מצב. דאס האט די אָרטיקע יידישע קהילה וואס האט מיט אזא פראבלעם זיך ניט געקאנט קיין עצה געבן, געבראכט ממש צו פארצווייפלונג. ט״יל האבן דערפאר אויך פארגעשלאגן א זייער פארצווייפלטן און זייער ניט הומאנעם מיטל ווי דעם פראבלעם צו לייזן. דאס איז געווען — אז מען זאל זיך פשוט אפזאגן אזעלכע ארעמע אימיגראנטן פון צו שטיצן. דערמיט האט מען זיי געוואלט צווינגען אז זיי זאלן פארן אנדערשוואו, וואו זיי האבן אפשר געקאנט געפינען פריינט אדער קרובים, אדער וואו עס איז פאר זיי געווען א מעגלעכקייט צו קריגן באשעפטיקונג.

די שטעלונג וואס די יידן פון מאנטרעאל האבן אנגענומען האט אבער די לאגע קיין סך ניט געקאנט ענדערן. אויב דאס האט געהאט א וועלכע ניט איז ווירקונג, איז דאס געווען בלויז אויף א קורצער ווילע. פון איין זייט האט מען אין לאנדאן זיך ניט גערעכנט מיט זייערע פראטעסטן און איינווענדונגען, און פון דער אנדער זייט האט דער שטראם וואס האט פון דער אלטער וועלט געשלאגן אהער אלץ שטארקער, זיך ניט געלאזט אפשטעלן. פאר די גע־פלאגטע און עקאנאמיש נידערגעשלאגענע יידישע מאסן איז ניט געבליבן קיין אנדער זאך ווי צו לאזן זיך וואנדערן, און קאנאדע האט ניט געקאנט אויס־מיידן אויפצונעמען איר חלק פון יענע יידישע נע־ונדניקעס.

באזונדערס האט די יידישע איינוואנדערונג אין לאנד זיך געהאט פאר־שטארקט אין 1877. זי האט יענעם יאר געהאט דערגרייכט איר ביז דאן העכסטן ציפער. די ארגאניזאציע אין לאנדאן האט גענומען שיקן אהער עמי־גראנטן, ניט רעכענענדיק זיך מיט דער שרעקלעכער לאגע אין וועלכער זיי האבן זיך געפונען, און וואס אין קאנאדע האט מען זיי ניט געקאנט באזארגן. אלץ אפנים וואס מען האט געוואלט, איז געווען בלויז פטור צו ווערן פון די ארעמע „מיטגלויביקע״ פון מזרח־ און דרום־אייראפע. וועגן דעם גורל וואס האט זיי דערווארט האט מען זיך ניט שטארק געקימערט.

ווידער האט דאס באשאפן א זייער פארשארפטע לאגע פאר די יידן אויף דער זייט ים. די לאקאלע ישובים, אליין נאך ווינציק באפעסטיקטע, זיינען מיט אלע זייערע אנשטרענגונגען געווען ניט בכוח נאכצוקומען באדינגונגען, פאר וועלכע זיי זיינען געווען ניט צוגעגרייט. ווידער האט מען געשיקט פראטעסטן קיין לאנדאן און די דארטיקע יידישע כלל־טוערס פארגעווארפן,

למאי זיי ווילן אויף דעם וועג אַרונטערנעמען פון זיך אַ לאַסט און עס אַרויפלייגן אויף קאַנאַדער יידן. אָבער דאָס האָט ניט געהאָלפן און פרישע אימיגראַנטן האָבן ניט אויפגעהערט צו קומען. נייע פנימער האָבן זיך אומעטום געוואָרפן אין די אויגן. עס איז כאַראַקטעריסטיש וואָס אַ דאַנק הויפּטזאַכלעך דער איינוואַנדערונג, האָט די יידישע באַפעלקערונג פון לאַנד אין דעם צען יאָר משך פון 1871 ביז 1881 זיך מער ווי פאַרדאָפּלט.

אָבער אימיגראַציע איז ניט געווען דאָס איינציקע האַרבע פּראָבלעם, וואָס האָט גענומען באַשעפטיקן די מוחות פון יידישע טוערס אין מאָנטרעאָל. עס האָבן זיך אויך גענומען מערקן די ערשטע סימנים פון דער שפּעטערדיקער שול־פראַגע אין דער פּראָווינץ קוויבעק — אַ פועל יוצא פון דער איינוואַנדערונג גופא. מען האָט אָנגעהייבן שטאַרק פילן די נויטווענדיקייט צו באַזאָרגן דאָס, פאַר וואָס עס האָט פריער ניט עקזיסטירט קיין שום באַדערפעניש.

ווי באַוואוסט, איז לויט דעם בילדונגס־געזעץ פון 1841 דאָס גאַנצע שולוועזן פון דער פּראָווינץ קוויבעק איינגעטיילט געוואָרן אין צוויי סיסטעמען — אין אַ קאַטאָלישן און אַ פּראָטעסטאַנטישן. די רעכט פון די אַזוי גערופענע דענאָמינאַציאָנאַלע שולן אין דער דאָזיקער פּראָווינץ זיינען נאָך קלאָרער באַגרינדעט געוואָרן אין דעם קאָנפעדעראַציע־אַקט פון 1867. אונטער די עקזיסטירנדיקע געזעצן האָבן די יידן ניט געהאַט קיין באַשטימטע רעכט בנוגע דערציאונג. אָבער על פי אַ געזעץ וואָס מען האָט אָנגענומען אין 1870 און וואָס איז איבער דרייסיק יאָר געווען אין קראַפט, האָבן זיי זייערע שול־שטייערן געקאָנט צאָלן צו די פּראָטעסטאַנטן אָדער צו די קאַטאָליקן.

מערסטנס האָבן זיי עס געצאָלט צו די ערשטע, אַ זאַך וואָס האָט זייערע קינדער געגעבן דאָס רעכט צו באַזוכן די פּראָטעסטאַנטישע שולן, לויט אַ פאַרשטענדיקונג מיט זיי. עס האָבן אָבער פּאַסירט פאַלן, ווען זיי האָבן זייערע שטייערן אויך געדאַרפט איבערטראָגן אין קאַטאָלישן שול־פאָנד. אין אַנדערע ווערטער מיינט דאָס, אַז די דערציאונג פון יידישע קינדער איז געוואָרן אָפּהיינגיק פון אַלערליי צופעליקע אָפּמאַכן וואָס מען האָט געקאָנט שליסן, און דער עיקר, פון די באַדינגונגען אויף וועלכע דאָס איז געווען מעגלעך צו שליסן.

דאָס האָט די יידן פון מאָנטרעאָל, פאַרשטייט זיך, ניט געקאָנט קיין סך באַפרידיקן. פאַר זיי איז דאָס ניט בלויז געווען פאַרבונדן מיט געוויסע אומבאַקוועמלעכקייטן, נאָר דאָס האָט זיי אָפּט אוועקגעשטעלט אפילו אין אַ אוממעגלעכער לאַגע. חוץ דעם וואָס די יידישע דערציאונג האָט פון אַזאַ סדר מאָראַליש פיל געליטן, האָט די אַלגעמיינע שול ניט געגעבן דעם יידישן קינד אַלץ, וואָס עס האָט געדאַרפט. סיי די ספרדישע סיי די אשכנזישע יידן האָבן

צוליב דעם אויך אויפגעהאלטן אן אייגענעם חדר, וואו מען האט מיט זייערע קינדער געלערנט געוויסע יידישע לימודים. ניט קאנענדיק ארום יענער צייט גראד מושוה ווערן מיט די פראטעסטאנטן, איז די יידן דערפאר איינגעפאלן אז עס וואלט געווען די העכסטע צייט און פאר זיי אויך אן אויסגעצייכנט גוטע זאך, ווען זיי גרינדן אן אייגענע לאנד־שול אין וועלכער יידישע און אל־געמיינע לימודים זאלן זיין פאראייניקט, און וואס זיי זאלן אליין אויסהאלטן.

דעם איניציאטיוו פאר דעם האבן גענומען אויף זיך די פארטוגעזער יידן, די וואס האבן דעמאלט געשפילט אדער געזאלט שפילן די פירנדיקע ראל, — די ראל פון דעם יידישן „אפטאון" פון מאנטרעאל. זייער איינגעבוירענער שטאלץ האט רעוואלטירט קעגן דעם עקזיסטירנדיקן פאראנדעק, וואס האט די יידן איבערגעלאזט אן רעכט און אויך אן מעגלעכקייטן צו געבן זייערע קינדער א געהעריקע אלגעמיינע דערציאונג. זיי האבן אויסגעארבעט א פלאן ווי די לאגע צו פארבעסערן און האבן וועגן דעם צוגעשיקט א צושריפט צו דער דייטש־פוילישער געמיינדע.

די לעצטע האט וועגן דער אנגעלעגנהייט צונויפגערופן אן אסיפה. דאס איז געווען די ערשטע יידישע פארזאמלונג וואס איז אין מאנטרעאל אפגע־געהאלטן געווארן כדי צו פארהאנדלען וועגן דער „שול־פראגע". די אסיפה איז פארגעקומען דעם 30טן אויגוסט 1874 און עס איז דאן פארגעלייגט גע־ווארן דער פלאן וואס דער שול־קאמיטעט פון דער פארטוגעזער געמיינדע האט געהאט צוגעשטעלט. דאס איז געווען — אזביידע געמיינדעס זאלן זיך צונויפקומען און צוזאמען זען גרינדן א „העברעאישן אינסטיטוט". דער געדאנק איז אלעמען געפעלן. מען האט אויסגעקליבן א קאמיטעט וואס האט וועגן דעם געזאלט פירן די ווייטערדיקע פארהאנדלונגען מיט דער פארטו-געזער געמיינדע.

די זאך האט צווישן די יידן פון מאנטרעאל ארויסגערופן א גרויסן אינ־טערעס. ווייניקסטנס קאן מען וועגן דעם אזוי אורטיילן פון דעם באריכט וואס איז פארנאטירט געווארן אין דעם פנקס פון דער „שער השמים" שול צו יענער צייט. עס זעט אבער אויס, אז מען האט זיך ניט געקאנט איניקן מחמת געוויסע מיינונגס־פארשיידנקייטן, און אז די אחדות גופא צווישן ביידע גע־מיינדעס איז צוליב דעם צעשטערט געווארן. צעשטערט געווארן איז דורך דעם אויך דער פלאן פון דעם בשותפותדיקן „העברעאישן אינסטיטוט", מיט וועלכן עס וואלט געלייגט געווארן דער באזיס פאר א געזונטן יידישן דערצי־אונגס־סיסטעם וואס האט דערפון געקאנט ארויסוואקסן.

דאס ווערט אונדז קלאר פון צוויי אינטערעסאנטע דאקומענטן וואס באקענען אונדז גענויער מיט די פרטים פון דעם גאנצן פלאן ווי ער איז פאר

ביידע יידישע געמיינדעס דאן אוועקגעשטעלט געוואָרן, ווי אויך מיט די סיבות וואָס האָבן גורם געווען אז ער זאָל ווערן צונישט. מיר גיבן דאָ איבער דעם סאמע וויכטיקסטן פון זיי, 2) וואָס האָט זיך געלייענט אָט ווי:

„אָקטאָבער דעם 13טן 1874.

„מר. ס. דייוויס,

פרעזידענט פון דער פּאָרטוגעזער געמיינדע.

„ווערטער הער,

„איך מוז איך בעטן אז איר זאָלט אזוי גיך ווי מעגלעך צונויפרופן אן אלגעמיינע אסיפה פון אונדזער שול, כדי אז זי זאָל קאָנען באטראכטן דעם באריכט וואָס איך דארף צושטעלן וועגן די ארבעטן פון דעם געמיינשאפטלעכן קאָמיטעט פון דער פּאָרטוגעזער און דער דייטש־פּוילישער געמיינדע. די אסיפה וועט אויך דארפן אויסהערן די רעקאָמענדאציעס וואָס איך האלט פאר מיין פליכט צו מאכן.

„אין הסכם מיט דער פריערדיקער מעלדונג איז אָפּגעהאלטן געוואָרן א צוזאמענקום פונם קאָמיטעט פון ביידע שולן. מען האָט מיך אויסגעקליבן פאר פּאָרזיצער פון דעם דאָזיקן געמיינשאפטלעכן קאָמיטעט און מען האָט ביי דעם זעלביקן צוזאמענקום אויך פּאָרגעשלאָגן, אז די געפּלאנטע לאנד־שול זאָל זיך רופן „יידישער דערציאונגס־אנשטאלט״; אז יידישע קינדער זאָלן דאָ קריגן זייער ענגלישע און העברעאישע דערציאונג צוזאמען, און אז די קאָסטן זי אויפצוהאלטן זאָלן געטיילט ווערן פון ביידע געמיינדעס גלייך. די דאָזיקע קאָסטן דארפן אויסמאכן פאר יעדער פון זיי ארום טויזנט דאָלאר א יאָר צי אפשר מער. מען האָט אויך פּאָרגעשלאָגן אז מען זאָל אָנשטעלן דריי לערערס — איינעם פון יעדער געמיינדע באזונדער, און דעם דריטן — פון צווישן די סאמע פּאסיקסטע וואָס מען וועט קאָנען געפינען; אז שכירות פאר א לערער זאָל זיין ארום 600 דאָלאר א יאָר און אז מען זאָל מיט די קינדער לערנען על פי מנהג אשכנז.

„אָט די דאָזיקע אלע פּאָרשלאָגן זיינען געקומען פונם קאָמיטעט פון דער דייטש־פּוילישער געמיינדע, און פּערזענלעך האָב איך קעגן זיי ניט געהאט וואָס אויסצוזעצן, חוץ בלויז וואָס איז שייך דעם לעצטן פּונקט.

---

2) ביידע דאָקומענטן ווערן געבראכט אין אָריגינאל אין דער ענגלישער אויסגאבע פון דער דאָזיקער „געשיכטע פון יידן אין קאנאדע״ (זז. 256־260). זע אויך: ב. ג. זאק, „א מאָנטרעאָלער יידישע מחלוקת מיט 70 יאָר צוריק״ (פיר ארטיקלען), אין „קענעדער אָדלער״ פון סעפּט. 17טן, 22טן, 24טן און אָקט. 1טן 1944.

אויף אָט דעם דאָזיקן לעצטן באַדינג, דעם וויכטיקסטן פון זיי אַלע, האָב איך געפילט אַז איך קאָן בשום אופן ניט איינגיין. איך האָב עס באַטראַכט פאַר אַ באַליידיקונג קעגן דער געמיינדע וואָס איך האָב פאַרטרעטן, אַז מען זאָל אינגאַנצן איגנאָרירן דעם פּאָרטוגעזער מנהג. איך האָב געפילט אַז איך וואָלט געהאַנדלט פאַרעטעריש קעגן די וואָס האָבן מיך אויסגעקליבן, און אַז איך וואָלט געווען פאַלש צו די אינטערעסן וואָס מען האָט מיר אָנגעפאַרטרויט, ווען איך וואָלט געשטימט פאַר אָננעמען דעם פּונקט, אַז מען זאָל מיט די קינדער פון ביידע געמיינדעס לערנען בלויז לויט דעם אשכנזער מנהג אַליין. איך ווייס, אַז אונדזער שטעלונג איז געווען אַ ליבעראַלע און אַז מיר וואָלטן ניט געוועלט אַרויפצווינגען אונדזער מנהג אויף זיי. עס איז פון זייער זייט דעריבער געווען אי פאַנאַטיש אי מיאוס צו פאַרלאַנגען, אַז מיר זאָלן אָננעמען דעם דאָזיקן לעצטן פּונקט.

„זיי האָבן אָבער ניט געוואָלט הערן פון קיין אַנדער פאָרשלאָג אָדער פּשרה און האָבן די דאָזיקע שענדלעכע רעזאָלוציע דורכגעפירט דורך דעם וואָס זיי זיינען געווען מער אין צאָל. זיי האָבן דערביי אויך אויסגענומען אַ תנאי, אַז זייער שול וועט ניט איינגיין אויף קיין שום אַנדער אָפּמאַך. אַז דאָס איז געווען זייער פעסטער באַשלוס, ווי פאַר מיר איז עס געווען קלאָר, האָט מען געקאָנט זען פון דעם פאַקט וואָס עס האָבן זיך דערביי געהאַט געפונען אייניקע פון זייערע געמיינדע־פאָרשטייערס חוץ די מיטגלידער פונם שול־קאָמיטעט. מיט אָט דעם דאָזיקן ביישפּיל פון פאַנאַטיזם און קליינקעפּיקייט פון אונדזער שוועסטער־קהילה ווי אַ אָנהייב, האָב איך געפילט און פיל איצט אויך, אַז עס איז ניטאָ קיין האָפענונג אַז מיר זאָלן זיך קאָנען פאַראייניקן. איך פיל אַז עס וואָלטן פאָרגעקומען כסדרדיקע קליינלעכע קריגערייען און רייסערייען, און איך מוז דעריבער אויפגעבן דעם וואונטש וואָס איז מיר געווען אַזוי טייער — אַז מיר זאָלן ביי אונדזער קומענדיקער אַלגעמיינער אסיפה קאָנען גרינדן אַ פאַראייניקטע שול פאַר יידישע קינדער.

„נעמענדיק דאָס אַלץ אין באַטראַכט, מוז איך אייך בעטן רופן אַן אַלגעמיינע אסיפה פון אונדזער געמיינדע צו זען אַז מיר זאָלן תיכף גרינדן אַליין אַ שול, ניט בלויז פאַר אונדזערע קינדער, נאָר אַפילו פאַר די פון דער דייטש־פּוילישער געמיינדע — אויב זיי וועלן דאָס וועלן. מיר קאָנען פאַר דעם צוועק קריגן אַ פּאַסיקן פּלאַץ פון דעם 1טן נאָוועמבער און באַלד אויך קריגן אַ לערער פון ניו יאָרק. די שול, מעג איך דאָ דערקלערן, וועט זיך קאָנען געפינען אונטער דער אויפזיכט פון דר. דע סאָלאַ,

מיט וועמעס פריינטלעכער הילף און פּיאיקער דערפאַרונג מיר וועלן זיך קאָנען באַנוצן. מיר טאָרן לייגער ניט פאַרקוקן אויף אונדזער התחייבות צו אונדזערע קינדער, פאר וועמען מיר מוזן שאפן אָט אזא דערציאונגס־אנשטאלט. דאָס דאַרפן מיר טאָן ניט בלויז ווי א היילינקע פליכט, נאָר מחמת דעם וואָס מיר וועלן אויף דעם וועג אויך פאַרהיטן אז אונדזער צאָל זאָל ניט ווערן קלענער,—דאָס וואָס קאָן פאַסירן, אויב איניקע פון צווישן אונדז זאָלן באַשליסן צו שיקן זייערע קינדער אין דעם אנדער לערן־אנשטאלט און זאָלן זיך לאָזן אָנריידן ארויסצוטרעטן פון אונדזער געמיינדע.

„פאר אונדז בלייבט דעריבער צו טאָן איין זאַך. דאָס איז שיקן אַן ענטפער צו דער דייטש־פּוילישער געמיינדע, אז נאָך דעם ווי מיר האָבן אויסגעהערט דעם באריכט פונם פאָרזיצער פון פאַראייניקטן שול־קאָמי־טעט, קאָנען מיר ניט מסכים זיין מיט דער דורכגעפירטער רעזאָלוציע וועגן דעם באנוץ פון מנהג אשכנז אליין. מיר באַדויערן דעריבער וואָס אונדזערע פאַרהאַנדלונגען דאַרפן צוליב דעם זיך ענדיקן און וואָס מיר מוזן זיך אָפּזאָגן זיך ווידער אומצוקערן צום ענין.

„דאָס איז די מיינונג, וואָס צו איר בין איך געקומען נאָך אסך אי־בערלייגונג און אויפריכטיקן באַדויערן.

„בעטנדיק אייך באַלד רופן אַן אלגעמיינע אסיפה פון דער פאַר־טוגעזער געמיינדע כדי דאָס צו באַטראַכטן, פאַרבלייב איך,

אייער געטרייער

(אונטערגעשריבן) ד. א. אנשל".

פון דעם דאָזיקן דאָקומענט דערוויסן מיר זיך א פּאָר אינטערעסאַנטע זאכן. דאָס ווארפט א באַזונדער ליכט ניט נאָר אויף דער גאנצער פראַגע מכוח וועלכער עס האָט זיך דאָן געהאַנדלט און וואָס צוליב איר, ווי מען קאָן עס זען, האָבן ביידע געמיינדעס זיך צעקריגט, נאָר אפילו אויף א געוויסער זייט פון מאָנטרעאָלער יידישן לעבן צו יענער צייט בכלל. עס ווערט דאָ קאָנטיק, אז די אזוי גערופענע „ספרדישע תקופה" האָט שוין דעמאָלט געהאַלטן ביים נעמען זיך פאַרענדיקן, און אז דאָס זיינען געווען די איינגעוואַנדערטע דייטשע און פּוילישע יידן, וואָס האָבן פּאַמעלעך גענומען איבערנעמען די העגעמאָניע אין יידישן לעבן.

וואָס עס איז אָבער איבערהויפּט וויכטיק, איז דער אויספיר וואָס לאָזט זיך דאָ מאַכן. דאָס איז וואָס מאָנטרעאָלער יידן האָבן דעמאָלט געהאַט א גאָל־דענע געלעגנהייט וואָס זיי האָבן דורכגעלאָזט — צו שאפן אַן אייגענעם דער־

ציאונגס־סיסטעם, וואָס וואָלט לייכט געקאָנט פארנעמען אַן אָרט צווישן די אנדערע דערציאונגס־סיסטעמען אין דער דאָזיקער פּראָווינץ. עס איז דאָן געווען ערשט זיבן יאָר נאָך קאָנפעדעראַציע, און די באַציאונג צו יידן, ווי מיר האָבן אָנגעוויזן, איז געווען א העכסט פריינטלעכע. עס וואָלט אפילו ניט אָנגעקומען שווער צו קריגן פאר א יידישן דערציאונגס־סיסטעם א לעגאַלן סטאַטוס.

אויב אָבער עס האָט דער דייטש־פּוילישער געמיינדע זיך ניט איינגעגעבן צו קאָנען גיין האַנט אין האַנט מיט די ספרדים, האָט זי דערפאר באַשלאָסן צו האַנדלען אַליין. זי האָט אויסגעקליבן א קאָמיטעט פון ניין וואָס זאָל די פראַגע שטודירן, און דעם 29טן נאָוועמבער 1874 האָט דער קאָמיטעט צוגע־שטעלט אַ באַריכט רעקאָמענדירנדיק אַז —

„די דאָזיקע קאָרפּאָראַציע (די דייטש־פּוילישע געמיינדע) זאָל גרינדן אַ וועלטלעכע שול אין פאַרבינדונג מיט דעם יידישן חדר, וואו קינדער פון ביידע געשלעכטער זאָלן קריגן ווינציקסטנס אַן עלעמענטאַרע באַקאַנטשאַפט מיט ענגליש, פראַנצויזיש, דייטש, געאָגראַפיע, שרייבן און רעכענען, און א גרינטלעכע ידיעה אין דער העברעאישער שפּראַך, יידישער רעליגיע און ביבלישער געשיכטע.

„די דאָזיקע שול זאָל זיך געפינען אונטער דער אויפזיכט פון דעם שול־קאָמיטעט, וואָס זאָל יעדן יאָר אויסגעקליבן ווערן דורך די מיטגלידער פון דער דאָזיקער קאָרפּאָראַציע אין הסכם מיט אירע תקנות.

„קינדער פון פינף ביז דרייצן יאָר זאָלן אויפגענומען ווערן צו קריגן א ידיעה אין אלע די דערמאָנטע לימודים, און אַז פון דרייצן ביז פופצן יאָר זאָלן זיי אויפגענומען ווערן בלויז אויף צו פארפולשטענדיקן זיך אין דעם לימוד פון רעליגיע און פון דער העברעאישער שפּראַך.

„די שול זאָל זיין א פרייע שול, אין הסכם מיט דעם שול־געזעץ פון דער דאָזיקער פּראָווינץ.

„אלע קינדער פון געהעריקן עלטער זאָל מען אין שול אריינגעמען אויף שכר לימוד, נאָר אַז דער שכר לימוד זאָל זיין מיט באַגרעניצונגען לויט דעם „פּרי סקול אקט", און אַז מען זאָל איבערלאָזן צום שול־קאָמיטעט דאָס רעכט אריינצונעמען קינדער אינגאַנצן פריי, דאָ וואו ער וועט עס געפינען פאר נויטיק צו טאָן.

„אַז מען זאָל באַשטימען א קאָמיטעט פון דריי וואָס זאָל זאַמלען ביי־טראָגן פאר דעם דאָזיקן צוועק, און אַז אַזוי גיך ווי עס וועט געשאַפן ווערן די סומע פון 1,500 דאָלאַר, זאָל דער קאָמיטעט מיט דער הילף פון די פירערס פון דער דייטש־פּוילישער געמיינדע עפענען א לאַנד־שול ווי באַשלאָסן".

די רעקאָמענדאַציעס זיינען אָנגענומען געוואָרן און דערמיט האָבן די אשכנזים ווינציקסטנס אויף דערוויייל געלייזט פאַר זיך דאָס פּראָבלעם, באַזאָרגנדיק אויך די פינאַנציעלע זייט דערפון. אין ווייניקער ווי אַנדערטהאַלבן חדשים האָט זיך זיי איינגעגעבן צו שאַפן די נויטיקע סומע. מען איז אויך תיכף צוגעטראָטן צום דורכפירן דעם פּראָיעקט — צום דערעפענען די שול, וואָס האָט דעם יידישן קינד געזאָלט געבן א וועלטלעכע און א יידישע דערציאונג צוזאמען. דאָס האָט פאַרנומען דעם פּלאַץ פון דעם „העברעאישן אינסטיטוט" וואָס מען האָט לכתחילה געוואָלט שאַפן.

די שול האָט אָבער לאַנג ניט געקאָנט עקזיסטירן. זי האָט זיך געהאַלטן אַרום אַ יאָר און א האַלב און מען האָט צוליב פינאַנציעלע שוועריקייטן זי געמוזט צומאַכן. דאָס האָט פאַר די יידן פון מאָנטרעאָל ווידער ארויפגעבראַכט דאָס פריערדיקע פּראָבלעם, און ביידע יידישע געמיינדעס זיינען פונדאָסניי זיך צונויפגעקומען צו באַטראַכטן וואָס צו טאָן. זיי האָבן דערפילט אַז די דערציאונג פון זייערע קינדער איז פאַר זיי צוריק געוואָרן א שווערער ענין. זיי האָבן דעריבער דורך דעם פאַרמיטלען פון אָלדערמאַן סטיוונס גענומען אונטערהאַנדלען מיט די פּראָטעסטאַנטן אַז זיי זאָלן די יידישע קינדער צו זיך ווידער אריינעמען. דאָס איז געווען אין 1876 און מען איז ענדלעך איינגעגאַנגען אויף א געוויסער פּשרה.

עס איז ניט געגני באַוואוסט, וואָס עס זיינען דעמאָלט געווען די באַדינגונגען דערפון. קאָנטיק אָבער אַז יענער אָפּמאַך איז געווען א דערזווייליקער. מיר זעען אַז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט מען מיט די פּראָטעסטאַנטישע שול־פאַרוואַלטערס פונדאָסניי פאַרהאַנדלט וועגן דעם, און אַז מען האָט זיך אפילו געאייניקט אויף א זייער מאָדנעם פּונקט: מען איז מרוצה געוואָרן צו קאָמבינירן די אַלגעמיינע לימודים מיט דעם לימוד פון העברעאיש. די פּראָטעסטאַנטישע שול־פאַרוואַלטערס האָבן פאַר דעם צוועק אָנגעשטעלט א מר. יאַקאָבי, וואָס האָט א טייל פון יעדן שול־טאָג געלערנט מיט די יידישע קינדער. 3)

אָט דאָס אַלץ איז פאַר די יידן פון מאָנטרעאָל אין יענער צייט נאָך געווען ניי. דאָס האָט זיי צונויפגעבראַכט מיט יענע פּאַרוויקלטע דערשיינונגען אין יידישן לעבן, פון וואָס זיי האָבן פריער ניט געטראַכט. זיי האָבן מיטאַמאָל דערפילט אַז זיי זיינען געוואָרן דערוואַקסענער, אַז עס ליגן אויף זיי גרעסערע דאגות און גרעסערע פליכטן. די ניי־געשאַפענע באַדינגונגען זיינען אָבער געווען אַזעלכע, וואָס זיי האָבן צו זיי זיך געקאָנט לייכט צופּאַסן. אימיגראַציע, צדקה־ארבעט, פאַרשיידענע קהילה־טעטיקייטן, דערציאונג —

3) The Gazette, Montreal, September 28, 1882.

דאָס זיינען דאָך געווען זאכן וואָס זיינען אינערגעץ ניט ארונטער פון ידישן סדר היום. און דאָס האָט אפילו דער יונגער יידישער ישוב אין א ניי לאנד ניט געקאָנט אויסמיידן.

פרי די אכציקער יאָרן זיינען אין קאנאדע צוגעקומען נאָך א פּאָר שולן. איינע פון זיי איז געווען אַן אָרטאָדאָקסישע, די „גואל צדק", וואָס האָט דעם 21טן אָקטאָבער 1883 זיך געגרינדעט אין טאָראָנטאָ דורך איינגע־וואנדערטע רוסישע יידן. די צווייטע איז געווען דער רעפאָרמיסטישער „טעמפּל עמנואל" אין מאָנטרעאָל, וואָס א גרופּע מיט א נייגונג צו רעפאָרם־יידישקייט האָבן געשאפן אין 1882.

דער ערשטער ייד וואָס האָט אין טאָראָנטאָ פארנומען א מוניציפּאלן אמט איז געווען ניימאן לעאָפּאָלד שטיינער (געבוירן אין בעמען 1829; געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ 1902). ער האָט אין 1851 אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע און געוואוינט עטלעכע יאָר אין ניו יאָרק, וואו ער האָט געלערנט סקולפּטור. ארום 1856 איז ער אריבער קיין קאנאדע און זיך באזעצט אין טאָראָנטאָ. מר. שטיינער האָט גלייך פון אָנהייב ארויסגעוויזן א אינטערעס צו שטאָטישע פּראָבלעמען און ער האָט דורך דעם געוואונען דעם צוטרוי פון געווויסע קרייזן.

אין 1880 האָט מען אים אויסגעקליבן פאר אָלדערמאן אינם סט. דזשיימס דיסטריקט, און מיט א זייער גרויסער פּלוראליטעט שטימען. מיט א יאָר שפּע־טער האָט מען אים פונדאַסניי דערוויילט פאר מוניציפּאלן פאָרשטייער אין דעם אייגענעם דיסטריקט. ער האָט א קורצע צייט זיך געהאט צוריקגעצויגן פון פּאָליטיק, אָבער אין 1883, 1884 און 1885 האָט מען אים ווידער אויסגע־קליבן. ער האָט יעטווידער מאָל אויך געצויגן די גרעסטע צאָל שטימען. אין 1897 האָט מען אים נאָכאמאָל דערוויילט, דאָס מאָל אין דיסטריקט נומער דריי, וואָס ער האָט אין שטאָט־ראט פארטרעטן צוויי טערמינען נאָכאנאנד. ער איז אויך געווען דער ערשטער יידישער פרידנס־ריכטער אין אָנטאַריאָ. מר. שטיינער האָט אָבער ניט באלאנגט צו דעם סאָרט יידן, וואָס באזיצן אסך יידישן באוואוסטזיין. ער האָט דאָס אָרויסגעוויזן דורך א געוויסן אינצידענט, וואָס האָט אויף די יידן פון טאָראָנטאָ געמאכט א זייער ניט אָנגענעמען איינ־דרוק.

ווי איינעם פון די מער אָנגזעענע מוניציפּאַלע פארטרעטער, האָט מען אין 1883 אים צוגעטיילט דעם כבוד צו געבן א נאָמען א נייע גאס אין טאָ־ראָנטאָ. און דער ייד שטיינער האָט ניט געקאָנט טראכטן פון אימיצן אַנ־דערש ווי פון דעם אַנטיסעמיטישן קאנצלער פון דייטשלאנד. ער האָט די גאס א נאָמען געגעבן — ביסמארק עוועניו.

אין 1882 האָבן קאנאדער יידן געהאט א גרויסן פארלוסט. עס זיינען פון צווישן זיי פארשוואונדן צוויי וויכטיקע נאציאָנאלע פיגורן און זייער טויט איז אומעטום שטארק באדויערט געוואָרן. דאָס זיינען געווען דר. אברהם דע סאָלא, וועלכער איז געשטאָרבן דעם 5טן יוני יענעם יאָר, און דר. אהרן־הארט דוד, וואָס איז געשטאָרבן פינף חדשים שפּעטער. ביידע זיינען אין דעם משך פון אסך יאָרן געווען א כוח צום גוטן פארן קאנאדער יידנטום און האָבן אין די אויגן פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג אים צוגעגעבן גרויס חשיבות. זייער טויט האָט מען באַטראכט ווי א פארלוסט ניט בלויז פאר יידן, נאָר פארן גאנצן לאנד.

דער מעדיציניִשער פאקולטעט פון „בישאָפּס קאָלעדזש" האָט דעם 9טן נאָוועמבער (1882) אָנגענומען א רעזאָלוציע דערקלערנדיק, אז אין דר. א. ה. דודס טויט האָט דער דאָזיקער פאקולטעט „פארלוירן זיין פיל געשעצטן רעק־טאָר וואָס האָט, זינט דעם גרינדן פונם פאקולטעט ביז צו די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן, גענומען דעם וואַרעמסטן אינטערעס אין דעם וואוילזיין פונם אוניווערזיטעט און האָט אסך בייגעטראָגן צו זיין דערפאָלג". 4)

אַן ענלעכע רעזאָלוציע האָט אָנגענומען דער מעקגיל אוניווערזיטעט, אויס־דריקנדיק באדויערן איבער דעם טויט פון רעוו. דר. דע סאָלא וועלכער איז מיט דעם דאָזיקן קאנאדער אוניווערזיטעט געווען פארבונדן א משך פון אי־בער דרייסיק יאָר. דר. אברהם דע סאָלא איז געשטאָרבן אין ניו יאָרק און מען האָט אים פון דאָרטן געבראכט קיין מאָנטרעאָל וואו מען האָט אים באערדיקט אויפן פּאָרטוגעזער בית עולם. ווען מען נעמט אין באַטראכט דעם פאקט וואָס ער איז געשטאָרבן אינמיטן פון א פּרוכטבארער גייסטיקער קאריערע און אז ער איז נאָך ניט געווען אפילו קיין פולע 57 יאָר, קאָן מען זיך מאכן א באגריף וואָס קאנאדער יידן האָבן אין אים דעמאָלט פארלוירן. איינער פון זיינע ביאָ־גראפן האָט וועגן אים זיך אויסגעדריקט:

„זיין גרויסע איבערגעגעבנקייט צו זיין פאָלק, זיין אומאויפהערלעך זוכן מאָראליש און גייסטיק צו דערהויבן די צווישן וועמען ער האָט געלעבט, זיין גרייט זיין צו העלפן אַלעמען אויף דעם פריינטלעכסטן אופן כדי צו פארגרינ־גערן דעם גורל פון די וואָס האָבן זיך געפונען אין נויט, און די זעלטענע פיי־איקייט וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן אין זיינע ליטעראַרישע שאַפונגען, — דאָס האָט צווישן יידן געמאכט אים א וועלט־נאָמען און פאר אים געוואונען זייער וואַרעמסטע באוואונדערונג. זיין טויט איז באדויערט געוואָרן פון קריסטן ניט ווייניקער ווי פון יידן, מחמת דעם וואָס זיין גרויסע געלערנטקייט האָט אים געמאכט אזוי באוואוסט צווישן קאנאדער ליטעראַטן; וואָס ער האָט פינף און

4) **Montreal Star, November 18, 1882.**

דרייסיק יאָר כסדר געגומען אזא אקטיוון אָנטייל אין אונדזערע פארשיידענע געבילדעטע קערפּערשאַפטן און וואָס ער האָט פאַרנומען אזא הויכע שטעל אין אונדזער וויכטיקסטן אוניווערזיטעט. דאָס האָט פאר אים געוואונען א בארימט פלאץ צווישן די באוואוסטע פּערזענלעכקייטן פון לאנד״. 5)

---

5) J. D. BORTHWICK, History and Biographical Gazetteer of Montreal.

דער רוסישער אימיגראציע־פעריאָד

קאפיטל זיבעצן

נאָך די פאָגראָמען פון די אכציקער יאָרן

אנטיסעמיטיזם איז תמיד געווען דער שטארקסטער דרויסנדיקער כוח וואָס האָט די יידישע געשיכטע געשטויסן פאָראויס און זי אָפט אָפּגעווענדט אויף נייע וועגן. דאָס איז געווען דער כוח, וואָס האָט דאָס יידישע פאָלק ניט אויפגעהערט צו טרייבן און יאָגן, וואָס האָט גרויסע טיילן זיינע געצוואונגען זיך איבערצופלאנצן פון איין אָרט אויף א צווייטן און דאָרט אָנהייבן זייער עקזיסטענץ איבעראנייס.

אויף דעם אייגענעם אופן האָבן די פּאָגראָמען און רדיפות אויף יידן אין רוסלאנד אָנהייב די אכציקער יאָרן אויך איבערגעביטן די פּאנאָראמע פון יידישן לעבן אויף דער זייט ים. די געפּלאָגטע און גערודפטע יידישע מאסן דאָרטן האָבן זיך ארויסגעלאָזט וואנדערן כדי צו זוכן פאַר זיך אן עיר מקלט. מיט זייערע בליקן געווענדטע צו דער נייער וועלט, האָבן זיי מידע און צע־בראָכענע זיך דערשלאָגן ביז צו אירע ברעגעס. און די נייע וועלט האָט זיי פון זיך ניט פארשטויסן, נאָר האָט זיי אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס. קיי־נער האָט דעמאָלט ניט געוואוסט אז פאַר די יידן אויף דעם קאָנטינענט האָט דערמיט זיך געהאט אָנגעהייבן א נייע, גרויסע תקופה.

דער אויסבראָך פון די בלוטיקע אנטי־יידישע רדיפות אין דער צאַרישער מדינה, און די רעאקציע וואָס האָט זיך נאָך דעם צעשפּילט אין די אנדערע מזרח־אייראָפּייאישע לענדער, — דאָס איז געווען דער פאקטאָר וואָס האָט אויך געפירט צו א באדייטנדיקער באזעצונג פון יידן אין דעם ווייטן קאנאדער מערב. חוץ אין וויקטאָריע און אין וואנקאָווער, האָט מען ביז די אכציקער יאָרן געקאָנט געפינען בלויז אן איינצלנעם יידישן תושב דאָ אָדער דאָרטן.

עס איז באוואוסט, אז דער ערשטער ייד אין ק'אפּעל, אין דעם אסיני־באָיע־דיסטריקט (היינט סאסקאטשעוואן), איז געווען מאקס גאָלדשטיין, וועל־כער האָט זיך דאָרט באזעצט אין 1877. אין וויניפּעג האָבן יידן אָנגעהייבן זיך באזעצן שפּעט די זיבעציקער יאָרן, הגם זיי זיינען מיט דעם דאָזיקן פלאץ, א האנדל־פּונקט פון דער „האָדסאָן בעי" געזעלשאפט, פריער אויך געקומען אין באַריר. ערשט אָבער מיט דעם אריבערקומען אהין פון ראובן גאָלדשטיין

און היימאן מילער אין 1879, און מיט דעם באזעצן זיך דארט א יאר שפעטער פון פיליפ בראון, דוד ריפשטיין, סיימאן ריפשטיין, א. ביבער, געארג פראנק־פורטער און לואי ווערטהיים, האט דארט אנגעהייבן זיך פארמירן א קליינער יידישער קיבוץ. דער צענזוס פון 1881 האט געוויזן, אז אין מאניטאבע האבן יענעם יאר זיך געפונען 33 יידן. פון זיי האבן 21 געוואוינט אין דער מעט־ראפאליע פון דער פראווינץ. אפילו אזא פלאץ ווי פארטאזש לא פריירי האט געהאט איין איינציקן יידישן איינוואוינער. דאס איז געווען דער שפעטער באַ־וואוסטער דר. היראם נ. ווײַנבערג (1857־1945), וועלכער האט דארט דאן געפראקטיצירט מעדיצין.

די וואס האבן געבילדעט אט יענע קליינע יידישע קאלאניע אין וויניפעג, האבן עס געדארפט אויפנעמען די קרבנות פון די צארישע רדיפות. עס איז אויף זייערע פלייצעס געלעגן אן אויפגאבע וואס זיי זיינען מיט זייערע קארגע, באגרענעצטע מיטלען געווען ניט בכוח דורכצופירן. זיי האבן אויך ניט פאר־מאגט א האר דערפארונג וואס האט זיך געפאדערט ביים באהאנדלען אט אזא פראבלעם. אלץ וואס זיי האבן פאר די אנגעקומענע געקאנט טאן, איז געווען זיי בלויז ארויסווייזן אסך ברידערלעכע סימפאטיע.

ניט גרינג אויך איז די לעצטע אנגעקומען צו קאנען זיך דערשלאגן אהין. געלונגען איז דאס זיי בלויז נאך חדשים וואנדערנישן און וואגלענישן, בעת זיי איז אויסגעקומען צו וואלגערן זיך דא אדער דארטן. געלונגען איז דאס זיי אויך א דאנק דער הילף וואס זיי האבן געקראגן פון יידן אזוי גוט ווי פון גוטהארציקע קריסטן. יענע אנטלאפענע פון די צארישע פאגראמען, פון די וואס האבן זיך דאן געראטעוועט אין קאנאדע, האבן זיך געוויס ניט פארגע־שטעלט, אז אסך פון זיי וועלן מיט יארן שפעטער שפילן ניט קיין קליינע ראל אין דעם יידישן לעבן פון וויניפעג.

דער ערשטער פון די רוסישע פאגראמען איז פארגעקומען אין יעליסאַ־וועטגראד דעם 27טן אפריל 1881. עלף טעג שפעטער, דעם 8טן מאי, האט א פאגראם אויך אויסגעבראכן אין קיעוו, און אין די ווייטערדיקע עטלעכע חדשים האט איבער צענדליקער שטעט און שטעטלעך פון דרום־רוסלאנד זיך געהאט דורכגעטראגן א בייזער שטורעם. דאס איז געווען א כוואליע פון פלינ־דעריי, פון מארד און אלערליי ווילדע, בעסטיאלע רציחות וואס זיינען באגאנ־גען געווארן קעגן יידן. איראפע און אמעריקע זיינען געווארן אויפגעטרייסל־טע דערפון. זיי זיינען געווארן ארומגעכאפטע מיט דער ביטערסטער אויפרע־גונג און מיט שרעק און גרויל איבער דעם וואס אין דער צארישער מדינה איז געווען פארגעקומען.

אומעטום האבן זיך דערהערט ווערטער פון צארן און פארוואורף אויפן

חשבון פון דער רעגירונג דאָרטן. די אויסלענדישע פּרעסע האָט די מעשים פון דער דאָזיקער רעגירונג שאַרף פאַרדאַמט. צוויי פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען וואָס זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין לאָנדאָן און אין ניו יאָרק אין איין צייט — דעם 1טן פעברואַר 1882 — האָבן אָפּגעשפּיגלט דעם הויכן הומאַנעם סענטימענט, מיט וועלכן באַזונדערס די ענגליש־ריידנדיקע וועלט איז דורכגעדרונגען געוואָרן. זי האָט די יידן אויף אַלערליי אופנים אַרויסגעוויזן איר סימפּאַטיע און טיפן, וואַרעמען מיטגעפיל. צווישן די אונטערצייכענער וואָס האָבן דאַן גערופן דעם עולם אין לאָנדאָן צו פּראָטעסטירן, האָבן זיך געפונען די באַרימטסטע ענגלישע פּערזענלעכקייטן פון יענער צייט, ווי טשאַרלס דאַרווין, מעטהיו אַרנאָלד, דזשיימס בריים, ראָבערט בראַונינג, קאַרדינאַל מענינג און אַנדערע.

די רעדע וואָס קאַרדינאַל מענינג האָט געהאַלטן ביים פּראָטעסט־מיטינג גופא, איז פאַרבליבן אַ וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט וואָס איז צוליב זיין אינהאַלט ווערט דאָ איבערצוגעבן. ריידנדיק אין נאָמען פון די קאַטאָליקן פון דער גאַנצער וועלט האָט ער צווישן אַנדערן דאַן דערקלערט:

„. . . און נאָך עפּעס וויל איך זאָגן. הגם מיר האָבן ניט בדעה צו באַרירן די פראַגע פון דער אינערלעכער געזעצגעבונג פון רוסלאַנד, זיינען אָבער פאַראַן געזעצן וואָס זיינען וויכטיקער פון דער רוסישער געזעצגעבונג, געזעצן וואָס זיינען פּונקט אַזוי בינדיק אין לאָנדאָן, אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע — די געזעצן פון מענטשלעכקייט, פון נאַטור און פון גאָט — וואָס זיינען דער יסוד פון אַלע אַנדערע געזעצן; און אויב אין וועלכער ניט איז געזעצגעבונג ווערן די דאָזיקע געזעצן פאַרגוואַלטיקט, דאַן באַקומען אַלע קריסטלעכע פעלקער פון אייראָפּע און די גאַנצע קאָמאַנוועלט פון ציוויליזירטע קריסטלעכע מענטשן אויגנבליקלעך דאָס רעכט דאָס הויך אַרויסצוזאָגן. איך מוז דערפאַר, מיין לאָרד, צוליב דעם באַרירן אַ פּונקט וואָס איז פאַר מיר געווען זייער פיינלעך. מיר האָבן די לעצטע צוועלף חדשים אַלע געזען דאָס וואָס מיר רופן די אַנטיסעמיטישע באַוועגונג אין דייטשלאַנד. איך קוק אויף דעם מיט אַ טאָפּעלן געפיל. איך קוק אויף דעם קודם כל מיט עקל, ווי אויף אַ זאַך וואָס איז עלול צו צעברעקלען די יסודות פון סאָציאַלן לעבן, און צווייטנס — מיט גרויס שרעק, אַז דאָס זאָל ניט אָנצינדן אַזאַ שנאה ווי די וואָס האָט זיך שוין צעפלאַקערט אין רוסלאַנד, און וואָס קאָן זיך פאַרשפּרייטן נאָך אַנדערשוואו אויך".

און פאַרענדיקט האָט דער קאַרדינאַל די זייער איינדרוקספולע רעדע וואָס ער האָט געהאַלטן ביי יענער גרויסער היסטאָרישער פּראָטעסט־פאַרזאַמלונג מיט די אָ ווערטער, וואָס זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט מאָדנעם פּאַטאָס:

„עס איז דאָ א בוך, וואָס איז דער געמיינזאמער פארמעגן פון פאָלק ישראל און פון די קריסטן. דאָס דאָזיקע בוך פארבינדט אונדז אלעמען, און אין דעם דאָזיקן בוך לייען איך, אז דאָס פאָלק ישראל איז דאָס עלטסטע פאָלק אויף דער וועלט, בעת רוסן, עסטרייכער און ענגלענדער זיינען פעלקער ערשט פון נעכטן. דאָס דאָזיקע פאָלק לעבט מיט דעם כוח פון זיין אומשטערבלעכן גייסט, פון זיינע פעסטע טראדיציעס, פון זיין פעלזן־פעסטן גלויבן אין גאָט און אין געטלעכע געזעצן. דאָס איז א פאָלק וואָס איז צעזייט איבער דער גאנ־צער וועלט, וואָס איז דורכגעגאנגען דורך שייטערהויפנס און איז ניט אונטער־געגאנגען; וואָס ווערט געטראָטן אין שטויב, אָבער האָט זיך מיט דעם שטויב ניט אויסגעמישט".

אָט די דאָזיקע וואַרעמע, הארציק־אויפריכטיקע ווערטער זיינען געווען א ווידערקול פון אן אינערלעכן מענטשלעכן פראָטעסט וואָס האָט ארויסגע־רעדט ניט בלויז פון קארדינאל מענינג אליין. דאָס איז געווען דער פראָטעסט פון אלע דיינקענדיקע, פילנדיקע מענטשן איבער דער גאַרער וועלט, — דער פראָטעסט פון די וועמעס אלע חושים און געפילן האָבן דאן רעוואָלטירט קעגן דעם וואָס איז געווען פארגעקומען.

נאָך דעם ווי די נייעס וועגן די צארישע פאָגראָמען איז צעטראָגן גע־וואָרן, האָט מען גענומען זאָרגן וועגן הילף פאר די רוסישע יידן. אין פאר־שיידענע יידישע צענטערס אין אייראָפּע האָט מען אויף דער גיך צונויפגע־שטעלט קאָמיטעטן כדי צו העלפן די פליטים וואָס האָבן זיך א לאָז געטאָן איבער אלע וועגן און גענומען אָנפילן די האפנשטעט. דאָס אומגליק וואָס האָט זיי געהאט געטראָפן, האָט אלעמען גערירט און מען האָט געזוכט זיי אויס־צושטרעקן א פריינטלעכע האנט. אין לאָנדאָן איז דאָס געווען דער „מענשאָן הויז" קאָמיטעט, געגרינדעט נאָך דער גרויסער פראָטעסט־פארזאמלונג, וואָס האָט גענומען אויף זיך די עובדה צו העלפן די יידן פון רוסלאנד — די וואָס האָבן זיך געקאָנט דערשלאָגן קיין ענגלאנד. מיט דעם מיטווירקן פון סיר אלעקסאנדער ט. גאַלט, דעם קאנאדער היי־קאָמישאָנער, האָט די זעלביקע קערפערשאפט אויך באזאָרגט יענע פליטים וואָס מען האָט אָפּגעשיקט קיין קאנאדע.

אין דער אייגענער צייט האָט א קאָמיטעט צו העלפן די וואנדערערס זיך אויך געגרינדעט אין מאָנטרעאָל. דאָס איז געווען אויף דעם איניציאטיוו פון דעם לאָקאלן צווייג פון דער „אנגלאָ־דזשואיש אסס'ן", וואָס האָט צוזאמען מיט די אנדערע יידישע אָרגאַניזאציעס אין שטאָט, די „יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי" און „ליידיס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי", בא־שלאָסן צו גרינדן א „יידישן אימיגראנטן הילף־פאראיין". דאָס איז געווען די

ערשטע יידישע אָרגאניזאציע פון דעם מין אין לאַנד. זי האָט אָבער אין עט־לעכע חדשים ארום זיך אויפגעלייזט, איבערלאָזנדיק איר ארבעט צו דער „יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי". א קאָמיטעט צו שאפן שטיצע פאר די עלנטע יידישע אימיגראנטן האָבן אויך געהאט געגרינדעט א צאָל ניט־יידן פון מאָנטרעאָל, מיט בישאָפּ באָנד פאר פאָרזיצער. זיי האָבן ביי דער זעלביקער געלעגנהייט אויך אָנגענומען א רעזאָלוציע שארף פארדאמענדיק די צאַרישע רציחות אויף יידן. 1)

באמערקן דארף מען דאָ אז דער קאנאדער היי־קאָמישאָנער אין לאָנדאָן האָט גענומען א באזונדערס ווארעמען אינטערעס אין די רוסיש־יידישע אי־מיגראנטן. אין דעם פּראָטאָקאָל־בוך פון דער „יאָנג מענס היברו בענעוואָ־לענט סאָסייעטי" פון יענער צייט ווארפט זיך גאנץ אָפט דורך זיין נאָמען. דאָס איז געווען דער עיקר א דאנק זיין באמיען זיך, וואָס עס האָט אין 1882 זיך איינגעגעבן צו קריגן א שטיק לאנד אין די צפון־מערב טעריטאָריעס צו באנוצן פאר יידישער קאָלאָניזאציע. ער האָט געהאט בייגעוואוינט די גרויסע פּראָטעסט־פארזאמלונג און מען האָט אים אריינגענומען פאר א מיטגליד פון דעם „מענשאָן הויז" קאָמיטעט צוזאמען מיט דעם לאָרד מעיאָר פון לאָנדאָן, קארדינאל מענינג, דעם ערצבישאָפּ פון קאנטערבורי און אנדערע באוואוסטע ענגלישע פּערזענלעכקייטן.

סיר אלעקסאנדער ט. גאָלט, ווי מען קאָן עס זען פון געוויסע בריוו זיינע פון יענער צייט, איז געווען איינער פון די וואָס איז פון דער יידישער טראַ־געדיע געוואָרן שטארק גערירט. ער האָט די רוסיש־יידישע פּליטים ארויס־געוויזן גרויס מיטלייד און ער האָט זיי געוואָלט העלפן. ער האָט אפילו אליין פארטראכט א פּלאן מכוח קאָנקרעטער הילף — צו באזעצן רוסישע יידן אין וועלכן ניט איז טייל פון דער דאָמיניאָן און ער האָט דעם דאָזיקן פּלאן זיינעם פאָרגעלייגט פאר סיר דזשאָן א. מעקדאָנאלד, דעם קאנאדער פּרעמיער. ער האָט זיך געפּרואווט אים אויפווייזן, אז דאָ האָט זיך געהאט געהאנדלט וועגן עפּעס וואָס איז געווען פון גרעסטער דרינגענדיקייט און אז קאנאדע האָט דאָ געקאָנט א סך אויפטאָן.

סיר אלעקסאנדער ט. גאָלט איז געווען איינער פון די „פאָטערס פון קאָנפעדעראציע". ער איז געווען א מענטש מיט ליבעראלע אידייען און מיט א ווארעם, פילנדיק הארץ. א באזונדערן געפיל האָט ער געהאט פאר זאכן און פאר יענע מענטשלעכע פּרינציפּן, אין וועלכע ער האָט געגלויבט. ער איז דעריבער לייכט מיטגעריסן געוואָרן פון די סימפּאטיע־אויסדרוקן צו יידן. ער האָט צוליב דעם קאָנפערירט מיט יידישע פירערס אין לאָנדאָן, אין אויג האָבנ־

1) The Gazette, Montreal, March 16, 1882.

דיק דערביי זיין אייגענעם הילף־פלאן. ער האט אויך געשריבן צו יידישע כלל־טוערס אין מאנטרעאל, מיט וועמען ער האט דורך דער „יאנג מענס היברו בענעוואלענט סאסייעטי״ געזוכט צו קומען אליין אין קאנטאקט. זיין כוונה ווי די כוונה פון יידישע פירערס אין ענגלאנד איז דערביי געווען — פארבינדן די יידישע צרות מיט א גרויסן, פראקטישן ציל. דאס איז געווען צו העלפן די רוסיש־יידישע פליטים ווערן אין דעם נייעם, פרייען לאנד עקאנאמיש אומ־אפהייגיקע מענטשן.

די הומאניטארע שטעלונג וואס דער קאנאדער היי־קאמישאנער אין לאנ־דאן האט דא געהאט אנגענומען, האט בלויז אפגעשפיגלט דעם אופן אויף וועלכן די גאנצע ציוויליזירטע וועלט האט געהאט רעאגירט אויף די געשעע־נישן וואס זיינען אין רוסלאנד געווען פארגעקומען. אפגעשפיגלט האט דאס, פארשטייט זיך, אויך יענע געפילן פון סימפאטיע און מיטלייד וואס מען האט די יידן צוליב דעם געהאט ארויסגעוויזן אין אלע קאנאדער קרייזן — מיט בלויז איין איינציקן אויסנעם.

א טיפישן ביישפיל פון אט דער דאזיקער סימפאטיע האבן מיר פאר זיך אין דעם אינהאלט פון א זייער כאראקטעריסטישן בריוו וואס געפינט זיך אין די ארכיוון אין אטאווא און געהערט צו יענער צייט. דאס איז א בקשה מיט וועלכער א געוויסער דזשאן טיילאר, דער איסלאנדישער פארטרעטער וואס האט זיך געפונען אין מאניטאבע, האט זיך דאן געווענדט צום מארקיז פון לארן, דעם קאנאדער גאווערנאר־דזשענעראל, בעטנדיק אים אז ער זאל זען וואס טאן פאר די רוסישע יידן.

דער בריוו, באמת א זייער מערקווערדיקער דאקומענט, האט זיך געלייענט אט ווי:

„סט. אנדריוס, מאניטאבע, 13טער פעברואר 1882.
„צום מארקיז פון לארן,
גאווערנאר־דזשענעראל פון דער קאנאדער דאמיניאן אאז״וו, אאז״וו.
„מיין לארד,

„איך האב געהאט דעם כבוד צו שרייבן צו לארד דאפרין אין 1875 וועגן די איסלאנדער, וואס האבן געליטן פון דעם שרעקלעכן ווולקא־נישן אויסבראך וואס איז געווען פארגעקומען אין יענעם וויסטן לאנד. דער גינסטיקער אופן אויף וועלכן זיין לארדשאפט האט זיך אפגערופן אויף מיין בריוו האט אנגערעגט דעם געדאנק פון אויסוואנדערונג און האט גורם געווען, אז דריי טויזנט נפשות זאלן באפרייט ווערן פון דער הילפלאזער און האפענונגסלאזער ארעמקייט אין וועלכער זיי האבן ביי זיך אינדערהיים זיך געהאט געפונען, כדי צו קאנען געניסן וואוילזיין

און גליק אין דעם דאָזיקן געבענטשטן לאנד.

„מען וועט די אדמיניסטראַציע פון לאָרד דאַפרין תמיד דערמאָנען מיט דאנק פאר אָט דער דאָזיקער פיינער האנדלונג.

„דערמאָנענדיק זיך, אז מיין וועגדן זיך דעמאָלט האָט געהאַט א פריינטלעכן אָפּרוף, פיל איך זיך דערמוטיקט צו שרייבן צו אייער לאָרד־שאַפט וועגן א סאָרט ליידנדיקע אין אַן אַנדער לאנד, — ליידנדיקע פון די רעזולטאַטן פון א פיל מער שרעקלעכן אויסבראָך, ניט קיין פּי־זישן נאָר א סאָציאַלן. דאָס איז וועגן די יידן פון רוסלאנד און פוילן.

„די ריזיקע שטרעקעס פּרוקטבארן באָדן וואָס די רעגירונג פון דער דאָזיקער דאָמיניאָן האָט איצט גרייט פאר די וואָס ווילן זיך באַזעצן, וואָלטן געווען דער סאמע געוואונטשנסטער מקום מקלט פאר די דאָזיקע אונטערדריקטע און געטריבענע מענטשן.

„בעטנדיק אייער לאָרדשאַפט דאָס צו נעמען גינסטיק אין באַטראַכט, וואָלט איך זיך גענומען די פרייהייט פאָרצולייגן, אז אונטער אייער לאָרד־שאַפטס פריינטלעכן איינפלוס און אָפּעקונסטווע זאָל מען ביי דער קאַנאַ־דער רעגירונג באַקומען א פּאַסיקן שטח לאנד פאר אָט דעם צוועק, און אז מען זאָל דאָס איבערגעבן אין די הענט פון געהעריקע באַאמטע, וואָס זאָלן דורכפירן אָט די נאָבעלע זאַך — צו באַזאָרגן די דאָזיקע מענטשן מיט נייע היימען, ווייט פון די רציחות און אכזריותן וואָס זיינען מיט אזא שענדלעכקייט באַגאַנגען געוואָרן קעגן זיי אין נאָמען פון רעליגיע.

„אָט אזא נויטיקער אקט פון הילף לטובת די יידישע פּליטים, ווען מען זאָל דאָס פאַרבינדן מיט דעם וואָס עס ווערט איצט פון זייערטוועגן געטאָן אין ענגלאנד, וואָלט אלעמאָל פאַרשאַפט כבוד דעם דאָזיקן לאנד און וואָלט געווען א ליכטיקער דיינקמאָל פאר אייער לאָרדשאַפטס לויב־ווערדיקער אדמיניסטראַציע.

„איך האָב דעם כבוד צו זיין, מיין לאָרד,

אייער לאָרדשאַפטס געהאָרכזאַמער דינער,

דזשאָן טיילאָר,

איסלאַנדישער פּאַרטרעטער”. 2)

אויף דעם דאָזיקן בריוו האָט דער מארקיז פון לאָרן קיינמאָל ניט געענט־פערט. ווינציקסטנס איז ניט באַוואוסט אז ער זאָל דאָס יאָ האָבן געטאָן, מחמת עס איז וועגן דעם מער קיין זאך ניט דערמאָנט. ווי דאָס זעט אויס, האָט מען וועגן דעם עצם ענין וואָס איז אין דעם בריוו אָנגערירט געוואָרן אויך גאָר־

2) PUBLIC ARCHIVES OF CANADA: The Macdonald Papers. Governor General's Correspondence, p. 44.

נישט געטאָן, הגם אונטער די באַדינגונגען וואָס האָבן ארום יענער צייט געהערשט אין קאנאדע גופא וואָלט דאָס געווען איינע פון די זייער גרינגע זאכן. אונדזער היינטיקע דאָמיניאָן איז געווען נאָך גאנץ שיטער באפעלקערט. אויף איר גאנצן ריזיקן שטח האָט זי אין יענער צייט ניט פארמאָגט אפילו קיין פיר און א האלב מיליאָן נפשות.

אויב אָבער דער קאנאדער גאָווערנאָר־דזשענעראל האָט צוליב אזעלכע אָדער אנדערע סיבות גאָרנישט געטאָן וועגן דעם, האָט דער פרעמיער, סיר דזשאָן א. מעקדאָנאלד, אין א פריוואטן בריוו צום מאַרקיז פון לאָרן פון זיין זייט אויך ארויפגעבראכט די אייגענע פראגע, אין שייכות מיט דעם שוין פרי־ער דערמאָנטן פאָרשלאָג פון סיר אלעקסאנדער ט. גאָלט. דער בריוו טראָגט די דאטע פון 20טן פעברואר 1882. „איך שליס דאָ פאר אייך איין א מעלדונג פון גאָלטן", שרייבט ער אים, „און איר וועט פון דעם זען אז ער האָט זיך גענומען אָפּגעבן מיט די יידן. איך האָף אז עפּעס וועט דערפון ארויסקומען. ער וועט אינסטרואירט ווערן צו האנדלען פאר דעם אימיגראַציע־דעפּארט־מענט, און מיר זיינען גרייט פאר די יידן צו באשטימען לאנד". 3)

פון דעם טאָן פון דעם דאָזיקן בריוו מעקדאָנאלדס, און פון די ניט גאָר שטאטסמאַנישע באמערקונגען וואָס ער מאכט אין נאָך אַנדערע פריוואַטע בריוו, ווערט קלאָר אז זיין כלומרשט אויפגעלייגט זיין צו געבן יידן לאנד אויף צום באזעצן זיך, איז ניט געווען אינספּירירט פון קיין צו אויפריכטיקע מאָ־טיוון. גיכער איז דאָס געווען א פּועל יוצא פון דעם דרוק פון דער עפנטלעכער מיינונג, פאר וועלכער ער האָט געפילט אז ער מוז זיך בייגן. עס לאָזט זיך שווער פארשטיין, אז בעת די ציוויליזירטע וועלט איז געווען אויפגערירט צו־ליב די בלוטיקע רדיפות אויף יידן און האָט די דאָזיקע רדיפות פארדאמט, האָט דער קאנאדער פרעמיער גראָד געקאָנט אין א בריוו זיינעם צו גאָלטן זיך אויסדריקן וועגן זיי אפילו מיט קאלטבלוטיקן חוזק.

עס איז אמת, אז מעקדאָנאלד איז בטבע געווען א גרויסער ציניקער. אָבער אויב ער האָט זיך עס ארויסגעוויזן אויך אין דעם איצטיקן פאל, האָט ער דערמיט געוויס איבערגעכאַפּט די מאָס. „וויצלען" זיך אויף דעם חשבון פון מענטשן וועמען מען האָט גערודפט, טעראָריזירט און אויף זיי דורכגעפירט בלוטיקע מאסן־פּאָגראָמען, איז פון זיין זייט געווען פיל מער ווי בלויז ציניזם. ניט אומזיסט האָט גאָלט, וועלכער האָט אים פערזענלעך זייער גוט געקענט, אין איין בריוו זיך געפּרואווט אים פארזיכערן, אז „עס קאָן ניט שאדן ווען מען זאָל זיי (די יידן) באזעצן".

דעם 25טן יאנואר 1882 האָט דער הויי־קאָמישאָנער געשריבן צו מעק־

3) Sir John A. Macdonald Letters to Lord Lorne, 1879-1884, p. 241.

דאָנאַלדן אין אַ בריוו, איבער וועלכן עס איז געשטאַנען דאָס וואָרט „פּריוואַט”:

„די יידישע רדיפות אין רוסלאַנד האָבן מיך באַוועגן צו שרייבן צו ראָטשילדן און אים פאָרלייגן, אַז איך וואָלט געוועלט מיט אים דיסקוטירן מכוח דער פּראַקטישקייט אריבערצוברענגען קיין קאַנאַדע יידן וואָס זיי־נען געניגט צו ערד־אַרבעט, און זיי דאָרט באַזעצן. איך האָב מיין צו־שריפט אים איבערגעשיקט ערשט היינט. מיר זעט אויס, אַז עס איז פאַר אונדז דוקא ניט קיין שלעכטע געלעגנהייט צו פאַראינטערעסירן די יידן אין אונדזער צפון־מערב”.

אין אַ צווייטן בריוו, איבער וועלכן עס שטייט דאָס גלייכן אָנגעשריבן „פּריוואַט”, באַרירט ער די אייגענע פראַגע אַסך ברייטער. מיר גיבן דאָ אי־בער דעם גאַנצן בריוו:

„דאָמיניאָן פון קאַנאַדע. אָפיס פונם היי־קאָמישאָנער.

9 וויקטאָריע טשיימבערס, לאָנדאָן ס. וו.

„פּריוואַט 3טער פעברואַר 1882.

„מיין טייערער מעקדאָנאַלד,

„ווי איך האָב שוין דאָס דערמאָנט אין מיין פריערדיקער מעלדונג, האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט מער־ווייניק זיך צו באַראַטן מיט פירנ־דיקע יידישע פערזענלעכקייטן בנוגע דער פראַגע פון אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד קיין קאַנאַדע. דאָס איז געווען פאַקטיש אויף זייער בקשה וואָס איך האָב איינגעוויליקט צו באַטייליקן זיך אין דעם „מענשאָן הויז” קאָ־מיטעט, אין וועלכן מען האָט מיך נאָמינירט אויף דעם זייער איינדרוקס־פולן מיטינג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן מיטוואָך.

„ווי איך הער, זיינען די דאָזיקע רוסישע יידן אַ העכערער קלאַס מענטשן. אַ טייל פון זיי באַשטייט פון פאַרמערס, און די איבריקע גיבן אין אַלגעמיין זיך אָפּ מיט מסחר. די מערסטע פון זיי זענען געווען פאַר־מעגלעך און הגם אַסך זיינען רואינירט געוואָרן, גלויב איך אָבער אַז אַ גרויסער טייל וועט זיך געפינען מיט גענוג מיטלען צו קאָנען זיך באַ־זעצן אין קאַנאַדע אָדער די פאַראייניקטע שטאַטן, אויב רוסלאַנד וועט זיי אַרויסלאָזן.

„איך האָב אויסגעפונען, אַז אַמעריקאַנער יידן סטאַרען זיך צו דערמוטיקן אַן אויסוואַנדערונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן, און איך האָב דערביי אַ טראַכט געטאָן, אַז דאָס וואָס איז גוט פאַר זיי דאַרף אויך זיין ניט שלעכט פאַר אונדז.

„ווען דער קאָמיטעט וועט זיך צוזאַמענקומען, וועל איך דערגיין וואָס מען דיינקט וועגן דעם און איך וועל אפשר קאָנען פאַרשלאָגן עפּעס,

דורך וואס מיר זאָלן קאָנען קריגן א חלק אימיגראנטן. די יידן זיינען היינט באמת אזוי איינפלוסרייך אין אייראָפּע, אז עס קאָן ניט זיין קיין בייז אין דעם אז מיר זאָלן זיי באזעצן אין קאנאדע.

....

א. ט. גאָלט". 4)

דעם זעלביקן זומער האָט דער היי־קאָמישאָנער באזוכט קאנאדע. כאָטש פון אָנהייב פעברואר ביז אינמיטן זומער איז געווען גענוג צייט וואָס וואָלט געגעבן א מעגלעכקייט צו טאָן וואָס, לויט ווי ער האָט עס געהאַט פאַרגעלייגט, זעט אָבער אויס אז מען האָט גאָרנישט געטאָן. עס זעט אויס ווי אימיצער, אין וועמעס הענט עס איז געלעגן צו מאכן דעם געהעריקן שריט דאָס צו פאַר־ווירקלעכן, וואָלט דאָס ניט געוועלט, אָדער ווי ער וואָלט קעגן דעם וואָס אויס־געזעצט. מכוח גאָלטס אָנבאָט האָט זיך ניט גערירט פון אָרט. ערגעץ איז גע־ווען א מניעה וואָס איז געשטאַנען אין וועג.

דעם 7טן יולי יענעם יאָר האָט סיר אלעקסאנדער ט. גאָלט ווידער גע־שריבן צו מעקדאָנאלדן, דאָס מאָל פון מאָנטרעאָל. אין דעם דאָזיקן בריוו זיי־נעם דערמאָנט ער א יידישן קאָמיטעט וואָס ער רעדט אין זיין נאָמען. דער דאָ־זיקער קאָמיטעט, ווי מען קאָן עס דרינגען פון דעם וואָס ער שרייבט, האָט אים וועגן דער אָנגעלעגנהייט צוגעשיקט א מעמאָראנדום. עס איז אָבער ניט באַ־וואוסט, צי דאָס איז געווען א קאָמיטעט פון לאָנדאָנער יידן אָדער פון מאָנט־רעאָלער יידן. ווי מען קאָן זיך עס משער זיין, האָט ער מיט די לעצטע דאָך זיכער זיך געזען בעת זיין באזוך אין דער קאנאדער מעטראָפּאָליע.

זיין בריוו האָט זיך געלייענט אָט ווי:

„מאָנטרעאָל, 7טער יולי 1882.

„מיין טייערער מעקדאָנאלד,

„איך וואָלט אייך זייער געבעטן, אז איר זאָלט דורכלייענען דאָס בייגעלייגטע און באשליסן אויף ווי ווייט מיר קאָנען אין דעם נאָכקומען די מיינונגען פון דעם יידישן קאָמיטעט.

„איך גלויב אז עס איז פון גרויס וויכטיקייט, דער עיקר מחמת מיין דערוואַרטעטן אומקערן זיך צוריק קיין לאָנדאָן און צוליב דעם וואָס איך וועל זיך דאַרפן טרעפן מיט יידישע פירערס דאָרטן און אין פאַריז, אז איר זאָלט זען געפינען א וועג ווי צו באַשטימען א דיסטריקט אויף צו באזעצן יידן. דאָס קאָן זיכער ניט פאַרפעלן צו מאכן א גוטן איינדרוק.

„קאָנט איר אפשר פאַר דעם צוועק זיי אָפּגעבן די מענאָניטישע געגנטן („טאַונשיפּס”), אָדער אויב מען קאָן דאָס ניט טאָן, טאָ קאָן מען

---

4) MACDONALD PAPERS — Alexander Galt. 1882-91. pt. 1, p. 32.

אפשר וועלכע ניט איז פון די קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפטן הייסן גלייך פאַרנעמען דעם דאָזיקן באָדן אָדער עס פאַרלאָזן. עס איז דאָך לעכערלעך דאָס וואָס דער גאַנצער דיסטריקט איז פאַרנומען מיט פאַלשע אַפּליקאַציעס (אין אסך פאַלן), און אין דער זעלביקער צייט זאָל מען פון דאָרטן אויסשליסן ריכטיקע קאָלאָניסטן.

....

א. ט. גאַלט״. 5)

וואָס פאַר אַן אָפּרוף האָט דאָס אַלץ געפונען ביי מעקדאָנאַלדן? ווי אַזוי האָט ער רעאַגירט אויף דער שטעלונג וואָס דער הויי־קאָמישאָנער האָט דאָ גענומען, — רעאַגירט אויף דעם אַזוי אויפריכטיקן טאָן פון זיינע בריוו און אויף די געפילן וואָס ער האָט פאַר אים אויסגעדריקט?

עס וואָלט געווען אוממעגלעך זיך פאָרצושטעלן אַז ער וואָלט אין דעם פאַל געקאָנט זיך האַלטן אַזוי, אַז דאָס וואָלט געווען מער אין הסכם מיט זיין פּערזענלעכן קוק אויף דער זאַך. ווי מען קאָן זיך עס מאַכן אַ באַגריף, איז ער אפילו פון אָנהייב אָן געווען גרייט אָנצונעמען גאַלטס פּלאַן, — ווינציקסטנס אין פּרינציפּ, און דאָס מסתמא אויך אונטער דעם דרוק פון דער עפנטלעכער מיינונג אין ענגלאַנד און די דערביייאיקע פאַראייניקטע שטאַטן. מיר איבערצייגן זיך עס פון אַ בריוו וואָס ער האָט געשריבן צו גאַלטן. זיין „הסכמה״ האָט ער דאָרט אויסגעדריקט אין די באַליידיקנדיקסטע ווערטער פאַר יידן — ווערטער וואָס האָבן ניט נאָר ניט געפּאַסט פאַר דעם מענטשן וואָס איז געווען פּרעמיער פון אונדזער דאָמיניאָן, נאָר וואָס האָבן אויך געוויזן אַז די שרעקלעכע מענטשלעכע דראַמע וואָס האָט געהאַט אויפגערירט די וועלט, האָט אים איבערגעלאָזט קאַלט און גלייכגילטיק.

נאָך דעם, ווי ער האָט אין זיין בריוו צום מאַרקיז פון לאָרן, דעם קאַנאַדער גאָווערנאָר־דזשענעראַל, מיט סאַרקאַזם געהאַט באַמערקט אַז „גאַלט האָט זיך גענומען אָפּגעבן מיט די יידן״, האָט ער דעם 27טן פעברואַר 1882 געשריבן צו גאַלטן דעם אַ בריוו, אויף וועלכן ער האָט אויפגעשריבן „פּריוואַט״, און וואָס האָט אַלע „חנ׳ען״ ווען מען לייענט אים אין אָריגינאַל. אָט איז דער בריוו:

„The Old Clo' move is a good one — A sprinkling of Jews in the North West would do good. They would at once go in for peddling & politics and be of much use in the New Country as Cheap Jacks and Chapmen.

Yours sincerely,

John A. Macdonald." 6)

---

5) דאָרטן.

6) MACDONALD PAPERS. Letter Book 21, p. 680.

דער קאנאדער פרעמיער האָט דאָ אין קורצן זיך דערלויבט צו באצייכע־נען יידן מסתמא ווי ער האָט אויף זיי געקוקט. אז א שטאָטסמאַן זאָל אונטער די פאר יידן טראגישע אומשטאנדן מכוח וועלכע עס האָט זיך געהאנדלט, געקאָנט האָבן ביי זיך געפועלט צו מאכן פון זיי חוזק, צו נוצן דאָס וואָרט „אולד קלאָו״, נאָכקרימענדיק ווי גרינע יידישע פעדלערס וואָס האנדלען מיט אלטע קליידער רופן דאָס אָן, — דאָס לאָזט זיך ניט פארשטיין. עס לאָזט זיך בכלל ניט פארשטיין וואָס ער האָט אין יידן ניט געפונען קיין אנדע־רע מעלות און אייגנשאפטן ווי דאָס וואָס זיי וועלן דעם נייעם לאנד, ווי ער האָט עס קעגן זיי אינסינואירט, ברייגגען אסך נוצן ווי פעדלערלעך וואָס זיי־נען געניינט אפצונארן די קונים, אָדער וואָס שרייען אויס זייער סחורה אויף די גאסן. פירושים זיינען דאָ איבריק.

ווי פארשיידן זיינען געווען די ווערטער מיט וועלכע אן אנדער פרע־מיער פון אונדזער דאָמיניאָן האָט מיט עטוואָס ווינציקער ווי א פערטל יאָר־הונדערט שפּעטער, בעת ער האָט פאר זיך געהאט אַן ענלעכע סיטואציע, זיך געהאט באנוצט, דאָס מאָל פון דער טריבונע אין פארלאמענט. זיכער איז איין זאַך. דאָס איז ניט געווען מעקדאָנאלד נאָר דער לעצטער, וועלכער האָט אין דעם פאל אזוי פיין און אזוי נאָבל אָפגעשפיגלט דעם אמתן גייסט פון אונדזער לאנד.

מעקדאָנאלדס פערזענלעכע באציאונג האָט דעריבער ניט געהאט קיין שום אָפּקלאנג. דאָס האָט אויך ניט געשטערט אז רעכט־דיינקענדיקע קאָ־נאדער זאָלן זיך פאראינטערעסירן, און אויף דעם סאמע אויפריכטיקסטן אופן, מיט די פּראָבלעמען פון יידישער נויט וואָס זיינען פאר אלעמען דאן אויסגעוואקסן. עס איז א פאקט, אז אויך צווישן קאנאדער יידן אליין איז אין יענער צייט אויפגעהייבן געוואָרן א באוועגונג מיט א ווייט־גייענדיקן פלאן פאר זיך. דאָס איז געווען צו גרינדן א געזעלשאפט אונטער דעם נאָמען „אינ־טערנאציאָנאלער קאָלאָניזאציע־פאראיין פון קאנאדע״, מיט א קאפיטאל פון א מיליאָן דאָלאר. די עובדה פון דער דאָזיקער אָרגאניזאציע האָט געזאָלט זיין צו זען צוציען א וואָס גרעסערע צאָל יידישע וואנדערערס און זיי באזעצן אויף לאנד אין דעם צפון־מערב טייל קאנאדע. עס איז אָבער ניט באוואוסט, וואָס פון יענעם פלאן איז געוואָרן. 7)

מיט פאראייניקטע כוחות איז אין 1882 געלונגען איבערצושיקן קיין מערב־קאנאדע די ערשטע פארטיע רוסיש־יידישע אימיגראנטן. דעם 26טן מאי איז קיין וויניפּעג אָנגעקומען די דאָזיקע ערשטע גרופּע וואנדערערס, וואָס איז באשטאנען פון פיר און צוואנציק נפשות. צווישן זיי האָבן זיך גע־

7) The Gazette, Montreal, January 22, 1882.

פונען פיליפּ ראדין, טוביה פינקלשטיין, די ברידער ווידמאַן און זייער פאָ־טער, שמעון לעכטציער מיט זיינע זין, וואָלף לערנער, וואָלף מאָסקאָוויטש, ב. צימערמאַן און אַנדערע, וועמעס נעמען זיינען שפּעטער געוואָרן אַזוי באַקאַנט צו אַסך וויניפּעגער. אין עטלעכע טעג אַרום, דעם 1טן יוני, איז אָנגעקומען א פיל גרעסערע גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון 247 אויסגעמו־טשעטע יידישע נע־ונדניקעס.

די קליינע יידישע קהילה פון וויניפּעג האָט זיך דערזען אין א לאַגע, קעגן וועלכער זי האָט זיך קיין עצה ניט געקאָנט געבן. גאַר די שטיצע וואָס זי האָט צווישן זיך געקאָנט שאַפן, האָט ניט געקאָנט קלעקן אויף צו באַ־זאָרגן אַזוי פיל אימיגראַנטן מיט איינמאָל. מיט דעם טרויעריקן גורל פון די לעצטע האָבן זיך אויך פאַראינטערעסירט ניט־יידן, וואָס האָבן דער יידישער קהילה געפּרואווט העלפן. די „פרי פּרעס" יענע טעג איז פול מיט אַסך וואָ־רעם געשריבענע שורות וועגן די אָנגעקומענע אימיגראַנטן. אָבער מיט סימ־פּאַטיע אַליין האָט מען דאָ ווינציק געקאָנט אויפטאָן און זיי האָבן די ערשטע צייט זייער שווער געליטן.

זייער בילדלעך האָט איינער איבערגעגעבן, ווי די ערשטע רוסיש־יידי־שע פּליטים דאָרטן האָבן זיך געפילט. מען האָט זיי אָפּגעפירט אין א באַראַק וואָס האָט זיך געפונען אין דרומדיקן עק־שטאָט און האָט געדאַרפט דינען פאַר זייער דערווייליקער היים. דאָס איז געווען א לאַנגע און שמאָלע היל־צערנע געביידע, וואָס די פעדעראַלע רעגירונג האָט פאַר דעם צוועק איבער־געגעבן. די אַטמאָספער האָט ריכטיק האַרמאָנירט מיט די צעבראָכענע גע־מיטער פון די אָנגעקומענע יידישע וואַגלערס. די לופט אין דער דאָזיקער נייער היים זייערער איז באַלד געוואָרן פול מיט שווערע זיפצן, און די נייע, ניט געהובלטע ברעטער פונם דיל אין דער לאַנגער, שמאָלער געביידע האָבן יענעם מאָמענט אין זיך איינגעזאַפּט ניט ווייניק יידישע טרערן. 8)

אין וויניפּעג האָט צו יענער צייט געהערשט א גרויסער יקרות. א מאָס קאַרטאָפלעס האָט געקאָסט אַזוי פיל ווי 5 דאָלאַר, און ווען די אויסגעמאַטער־טע און הונגעריקע אימיגראַנטן האָבן זיך אַנידערגעזעצט געניסן זייער ערשטן מאָלצייט אין קאַנאַדע, האָט מען זיי אויסגעטיילט צו האַלבע קאַר־טאָפל פאַר א מענטשן. איינער פון די אַלטע וויניפּעגער תושבים, וואָס האָט זיך געפונען אין יענער ערשטע פּאַרטיע אימיגראַנטן, האָט וועגן דער דאָ־זיקער „סעודת מלך" אַמאָל דערציילט:

„מיר האָבן זיך שוין געהאַט אַרומגעוואַלגערט אַרום א יאָר און זיך גע־נוג אָנגעליטן, געוונג צרות אויסגעשטאַנען. אַלץ האָט זיך מיר ביז היינט

8) א. אָסאָווסקי, אין „קאַנאַדער ייד", מאַי 16טן 1912.

פארגעסן. אָבער יענע ערשטע צייט אין וויניפּעג וועל איך קיינמאָל ניט פאר־געסן. גאנץ אָפט, בעת איך זיץ ביי מיין טיש וואו עס פעלט ב״ה ניט קיין זאך, דערמאָן איך זיך אין יענעם מאָלצייט. און מיר דוכט אז איך זע נאָך די הונגעריקע, אויסגעמאטערטע געזיכטער וואָס קוקן אויפן עסן וואָס לעבן זיי״. 9)

מען קאָן דערפון זיך לייכט מאכן א באגריף, ווי טרויעריק עס איז געווען דער מצב פון אָט יענע פּליטים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך אויך געפונען מענטשן מיט אינטעליגענץ און בילדונג, וואָס זיינען אהער געקומען פול מיט בטחון. זייער פארצווייפלונג, בעת זיי האָבן דערזען פאר זיך א קאלטעווירקלעכקייט, אָן האָפענונג אפילו צו קאָנען פארדינען זייער ברויט, איז געווען אומבאשרייבלעך. אסך פון זיי האָבן מוראדיק געליטן, האָבן געהאַקט שטיינער, האָבן געגראָבן בערג, האָבן געארבעט ביי באנוועגן, כדי בלויז צו קאָנען שטילן זייער הונגער.

ניט ווייניק דעריבער האָבן אי זיי אי די יידן פון וויניפּעג געדארפט דורכ־מאָכן, ביז מען האָט זיי געקאָנט ווי ניט איז איינאָרדענען. איין גרופּע נאָך א צווייטער איז אָנגעקומען, און דאָס האָט בלויז פארערגערט די לאגע אין וועלכער זיי האָבן זיך געפונען. די קליינע יידישע קהילה איז צוליב דעם געווען ממש פארצווייפלט. עס איז געווען א צייט, ווען מען האָט זיך אפילו געווענדט צום שטאָט־ראט נאָך שטיצע, אָבער ער האָט די בקשה צוריקגעוויזן. פון די צוויי צייטונגען וואָס זיינען דערשינען אין וויניפּעג, האָט איינע, די „טיימס״, ביטער אטאקירט די יידישע אימיגראנטן, באַציי־כענענדיק זיי פאר טויגעניכטסן און פוילענצערס און אפילו פארלאנגט אז מען זאָל זיי צוריקשיקן. איינגעשטעלט זיך פאר זיי האָט בלויז די „פרי פּרעס״, וואָס האָט אָנגעוויזן, אז דער אָנפאל פון דער „טיימס״ אויף די יידישע פּליטים איז געווען אומבארעכטיקט און מאָטיווירט בלויז פון פּשוּ־טער שנאה צו זיי. 10)

---

9) דער זעלביקער, דאָרטן.

10) H. E. WILDER, The Israelite Press, Souvenir Edition (1932), p. 21.

קאפיטל אכצן

א אינטערעסאנטער קאָלאָניסטישער פּלאַן

פאר דער קליינער יידישער קאָלאָניע אין וויניפּעג איז דאָס געווען די ערגסטע צייט וואָס זי האָט געקאָנט דורכמאכן. זי האָט פאר זיך געזען מענטשן הילפלאָזע, צעבראָכענע, ליידנדיקע, וועמען זי האָט ניט געקאָנט העלפן, און די דאָזיקע ליידנדיקע זיינען געווען איר אייגן פלייש און בלוט. זי האָט מיט די דאָזיקע ליידנדיקע געליטן צוזאמען.

זי האָט זיי געוואָלט אויסשטרעקן א האנט פון הילף, אָבער איז דאָס ניט געווען בכוח צו טאָן. ווי ווייט זי האָט געקאָנט, האָט זי מיט זיי זיך געטיילט ממש מיט דעם לעצטן ביסן. דאָס איז אָבער געווען ווייט ניט גענוג אויף צו פארגרינגערן די נויט זייערע, אין דער צייט וואָס קיין שטיצע פון ערגעץ אנדערש איז ניט געקומען. ערגער פון אלץ איז געווען וואָס די ארי־בערגעקומענע האָבן שווער זיך געקאָנט צופּאסן צו די באדינגונגען אין דעם פאר זיי נייעם, פרעמדן לאנד.

א קלאָר און לעבעדיק בילד פון דער לאגע פון די דאָזיקע אימיגראנטן באקומען מיר פון א מערקווערדיקן באריכט וואָס איינער פון זיי האָט פאר־עפנטלעכט אין „המליץ", און וואָס עס וועט זיין אינטערעסאנט דאָ איבערצו־געבן. די שפראך איז אביסל מליצהדיק, אָבער די ווערטער זיינען געשריבן מיט ביטערקייט און גאל. דער שרייבער דערציילט אז ער איז פון דער ערש־טער פארטיע אימיגראנטן, וואָס דער לאָנדאָנער קאָמיטעט האָט ארויסגע־שיקט און וואָס איז אָנגעקומען קיין וויניפּעג, „א קליין שטעטל פון בערך זיבן טויזנט נפשות, וואָס איז ערשט ניט לאנג געוואָרן אויסגעבויט און באַ־זעצט".

„ניטאָ דאָ נאָך קיין פאבריקן און ארבעט־פלעצער", שרייבט ער, „דע־ריבער איז ניט לייכט אפילו פאר א בעל־מלאכה צו געפינען דאָ וואָס צו טאָן כדי זיך צו דערנערן, אפשיטא שוין פאר די וואָס האָבן אין זייער לעבן ניט געארבעט. די דאָזיקע קומט אויס פשוט צו שטארבן פון הונגער צוזאמען מיט זייערע פאמיליעס.

„איך ווייס ניט אין וואָס איך זאָל טונקען מיין פעדער, צי אין דעם טינ־

טער וואָס שטייט פאר מיר, אָדער אין דעם שטראָם טרערן וואָס גיסט זיך פון די אויגן פון די אומגליקלעכע מענטשן וואָס זיינען געקומען אהער צוזאַמען מיט מיר, — כדי צו שילדערן די טרויעריקע לאגע זייערע. מען הערט נאָר וויינען און קלאָגן אויף די יונגע יאָרן וואָס מען דארף פארברייינגען אין צרות און אין פיין אין אזא וויסטן מדבר ווי וויניפעג. דאָס זיפצן און קרעכצן שניידט ווי מיט מעסערס. זעט — הערט מען זיך באקלאָגן — ווי די מענטשן, די גוטע מענטשן דאָרטן, האָבן עס אונדז אָפּגענאַרט. געוויזן זיך האָבן זיי ווי זיי וואָלטן געוועזן אויסן בלויז אונדזער טובה, און צום סוף האָבן זיי אונדז פארשיקט אין א וויסטעניש, כדי אז מיר זאָלן זיך פארקויפן פאר קנעכט און פאר באדינערס. זיי דאָרטן ווילן זיך בויען פאלאצן, בעת מיר דאָ וועלן דארפן קנעטן ליים און ציגל צו פארדינען אויף ברויט און צו האָבן וואו דעם קאָפּ אָנשפארן. פארוואָס האָבן זיי אונדז אזוי מיאוס אָפּגענאַרט? — „פאָרט קיין וויניפעג, האָבן זיי אונדז געעצהט, וועט דער קאָמיטעט געבן יעדן פון אייך א שטיק פרוכטבאר לאנד, וועט פאר אייך בויען הייזער און אייך באַזאָרגן מיט אלע מכשירים וואָס א פארמער דארף האָבן. איר וועט זיין די גליקלעכסטע״. און אז מיר זיינען אהער געקומען, האָבן מיר ניט געזען אפילו קיין איינציקן מענטשן פונם קאָמיטעט. מיר האָבן ארומגעבלאָנקעט איבער אלע וועגן ווי שעפסן אָן א פאסטוך, כדי צו געפינען א פלאַץ וואו אָפּצורוען די צעבראָכענע, מידע גלידער״.

דאָ שילדערט דער שרייבער באריכות אלע זייערע איבערלעבונגען דורך דער לאנגער, אויסמאטערנדיקער נסיעה, ווי זייער שיף האָט זיך געהאט אָנגעשלאָגן אָן א גרויסן אייזבארג, און אז נאָר על פי נס זיינען זיי ניט דערטרונקען געוואָרן. ער זעצט נאָכדעם פאָר:

„דאָס אומגליק האָט אונדז באגעגנט תיכף די ערשטע נאכט וואָס מיר זיינען אהער אָנגעקומען. א גאנצן טאָג האָבן מיר ניט געגעסן און ניט געטרונקען, ווייל מיר האָבן ניט געהאט קיין פרוטה מיט וואָס עפּעס צו קויפן. הונגעריקע און דאָרשטיקע זיינען מיר געלעגן אויף דער ערד אין אימיגראנטישן באראק, און די אייניקלעך פון פרעהס דריטער מכה האָבן געזויגן אונדזער בלוט. אזוי האָבן מיר זיך אָפּגעמוטשעט א גאנצע נאכט. אזוי גיך ווי עס איז נאָר געוואָרן טאָג, זיינען מיר געלאָפן ארבעטן כדי צו פארדינען אויף א שטיקל ברויט פאר אונדזערע הונגעריקע פאמיליעס. אונדזערע פיס האָבן זיך נאָך ניט געהאט גוט אויסגערוט פונם לאנגען, שווערן וועג. זיי האָבן נאָך ניט געקאָנט אויפהאלטן אונדזערע קערפערס, און מיר האָבן שוין געדארפט שלעפן שווער אָנגעלאָדענע זעק ווייץ פון שיף ביז צום ברעג . . . פון דער היים זיינען מיר קיינער ניט געוועזן געוואוינט צו אזאַ עבודת פרך.

„מיר זיינען דאָ צוזאַמען אַ מאַן זעכציק, אַלע בני תורה און משכילים. אַלע קאָנען אויסגעצייכנט העבּרעאיש און אַסך פון אונדז קאָנען אויך אַנ־דערע אייראָפּעאישע שפּראַכן. מיר האָבן געוואָלט קומען אַהער, כּדי צו פאַרדינען ערלעך דאָס שטיקל ברויט אין אַ לאַנד, וואו מיר זאָלן צוליב אונדזער גלויבן און אויסזען ניט זיין צו שאַנד און צו שפּאָט אין די אויגן פון אונדזערע קריסטלעכע שכנים. מען האָט אונדז אָבער פאַרשיקט אין אַ מדבר. אפילו אַזאַ שווערע אַרבעט ווי גראָבן ערד, האַקן וועלדער און טראָגן שטיינער, איז אויך ניט בנמצא און דאָס דורכלעבן קאָסט דאָ זייער טייער.

„עס איז דאָ ניטאָ אפילו קיין שאָטן פון אַ קאָמיטעט, וואָס זאָל דעם עלנטן אימיגראַנט קומען צו הילף די ערשטע צייט וואָס ער קומט אַהער . . . מיר וועלן דאָ אַלע אויסגיין פון הונגער און פון קעלט — וואָס גרייכט ווינ־טער־צייט ביז 40 גראַד. וואָס נאָך ערגער, איז וואָס דאָ זיינען פאַראַן ווייניק געבּויטע הייזער. עס זיינען דאָ בלויז לייוונטענע פּאַלאַטקעס, אין וועלכע אויך מיר וואוינען, מחמת בלויז די זייער רייכע קאָנען זיך פאַרגינען צו דינגען אָדער אַליין אויפבויען אַ הויז . . . מען האָט טויזנטער (?) יידישע נפשות פאַרנאַנדערגעשיקט אין ווייסטע פּלעצער און אומדערטרעגלעכע קלימאַטן, וואו זיי זיינען געצוואונגען צו טאָן קאַטאָרזשנע אַרבעט אפילו שבת און יום טוב, כּדי צו פאַרדינען בלויז אויף אַ שטיקל טרוקן ברויט. (און ווען מען צו־שיקט זיי אין די ווייטסטע, פאַרוואָרפנסטע געגנטן צו בויען אַ באַן־ליניע, מוזן זיי נאָך אויך עסן נבלה און טרפה כּדי אַז זיי זאָלן האָבן כּוח צו טראָגן אויף די פּלייצעס די שווערע משאות, אָדער גראָבן בערג, רייניקן וועלדער וכדומה).

„עס פאַרשטייט זיך, אַז אונטער אַזעלכע באַדינגונגען ליגט קיינעם ניט אין קאָפּ אָפּצוגעבן זיך מיט גייסטיקע ענינים ווי לייענען אַ צייטונג אָדער אַ בוך, ווי מען איז עס געווען געוואוינט אינדערהיים. ניטאָ אפילו קיין צייט צו אָפּדאַוונען ווי געהעריק. מען קומט אַהיים ביינאַכט, פאַלט מען שלאָפן מידע אויף די געלעגערס אפילו ניט געגעסענערהייט, כּדי אויסצורוען די צעבראָכענע גלידער . . . מיר וועלן דאָ אַלע אויסשטאַרבן און אפילו ניט קו־מען צו קבר ישראל. אָט איז דאָ היינט געשטאָרבן אַן אימיגראַנטן־קינד, און ניטאָ קיין פּלאַץ וואו עס מקבר צו זיין.

„נאָר איין זאַך איז אונדז פאַרבליבן. דאָס איז אויסצוגיסן אונדזערע ביטערע הערצער פאַר דיר, געשעצטער רעדאַקטאָר, כּדי אַז אונדזערע ברי־דער אין די גלות־לענדער זאָלן דערהערן אונדזער ווײ־געשריי. אפשר וועלן זיי אונדז קומען צו הילף און אונדז אַרויסראַטעווען, מחמת פון אונדזערע

אייגענע פארדינסטן וועלן מיר אפילו אין צוויי יאָר ארום ניט האָבן אָנגע־קליבן אויף הוצאות צו קאָנען פאָרן צוריק אהיים". 6)

ווי מען קאָן עס לייכט זען, האָט דער שרייבער אין געוויסע פּרטים שטארק איבערטריבן. ער רעדט מיט דער גרעסטער פארצווייפלונג און מאָלט אלץ אין די שווארצסטע פארבן. אין א לפי ערך קורצער צייט האָבן די יידי־שע אימיגראנטן אין מערב־קאנאדע גראָד געקאָנט פארבעסערן זייער מצב, און דוקא דורך אייגענער שווערער הארעוואניע. זיי האָבן זיך אפילו דער־שלאָגן צו א געוויסער מאָס דערפאָלג און האָבן זיך דערפילט צוגעבונדענע צום נייעם לאנד.

אפילו דער זעלביקער שרייבער אליין האָט געפונען פאר נויטיק צו פאריכטן דעם איינדרוק פון זיין ערשטן באריכט. אין א צווייטן בריוו זיינעם פון וויניפעג (אונטער דער דאטע פון 17טן סעפּטעמבער 1882), וואָס ער האָט א פּאָר חדשים שפּעטער אָפּגעדרוקט אין „המליץ", דריקט ער אויס צופרידנ־קייט מיט דעם ווי די אימיגראנטן האָבן זיך איינגעאָרדנט. זיינע ווערטער אגב באַקענען אונדז אויך מיט דער גאנצער לעבנס־סביבה פון די יידישע פּיאָ־נערן אין מערב־קאנאדע צו יענער צייט.

„איך ווייס", שרייבט ער, „אז מיט מיין ערשטן בריוו האָב איך אסך פון אונדז פארשאפט גרויס עגמת נפש. אפשר האָב איך אביסל איבערגעכאַפּט די מאָס, צוליב דעם וואָס די ערשטע פּאָר חדשים איז אונדזער לאגע געווען שרעקלעך צום איבערטראָגן. אונדזער מצב היינט האָט דאנקען גאָט זיך פארבעסערט. מיר האָבן ביסלעכווייז זיך צוגעוואוינט צו שווערער ארבעט, צי דאָס איז ביים בויען נייע באנוועגן, טראָגן צעמענט אָדער קאלך־שטיינער ביים אויפשטעלן בנינים, אָדער לייגן אָפּצוג־רערן אין די גאסן פון וויניפּעג וכדומה. מיר קריגן פון 2.50 ביז 3.00 דאָלאר א טאָג און מיר האָבן נושא חן געווען ביי אונדזערע ארבעט־געבערס. די ניו יאָרקער און וויניפעגער צייטונגען קאָנען זיך גאָר ניט אָפּלויבן פון די יידישע אימיגראנטן וואָס זיי־נען געקומען קיין קאנאדע. זיי האָבן ניט אזא מיינונג וועגן די וואָס האָבן אויסגעוואנדערט אין די פאראייניקטע שטאטן. די ערשטע זיינען צופרידן צו טאָן אלץ כדי מיט די אייגענע הענט פארדינען זייער שטיקל ברויט. זיי ווילן זיך ניט פארלאָזן אויף דער גוטהארציקייט פון פרעמדע. די אנדערע אָבער זיצן עד היום אין ניו יאָרקער אימיגראנטן־הויז אָנגעלייגטע אויפן קאָמיטעט, ווארטן מען זאָל זיי געבן עסן און פוילן זיך צו ארבעטן.

„אפילו די איידעלע און וואויל־דערצויגענע צווישן אונדז האָבן דאָ אין דעם נייעם לאנד תיכף אויסגעטאָן די געפרעסטע העמדער און גלאנציקע

1) „המליץ"", נומער 29, 1882.

שיך און זיך גענומען צו דער ארבעט. פון אנדערע שטעט, ווי סט. פּאָול, שי־קאגאָ אאז״וו, באקלאָגט מען זיך, אז פאר דעם שווערסטן טאָג פּראצע קריגט מען דאָרט ניט מער ווי אַנדערטהאלבן דאָלאר. דאָס הייסט אז עקאָנאָמיש זיי־נען מיר אין א פיל בעסערער לאגע ווי אונדזערע ברידער וואָס זיינען אריינ־געקומען אין די שטאָטן. דאָס הארץ טוט בלויז וויי אויף דעם גייסטיקן מצב אונדזערן, וואָס ווערט ערגער פון טאָג צו טאָג. אונדזערע קינדער דרייען זיך אום פּוסט־און פּאס אין די גאסן און מאכן אונדז צו שאנד אין די אויגן פון אונדזערע שכנים. קיינער טראכט ניט וועגן עפּענען א שול פון זייערטוועגן אָדער אַנצושטעלן לערער, כדי לפחות זיי געבן א רעליגיעזע דערציאונג״ . . .

דער שרייבער באקלאָגט זיך אויף די עלטערע יידישע תושבים פון ווי־ניפּעג, וואָס קימערן זיך ווייניק וועגן יידישער דערציאונג. דאָס אינטערע־סאנטסטע איז אָבער וואָס ער דערציילט ווי די יידישע פּיאָנערן האָבן זיך איינגעאָרדנט:

„ . . . ראש השנה האָבן מיר געפּייערט אין געצעלטן לעבן אן אייזנבאן־סטאנציע ארום 40 מייל פון וויניפּעג. יעדער פון אונדז האָט מנדב געווען די סומע פון 3 דאָלאר, און אזוי האָבן מיר צוזאמען געשאפן א הונדערט דאָלאר. מיר האָבן עס אוועקגעשיקט קיין ניו יאָרק און פון דאָרט אויסגעשריבן א ספר תורה און א שופר. מיר האָבן אלע אוועקגעלייגט אונדזער ארבעט, האָבן זיך צונויפגעקליבן אין א גרויס געצעלט און הארציק געדאווענט, אויסגיסנ־דיק אונדזערע הערצער פאר גאָט אין דעם יום הדין. די קריסטלעכע איינ־וואוינער האָבן עס נאָך קיינמאָל ניט געזען אָדער געהערט, זיינען זיי דערי־בער געשטאנען אינדרויסן און אונדז באוואונדערט: „ווייט פון א שטאָט און פון מענטשן, און דאָך געדיינקען זיי דעם גאָט פון זייערע עלטערן״. 7)

געזעלשאפטלעך און אין נאָך אנדערע הינזיכטן האָבן די איינוואנדערער זיך באלד ארויסגעוויזן צו זיין א באדייטנדיקער געווינס פאר די יידן פון וויניפּעג. די ערשטע צייט, ווי מען קאָן עס דרינגען פון דער באשרייבונג אין „המליץ״, האָבן די עלטערע יידישע איינוואוינער דאָרטן זיך אפילו באצויגן אביסל קאלטלעך צו זיי, — אָדער אפשר האָט דאָס זיי זיך בלויז אזוי גע־דוכט. דער נייער עלעמענט האָט אָבער ביסלעכווייז גענומען אלץ שטארקער משפיע זיין אויף דער סביבה. פון א קליין הייפל יידן איז אין א קורצער צייט אויסגעוואקסן א גאנצע קהילה. זי איז, אמת, נאָך ניט געווען באזונ־דערס גרויס אין צאָל, אָבער איז דערפאר שוין געווען אויסגעריכט מיט אלץ אין וואָס א יידישער קיבוץ נויטיקט זיך. מען האָט אפטער געקאָנט האָבן א „מנין״ צווישן זיך, מען האָט אַנגאַזשירט איינעם פאר שוחט און חזן, און נאָך

7) „המליץ״, נומער 43, 1882.

סוף 1882 האָבן די וויניפעגער יידן שוין געהאַט זייער ערשטע שטענדיקע שול, די „בני ישראל״. עטלעכע חדשים שפּעטער האָבן זיי אויך געגרינדעט זייער ערשטע ברידערלעכע אָרגאַניזאַציע, „עזרת אחים״. פּאָליטיש איז דער איינפלוס פון די יידן אין וויניפּעג אַסך יאָרן געווען פון קאָנסערוואַטיוון מיט... אָבער נאָך אין 1883 האָט מען דאָרט באַשטימט לואי וויינבערג פאַר פרידנס־ריכטער — דער ערשטער ייד אין מאַניטאָבע, וועמען מען האָט דערהייבן צו דער מאַגיסטראַטור.

אין דער צייט וואָס די אַנטלאָפענע פון פּאָגראָמען האָבן אין דעם וויטן קאַנאַדער מערב געדאַרפט פירן אַ האַרטן, שווערן קאַמף כדי דורכצושלאָגן זיך אַ וועג, האָבן נאָך גרופּעס ניט אויפגעהערט צו אָנקומען. מאָנטרעאָל איז געווען זייער דורכפאַר־פּלאַץ און דאָס אָרט אויך וואו מען האָט זיי געדאַרפט באַזאָרגן מיט שטיצע. פאַר דער אָרטיקער יידישער געמיינדע איז דאָס דע־ריבער געוואָרן אַ פּראָבלעם פול מיט די גרעסטע שוועריקייטן. די פאָנדן פון דעם יידישן צדקה־פאַראיין זיינען געווען כמעט ווי אויסגעליידיקט, בעת די צאָל פון די וואָס האָבן זיך געניטיקט אין הילף איז כסדר געוואַקסן.

מען האָט דערפאַר באַשלאָסן אויפצונעמען די אָנגעלעגנהייט מיט דעם קאַנאַדער היי־קאָמישאָנער אין לאָנדאָן. מען האָט אים דערקלערט די שווע־רע לאַגע אין וועלכער די יידן פון מאָנטרעאָל זיינען אוועקגעשטעלט גע־וואָרן, און אויך געבעטן אַז דער לאָנדאָנער קאָמיטעט זאָל קומען צו הילף. מען האָט געשריבן צום קאָמיטעט גופא, וועלכער האָט מיט דעם גורל פון די אימיגראַנטן אויף דער זייט ים לכתחילה זיך ווייניק וואָס געקימערט. דער ענטפער איז אָבער ניט אַזוי גיך געקומען, און עס האָט אויסגעזען ווי מען איז אין לאָנדאָן געווען צופרידן איבערצולאָזן די אימיגראַנטן אויף גאָטס באַראָט. בעת די פראַגע איז אויפגענומען געוואָרן אויף אַן אסיפה פון דעם מאָנטרעאָלער יידישן צדקה־פאַראיין, האָט איינער אַ מאַזעס וויינבערג גע־מאַכט אַ זייער „געשעפטמעסיקן״ פאָרשלאַג. דאָס איז געווען, אַז — „אויב מען דערהאַלט ניט קיין געלט פון ענגלאַנד אין משך פון צוויי וואָכן, זאָל מען די אימיגראַנטן — שיקן צוריק״.

אָט אַזוי האָט אויסגעזען די „פילאַנטראָפּיע״ פון געוויסע צדקה־טוערס אין יענער צייט. דאָס איז געווען אַ סאָרט פילאַנטראָפּיע וואָס איז געווען האַרט, קאַלט און שטרייַנג, און וואָס האָט זיך גאַנץ ווייניק גערעכנט מיט דעם מענטשן אין יענע לײַדנדיקע באַשעפענישן, וואָס זיינען אויף איר הילף גע־ווען אָנגעוויזן. טייל פון אַזעלכע צדקה־טוערס האָבן געהאַט פאַרגעסן, אַז מיט יאָרן צוריק זיינען זיי אויך געווען אימיגראַנטן, און אַז אייניקע פון זיי האָבן אפילו געדאַרפט אָנקומען צו פרעמדער שטיצע.

צום גליק אָבער האָט מען אין לאָנדאָן באַגריפן די ערנסטקייט פון דער לאַגע און דער „מענשאָן הויז" קאָמיטעט האָט צוגעשיקט קיין מאָנטרעאָל די סומע פון פינף הונדערט פונט. דאָס איז געווען גענוג, אז מען זאָל קאָנען אָנגיין מיט דער ווייטערדיקער ארבעט ביים באַזאָרגן די פליטים וואָס האָבן זיך געפונען אין שטאָט. פון דער „יאַנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי" האָט מען דערמיט ארונטערגענומען א גרויסע לאַסט.

עס איז געווען געוויס נאַטירלעך, אז א באַדייטנדיקע צאָל פון די אימיגראַנטן וואָס זיינען אין 1882 און 1883 אריינגעקומען אין קאַנאַדע, זאָלן דאָן האָבן פארבליבן אין מאָנטרעאָל. דעם רוב פון זיי האָט מען אָבער פארנאַנדערגעשיקט איבער פארשיידענע טיילן לאַנד, באַזונדערס מערב־צו, וואו זיי זיינען געוואָרן די פּאָרגייערס פון נייע יידישע ישובים. עס וועט ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אז זיי זיינען פאַקטיש געווען די וואָס קאָנען מיט רעכט באַצייכנט ווערן פאַר די בויערס פון קאַנאַדער יידנטום. דאָס איז געווען די איינוואַנדערונג פון אָט יענעם פּעריאָד, און פון די שפּעטערדיקע פאַר יאָר, וואָס האָט מיט זיך מיטגעבראַכט די קערנדלעך פון די אַלע פאָרמען, אין וועלכע דאָס לעבן פון קאַנאַדער יידן האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט. די וואָס זיינען אריבערגעקומען אַהער, געיאָגטע פון די צאַרישע רדיפות אָדער פון דער אַנטיסעמיטישער רעאַקציע וואָס האָט אין אייראָפּע געבושעוועט, האָבן זיך צעשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד. זיי האָבן אריינגעדרונגען אין די ווייטסטע און שיטער־באַפעלקערטסטע געגנטן, וואו עס איז נאָך ניט געווען קיין אינדוסטריע, קיין פארקער, און וואו מען האָט קוים געקאָנט געפינען א יידן. און אין אָט די דאָזיקע ערטער האָבן זיי גענומען בויען זייער היים און צום נייעם לאַנד זיך צובינדן.

עס איז וויכטיק אין שייכות דערמיט דאָ אָנווייזן אויף דעם וואָס די אייגענע דערשיינונג וואָס האָט געגאָלטן פארן גאַנצן לאַנד, וואָס אין זיין אַנטוויקלונג האָט דער אויפשוואונג פונם מערב געשפּילט אזא ראָל, האָט אויך געגאָלטן פאַר יידן. די יידישע אימיגראַציע וואָס איז לכתחילה געווען געווענדט צו די פּריירי־פּראָווינצן, האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין א געזונטער פאַקטאָר אין דעם אויפבוי פון קאַנאַדער יידישן לעבן. פאָרגעקומען איז דאָס ניט מיטאַמאָל נאָר בהדרגה, ביז עס זיינען געלייגט געוואָרן טיפע וואָרצלען. אין עקאָנאָמישן ווי אין סאָציאַלן זינען האָט מערב־קאַנאַדע אויפגעטאָן פאַר די היגע יידן דאָס וואָס זי האָט אויפגעטאָן פארן גאַנצן לאַנד, וואָס באַטראַכט היינט די פּריירי־פּראָווינצן פאַר זיין גרויסן תבואה־שפּייכלער. דאָס איז אויך געווען דאָ, וואו עס איז אין דעם דאָזיקן נייעם לאַנד געמאַכט געוואָרן דער ערשטער אָנהייב מיט יידישער לאַנדווירטשאַפט.

דער ערשטער אָנהייב איז אָבער ניט געווען קיין זייער געלונגענער, און אודאי ניט אזא וואָס האָט געקאָנט זיין א דערמוטיקונג פאַר די וואָס האָבן געוואָלט מיט אים מאכן אַן עקספּערימענט. מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט אַז דאָס איז געווען דער עיקר דורך דעם באַמיען זיך פון דעם קאנאדער היי־קאָמישאָנער אין לאָנדאָן, וואָס מען האָט אין די צפון־מערב טעריטאָריעס געקראָגן א שטיק לאַנד פאַר יידישער קאָלאָניזאַציע. דאָרט האָט געזאָלט געשאַפן ווערן א יידישער אגריקולטורעלער ישוב, וואָס מען האָט סימבאָליש א נאָמען געגעבן „ניי־ירושלים". דאָס אָרט האָט זיך געפונען בערך א פינף און צוואנציק מייל פון מוסאָמין.

דער ציל וואָס מען האָט דאָ געהאַט אינזינען איז געוויס געווען א גוטער. אָבער פון דעם פּלאַן האָט זיך קיין סך ניט אויסגעלאָזט. טיילווייז איז אין דעם געווען שולדיג דאָס וואָס מען האָט די אונטערנעמונג דורכגעפירט אָן א שום סדר און ווייט ניט מיט אַן אויסגעפּלאַנטן צוגאַנג צו איר. פיל מער אָבער האָט דאָ געהאַט צו זאָגן דער פאַקט וואָס מען האָט געוואָלט מאכן ערד־אַר־בעטער פון מענטשן, וואָס זיינען לאַנג געווען צונויפגעדריקטע צווישן די געטאָ־ווענט פון א „תחום המושב", אָפּגעריסענע פון דער נאַטור און באַ־רויבטע פון יעדער מעגלעכקייט צו לעבן ווי דאָרפסמענטשן. זיי האָבן צו דעם בשום אופן זיך ניט געקאָנט צופּאַסן, בפרט נאָך אין א סביבה וואָס איז זיי געווען פרעמד, פּאַרוואָרפענע דאָ וואו דער פוס פון א ווייסן מענטשן האָט ביז זיי ווינציק וואָס געהאַט געטראָטן, וואו דער זומער איז קורץ און דער ווינ־טער איז שטרייַנג און אומדערטרעגלעך לאַנג.

די דאָזיקע ערשטע יידישע קאָלאָניסטן אין מערב־קאנאדע זיינען דאָס רוב באַשטאַנען פון די ערשטע אריבערגעקומענע אימיגראַנטן, ווען מען האָט עס געוואָלט מאכן פאַר פאַרמערס. זיי האָבן א צייט געאַרבעט ביים בויען די „קאנאדיען פּאַסיפיק" באַן. קיין שום פיזישע מי איז פאַר זיי ניט געווען צו שווער, כדי אין דעם נייעם לאַנד צו פאַרדינען זייער ברויט. שפּע־טער האָבן זיי זיך באַנוצט מיט דער געלעגנהייט צו באַזעצן זיך אויף „האָומ־סטעדס" און צו פּרוּוון זייער מזל נעמענדיק פירן א ניי סאָרט לעבן. לויט די נעמען פון די ערשטע 26 יידישע „האָומסטעדערס", האָבן זיי כמעט אַלע געהערט צו דער ערשטער גרופּע אימיגראַנטן וואָס איז געווען אָנגעקומען קיין וויניפּעג.

לאַנג אָבער האָבן די יידישע פאַרמערס ניט געקאָנט פאַרבלייבן אויף זייערע ערטער. עס האָט געפעלט יענע קערפּערשאַפט וואָס זאָל מיט זיי זיך אינטערעסירן, וואָס זאָל זיי העלפן אין די פאַלן, וואו זיי האָבן זיך אַזוי שטאַרק גענויטיקט אין געהעריקע אָנווייזן, אין הילף. זיי האָבן דעריבער

ביסלעכווייז פאַרלאָזט דעם דאָרף און פון דאָרט זיך איבערגעצויגן אַנדערש־וואו. אין משך פון אַ פּאָר יאָר איז פון די יידישע פאַרמס גאָרנישט געבליבן. עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז הגם דער מוסאָמין־דיסטריקט, וואו עס האָט זיך געהאַט געפונען די קאָלאָניע „ניי־ירושלים״, האָט אין די אַכ־ציקער יאָרן געהאַט ביי זיך איבער אַ הונדערט יידישע נפשות, האָט דאָך אין 1901 — על פּי דעם צענזוס יענעם יאָר — דאָרט זיך געפונען בלויז איין ייד.

אַ טייל פון די רוסיש־יידישע קאָלאָניסטן אין מערב קאַנאַדע האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין די עלטערע פּראָווינצן. אַנדערע האָבן איבערגעוואַנדערט אין די שטאַטן, אָבער דער רוב האָט זיך באַזעצט אין וויניפּעג מיט דער כוונה דאָרט צו פאַרבלייבן. דאָס זיינען געווען מענטשן וואָס האָבן מיט די הענט גערייניקט וועלדער, געהאַקט שטיינער, געגראָבן ערד אָדער געאַרבעט אין פעלד, — מענטשן וואָס זיינען ווי אמתע פּיאָנערן געוואָרן פאַרהאַרטעוועטע פונם לעבן, און האָבן צום לעבן ביסלעכווייז זיך אויך צוגעוואוינט.

פונקט אָבער ווי דאָס איז אין אָנהויב געווען דער פאַל מיט די יידן פון מאָנטרעאָל און טאָראָנטאָ, אַזוי איז דאָס מיט זיי אויך צוגעגאַנגען אין וויני־פּעג. דאָס אינערלעכע לעבן פון דער יונגער קאָלאָניע אין דער דאָזיקער שטאָט איז אַ צייט געווען שטאַרק באַגרענעצט אין פאַרנעם. ניט מיט איינ־מאָל דעריבער איז איר אָנגעקומען צו קאָנען זיך פאַרוואָרצלען און געהעריק זיך שטעלן אויף די פיס.

צו דער „בני ישראל״ געמיינדע וואָס האָט זיך דאָרט געגרינדעט סוף 1882, איז דריי יאָר שפּעטער צוגעקומען נאָך איינע. דאָס איז געווען די חברה „בית אל״ וואָס די נייערע איינוואַנדערער האָבן געגרינדעט. ביידע צוזאַמען האָבן צווישן זיך אויפגעהאַלטן אַ זונטיק־שול פאַר יידישע קינדער, וואָס פון דעם איז שפּעטער ארויסגעוואַקסן אַ תלמוד תורה מיט אַ פולערן העברעאישן קורס. די ביידע געמיינדעס האָבן אין 1889 זיך פאַראיי־ניקט אונטער דעם נאָמען „שערי צדק״ און האָבן צוזאַמען אויסגעבויט אַ שול אויף קינג גאַס.

אין קאַנאַדע האָבן דערוויל זיך גענומען באַווייזן אַלץ נייע יידישע פּני־מער. אויף דער אַנדער זייט ים איז דער יידישער וואַנדער־שטראָם ניט געוואָרן שוואַכער, נאָר האָט זיך נאָך מער פאַרשטאַרקט. די בייטש פון רדי־פות און פון דער ביטערער עקאָנאָמישער נויט האָט דאָרט ניט אויפגעהערט צו טרייבן די יידישע מאַסן. זי האָט זיי געטריבן ניט בלויז פון רוסלאַנד, נאָר אויך פון רומעניע און גאַליציע, און די יידישע אימיגראַציע אין קאַ־נאַדע האָט צוליב דעם זיך פאַרגרעסערט. אויף וויניפּעג איז ווידער אויס־

געפאלן אויפצונעמען א צאל אימיגראנטן, וואס האבן איצט זיך שוין פיל גיכער צוגעפאסט צו די לאקאלע באדינגונגען. זיי זיינען פאר די יידן דארטן אויך געווען א באדייטנדיקער געווינס.

נאך איידער די אכציקער יארן האבן זיך געענדיקט, האבן די לעצטע שוין פארמאגט א פאר אונטערשטיצונג־פאראיינען און קלענערע קהלשע איינריכטונגען. דער יידישער עלעמענט אין וויניפעג האט זיך גענומען אנ־זען. אין משך פון עטלעכע יאר איז די דאזיקע מערב־שטאט געווארן דער יידישער צענטער פון די פריירי־פראווינצן, א צענטער וואס איז אפילו גע־ווען נאך יונג, אבער דערפאר דורך און דורך יידיש. עס איז דארט אויסגע־וואקסן די דריטע וויכטיקסטע יידישע קהילה אין לאנד.

אבער דער ישוב אין די עלטערע פראווינצן איז נאך אלץ געווען פאר־בליבן דער מיטלפונקט פון קאנאדער יידישן לעבן. און דער דאזיקער ישוב איז ניט געווען פריי פון קיין פראבלעמען און דאגות, וואס די אומשטאנדן וואס זיינען פאר אים אויסגעוואקסן האבן כסדר באשאפן. דער עיקר האט די פראגע פון באזארגן אנקומענדיקע אימיגראנטן שטארק באשעפטיקט די יידישע כלל - טוערס אין מאנטרעאל. דאס איז פאר זיי געווען אן ענין א שווערער, א פאראנטווארטלעכער, וואס איז כמעט ניט ארונ־טער פון זייער סדר היום. די איינוואנדערונג האט ניט אויפגעהערט, און זי האט די היגע יידן כסדר צונויפגעבראכט מיט נייע באדינגונגען און אויף זיי ארויפגעלייגט אויך גרעסערע פאדערונגען.

די רדיפות אויף יידן אין רומעניע האבן אין 1884 געבראכט צו די ברע־געס פון קאנאדע א נייעם שטראם יידישע וואנדערערס. זיי זיינען געווען די ערשטע וואס זיינען פון יענעם לאנד אריבערגעקומען אהער. כאטש די יידי־שע צדקה־פאראיינען אין מאנטרעאל האבן שוין געהאט א געוויסע מאס דער־פארונג ווי צו באגעגענען אזא סיטואציע, האבן אבער זיי אויסגעפעלט די געהעריקע פינאנציעלע מיטלען פאר דעם. די לאגע האט פאר זיי זיך נאך מער פארערגערט דורך דעם זייער געדריקטן עקאנאמישן מצב דאן אין מאנט־רעאל, און מחמת דעם וואס פאר נייע אימיגראנטן איז געווארן שווער צו קאנען קריגן באשעפטיקונג. עס איז אויך געווארן אלץ גרעסער די באַ־דערפעניש אין עפעס אן אנשטאלט, וואס זאל קאנען דינען פאר א צייטווייַ־ליקן אפדאך פאר אריינקומענדיקע פליטים, ווי אויך פאר א היים פאר אלטע און שוואכע און פאר די וואס זיינען געווען אפהייננגיק פון צדקה. אויף ווי וויט די דאזיקע באדערפעניש איז פאר די יידן פון מאנטרעאל באמת געווארן זייער אנגעווייטיקט, קאנען מיר זען פון דעם וואס ראביי ס. מארקס, פון טעמפל „עמנואל״, האט אין דער אנגעלעגנהייט באשלאסן צו האנדלען אויף

זיין אייגענער אחריות. ער האָט נעמלעך זיך געווענדט צו יידישע פירערס אין די פאראייניקטע שטאַטן און זיי פאַרגעלייגט, אז די אמעריקאנער יידישע אינסטיטוציעס זאָלן אין אזעלכע פאלן העלפן די קאנאדער יידן טיילן די לאסט. דער באשלוס צו וועלכן די יידישע פילאנטראָפישע טוערס אין מאָנט־רעאָל זיינען אָבער געקומען, איז געווען צו שאפן אליין אזאַ אנשטאלט. מען האָט דאָס אָבער געקאָנט פארווירקלעכן ערשט יאָרן שפּעטער.

ביי דער צייט ביי וועלכער מיר האלטן, איז די יידישע אימיגראציע אין לאנד מער ניט געווען באגרענעצט בלויז אויף איינוואנדערער פון רוסלאנד אָדער רומעניע, הגם די לעצטע האָבן אויסגעפילט דעם גרעסטן טייל פון דער אָנגעקומענער צאָל. דאָס איז געווען אין 1885, ווען די יידישע צדקה־טוערס אין מאָנטרעאָל האָבן צום ערשטן אָנגעהויבן פירן א סטאטיסטיק פון די וואָס האָבן זיך צו זיי געווענדט נאָך שטיצע, פארשרייבנדיק די לעצטע לויט דעם לאנד פון זייער געבוירנשאפט. און פון דער דאָזיקער ערשטער סטאטיסטיק דערוויסן מיר זיך, אז יענעם יאָר זיינען אהער אריינגעקומען יידישע וואנדערערס פון מערערע לענדער. צווישן די וואָס האָבן זיך גע־ווענדט נאָך הילף, האָבן זיך געפונען אויך ענגלישע און אפילו אמעריקאנער יידן.

אסך פון דער פארטיילטער שטיצע איז געווען אויף באַן־בילעטן פאר דורכרייזנדיקע, וואָס האָבן פארלאנגט אז מען זאָל זיי פונדאנען שיקן ערגעץ אנדערש, וואו זיי האָבן געהאָפט צו קאָנען קריגן באשעפטיקונג. דער „ער־געץ אנדערש" איז אין די מערסטע פאלן געווען א פלאץ, וואו די דערוואר־טונג צו געפינען ארבעט איז געווען ניט פיל גרעסער ווי אין דער מעטראָ־פּאָליע אליין. דאָס האָט אָבער ווינציקסטנס אויף לפי שעה פארגרינגערט די לאגע, הגם דאָס פּראָבלעם גופא האָט פאר די יידן פון מאָנטרעאָל אָנגענומען אלץ א מער פארשארפטן כאראקטער.

אונטער אָט די אומשטאנדן איז ביי אייניקע געבוירן געוואָרן דער פּלאן מכוח א ברייטער קאָלאָניסטישער אונטערנעמונג, — א פלאן וואָס זיי האָבן געוואָלט דורכפירן אויף א גאנץ גרויסן מאסשטאב. דער פּראָיעקט איז כמעט זיך צוזאמענגעפאלן מיט דעם גרינדן די ערשטע יידישע קאָלאָניע אין מערב־קאנאדע, ביי מוסאָמין, ווי דערציילט אין דעם פריערדיקן קאפיטל. מען האָט דעמאָלט נאָך ניט געקאָנט וויסן מיט וואָס אָט יענער ערשטער פּרואוו צו־נויפצובריינגען יידן מיט דער נאטור אין דעם נייעם לאנד וועט זיך ענדיקן. דער גלויבן אז „אין דער סאָכע איז דאָ די מזל ברכה" האָט אויף אזוי ווייט באגייסטערט די וואָס האָבן זיך ארומגעטראָגן מיט דעם געדאנק צו מאכן פון די איינגעוואנדערטע שטאָטמענטשן אומאפּהענגיקע ערד־ארבעטער, אז

זיי האָבן מיט ענטוזיאסטישן אימפעט זיך א נעם געטאָן דאָס פארווירקלעכן.

אחוץ אָט דעם ציל וואָס מען האָט געהאט אינזינען, האָט מען דעם גאנצן געדאנק אויך געוואָלט פארבינדן מיט א זייטיקער און באמת פיינער כוונה. דאָס איז געווען צו ערן דעם הונדערטסטן געבוירנטאָג פון דעם גרויסן יידישן כלל־טוער און פילאנטראָפ, סיר משה מאָנטעפיאָרע (1885 — 1784). מען האָט עס באטראכט פאר באזונדערס פאסיק אויסצודריקן די אכטונג וואָס מען האָט צו אים אומעטום געפילט, דורך אן אגריקולטורעלער באוועגונג וואָס מען זאָל אויפהייבן צווישן די ברייטע יידישע מאסן. די דאָזיקע באוועגונג, וואָס אין די פאראייניקטע שטאטן איז מייקל היילפרין דאן געווען איר צענטראלע פיגור, האָט געבוירן דעם „מאָנטעפיאָרע אגריקולטור הילף־פאראיין". היילפרין איז געווען דער גרינדער פון דעם דאָזיקן פאראיין, און זיין אויפטו האָט מען נאָכגעטאָן אויך אין קאנאדע.

אזוי איז אין דער צווייטער העלפט 1884 געשאפן געוואָרן אין מאָנט־רעאָל דער „מאָנטעפיאָרע אגריקולטור הילף־פאראיין" מיט מארק סאמועל, פון טאָראָנטאָ, פאר פּאָרזיצער און לואיס א. הארט, פון מאָנטרעאָל, פאר סעקרעטאר.ביידע האָבן אין קאנאדע זיך געשטעלט בראש פון דער נייער באוועגונג. דער געדאנק וואָס איז דערמיט געווען פארבונדן איז אויך אונ־טערגעשטיצט געוואָרן פון דעם „מאָנטעפיאָרע געזעלשאפטלעך־דראמיטישן קלוב" אין מאָנטרעאָל, וואָס זיינע מיטגלידער האָבן מיט יענעם פּלאן זיך געהאָט ווארעם פאראינטערעסירט.

מכוח די אויפגאבן וואָס דער פאראיין האָט זיך געשטעלט דערוויסן מיר זיך פון א צירקולאר וואָס איז אונטערגעשריבן פונם פרעזידענט און פון דעם סעקרעטאר און טראָגט די דאטע פון 8טן יאנואר 1885. דעם צירקולאר האָט מען צושיקט צו פארשיידענע פּערזאָנען, דער עיקר אין מאָנטרעאל און טאָ־ראָנטאָ, ווען מען האָט איינגעלאדן בייזואוינען די ערשטע וויכטיקע אסיפה וואָס האָט געזאָלט פאָרקומען א חודש שפעטער. מיטגליד־שטייער האָט מען באשטימט פאר בלויז איין דאָלאר א יאָר, און מען האָט אלעמען פאָרגעלייגט זיך אָנשליסן.

דער צירקולאר ווארפט א באזונדער ליכט אויף יענעם קאפיטל קאנא־דיש־יידישער געשיכטע, וואָס דערציילט אונדז מכוח די אָנהייבן פון יידי־שער קאָלאָניזאציע אין לאנד. עס איז דעריבער וויכטיק דאָ אים איבערצו־געבן. ער האָט זיך געלייענט אָט ווי:

„דער מאָנטעפיאָרע אגריקולטור הילף־פאראיין

„מאָנטרעאָל, 8טן יאנואר 1885.

„הער,

„דעם דאָזיקן פאַראיין האָט מען געגרינדעט צו באַצייכענען דעם הונדערט־יאָריקן יובל פון סיר משה מאָנטעפיאָרע און אויך כדי צו דערמוטיקן לאַנדווירטשאַפט צווישן יידן. דער בכבודיקער און באַרימטער יידישער פילאַנטראָפּ האָט זיין גאַנץ לעבן געהאַט אָפּגעגעבן אויף צו פאַר־בעסערן די לאַגע פון זיין פאָלק. און דאָס פייערן זיין הונדערטסטן גע־בוירנטאָג ניט לאַנג ווערט באַטראַכט ווי אַ פּאַסיקע געלעגנהייט צו טאָן עפּעס פאַר די יידישע מאַסן, וואָס זאָל אי זיין אין הסכם מיט די אידייען זיינע, אי אויך העלפן פאַרווירקלעכן זיינע אָנדיינק.

„זינט דורות זיינען די לעבנס־באַדינגונגען פון אונדזער פאָלק גע־ווען אַזעלכע, אַז יידן זיינען געווען אָנגעוויזן בלויז אויף האַנדל און וואַנדל, וואָס האָט צווישן זיי אויסגעשלאָסן אַגריקולטורעלע אַרבעט. עס איז דעריבער געוואונטשן, ביי אונדזערע היינטיקע באַציאונגען מיט אַנדערע ראַסן און פעלקער, אַז מען זאָל מאַכן אָרגאַניזירטע פּרואוון צו זען אָפּווענדן יידישע ענערגיע און יידישע אינדוסטריעלע פייאיקייטן אויף נייע געביטן פון אַרבעט. דער עיקר דאַרפן מיר געפינען מיטלען און וועגן וואָס זאָלן מאַכן מעגלעך, אַז יידן זאָלן קאָנען געניסן פון דעם זעל־ביקן מקור פון עקאָנאָמישן גליק וואָס אַלע פעלקער, — אַז זיי זאָלן קאָנען ציען נוצן קולטיווירנדיק דעם באָדן און פון אַגריקולטורעלע באַ־שעפטיקונגען בכלל.

„מחמת רעליגיעזע גרונדן קאָנען זיי ניט לעבן ווייט אָפּגעזונדערטע איינער פון צווייטן. זיי מוזן זיך האַלטן מער־ווייניק צוזאַמען, אין קיבו־צים. יעדער פּלאַן צו באַזעצן זיי אויף לאַנד אין אַ גרויסער צאָל מוז דעריבער לכתחילה זיין געבויט אויף דעם, אַז מען זאָל זיי באַזעצן אין קאָלאָניעס. און אַזאַ מין פּלאַן האַלט דער דאָזיקער פאַראיין אין אויסאַר־בעטן און ער וועט דאָס אויך זען דורכפירן.

„מיר האָבן ניט בדעה אין אָנהייב צו טאָן מער ווי בלויז זאַמלען די נויטיקע פאַקטן, כדי צו דערקונדיקן זיך ווי אַזוי מיר קאָנען צוטרעטן צו אונדזער פּלאַן און עס דורכפירן מיט דערפאָלג. פון די גרינדערס און אָנפירערס פון די פאַרשיידענע יידישע קאָלאָניעס וואָס עקזיסטירן היינט, קאָנען מיר לייכט אויסגעפינען וואָס פאַר אַ טעותים זיי זיינען באַגאַנגען, וואָס פאַר שוועריקייטן זיי האָבן געהאַט דורכצומאַכן און וואָס פאַר היזקות זיי האָבן געליטן, כדי דאָס אַלץ אויסצומיידן. מיר קאָנען אויך שטודירן די מעטאָדן מיט וועלכע די דערפאָלגרייכע ניט־יידישע אַגרי־קולטורעלע ישובים האָבן זיך באַנוצט, און מיר קאָנען זיי נאָכטאָן אין יענע אַלע פּרטים וואָס קאָנען זיין צוגעפּאַסט אויך פאַר אונדז. מיר קאָנען

דערגיין פון פארשיידענע קוואלן וואו עס געפינט זיך דאס בעסטע לאנד, וואו מען קען האבן א מער צוגעפאסטע אומגעבונג, און בכלל אלע איינצלהייטן בנוגע קלימאט, באדינגונגען פון אגריקולטור אאז״וו. מיר קאָ־נען אויך אויסגעפינען וואס פאר א וועג עס וואלט זיין דער בעסטער אויף צו געבן יידישע יונגעלייט יענע אגריקולטורעלע דערציאונג, וואס זאל פון זיי מאכן דערפאלגרייכע פארמערס. מכוח די דאזיקע און אנדערע פונקטן קאָ־נען מיר קריגן אסך וויכטיקע אינפארמאציע. מיר קאנען די דאזיקע אינפארמאציע איבערשיקן צו פארשיידענע יידישע ארגאניזאציעס און קהילות אין אנדערע לענדער, און אויסגעפינען ווי אזוי מיר קאנען פי־נאנציעל באזארגן דאס באזעצן יידן אויף פארמס. באמערקן דארף מען אויך אז, כדי צו פאראינטערעסירן אלע יידן מיט די צילן פון אונדזער פאראיין און כדי אז זיי זאלן מיט אונדז קאאפערירן, ווילן מיר מאכן פאר עקזעקוטי־ווע מיטגלידער פון דעם פאראיין אלע רבנים און פרעזידענטן פון די היגע שולן, און אז יעדע שול זאל האבן דאס רעכט צו באשטימען אימיצן וואס זאל זי פארטרעטן ביי אלע עקזעקוטיווע בעראטונגען.

„מיר וועלן קאנען באזארגן מיט אלע אויסקונפטן די וואס וועלן האבן חשק צו פארנעמען זיך מיט אגריקולטור, וואס וועלן באשליסן איינשאפן זיך פארמערשע באלעבאטישקייט אאז״וו. מיר וועלן אלע פאסיקע און גע־וואונטשענע אימיגראנטן אויך קאנען געבן ידיעות און אנווייזן ווי און וואוהין צו פארן. מיר וועלן קאנען אפראטן פון צו קומען אהער אזעלכע וואס קאנען דורך א פאלשן איינדרוק מכוח די געלעגנהייטן וואס זיינען דא פאראן, זיך לאזן וואנדערן. אזעלכע אימיגראנטן, ווי באוואוסט, ברייינגען זיך אליין מער שאדן ווי נוצן און פאלן בלויז דער היגער יידי־שער באפעלקערונג צו לאסט.

„מיר וועלן זייענדיק ארגאניזירט דאס אלץ קאנען אויפטאן אויף א פיל בעסערן און מער פראקטישן אופן ווי ווען מיר וואלטן די זעלביקע ארבעט געטאן אינדיווידועל און אן א שום סדר.

„מיר האבן דעם אויפריכטיקסטן גלויבן אז דער ציל פון אונדזער אר־גאניזאציע וועט אייך געפעלן, און אז איר וועט זיך אנשליסן פאר א מיט־גליד און מיט אונדז אקטיוו קאאפערירן אין דער ארבעט וואס מיר נעמען אויף זיך. דאס מינימאלע יערלעכע מיטגליד־אפצאל איז באשטימט אויף איין דאלאר. אן אסיפה פון מיטגלידער וועט אפגעהאלטן ווערן אין די אויבערשטע צימערן, נומער 242 סט. דזשיימס גאס, זונטיק, דעם קו־

מענדיקן 8טן פעברואר, האלב נאָך צען אינדערפרי. איר ווערט געבעטן די דאָזיקע אסיפה בייוואוינען.

מארק סאמועל, פּרעזידענט,
לואיס א. הארט, סעקרעטאר".

פון דעם דאָזיקן צירקולאר איז ניט שווער זיך צו מאכן א באגריף, אז די באוועגונג האָט פאר זיך געהאַט א גאַנץ באַשטימטן ציל, הגם די וואָס האָבן זי אויפגענומען האָבן ניט גענוי געוואוסט ווי אזוי צו דעם אפילו צוצו־טרעטן. דאָס אָבער וואָס האָט זיי געפעלט אין א מער קאָנקרעטן פאַרשטיין די אומגעהויערע אויפגאַבע, וואָס זיי האָבן געוואָלט דורכפירן, האָבן זיי פאַרמאָגט אין דעם ווארעמען אינטערעס וואָס דאָס האָט ביי זיי ארויסגע־רופן. זיי האָבן זיך דערצו באַצויגן ווי צו א גרויסן פאָלקס־אידעאַל. זיי האָבן אויפריכטיק געגלויבט אז זיי קאָנען און וועלן איבערבייטן די עקאָנאָמישע באַדינגונגען פון יידישן לעבן. זיי האָבן אינזינען געהאַט דעם וואוילזיין פון דעם יידישן אימיגראַנט און אין דער אייגענער צייט אויך געזאָרגט פאר דעם, אז דאָס וואָס די יידן אין קאַנאַדע בויען, זאָל זיין אויף א געזונטן יסוד.

צום באַדויערן, איז וועגן דער דעמאָלט געפּלאַנטער קאָלאָניסטישער אונטערנעמונג ניט מעגלעך צו געפינען עפּעס מער ווי בלויז דעם צירקולאר וואָס מיר האָבן דאָ נאָר וואָס איבערגעגעבן. ווי עס ווייזט אויס, איז די גאַנצע זאַך ניט געגאַנגען ווייטער פון דער אסיפה וואָס האָט דעם 8טן פעב־רואר 1885 געזאָלט פאָרקומען אין מאָנטרעאָל. די מניעות און שוועריקייטן, וואָס די איניציאַטאָרס פון דער באַוועגונג האָבן פאר זיך דערזען גלייך אין אָנהייב, זיינען אפנים געווען גרעסער ווי זיי האָבן זיך פאָרגעשטעלט, און די זאַך האָט זיך געענדיקט מיט גאָרנישט.

דאָס מיינט אָבער ניט אז מען האָט דאַן אויך אויפגעגעבן דעם עצם גע־דאַנק, וואָס די אויפגעהייבענע באַוועגונג האָט געהאַט אינספּירירט. טייל האָבן געזען פאר זיך די רחבותדיקע שטרעקעס באָדן וואָס האָבן זיך געשפּרייט אי־בער דער יונגער, אזוי שיטער באַפעלקערטער קאַנאַדע, און זיי האָבן בשעת מעשה ניט געקאָנט ניט טראַכטן וועגן די אומגליקלעכע יידישע מאַסן אויף דער אַנדער זייט ים.

אין קאַנאַדע האָבן די פעלדער און וועלדער, אפילו די ווילדערנישן, גע־מאָניעט און גערופן צו זיך. די קאַנאַדער רעגירונג האָט דאַן פאַרטיילט פריי לאַנד צו די וואָס האָבן דאָס געוואָלט באַארבעטן. אַלערליי געלעגנהייטן זיי־נען דאָ געווען אָפן פאר מענטשן מיט ענערגיע און מיט פייאיקייטן. מען איז געווען גרייט זיי אויפצונעמען גאַסטפריינטלעך, און מען האָט צוליב

זייער רעליגיע אָדער אָפּשטאם קעגן זיי ניט דיסקרימינירט. וואָס פּאר א וואונדערבארע זאך עס וואָלט געווען — האָבן אייניקע יידישע פּירערס ביי זיך געמוזט טראכטן — ווען מען וואָלט כאָטש א קליינעם טייל פון די גע־פּלאָגטע יידישע מאסן געקאָנט צונויפּברייינגען מיט די דאָזיקע גלענצנדיקע מעגלעכקייטן. מען האָט אָבער ניט געקאָנט ניט זען, אז כדי דאָס אפילו צו פּרואוון דורכפירן האָבן זיך געפאָדערט מיטלען, וואָס די יידן האָבן ניט פארמאָגט.

אָט דערפאר האָט פון דעם פּלאַן, וואָס דער „מאָנטעפיאָרע אגריקולטור הילף־פּאראיין" האָט געוואָלט פארווירקלעכן, זיך גאָרנישט אויסגעלאָזט. אָבער די אידייע גופא וואָס מען האָט דאָ געהאט אינזינען, איז פארבליבן. מיט א פּאָר יאָר שפּעטער האָט מען זי ווידער אויפגעלעבט, אָבער אונטער אנדערע לאָזונגען.

קאַפּיטל נײַנצן

נײַע געביטן פֿון טעטיקייט

די אָנהאַלטנדיקע יידישע איינוואַנדערונג האָט מיט די אַלערליי פּראָבּלעמען וואָס זי האָט מיט זיך באַשאַפֿן דערווייל ניט אויפֿגעהערט צו באַשעפֿטיקן די יידישע מוחות. עס איז געווען ווייט אַריבער די מיטלען אַפּילו פֿון די פֿאַרמעגלעכע קלאַסן צו קאָנען נאָכקומען די אַלע פֿאַלן, וואו מען האָט זיך צו זיי געווענדט נאָך הילף, אַפּילו ווען די דאָזיקע הילף איז געווען אַ זייער דרינגענדיקע. אַזעלכע פֿאַלן האָבן זיך כסדר געמערט. אין אייראָפּע איז דער דרוק פֿון אַנטיסעמיטיזם ניט געוואָרן שוואַכער, און אין רוסלאַנד, פּוילן, רומעניע און אַנדערע ערטער זיינען די יידישע באַדינגונגען געוואָרן אַלץ אומדערטרעגלעכער און האָבן די יידישע מאַסן ניט אויפֿגעהערט צו טרייבן און יאָגן.

עס איז וויכטיק צו באַמערקן, אַז די גרעסטע שטיצע וואָס די יידישע וואוילטעטיקע אָדער געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַראיינען אין מאָנטרעאָל, טאָראָנטאָ און אַנדערע פּונקטן האָבן דעמאָלט פֿאַרטיילט, איז געווען ניט פֿאַר היגע אָרעמע און נויטבאַדערפֿטיקע. מערסטנס האָט מען דאָס באַנוצט אויף צו העלפֿן די ניי־אַריבערגעקומענע. וואָס עס האָט געהאַט די לאַגע נאָך מער פֿאַרערגערט, איז געווען דאָס וואָס געוויסנלאָזע שיף־אַגענטן האָבן אין די אייראָפּייאישע האַפֿנשטעט אויסגענוצט פֿאַר זייערע צוועקן יעדן עלנטן און הילפֿלאָזן יידישן עמיגראַנט. זיי האָבן די יידישע וואַנדערערס באַרויבט פֿון יעדן סענט און זיי איינגערעדט צו פֿאָרן קיין קאַנאַדע, אָנשטאָט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וואו זיי האָבן געהאַט קרובים. אַסך פֿון זיי זיינען באַשווינדלט געוואָרן אויף דעם שרעקלעכסטן אופֿן. דאָס האָט אַפּילו געהאַט אָנגענומען אַ העכסט סקאַנדאַליעזן כאַראַקטער און האָט די יידישע עפֿנטלעכע מיינונג געהאַט שטאַרק אויפֿגערודערט. קומענדיק אַהער צעבראָכענע, נידערגעשלאָגענע און אָן אַ פּרוטה אין קעשענע, זיינען זיי געוואָרן אַ לאַסט אויף די אָרטיקע יידישע געמיינדעס. אַ קאָמיטעט פֿון מאָנטרעאָלער יידן האָט וועגן דעם זיך געזען מיט דעם דייטשן קאָנסול. מען האָט די זאַך אויך אויפֿגענומען מיט דער „אַנגלאָ־דזשואיש אסס'ן", ביז די ענגלישע רעגירונג

האָט זיך ענדלעך אריינגעמישט און אָנגענומען נויטיקע שריט, אז מען זאָל די עמיגראנטן אין די אייראָפּיאישע האפנשטעט באשיצן.

הגם דאָס באזאָרגן די נײַ־אָנגעקומענע איז פאר קאנאדער יידן אָפט געווען אזא פּראָבלעם, האָבן אָבער די לעצטע אין דער אימיגראציע גופא אסך געוואונען. דער מענטשלעכער שטראָם וואָס האָט זיך אָהער געבראכט צוטראָגן האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין א געזונטער כוח אין דעם אויפבוי פון יידישן לעבן אין לאנד. דאָס האָט באשאפן באדינגונגען, וואָס זיינען פאר די יידן דאָ געווען נײַ, וואָס האָבן זיי געהאָלפן אליין זיך פעסטער פאַר־וואָרצלען און זיך ארומרינגלען מיט א סביבה, אין וועלכער דאָס נאציאָנאַל־יידישע האָט געקענט בולטער קומען צום אויסדרוק.

די עלטערע יידישע קהילות זיינען געוואָרן גרעסער, בעת דאָ וואו עס האָבן פריער געוואוינט ווייניק יידן האָט דער יידישער עלעמענט זיך גענו־מען מער אָנזען. דער עיקר האָט מען אין מאָנטרעאָל געקענט מערקן א זייער כאראקטעריסטישע דערשיינונג. הגם אין דער מעטראָפּאָליע האָבן דעמאָלט זיך געהאט געפונען ספרדישע יידן, אשכנזישע און רעפאָרם־יידן, האָט די גרענעץ־ליניע וואָס האָט פריערדיקע יאָרן עקזיסטירט צווישן זיי, אָנגעה־הייבן פארשווינדן. דערפאר אָבער האָט מען ביסלעכוויז דערזען פאר זיך א גאָר נייע געזעלשאפטלעכע מחיצה, וואָס האָט געקומען אויסוואקסן און האָט די יידן איינגעטיילט אין צוויי באזונדערע שיכטן. דאָס איז געווען אין קאַ־נאדיזירטע אָדער אלט־געזעסענע „יאהודים״, און אין די וואָס זיינען געווען ערשט ניט לאנג אריבערגעקומען. דער אונטערשייד אייגנטלעך איז באשטאַ־נען בלויז אין די עטלעכע יאָר, מיט וועלכע יענע זיינען געווען געקומען פריער. אָבער אפילו דער דאָזיקער אונטערשייד האָט אין דער פּראקטיק געהאט א וואָגיקן באדייט און ער האָט ווייטער געגומען שפילן אלץ אַ גרעסערע ראָל. עס האָט זיך געגומען שאפן אן „אפּטאון״ און א „דאונטאון״, וואָס האָט אָפּ־געזונדערט די ערשטע פון די אַנדערע.

אָבער אינגאנצן אָפּגעגרענעצטע און דערווייטערטע איינער פון צווייטן האָבן זיי פונדעסטוועגן ניט געקאָנט בלייבן. עס האָט דאָ לחלוטין ניט עק־זיסטירט יענער גייסט, וואָס האָט זיך געהאט געמערקט אין די באציאונגען פון די פּאָרטוגעזער יידן צו די ערשטע מזרח־אייראָפּיאישע אימיגראנטן. מען האָט איינע די אַנדערע ניט אויסגעמידן, נאָר מען האָט פארקערט זיך באגעגנט. ביי פארשיידענע יידישע געלעגנהייטן פלעגט מען זיך גראָד טרעפן, צוזאַמען אויפנעמען אויך די און יענע געמיינשאפטלעך־יידישע פראגע, בעת אויף דעם אינטעליגענטן יידן אפילו פון צווישן די נייע אימיג־ראנטן האָבן די עלטערע באלעבאטים תמיד געקוקט מיט גרויס דרך ארץ.

די פאַרמערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער קאַנאַדער מעטראָפּאָליע ארום מיטן די אכציקער יאָרן האָט געפירט צו דעם, וואָס א באַדייטנדיקע צאָל יידישע איינוואוינער האָט זיך גענומען אריבערציען אין דעם העכערן און מער מערבדיקן טייל שטאָט. די וויכטיקסטע סיבה איז דאָ געווען וואָס די שטאָט אליין האָט יענע צייט זיך גענומען מער צע־וואַקסן. אָבער מיט דעם וואָס די עלטערע תושבים פון דעם יידישן קוואַרטאַל האָבן זיך גענומען אריבערקלייבן אין געגנטן, וואו עס האָבן זיך געפונען ווינציק יידן, איז געוואָרן נויטיק אז מען זאָל אהין אויך אריבערציען די שולן וואָס זיי האָבן אויפגעהאַלטן. נאָך אין 1883 איז צווישן די מיטגלי־דער פון דער „שארית ישראל״ געמיינדע אויפגעהייבן געוואָרן א באַוועגונג צו בויען א נייע און גראַמערע שול אין א מער פּאַסיקן טייל שטאָט. מען האָט פאַר דעם צוועק באַשטימט א קאָמיטעט וואָס האָט געדאַרפט שאַפן די געהעריקע פינאַנציעלע מיטלען, געפינען א פּלאַץ און אויסאַרבעטן א גע־נויען פּלאַן. אָבער מחמת דוחק אין געלט האָט מען די אַרבעט געקאָנט אָנ־הייבן ערשט אין 1887, בעת מען האָט געקויפט א שטיק באָדן אויף סטענלי גאַס (דאָ וואו די פּאַרטוגעזער שול האָט זיך געפונען ביז 1946) פאַר א נייעם שול־בנין. דעם זעלביקן יאָר איז דורך גרשון דזשאָזעף, דעם פּרעזידענט פון דער געמיינדע, געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פאַר דער נייער שול, און דעם 31טן אויגוסט 1890 איז פאָרגעקומען דער חנוכת הבית.

אויך די דייטש־פּוילישע געמיינדע האָט פּרי באַשלאָסן אריבערציען איר שול אין אַן אנדער געגנט. מען האָט געקויפט א פּלאַץ אויף מעקגיל קאָלעדזש עוועניו און מען האָט געעפנט א פאָנד כדי דאָרט אויפצושטעלן א נייעם בנין. אין דעם צעטלביישטייערערס געפינען מיר די נעמען ראָטשילד, סאַמועל מאָנטאַגיו און סיר דזשוליוס גאָלדשמיד. עס איז אינטערעסאַנט וואָס צום פאָנד האָבן אויך בייגעשטייערט קריסטן, צווישן זיי סיר דאָנאַלד סמיטה, דער שפּעטערדיקער לאָרד סטראַטקאָנאַ.

אין 1885 האָט מען פאַר דער נייער שול פון דער דייטש־פּוילישער גע־מיינדע געלייגט דעם ווינקלשטיין. די צערעמאָניע איז דורכגעפירט געוואָרן דורך דזשאָן ע. מאָס, א זון פון דוד מאָס, וועלכער האָט געהאַט געלייגט דעם ווינקלשטיין פאַר דער ערשטער שול, און א יאָר שפּעטער איז פאָרגעקומען דער חנוכת הבית. אין דער זעלביקער צייט האָט מען אויך באַשלאָסן צו געבן דער נייער שול א באַשטימטן נאָמען, און נאָכדעם ווי מען האָט לכתחילה פאָרגעלייגט אז מען זאָל זי רופן „בית אל״, האָט מען זיך ענדלעך געאיי־ניקט אויף דעם נאָמען „שער השמים״. אָבער די שול איז אינקאָרפּאָרירט

געוואָרן אונטער דעם דאָזיקן נאָמען ערשט עטלעכע און דרייסיק יאָר שפּע־טער.

סוף די אכציקער יאָרן זיינען אין לאַנד צוגעקומען נאָך א פּאָר גע־מיינדעס, ווי די חברה „בית יעקב" אין האמילטאָן, וואָס איז געוואָרן אינ־קאָרפּאָרירט אין 1887, און נאָך איינע, וואָס האָט זיך געגרינדעט אין לאָנ־דאָן אין 1888. די אלטע פּאָרטוגעזער שול אין מאָנטרעאָל האָבן אָפּגעקויפט די רומענישע יידן און זי א נאָמען געגעבן „בית דוד", בעת די שול אויף סט. קאָנסטאנט גאס האָבן אין 1886 איבערגענומען די רוסישע יידן און דאָרט געגרינדעט די „בני יעקב" שול (היינט געפינט זיך די דאָזיקע שול אויף פערמאונט גאס און עספּלאנייד). אין 1889 איז אין מאָנטרעאָל אויך געגרינדעט געוואָרן די „שערי תפילה", מערסטנס דורך עסטרייכישע יידן. דאָס הייסט דערפאר, אז ביז סוף יענעם יאָרצענדליק האָט מאָנטרעאָל שוין געהאַט פינף אָרטאָדאָקסישע שולן און אַ רעפאָרם־טעמפּל. די אָרטאָדאָק־סישע שולן האָבן שוין דערציילט פון אימיגראנטישע גרופּירונגען לויט לענדער. מען האָט אויף אזאן אופן שוין דעמאָלט געקאָנט ארויסזען יענע טענדענץ אין יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן, וואָס האָט שפּעטער גענומען זיך אויסדריקן אין דעם גרינדן אלערליי לאנדסמאנשאפט־פאראיינען.

מען קאָן אָבער ניט זאָגן אז די ארומיקע באדינגונגען, ווי ווייט זיי האָבן באַרירט דעם גאנצן ישוב, האָבן געקאָנט באצייכנט ווערן פאר צופרידנשטע־ליק אין יעדן פּרט. עס האָט זיך שטארק געוואָרפן אין די אויגן דאָס וואָס די יידן האָבן זיך געהאלטן ווייט פון עפנטלעכן לעבן. עס האָט דערביי אפילו זיך געקאָנט שאפן דער איינדרוק, אַז די סיבה האָט אפשר געהאַט פיל ווינ־ציקער צו טאָן מיט זיי, ווי מיט דער באַציאונג צו זיי מצד געוויסע קאנא־דער קרייזן.

אָט די פראגע האָט קאָל. ארטור וו. הארט אויפגעהייבן אין אַ בריוו וואָס ער האָט געהאט געשריבן צום פּרעמיער, סיר דזשאָן אַ. מעקדאָנאלד. ער האָט פאר אים זיך באקלאָגט אויף דעם וואָס יידן פארנעמען ניט קיין עפנט־לעכע אמטן. ער האָט וועגן דעם אויך געשריבן צו לאָרד לאנסדאון, צו יע־נער צייט קאנאדער גאָווערנאָר־דזשענעראל. אונטער דער דאטע פון 11טן יאנואר 1888 ענטפערט אים דערויף דער פּרעמיער, און כאראקטעריסטיש איז, וואָס אין זיין טאָן איז מער ניטאָ קיין סימן פון דעם ציניזם סארקאזם, מיט וועלכן ער האָט זיך געהאט אויסגעדריקט וועגן יידן מיט א פּאָר יאָר פריער.

„איך האָב ריכטיק מקבל געווען אייער בריוו פון 18טן פאַריקן חודש", שרייבט ער, „אָבער האָב צוליב מיין גרויסער פארנומענקייט ביז איצט ניט

געקאָנט ענטפערן. זיין עקסעלענץ, לאָרד לאַנסדאַון, האָט מיר איבערגע־שיקט אייער צושריפט וואָס איך האָב איצט פאַר מיר. איך קאָן בלויז זאָגן אַז מיר איז לחלוטין ניט באַקענט זועלכער ניט איז פאַראורטייל מצד די פאַרשיידענע רעגירונגס־קאַבינעטן, סיי פון דער אַלטער קאַנאַדער פּראָ־ווינץ, סיי פון דער היינטיקער דאָמיניאָן, בנוגע דעם אָנשטעלן יידן אין עפנטלעכן דינסט. עס איז אָבער אַ פאַקט אַז יידן בדרך כלל זוכן אויסצו־מיידן די זאָרגן פון פּאָליטישן לעבן, און זיינען בעסער צופרידן צו פּרוּוון מזל אין די פאַרשיידענע פּראָפעסיעס און אינדוסטריעס וואָס זיינען אין קאַ־נאַדע אָפן פאַר יעדן איינעם. נאַטירלעך קאָן קיינער ניט אָנווייזן די קאַנאַדער בירגער ווי צו באַנוצן זייער וואַלרעכט און מען קאָן גאָרנישט טאָן, אויב זיי קלייבן ניט אויס קיין יידן פאַר זייערע פאַרטרעטערס. דער פאַרשטאָרבענער דזשאָרדזש בענדזשאַמין פון בעלוויל איז געווען אַ ייד, הגם מיר דוכט אַז ער איז געווען איבערגעגאַנגען צו קריסטנטום. זיין זון פאַרנעמט איצט אַ שטעל אין אַ רעגירונגס־דעפּאַרטמענט, און מיט אַ יאָר אָדער צוויי צוריק האָב איך פאַר אַ יידן געקראָגן אַ שטעל אינם טאָראָנטער פּאָסט אָפיס. וואָס איז שייך די ערן־אַמטן אויף וועלכע איר באַציט זיך, ווערן זיי פאַרטיילט בלויז דורך דער קרוין און געוויינלעך אויף דעם זכות פון פאַרדינסטן".

דערמיט האָט סיר דזשאָן אַ. מעקדאָנאַלד געוואָלט פאַרענטפערן דאָס, אויף וואָס מען האָט אים געמאַכט אויפמערקזאַם. דער תירוץ איז אפשר גע־ווען אַ שוואַכער, באַזונדערס ווען מען ווייסט אַז אין אַן אַנדער בריטישער קאָלאָניע, אין ניי־זעלאַנד, האָט אַ ייד, סיר דזשוליוס פאָגל, מיט צען יאָר פריער נאָך געהאַט פאַרנומען דעם העכסטן אַמט אין לאַנד — דעם אַמט פון פּרעמיער. אָבער מיר מעגן עס דאָך אויך אָננעמען, אַז די קאַנאַדער יידן, ווי ער האָט באַמערקט, האָבן אַליין געהאַט ווייניק חשק צו פּאָליטיק. עס האָט דערפאַר לחלוטין ניט געקאָנט זיין קיין פראַגע פון דיסקרימינאַציע קעגן זיי.

אין דער אמתן זיינען זיי געווען צו פאַרנומען מיט אַנדערע ענינים, צו פאַרטאָן מיט די אַלערליי דרינגענדיקע פּראָבלעמען און באַדערפענישן וואָס זיינען כסדר געשטאַנען פאַר זיי, כדי זיך אָפּצוגעבן מיט פּאָליטישע טאָג־פראַגעס. איינוואַנדערער האָבן ניט אויפגעהערט צו קומען. עס איז גע־ווען נויטיק זיי צו באַזאָרגן, זיי העלפן זיך צופּאַסן צו די אַרומיקע באַדינ־גונגען, און דאָס איז ניט געווען אַזוי לייכט צו טאָן. חוץ דעם האָט פאַר די יידן פון מאָנטרעאָל אָנגעהייבן פונדאַסניי אַרויפשווימען די שול־פראַגע, דאָס מאָל אין אַ גאַנץ פאַרשאַרפטער פאָרם. און דאָס איז געווען אַ שווער פּראָב־לעם צום פאַרענטפערן. שוין דעמאָלט האָט דער גאַנצער ויכוח וועגן דעם

געהאט צעטיילט די עפנטלעכע מיינונג. אפילו די יידן גופא זיינען וועגן דעם געווען ניט גאר איינִיק.

די צייטווייליקע פשרה אויף וועלכער מען האט מיט א פאר יאר פריער זיך געהאט געאייניקט מיט די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטערס, האט ביידע צדדים ניט געקאנט לאנג צופרידנשטעלן. עס איז ארויסגעקומען א שטיקל סכסוך, וואס האט צווישן זיי מיטאמאל געצויגן א שארפע ליניע. דאס האט אפילו פארזייט די קערנער פון די צוקינפטיקע דיספוטן ארום דער אייגענער פראגע.

דער סכסוך איז לכתחילה ארויסגעקומען צוליב דעם וואס יידישע הויז־אייגנטימערס וואס האבן געוואוינט אין א מער קאטאלישער געגנט, און וואס זייערע קינדער האבן סיי ווי ניט געקאנט באזוכן די פראטעסטאנטישע שולן, האבן עס געפונען פאר באקוועמער צו צאלן זייערע שול־שטייערן צו די קא־טאליקן. דאס איז די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטערס ניט געפעלן, מחמת זיי האבן דעם פולן חלק יידישע שטייערן געוואלט האבן פאר זיך. דער פועל יוצא איז געווען, וואס מען האט אין זייערע שולן אנגעהייבן דיס־קרימינירן קעגן יידישע קינדער, און וואס ווייטער אלץ מער. ארום 1886 איז דער סכסוך דערגאנגען צו א שארפן קלימאקס. אסך יידישע עלטערן האבן עס באטראכט פאר א באליידיקונג קעגן זיך צו שיקן זייערע קינדער אין שולן וואו מען האט קעגן זיי אויסגעזעצט, בלויז דערפאר וואס שול־דערציאונג איז אין דער פראווינץ קוויבעק געווען אפהייגיק פון א פינאנ־ציעלן אפמאך צווישן קאטאליקן און פראטעסטאנטן.

אייניקע פון זיי האבן דעריבער אין פראטעסט אליין צוריקגעצויגן זייע־רע קינדער און זיי געשיקט אין קאטאלישע שולן, און אין דער זעלביקער צייט אויך איבערגעטראגן זייערע שטייערן אין קאטאלישן פאנד. דאס האט אזוי אנגעהאלטן בערך א האלב יאר צייט. מען האט אויך געגרינדעט א דערווייליקע שול וואו יידישע עלטערן האבן געשיקט זייערע קינדער, בעת טייל האבן געוואלט אז מען זאל שליסן א פארמעלן אפמאך מיט די קאטא־ליקן און איבערגעבן צו זיי אלע יידישע שול־שטייערן. רבי מעלדאלא דע סאלא (1853־1918), איינער פונם קאמיטעט פון די פארטוגעזער יידן וואס האט מיט די פראטעסטאנטן געהאט פארהאנדלט וועגן דער שול־פראגע, איז פאקטיש געווען געגנייגט צו דעם. ווי מען האט עס אבער פארשטאנען, איז פון זיין זייט דערביי אויך געווען פארוויקלט א געוויסער פערזענלעכער מאטיוו.

די ספרדים האבן דאן צוליב דעם טאקע זיך פאראייניקט מיט די קא־טאליקן, און מחמת אט דער פאראייניקונג האבן זיי אפילו זיך געדארפט אפ־טיילן פון די אנדערע יידן. זיי האבן פון זייער זייט זיך פארמעל פארבונדן

מיט דער קאַטאָלישער שול־פאַרוואַלטונג איבערטראַגנדיק אַלע זייערע שטייערן צום קאַטאָלישן שול־פאָנד. דאָס איז אָבער ניט געווען אויף דעם באַזיס פון וועלכע ניט איז רעכט וואָס זיי האָבן פאַר דעם געזאָלט קריגן אין די קאַטאָלישע שולן, נאָר צוליב עפּעס אַנדערש. מער פון אַלץ איז דאָס געווען אַן אָפּמאַך להכעיס די פּראָטעסטאַנטן, וועלכע האָבן ניט געוואָלט נאָכגעבן דאָס וואָס די פּאָרטוגעזער געמיינדע האָט געהאַט פאַרלאַנגט — אַז מען זאָל אָנשטעלן רבי מעלדאָלא דע סאָלאַ מיט א באַשטימטן געהאַלט אָנצופירן דעם אַזוי גערופענעם העברעאישן קלאַס פאַר יידישע קינדער אין די פּראָטעסטאַנטישע שולן.

די פּראָטעסטאַנטן האָבן זיך עס דאַן אָפּגעזאָגט צו טאָן, און די „שארית ישראל״ געמיינדע האָט ווי אַן אַקט פון „נקמה״ פון איר זייט באַשלאָסן דערויף צו רעאַגירן אויף איר אייגענעם אופן. זי האָט דערביי געוואונען אויך נאָך א זאַך — זי האָט אונטער דער צייט נעמלעך אויסגעאַרבעט א פּלאַן צו עפענען אַן אייגענע טאָג־שול. פאַר דעם אויפהאַלט פון דער דאָזיקער טאָג־שול האָבן די ספרדים, ווערדליג זייער אָפּמאַך מיט דער קאַטאָלישער שול־פאַרוואַלטונג, געקראָגן אויסגעצאָלט 80 פּראָצענט פון די שול־שטייערן, וואָס זיינען פון זייערע מיטגלידער אַריינגעקומען אין דעם קאַטאָלישן שול־פאָנד. דאָס מיינט אַז פאַר זיי איז די שול־פראַגע, ווי ווייט זי האָט זיי געהאַט באַרירט, דאַן געוואָרן געלייזט.

זי איז אָבער ניט געוואָרן געלייזט פאַר די אַנדערע יידן, וואָס עס האָט פאַר די לעצטע געהאַט נאָך מער פאַרשאַרפט דעם פּראָבלעם, איז געווען דער באַשלוס פון די פּראָטעסטאַנטישע שול־פאַרוואַלטערס אַריינצונעמען בלויז קינדער פון שטייער־צאָלערס. אַזוי אָבער ווי ניט אַלע יידן האָבן באַזעסן אומבאַוועגלעך אייגנטום און האָבן דעריבער ניט געקאָנט באַלאַנגען צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע, האָבן אַסך יידישע קינדער פאַרלוירן די פּריערדיקע שול־מעגלעכקייטן. די פראַגע איז ברייט אַרומגערעדט געוואָרן אויף א יידישער אסיפה אין מאָנטרעאָל, וואָס האָט באַשלאָסן צו פּרוּוון פונדאַסניי אונטערהאַנדלען מיט די פּראָטעסטאַנטן.

און מען האָט ביי די לעצטע ענדלעך אויך געפּועלט א שטיקל הנחה. זיי זיינען געוואָרן מרוצה אַריינצונעמען קינדער פון שטייער־צאָלערס אַזוי גוט ווי פון ניט שטייער־צאָלערס, אויב נאָר די קינדער פון אָט אַזעלכע עלטערן האָבן באַלאַנגט צו דער ספרדישער אָדער דער דייטש־פּוילישער געמיינדע. נאָך ווייטערן דינגען זיך, האָבן זיי אויך נאָכגעגעבן נאָך א פּונקט. דאָס איז געווען אַז מען וועט אַזעלכע קינדער אַריינגעמען מיט די זעלביקע שול־רעכט וואָס קינדער פון פּראָטעסטאַנטישע עלטערן.

וועגן קינדער פון ניט לאנג אריבערגעקומענע אימיגראנטן, אויב אזעל־כע אימיגראנטן האָבן ניט באלאנגט צו איין שול אָדער דער אנדערער, איז אפֿנים נאָך גאָר אפילו ניט געווען קיין רייד. זייער צאָל איז נאָך געווען ניט גענוג גרויס, האָט מען וועגן זייער דערציאונג זיך ניט געקימערט. מכוח דער צוקונפֿט האָט מען אודאי ניט געטראכט. האָט מען דעריבער אָנגענומען די הנחה, און אזוי איז די שול־פֿראגע אין מאָנטרעאָל ווידער געלייזט געוואָרן אויף א שטיקל צייט.

ווי פּראָבלעמאטיש דער ענין דערציאונג האָט פֿאר די יידן אין דער מעטראָפּאָליע ביסלעכווייז ניט אָנגעהייבן ווערן, האָט דאָך דאָס אָבער ביי אסך פֿונדעסטוועגן געמוזט ארויסרופֿן בלויז אן אויבערפֿלאָכלעכן אינטערעס. די סיבה איז דאָ געווען וואָס א גרויסע צאָל פֿון זיי, דאָס רוב ניט לאנג אריבערגעקומענע, האָבן זיך נאָך ניט געפֿילט גענוג פֿארוואָרצלטע אין דעם נייעם לאנד. און ווען מענטשן באַטראכטן זיך נאָך פֿאר פֿרעמדלעכע אין דער סביבה, אין וועלכער זיי געפֿינען זיך, פֿילן אז דער באָדן אונטער זיי איז נאָך ניט גענוג זיכער, קאָנען זיי ניט תמיד טראכטן אפילו וועגן עיקר־דיקע זאכן.

אין דעם איצטיקן פֿאל זיינען אָבער אויף דעם וועג איבערגעלאָזט גע־וואָרן די וואָרצלען פֿאר א נאָך מער פֿארשארפֿטן סכסוך וואָס האָט ארום דער אייגענער פֿראגע זיך צעפֿלאקערט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, און וואָס האָט אפילו די יידן פֿון מאָנטרעאָל גופֿא געהאַט צעטיילט אין צוויי פֿיינדלעכע, קעגנערישע לאַגערן. די שול־פֿראגע הייסט דאָס איז דעמאָלט ווידער פֿאר־וואנדלט געוואָרן אין א ריין יידישער מחלוקת. אויסגעגליכן געוואָרן איז דער סכסוך בלויז ווען די רעגירונג פֿון דער פּראָווינץ האָט זיך אריינגעמישט.

אונטער דער צייט אָבער איז דאָס יידישע לעבן אין לאנד אפילו אין זיינע באַגרענעצטע ראמען געגאנגען כסדר פֿאָראויס, און האָט זיך גענומען אנטוויקלען אין א געוויסער ריכטונג. שוין פֿון די אכציקער יאָרן אָן האָט מען געקאָנט מערקן א זאך, וואָס איז פֿאר קאנאדער יידן געווען ניי. עס האָבן צווישן זיי זיך שארפֿער גענומען שפּירן די ענדערונגען וואָס די איינ־וואַנדערונג האָט מיט זיך געבראכט. און דאָס מאָל זיינען דאָס געווען ענדע־רונגען פֿון אן אנדער מין ווי געוויינלעך.

די באזונדערע באַדינגונגען וואָס האָבן א דאנק דעם זיך געשאפֿן און מיט וועלכע זיי זיינען צונויפֿגעבראכט געוואָרן, האָבן גורם געווען, אז זיי זאָלן מיטאמאָל זיך דערפֿילן דערנעענטערטע צו די יידן פֿון אנדערע לענדער. די אימיגראציע, צי איר צאָל איז געווען גרויס אָדער קליין, האָט אויף פֿאר־

שיידענע אופנים זיי געגומען פאַרקניפּן מיט דער דרויסנדיקער יידישער וועלט.

די וואָס זיינען אַריבערגעקומען אין יענער צייט זיינען באַשטאַנען פון אַלערליי קלאַסן מענטשן. עס האָבן צווישן זיי זיך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס אין דער אַלטער היים האָבן זיי געהערט צו דער משכּילישער אינטעליגענציע, וואָס האָבן פאַרמאָגט יידישע און וועלטלעכע בילדונג צוגלייך, און האָבן דער עיקר זיך געפילט שטאַרק פאַרוואָרצלטע אין דער אַלטער יידישער קולטור. דאָס איז געווען אַן עלעמענט, וואָס האָט ניט געקאָנט ניט נעמען אויף אַ געוויסן אופן משפּיע זיין אויף דער אָרטיקער יידישער לעבנס־סביבה.

עס האָבן אין דער העברעאישער פּרעסע אין אייראָפּע זיך אויך אָנגעהייבן דורכוואַרפן ידיעות וועגן דעם לעבן פון די יידן אין קאַנאַדע. מען האָט עס אין די ברייטע יידישע קרייזן וואו מען האָט וועגן דעם וויסן, אומבאַקאַנטן לאַנד אַזוי ווייניק געוואוסט, אויפגענומען מיט גרויס אינטערעס. דאָס זיינען געווען די געראָסן פון דעם יידישן איינגעוואַנדערטן, וואָס האָט גערעדט און געשריבן אויף דער שפּראַך פון דער דעמאָלטיקער יידישער אינטעליגענציע — העברעאיש. אויף די שפּאַלטן פון „המגיד", „הצפירה" אָדער „המליץ", האָט ער דערציילט וועגן דער סביבה וואָס די ניי אַריבערגעקומענע האָבן געטראָפן, וועגן די חלומות און האָפענונגען וואָס זיי האָבן אין דער שטיל געשפּונען, און וועגן דעם שווערן, האַרטן קאַמף וואָס זיי האָבן געדאַרפט דורכמאַכן כּדי צוצופּאַסן זיך צו דער גרויער, אומבאַקאַנטער ווירקלעכקייט אַרום זיי. עס איז הינטער דעם געווען ניט בלויז דער וואונטש אַליין צו דערציילן וועגן זיך און וועגן די באַדינגונגען אין דעם נייעם לאַנד, נאָר אויך צו שטיין אַזוי צו זאָגן אין פאַרבינדונג מיט דער דרויסנדיקער יידישער וועלט.

צום דאָזיקן קרייז האָט אויך געהערט אַ יונגערמאַן, וואָס האָט סוף די אַכציקער יאָרן געלעבט אין מאָנטרעאָל, הגם מען האָט אים ניט געקאָנט באַצייכענען ווי אַן אימיגראַנט. ער האָט מיט זיינע קענטענישן און באַדייטנדיקע גייסטיקע פיאַיקייטן געצויגן אויפמערקזאַמקייט און גיך געוואונען פאַר זיך אַ גרויסע צאָל פריינט. ער איז דאַן נאָך געווען ווייניק וואָס באַקאַנט. שפּעטער אָבער האָט ער זיך געמאַכט אַ נאָמען און איז געוואָרן באַוואוסט ווייט און ברייט אין דער יידישער וועלט.

דאָס איז געווען — אַלכּסנדר האַרקאַווי, דער מאַן וואָס האָט אַזוי פיל בייגעטראָגן פאַר דעם דערציען די יידישע מאַסן אויף דער זייט ים, און וואָס האָט זיך אַזוי קונה שם געווען מיט זיינע פילאָלאָגישע און לעקסיקאָגראַפישע

ארבעטן. מיט טייל פון אָט די ארבעטן האָט הארקאווי זיך אָנגעהייבן באַשעפטיקן בעת ער איז נאָך געווען אין קאנאדע.

געבוירן אין נאָווארעדאָק, רוסלאנד, אין 1863 (געשטאָרבן אין ניו יאָרק אין 1939), איז הארקאווי צו ניינצן יאָר אריבערגעקומען קיין אמעריקע. סוף 1886 האָט ער זיך באזעצט אין מאָנטרעאָל, וואו ער איז געקומען אָננעמען א לערער־שטעל ביי דער דייטש־פוילישער געמיינדע. ווי יונג הארקאווי, א בחור אין די פריע צוואנציקער יאָרן, איז דאן נאָך ניט געווען, האָט ער אָבער שוין אין יענער צייט באוויזן וואָס ער האָט געקאָנט געבן די, צווישן וועמען ער האָט זיך געפונען. ער איז געווען א מענטש מיט אסך גייסטיקער ענערגיע, און וועמעס פערזענלעכקייט האָט אין אים זיך ארויסגעזען דורך די מעלות וואָס ער האָט באזעסן. און דאָס האָט זייער שטארק משפיע געווען אויף דעם לעבן פון דעם קליינעם יידישן קיבוץ אין מאָנטרעאָל. ער האָט אויף דעם דאָזיקן לעבן געהאט א גאָר גרויסן איינפלוס. ער האָט אין אים אריינגעבראכט דאָס וואָס איז אין די אויגן פון אסך געווען ניי.

אָט דער יונגערמאַן, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער גרעסטער יידישער לעקסיקאָגראַף און פילאָלאָג פון זיין צייט, און האָט שוין דעמאָלט באַזעסן די מעלות פון א געלערנטן, איז פון דעם פּאַרזיצער פונם שול־קאָמיטעט פון דער דייטש־פוילישער געמיינדע געוואָרן באצייכנט ניט פאר „דעם סאמע בעסטן לערער וואָס מען האָט געקאָנט רעקאָמענדירן״. קיין וואונדער דעריבער וואָס הארקאווי אליין האָט געהאט קיין ניט גאָר געהייבענע מיינונג וועגן געוויסע מאָנטרעאָלער יידישע פירערס פון יענער צייט. ער האָט די דאָזיקע מיינונג זיינע דאן ארויסגעדריקט אויף די שפאלטן פון „הצפירה״.

אלכסנדר הארקאווי האָט גיך זיך ארומגערינגלט מיט איניקע משכילים, העברייער און סתם יידן, וואָס האָבן פארערט די מיט בילדונג. צווישן זיי האָט ער זיך אויסגעלעבט סיי גייסטיק, סיי געזעלשאפטלעך. עס האָט ניט גענומען לאנג, און דער בחור וואָס איז געווען אָנגעשטעלט פאר לערער אין דער „שער השמים״ שול, איז געוואָרן דער וואָס האָט געוויזן דעם וועג אַנדערע, און וואָס האָט די דאָזיקע אנדערע צוגעצויגן צו זיך.

דער דאָזיקער קרייז וועלכן ער האָט דאן געהאָלפן שאפן, איז אין א קורצער צייט געוואָרן גרעסער. הארקאווי איז געוואָרן דער צענטער, דער מיטלפונקט, דער וואָס האָט אלעמען געהאלטן ארום זיך. ניט בלויז די העברעאישע משכילים צווישן וועלכע ער האָט זיך געפילט היימיש, האָבן אים גענומען שטארק שעצן. עס האָבן צו אים אָנגעהייבן ארויפקוקן אפילו יענע, וואָס זיינען געשטאנען גאנץ נאָענט צו דער ארומיקער גויאישער קולטור. און דאָס איז ניט געווען אומזיסט. הגם דער דאָזיקער לערער איז מיט

זיין אויסזען פון א רוסיש־יידישן אינטעליגענט זיי ניט געווען גאָר סימפּאַ־טיש, ניט געקוקט אויף זיינע שטילע, באַשיידענע מאַנערן, האָבן זיי אָבער פאַר אים געקראָגן א באַזונדערן דרך ארץ, בעת זיי איז וועגן אים געוואָרן קלאָר דאָס וואָס זיי האָבן פריער ניט געוואוסט. זיי האָבן אויסגעפונען, אז דער דאָזיקער „רוסיש־יידישער אינטעליגענט" האָט שוין דאַן באַהערשט גרינטלעך עטלעכע שפּראַכן, אריינגערעכנט ענגליש און פראַנצויזיש. ער איז אפילו געוואָרן אן אָפטער מיטאַרבעטער אין דער אָרטיקער ענגלישער פּרעסע.

אין אָט יענער צייט, בעת אלכסנדר הארקאַווי האָט געהאַט אָנגעהאַלטן זיין לערער־שטעל אין מאָנטרעאָל, האָט ער פאַר דעם אָרטיקן יידישן קיבוץ וואָס איז געווען אזוי גערן אים צו האָבן צווישן זיך, גייסטיק זייער אסך ביי־געטראָגן. זיין נאָמען איז געבליבן ענג פאַרבונדן מיט די ערשטע היגע קול־טור־געזעלשאַפטלעכע אָנהייבן. ער איז אויך געווען איינער פון די גרינדערס פון דעם ערשטן „חובבי ציון" פאַראיין אין לאַנד, וואָס האָט געבראַכט צו דעם, אז קאַנאַדע זאָל זיך פרי אָנשליסן אין דער יידישער נאַציאָנאַלער באַ־וועגונג.

ער האָט פון מאָנטרעאָל קאָרעספּאָנדירט פאַר העברעאישע צייטונגען און זיין נאָמען, ווי שוין באַמערקט, האָט זיך אויך דורכגעוואָרפן אויף אַר־טיקלען אין לאָקאַלע אָרגאַנען. „דער עיקר ציל פון מיין שרייבן דעמאָלט אין די ענגלישע צייטונגען", האָט ער אַמאָל דערקלערט, 1) „איז געווען צו באַשיינען דעם יידישן כבוד, צו ענטפערן אויף באַליידיקונגען אאז"וו". אים איז אָבער געווען באַשערט צו ווערן אין קאַנאַדע אויף אן אמת דער פּיאָנער פון יידישן געדרוקטן וואָרט. אזוי איז אין 1887 אים איינגעפאַלן ארויסצו־געבן א יידישן בלאַט אין מאָנטרעאָל. דאָס בלאַט האָט געהייסן „די צייט", און האָט געהאַט פאַר א מאָטאָ די אויפשריפט „בילדונג און קאָלאָניזאַציע". ער האָט עס אָרויסגעגעבן ליטאָגראַפיש מיט פון אים אליין געכתיבהטע אותיות, מחמת קיין יידישער דרוק־זאַץ איז אין קאַנאַדע דאַן נאָך ניט געווען. דער ערשטער נומער פון אָט דעם בלאַט, דעם פאָרלויפער פון דער שפּע־טערדיקער קאַנאַדיש־יידישער פּרעסע, איז אָבער אויך געווען דער לעצ־טער. דאָס איז געווען ניט אזוי צוליב די קאָסטן דערפון וואָס זיינען געווען גאַנץ קליין, ווי צוליב דער סך אַרבעט מיט וואָס דאָס איז געווען פאַרבונדן.

הארקאַווי האָט געהאַט געמאַכט נאָך אן אַנדער אינטערעסאַנטן פּרואוו. דאָס איז געווען צו שרייבן די שפּראַך פון די יידישן מאַסן מיט לאַטייניש ע אותיות. אים איז דאָס איינגעפאַלן נאָך איידער לודוויג זאַמענהאָף האָט דאָס

1) אין א בריוו צום דאָזיקן שרייבער.

געהאט פאַרגעשלאָגן. צום געדאנק דאָס אויסצופרואוון האָט אים געבראכט א צופאל — א פארלאמענטאַרישע וואל־קאמפאניע, וואָס איז אין לאנד דע־מאָלט אָנגעגאנגען. מען האָט געדארפט האָבן א צירקולאר, אין וועלכן איינער פון די קאַנדידאטן האָט געוואָרבן די יידישע בירגער. האָט מען דעם ענג־לישן טעקסט דערפון געגעבן הארקאווין און אים געבעטן דאָס איבערזעצן אויף יידיש, בכדי צו קאָנען עס אָפדרוקן. היות אָבער ווי קיין יידישער דרוק־זאַץ, ווי שוין דערמאָנט, איז ניט געווען, האָט הארקאווי דאָס איבערגעשריבן אויף יידיש מיט לאטיינישע אותיות, און מען האָט דאָס אזוי אָפגעדרוקט אין דער „לאָוועל ענד סאָן"־דרוקעריי.

מיט דער שאלה פון דער יידישער פאָלקס־שפּראך בכלל האָט ער זיך אָנגעהייבן ערנסט אָפּגעבן נאָך זייענדיק אין מאָנטרעאָל. ער האָט דעמאָלט פארעפנטלעכט אן ענגלישע איבערזעצונג פון זיין אָפּהאנדלונג איבער יידיש אונטער דעם טיטל „א דיסערטאציע איבער דער יידיש־דייטשער שפּראך", וואָס ער האָט אין 1888 ארויסגעגעבן („וויטנעס"־דרוקעריי). צום באַדויערן איז פון דער דאָזיקער מאָנטרעאָלער אויסגאבע פון יענער פילאָלאָגישער ארבעט זיינער, וואָס ווערט אגב ניט דערמאָנט אין קיין שום ביבליאָגראפי־שער רשימה פון זיינע געדרוקטע זאכן, ניט פארבליבן אפילו קיין איינצי־קער עקזעמפּלאר. פון מאָנטרעאָל אויך האָט אלכסנדר הארקאווי מיטגעאר־בעט אין גאָלדפאדנס „יידישער אילוסטרירטער צייטונג", וואו עס זיינען פון אים געקומען זיינע „בריוו מכוח אונדזער שפּראך", „כללים פאר יידישער אָרטאָגראפיע" און אנדערע.

ער האָט זיך אויך לייכט געלאָזט אריינציען אין דעם ארומיקן יידישן לעבן בכלל און איז געווען צווישן די ערשטע, וואָס האָבן אין קאנאדע אויפ־גענומען די חיבת ציון באוועגונג. צוזאמען מיט יוסף אליהו בערנשטיין, איי־נעם פון די דעמאָלט חשובע באלעבאטים פון מאָנטרעאָל און א מיטארבעטער פון „המליץ", האָט ער דעם 16טן יאנואר 1887 געגרינדעט א חברה „חובבי ציון". אין משך פון דריי וואָכן האָבן אין דעם דאָזיקן פאראיין זיך אָנגע־שלאָסן א היפּשע צאָל חברים, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען רבי אליהו פרידלענדער. הארקאווי אליין איז געוואָרן אויסגעקליבן פאר פאָרזי־צער, הרב שלאָסבערג פאר וויצע־פאָרזיצער, יוסף בערנשטיין, סעקרעטאר און א. ל. שינדלער, פארוואלטער. 2) אָט דער פאראיין, וואָס צו אים זיינען צו־געשטאנען די וואָס האָבן געגלויבט אין די יידישע אידעאַלן, אין דער יידי־שער נאציאָנאלער דערוואכונג, האָט צוגעגרייט דעם באָדן פאר דער ציוניס־טישער באוועגונג וואָס איז געבוירן געוואָרן אין לאנד עלף יאָר שפּעטער.

2) „המגיד", 16טער פעברואר 1887.

די פּירערס פון די „חובבי ציון״ אין מאָנטרעאָל האָבן אין א קורצער צייט אַרום באַשלאָסן זיך צו פאראייניקן מיט דער „מזכרת משה״ אין וואר־שע. מען האָט אויסגעקליבן א קאָמיטעט פון זיבן מענטשן אויסצואַרבעטן די תקנות, וואָס האָבן געדאַרפט זיין אין ענגליש און אין העברעאיש צו־גלייך. מען איז אויך צוגעטרעטן צו גרינדן א ביבליאָטעק וואָס איז באַשטאַ־נען פון בלויז העברעאישע ביכער — די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין לאנד, וואָס האָט געזאָלט זיין א גייסטיקער ווינקל פאַר אריבערגעקומענע משכילים. ארום יענער צייט האָט דער „חובבי ציון״ פאַראיין שוין געציילט איבער דרייסיק מיטגלידער, און צווישן זיי האָבן זיך געפונען דוד א. אנשל, העברי דזשייקאָבס און אנדערע. איינמאָל א חודש פלעגן זיי זיך צונויפקומען אין קלאַס־צימער פון דער דייטש־פּוילישער שול, וואו זיי פלעגן צווישן זיך דיסקוטירן וועגן פאַרשיידענע נאַציאָנאַלע ענינים. דער פאַראיין האָט אָבער לאַנג ניט געקאָנט עקזיסטירן און איז שפּעטער זיך צעפאַלן.

טייל פון זיינע מאמרים אין „הצפירה״ און „המגיד״ פון יענער צייט ווארפן א ליכט אויף געוויסע באַדינגונגען אין דעם קאַנאַדער יידישן לעבן דעמאָלט. אין איין פלאַץ ווייזט ער אָן אויף א טעות וואָס אימיצער האָט גע־מאַכט שרייבנדיק אין „האסיף״ (שנת תרמ״ו) וועגן די קאַנאַדער יידן. דאָס איז אז דער „מאָנטעפיאָרע קלוב״ אין מאָנטרעאָל האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט ישוב ארץ ישראל, וואָס איז געווען ניט ריכטיק. ער דערציילט אויך אז דער רוב יידן אין מאָנטרעאָל איז דאַן באַשטאַנען פון איינגעוואַנדערטע פון פּוילן און רומעניע, אז זיי האָבן דער עיקר זיך פאַרנומען מיט האַנדל, פּעד־דלעריי אאַז״וו, און אז די ניט־יידישע געזעלשאַפט האָט זיך באַצויגן צו זיי מיט גאַנץ ווייניק סימפּאַטיע. אינטערעסאַנט איז, וואָס איינער פון די ערשטע אַרטיקלען זיינע אויף יידיש איז געווען געווידמעט דער געשיכטע פון יידן אין קאַנאַדע. דאָס איז דערשינען אין דעם ערשטן נומער פון גאָלדפאַדנס „יידישע אילוסטרירטע צייטונג״ (ניו יאָרק, 1887).

האַרקאַווי האָט צוויי מאָל פאַרנומען די שטעל פון העברעאישן לערער ביי דער „שער השמים״ געמיינדע — דאָס ערשטע מאָל צווישן 1887־1888, און דאָס צווייטע מאָל צווישן 1889־1890. ער האָט צוליב דעם פאַרבראַכט אין מאָנטרעאָל צוזאַמען אָנדערטהאַלבן יאָר צייט. נאָך אים האָט די „שער השמים״ געמיינדע אויפגענומען פאַר לערער דעם שפּעטערדיקן יידישן שריפטשטעלער און ראָמאַניסט ד. מ. הערמאַלין, וועלכער האָט עס אָנגע־האַלטן בערך א יאָר צייט.

מען קאָן זאָגן, אז אין אָט יענע עטלעכע יאָר איז פאַר קאַנאַדער יידן אין א געוויסער מאָס אָנגעצייכנט געוואָרן דער וועג פון זייער ווייטערדיקער

אנטוויקלונג. דאָס איז פאר זיי געווען א צייט פון איבערגעשטאלטונג, פון איבערגאנג צו אנדערע פאָרמען. עס האָט צווישן זיי אָנגעהייבן ווערן רייף דער געדאנק וואָס האָט אָנגערעגט צו מער אינטענסיווער ארבעט בכלל, און דער דאָזיקער געדאנק האָט ביסלעכווייז אויך געפונען אַן אויסדרוק.

דער עקאָנאָמישער מצב פון די נייע איינגעוואנדערטע איז אָבער אין דער אייגענער צייט געווען ניט קיין זייער געהייבענער. די יידישע מאסע, ניט רעכענענדיק די עלטערע תושבים, האָט געדארפט פירן א שווערן, הארטן קאמף פאר איר טאָג־טעגלעכער עקזיסטענץ. באזונדערס איז די דאגת־פרנסה געווען א הארבע, ביז גאָר ביטערע שאלה פאר דעם פריש־אָנגעקומענעם אימיגראנט, וועמען דאָס לאנד און די שפּראך זיינען געווען פרעמד. אַט אזא אימיגראנט האָט ניט געוואוסט, צו וואָס ער האָט געקאָנט זיך כאפּן. אזא אימיגראנט, פאר וועמען די ארבעט־פאכן וואָס ער האָט ביי זיי געקאָנט קריגן באשעפטיקונג זיינען געווייינלעך געווען שטארק באגרענעצטע, האָט אָפט זיך געמוזט נעמען צום פּעדלען, דאָס רוב אין ארומיקע דערפער, און ער האָט צוליב דעם געדארפט שווער זיך פּלאָגן ביז ער האָט צו עפּעס זיך גע־קאָנט דערשלאָגן.

מיר הערן שוין דעמאָלט פון יידישע ארבעטגעבער, דער עיקר אין דער קליידער־אינדוסטריע, ביי וועלכער עס איז פאר א יידישן אימיגראנט גע־ווען ניט שווער צו קריגן באַשעפטיקונג. אין די אכציקער יאָרן זיינען אין מאָנטרעאָל אויפגעקומען עטלעכע קליינע יידישע קליידער־פאבריקן וואָס זיינען שפּעטער זיך צעוואקסן, און וואו מען פלעגט צו דער ארבעט, אָדער אפילו צום „לערנען" א געוויסן ספּעציאליזירטן פאך פון דער אינדוסטריע אויב איינער איז ניט געווען קיין שניידער, גראָד גערן צונעמען אלע ניי אריבערגעקומענע. די יידישע נאָדל־ארבעטער פלעגן אָבער פאר שווערע, שווייסיקער פּראצע לאנגע שעהן קריגן דעם ביליקסטן לוין, בעת די באדינ־גונגען אונטער וועלכע זיי איז אויסגעקומען צו ארבעטן זיינען אָפט געווען די ערגסטע, די שרעקלעכסטע.

אויף דער יידישער גאס האָט צוליב דעם געהערשט אסך אָרימקייט און נויט און דאָס האָט, פארשטייט זיך, זיך אָפּגערופן אויף דעם אלגעמיינעם לעבנס־סטאנדארד פון דער איינגעוואנדערטער יידישער מאסע. דער דאָזי־קער לעבנס־סטאנדארד איז געווען א גאנץ נידריקער, אפשר דער נידריק־סטער וואָס מען האָט געקאָנט זיך פאָרשטעלן. דאָס איז געווען א זאך, וואָס האָט מיט זיך נאָך שארפער אונטערגעשטראָכן די עקאָנאָמישע ווי די סאָציאַ־לע ליניע צווישן דעם רייכערן קלאַס און די אָרימע שיכטן. דער רייכערער קלאַס — דאָס זיינען געוויינלעך געווען די ספרדים. מחמת דעם האָבן די

לעצטע ניט בלויז געקאָנט לייגער אָנהאלטן די העגעמאָניע איבער די אַנ־דערע, נאָר דאָס האָט גורם געווען אז אפילו ארויפגעארבעטע אימיגראנטן זאָלן זוכן צו זיי זיך צו דערנעענטערן.ביידע צוזאמען האָבן אויף דער איינ־געוואנדערטער מאַסע, צווישן וועלכער די אָרימקייט איז געווען גרויס, דע־ריבער געקוקט ניט מיט קיין צו פריינדלעכע בליקן, בעסער געזאָגט — בלויז ווי אויף אַן אָביעקט פאר פילאנטראָפּיע. אָט אזא ליניע צווישן די עלטערע תושבים וואָס זיינען געווען מער פארמעגלעך, און די נייע אימיגראנטן וואָס האָבן די ערשטע צייט געלעבט אין גרויס נויט, האָט אָבער ניט עקזיסטירט אין די קלענערע שטעטלעך וואו יידן האָבן זיך געהאט באַזעצט, און וואו די עקאָנאָמישע באַדינגונגען זיינען געוויינלעך געווען פיל בעסערע.

אונטער אזעלכע אומשטאנדן האָט געוויס ניט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן דעם, אז די נייע איינגעוואנדערטע פון יענער צייט זאָלן גלייך אין אָנהייב זיך האָבן אריינגעוואָרפן אין דעם ארומיקן לעבן. עס האָט ניט גע־קאָנט זיין קיין רייד, אז אזוי גיך ווי זיי האָבן באטראָטן דעם קאנאדער באָדן, זאָלן זיי האָבן געקאָנט ווערן יענער נאַציאָנאַל־געזעלשאפטלעכער פאקטאָר, וואָס האָט די יידישע אנטוויקלונג אין לאנד שפּעטער געגעבן אזא שטויס פאָראויס. דאָס איז געשען ערשט דאַן, ווען זייער מאַטעריעלע לאגע האָט זיך אָנגעהייבן פארבעסערן און זיי האָבן דערפילט, אז די באַדינגונגען ארום זיי בייטן זיך, אז זיי ווערן אין דער אייגענער צייט אלץ מער צונויפגעוואקסן מיט דעם נייעם לאנד. עס האָבן א דאנק דעם זיך געשאפן מעגלעכקייטן פאר נייע אָרגאניזירטע טעטיקייטן, וואָס האָבן צווישן קאנאדער יידן ביסלעכווייז אָנגעהייבן פארנעמען אלץ א גרעסערן אָרט.

קאפיטל צוואנציק

אַנבאַט פון פריי לאנד פאר יידן

אין די ווייטערדיקע פאַר יאָר הערן מיר פון פארשיידענע פלענער, אין א גרעסערן אָדער קלענערן פאַרמאַט, וואָס זיינען צווישן קאנאדער יידן אונטערגענומען געוואָרן. דאָס זיינען געווען פלענער מכוח אָרגאניזירטע פּרואוון צו באַהאַנדלען די מער פארשארפטע פּראָבלעמען, וואָס דאָס אַנקומען פון נייע איינוואנדערער האָט כסדר מיט זיך באשאפן.

בעת עס איז אין דער יידישער וועלט באַקאַנט געוואָרן, אז באַראָן מאָריס דע הירש האָט געשאָנקען א באדייטנדיקע סומע פאר וואוילטעטיקע יידישע אָרגאניזאציעס אין אמעריקע, האָבן מאָנטרעאָלער יידישע כלל־טוערס זיך געשטעלט מיט אים אין פארבינדונג, כדי אים צו פאראינטערעסירן אויך מיט קאנאדע. זיי האָבן אים באַקענט מיט זייערע אייגענע צדקה־טעטיקייטן און מיט די שוועריקייטן אין וועלכע זיי האָבן צוליב דעם זיך געפונען. זייער כוונה איז געווען צו קריגן שטיצע, וואָס האָט געדארפט מאכן מעגלעך אָנצופירן די דאָזיקע צדקה־טעטיקייטן זייערע אויף א ברייטערן און מער סיסטעמאטישן אופן.

די רעזולטאַטן זיינען געווען זייער צופרידנשטעליקע. דאָס האָט פאַקטיש אָנגעצייכנט א נייעם מיילשטיין אין דער ארבעט וואָס איז אין לאנד געטאָן געוואָרן לטובת יידישע אימיגראנטן. דער גרויסער יידישער פילאנטראָפּ האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן אויף דער ווענדונג פון די יידישע פירערס פון מאָנטרעאָל, און האָט זיך דערקלערט גרייט בייצוטראָגן א סומע פון 20 טויזנט דאָלאַר, וואָס האָט געזאָלט זיין א פאָנד פאר דעם אָנגעגעבענעם צוועק.

ווען מען האָט דאָס געלט דערהאלטן אין מאָנטרעאָל אין חודש אויגוסט 1890, האָט מען אין „מעקאַניקס האָל" אָפּגעהאלטן א ספעציעלע אסיפה צו באטראכטן אויף וואָס פאר אן אופן מען זאָל דעם פאָנד באַנוצן. מען האָט אויסגעקליבן א קאָמיטעט וואָס האָט איבערגענומען די גאנצע ארבעט, און מען האָט באשלאָסן פאר אן אָנהייב אָפּצוגעבן זיך בלויז מיט די אלערליי לאָקאלע נויטן פון אָנקומענדיקע אימיגראנטן. אין דער ערשטער ליניע איז צוליב דעם אוועקגעשטעלט געוואָרן די סאמע אָנגעווייטיקטסטע פראגע פאר

די יידן פון מאָנטרעאָל. דאָס איז געווען וועגן דער דערציאונג פון יידישע אימיגראַנטן־קינדער. מען האָט זיך באַזונדערס גענויטיקט אין א „הכנסת אורחים", און מען האָט געוואָלט אז דאָס זאָל אויך קאָנען דינען פאַר א קינדער־שול אאז"וו. מען האָט אויך ארויפגעבראַכט די פראַגע מכוח קאָלאָניזאַציע, אָבער מען האָט איינגעזען אז מען דאַרף דאָס איבערלאָזן אויף שפּעטער.

מען האָט ניט פאַרלוירן קיין צייט און מען האָט געמאַכט א פּראַקטישן אָנהייב. מען האָט געקויפט א געביידע וואָס האָט זיך געפונען אויף סט. עליזאבעט גאַס נומער 7, און וואָס איז פריער געווען באַקאַנט ווי „מאָרשאַנס אקאַדעמיע". מען האָט דאָס פּלאַץ אויסגעריכט און דעם 1טן דעצעמבער 1890 האָט מעיאָר דזשיימס מעקשיין, פון מאָנטרעאָל, די געביידע אָפּיציעל דערעפנט אונטער דעם נאָמען „באַראָן דע הירש אינסטיטוט". מען האָט דעם אייגענעם טאָג דאָרטן אויך אויפגעעפנט א פרייע קינדער־שול, וואָס האָט גלייך אָנגעהייבן מיט זיבן און זיבעציק תלמידים. דער פאַקט וואָס די באַראָן דע הירש קינדער־שול, הגם עס איז שוין דאַן געווען אינמיטן שול־יאָר, האָט פונדעסטוועגן געקאָנט זיך עפענען מיט אזא גרויסער צאָל תלמידים, איז דאָ וויכטיק. דאָס איז דער בעסטער באַווייז אַז מען האָט די יידישע אימיגראַנטן־קינדער אין קיין שום אנדער שול ניט געוואָלט אריינגעמען, און אז עס האָבן קיין שול־מעגלעכקייטן פאַר זיי בכלל ניט עקזיסטירט. דער אויפטו וואָס איז דאָ דורכגעפירט געוואָרן איז דעריבער פאַר זיי געווען פון גרעסטער נויטווענדיקייט.

די וואָס האָבן זיך געשטעלט ביים באַראָן דע הירש אינסטיטוט און וואָס זייער עובדה איז געווען צו פאַרוואַלטן מיט דעם באַראָן דע הירש פאָנד, זיינען צוגעטרעטן צו נאָך אנדערע אַרבעטן. זיי האָבן אין דער זעלביקער צייט אויך אויפגענומען א נאָענטע פאַרבינדונג מיט די דעמאָלט צוויי גרעסטע יידישע וועלט־אָרגאַניזאַציעס — מיט דער יידישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט (ייק"א) און מיט דער „אַליאַנס איזראַעליט".

דאָס יאָר 1891 האָט קיין קאַנאַדע געבראַכט א נייעם שטראָם יידישע איינוואַנדערער וואָס זיינען געקומען פון פאַרשיידענע לענדער, דער עיקר אָבער פון רוסלאַנד און פּוילן, און צוזאַמען דערמיט האָט זיך ווידער געשטעלט די פראַגע ווי זיי צו העלפן. עס האָט זיך אָבער איצט ניט געהאַנדלט וועגן מיטלען, נאָר וועגן דעם אופן פון באַנוצן זיך מיט אַזעלכע מיטלען. דער באַראָן אַליין האָט געהאַט אויסגעדריקט דעם וואונטש, אַז די הילף זאָל זיין א פּראַקטישע. ער האָט צו דעם צוועק פאַרגעלייגט, אַז מען זאָל די אימיגראַנטן זוכן צו באַזעצן אויף לאַנד, אויב מעגלעך אין די צפון־מערב טע־

ריטאַריעס, וואו מען זאָל גרינדן אַ יידישן אגריקולטורעלן ישוב. אַ קורצע צייט שפּעטער האָט מען אויך אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן וועגן דעם, הגם דער דאָזיקער פּלאַן איז נאָך דעמאָלט געווען אַ גאַנץ צעשוואומענער.

די וואָס האָבן לויט דעם פאָרשלאָג וואָס איז וועגן דעם געקומען פון פּאַריז, געזאָלט מאַכן אַ פּרואוו דאָס דורכצופירן, האָבן געהאַט אַ גאָר קנאַפּע ידיעה אין דער זאַך. זיי האָבן ניט נאָר ניט געוואוסט פון וואָס זיי זאָלן אָנ־הייבן, נאָר זיי האָבן אפילו ניט פאַרשטאַנען מיט וואָס פאַר אַ שוועריקייטן די אונטערנעמונג וואָס זיי האָבן געהאַט אײַנזינען, איז געווען פאַרבונדן. זייערע כוונות זײַנען אָבער געווען גוטע. געוויס זײַנען זיי געווען שטאַרק דאַנקבאַר פאַר דער הילף וואָס מען האָט זיי אָנגעבאָטן, און וואָס האָט פון זיי אַליין געזאָלט אַרונטערנעמען אַ לאַסט וואָס איז געוואָרן אַלץ גרעסער.

אויף דער ערשטער יערלעכער אסיפה פונם אינסטיטוט, וואָס איז אָפּ־געהאַלטן געוואָרן דעם 1טן נאָוועמבער 1891 איז מר. לייאָן קאָהען (געבוירן אין סואוואַלק, 1868; געשטאָרבן אין אָלד אָרטשאַרד, 1937) געוואָרן אויס־געקליבן פאַר ערן־סעקרעטאַר. זײַן פאָרגייער איז געווען דער שפּעטערדי־קער יידישער כלל־טוער און פּאַרלאַמענטאַריער ס. וו. דזשייקאָבס (גע־בוירן אין לאַנקאַסטער, 1871; געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל, 1938). ביידע זיי־נען פון דעמאָלט אָן געוואָרן ענג פאַרבונדן מיט דער ווייטערדיקער אַרבעט וואָס דער אינסטיטוט האָט אָנגעפירט, און זיי האָבן די דאָזיקע פאַרבינדונג אָנגעהאַלטן זייער גאַנץ לעבן. די רעזאָלוציע וואָס דער מאָנטרעאָלער יידי־שער צדקה־פאַראיין האָט אָנגענומען, באַדאַנקענדיק דעם באַראָן פאַר זײַן פײַנער נדבה, איז אין דעם פּנקס פון דעם דאָזיקן פאַראיין אַרײַנגעשריבן געוואָרן דורך מר. דזשייקאָבס, וועלכער איז דעמאָלט נאָך געווען אַ סטו־דענט אין מעקגיל.

דעם זעלביקן יאָר (1891) האָט זיך אויך פאָרמירט אַ קאָמיטעט פאַר קאָלאָניזאַציע, מיט דוד אַ. אַנשל פאַר פאָרזיצער. דער קאָמיטעט האָט גע־נומען אויף זיך דורכצופירן די אָנגעוואָרפענע אויפגאַבע, ווי אַ טייל פון דער גרויסער הילף־אַקציע צווישן יידישע אײַנוואַנדערער וואָס איז גע־פלאַנט געוואָרן. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען קאַנאַדע האָט געזוכט אימיג־ראַנטן ווי מיט ליכט, ווען אירע טירן זײַנען געווען אָפן פאַר אַלעמען און ווען מען וואָלט אין לאַנד דעריבער באַגריסט אַזאַ קאָלאָניסטישע אונטער־נעמונג ווי די וואָס איז אין שייכות מיט דעם אינטערעס וואָס באַראָן דע הירש האָט אָנגעהייבן אַרויסווייזן דער דאָזיקער מדינה, דערוועקט געוואָרן צווישן די יידן פון מאָנטרעאָל. ווי דאָס ווײַזט אויס, איז די נײַעס וועגן דעם

ניט פאַרבליבן אָן אָפּקלאַנג אויך אין אָפיציעלע קאַנאַדער קרייזן, וואו מען האָט צו דעם זיך אָנגעהייבן באַציען מיט אַסך סימפּאַטיע.

כאַראַקטעריסטיש איז געווען א בריוו וואָס דער רעגירונגס־פאַרטרע־טער אין די צפון־מערב טעריטאָריעס האָט צוגעשיקט צום יידישן קאָמיטעט אין מאָנטרעאָל, מיט אַן אָנבאָט צו באַזעצן יידן אין דער אומגעגנט פון רע־דזשיינע. דער בריוו, א מערקווערדיקער דאָקומענט געשריבן אויף אַן אָפּי־ציעלן בלאַנק, איז צו די יידן קיין מאָנטרעאָל איבערגעשיקט געוואָרן דורך דעם אגריקולטור־דעפּאַרטמענט פון אָטאווא. דער שרייבער האָט ניט גע־וואוסט ווי זיך צו שטעלן מיט זיי דירעקט אין פאַרבינדונג. דער בריוו, וואָס איז געווען געשריבן גאַנץ קורץ, האָט זיך געלייענט ווי פאָלגט:

„רעדזשיינע, נ. וו. ט.,
יאנואר 15טן 1891.
„ווערטער הער,

„איך זע פון די צייטונגען, אז איר האָט בדעה צו באַזעצן רוסישע יידן אין די צפון־מערב טעריטאָריעס. איך נעם זיך דעריבער די פריי־הייט אייך מודיע צו זיין, אז די רוסן וועלכע געפינען זיך שוין אין דעם רעדזשיינע־דיסטריקט, זיינען אַלע אין א גוטן מצב, און אז מיר האָבן נאָך זייער אַסך „האָומסטעד"־לאַנד ביז צען מייל אַרום רעדזשיינע.

„יעדע ווייטערדיקע אינפאָרמאַציע וועט אייך מיט פאַרגעניגן גע־געבן ווערן.

„איך פאַרבלייב,
מיט גרויס דרך ארץ, אייער
דזשאָן דזשיי. סטעמשאָרן
רעג. אימ. אגענט,
רעדזשיינע".

דער דאָזיקער אָנבאָט איז געקומען אין א צייט, ווען די יידן פון מאָנט־רעאָל האָבן שוין געפּרוּווט אויף א געוויסן אופן וועגן דעם אונטערהאַנדלען מיט דער קאַנאַדער רעגירונג. הגם עס איז וועגן יענע אונטערהאַנדלונגען, און וועגן דעם כאַראַקטער וואָס זיי האָבן געטראָגן, ווייניציק וואָס באַוואוסט. דער קאָמיטעט פאַר קאָלאָניזאַציע האָט אָבער מיט א יאָר שפּעטער ערשט געשריבן צו סיר דזשאָן אַבאָט, דעם פּרעמיער אין אָטאווא, בעטנדיק אויפ־נעמען א יידישע דעלעגאַציע וואָס זאָל מיט אים דיסקוטירן וועגן דעם גאַנצן פּלאַן. פּרעמיער אבאָט, וועלכער האָט זיך באַצויגן פריינטלעך צו דער זאַך, האָט צו דעם איינגעוויליקט, און דעם 11טן יאנואר 1892 איז אזא דעלע־גאַציע אים געקומען זען. צוזאַמען מיט אים האָבן זיך אויך געפונען דער

מיניסטער פון אגריקולטור און דער מיניסטער פון אינערן. זיי האָבן מיט די יידישע פאָרשטייערס ארומגערעדט די גאנצע לאגע אין אירע פארשיידנסטע פרטים. די רעזולטאטן פון דעם דאָזיקן אינטערוויו זיינען געווען צופרידנ־שטעליקע — אָבער אויך אַזוי ווייט בלויז, אויף ווי ווייט די יידישע פאָר־שטייערס האָבן געהאַט יעדן גרונט צו גלויבן, אַז די קאנאדער רעגירונג איז געווען גערן צו העלפן אין זייער געפּלאנטער אונטערנעמונג.

דער איניציאַטיוו פאר דעם דאָזיקן אינטערוויו איז אָבער ניט געקומען פון אינעווייניק נאָר פון דרויסן, פונוואַנען דער גאנצער געדאנק איז דאַן אָנגערעגט געוואָרן. דער קאָמיטעט פאר קאָלאָניזאַציע האָט אונטער דער צייט געהאָט דערהאלטן א בריוו פון דר. זיגיסמונד זאָנענפעלד, דעם די־רעקטאָר פון דער ייק״א אין פּאַריז. דער בריוו האָט געטראָגן די דאַטע פון 3טן נאָוועמבער 1891. ד״ר. זאָנענפעלד האָט געבעטן אז מען זאָל אים צו־שטעלן די פארשיידנסטע אויספירלעכע ידיעות מכוח דער מעגלעכקייט צו קאָלאָניזירן יידן אין דעם צפון־מערב טייל קאנאדע. אין דעם אינטערוויו מיט דעם פרעמיער און זיינע צוויי מיניסטאָרן זיינען דעריבער בארירט גע־וואָרן יענע אלע פונקטן וואָס האָבן געהאַט א שייכות מיט דעם ענין יידישע קאָלאָניזאַציע, ווי זיי זיינען ארויסגעבראַכט געוואָרן אין דעם בריוו פון דעם דירעקטאָר פון דער ייק״א אין פּאַריז.

עס ווערט דאָ דערפאר קלאָר ווי אַזוי די גאנצע פראגע וואָס איז ארומ־גערעדט געוואָרן בעת דעם אינטערוויו אין אָטאווא, און וואָס פון איר איז שפּעטער ארויסגעוואקסן א גרויסער קאָלאָניזאַציע־פּראָיעקט, איז דאַן לכתחילה ארויפגעשוואומען. ווי דאָס איז צו זען, האָט די רעגירונג פון איר זייט זיך באַצויגן מיט באַזונדערן ערנסט צו דעם וואָס מען האָט איר פאָר־געלייגט, — אפשר מיט אסך מער ערנסט ווי די יידן אליין האָבן דאָס געטאָן. איר האָט שטארק געלאָקט א געדאנק מיט וועלכן מען האָט אין היגע קרייזן אין יענער צייט זיך ארומגעטראָגן, און וואָס דערפון האָט זיך גאָר־נישט אויסגעלאָזט. דאָס איז געווען, אז באראָן דע הירשעס דעמאָלט גע־פּלאנטע אונטערנעמונג אין ארגענטינע זאָל זיין א דורכפאל, און אז דער באראָן זאָל זיין אויפמערקזאמקייט אָפּווענדן אויף קאנאדע.

עס איז אפילו קאָנטיק, אז דער אינטערעס וואָס אָטאווא האָט דאָ גע־האט ארויסגעוויזן איז ניט געווען באַגרענעצט אויף דעם אינטערוויו מיט מאָנטרעאָלער יידישע פירערס. עס לאָזט זיך גלויבן, אז אין דער קאנאדער הויפּטשטאָט איז אויך געווען אָנגעגאנגען וועגן דעם א בריוו־וועקסל מיט סיר טשארלס טאפּער — איינער פון די פאָטערס פון קאָנפעדעראַציע — אונדזער דעמאָלטיקער היי־קאָמישאָנער אין לאָנדאָן און שפּעטערדיקער קא־

נאַדער פּרעמיער. דער הײַ־קאָמישאָנער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט יידישע פאַרשטייערס דאָרטן. ער האָט געדאַרפט האַלטן אַן אויג אויף דעם גאַנג פון געשעענישן בנוגע דעם יידישן וואַנדער־פּראָבלעם. אינדירעקט זיינען דורך אים אויך געפירט געוואָרן געוויסע אונטערהאַנדלונגען אפילו מיט באַראָן דע הירש אליין.

פאַראַן א דאָקומענט וואָס וואַרפט א באַזונדער ליכט אויף דעם. דאָס איז א בריוו צום פּרעזידענט פון באַראָן דער הירש אינסטיטוט אין מאָנט־רעאָל, אויף וועלכן עס שטייט אויפגעשריבן „קאָנפידענציעל״. דער בריוו וואָס טראָגט די דאַטע דעצעמבער 26טן 1891, מיט דעם שטעמפּל „אָפיס פון הײַ־קאָמישאָנער פאַר קאַנאַדע״, איז געשריבן פון יו סאָדהערלאַנד, וועל־כער איז געווען סיר טשאַרלס טאָפּערס סעקרעטאַר.

„איך האָב דערפאַרן אויף א העכסט קאָנפידענציעלן אופן״, שרייבט ער דאָרטן צווישן אַנדערן, „אַז די אונטערהאַנדלונגען צווישן באַראָן דע הירש מיט דער אַרגענטינישער רעפּובליק האָבן זיך אָנגע־שטויסן אויף גאַנץ ערנסטע שוועריקייטן, און אַז מען האָט פאַריקע וואָך אַהין אוועקגעשיקט א באַפולמעכטיקטן מענטשן, וועמען איך קען גראָד זייער גוט, צו זען אַז מען זאָל פון אַרגענטינע זיך אינגאַנצן צו־ריקציען — סיידן די רעגירונג דאָרטן וועט ווערן נאָכגעביקער אין איר שטעלונג צו יידישער קאָלאָניזאַציע. איך האָב גרונט צו גלויבן, אַז אויב די אונטערהאַנדלונגען וועלן אָפּגעבראָכן ווערן, וועט מאַני־טאָבע אויפגענומען ווערן אין דער ערשטער ריי און לויט א גאַנץ ברייטן פּלאַן. דערווייל אָבער וואַרט די זאַך — ביז יענע באַפולמעכ־טיקטע פּערזאָן וועט זיין צוריק אין א צוויי חדשים אַרום.

„איך גיב זיך יעדע מי אַז דער באַראָן זאָל זיך פאַראינטערעסירן מיט מאַניטאָבע. איך האָב אפילו אויסגעאַרבעט א פּלאַן וואָס איז אים צוגעשטעלט געוואָרן, און צו וועלכן זיינע פאַרשטייערס באַציען זיך מיט צוטרוי . . .״

עס לאָזט זיך דערפון מאַכן בלויז איין אויספיר. דאָס איז, אַז דעם קאַ־נאַדער פאַרטרעטער אין ענגלאַנד איז דער ענין געווען נאָענט צום האַרצן. אויב אָבער מען האָט אין דעם הײַ־קאָמישאָנערס אָפיס אַרויסגעוויזן אַזאַ אינטערעס צום פּראָבלעם פון יידישער קאָלאָניזאַציע און צו דער אַרגענ־טינישער פראַגע בכלל וואָס איז דערין געווען פאַרוויקלט, איז דאָס מסתמא ניט געווען אויף אייגענער אחריות אליין. געוויס איז דאָס געטאָן געוואָרן מיט דעם וויסן און אויף די אָנווייזן פון דער קאַנאַדער רעגירונג. קאַנאַדע האָט דעמאָלט געהאַט גרויס חשק צו קאָנקורירן מיט אַרגענטינע אין די

פלענער פאר יידישער קאלאניזאציע, מיט וועלכע באראן דע הירש האט זיך געהאט פאראינטערעסירט. זי האט געוואלט ציען אויפמערקזאמקייט אויף אירע ריזיקע און נאך האלב-ליידיקע שטרעקעס לאנד און מיט דעם באקענען די יידישע וועלט. אין אירע אויגן, ווי איר האט זיך אויסגעזען, וואלט עס געווען א גוטע זאך, ווען דער באראן זאל דא געווען אינוועסטירן א באדייטנדיקן קאפיטאל אויף צו באזעצן יידן. זי איז פאר דעם צוועק אפילו געווען גרייט פארצולייגן דעם בעסט-באפעלקערטן טייל מערב-קאנאדע — די פראווינץ מאניטאבע.

פון דעם ציטירטן דאקומענט מוז מען אויך דרינגען, אז די קאנאדער רעגירונג האט געזוכט אויף פארשיידענע אופנים צו שטעלן זיך אין פאר־בינדונג מיט די פירערס פון וועלט-יידנטום, דער עיקר מיט אזעלכע יידי־שע פערזענלעכקייטן, וואס וואלטן געקאנט ווירקן אויף דעם באראן אז ער זאל זיך פאראינטערעסירן מיט קאנאדע.

פון א ווייטערדיקער שטעל אין דעם אייגענעם קאנפידענציעלן בריוו זעט מען, אז מען האט פון היי־קאמישאנערס אפיס געבעטן די יידישע פי־רערס פון מאנטרעאל, אז זיי זאלן פון זייער זייט זיך אויך שטעלן וועגן דעם אין פארבינדונג מיט דעם „לאנדאנער קאמיטעט", אבער אז זיי זאלן — מסתמא צוליב פארשטענדלעכע פאליטישע טעמים — ניט דערמאנען אז מען האט פון היי־קאמישאנערס אפיס צו זיי וועגן דעם געשריבן.

צום באדויערן אבער האבן די יידישע פירערס ניט אין לאנדאן און ניט אין קאנאדע קלאר באגריפן, וואס פאר א גרויסע און גאלדענע געלעגנהייט עס איז פאר יידן דאן געשטאנען, און וואס אייגנטלעך עס האט געמיינט דאס וואס מען האט זיי געהאט פארגעלייגט. און דאס איז אפשר געווען נא־טירלעך. אין ענגלאנד גופא האט מען אין יענער צייט ארויסגעוויזן קאנא־דע א קנאפן אינטערעס און איר געשאנקען גאנץ ווייניק אויפמערקזאמקייט. וואס איז שייך די ארטיקע יידישע פירערס, איז די אויפגאבע מיט וועלכער זיי זיינען דא צונויפגעבראכט געווארן געווען ווייט ניט לויט די כוחות און די מיטלען, מיט וועלכע זיי וואלטן זיך דאס געקאנט אנמעסטן דורכצו־פירן.

פונדעסטוועגן האבן זיי מיט דעם ענין יידישע קאלאניזאציע ניט אויפ־געהערט זיך צו אינטערעסירן. אין חודש יאנואר 1892 האבן זיי איבערגע־שיקט צו פרעמיער אבאט א מעמאראנדום, אין וועלכן זיי האבן פארמולירט פערצן פארשיידענע פראגעס. די דאזיקע פראגעס האבן ארומגענומען אלץ וואס האט געהאט צו טאן מיט דורכפירן דעם פלאן צו באזעצן א גרויסע צאל יידן אין לאנד. דאס איז אפנים געווען א רעזולטאט פון דעם אינטערוויו וואס

זיי האָבן געהאַט מיטן פּרעמיער, און אין הסכם מיט דער בקשה וואָס דר. זאָנענפעלד האָט אויסגעדריקט.

דער ענטפער וואָס איז דערהאַלטן געוואָרן פון אָטאַווע טראָגט די דאַטע 15טער פעברואַר 1892. דאָס איז געווען אַ גאַנץ לאַנגער בריוו וואָס האָט פאַרנומען בערך צען זייטן. אין דעם בריוו ווערט יעדע פּראַגע באַריכות אַרומגערעדט און פאַרענטפערט. דער טאָן האָט דאָ ניט איבערגעלאָזט קיין ספק וועגן דעם וואַרעמען אינטערעס וואָס די קאַנאַדער רעגירונג האָט גענומען אין דער גאַנצער אָנגעלעגנהייט, און ווי גערן זי איז געווען מיט די יידן אין דעם פּרט צו קאָאָפּערירן.

„אייער בריוו פון 16טן פאַריקן חודש, וועלכן איר האָט געשיקט צום פּרעמיער", לייענען מיר אין דעם דאָזיקן לאַנגען ענטפער, „איז איבערגעגעבן געוואָרן צו אונדז. אייניקע פון די פּראַגעס וואָס איר שטעלט האָבן אַ שייכות מיט דעם אינערן־מיניסטעריום, און איך בין אינסטרואירט אייך צו מודיע זיין, אַז די פאָלגנדיקע תשובות זיינען צוגעגרייט געוואָרן מיט דער אויטאָריטעט און אויף די אָנווייזן פון דעם אַגריקולטור־מיניסטער, נאָך דעם ווי מען האָט זיך בעראָטן מיט די הויפּטבאַאַמטע פון ביידע מיניסטעריומס. . . ."

דאָ קומען גענויע און אויספירלעכע ענטפערס אויף איטלעכער פּראַגע באַזונדער. ווי אַ מוסטער וועט זיין גענוג צו ברענגען דעם פאָלגנדיקן אויסצוג, וואָס באַשטייט פון דער ערשטער פּראַגע, מיט אַן ענטפער אויף איר:

„פּראַגע נומער איינס. וואָס פאַר לאַנד וואָס קאָן באַנוצט ווערן האָט די רעגירונג, וואו מען זאָל קאָנען גרינדן אַ קאָלאָניע פון, לאָמיר זאָגן, אַ צוויי טויזנט פאַמיליעס אָדער אומגעפער צען טויזנט מענטשן?"

„ענטפער. פאַראַן פאַרשיידענע ערטער אין מאַניטאָבע און אין די צפון־מערב טעריטאָריעס, וואו מען קאָן געפינען פּאַסיק לאַנד צו גרינדן דאָרט אַזאַ קאָלאָניע; אָבער עס זיינען פאַראַן דריי הויפּט־פּונקטן וואָס געפינען זיך ניט ווייט פון אַן אייזנבאַן־ליניע, און וואָס מען וואָלט אויף זיי געדאַרפט ציען באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט. די דאָזיקע פּונקטן זיינען די דיסטריקטן פּרינץ אַלבערט, רעד דיר און עדמאָנטאָן. עס וואָלט אָבער געווען גוט אַז אייער קאָמיטעט זאָל באַשטימען עפּעס אַ קאָמפּעטענטן מענטשן וואָס זאָל פון אייערטוועגן אונטערזוכן די דערמאָנטע געגנטן און אַנדערע געגנטן, וואָס קאָנען זיין פּאַסיק פאַר דעם צוועק. עס איז, פאַרשטייט זיך, וויכטיק אַז אייער פאַרשטייער זאָל זיך בעראָטן מיט די באַאַמטע פון ביידע מיניסטעריומס. ער קאָן מיט זיי צוזאַמען אויסאַרבעטן אַ פּלאַן, לויט וועלכן די צילן זאָלן קאָנען צום בעסטן דערגרייכט ווערן,

נעמענדיק אין באטראכט דעם כאראקטער, די צוגעפאסטקייט און די אגריקולטורעלע דערפארונג פון די וועמען מען וויל באזעצן. מיר האבן עס תמיד באטראכט אז עס איז בעסער, אז די וואס האבן בדעה צו ווערן קאלאניסטן זאלן זיך אליין אויסקלייבן דאס לאנד וואס געפעלט זיי, אדער אז זיי זאלן דאס טאן דורך זייערע באפולמעכטיקטע פארשטייערס. דאס אינערן־מיניסטעריום וועט דורך זיינע באאמטע אדער אגענטן אין די צפון־מערב טעריטאריעס געוויס געבן יעדע געלעגנהייט צו מאכן אזא אויסקלייב".

דאס איז דוכט זיך גענוג צו געבן אונדז א באגריף, ווי אזוי די קאנאדער רעגירונג האט דאן געקוקט אויף דעם. מען איז אין אטאווא געווען גערן צו העלפן און מען האט זיך דערקלערט גרייט צו געבן „יעדע געלעגנהייט" די וואס האבן געוואלט זיך נעמען פאר דער גרויסער אויפגאבע וואס מען האט געהאט אנגעצייכנט. פון אט דער זייט הייסט דאס האבן ניט געזאלט זיין קיין מניעות פאר די וואס האבן געוואלט אפווענדן די הילף פאר יידישע איינוואנדערער אין א נייער ריכטונג, און טאן דאס אויף א גרויסן שטייגער.

עס איז כדאי צו האבן אינזינען וואס עס זאגט זיך אין דער ערשטער פון די פערצן פראגעס, מיט וועלכע דער יידישער קאלאניזאציע־קאמיטעט האט זיך געהאט געווענדט צום פרעמיער. דער דאזיקער קאמיטעט, זעען מיר, האט לכתחילה געהאט אין געדאנק א פלאן פון גאנץ באזונדערן פארנעם. אין דעם צוגעשטעלטן מעמאראנדום האט זיך גערעדט וועגן גרינדן אן אגריקולטורעלן ישוב פון א צוויי טויזנט יידישע פאמיליעס אדער בערך א צען טויזנט מענטשן. ווען מיר וויסן אז די גאנצע יידישע באפעלקערונג אין קאנאדע איז דעמאלט ניט באשטאנען פון מער ווי בלויז א זיבן טויזנט נפשות, קאנען מיר דערפון זען, ווי ווייט אייניקע האבן געהאט די כוונה זיך צו פארמעסטן. מיט א האלבן יארהונדערט שפעטער וואלט דאס געקאנט הייסן כמעט דאס אייגענע, ווי אז מען וואלט אין קאנאדע געפלאנט צו באזעצן א 200 הונדערט טויזנט יידן.

אבער פון דעם פלאן האט זיך גארנישט אויסגעלאזט. דאס גאנצע משתדל זיין זיך און דאס אונטערהאנדלען פון ביידע צדדים האט צו קיין ממשותדיקע רעזולטאטן ניט געפירט. צום באדויערן האבן די יידן ניט געוואוסט ווי זיך צו באנוצן מיט דעם אנבאט וואס מען האט זיי געמאכט — צו געבן זיי פריי לאנד פאר א קאמפאקטן ישוב וואו נאר זיי וואלטן געוועלט. זיי האבן ניט פארשטאנען די וויכטיקייט פון אט אזא געלעגנהייט דאן, ניט אזוי פאר דער קעגנווארט ווי פאר דער צוקונפט. זיי זיינען דערמיט באַ־

גאַנגען א טעות, פאַר וועלכן מען קאָן אין ליכט פון די באַדינגונגען וואָס האָבן אין דער יידישער וועלט זיך געשאַפן מיט יאָרן שפּעטער, זיי געוויס ניט מוחל זיין.

אפשר איז די זאַך פאַר זיך אליין געווען ניט נאָך די כוחות פון די, אויף וועמעס פּלייצעס עס וואָלט געלעגן צו דאַרפן דורכפירן אזא קאָלאָ־סאַלע אונטערנעמונג. חוץ די מיטלען וואָס דאָס האָט געפאָדערט און וואָס פאַריז וואָלט צוגעשטעלט, איז דאָס אין זייערע אויגן אויך געווען פאַרבונדן מיט אן אחריות, פאַר וועלכער זיי זיינען געווען קנאַפּ וואָס באַגייסטערט. זיי האָט בכלל געפעלט די געהעריקע פאַרשטענדעניש פאַר דעם ציל מכוח וועלכן עס האָט זיך געהאַנדלט. זיכער איז אָבער אויך אז דאָס פּראָבלעם וואָס זיי האָבן פאַר זיך דערזען, און וואָס איז מיט דעם צוקומען פון יעדע נייע ביסל יידישע איינוואַנדערער געוואָרן אלץ דרינגענדיקער, האָט זיך ניט אריינגעפּאַסט אין זייערע השגות וועגן יידישער אימיגראַנטן־הילף ווי זיי האָבן דערויף געקוקט. אָט די דאָזיקע השגות זייערע זיינען געווען קליינע און באַגרענעצטע. די מענטשן מיט די דאָזיקע השגות האָבן די הילף פאַר יידישע אימיגראַנטן זיך געהאַט פאָרגעשטעלט אנדערש. דער יידישער אימיגראַנט, באַזונדערס דער אָרעמער יידישער אימיגראַנט, איז אין זייע־רע אויגן געווען ניט מער ווי אן אָביעקט פון פילאַנטראָפּיע, און פילאַנטראָ־פּיע כידוע גיט זיך בלויז אָפּ מיט מאָמענטאַנער הילף. זי זוכט ניט קיין פּראַקטישן תכלית און זאָרגט זיך ניט מכוח דער צוקונפט פון די וואָס זיינען אויף איר אָנגעוויזן.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם סאָרט פילאַנטראָפּיע וואָס האָט צווישן קאַנאַדער יידישע פירערס געגאָלטן אין יענער צייט, איז א בריוו וועלכן דער פּרעזידענט פון באַראָן דע הירש אינסטיטוט, אליין אן אימגראַנטישער ייד וואָס האָט זיך שוין געהאַט ארויפגעאַרבעט, האָט געשריבן צום סעקרע־טאַר פונם קאַנאַדער היי־קאָמישאַנער אין לאָנדאָן. אין דעם בריוו פאַרענט־פערט ער זיך אז ער האָט ניט קיין סך צייט זיך אָפּצוגעבן מיט דעם ענין וואָס איז ארויפגעבראַכט געוואָרן. זיינע געשעפטן, באַמערקט ער דאָרט, דערלויבן אים ניט טיפער זיך אריינצוטראַכטן אין דער פראַגע פון קאָלאָ־ניסטישער הילף פאַר יידישע אימיגראַנטן, הגם דאָס איז אים „אזוי נאָענט צום האַרצן". ער איז געווען הייסט עס צו פאַרנומען. וואָלט ער ניט געווען אזוי פאַרנומען, וואָלט דער גאַנצער גאַנג פון יידישן לעבן אין קאַנאַדע דאַן געקאָנט אָננעמען אן אנדער ווענדונג.

דער פועל יוצא איז דערפאַר געווען אומפאַרמיידלעך. פון דעם גרויסן פּראָיעקט מיט דעם פריי אָנגעבאָטענעם לאַנד פאַר יידן, צו וואָס מען האָט

אין אָטאווא זיך געהאט באַצויגן מיט אַזוי פיל אינטערעס, איז גאָרנישט געוואָרן. מען האָט דאָס אַפּנים אויפגעגעבן. אויך די רעגירונג פון איר זייט האָט מסתמא ביז דאַן זיך שוין געהאַט איבערצייגט, אַז די געפּירטע אונ־טערהאַנדלונגען זיינען געווען אַרויסגעוואָרפן.

צי מען זאָל עס צושרייבן אַפּאַטיע צי ניט, אָבער די שטעלונג וואָס די יידן אַליין, אין קאַנאַדע און אַנדערשוואו, האָבן דאָ געהאַט אָנגענומען, איז געווען אומפאַרשטענדלעך. אַפילו אין פּאַריז גופא, וואוהין מען האָט געהאַט אָוועקגעשיקט אַ באַריכט פונם אינטערוויו אין אָטאווא צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע פאַרלאַנגטע ידיעות, האָט מען זיך אויך ניט געאיילט צו ענטפערן.

אונטער דער צייט האָבן די דירעקטאָרן פון באַראָן דע הירש אינסטיטוט אויך באַקומען אַן אָנבאָט פון דעם „מענשאָן הויז" קאָמיטעט אין לאָנדאָן, די פאַרוואַלטערס פון דעם לאַנד ביי מוסאָמין, צו נוצן דאָס דאָזיקע לאַנד פאַר צוועקן פון יידישער קאָלאָניזאַציע. דער דאָזיקער אָנבאָט איז זיי פאָרגע־לייגט געוואָרן אין אַ בריוו פון 16טן נאָוועמבער 1891. ענדלעך איז אָבער אויך דערהאַלטן געוואָרן אַ תשובה פון פּאַריז, וואָס האָט געגעבן אַ גע־לעגנהייט אויף אַן אמת צוצוטרעטן צו קאָלאָניסטישער אַרבעט. אָבער אויך דער דאָזיקער פּרואוו האָט אין אָנהייב זיך אַרויסגעוויזן פאַר ניט זייער גע־לונגען.

פון פּאַריז איז געקומען דער צוזאָג פון דער ייק"א מכוח געהעריקער פינאַנציעלער שטיצע, אויב מען זאָל ערגעץ אין מערב־קאַנאַדע גרינדן אַן אַגריקולטורעלן ישוב פון יידן. דאָס האָט ביי די באַראָן דע הירש פאָנד־פאַרוואַלטערס אין מאָנטרעאָל ווידער אויפגעוועקט דעם אינטערעס צו יידישער קאָלאָניזאַציע, און דאָס מאָל האָבן זיי באַשלאָסן מיט די זיי צוגע־זאָגטע מיטלען צו מאַכן ווינציקסטנס אַ פּרואוו דעם פּלאַן צו פאַרווירקלעכן.

דאָס סאַמע פּראַקטישסטע — ווי זיי האָט זיך עס געדוכט — וואָס זיי האָבן געקאָנט טאָן כדי דורכצופירן וואָס מען האָט זיי פאָרגעלייגט, איז געווען צו זען טאָן דאָס תיכף, ניט אָפּלייגנדיק עס. האָבן זיי אָן אַריינ־טראַכטן זיך אין דעם פּראָבלעם און אָן אַ שום ווייטערדיקן אויספאָרשן פון די באַדינגונגען און די שוועריקייטן, מיט וועלכע דאָס איז געווען פאַר־בונדן, זיך גענומען פאַר דער דאָזיקער אויפגאַבע. אַזוי איז געבוירן געוואָרן דער יידישער לאַנד־ישוב אין דעם דיסטריקט וואָס איז באַקאַנט אונטער דעם נאָמען הירש, אין סאַסקאַטשעוואַן. מען האָט דאָרט באַזעצט זיבן און פערציק משפּחות.

די קאָלאָניסטן, אַסך פון זיי מיט גאַנץ ווינציק דערפאַרונג וועגן לאַנד־אַרבעט, און לחלוטין ניט פּיאַיקע זיך צוצופּאַסן צום האַרטן, שווערן לעבן

צו וועלכן מען האָט זיי געוואָלט צוגעוואוינען, האָבן די ערשטע צייט זייער פּיל געליטן. זייער מצב איז געווען שרעקלעך, און די יידן פון מאָנטרעאָל זיינען וועגן דעם געוואָרן ערנסט באַזאָרגט. זיי האָט שטאַרק געשראָקן דער געדאַנק וועגן א נייעם דורכפאַל, און ווי דאָס האָט אויסגעזען, האָבן זיי אויך געהאַט א גרונט פאַר דעם. אז זייער מורא איז ניט געווען קיין אומזיסטע, האָט זיך אַרויסגעוויזן א קורצע צייט שפּעטער, ווען פון אַלע קאָלאָניסטן זיינען געבליבן בלויז ניין.

דאָס איז געווען געוואָגט, אז די וועלכע האָבן דעם קאָלאָניסטישן פּראָיעקט געדאַרפט דורכפירן, זאָלן אָנהייבן ווערן אַביסל סקעפּטיש וועגן דער גאַנ־צער זאַך. וואָס עס האָט זייער ענטוזיאַזם נאָך מער אָפּגעקילט איז געווען דער פאַקט, וואָס אין פּאַריז האָט מען זיך ניט געאיילט מיט איבערשיקן די צוגע־זאָגטע פינאַנציעלע מיטלען פאַר דער אונטערנעמונג. עס האָט זיך אויסגע־לאָזט, אז פון דער סומע וואָס דר. זאַנענפעלד האָט אין נאָמען פון דער ייק״א פאַרזיכערט אז מען וועט צושיקן, האָט מען זיך אַרונטערגעלאָזט בלויז אויף צוויי דריטל דערפון, און אפילו די דאָזיקע צוויי דריטל האָט מען אויך ניט צוגעשיקט גלייך. אייניקע האָבן דעריבער פאַרגעלייגט אז מען זאָל די קאָלאָ־ניסטישע טעטיקייט אינגאַנצן אויפגעבן.

מען האָט דאָס אָבער ניט אויפגעגעבן. מען האָט דערוויילט א נייעם קאָלאָניזאַציע־קאָמיטעט, מיט מר. לאזארוס כהן (געבוירן אין סואוואלק, 1844; געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל, 1914) פאַר פּאַרזיצער, וואָס האָט די אַר־בעט פונדאַסניי אויפגענומען. אין 1893 האָט לאזארוס כהן באַזוכט די קאָ־לאָניע הירש כדי פּערזענלעך זיך צו באַקענען מיט דער לאַגע דאָרטן. ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט דעם גורל פון די קאָלאָניסטן און האָט אויף פאַרשיידענע אופנים געזוכט זיי צו העלפן. א מאַן מיט ענערגיע, וואָס איז תמיד געווען גרייט צו אַרבעטן פאַר יעדער גוטער זאַך, האָט ער פון זייערט־וועגן געזוכט צו טאָן אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט. עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז דער ישוב אין הירש זאָל זיך פולשטענדיק צעפאַלן. דאָס איז אָבער פאַר־מידן געוואָרן אין צייט, און די באַדינגונגען דאָרטן האָבן זיך ביסלעכוויין פאַרבעסערט. געשען איז דאָס א דאַנק דעם וואָס די ייק״א פון פּאַריז איז, אויף די דרינגענדיקע בקשות מיט וועלכע מען האָט מכוח דעם זיך געווענדט פון מאָנטרעאָל, די קאָלאָניסטן דאָך פאָרט געקומען צו הילף. די קאָלאָניע האָט זינט דעמאָלט דורכגעמאַכט פאַרשיידענע צייטן, ביז עס איז געלונגען זי אויעקצושטעלן אויף א מער־ווייניק געזיכערטן באַזיס.

די דערפאַרונג וואָס מען האָט אַרויסגעטראָגן פון דעם ניט געלונגענעם אַגריקולטורעלן עקספּערימענט מיט צען יאָר פריער, איז איצט געקומען

צוניץ. מען האָט פון יענעם עקספּערימענט אַסך געלערנט. דער עיקר האָט מען געלערנט ניט צו באַגיין קיין טעותים, וואָס מען האָט בעסער פאַר־שטייענדיק די אַגריקולטורעלע און קלימאַטישע באַדינגונגען פון דער סביבה געקאָנט אויסמיידן. דאָס מיינט אָבער ניט אַז פון דעמאָלט אָן איז יעדער פּרישער פּרואוו צו מאַכן פון יידן לאַנד־אַרבעטער, באַזעצנדיק זיי אין פּוס־טע, ווילדע געגנטן, באַגעגנט געוואָרן מיט בלויז דערפאָלג.

די באַוועגונג וואָס איז אין דער יידישער וועלט לכתחילה אָנגערעגט געוואָרן דורך דעם פּלאַן מכּוח אַרגענטינע, האָט אָבער ניט פאַרפעלט צו געווינען אָנהייגער. פון דער באַוועגונג האָבן ניט ווייניק מענטשן זיך גע־לאָזט מיטרייסן. דער פאַרלאַנג וואָס איז ביי זיי געבוירן געוואָרן איבערצו־בויען זייער לעבן אויף נײַע יסודות, האָט אויך אין דעם דאָזיקן נייעם, יונ־גען לאַנד געגומען אַלץ מער אַרומכאַפּן אַסך יידישע יחידים. אַזוי האָבן יידן אין 1892 זיך אויך אָנגעהייבן באַזעצן אין אָקסבאָו, בערך א 25 מייל פון הירש. די ערשטע יידישע קאָלאָניסטן זיינען אַהין געקומען אָן קיינעמס שטיצע און אויך מיט ווינציק מיטלען. זיי איז דערפאַר אָנגעקומען מיט אַסך שווערער מאַטעריניש צו קאָנען זיך דורכשלאָגן זייער וועג. דאָס זיינען אָבער ניט געווען די פּיאָנערן פון יידישן ישוב וואָס איז דאָרטן אויפגעקומען. די ערשטע יידישע פּיאָנערן אין אָקסבאָו זיינען געווען יעקב פּירס און זיינע זין, וואָס זיינען אַהין אַריבערגעקומען נאָך אין 1888. זיי האָבן שפּעטער אויך דערמוטיקט אַנדערע צו קומען דאָרט זיך באַזעצן און צו פאַרנעמען זיך מיט לאַנדווירטשאַפט.

דער ערשטער פאַרמער אין דער יידישער קאָלאָניע אין וואַפּעלאַ איז געווען א רוסישער ייד, דזשאָן העפּנער, וועלכער איז אין 1886 אַריבער־געקומען קײַן קאַנאַדע פון לאָנדאָן, ענגלאַנד. איינצלנע יידן האָבן אין די ניינציקער יאָרן זיך אויך אָנגעהייבן באַזעצן אין אַנדערע ערטער אין די צפון־מערב טעריטאָריעס. אַזוי האָט דאָרט ביסלעכווייז געגומען אויסוואַקסן א ישוב פון יידישע דאָרפמענטשן, הגם אין א זייער קליינעם פאָרמאַט. דער ווילן צו לעבן אין דער געזונטער אומגעבונג פון דער נאַטור האָט טייל אי־מיגראַנטן גענומען רייצן. דער דאָזיקער ווילן איז ביי זיי געוואָרן שטאַר־קער אַפילו פון דעם נסיון צו דאַרפן דערביי אַזוי פיל אויסשטיין און דורכ־גיין די ביטערסטע ליידן און פּלאָגענישן. אין די מערסטע פאַלן האָבן זיי געקראָגן שטיצע פון דעם קאָמיטעט אין מאָנטרעאָל, וואָס איז געשטאַנען אין א כסדרדיקער פאַרבינדונג מיט די ייק״א־פירערס אין פּאַריז. ווי מיר קאָנען עס זען פון א ייק״א־פּראָטאָקאָל פון יענער צייט, האָט מען אין

מאָנטרעאָל אפילו געשטיצט די משפחות, וואָס טייל קאָלאָניסטן האָבן אין דער דאָזיקער שטאָט געהאַט איבערגעלאָזט.

די טעטיקייט פון דעם באַראָן דע הירש אינסטיטוט, אַרום וועלכן אַ שטיק קאַנאַדער יידיש לעבן אין זיינע פאַרשיידנסטע פּאַזעס איז אַ לאַנגע צייט געווען קאָנצענטרירט, איז אָבער ניט געווען באַגרענעצט אויף קאָ־לאָניסטישער הילף אַליין. אַ וויכטיקער צווייג אַרבעט פון דעם דאָזיקן אַנ־שטאַלט איז געוואָרן די דערציאונג פון יידישע אימיגראַנטן־קינדער, און מען האָט עס געשאָנקען גרויס אויפמערקזאַמקייט. די טעגלעכע שול ביים אינסטיטוט איז געוואָרן אַלץ גרעסער. פון 77 תלמידים מיט וועלכע זי האָט אָנגעהייבן, איז די צאָל אין 1893 אויסגעוואַקסן אויף 316, אינגלעך און מיידלעך, מיט וועמען מען האָט, חוץ אַ העברעאישן קלאַס וואָס מען האָט פאַר זיי אויפגעהאַלטן, געלערנט אַלע עלעמענטאַרע שול־לימודים. דער אינסטיטוט האָט אויך געעפנט ענגלישע אָוונט־קלאַסן פאַר דערוואַקסענע אימיגראַנטן.

אָט די דאָזיקע שול האָט געשפּילט אַ גאָר גרויסע ראָל אין דעם גייס־טיקן לעבן פון קינדער פון איינגעוואַנדערטע עלטערן. זי איז געווען די אינ־סטיטוציע וואָס האָט אין דעם נייעם לאַנד די ערשטע געלייגט דעם שטעמפּל אויף זייער אַנטוויקלונג. צווישן אירע ווענט האָבן געגאָסן זייער ערשטע בילדונג אַסך שפּעטערדיקע יידישע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, פּראָפעסיאָ־נאַלן און אַנדערע באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן אין לאַנד. ניט געקוקט אָבער אויף דעם וואָס זי האָט אויסגעפּילט אַזאַ באַדערפעניש, האָט זי די ערשטע צייט געהאַט דורכצומאַכן אַסך ערנסטע שוועריקייטן. אַפילו מיט דער שטיצע וואָס זי האָט געקראָגן פון דער „אַליאַנס איזראַעליט", זיינען אירע מיטלען געווען ווייט ניט גענוג פאַר אירע צוועקן. עס האָט שיר ניט געהאַלטן אַז זי זאָל זיך דאַרפן צומאַכן, און אַ פאָרשלאָג איז דאַן געמאַכט געוואָרן אַז מען זאָל זען קריגן אַ גרעסערן חלק פון די יידישע שול־שטייערן.

דער דאָזיקער פאָרשלאָג האָט אָבער אַרויסגערופן אַ פאַרשאַרפטן סכסוך וואָס איז צווישן די יידן פון מאָנטרעאָל אויסגעבראָכן, און וואָס האָט זיך צעפלאַקערט אין אַ ביטערן קריג. אַרויסגעקומען איז דאָס צוליב דעם וואָס די ספרדישע געמיינדע, וואָס האָט פון דער קאַטאָלישער שול פאַרוואַלטונג געקראָגן אויסגעצאָלט 80 פּראָצענט פון די יידישע שול־שטייערן פאַר דעם אויפהאַלט פון אירער אַן אייגענער טאָג־שול, האָט זיך אָפּגעזאָגט פון צו געבן דערפון עפּעס וואָס צושטייער פאַר דער באַראָן דע הירש שול.

מען האָט מיט די ספרדישע יידן מכוח דעם אונטערהאַנדלט, מיט זיי איינגעטענהט און אויך זיי זיך געפּרוּווט ווירקן אויף אַלע אופנים, אָבער

קיין זאך האָט ניט געהאָלפן. זיי האָבן דערקלערט אז די שול־שטייערן זיינען זייערע, און אז זיי האָבן דערמיט געקאָנט טאָן וואָס זיי האָבן געוואָלט. עס איז געווען פאר אַלעמען קלאָר, אז זיי זיינען געווען פעסט איינגעעקשנט ניט ארונטערצוגעבן דערפון אפילו פאר אזא צוועק ווי די דערציאונג פון אָרעמע יידישע קינדער. עס האָט אפילו ניט געהאָלפן דאָס וואָס צוויי לאנגיאָריקע מיטגלידער פון זייער געמיינדע, צווישן זיי דער דעמאָלט אזוי פראָמינענטער יידישער כלל־טוער לואיס א. הארט, זייער פרעזידענט, האָבן אין פראָטעסט צוליב אָט אזא האנדלונג רעזיגנירט פון דער געמיינדע.

דעם 4טן מאי 1892 האָבן די וואָס זיינען געשטאַנען ביים בּאַראָן דע הירש אינסטיטוט זיך געווענדט וועגן דעם ענין מיט א פעטיציע צו דער פראָווינציעלער לעגיסלאטור. זיי האָבן אין דער פעטיציע אָנגעוויזן אויף דער שווערער לאגע אין וועלכער די טאָג־שול פאר יידישע אימיגראנטן־קינדער האָט זיך געהאט געפונען, און האָבן פאָרמעל אָנגעקלאָגט די ספרדישע געמיינדע פאר דעם וואָס זי האָט, דורך אַן אָפּמאַך מיט דער קאטאָלישער שול־פארוואלטונג, צוגענומען פאר זיך גאָר די שול־שטייערן וואָס זיינען געווען אריינגעקומען פון אירע מיטגלידער.

פון די פאקטן וואָס ווערן דאָרט אָנגעגעבן, זעען מיר אז די שול־שטייערן פון אלע יידישע אייגנטום־באזיצערס אין מאָנטרעאָל האָבן דעמאָלט באטראָפן 2,800 דאָלאר א יאָר, אז 2,200 דאָלאר פון אָט דער סומע איז אריינגעקומען פון מיטגלידער פון דער פּאָרטוגעזער געמיינדע, און דאָס איבריקע פון די אנדערע יידישע אייגנטום־באזיצערס. דערביי ווערט דאָרט געמאכט די באשולדיקונג, אז הגם די ספרדישע געמיינדע האָט די שול־שטייערן אירע צוגענומען אינגאנצן פאר זיך, האָבן אין דער טאָג־שול וואָס זי האָט פאר אָט דעם געלט אויפגעהאלטן געלערנט בלויז פון „25 ביז 30 קינדער״. די פעטיציע האָבן אונטערגעשריבן חיים וויינבערג, ד. ס. פרידמאַן און לייאָן קאָהען. 1)

א קורצע צייט שפּעטער, דעם 19טן מאי יענעם יאָר, זיינען אייניקע פאָרשטייערס פון באַראָן דע הירש אינסטיטוט דערשינען פאר דעם קאבינעט אין קוויבעק און אין נאָמען פון די יידן פון מאָנטרעאָל געבעטן, אז די רעגירונג פון דער פראָווינץ זאָל נעמען א האנט אין דער זאך. מיט עטלעכע טעג שפּעטער, דעם 25טן מאי, זיינען פאר דעם קאבינעט דערשינען ביידע צדדים, ווען מען האָט געהאט איינגעלאַדן אז זיי זאָלן קומען פאר דער

---

1) דעם פולן טעקסט פון דער פעטיציע צוזאמען מיט א באריכותדיקער באלייכטונג פון דער אַרויסגעבראַכטער פראַגע,קאָן מען געפינען אין מיינע ארטיקלען אין „קענעדער אָדלער״ פון 4טן ־ 27טן אפּריל 1947.

רעגירונג פאַרלייגן זייערע טענות און קריוודעס. דער באַראָן דער הירש אינסטיטוט איז איצט געווען פאַרטראָטן דורך מר. דוד א. אַנשל, מר. מאַקס־וועל גאָלדשטיין (1863־1939), וועלכער איז געווען ערן־אַדוואָקאַט פון אינ־סטיטוט, מר. ה. ווייגבערג, מר. ד. ס. פרידמאַן, מר. דזש. מייקלס און וו. ה. בייקער.

די פאַרטרעטערס פון דער „שארית ישראל" געמיינדע זיינען געווען מר. דזשעסע דזשאָזעף, דאָן איינער פון די באַראָנען פון מאָנטרעאָלער הויך־פינאַץ, רבי מעלדאָלא דע סאָלאַ, מר. דזשיי. סעמועלס און מר. מאָנק, אַ פראַנצויזישער אַדוואָקאַט וואָס האָט גערעדט פאַר די ספרדישע יידן. פאַר די לעצטע האָט אויך גערעדט רבי מעלדאָלא דע סאָלא אליין, און דער אופן ווי אַזוי ער האָט פאַרן קאַבינעט געפּראָוווט רייִנוואַשן זיין געמיינדע און באַרעכטיקן איר האַנדלונג, האָט אויף די פאַרשטייערס פון דעם באַראָן דע הירש צד, וואָס האָבן זיך דערביי געפונען, געמאַכט אַ זייער ניט אָנגענעמען איינדרוק. פונקט אַזאַ ניט אָנגענעמען, אפילו זייער פּיינלעכן איינדרוק, האָט דאָס געמאַכט אויף די יידן פון מאָנטרעאָל, צווישן וועמען דאָס האָט אין יע־נער צייט אַרויסגערופן אַסך אויפגערעגטקייט און פאַרביטערטקייט. עס איז פאַר זיי געווען שווער צו פאַרשטיין וואָס גראָד די (דעמאָלט) רייכסטע גע־מיינדע אין לאַנד האָט מאָנאָפּאָליזירט אירע שול־שטייערן פאַר זיך אַליין, און האָט דערפון ניט געוואָלט געבן צושטייער אויף צו העלפן אויפהאַלטן אַ שול פאַר קינדער פון אָרעמע איינגעוואַנדערטע עלטערן.

געענדיקט האָט זיך דער פאַרהער פון ביידע צדדים פאַרן קאַבינעט אין קוויבעק מיט דעם, וואָס דוד א. אַנשל און ה. ווייגבערג, פונם צד פון באַראָן דע הירש אינסטיטוט, האָבן קאַטעגאָריש געלייקנט דאָס וואָס רבי מעלדאָלא דע סאָלא האָט געהאַט דערקלערט. עס פאַרשטייט זיך, אַז אין די ברייטע יידישע קרייזן איז די שטימונג דערזוייל געוואָרן נאָך מער אָנ־געצויגן. די דערקלערונג מיט וועלכער רבי דע סאָלא איז אַרויסגעקומען אין קוויבעק האָט אַלעמען שטאַרק אויפגעבראַכט. אין באַראָן דע הירש אינסטיטוט איז צוליב דעם פאָרגעקומען אַ זייער שטורעמדיקע זיצונג. מען האָט די פון רבי דע סאָלאָן אָנגעגעבענע פאַקטן באַצייכנט פאַר פאַלש און דעריבער פאַר סקאַנדאַליעז. אייניקע האָבן פאָרגעלייגט, אַז מען זאָל צוזאַמען מיט אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס און אָרטאָדאָקסישע שולן אין שטאָט רופן אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג כדי אויסצודריקן דעם עפנטלעכן יידישן פּראָטעסט קעגן דעם. אַנדערע האָבן פאָרגעשלאָגן אַז מען זאָל צו דער „שארית ישראל" געמיינדע דירעקט צושיקן אַ שאַרף געשריבענעם פּראָ־טעסט אין נאָמען פון די יידן פון מאָנטרעאָל.

ענדלעך אָבער האָבן די ספרדים איינגעזען, אז זיי קאָנען צוליב אַן עקשנותדיקן קאפריז צו לאנג ניט פירן א קריג מיט דעם יידישן דעת הקהל און אז זיי מוזן נאָכגעבן. חוץ דעם האָט אויך די רעגירונג פון דער פראָווינץ זיי פאָרגעלייגט, אז זיי זאָלן צוליב דעם צוועק מכוח וועלכן עס האָט זיך געהאט געהאנדלט — יידישע דערציאונג — איבערגעבן א טייל פון זייערע שול־שטייערן אויך צו אנדערע וואָס האָבן געלערנט מיט יידישע קינדער. הגם זיי זיינען מרוצה געוואָרן דאָס צו טאָן, האָבן זיי אָבער זיך נאָך אלץ געקווינקלט, צי זאָלן זיי פון זייערע שול־שטייערן ארונטער־געבן פאר דער באראָן דע הירש שול פיל מען האָט פון זיי פארלאנגט.

די רעגירונג האָט זיך דאָ ווידער געפרואווט פארמיטלען, און ווען דאָס האָט ניט געהאָלפן, האָט זי באשלאָסן אויסצוגלייכן דעם יידישן שול־סכסוך אויף אן אנדער אופן. דעם 3טן פעברואר 1893 האָט זי אין דער פראָווינציעלער לעגיסלאטור פאָרגעלייגט א ביל, לויט וועלכן די יידישע שול־שטייערן אין מאָנטרעאָל זיינען ארויסגענומען געוואָרן פון דעם רשות פון דער אָדער יענער געמיינדע. זיי האָבן אָנשטאָט דעם געזאָלט פארטיילט ווערן פראָפאָרציאָנעל לויט דער צאָל יידישע קינדער וואָס האָבן דאָ אָדער דאָרטן געלערנט. דאָס האָט געמאכט א סוף צום סקאנדאל מיט די יידישע שול־שטייערן.

קאפיטל איין און צוואנציק

דער ברייטערער געזעלשאפטלעכער פעלד

מיט דעם וואָס עס זיינען באַזייטיקט געוואָרן די סיבות וואָס האָבן געהאט ארויסגערופן דעם פארשארפטן סכסוך מיט דער ספרדישער געמיינדע אין מאָנטרעאָל איבער דער פראגע פון שול־שטייערן, האָבן די יידישע געמיטער זיך אָנגעהייבן ביסלעכווייז בארואיקן. די צעשטערטע אחדות אין דער קהילה איז צוריק געוואָרן איינגעשטעלט, און ווידער האָט דאָס ארומיקע יידישע לעבן, אין דער מעטראָפּאָליע ווי אין גאנצן לאנד, אָנגענומען דעם געוויינלעכן נאָרמאלן גאנג.

אָבער דאָס וואָס האָט געהאט באשאפן די עצם פראגע, דער עיקר וואָס איז שייך מיטלען אויפצוהאלטן די באראָן דע הירש שול אין מאָנטרעאָל, איז די זאָרג וועגן דעם ניט פארשוואונדן שוין אפילו נאָך דעם פארגלייך מיט די ספרדים. די סומע וואָס מען האָט אריינגעקראָגן איז פאר דעם צוועק געווען ניט גענוג, און פאר די אָרטיקע יידישע פירערס איז ווידער אויסגעוואקסן די שווערע שאלה ווי אזוי די שול אויסצוהאלטן.

מיר לייענען אין דעם באריכט פונם שול־קאָמיטעט פון אינסטיטוט פאר דעם יאָר 1893, אז דאָס האָט פאר די יידן פון מאָנטרעאָל פונדאָסניי אָנגעהייבן ווערן א פארשארפט פראָבלעם. די באדערפעניש אין מיטלען צו קאָנען די שול אויפהאלטן איז געווען זייער גרויס, ניט געקוקט אפילו וואָס די ספרדים האָבן איבער די יידישע שול־שטייערן מער ניט געהאט צו זאָגן. „פאָריקן יאָר”, ווערט אין דעם באריכט דערקלערט, „האָט מען זיך געאייניקט אויף א פשרה בנוגע דעם פארטיילן די יידישע שול־שטייערן, און מיר האָבן געקראָגן 8 הונדערט דאָלאר צושטייער אויף אויסהאלטן די שול. אָבער די דאָזיקע סומע איז לחלוטין ניט גענוג. מיר מוזן פאר דעם צוועק קריגן לפחות 15 הונדערט דאָלאר א יאָר . . . צוצומאכן די שול וואָלט זיין אן אומגליק ניט בלויז פאר אונדז אליין, נאָר פאר דער באפעלקערונג פון גאנץ שטאָט . . . די קינדער וואָס וואנדערן אהער אין קאָנען ניט פארנעמען זייער פלאץ אין די לאנד־שולן, און אָן אזא אינסטיטוציע וואָלטן זיי בארויבט געוואָרן פון די מיטלען פון דערציאונג וואָס דארפן זיי העלפן ווערן גוטע און ניצלעכע בירגער”.

און א יאָר שפּעטער האָט מר. מאַקסוועל גאָלדשטיין, באַרירנדיק דעם זעלביקן ענין באַמערקט, אַז „נאָך אַסך יאָרן קעמפן פאַר אַ גערעכטן פאַר־טיילן פון די יידישע שול־שטייערן״, איז איצט געוואָרן מעגלעך אַז די שול זאָל קאָנען קריגן איר פולן חלק. ער האָט איבערגעגעבן אַז מען האַלט ביים פאַרשטענדיקן זיך וועגן דעם מיט די פּראָטעסטאַנטן, נאָר אַז מען וועט ניט איינגיין אויף קיין שום אָפּמאַך, לויט וועלכן מען זאָל דאַרפן „מקריב זיין פּרינציפּן״.

דער עצם פאַקט וואָס די וואָס זיינען געשטאַנען ביים באַראָן דע הירש אינסטיטוט האָבן פאַרשטאַנען צו לייגן אַזוי פיל געוויכט אויף דערציאונג, און וואָס דאָס אַליין האָט פאַרנומען אַזאַ אָרט צווישן די אַנדערע טעטיקייטן פונם אינסטיטוט, איז דאָ וויכטיק. מיר זעען דערפון, אַז מיט די פאַרשיידענע פונקציעס וואָס ער האָט דערפילט האָט דער אינסטיטוט אין יענער צייט באמת געטאָן גוטע און ניצלעכע אַרבעט. פאַר אַסך אַריבערגעקומענע אי־מיגראַנטן וואָס זיינען אין דעם נייעם לאַנד געווען הילפלאָז, איז ער אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן געווען ניט קיין קליינע שטיצע. אין 1893 האָט דעם אינסטיטוט באַזוכט דער קאַנאַדער הויפּט־גאָווערנאָר לאָרד אַבערדין צוזאַ־מען מיט ליידי אַבערדין. זיי איז שטאַרק געפעלן דער עיקר ווי אַזוי די שול איז דאָרט אָנגעפירט געוואָרן. אין 1895 האָט דעם אַנשטאַלט אויך באַזוכט מאַדאַם שאַפּלאָ, פרוי פונם לייטענאַנט־גאָווערנאָר פון קוויבעק, וואָס האָט אים פּרעזענטירט מיט אַ זיידענעם באַנער.

פון דעם אַלעמען באַקענען מיר זיך ניט בלויז מיט אַ געוויסער פאַזע פון דער יידישער פילאַנטראָפּיע דעמאָלט, וואָס האָט אונטער איר רשות געהאַט די דערציאונג פון יידישע אימיגראַנטן־קינדער, נאָר מיט פיל מער ווי דאָס. מיר באַקומען דערפון אויך אַ באַגריף ווי אַזוי יידישע סאָציאַלע הילף אין לאַנד האָט אין יענער צייט בכלל אויסגעזען. ניט בלויז אין דער מעטראָפּאָליע אַליין זיינען אַ גרויסע צאָל איינגעוואַנדערטע געווען אַזאַ לאַסט אויף די עלטערע תושבים, לפּחות ווי די לעצטע האָבן אויף דעם גע־קוקט. דאָס אייגענע איז אויך געווען דער פאַל אין טאָראָנטאָ, אין וויניפּעג, אין האַמילטאָן און אין אַנדערע ערטער. מיר זעען, אַז די דעמאָלט וויכ־טיקסטע צדקה־אינסטיטוציעס זיינען דאָרטן אויפגעקומען אַרום יענע יאָרן. די אימיגראַנטן, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן זיך געפונען אין צרהדיקע באַדינ־גונגען און האָבן עקאָנאָמיש פיל געליטן, האָבן די ערשטע צייט אומעטום זיך שטאַרק געפּלאָגט. זיי זיינען אָפט אַפילו געווען אַ דאָרן אין די אויגן פון די רייכערע יידן. ניט געקוקט אָבער אויף דעם, האָט די אימיגראַציע

פֿאַר זיך אַליין געגעבן דעם קאַנאַדער יידישן לעבן דעם גרעסטן שטויס פֿאָראויס.

אַרומגערינגלט פֿון די דאָזיקע לאָקאַלע און אַלגעמיינע פּראָבלעמען וואָס זיינען פֿאַר די קאַנאַדער יידן אַרויפֿגעשוואוּמען, האָט זייער אייגענע סביבה ביסלעכווייז זיך אָנגעהייבן איבערגעשטאַלטיקן. דאָס יידישע לעבן האָט זיך איבערגעביטן סיי אויסערלעך, סיי אינערלעך, — עס האָט באַקומען ניט בלויז מער אינהאַלט נאָר אויך אַ ברייטערן פֿאַרנעם. באַזונדערס בולט איז געווען דאָס וואָס זיי האָבן זיך פֿאַרמערט אין צאָל. בעת אין 1881 למשל איז די יידישע באַפֿעלקערונג אין לאַנד באַשטאַנען פֿון 2,393 נפֿשות, האָט זי אין 1891 זיך פֿאַרגרעסערט אויף מער ווי אָנדערטהאַלבן מאָל אַזוי פֿיל — ביז אויף 6,414. אין די איינע צען יאָר האָט זי אויך באַוויזן זיך צו צעשפּרייטן איבער דער גאַנצער קאַנאַדער מדינה. לויט דעם צענזוס יענעם יאָר, האָבן יידן געוואוינט אין אַרום אַ הונדערט שטעט און קלענערע פּונקטן אין לאַנד.

יידישע קהילות האָבן זיך געפֿונען אין בוויראַרד און ניי־וועסטמינסטער, אין בריטיש קאָלאָמביע, חוץ די וואָס האָבן נאָך פֿון פֿריער עקזיסטירט און וויקטאָריע און וואַנקאָווער. בראַנדאָן, ליסגאַר און פּראָווענסאַר, אין מאַניטאָבע, האָבן געהאַט אַ היפּשע צאָל יידן. אין האַליפֿאַקס, קאָרנוואָל, גלענגאַרי, לאָנדאָן, ווינדזאָר, לעמטאָן, ניפּיסינג, לאַבעל, שערברוק און אין צענדליקער אַנדערע ערטער זיינען אויסגעוואַקסן קליינע יידישע קיבוצים. ביז צום גרויסן טייל האָבן די יידן וואָס האָבן זיך געפֿונען אין די ווייטע, פֿאַרוואָרפֿענע געגנטן זיך פֿאַרנומען מיט פּעדלעריי און קליינהאַנדל, אָבער אַסך זיינען אויך געווען פֿאַך־אַרבעטער.

עס איז געווען נאַטירלעך אַז זייער פֿאַרמערן זיך אין צאָל, צי די דאָזיקע צאָל איז געווען גרויס צי קליין, זאָל פֿירן ניט בלויז צו איין איינציקן אויסגאַנג — צו אַ גרעסערן צעשפּרייטן זיך פֿון זיי איבערן לאַנד. עס האָבן זיך אויך גענומען אַרויסווייזן די רעזולטאַטן דערפֿון. דאָס זיינען געווען סימנים פֿון אַ גרעסערער געזעלשאַפֿטלעכער אָרגאַניזירטקייט צווישן זיי אומעטום וואו זייער צאָל האָט דאָס דערלויבט, און פֿון אַ זוכן דאָ און דאָרט צו באַפֿרידיקן פֿאַרשיידענע יידישע באַדערפֿעניש. דער מאַסן־אימפּולס וואָס איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער, האָט געזוכט פֿאַר זיך אַן אויסדרוק און ער האָט דאָס אויך געפֿונען. עס האָט זיך אָנגעהייבן אַ מער קאָנטיקע יידישע טעטיקייט אויף פֿאַרשיידענע געביטן, דער עיקר אָבער אויף דעם געביט פֿון פֿילאַנטראָפּיע און סאָציאַלער הילף, ווי אויך אויף דעם געביט פֿון רעליגיעזער יידישקייט בכלל.

אַרום מיטן די ניינציקער יאָרן האָבן אין מאָנטרעאָל, טאָראָנטאָ, וויניפּעג און אַנדערע וויכטיקע פּונקטן זיך געפֿונען אַן אָנדערטהאַלבן צענדליק

שולן, צווישן זיי דריי רעפאָרם־טעמפלען. רעפאָרם־יידישקייט אין קאנאַדע איז אָבער אין יענער צייט ניט געווען אזוי באפעסטיקט ווי אין די פאראייניקטע שטאטן. אין טאָראָנטאָ למשל האָבן צו דער „האָלי בלאָסאָם" קאָנגרעגאציע באלאנגט אי רעפאָרמירטע אי אָרטאָדאָקסישע יידן. מען האָט דאָרטן געהאט איינגעפירט א האלב־אָרטאָדאָקסישן נוסח התפילה. און אין דער אייגענער צייט אויך באנוצט אן אָרגל און ספעציעלן כאָר — פאר די וואָס זיינען געווען נוטה צו „ליבעראלער" יידישקייט.

מכוח א גאָר קוריעזער זאך, אין שייכות מיט רעפאָרם־יידישקייט אין קאנאדע דעמאָלט, הערן מיר אין מאָנטרעאָל. עס האָט זיך געהאט ארויסגעשטעלט, אז דער קאנאדער יוסטיץ־דעפּארטמענט האָט געהייסן באזאָרגן מיט „יוניאָן פרייער בוקס" די צוויי יידישע ארעסטאנטן וואָס האָבן דאָרטן זיך געפונען אין דער „סען ווענסאָן דע פּאָול־תפיסה". שפעטער איז מען דערגאנגען, אז מען האָט עס געטאָן אויף דער בקשה פון ראבײ ה. וועלד, פון מאָנטרעאָלער טעמפל „עמנואל".

דער ערשטער יידישער קראנקען אונטערשטיצונג־פאראיין אין קאנאדע האָט זיך געגרינדעט אין מאָנטרעאָל חודש סעפּטעמבער 1892, דורך ה. פייגלסאָן, מ. טעפּערער, דוד זאק און אנדערע — אלע נאָר וואָס אריבערגעקומענע אימיגראנטן דאָן. ארום דער אייגענער צייט האָט דורך דעם באמיען זיך פון עדמונד שויער, דעם באוואוסטן יידישן כלל טוער אין אָנטאַריאָ, זיך אויך געגרינדעט דער ערשטער יידישער צדקה־פאראיין אין טאָראָנטאָ. דעם זעלביקן יאָר האָט חיים בערנשטיין (געבוירן אין עראָגאָלע, ליטע, 1841; געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל, 1923), צוזאמען מיט דר. מינץ, פון ניו יאָרק, לאזארוס כהן, דוד ספּערבער (1849־1931) און נאָך אייניקע אנדערע, געגרינדעט אין מאָנטרעאָל א צווייטן ציוניסטישן פאראיין, אונטער דעם נאָמען „חובבי ציון נומער צוויי". דער פאראיין וואָס האָט ארום זיך צוגעצויגן א היפשן קרייז, האָט געזוכט אפצוגעבן זיך מיט ישוב ארץ ישראל אויף א פּראקטישן וועג. ער האָט עקזיסטירט עטלעכע יאָר און איז ליקווידירט געוואָרן א קורצע צייט איידער עס איז געבוירן געוואָרן די ציוניסטישע אָרגאניזאציע אין לאנד. אין 1896 האָט אין טאָראָנטאָ זיך געגרינדעט א „יאָנג מענס היברו אסס'ן", און א קורצע צייט שפעטער א „היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי".

יידישע אָרגאניזאציעס מיט א פּראָגראַם פון נאציאָנאלער, פילאנטראָפּישער אָדער געזעלשאפטלעכער ארבעט, האָבן זיך גענומען באוויזן דאָ און דאָרטן. מען האָט אין דעם געקאָנט זען די השפעה פון די ניט לאנג אריבערגעקומענע. מיר הערן פון אָט אַזעלכע אָרגאניזאציעס ניט בלויז אין דעם

צווייטן גרעסטן יידישן צענטער אין לאַנד, אין טאָראָנטאָ, נאָר אויך אין וויניפּעג, אין האַמילטאָן און אין לאָנדאָן. פּאַקטיש זיינען דאָרט שוין דעמאָלט געמאַכט געוואָרן פּרוּוון צו שאַפן טייל פון די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס וואָס זיינען דאָרט אויסגעוואַקסן שפּעטער. עס זיינען אין פאַרשיידענע פלעצער אויך אויפגעקומען געזעלשאַפטלעכע קלובן און ליטעראַרישע יוגנט־פאַראיינען, וואָס האָבן צו זיך צוגעצויגן אַן אינטעליגענטערן עולם. דאָס אַלץ האָט דער אַלגעמיינער יידישער סביבה עפּעס וואָס צוגעגעבן. דער עיקר האָט דאָס עדות געזאָגט אויף די נייע און פאַרשיידענע אינטערעסן וואָס דער איינגעוואַנדערטער עלעמענט האָט מיט זיך געבראַכט, און וואָס ער האָט מיט זיי זיך ניט געוואָלט שיידן אפילו אין דעם נייעם לאַנד.

די צאָל פון אַזעלכע חברות איז געוואַקסן באַזונדערס גרויס אין מאָנטרעאָל. מיר געפינען אַז פאַר דעם יאָר 1896 האָבן אין באַראָן דע הירש אינסטיטוט רעגולער אָפּגעהאַלטן זייערע מיטינגען די „לײדיס אייד סאָסייעטי", „לײדיס בענעוואָלענט סאָסייעטי", די „יידישע בירגער־ליג", וואָס מאַקסוועל גאָלדשטיין איז געווען איר ערשטער פּרעזידענט, דער פאַראיין פאַר ישוב ארץ ישראל, דער „יידישער גמילות חסדים פאַראיין", די „סאָנס אָוו בענדזשאַמין", „יאַנג לײדיס וואַירק סאָסייעטי" און אַנדערע.

צוזאַמען אָבער מיט דער דאָזיקער טענדענץ וואָס מען האָט אַזוי לייכט געקאָנט מערקן, האָט אין אויג זיך אויך געוואָרפן נאָך אַן אַנדער זאַך. דאָס איז וואָס די צעטיילונג פון געוויסע געזעלשאַפטלעכע שיכטן איז געוואָרן גרעסער ווי פריער. די „יאַהודימשע" באַציאונג צום נייעם איינגעוואַנדערטן, דער עיקר פון מזרח־אייראָפּע, האָט געטראָגן דעם כאַראַקטער פון עפּעס וואָס האָט זיך געלאָזט שטאַרק פילן. באַזונדערס האָט דאָס געפילט דער דאָזיקער מזרח־אייראָפּיאישער אימיגראַנט אַליין.

די מחיצה צווישן אים און דעם איינגעבירגערטן פאַרמעגלעכן קלאַס איז אויסגעוואַקסן נאָך מער. דער „אַפּטאַונער" יאַהודי, וואָס האָט צום גרויסן טייל אַליין אויך געשטאַמט פון אימיגראַנטישן יחוס, האָט געקוקט פונאויבן אַראָפּ אויף דעם ניט לאַנג אָריבערגעקומענעם. ער האָט אויף אים געקוקט מיט בליקן, אין וועלכע עס האָט געפעלט יענע פריינדלעכע וואַרעמקייט, יענער קוק ווי אויף אַ גלייכן מענטשן, וואָס דער ניי אָנגעקומענער אימיגראַנט וואָלט געקאָנט דערוואַרטן. פאַר די מאָנטרעאָלער יידישע פאַרזאָרגערס איז למשל אויסגעוואַקסן די מורא, וואָס איינגעוואַנדערטע יידן האָבן זיך געראָד באַזעצט אין געוויסע געגנטן, אַנשטאָט זיך צו צעשפּרייטן איבער גאַנץ שטאָט. זיי האָבן זיך געשראָקן, אַז דאָס זאָל אין דער קאַנאַדער מעטראָפּאָליע ניט העלפן שאַפן אַ געטאָ פון אָרעמע יידן.

און אין דער זעלביקער צייט האָבן זיי ניט געוואָלט, אז אין דער שול וואָס די „שער השמים" געמיינדע האָט אויפגעהאלטן מיט א קלאס פאר רע־ליגיע און העברייאיש, און וואו זייערע אייגענע קינדער האָבן געלערנט, זאָל מען אויך צולאָזן קינדער פון די דאָזיקע אָרעמע יידן. זיי איז געווען פריקרע, אז זייערע קינדער זאָלן זיך דארפן מישן מיט די לעצטע, בפרט נאָך ווען דאָס זיינען געווען קינדער פון אָרעמע אימיגראנטישע עלטערן. זיי האָבן ווי ווייט מעגליך געוואָלט דאָס פארהיטן.

פונדעסטוועגן זיינען דאָס פּאַרט געווען די איינגעוואנדערטע פון מזרח־איירָאָפּע, וואָס האָבן גענומען אויף א באזונדערן אופן זיך צופּאַסן צו דער קאנאדער סביבה, אין דער אייגענער צייט אויך אריינברענגענדיק אין איר אסך אייגנס — דאָס סאַמע בעסטע וואָס זיי האָבן פארמאָגט און וואָס זיי האָבן פון זיך געגעבן דעם נייעם לאנד. זיי האָבן אין דער דאָזיקער סביבה ניט געזוכט זיך צו פארלירן, ווי אנדערע האָבן לשם „קאנאדיזירן" זיך דאָס געטאָן. זיי האָבן, פארקערט, געזוכט זיך צוצופּאַסן צו איר אויף זייער איי־גענעם שטייגער, אויפהאלטנדיק יענע אינדיווידועלע כאראקטעריסטיק, וואָס האָט שפּעטער אפּגעדרוקט איר שטעמפּל אויף די אלגעמיינע פאָרמען פון יידישן לעבן אין לאנד.

אייגנטלעך האָט איצט זיך איבערגעחזרט דאָס אייגענע וואָס אין די פּעריציקער יאָרן, בעת דער אָנקום פון די ענגליש־יידישע און דייטש־יידישע אימיגראנטן האָט גענומען אָנזאָגן, אז די ספרדישע עפּאָכע וועט זיך באלד ענדיקן. אויך די ענגלישע און דייטשע יידן האָבן מיט זיך מיטגעבראכט אסך אייגנס, נייעס. זיי האָבן אין זייער צייט געשפּילט א באדייטנדיקע ראָל און האָבן צום קאנאדער יידישן לעבן פיל בייגעטראָגן. דער כוח פון השפעה האָט גורם געווען, אז במשך פון עטלעכע צענדליק יאָר זאָלן זיי אפילו ווערן דער דאָמינירנדיקער יידישער קלאס אין לאנד.

און דער אָנקום פון מזרח־איירָאָפּעאישע אימיגראנטן אין א גרעסערער צאָל האָט ניט אויסגעשלאָסן די מעגלעכקייט, אז דער זעלביקער פּראָצעס זאָל זיך ווידער איבערחזרן. מען האָט דאָס דייטלעך גענומען ארויסזען אזוי גיך ווי זייער איינפלוס האָט אָנגעהייבן ווערן קאָנטיק און האָט זיך געלאָזט שטארקער פילן. דאָס איז אָבער געווען אַן איינפלוס וואָס איז געווען פארשיידן פון דעם איינפלוס פון דעם פריערדיקן מערב־איירָאָפּעאישן אי־מיגראנט. דער לעצטער האָט אין א סך פאלן מיט זיך געבראכט וועלטלעכע בילדונג און אַלץ וואָס איז מיט דער דאָזיקער וועלטלעכער בילדונג געגאנ־גען צוזאמען, אָבער דערפאר א זייער אויבערפלאכלעכע יידישע דערציאונג. דער אימיגראנט פון מזרח־איירָאָפּע איז געקומען מיט א גאנץ אנדער באַ־

גאזש. ער האָט מיט זיך געבראַכט דעם גייסט און די טראַדיציעס פון דעם אַלטן פאַרוואָרצלטן יידנטום אין די לענדער, וואָס מיט זיי איז דאָס דאָזיקע יידנטום זינט דורות געווען און פאַרבליבן שטאַרק צונויפגעוואַקסן.

ער איז געווען פאַרשידן פון זיין פאָרגייער, דעם מערב־אייראָפּעאישן אימיגראַנט, אין א סך פּרטים, און איז דערצו בכלל געווען א מער באַוואוסטזיניקער ייד. ער האָט זיין יידישקייט ניט געוואָלט באַהאַלטן אָדער פון איר אנטלויפן. זי איז געווען צו פיל א טייל פון אים אַליין. האָט ער דעריבער אויך געבראַכט מיט זיך אסך פון יענער ענערגיע וואָס איז פאַר אים געווען אזוי כאַראַקטעריסטיש, און א נייגונג צו אַלץ וואָס יידיש און צו פאָלקסטימלעכקייט. ער האָט געבראַכט נאַציאָנאַלע בײנקשאַפט און דער עיקר א חוש פאַר יידישע געזעלשאַפטלעכע פאָרמען.

אויף אזאַ אופן איז די אנטוויקלונג פון דעם קאַנאַדער יידישן קיבוץ איבערגעגאַנגען אין א נייערער פאַזע און האָט אָנגענומען אַן אנדער כאַראַקטער ווי פריער. דאָס איז, אמת, ניט געשען אויף איינמאָל, נאָר איז געווען גיכער א פועל יוצא פון פּאַמעלעכדיקע ענדערונגען. אָבער מען האָט אזעלכע ענדערונגען געקאָנט אי אָנזען, אי אויך פילן. מען האָט צוליב דעם זיך אויך דערזען פּנים אל פּנים מיט נייע באַדינגונגען און נויטן וואָס זיינען ארויפגעשוואומען.

באַזונדערס האָט מען דערפילט א פאַרלאַנג צו זאָרגן אביסל מער וועגן געוויסע גייסטיקע ענינים, ווי אויך אָפּצוגעבן זיך מיט זאַכן וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט ברייטערע נאַציאָנאַלע יידישע אינטערעסן. אין צענטער דערפון איז פאַר קאַנאַדער יידן דערפאַר אוועקגעשטעלט געוואָרן א גאַנץ נייער געדאַנק. דאָס איז געווען צו שאַפן אַן אָרגאַן, דורך וועלכן די יידן פון לאַנד זאָלן קאָנען לאָזן הערן זייער שטים און קומען צום וואָרט. אזוי איז סוף 1897 געגרינדעט געוואָרן אין מאָנטרעאָל די „דזשואיש טיימס", וואָס האָט דעם 10טן דעצעמבער יענעם יאָר אָנגעהייבן דערשיינען צוויי־וועכנטלעך. די „דזשואיש טיימס" איז געבוירן געוואָרן אין א זייער נויטי־קער צייט — בעת עס איז פאַר די יידן געוואָרן וויכטיק צו האָבן אַן איי־גענע צייטונג, האָבן א טריבונע וואָס זיי זאָלן פון איר קאָנען ריידן עפנטלעך, קאָנען פאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד און די יידישע אינטערעסן.

דער רעדאַקטאָר פון „דזשואיש טיימס" איז געווען דער דעמאָלט באַוואוסטער אירלענדישער דיכטער און שריפטשטעלער קאַראָל ראַיען, א וואַרעמער און אויפריכטיקער פריינט פון יידן, און איינער פון די וועטעראַנען פון קאַנאַדער זשורנאַליזם. ער האָט פריער געהאַט רעדאַקטירט דעם מאָנטרעאָל „העראַלד" און שפּעטער דעם „וויטנעס". די אויפגאַבע פון דער

צייטונג, אין די ווערטער פון מר. לייאן קאהען וועלכער האט צוזאמען מיט מר. ס. וו. דזשייקאבס זי געהאלפן גרינדן, איז געווען קודם כל א דערציע־רישע. זי האט אבער אין דער אייגענער צייט אויך געדארפט אפשפיגלען אלץ וואס האט געהאט א שייכות מיט דעם וואוקס און דער אנטוויקלונג פון קאנאדער יידן בכלל. 1)

די הויפט סיבה, צווישן די וויכטיקערע מאטיוון וואס צוליב זיי איז גע־ווארן נויטיק צו שאפן א יידישן זשורנאל, איז אבער געווען די גיפטיקע אנ־טיסעמיטישע העצעריי וואס געווויסע קריסטלעכע ארגאנען האבן גענומען אנפירן ארום דער דרייפוס־אפערע. די דאזיקע העצעריי איז געווען פון דעם סארט וואס האט מער ניט געקאנט פארשוויגן ווערן. אויף די שענדלעכע אנטיסעמיטישע שמירערייען, מיט וואס א טייל פון דער קאנאדער פרעסע איז מיטאמאל געווארן פול, האט מען געדארפט ענטפערן, און דער דאזי־קער ענטפער האט קודם כל געזאלט זיין דאס באשאפן אן אייגענע יידישע טריבונע אין לאנד. „ביי אזא צושטאנד", לייענען מיר אין דער רעדאקציא־נעלער דערקלערונג אין דעם ערשטן נומער „דזשואיש טיימס", „איז עס טאפל וויכטיק אז די קאנאדער יידן זאלן האבן די מעגלעכקייט עפנטלעך זיך אויסצודריקן. די אנטיסעמיטישע באוועגונג אין אייראפע איז ניט אן אפ־קלאנג אין דער דאזיקער מדינה. מען שטויסט זיך אויף דעם כסדר אן אין די צייטונגען וואס ווערן אינספירירט פון יענע ארגאנען פון עפנטלעכער מיינונג אויף דער אנדער זייט ים, וואס פארהאלטן זיך גאנץ אומפריינטלעך צו יידן. דער דאזיקער אומגעזונטער און געפערלעכער איינפלוס מוז ווערן באגעגנט און באקעמפט אויף א געהעריקן אופן. מען מוז דערביי ארויס־שטעלן די יידישע זייט און זען ווי ווייט מעגלעך פארהיטן, אז דער מארא־לישער גיפט זאל זיך ניט קאנען פארשפרייטן. אט דער גיפט איז א געפאר ניט בלויז פאר אונדז יידן, נאר איז אויך שעדלעך, ווי די דערפארונג בא־ווייזט דאס, פאר די וואס זויגן אים איין".

און דער קאמף קעגן דעם אנטיסעמיטישן גיפט איז זייער ענערגיש אויפגענומען געווארן אין דעם צווייטן נומער „טיימס". די צייטונג טרעט ארויס קעגן דעם אירלענדיש־קאטאלישן ארגאן „טרו וויטנעס", א בלאט וואס האט אין דעם נוסח פון דער „ליבר פאראל" גענומען מיט גרויס חשק פאר־טייטשן פאר דער קאנאדער עפנטלעכקייט אלץ וואס האט זיך געהאט אפגע־שפילט ארום דער דרייפוס־אפערע. יענע אפערע, ווי באוואוסט, האט גע־האט אנגעצונדן דעם פייער פון אנטיסעמיטיזם ניט בלויז אין דער אלטער וועלט אליין. דאס האט אויך פארנאנדערגעבלאזן די יידנפרעסערישע העצע

1) Canadian Jewish Chronicle, June 6, 1924.

וואָס איניגע צייטונגען האָבן אויפגענומען אין קאַנאַדע אונטער דער השפּעה פון גאָלדווין סמיטה פון איין זייט, און פון דער אַנטיסעמיטישער פּרעסע אין פראַנקרייך פון דער אַנדער זייט.

אויב אָבער דער דרייפוס־סקאַנדאַל האָט געגעבן אַזאַ שטויס פאָראויס די כוחות פון רעאַקציע, האָט ער דערפאַר אויך באַשאַפן דעם אַנטיסעמיטישן קעגנמיטל. דאָס איז געווען די שטאַרקע נאַציאָנאַלע דערוואַכונג, מיט וואָס די יידישע וועלט איז געוואָרן אַרומגעכאַפּט. עס האָט אין דער דאָזיקער וועלט זיך דערהערט אַ נייַ וואָרט וואָס האָט די יידן געמונטערט, זיי גע־רופן צו באַוואוסטזיניקייט און דערציילט וועגן דעם גרויסן פאָלקס־אידעאַל, וואָס איז צווישן זיי געבוירן געוואָרן. דאָס דאָזיקע וואָרט האָט זיך אויך דערטראָגן צו די יידן פון קאַנאַדע, וואָס האָבן מיט באַגייסטערונג אויפגע־נומען די נייע ציוניסטישע לאָזונגען וואָס האָבן זיך דערהערט.

אַ באַוועגונג איז צווישן זיי אויפגעהייבן געוואָרן אָנצושליסן זיך אין די יידישע נאַציאָנאַלע רייען פון אַנדערע לענדער, און דעם 30טן יאַנואַר 1898 איז אין דער „בני יעקב״ שול אין מאָנטרעאָל (דעמאָלט אויף קאָדיע גאַס) אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונג, וואָס מען האָט גע־האַט גערופן פאַר דעם צוועק. די שול איז געווען געפּאַקט מיט אַן ענטוזיאַס־טישן עולם, צווישן וועלכן עס האָבן זיך געפונען יידן פון אַלע קלאַסן. פאָר־זיצער איז געווען ל. אַראָנסאָן, און צייטווייליקער סעקרעטאַר דוד ספּער־בער. די שטימונג צווישן די פאַרזאַמלטע, וואָס זיינען געקומען אויסהערן די רעדעס פון הרב אהרן מ. אשינסקי (געבוירן אין ליטע, 1866), רבי מעל־דאָלא דע סאָלא און אַנדערע, איז געווען אַ שטאַרק באַגייסטערטע. הרב אשינסקי האָט גערעדט אַרום אַ צוויי שעה צייט און זיינע ווערטער וואָס האָבן אַלעמען געהאַלטן געשפּאַנט, האָבן אויף די פאַרזאַמלטע געמאַכט דעם שטאַרקסטן רושם. ער האָט גערעדט מיט פּאַטאָס און וואַרעמקייט, שילדערנ־דיק די שרעקלעכע יידישע לאַגע אין פאַרשיידענע לענדער, און די צרות, פּאָגראָמען און ביטערע רדיפות וואָס יידן זיינען דאָרט אויסגעשטאַנען. ציוני־ניזם, האָט ער געזאָגט, איז די באַוועגונג וואָס ברענגט דעם יידישן פאָלק גלויבן און טרייסט, און די האָפענונג אַז עס וועט צוריק אויפגעריכט ווערן אין ארץ ישראל. פאַרענדיקט האָט ער מיט די ווערטער „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני״.

אין דעם אייגענעם זינען האָט זיך אויך אויסגעדריקט רבי מעלדאָלא דע סאָלא. מיט זיין גאַנצן כוח פון אַ בימה־רעדנער און מיט דער זעלבי־קער אומדערשראָקנקייט מיט וועלכער ער איז מיט יאָרן פריער אַרויסגע־טראָטן קעגן דער רעפאָרם־באַוועגונג, האָט ער געזוכט צו צעשלאָגן די

אסימילאטארישע טענות קעגן ציוניזם. יידן, האט ער אנגעוויזן, קאנען זיין געטרייע בירגער פון זייער לאנד און אין דער אייגענער צייט דאך אויך זיין גוטע ציוניסטן.

מען האט אויך אויסגעקליבן א דערוויילעקן קאמיטעט אויסצואַרבעטן תקנות פאר א פאראיין, און וואס זאל אויך אנצייכענען א פלאן פאר ווייטערדיקער ארבעט. א קורצע צייט שפעטער האט מיט 201 מיטגלידער זיך געגרינדעט אין מאנטרעאל די „אגודת ציון". דאס איז געווען דער אנהייב פון וועלכן די קאנאדער ציוניסטישע ארגאניזאציע איז ארויסגעוואקסן, און וואס דער הויפט איניציאטאר דערפון איז געווען הרב אשינסקי, דער אינספירירנדיקער כוח דאן פון דער נייער באוועגונג אין לאנד. פאר פרעזידענט האט מען אויסגעקליבן דר. דוד א. הארט (1844־1925), און פאר קארעספאנדירנדיקן סעקרעטאר — קלארענס י. דע סאלא (1858־1920), שפעטערדיקן פרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראציע אין קאנאדע. מען האט אויך באשטימט א פראפאגאנדע־קאמיטעט, אין וועלכען עס זיינען אריין די ה"ה חיים בערנשטיין, משה ראבאק, משה קאוויענסקי און אנדערע.

מיט עטלעכע חדשים שפעטער האט קלארענס י. דע סאלא דערהאלטן א בריוו פון דר. הערצל, וועלכער האט אויסגעדריקט גרויס צופרידנקייט מיט דעם גוטן אנהייב וואס די ציוניסטן אין קאנאדע האבן געהאט געמאכט. אין דעם בריוו האט דער גרויסער יידישער פירער דערמאנט דעם קאנגרעס וואס האט חודש אויגוסט געזאלט אפגעהאלטן ווערן אין באזעל. ער האט דע סאלאן מודיע געווען, אז מען וועט פון דער קאנגרעס־ביורא צושיקן קיין מאנטרעאל די נויטיקע אינסטרוקציעס מכוח א דעלעגאט צום קאנגרעס. דר. הערצל האט געשריבן אויף ענגליש כדי צו ווייזן, ווי ער האט זיך אויסגעדריקט, אז די יידן פון אלע לענדער קאנען זיך פארשטיין.

כאטש די ווירקונג פון דער אנטיסעמיטישער פראפאגאנדע איז געווען קאנטיק, און האט אין געוויסע מקומות זיך אפילו געלאזט שטארק פילן, איז דאס אבער מערסטנס געווען פון א לאקאלן און שטארק בעגרענעצטן כאראקטער. אבער דער פאראורטייל צו יידן, ווי וויזט דאס האט געפונען אויסדרוק אין געוויסע עפנטלעכע ארגאנען און אין זייערע קאמענטארן וועגן די געשעענישן פון טאג, איז געווארן א געוויינלעכע דערשיינונג. דער עיקר האט זיך דאס געשפירט אין דעם ווי אזוי די זעלביקע עפנטלעכע ארגאנען האבן די דאזיקע געשעענישן געזוכט צו פארטייטשן פאר זייערע לייענערס. אבער דאס איז נאר געווען דער פאל אין די עלטערע קאנאדער פראווינצן. אין די איבעריקע טיילן לאנד האט דאס געהאט א קנאפן אפקלאנג און די באפעלקערונג דארטן האט צו יידן זיך דוקא באצויגן פריינטלעך.

וואָס איז שייך די אָפיציעלע קאַנאַדער קרייזן, מוז מען זאָגן, אַז דער לי־בעראַלער גייסט פון פריער האָט דאָרט איצט אויך געהערשט. מען האָט אין די דאָזיקע קרייזן לחלוטין זיך ניט געלאָזט באַאיינפלוסן פון די העצעס פון געוויסע בלעטלעך, אפילו ווען אַזעלכע העצעס זיינען געוואָרן אַן אָפּטע גע־שעעניש. מען האָט אויף יידן דאָרט ניט אויפגעהערט צו קוקן אַנדערש ווי אויף אַ ניצלעכן עלעמענט פאַרן לאַנד.

דאָס איז געווען אין דעם דאָזיקן גייסט, וואָס מען האָט אין קאַנאַדע אָפי־ציעל באַגריסט דעם אַכטן יערלעכן צוזאַמענפאָר פון דער „צענטראַלער קאָנפערענץ פון אַמעריקאַנער ראַביים״, וואָס איז אין 1897 אָפּגעהאַלטן גע־וואָרן אין מאָנטרעאָל. די דאָזיקע אָפיציעלע באַגריסערס זיינען געווען אַ פאַרטרעטער פון דער רעגירונג פון קוויבעק, אַ פאַרטרעטער פון פעדע־ראַלן קאַבינעט, און דער מעיאָר פון מאָנטרעאָל. דאָס איז אָבער פון זייער זייט געווען אַן אויסדרוק פון פריינדלעכקייט ניט בלויז צו יידן, נאָר גאַנץ באַזונדערס צו דעם שכנותדיקן לאַנד פונוואַנען כמעט אַלע דעלעגאַטן זיינען געווען געקומען.

דער צוזאַמענפאָר, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דעם 6טן—11טן יולי יענעם יאָר, האָט קיין מאָנטרעאָל געבראַכט אַזעלכע פירערס פון רע־פאָרם־יידישקייט, ווי ראַביי דר. יצחק מאיר וויז, ראַביי דר. דייוויד פי־ליפּסאָן, ראַביי דר. קויפמאַן־קאָהלער, ראַביי דר. עמיל ג. הירש, פּראָפ. מ. מאַרגאָליס און אַנדערע. דאָס איז געווען די צייט, ווען דער קאַמף צווישן רעפאָרם־יידישקייט און דער אַלטער טראַדיציאָנעלער יידישקייט אין אַמע־ריקע איז געווען אין פולן ברען. דער צונויפקום אין מאָנטרעאָל האָט דעריי־בער דעם אינטערעס, וואָס דער דאָזיקער קאַמף האָט צווישן די יידן אויף דער זייט ים געהאַט אַרויסגערופן, אויף אַ ווייַלע אָפּגעווענדט אויף קאַנאַדע. אויף ווי ווייט אָבער דער צוזאַמענפאָר האָט געזאָלט זיין אַ מאַניפעסטאַציע פאַר דער רעפאָרמירטער סינאַגאָגע, האָט דאָס ניט גורם געווען, אַז רעפאָרם־יידישקייט זאָל אין קאַנאַדע זינט דאַן זיך קאָנען פאַרשטאַרקן.

ראַביי יצחק מאיר וויז האָט ביי יענער געלעגנהייט געהאַלטן זיין באַ־וואוסטע רעדע, וואָס האָט אין יידישע קרייזן געהאַט געמאַכט אַזאַ שטאַרקן רושם. דאָס איז געווען אַן אַרויסטרעט קעגן דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועלכער ער האָט דאַן דערקלערט אַן אָפענעם קריג — בלויז עטלעכע טעג פאַר דעם ערשטן ציוניסטישן וועלט־קאָנגרעס וואָס איז אָפּגעהאַלטן גע־וואָרן אין באַזעל. דער אַבי הרעפאָרם־יידישקייט אין אַמעריקע האָט זיך אויסגעדריקט פיינטלעך וועגן דער אידייע פון אַ יידישער ארץ ישראל, און פונקט אַזוי פיינטלעך, אפילו פאַנאַטיש־פאַרביסן, איז געווען דער אופן ווי

ער האָט גערעדט וועגן די וואָס האָבן די דאָזיקע אידייע אין יענער צייט אויפגענומען. פאַר אים זיינען זיי געווען „פּאָליטיקאַנטן”, „פאַנטאַסטישע נאַרן פון א זינלאָזער אוטאָפּיע”, וואָס האָבן זיך געלאָזט פאַרפירן פון א „משיחישער באוועגונג”, וואָס איז ניט מער ווי „אַ פאַטאַ מאַרגאַנאַ, א צייט־ווייליקע פאַרשיכורונג פון קראַנקע מוחות”. דער צוזאַמענפאַר האָט אין א רעזאָלוציע דאַן אָפּגעוואָרפן די אידייע פון דר. הערצלס „יודנשטאַט”, און האָט זיין ציוניזם באצייכנט ווי „אַן אומאַנגענעמען עפּיזאָד אין אונדזער געשיכטע”.

די דאָזיקע שטעלונג פון די רעפאָרם־ראַביים צום יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק האָט אָבער ניט געקאָנט האָבן קיין שטאַרקן אָפּקלאַנג, און ביי די בריטישע יידישע מאַסן אודאי ניט. דער ענטפער פון קאַנאַדער יידן גופא דערויף מיט זעקס חדשים שפּעטער איז געווען — אַן ענטוזיאַסטיש אָנשליסן זיך אין דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג.

סוף 1897 איז אין וואַנקאָווער געשטאָרבן דער געוועזענער יידישער מעיאָר פון יענער שטאָט, מר. דוד אָפּנהיימער. מר. אָפּנהיימער האָט ביז 1892 דאָרט פאַרנומען דעם אמט פון הויפּט־מאַגיסטראַט עטלעכע טערמינען כסדר. ער איז געשטאָרבן דעם 31טן דעצעמבער (די דאַטע פון זיין געבורנטאָג) אין עלטער פון 65 יאָר, איבערלאָזנדיק א טאָכטער. מען האָט אים לאַנג געהאַט באַטראַכט פאַר איינעם פון די געאַכטסטע בירגער דאָרטן, וועמעס נאָמען איז געווען פאַרבונדן מיט אַסך וויכטיקע פּאַזעס אין דעם אויפבוי פון בריטיש קאָלאָמביע. דער נאָמען „אָפּנהיימער” איז דאָרטן אפשר געווען פּאָפּולערער ווי יעדער אנדער נאָמען. בעת דער אוירל פון דאַפרין און ליידי דאַפרין האָבן אין 1876 באַזוכט יענע פּראָווינץ און זיך געפונען אין יעיל, וואו דוד אָפּנהיימער האָט דעמאָלט נאָך געהאַט געוואוינט, איז דאָס געווען ביי אים אין הויז, וואו מען האָט דעם קאַנאַדער גאָווערנאָר־דזשענעראַל און זיין פרוי אויפגענומען און וואו ביידע זיינען דאַן אויך פאַרבליבן די געסט איבער נאַכט.

די שטאָט וואַנקאָווער האָט אים אָפּגעגעבן גרויס כבוד און אים געמאַכט די גרעסטע לויה וואָס איז אין דער פּאַציפישער פּראָווינץ ביז דאַן נאָך געווען פאָרגעקומען. כדי צו ערן זיין אָנדיינק, האָבן די בירגער פאַר אים שפּעטער (אין 1911) אויפגעשטעלט א מאָנומענט אין סטענלי פּאַרק. דעם טאָג ווען מען האָט אין וואַנקאָווער אויפגעדעקט דעם דיינקמאָל פאַר דעם יידישן מעיאָר, האָט מען אין יענער שטאָט פּראָקלאַמירט א בירגערלעכן יום טוב. ביי דער אויפדעק־צערעמאָניע האָבן זיך געפונען די סאַמע אָנגעזעענסטע פּערזענלעכקייטן, אלע שטאָט־באַאַמטע, מיטגלידער פון דער לעגיסלאַטור

און פאַרטרעטערס פון פּראָווינציעלן קאַבינעט מיט ריטשאַרד מעקברייד, דעם דעמאָלטיקן פּרעמיער, בראָש. מר. מעקברייד האָט ביי יענער געלעגנ־הייט געהאַלטן א רעדע און שטאַרק געלויבט אָפּנהיימערס גרויסע פאַר־דינסטן פאַר וואַנקאָווער און פאַר בריטיש קאָלאָמביע בכלל.

צו וואָס פאַר א מדרגה פון אַנטוויקלונג קאַנאַדער יידן זיינען אַרום יע־נער צייט ניט געווען צוגעקומען, זיינען זיי אָבער נאָך אַלץ געווען אָרעם אין גייסטיקע כוחות. פונדעסטוועגן האָבן זיי שוין דאַן אַרויסגעוויזן א ניי־גונג פון וועלכער מען האָט געקאָנט זען, אַז טייל פון זיי האָבן זיך געריסן צו בילדונג, און האָבן זיך גענומען אַלץ מער אינטערעסירן מיט זאַכן וואָס האָבן געהאַט א קולטורעלן ווערט. די געזעלשאַפטלעכע קלובן און ליטעראַ־רישע יוגנט־פאַראיינען, וואָס האָבן עקזיסטירט אין מאָנטרעאָל און טאָראָנטאָ, האָבן צוגעצויגן צו זיך א גרעסערן קרייז. זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט אויפקלערערישער אַרבעט צווישן זייערע מיטגלידער, מיט ליטעראַרישע דיסקוסיעס וכדומה.

אין די מער באַוואוסטע קאַנאַדער אוניווערזיטעטן, טאָראָנטאָ און מעק־גיל, האָבן יידישע סטודענטן אָנגעהייבן זיך וואַרפן אין די אויגן. דאָס זיי־נען געווען אימיגראַנטן אָדער קינדער פון אימיגראַנטן, וואָס האָבן זיך גע־פונען אין די פאַקולטעטן פון קונסט, געזעץ און מעדיצין, וואו זיי האָבן מיט חשק געשטודירט און דאָרשטיק געטרונקען פון די קוואַלן פון וויסן. און אין די מערסטע פאַלן האָבן זיי זייער „אַלמא מאַטער" ניט פאַרשעמט. נאָך מיט יאָרן פריער זיינען אייניקע פון זיי שוין געווען אַרויס פון מעקגיל און געמאַכט פאַר זיך א נאָמען. דער צווייטער יידישער דאָקטאָר וואָס האָט גראַדואירט פון דעם דאָזיקן אוניווערזיטעט איז געווען דר. לעווי, וועלכער האָט באַקומען זיין מעדיצינישן דיפּלאָם אין 1874. דעם זעלביקן יאָר האָט אויך דער אויבנדערמאָנטער דר. דוד א. האַרט גראַדואירט פון בישאָפּס קאָ־לעדזש (לענאָקסוויל). דר. לעווי האָט שפּעטער זיך אַריבערגעקליבן קיין ניו יאָרק, וואו ער האָט זיך גענומען צום שטודירן יוריספּרודענץ און איז גע־וואָרן א באַוואוסטער אַדוואָקאַט. פון ניו יאָרק איז ער נאָכדעם אַוועקגעפאָרן קיין ענגלאַנד און זיך דאָרטן באַזעצט. אַן אַנדער יידישער מעקגיל גראַדו־אירטער פון יענער צייט איז געווען דר. היראַם נ. ווייַנבערג, וועמען מיר האָבן שוין דערמאָנט ביי א פריערדיקער געלעגנהייט. ער איז געבוירן אין רוסלאַנד אין 1857 און איז יונג אַריבערגעקומען קיין קאַנאַדע. ער האָט באַקומען זיין דיפּלאָם אין 1878, ענדיקנדיק מיט די העכסטע אויסצייכענונ־גען. דר. וויינבערג איז נאָך זיין פאַרלאָזן קאַנאַדע פאַרבונדן געוואָרן מיט

די גרעסטע אמעריקאנער שפיטאָלן און ער האָט זיך געמאכט א נאָמען אין דער מעדיצינישער וועלט.

דער ערשטער ייד צו קריגן אין מעקגיל זיין דיפּלאָם אין יוריספּרו־דענץ, איז געווען מר. לואיס א. הארט, וועמען מיר האָבן שוין א פּאָר מאָל דערמאָנט. אין 1880 האָט מען אין דעם זעלביקן אוניווערזיטעט אים אויפגע־נומען פאר פּראָפעסאָר פון טעאָריע און פּראקטיק פון נאָטארישער פּראָצע־דור, און פאר מיטגליד פונם געזעץ־פאקולטעט. די פּרעסע האָט דעמאָלט אין ווארעמע ווערטער קאָמענטירט וועגן דעם. „דאָס איז פאר די פּריינט פון בירגערלעכער און רעליגיעזער פרייהייט נאָך א באוויז", האָט דער מאָנט־רעאָל „סטאר" דאן געשריבן, „אז פאָראורטיילן פון קלאס אָדער גלויבן האָבן קיין פּלאץ ניט אין אונדזער וויכטיקסטן אוניווערזיטעט. מר. הארט איז א ייד, און זיין נאָמען איז בלויז איינער פון צווישן די וואָס האָבן מעקגיל ביז היינט פארשאפט כבוד".

די ערשטע יידישע פרוי־דאָקטאָר אין קאנאדע איז געווען רעגינע ל. לאנדוי, וואָס האָט אין 1896 געענדיקט דעם מעדיצינישן פאקולטעט פון בישאָפּס קאָלעדזש. זי האָט א צייט פּראקטיקירט מעדיצין אין מאָנטרעאָל, וואו זי איז אויך געווען איינע פון די גרינדערינס און אן אקטיווע אָנפירערין פון א יידיש ליטערארישן פרויען יוגנט־פאראיין. אן אנדער יידישע פרוי, מיס קאראָלינע הארט (אייניקל פון בנימין הארט), האָט איר נאָמען פאר־בונדן מיט דער קינדערגאָרטן־באוועגונג און געהאָלפן איינפירן אין קאנאדע דעם דאָזיקן אזוי וויכטיקן מעטאָד פון מאָדערנער שול־דערציאונג. זי איז קיין טאָראָנטאָ געקומען פון סט. לואיס, מיזורי, אויף דער איינלאדונג פון סיר דזשאָרדזש ראָס, דעם דעמאָלטיקן בילדונג־מיניסטער פון אָנטאַריאָ. צווישן די יאָרן 1885־1892 האָט זי געהאט אָנגעפירט די מאָדעל־שול פאר קינדערגאָרטן־לערערינס אין יענער שטאָט, און אין 1890 האָט מען זי אויך באשטימט פאר הויפּט אויפזעערין איבער די קינדערגאָרטנס אין דער פּראָווינץ.

אין דעם אָפיציעלן אָרגאן פון דער קינדערגאָרטן־באוועגונג אין אמע־ריקע האָט איינע פון אירע נאָענטסטע מיטארבעטערינס אויף דעם דאָזיקן געביט פון דערציאונג וועגן איר זיך אויסגעדריקט מיט אסך ווארעמקייט. „פאר דעם גיכן וואוקס פונם קינדערגאָרטן אין אָנטאַריאָ און אין דער קא־נאדער דאָמיניאָן בכלל", האָט זי דאָרטן געשריבן, „דארף מען הויפּטזאכלעך איר פארדאנקען. דאָס וואָס מען האָט אין 1890 זי באשטימט פאר פּראָווינ־ציעלער הויפּט־אויפזעערין פון קינדערגאָרטנס, האָט איר געגעבן גרעסע־רע מעגלעכקייטן צו קאָנען דינען די אינטערעסן וואָס זיינען איר געווען

אזוי טייער. עס וועט ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אז פון די „גרויסע טייכן" פון אָנטאַריאָ ביז צום פּאַציפישן ברעג, וואו נאָר מען האָט איינגעפירט דעם קינדערגאָרטן, איז דערביי געווען מיס הארטס השפעה און אינספּיראַציע. די קאַנאַדער קינדערגאָרטנס דערמאָנען מיט זיך איר נאָמען מיט שטאָלץ און מיט דאַנק". 2)

ריידנדיק וועגן פאַרבינדונגען מיט דעם לערער־פאַך, איז אינטערע־סאַנט דאָ אויך צו באַמערקן אז די „פּאַמערסטאָן עוועניו סקול" אין טאָראָנ־טאָ האָט אין 1897 געהאַט א יידישן געהילף־פּרינציפּאַל. דאָס איז געווען מיס עטא בירקנטאַל. מיס בירקנטאַל האָט די דאָזיקע שטעל פאַרנומען עטלעכע יאָר נאָכאַנאַנד. דאָס איז געווען דער איינציקער פאַל, וואו א יידישע פרוי האָט ביז דאַן נאָך געהאַט אָנגעפירט א קלאַס אין א קאַנאַדער שול.

א באַקאַנטע פיגור אין קאַנאַדער קונסט־קרייזן איידער די ניינציקער יאָרן האָבן זיך געענדיקט, איז געווען וויליאַם ראַפאַעל (געבוירן אין מזרח־פּרייסן, 1833; געשטאָרבן אין מאָנטרעאָל, 1915). ער האָט געשטודירט מאַ־לערײַ אין דער קעניגלעכער קונסט־אַקאַדעמיע אין בערלין, און האָט אין 1860 איינגעוואַנדערט אין קאַנאַדע. ער האָט זינט דאַן געוואוינט אין מאָנט־רעאָל, וואו ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דער פּענדזל־קונסט און אין זיין צייט זיך געמאַכט א נאָמען צווישן קאַנאַדעס באַוואוסטע מאָלערס. אסך פון זיינע בילדער און לאַנדשאַפט־מאָלערייען געפינען זיך אין פּריוואַטע קאָ־לעקציעס, און איניקע פון זיי האָבן אויך געהאַט באַצירט די ווענט פון פּאַר־לאַמענט אין אָטאַוואַ. מר. ראַפאַעל איז געווען א רעפאָרם־ייד און א מיטגליד פון טעמפּל „עמנואל". ער איז געווען צווישן די ערשטע מיטגלידער פון דער קעניגלעכער קאַנאַדער אקאַדעמיע, און האָט אין די קונסט־קרייזן פון לאַנד בכלל געהאַט אסך פאַרערערס.

עס איז כדאי, אין שייכות מיט דעם פריען יידישן בייטראַג צו קונסט אין קאַנאַדע, אפשר אויך צו זאָגן א פּאָר ווערטער וועגן טעאַטער. ביי א פריי־ערדיקער געלעגנהייט איז דאָ שוין דערמאָנט געוואָרן דער טעאַטער וואָס משה י. העיס האָט אין 1848 אויפגעבויט אין מאָנטרעאָל און וואָס האָט עק־זיסטירט עטלעכע יאָר. דזשעסע דזשאָזעף, וועלכער איז געווען אַן אונטער־שטיצער פון דראַמאַטישער קונסט, איז פריער געווען פאַרבונדן מיט א טעאַ־טער. דאָס איז געווען מיט דעם „טעאַטער ראָיאַל", דעמאָלט דעם וויכטיקסטן שוישפּיל־פּלאַץ אין מאָנטרעאָל. פיל מער אָבער האָט פאַר דער אנטוויקלונג פונם קאַנאַדער טעאַטער אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויפגעטאָן מר. ה. ר.

2) HENRY J. MORGAN, Canadian Men and Women of the Time, 1898, pp. 444-445.

דזשייקאָבס. ער איז געווען דער גרינדער פון דער פירמע „ספאראָו און דזשייקאָבס״, וואָס האָט קאָנטראָלירט די טעאַטערס פון מאָנטרעאָל און טאָראָנטאָ. מר. דזשייקאָבס איז געווען א מאן מיט אסך ענערגיע, וואָס האָט די בינע־קונסט אין לאנד געזוכט אויפצוהייבן לויט דעם מוסטער פון די בעסערע אַמעריקאנער טעאַטערס.

א פריען אָנהייב האָט מען אין קאנאדע אויך געמאכט מיט יידיש טעאַטער. דאָס איז געווען אין 1896, בעת דער שפּעטערדיקער אמעריקאניש־יידישער דראמאטורג י. זאָלאָטארעווסקי איז געקומען קיין מאָנטרעאָל מיט א טעאטער־טרופּע אויפצופירן יעקב גאָרדינס „קעניג ליער״. די פאָרשטעלונג איז דורכגעפירט געוואָרן אין „מאָנומענט נאַשאָנאַל״ טעאַטער, און ווי אָן אָנהייב האָט זי ניט געהאט דעם געווינטשטן דערפאָלג — אפשר מחמת דעם וואָס דער יידישער עולם אין מאָנטרעאָל איז צו יידיש טעאַטער דעמאָלט נאָך ניט געווען צוגעוואוינט. מען האָט געמאכט א צווייטן פּרואוו, און אויפגעפירט גאָלדפאדנס „שולמית״, וואָס האָט דוקא זייער שטארק אויסגענומען. דער דערפאָלג דערפון איז געווען אזוי גרויס, אז מען האָט אויף דעם אלגעמיינעם פארלאנג באשלאָסן אויפצופירן גאָלדפאדנס נאָך א זאך — „בר כוכבא״. מען האָט עס געשפּילט ווי א בענעפיט־פאָרשטעלונג פאר דעם פּראנץ יאָזעף לאָדזש פון די „סאָנס אָוו בענדזשאמין״. אָט יענע דריי פאָרשטעלונגען זיינען געווען די ערשטע וואָס מען האָט אין קאנאדע אויפגעפירט פאר א יידישן טעאַטער־עולם.

קאפיטל צוויי און צוואנציק

דאָס יידישע לעבן שפּעט די נייַנציקער יאָרן

איידער דער נייַנצנטער יאָרהונדערט האָט זיך געענדיקט, באַגעגענען מיר אויך א פּאָר יידישע נעמען אויף דעם געביט פון ליטעראַטור. מיר האָבן שוין דערציילט וועגן די ליטעראַרישע אַרבעטן פון דר. אברהם דע סאָלא און, אינקורצן, אויך וועגן די אשערס. פריי די נייַנציקער יאָרן האָט קלאַרענס י. דע סאָלא געגעבן פּאַרעפנטלעכן די רעזולטאַטן פון זייַנע ערשטע פאָר־שונגען אויף דעם געביט פון קאנאַדיש־יידישער געשיכטע, וואָס האָבן אַרויסגערופן גרויס אינטערעס. א שוואַכן פּרואוו אויף דעם זעלביקן געביט האָט אויך געהאַט געמאַכט אַנדריו סי. דזשאָזעף.

באַזונדערס באַקאַנט ווי א קאַנאַדער שרייַבשטעלער איז געווען דזשע־ראַלד ע. האַרט (1849־1936), וועלכער האָט זיך געמאַכט א נאָמען מיט זייַנע אָריגינעלע פאָרשונגען וועגן קאַנאַדער געשיכטע. חוץ אסך קלענערע זאַכן, האָט ער פאַרפאַסט: „דאָס פאַלן פון ניי־פראַנקרייַך", „נאָטיצן פון 1837", און „דער קוויבעק אַקט, 1774". דאָס ערשטע ווערק געהערט צו די בעסטע וואָס זייַנען אין קאַנאַדע געשאַפן געוואָרן וועגן יענער תקופה, וואָס האָט געהאַט באַצייכנט דעם איבערגאַנג פון פראַנצויזישער צו ענגלישער הערשאַפט. דזשעראַלד ע. האַרט האָט פאַרמאָגט איינע פון די זעלטנסטע קאָלעקציעס קאַנאַדיאַנא און פון אויטאָגראַפן און פאַרצייַטיקן פּאַפּיר־געלט. ער איז געווען פון די ערשטע מיטגלידער פון דער „נומיזמאַטישער און אַנטיקוואַרישער גע־זעלשאַפט" פון מאָנטרעאָל, און פּרעזידענט און איינער פון די גרינדערס פון דער „געזעלשאַפט פאַר היסטאָרישע פאָרשונגען". זיין נאָמען טרעפן מיר אויך אָן אין 1892 צווישן די ערשטע מיטגלידער פון דער „אַמעריקאַניש־יידישער היסטאָרישער געזעלשאַפט", וואָס האָט יענעם יאָר זיך געגרינדעט.

עס איז וויכטיק דאָ אויך צו דערמאָנען די זשורנאַליסטישע ראָל פון זשול העלבראָנער, וועלכער איז געווען רעדאַקטאָר פון דער גרויסער פראַנ־צויזישער צייטונג „לא פּרעס", פון מאָנטרעאָל. העלבראָנער, אַן עלזאַסער ייד, איז אין 1874 אַריבערגעקומען קיין קאַנאַדע בעת ער איז נאָך געווען א יונגערמאַן פון א יאָר צוואַנציק. ער איז געווען א גרויסער קענער פון עקאָנאָ־

מישע פראגן און האָט זיך פרי גענומען אָפּגעבן מיט זשורנאליזם. אין 1887 האָט ער מיט נאָך אימיצן אָנגעהייבן ארויסגעבן אין מאָנטרעאָל דאָס וואָכנ־בלאט „לע פּרי קוראן", וואָס איז געווען געווידמעט אלערליי ענינים פון אינ־דוסטריע און האנדל. א קורצע צייט נאָכדעם איז ער אריינגעטראָטן אין „לא פּרעס" און איז שפּעטער געוואָרן הויפּט־רעדאקטאָר פון יענער צייטונג. אין 1896 האָט ער רעזיגנירט פון זיין שטעל, כדי צו רעדאקטירן די נייע ליבע־ראלע צייטונג „לע סואר", אָבער איז מ׳ת א צייט שפּעטער ווידער אריינגע־טראָטן אין „לא פּרעס" צו פארנעמען א רעדאקטאָר־שטעל. העלבראָנער איז געווען באקאנט פאר א זייער פּייאיקן זשורנאליסט און ער האָט גאנץ אָפט, דער עיקר בעת דעם דרייפוס־פּראָצעס, באנוצט זיין פעדער צו פארטיידיקן יידן פון אנטיסעמיטישע אטאקעס.

דאָס איז אָבער געווען בלויז א קליין, זייטיק ווינקל פון דער אלגעמיינער יידישער פּאנאָראמע. דאָס ארומיקע בילד האָט געהאט נאָך אנדערע זייטן אויך. און דאָס דאָזיקע בילד האָט אין יענער צייט גענומען מיט זיך גראָד שאַרף רייסן אלעמעס אויגן און ארויסשטעלן פאר דער עפנטלעכקייט דאָס, וואָס די רייכערע קאנאדיזירטע יידן האָבן געוואָלט באהאלטן. דאָס איז געווען בנוגע דער שרעקלעכער נויט וואָס האָט געהערשט אויף דער יידישער גאס, באזונ־דערס צווישן די ניט לאנג אריבערגעקומענע.

ווי אזוי האָט אויסגעזען דער מצב פון דעם גרויסן רוב פון די דאָזיקע ניט לאנג אריבערגעקומענע? ווי האָט עקאָנאָמיש זיך דעמאָלט געלעבט די יידן, דער עיקר דער אָרימערער מאסע, דעם דורכשניטלעכן יידישן ארבעטער? עס איז כדאי דערמיט זיך אָביסל צו באַקענען, ווייל דאָס גיט אונדז א באגריף וועגן דעם וואָס אונדז אינטערעסירט צו וויסן וועגן די סאָציאלע באדינגונגען פון די קאנאדער יידן בכלל צו יענער צייט.

עקאָנאָמ׳יש, מוז מען זאָגן, איז דער מצב פון דעם דורכשניטלעכן יידישן ארבעטער ניט געווען קיין זייער געהויבענער, נאָר פּונקט פארקערט. זיין לעבנס־סטאנדארד איז געווען א גאנץ נידעריקער — ניט קיין סך העכער פונם לעבנס־סטאנדארד פון די אימיגראנטן פון אנדערע עטנישע גרופּעס. אסך אָרימע יידישע ארבעטער־פאמיליעס האָבן מיט שווייס און שווערער פּראצע זיך געקאָנט דורכלעבן, האָבן מיט שווייס און שווערער פּראצע קוים געקאָנט פאַרדינען אויף עפּעס מער ווי זייער טעגלעך ברויט. אונטער אזעל־כע אומשטאנדן האָט זייער לעבן געמוזט זיין מיזערנע און טרויעריק.

מיר ווייסן ניט, אויב דאָס וואָס איז געווען דער פאל אין מאָנטרעאָל האָט אויך געקאָנט זיין מאסגעביק פאר אנדערע אינדוסטריעלע צענטערס, וואו יידן האָבן געוואוינט. אָבער אין דער קאנאדער מעטראָפּאָליע איז זייער לאגע

געווען א באמת שרעקלעכע. דאָס קאָן מען זען פונם באַריכט, וואָס דער קאָ־מישאָנער פון עפנטלעכער ארבעט אין דער פּראָווינץ קוויבעק האָט צוגע־שטעלט פאר דעם יאָר 1897. מיר דערוויסן זיך דאָ פון אומדערהערטע און אומגלויבלעכע באדינגונגען צו וועלכע יידישע ארבעטער זיינען געווען אונ־טערגעוואָרפן, פּראַצעוועדיק אין וויט ניט קיין סאַניטאַרע פּלעצער לאנגע, שווערע שעהן און פאר א מאָגערן, שרעקלעך קליינעם לוין.

דער „סוועט־שאָפּ" סיסטעם וואָס האָט געהערשט דער עיקר אין דער קליידער־אינדוסטריע, איז געווען פון אזא כאראקטער, אז דער קאָמישאָנער געפינט פאר נויטיק דערויף צו ציען באזונדערע אויפמערקזאמקייט. וואָס ער האָט דאָ געהאט אויסגעפונען, און וואָס ער גיט וועגן דעם איבער אין זיין באַריכט, איז געווען ממש צום שטוינען. די יידישע ארבעטער אינם קליידער־פאַך זיינען עקספּלואטירט געוואָרן אויף דעם אומדערהערטסטן אופן. זיי האָבן געארבעט אין ענגע, פינסטערע, שמוציקע און א האָר ניט ווענטילירטע שעפּער וואָס האָבן זיך געפונען אין אַלטע געביידעס, וואו די רעגולאציעס בנוגע אינ־דוסטריעלע פּלעצער זיינען לחלוטין ניט אָפּגעהיט געוואָרן, אָדער אין פּרי־וואַטע דירות, אין הינטערגעסלעך, אין הינטערהויפן, אין קעלערס, אין דאכ־שטיבלעך. אין אַט די פּלעצער זיינען די ארבעטער, צווישן זיי פרויען און מיידלעך, געזעסן צוזאמענגעבויגענע לאנגע שעהן, אָן לופט און אָן ליכט און, ארבעטנדיק פאר א זייער קלעגלעכן לוין.

יידישע נאָדל־ארבעטער אין מאָנטרעאָל זיינען אין יענער צייט שוין גע־ווען אביסל אָרגאניזירט. מיר הערן נאָך אין 1890 פון א יידישער שניידער־יוניאָן, „אסעמבלי נומער 44", וואָס איז געווען אָנגעשלאָסן אין די „נייטס אָוו לייבאָר". איינצלנע מיטגלידער האָבן גענומען אן אקטיוון אָנטייל אין יידישן לעבן, און יענע יוניאָן האָט מיט צוויי יאָר שפּעטער געגרינדעט אין מאָנט־רעאָל א יידישן קראנקן אונטערשטיצונג־פאראיין. הגם זי איז געוואָרן גרע־סער אין צאָל און מען האָט זי אין עטלעכע יאָר ארום אפילו רעאָרגאניזירט, איז זי אָבער געווען נאָך צו שוואך צו קאָנען אויפנעמען א קאמף פאר בעסערע באדינגונגען. עס איז אָבער ניט געווען קיין סוד, אז יידישע יוניאָן־פירערס האָבן געהאט צו טאָן מיט דער אויספּאָרשונג פון די „סוועט־שעפּער", וואָס די רעגירונג האָט דעמאָלט אונטערגענומען.

די גאנצע אינדוסטריע איז געלעגן אין די הענט פון די גרעסערע יידישע קליידער־פאבריקאנטן, וואָס האָבן זי קאָנטראָלירט. און דאָס איז געווען די דאָזיקע קליידער־פאבריקאנטן, וועמען די „דזשואיש טיימס" האָט אין הארבע ווערטער אזוי געשטראָפט און געמוסרט, אָפּשטעלנדיק זיך אויף דעם באַריכט פונם קוויבעקער קאָמישאָנער פאר עפנטלעכער ארבעט. דער ענגליש־יידי־

שער ארגאן האט וועגן דעם זיך זייער שארף אויסגעדריקט, באמערקנדיק, אז די דאזיקע קליידער־פאבריקאנטן האבן אויף דער יידישער גאס געשפּילט די ראָל פון פילאנטראפּן, אבער בלויז — בעת דער יערלעכער אסיפה פון באראן דע הירש אינסטיטוט. 1)

די פאקטן וואס זיינען אין דעם באטרעפנדיקן באריכט ארויסגעבראכט געווארן זיינען געווען פון אזא שאקירנדיקן כאראקטער, אז דער לאקאלער אינספּעקטאר האט איבערגעגעבן, אז ער האט באזוכט א יידישע פארזאמלונג וואו עס האט זיך געפונען אן עולם פון ארום א פינף הונדערט מענטשן, כדי אלעמען דארט דערמיט צו באקענען. ער האט די פארזאמלטע דערקלערט ווי וויכטיק עס איז, אז מען זאל אפּהיטן די געזעצן און רעגולאציעס בנוגע אינ־דוסטריעלע פלעצער. ער איז געווען איבעראשט אויסצוגעפינען, ווי ווייניק די יידן האבן וועגן דעם געהאט א באגריף.

אין דעם באריכט מיט א יאר שפּעטער ווערט דער זעלביקער ענין פונדאסניי אויפגענומען און באהאנדלט אויף דעם אייגענעם אופן. מר. לעסאר, דער אינספּעקטאר פון אינדוסטריעלע פלעצער אין מאנטרעאל, דערציילט דארט וועגן דעם שרעקלעכן צושטאנד וואס ער האט געטראפן אין יידישע שעפּער, אבער דאס מאל שטעלט ער זיך אפּ באזונדערס אויף בעקערייען. „וואס מיר האבן געזען אין אייניקע בעקערייען", זאגט ער, „לאזט זיך גאר ניט באשרייבן; שמוץ און אומריינקייט אומעטום; ווענט, דילן און כלים אין א גע־פערלעכן צושטאנד פון פארפעסטונג . . . אין אזעלכע טרויעריקע פלעצער האבן מיר אויסגעהערט די טענות פון די ארבעטער, אויסגעמאטערטע פון אכציק אדער ניינציק שעה פראצע א וואך אנשטאט זעכציק, און וואס האבן געארבעט אויך זונטיק ווי א צוגאב. אסך פון די דאזיקע נעסטן פון אנשטעק־קונג געפינען זיך אין די קעלערס פון הייזער, ביי איטאליענער און ביי יידן ..."

בנוגע די יידישע שניידער־שעפּער, באמערקט ער, אז די לאגע האט זיך אביסל פארבעסערט לגבי א יאר פריער, הגם דאס איז ניט געווען דער פאל אין דער גאנצער אינדוסטריע. ער שרייבט וועגן דעם אט וואס:

„אין מאנטרעאל געפינען זיך ווינציקסטנס א צען טויזנט יידן. אסך פון זיי האבן זיך אויפגעמאכט קליינע שעפּער וואו מען נייט רעק, וועסטן, הויזן, היטלען, פוטערס און אז"וו. זינט אבער מיר האבן אויפגעדעקט געוויסע פאקטן אין שייכות מיט דעם „סוועטינג סיסטעם", איז צו באמערקן אן ענדערונג צום גוטן. אלע פארזיכערן אונדז, אז זיי זיינען גרייט אפּצוהיטן דאס געזעץ. מיר האבן אנגעטראפן אסך פלעצער אין א שרעקלעכן צושטאנד, — פלעצער וואו מען האט אונדז אין אנהייב אפילו ניט געוואלט ארייננלאזן, אבער וואו

1) Jewish Times, Montreal, February 8, 1898.

אונדז האָט זיך פונדעסטוועגן איינגעגעבן צו זען אַז דאָס געזעץ זאָל פאָרט אָפּ־געהיט ווערן״. 2)

פון אָט דעם אַלעמען מאָלט זיך פאַר אונדז אויס אַ קלאָר בילד וועגן דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן מצב פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין מאָנטרעאָל צו יענער צייט. עס איז לייכט זיך פאָרצושטעלן אַז אַזאַ צושטאַנד האָט ניט גע־קאָנט פיל ביישטראָגן צום מאַטעריעלן וואוילזיין פון דער יידישער באַפעלקע־רונג בכלל, און פון די אָרימערע שיכטן בפרט. די אימיגראַציע האָט די לעצטע פאַר יאָר געהאַט געבראַכט אַ גרויסע צאָל אַזעלכע, ווען עס איז אָנגעקומען מיט גרויס מאַטערניש זיך צו קאָנען אביסל איינאָרדנען, און וואָס האָבן מאַטע־ריעל זייער שטאַרק געליטן. דאָס איז געווען אַן עלעמענט, וואָס האָט געהאָלפן פאַרשאַרפן דאָס פּראָבלעם וואָס די „סלאָם״־געגנטן האָבן מיט זיך באַשאַפן, מחמת די דאָזיקע אימיגראַנטן האָבן זיך דאָס רוב באַזעצט אין דעם געדיכט־באַפעלקערטן און אָרימערן שטאָט־טייל.

וואָס איז שייך דעם רייכערן קלאַס, איז צו זען אַז חוץ אַ פּאָר ענערגישע יידישע כלל־טוערס, וואָס אייניקע פון זיי זיינען שפּעטער געוואָרן צענטראַלע פיגורן אין דעם קאַנאַדער יידישן לעבן, האָבן די מערסטע פון זיי זיך קנאַפּ געקימערט מיט דעם גורל פון זייערע אָרימע איינגעוואַנדערטע ברידער. זיי האָט ניט געאַרט וואָס די לעצטע האָבן געדאַרפט זיך אַזוי ראַנגלען פאַר זייער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ, און ניט געאַרט אונטער וואָס פאַר אַ טרויעריקע באַדינגונגען זיי האָבן געלעבט. די פאַרשיידענע יידישע צדקה־פאַראיינען זיי־נען געווען שרעקלעך פאַרלאָזט, און די מער פאַרמעגלעכע יידן איז אפילו ניט איינגעפאַלן, אַז זיי האָבן געדאַרפט די דאָזיקע צדקה־פאַראיינען שטיצן און זען אויפהאַלטן. ניט איינמאָל האָבן זיי אויף די שפּאַלטן פון „דזשואיש טיימס״ דערמיט אַרויסגערופן קעגן זיך אַסך ביטערע, גאַליקע ווערטער. דער דאָזי־קער אָרגאַן, וואָס האָט פאַרטייטשט די יידישע עפנטלעכע מיינונג און האָט זיך באַמיט איר צו געבן אַ געזונטן אויסדרוק, האָט שטאַרק קריטיקירט די רייכע יידן, וואָס האָבן ניט געזוכט נאָכצוטאָן דעם ביישפּיל פון די ראָטשילדס און די שיפס. זיי האָבן זיך ניט באַנוצט מיט דער געלעגנהייט וואָס זיי האָבן פאַר זיך געהאַט — האָט די צייטונג זיי פאָרגעוואָרפן — כדי אויסצושטרעקן זייע־רע אָרימע ברידער אַ פריינדלעכע האַנט. זיי האָבן ניט געזוכט זיי צו העלפן ווערן ניצלעכע בירגער פון אָט דעם דאָזיקן גרויסן, פרייען לאַנד וואָס האָט זיי ביי זיך אויפגענומען, און וואו זיי זיינען געקומען בויען זייער היים.

פונדעסטוועגן אָבער האָבן די „אָרימע מיטגלויביקע״ פון די מזרח־איי־ראָפּעאישע לענדער פאַמעלעך אליין אויסגעטרעטן פאַר זיך דעם וועג. זיי איז

2) דאָרטן, 17טן פעברואַר 1899.

אפילו דאָס אָנגעקומען ניט גאָר גרינג. זייער וועג, אין א סביבה וואָס איז זיי געווען אזוי אומבאַקאַנט און פרעמד, איז אין אָנהייב פאַר זיי געווען פאַרלייגט מיט די גרעסטע שוועריקייטן. אָבער זיי זיינען די דאָזיקע שוועריקייטן פאָרט בייגעקומען. און אויסגעטרעטן האָבן זיי דעם וועג פאַר זיך אויף זייער אייגע־נעם אופן און אָן קיינעמס הילף, צופאַסנדיק זיך צו די באַדינגונגען ארום זיי. זיי האָבן ביסלעכווייז זיך ניט נאָר איינגעאָרדנט עקאָנאָמיש, נאָר אין דער פראָפאָרץ אין וועלכער זייער צאָל האָט איבערן לאַנד זיך פאַרגרעסערט, האָט יידישקייט אין די אַלע ערטער וואו זיי האָבן זיך געפונען זיך אויך גענומען אַלץ מער פאַרוואָרצלען.

עס איז אמת, אז די פירערשאַפט פון יידישן לעבן איז געלעגן אין די הענט פון די און יענע. אָבער דאָס דאָזיקע לעבן גופא איז דורך דעם אויף ניט קיין סך באַאיינפלוסט געוואָרן. אויף אים האָט ניט משפיע געווען קיין אַנדער כוח, ווי בלויז דער כוח פון דער גרעסערער צאָל וואָס די איינוואַנדע־רונג האָט אַהער געהאַט געבראַכט. פאַר דער דאָזיקער גרעסערער צאָל האָט די קלענערע צאָל פון די אַלט־געזעסענע געמוזט מאַכן פּלאַץ, הגם די לעצטע האָבן דאָס געטאָן ניט גאָר גערן. דאָס איז געווען א פאַקטאָר, וואָס האָט ביז ניט קיין קליינעם גראַד געהאָלפן איבערפורעמען די יידישע באַדינגונגען אי־בערן לאַנד און האָט אָנגעהייבן זיי צוגעבן א מער יידישלעכן אויסזען.

דאָס האָט זיך גענומען מאַניפעסטירן אויף פאַרשיידענע אופנים. דער עיקר אָבער האָט זיך דאָס גענומען מאַניפעסטירן דורך דעם, וואָס דער ענין טראַדיציאָנעלע יידישקייט, לויט דער ראָל וואָס די דאָזיקע יידישקייט האָט געהאַט געשפּילט אין יידישן לעבן אין דער אַלטער אייראָפּע, האָט פאַר קאַנא־דער יידן אָנגעהייבן ווערן מער אַקטועל ווי פריער, און וואָס זיי האָבן אויך גענומען שטאַרקער זאָרגן וועגן רעליגיעזע הצטרכותן. דער יידישער ישוב האָט מיטאַמאָל זיך גענומען נויטיקן אין זאַכן, וואָס די באַדערפעניש אין זיי איז מיט יאָרן צוריק ניט געווען אזוי גרויס.

אומעטום וואו עס האָבן זיך געפונען א גרעסערע צאָל יידן, הייבט אין די נײַנציקער יאָרן זיך אָן באַוויַיזן דער אַלטער טראַדיציאָנעלער חדר, וואָס נעמט פונקציאָנירן זייט ביי זייט מיט דער לאַנד־שול, הגם עס קומט אָן מיט גרויס שוועריקייט צו קאָנען אים אויפהאַלטן. א סאָרט חדר האָט אָבער עקזיסטירט נאָך פריער אויך. עס באַווייזן זיך אויך נייע שולן און בתי־מדרשים. אין דעם זעלביקן יאָרצענדליק קלייבן זיך אריבער אין נייע בנינים די „שארית יש־ראל" שול און טעמפּל „עמנואל" אין מאָנטרעאָל און די „האָלי בלאָסאָם" קאָנ־גרעגאַציע אין טאָראָנטאָ, און עס קומען צו אין פאַרשיידענע ערטער נייע אָר־טאָדאָקסישע שולן — די „ראש פּינה" אין וויניפּעג (1893), די „עדת ישורון"

אין אָטאַוואַ (1895), די „בית יעקב" אין טאָראָנטאָ (1899), די „בני ישראל" אין לאָנדאָן, אָנט. (1896), הגם די קהילה דאָרטן איז אָרגאַניזירט געוואָרן נאָך אין 1888, און די „אהבת אחים" אין סט. דזשאָן, נ. ב. (1899).

ארום יענער צייט איז דורך די באמיאונגען פון הרב אהרן מ. אשינסקי אויך געגרינדעט געוואָרן אין מאָנטרעאָל די ערשטע תלמוד תורה וואָס האָט זיך געעפנט מיט א קליינער צאָל תלמידים. כאָטש א פּרואוו איז דאָרט געמאכט געוואָרן צו גרינדן און אויסהאלטן א תלמוד תורה נאָך מיט א פּאָר יאָר פריער, האָט זיך דאָס אָבער ניט געהאט איינגעגעבן. ערשט מיט הרב אשינסקיס קומען קיין מאָנטרעאָל אין 1896, ווען ער האָט איבערגענומען די רבנות־שטעל אין דער „בני יעקב" שול, איז דאָס דורכפירן דערפון געוואָרן מעגלעך. ער איז געווען דער וואָס האָט דעם עולם געמונטערט, ריידנדיק וועגן דעם אין דרשות אין שול און אויף פארזאמלונגען. ער האָט מיט ענטוזיאזם זיך אריינגעוואָרפן אין דער ארבעט צו מאכן יידישע דערציאונג צוגאנגלעך פאר דעם וואקסנדיקן דור, וואָס האָט פון טראדיציאָנעלע יידישע לימודים געהאט ווייניק געוואוסט. און זיינע באמיאונגען זיינען ניט געווען אומזיסט. אסך געהאָלפן אין דעם האָבן אים אָלע די וואָס זיינען געשטאנען ביי דער „בני יעקב" שול, באזונדערס משה קאָוויענסקי, דוד ספּערבער, ל. האָלשטיין און אנדערע.

א צייט האָט די תלמוד תורה זיך געהאט געפונען אין „שאפּיראָס מנין" אויף קאָדיע גאס, אנטקעגן דער אלטער „בני יעקב" שול. פון דאָרט האָט מען זי אריבערגעצויגן אויף דאָרטשעסטער גאס און שפּעטער אויף לאגאָשעטיער גאס. נאָך הרב אשינסקי׳ס פארלאָזן מאָנטרעאָל, האָט הרב צבי הכהן (געבוירן בודוויץ, ליטע, 1862) איבערגענומען די פירערשאפט פון דער תלמוד תורה— אן ארבעט, וואָס איר האָט ער זינט דאן זיך געווידמעט אלע זיינע יאָרן, געווידמעט זיך בלב ונפש, מיט ערנסט, מיט אויפריכטיקער איבערגעגעבנקייט. די אויפהאלטונג פון דער דאָזיקער פרייער העברעאישער שול האָט לאנג געהאט צו פארדאנקען דער ברייטהארציקייט פון זיין ברודער, לאזארוס כהן.

פון דער דאָזיקער תלמוד תורה, וואָס האָט אסך יאָרן געדארפט אזוי שווער קעמפן פאר איר עקזיסטענץ, איז שפּעטער אויסגעוואקסן יענע גרויסע אינסטיטוציע פון מאָדערנער העברעאישער דערציאונג אין לאנד, וואָס טראָגט דעם נאָמען (אונטער וועלכן זי איז אין 1922 געוואָרן אינקאָרפּאָרירט) „די פאראייניקטע תלמוד תורהס פון מאָנטרעאָל", מיט א גרויסן צענטראלן בנין אויף סט. דזשאָזעף בולווארד וועסט, וואָס דינט אויך פאר א וויכטיקן יידישן קאָמונאלן צענטער.

אין דער צייט וואָס די פון פריער עקזיסטירנדיקע יידישע קהילות אין לאנד האָבן ביסלעכווייז זיך מער באפעסטיקט, באמערקן מיר, אז אויך די

קליינע קהילה אין סט. דזשאָן, נ. ב., האָט א וואקס געטאָן. מיר האָבן שוין דערמאָנט די ערשטע יידישע תושבים דאָרטן. צו דעם דארף מען נאָך מוסיף זיין, אז נתן גרין איז געווען דער לעצטער וואָס האָט געהאט דעם כבוד צו באַקומען די פרייהייט פון דער שטאָט סט. דזשאָן פאר קאָנפעדעראציע, און אז די ערשטע יידישע חתונה, וואָס איז געפראוועט געוואָרן אין די מאריטימע פראָווינצן, איז פאָרגעקומען אין 1882. מען האָט געדארפט ברייגגען א רב פון באָסטאָן, וואָס זאָל זיין מסדר קדושין.

פרי די נייניציקער יאָרן האָבן יידן זיך אָנגעהייבן באזעצן אין סט. דזשאָן אין א גרעסערער צאָל. דאָס רוב זיינען עס געווען רוסישע, פוילישע און ליטווישע יידן, אָבער עס האָבן צווישן זיי זיך אויך געפונען אזעלכע וואָס זיינען געווען געקומען פון ענגלאנד. אין 1896 האָבן זיי געגרינדעט אן אימיגראנטן אונטערשטיצונג־פאראיין, וואָס האָט גענומען אויף זיך די אחריות צו העלפן איינוואנדערער ביים לאנדן אין סט. דזשאָן. דאָס איז געווען דער ערשטער יידישער פאראיין פון דעם סאָרט אין קאנאדע, וואָס האָט צו זיין עובדה זיך באצויגן ניט ווי צו אן אָביעקט פון פילאנטראָפּיע, נאָר ווי צו א סאָציאַלער פליכט. די געדרוקטע קאָנסטיטוציע פונם פאראיין, א קליין ביכעלע אין יידיש און אין ענגליש, באשטייט פון 13 פונקטן. דאָס ביכעלע טראָגט דעם אדרעס „177 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק״, וואו מען האָט דאָס פאר די סט. דזשאָנער יידן אָפּגעדרוקט. די אָרגאניזאציע האָט געהאט 36 מיטגלידער, און דאָס איז געווען דער עיקר פונם מיטגליד־אָפּצאָל וואָס זי האָט באקומען אלע אירע פאָנדן.

ארום דעם אייגענעם יאָר האָט אויך די חברה „אהבת אחים״ דאָרטן אָנגעהייבן פלאנעווען צו בויען פאר זיך א שול. זי האָט פאר דעם צוועק געקראָגן שטיצע פון די יידן פון ניו יאָרק, מאָנטרעאָל און טאָראָנטאָ. אין 1898 איז דער בנין פארטיק געוואָרן און דעם 11טן יאנואר 1899 איז פאָרגעקומען דער חנוכת הבית וואָס איז מיט אסך צערעמאָניעלער פייערלעכקייט געפראוועט געוואָרן דורך רבי ניעטאָ, פון דער „שארית ישראל״ שול פון ניו יאָרק, ווען מען האָט צוליב דער געלעגנהייט געהאט איינגעלאדן. עס האָבן זיך דערביי געפונען דער מעיאָר פון סט. דזשאָן, אסך פראָמינענטע קריסטן, גייסטלעכע און אלע יידן פון יענער שטאָט.

רבי ניעטאָ האָט ביים חנוכת הבית געשאָנקען דער שול א מגילה וואָס ער האָט אליין געשריבן. דער נייער מקום קדוש פון די סט. דזשאָנער יידן איז געווען א גרויסע, שיינע געבײדע וואָס האָט געקאָנט ארייננעמען א 300 מתפללים, און האָט אויך געהאט א שבת־שול, א לעקציע־זאַל אאז״וו. אינטערעסאנט איז, וואָס איינער פון די הויפּט מתעסקים ביים חנוכת הבית איז

געווען ס. האַרט גרין, שפּעטערדיקער יידישער פאַרטרעטער אין דער לע־גיסלאַטור פון מאַניטאָבע.

אויב ניט אַלץ וואָס איז צווישן קאַנאַדער יידן דעמאָלט געווען פאָרגע־קומען האָט געקאָנט באַצייכנט ווערן ווי אַ המשך פון דער פריערדיקער איבערגאַנג־סטאַדיע אין וועלכער זיי האָבן זיך געפונען, איז דאָס געווען פיל מער ווי דאָס. דאָס איז געווען אַ סטאַדיע פון איבערגאַנג פאַר זיך אַליין. דאָס איז געווען אַן עטאַפּ, וואָס מיט אים איז אין יידישן לעבן אָפּגעשלאָסן גע־וואָרן איין פאַזע און עס האָט זיך אָנגעהייבן אַ נייע פאַזע — אַזאַ וואָס האָט איצט זיך געמוזט אויסדריקן אין אַסך מער בולטע פאָרמען, ווי דאָס איז געווען דער פאַל פריער.

מען האָט דאָס געקאָנט מערקן ניט בלויז אין מאָנטרעאָל אַליין. מען האָט דאָס אייגענע אויך באַגעגנט אין טאָראָנטאָ, אין וויניפּעג און אַנדערש־וואו. עס איז געגאַנגען אַ בלעטער צו טאָן די פּאָליאַנטן פון „דזשואיש טיימס" פון יענער צייט, וואָס וויקלען פאַר אונדז פאַרנאַנדער אַ פּאַנאָראַמע פון אַלערליי יידישע פּאַסירונגען איבערן לאַנד, אין די ראַמען אין וועלכע אַזעל־כע פּאַסירונגען האָבן געקאָנט זיך אָפּשפּילן, כדי צו קומען צו אַט אַזאַ אויס־פיר. עס איז דערפון צו זען, אַז אומעטום, אין דער גרויסער און רחבות־דיקער קאַנאַדער מדינה וואו זיי האָבן זיך געפונען, האָבן די יידן געפילט אַז דער באָדן אונטער זייערע פיס איז געוואָרן אַסך זיכערער.

און ווי מענטשן וואָס ווייסן אַז דער באָדן אונטער זיי איז זיכער, האָבן זיי אומעטום אויך גענומען דעם ישוב אַלץ מער באַפעסטיקן. זיי האָבן גענו־מען בויען און שאַפן דאָס וואָס זיי האָבן מיט זייערע קאַרגע מיטלען גע־קאָנט בויען און שאַפן. אַלץ האָט פאַר זיי איצט געהאַט אַ ציל און אַן אינ־האַלט, אפילו ווען זייער צוגאַנג צו דעם איז נאָך געווען אַביסל צו פּרי־מיטיוו, און לויט די אַרומיקע אומשטאַנדן אפילו ניט פּראַקטיש. אַזוי למשל האָט אַ גרופּע יידן אין 1898 זיך געקאָנט צונויפקומען אין „פּיפּלס האָל" אין מאָנטרעאָל, כדי צו אָרגאַניזירן אַ קלוב וואָס זאָל שאַפן אַ יידיש טעאַ־טער. מיר ווייסן ניט וואָס דערפון איז געוואָרן, אויך ניט ווער עס זיינען גע־ווען די וואָס האָבן עס פאָרגעלייגט. עס איז אָבער אינטערעסאַנט וואָס אַזאַ געדאַנק האָט צווישן זיי בכלל געקאָנט געבוירן ווערן.

מען האָט אויך אָנגעהייבן לייגן געוויכט אויף קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, הגם אויך דאָס איז געווען פון אַ פּרימיטיוון סאָרט און האָט גע־טראָגן דעם כאַראַקטער מער פון צייט־פאַרטרייב איידער פון עפּעס אַנדערש. אין דעם פּראָגראַם אפילו פון די ליטעראַרישע יוגנט־פאַראיינען וואָס האָבן

עקזיסטירט, האָט דאָס ריינע פארוויילן זיך אָפּט פארנומען דעם הויפּט אָרט, און ניט פארקערט.

מיר לייענען דערפאר אז ביי דעם צוויי־וועכנטלעכן צוזאמענקום פון דעם ליטעראריש־געזעלשאפטלעכן פאראיין אין טאָראָנטאָ, האָט דער פּרע־זידענט, מר. ליאָ פראנקל, געפונען פאר נויטיק שארפלעך זיך אויסצודריקן וועגן געוויסע מיטגלידער. ער האָט זיי געטאַדלט למאי זיי קומען בלויז דאַן ווען מען מאכט אונטערהאלטן, אָבער אינטערעסירן זיך ווינציק ווען מען אראנזשירט א ריין ליטעראַרישן אָוונט. פונדעסטוועגן האָבן דאָך אפילו די דאָזיקע אונטערהאלטן אויסגעפילט א נויטיקן אָרט. זיי האָבן דער יידישער יוגנט, מער אָדער ווייניקער און לויט די השגות פון יענער צייט, עפּעס גע־געבן. אָפּט האָט מען אפילו דאָס פארוויילן זיך גופא פארבונדן מיט א ריין יידישער געשעעניש, כאָטש אויף א מאָדנעם אופן. דאָס איז געווען דער פאל מיט א זייער טשיקאַווען פּורים־מאסקנבאל וואָס דער מאָנטעפיאָרע קלוב אין מאָנטרעאָל האָט דורכגעפירט אין 1898. די אָנטיילנעמערס זיינען געווען פארקליידט אין אלערליי מאסקעס, ווי קלאָואַפּאַטרעס און ווי לאָרדן, אָבער קיינער פון זיי ניט ווי א מרדכי אָדער א אסתר. האָבן זיי דען ניט געוואוסט וואָס פאר א שייכות מרדכי און אסתר האָבן געהאט מיט פּורים?

וואָס איז שייך יידיש־געזעלשאפטלעכער ארבעט בכלל, מוז מען זאָגן אז עס האָט זיך געפילט א גרעסערע צילבאוואוסטקייט אין די פארשיידענע טעטיקייטן, וואָס אין זיי האָט די יידישע ענערגיע געפונען אויסדרוק. די געזעלשאפטלעכע פירערס און טוערס, די וואָס האָבן געהערט צום עלטערן דור, האָבן אָנגעהייבן ארויסוויזן אסך מער איניציאַטיוו ווי פריער, הגם זיי זיינען ניט אוועק פון זייער אלטן אויסגעטראָטענעם וועג. די אינגערע צווישן זיי, וואָס האָבן פון זיך ארויסגעגעבן אזעלכע וואָס זיינען שפּעטער געוואָרן אָנזעעוודיקע יידישע פערזענלעכקייטן אין לאנד, — זיי האָבן פאר זיך גע־האט א ברייטערן פעלד פון ארבעט און מער געלעגנהייט צו קומען נאָענט אין באריר מיט די פארשיידענע יידישע פּראָבלעמען.

אָבער דער געזעלשאפטלעכער אָרגאניזם פון קאנאדער יידן האָט נאָך אלץ ניט געקאָנט פארשטעלן מיט זיך דאָס וואָס זאָל זיין איין גאנצע אָדער פאראייניקטע זאך. א קליינע באפעלקערונג, צעוואָרפן איבער א ריזיקן שטח, טאָ האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין וועגן א נעענטערער פארבינדונג צווישן די אין איין שטאָט און אין א צווייטער. עס איז צוליב דעם געווען פארשטענד־לעך, אז די יידן אין די מאַריטימע פּראָווינצן האָבן ניט געקאָנט האָבן קיין סך בשותפותדיקעס מיט די יידן ביים פאציפישן ברעג. אומעטום אָבער וואו די קליינע יידישע קהילות האָבן זיך ניט געפונען, האָבן זיי געהאט זייערע

לאָקאַלע ענינים און אינטערעסן, פון גרעסערן אָדער קלענערן פאַרנעם, מיט וועלכע זיי זיינען געווען פאַרנומען. אזוי למשל האָט די קוויבעקער קהילה, אריינגעבנדיק א מודעה אין די ניו יאָרקער „יידישע גאזעטן”, אז זי זוכט א שוחט, געפונען פאַר נויטיק אויסצונעמען א תנאי, אז ער טאָר ניט זיין קיין „ליטוואַק”. אז א שוחט זאָל זיין א יליד ליטע, דאָס איז פאַר די קוויבעקער יידן מסתמא געווען א גרויסער פסול און דעריבער אזא וויכ־טיקער ענין. קיין וואונדער דערפאַר וואָס מאָנטרעאָל איז נאָך אלץ געווען דער מיטלפונקט, וואו אַלע גרעסערע יידישע פאַסירונגען האָבן זיך אָפּגע־שפּילט. מען קאָן זאָגן, אז די געשיכטע פון יידן אין דער דאָזיקער שטאָט איז ביז סוף פאַריקן יאָרהונדערט צום גרויסן טייל אויך די געשיכטע פון יידן איבערן גאנצן לאַנד.

דאָס אנטדעקן פון גאָלד אין דעם וויטן יוקאָן אין 1896 האָט אהין צו־געצויגן אסך מענטשן וואָס זיינען דאָרט געקומען זוכן גליק. עס האָט זיך געהאַט איבערגעחזרט דאָס אייגענע וואָס מיט אכט און דרייסיק יאָר פריער, בעת עס איז באַקאַנט געוואָרן אז מען האָט דעם טייערן געלן מעטאַל אנט־דעקט אינם פרייזער טאָל, אין בריטיש קאָלאָמביע. צווישן די וואָס האָבן זיך איצט אוועקגעלאָזט נאָך יוקאָן האָבן זיך אויך געפונען אייניקע יידן. זייער צאָל איז אין אַנהייב געווען ניט גרויס, אויך איז בכלל ניט געווען קיין פראַגע אז אין יענעם טייל פון דעם וויטן און קאַלטן קאַנאַדער צפון זאָל קאָנען געשאַפן ווערן א פערמאַנענטער יידישער ישוב. אָבער אין משך פון א פּאָר יאָר איז דאָרט פאַרט אויסגעוואַקסן א קליינער יידישער קיבוץ וואָס האָט געזוכט זיך צו האַלטן צוזאַמען, און מיר לייענען וועגן דעם ערשטן יידישן גאָטעדינסט וואָס איז געפּראַוועט געוואָרן אין דאָוסאָן סיטי. דאָס איז געווען בעת די ימים נוראים פון 1898, ווען עס האָבן זיך פאַרזאַמלט ארום פערציק מתפללים אין א קראָם וואָס איינער פון זיי האָט פאַר דעם צוועק אָפּגעגעבן, כדי צו דאַווענען בציבור. 3) ווי אַלע, אזוי האָבן אויך די יידן דאָרט געוואוינט אין געצעלט־הייזער. דאָס רוב זיינען זיי געווען אריבערגעקומענע פון רוסלאַנד און פּוילן און האָבן זיך פאַרנומען מיט קליינהאַנדל. די יידישע באַפעלקערונג אין יוקאָן איז אָבער ניט געוואַקסן, און הגם לויט דעם צענזוס מיט א פאָר יאָר שפּעטער האָבן דאָרטן זיך געפונען 163 יידישע נפשות, איז אָבער זייער צאָל יעדן יאָר געוואָרן אַלץ קלענער.

יוקאָן איז אָבער ניט געווען דאָס איינציקע ווייטע, פאַרוואָרפענע פלאַץ אין קאַנאַדע, וואו עס האָבן סוף די נײַנציקער יאָרן זיך געפונען יידן. אפילו אין אזעלכע דעמאָלט ווינציק באַוואוסטע און שיטער באַוואוינטע ערטער ווי

3) דאָרטן, 23טן דעצעמבער 1898.

נעלסאָן, טרענט און גרינוואוד, אלע אין בריטיש קאָלאָמביע, האָבן ארום יע־נער צייט זיך אויך געפונען א צאָל יידן. דאָס איז געווען א נאַטירלעכער פועל יוצא פון דער אָנהאלטנדיקער איינוואנדערונג וואָס האָט גורם געווען, אז זיי זאָלן ביסלעכווייז ארייַנדרינגען אפילו אין די סאמע אומבאקאנטסטע געגנטן פון לאנד.

אונטער דער צייט איז פאר די יידן אין דער פּראָווינץ קוויבעק ווידער ארויסגערוקט געוואָרן דער אלטער שטרייטיקער ויכוח מיט די פּראָטעס־טאנטן. אויך דאָס איז געווען א דירעקטער אויסגאנג פון דער אָנהאלטנדי־קער איינוואנדערונג, וואָס האָט פארגרעסערט די צאָל יידישע קינדער אין די פּראָטעסטאנטישע שולן. די פראגע איז כסדר פונדאָסניי ארויפגעבראכט גע־וואָרן, אָפט אין א זייער קאָמפּליצירטער און שטארק פארשארפטער פאָרם. כאָטש מען האָט זיך דערביי באנוצט מיט דעם אלטן מעטאָד — מען האָט וועגן דעם פארהאנדלט און מען איז געקומען צו אלערליי פשרות — זיינען דאָס אָבער געווען בלויז לפי שעהדיקע מיטלען. דאָס האָט ניט געקאָנט פאר־ענטפערן א פּראָבלעם וואָס איז געווען ארויסגעוואקסן פון די עקזיסטירנדי־קע שול־באדינגונגען אין דער פּראָווינץ, און מען קאָן זאָגן פונם שול־סיס־טעם פון גאנצן לאנד. דעריבער האָבן די אלע אָפּמאכן אויף וועלכע מען האָט זיך געאייניקט געהאט אזוי ווייניק ממשות.

די פּראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטערס האָבן גענומען אוועקשטעלן די פראגע פון שטאנדפּונקט פון די קאָסטן פון דערציאונג און אוועקשטעלן עס גאנץ ערנסט. זיי האָבן געטענהט אז זיי לייגן צו געלט צו יידישע קינ־דער. די צאָל פון די לעצטע אין די פּראָטעסטאנטישע שולן אין מאָנטרעאָל איז דאן געווען ארום 600, וואָס פון זיי האָבן קרוב צו 350 געלערנט אין דאפרין שול, 120 אין דער אבערדין שול, 100 אין מאונט ראָיאל שול, און נאָך א פּאָר אין אנדערע שולן. פאר דעם יאָר 1897 למשל האָבן די פּראָ־טעסטאנטישע שול־פארוואלטערס אָנגעוויזן, אז זיי האָבן פון יידישע שול־שטייערן ארייַנגעקראָגן בס״ה 4,678 דאָלאר — פון בלויז 60 שטייערצאָ־לערס. אז אין מאָנטרעאָל האָבן דעמאָלט זיך געפונען אזוי ווייניק יידישע אייגנטום־באזיצערס, לאָזט זיך שווער גלויבן. מצד די יידן האָט מען דע־ריבער אזא זאַך אָפּגעפרעגט און וועגן דעם אויסגעדריקט היפשע ספקות. מען האָט אָבער אויך אָנגעוויזן, אז מען האָט בכלל געדאַרפט אָננעמען דעם שטאנדפּונקט, אז די שטייערצאָלערס זיינען ניט די באזיצערס פון הייזער, נאָר די שכנים וואָס צאָלן דירה־געלט, און אז כל זמן עס איז אין קוויבעק ניטאָ קיין איינהייטלעך שול־סיסטעם, האָט מען געדאַרפט אָנערקענען די

דערציִאונגס־רעכט אויך פון א יידישער מינאָריטעט אין דער דאָזיקער פּראָווינץ.

על פּי דעם אָפּמאַך וואָס איז עטלעכע יאָר געווען אין קראַפט, האָבן די יידן געהאַט געצאָלט זייערע שול־שטייערן צו די פּראָטעסטאַנטן. בחזרה האָט די באַראָן דע הירש שול פאַר דעם געקראָגן פון זיי א סובסידיע פון 8 דאָלאַר א יאָר פאַר יעדן קינד וואָס האָט דאָרט געלערנט. די פּראָטעסטאַנטן האָבן אין דאָפּרין שול אויך געהאַט אָנגעשטעלט א לערער (רבי מ. דע סאָלא) פאַר דעם לימוד פון העברעאיש מיט די יידישע קינדער. זיי האָבן אָבער אויף דעם ענין יידישע דערציִאונג אָנגעהייבן קוקן ווי אויף א לאַסט. אין דער פּרעסע אַזוי גוט ווי אויף די מיטינגען פון די פּראָטעסטאַנטישע שול־פאַרוואַלטערס האָט מען געגומען אויסדריקן אומצופרידנקייט מיט די אָנהאַלטנדיקע באַדינגונגען, און אַזוי זיינען די באַציִאונגען פון ביידע צדדים געוואָרן אַלץ מער אָנגעשטרייִנגט.

די פּראָטעסטאַנטן איז ניט געפעלן אַז מען זאָל אין א קאַנאַדער שול וואָס זיי האָבן אויפגעהאַלטן, לערנען העברעאיש, „א שפּראַך וואָס אַפּעלירט ניט צו קיינעם", ווי זיי האָבן עס באַצייכנט. זיי האָבן זיך געווענדט מיט אַן אָנפרעג צום גענעראַל־פּראָקוראָר פון קוויבעק, אויב ער האַלט אַז זיי זיינען מחויב אין דעם פּרט נאָכצוקומען די פאָדערונגען פון יידישער דערציִאונג אָדער ניט. די מיינונג וואָס דער גענעראַל־פּראָקוראָר האָט אויסגעדריקט איז געווען, אַז זיי זיינען עס ניט מחויב. דאָס האָט אָבער ניט געהאָלפן פאַרענטפערן די אַנדערע אָנגעווייטיקטע זייטן פונם פּראָבלעם וואָס איז דערווייל געוואָרן אַלץ מער פאַרשאַרפט.

דאָס איז געווען אַרום דער צייט, בעת אין לאַנד איז נאָך געווען פריש דער איינדרוק פון דער „מאַניטאָבער שול־פראַגע", וואָס אַרום איר האָט אין קאַנאַדער פּאָליטישע קרייזן זיך געהאַט אַזוי פיל געטומלט. אין דער פּראָווינץ קוויבעק איז די שטימונג געווען שטאַרק פאַר דעם, אַז מען דאַרף רעספּעקטירן די רעכט פון א מינאָריטעט. אָבער די פּראָטעסטאַנטן זיינען גאָר ניט געווען נוטה אַזוי צו קוקן דערויף. כאָטש עס איז ביי זיי געווען רעכט צו פאַרשווענדן טויזנטער דאָלאַרס אויף אויסצוהאַלטן מיסיאָנערישע הייזער, האָבן זיי אין אַזאַ זאַך ווי דערציִאונג פונדעסטוועגן זיך געקאָנט אָפּשטעלן צוליב די קאָסטן דערפון. זיי האָבן אין דעם פּרט געוויס זיך געקאָנט דערלויבן צו זיין אַסך ברייטהאַרציקער ווי דאָס. דערפאַר האָט מען אין זייער שטעלונג צו דער גאַנצער פראַגע געקאָנט זען א ניט גאָר פריינטלעכן צוג לגבי יידן, וועמען זיי זיינען ניט געווען שטאַרק גערן צו האָבן ביי זיך אין די שולן. אייניקע האָבן דאָס אַפילו באַצייכנט ווי עפּעס וואָס האָט געשמעקט

מיט אנטיסעמיטיזם, — ווי לואיס א. הארט האט דאס געטאן אין דער פרעסע. אין א בריוו וואס ער האט אפגעדרוקט אין מאנטרעאל „וויטנעס", האט ער געפרואווט מאכן א פארגלייך צווישן דער פראטעסטאנטישער באציאונג מיט דעם ווי מען האט יידן אמאל באהאנדלט אין שפאניע.

צו אן אפענעם ברוך אבער איז עס ניט געקומען. אין דער זעלביקער צייט האט מען אין דער פראווינציעלער לעגיסלאטור פון קוויבעק אריינגעבראכט א ביל, וואס האט געגעבן גרונט צו גלויבן אז די שול־פראגע זאל קאנען גע־לייזט ווערן אויף אן אנדער אופן. דאס איז געווען א פארשלאג איינצופירן געצוואונגענע בילדונג אין דער פראווינץ, וואס וואלט אפשר געפירט צו דעם אז די רעגירונג זאל דארפן בייטראגן די קאסטן פון דערציאונג. דער ביל איז אבער דורכגעפאלן, און מען האט דאס געקאנט דערווארטן. כאטש די פראווינציעלע געזעצמאכערס זיינען ניט אלע געווען קעגן דעם פרינציפ פון געצוואונגענער בילדונג, האבן זיי אבער זייער קעגנערשאפט מאטיווירט מיט דעם וואס די באדינגונגען אין קוויבעק, ווי זיי האבן געטענהט, זיינען נאך ניט געווען רייף פאר אזא רעפארם, און וואס זיי וועלן עס ניט זיין — כל זמן די פראווינץ וועט ניט האבן קיין סיסטעם פון פרייע שולן פאר אלעמען.

דער סכסוך וואס האט געהאט ארויסגעבראכט אזוי פיל אומאנגענעמע זייטן, האט אונטער די דאזיקע אומשטאנדן אנגעהאלטן. די האפענונג אז מען זאל אים קאנען אויסגלייכן איז געווען א שוואכע. ווי אן אויסוועג האבן איי־ניקע דעריבער פארגעלייגט א ראדיקאלן מיטל — באזונדערע שולן פאר יידישע קינדער. אפילו די וואס האבן דעם געדאנק וועגן באזונדערע יידישע שולן ניט געקאנט פארטראגן, האבן געמוזט מודה זיין אז דאס וועט פארט זיין דאס איינציקע וואס וועט די יידן בלייבן צו טאן. די מעגלעכקייט אז מען זאל אויף דעם וועג קאנען לייזן די שול־פראגע איז ארום יענער צייט באמת געווען גרויס, הן צוליב דעם וואס עס האט פאר דעם טיילוויז עקזיסטירט א געוויסער ארגאניזאציאנעלער אפאראט, הן אויך צוליב דער קליינער צאל יידישע קינדער. אין דער באראן דע הירש שול, וואו מען האט אויפגעהאלטן קלאסן פאר פארשיידענע עלעמענטארע לימודים, האט מען געהאט א גוטן אנהייב, און מיט דער דערפארונג וואס מען האט שוין פארמאגט וואלט גע־ווען ניט שווער דאס דורכצופירן. עס איז אפילו ניט אויסגעשלאסן, אז די פראווינציעלע רעגירונג וואלט וואס אויסגעזעצט קעגן געבן יידן א געוויסע שול־אויטאנאמיע, צוליב דעם אליין וואס קיינער וואלט קעגן אזא זאך דאן גארנישט געהאט, — ווי דאס איז געווען דער פאל מיט א פערטל יארהונ־דערט שפעטער. אבער מען האט די דאזיקע געלעגנהייט ניט אויסגענוצט און

מען האָט די גאַנצע האַרבע, פאַרפּלאָנטערטע פראַגע איבערגעלאָזט פאַר דער צוקונפט.

נאָך א פּראָבלעם וואָס האָט די יידן געגומען אַפילו שטאַרק באַאומ־רואיקן, איז געווען אַנטיסעמיטיזם. דער אומפּריינטלעכער אַנטי־יידישער טאָן אין א געוויסן טייל פון דער קאַנאַדער פּרעסע האָט זיך מער ניט גע־לאָזט פאַרדעקן, און הפקרדיקע אַנטיסעמיטישע אָנפאַלן זיינען אין געוויסע אָרגאַנען געוואָרן אַלץ אַן אָפטערע זאַך. די זעלביקע עובדה וואָס גאָלדווין סמיטה האָט מיט אַזוי פיל פאַנאַטישער פאַרביסנקייט געזוכט צו דערפילן אויף די שפּאַלטן פון דער טאָראָנטער „וויקלי סאַן״, העצנדיק קעגן יידן, האָבן געוויסע בלעטלעך דערפילט אין דער פּראָווינץ קוויבעק. זיי האָבן אויף אַלע אופנים זיך גענומען פאַרזייען אַנטי־יידישע שנאה צווישן די ווע־מען זיי האָבן געקאָנט דערגרייכן. דער געוועזענער פּראָפעסאָר פון געשיכ־טע אין אָקספאָרד האָט פשוט געפּעלשט די געשיכטע, געפעלשט גוט באַ־וואוסטע פאַקטן, ווען אים איז אויסגעקומען אָפּצושטעלן זיך אויף עפּעס וואָס האָט געהאַט א שייכות מיט יידן. און די פראַנצויזישע אָרגאַנען פון קוויבעק, וואָס זיינען געווען פול מיט אַנטיסעמיטישע אויסגוסן, האָבן בלויז איבערגעחזרט וואָס די „ליבר פּאַראָל״ אין פראַנקרייך האָט געהאַט געשריבן, אָדער וואָס מען האָט געקאָנט אַרויסלייענען ביי דרומאָנען.

צום גליק אָבער האָט די דאָזיקע אומגעזונטע פּראָפּאַגאַנדע ניט געהאַט קיין שום ווירקונג. די קאַנאַדער אין אָנטאַריאָ אַזוי גוט ווי אין דער אַלטער פראַנצויזישער פּראָווינץ, האָבן פון איר זיך ניט געלאָזט פאַרפירן. זיי האָבן דעם יידן אַרום זיך געקענט צו גוט, געקענט צו פיל פונדערנאָענט, כדי אים מיטאַמאָל צו דערזען אין אַן אַנדער ליכט. דעריבער האָט אַנטיסעמיטיזם, הגם א שעדלעכע דערשיינונג פאַר זיך אַליין, ניט געקאָנט באַטראַכט ווערן ווי א פאַקטאָר וואָס האָט ערנסט באַרירט די יידישע לאַגע אין דער דאָמיניאָן. דאָס האָט מען געקאָנט זאָגן מיט זיכערקייט, ניט געקוקט דערויף וואָס אין דער אַלטער וועלט האָט די אַנטיסעמיטישע רעאַקציע דאַן אַזוי שטאַרק געבו־שעוועט.

קאַפּיטל דריי און צוואַנציק

ביים סוף פון יאָרהונדערט

דעם ערשטן אפריל 1899 איז אין פּאריז געשטאָרבן די באראָנעסע דע הירש, און איר טויט האָט צווישן קאַנאַדער יידן, ווי אומעטום אין דער יידישער וועלט אין יענער צייט, ארויסגערופן גרויס טרויער. דאָס איז געווען אין דריי יאָר ארום ווי דער באראָן איז געשטאָרבן (22טן אפּריל 1896). מען האָט אין דער „שער השמים" שול אין מאָנטרעאָל (אויף מעקגיל קאָלעדזש עווענו) צוליב דעם אָפּגעהאלטן א גרויסע הזכרה־פארזאמלונג, וואָס איז געווען איבערגעפּאַקט מיט מענטשן. ווארעמע הספּדים זיינען געהאלטן געוואָרן פון הרב א. מ. אַשינסקי, רבי מעלדאָלא דע סאָלא און רבי בערנארד מ׳ קאפּלאַן. צווישן די בייגעוועזענע האָבן זיך געפונען האָנ. דזשיימס מעקשיין, מעיאָר פון מאָנטרעאָל, דער עסטרייכישער קאָנסול, עסטרייכישער וויצע־קאָנסול, דער פראנצויזישער, שווייצאַרישער און בעלגישער קאָנסול, און אסך פון די חשובסטע ניט־יידישע בירגער פון מאָנטרעאָל.

אין קאנאדע האָט דער נאָמען „באראָן דע הירש" איבערגעלאָזט נאָך זיך א זכר, סיי דורך דער אינסטיטוט־געביידע וואָס האָט זיך צום ערשטן געהאַט געפונען אויף סט. עליזאבעט גאס, סיי אויך דורך יענעם פלאַץ אין סאסקאַטשעוואן וואָס איז לכתחילה געגרינדעט געוואָרן ווי א יידישע קאָלאָניע, און וואָס מען האָט געגעבן א נאָמען „הירש". נאָך א פיינעם דיינקמאָל האָט דער דאָזיקער נאָמען נאָך זיך איבערגעלאָזט אין די אלערליי אָרגאַניזירטע פילאַנטראָפּישע טעטיקייטן, וואָס זיינען געוואָרן מעגלעך א דאנק די ברייטהאַרציקע נדבות פונם באראָן און דער באראָנעסע דע הירש. די באראָנעסע האָט געהאַט ארויסגעוויזן א גרויסן אינטערעס צו די געביטן פון סאָציאַלער הילף מיט וועלכע דער אינסטיטוט אין מאָנטרעאָל האָט זיך אָפּגעגעבן, און זי האָט זיין ארבעט פיל געשטיצט. אין איר צוואה האָט זי פאר דעם אינסטיטוט אָפּגעזאָגט די סומע פון זעקס הונדערט טויזנט פראַנק, אָדער 120 טויזנט דאָלאר.

עס איז שווער צו זאָגן וואָס פאר א באגריף מען האָט אין די בריטישע יידישע קרייזן דעמאָלט געהאַט וועגן קאנאדע. ווי א צענטער פון אימיגראציע האָט זי בשום אופן זיך ניט געקאָנט פארגלייכן מיט די פאראייניקטע שטאַטן.

אָבער די קאָלאָניסטישע פּרוּוון וואָס זיינען דאָ געמאַכט געוואָרן, און דער דערפאָלג דערפון וואָס מען האָט פּאַמעלעך אָנגעהייבן ארויסזען, הגם דאָס האָט געהאַט פאַרשלונגען אַזעלכע ריזיקע סומעס, — דאָס האָט גורם געווען אַז מען זאָל אין דער יידישער וועלט איר נעמען שיינקען אויפמערקזאַמקייט. דער אַגריקולטורעלער עקספּערימענט אין מערב־קאַנאַדע האָט אָנגעהייבן ארויסרופן גרויס אינטערעס, און אַסך האָבן אין דער צפון־אַמעריקאַנער מדינה דערזען מעגלעכקייטן פאַר יידן, וואָס מען האָט לויט זייער מיינונג ניט גע־טאָרט פאַרקוקן.

דאָס האָט דעריבער ווידער ארויסגערוקט די אידייע פון מיט עטלעכע יאָר פריער — וועגן דער פּראַקטישקייט פון אַ יידישער מאַסן־באַזעצונג אין לאַנד. דאָס האָט אָבער איצט געפונען אַן אָפּקלאַנג מערסטנס אין געוויסע ענגליש־יידישע קרייזן. קאַנאַדע האָט אַרום יענער צייט גענומען אָנפירן אַן אינטענ־סיווע פּראָפּאַגאַנדע אין די בריטישע אינדזלען, כדי דאָרטן צו קריגן אימיג־ראַנטן, און דאָס האָט ביי אייניקע פונדאַסניי געבוירן דעם געדאַנק אַז מען זאָל אַ טייל פון דעם יידישן וואַנדער־שטראָם פון אייראָפּע אָפּווענדן אַהער.

בעת סיר ווילפריד לאָריע האָט אין יאָר 1897, נאָך זיין גרויסן פּאָליטישן טריאומף אינדערהיים, צום ערשטן מאָל באַזוכט ענגלאַנד וואו ער איז געקומען זיך באַטייליקן אין קעניגין וויקטאָריעס „דימענטענעם יובליי־פייער״, האָט דער באַוואוסטער ענגליש־יידישער כלל־טוער הערמאַן לאַנדוי מיט אים באַ־רירט די דאָזיקע פראַגע. ער האָט פאַר דעם קאַנאַדער פּרעמיער פאַרנאַנדער־געוויקלט אַ פּראָיעקט פון אַ יידישן ישוב אויף אַגריקולטורעלע יסודות וואָס זאָל געגרינדעט ווערן ערגעץ אין מערב־קאַנאַדע, וואָס האָט דעמאָלט גענומען צוציען אַסך מענטשן. דאָס איז געווען אַ פּראָיעקט וואָס וואָלט אויף אַ פּראַק־טישן וועג לפּחות טיילווייז געהאָלפן לייזן דאָס אַלץ מער פאַרשאַרפט־ווערנ־דיקע פּראָבלעם פון יידישער וואַנדערונג.

אַט דאָס דאָזיקע פּראָבלעם האָט די ענגליש־יידישע פירערס, ווי מיר וויסן, צו יענער צייט פאַרשאַפט אַסך זאָרג. די אָרימע יידישע „איילייענס״ פון רוסלאַנד, פון פּוילן, פון עסטרייך און פון אַנדערשוואו, וועלכע זיינען גע־לאָפן פון רדיפות און עקאָנאָמישער נויט און וואָס האָבן אָנגעפילט לאָנדאָן, זיינען פאַר זיי געווען מער ווי אַ פּראָבלעם — זיי זיינען פאַר זיי גע־וואָרן אַ דאָרן אין די אויגן. זיי וואָלטן אַלץ געטאָן, כדי פון זיי פּטור צו ווערן, כדי זיי ערגעץ אוועקצושיקן, און די בריטישע קאָלאָניע אין צפון־אַמעריקע, וואָס האָט געזוכט אַזעלכע וואָס וואָלטן געקאָנט קולטיווירן איר באָדן און פאַר־וואַנדלען אירע פּוסטע, ריזיקע פּריריס אין בליענדיקע געגנטן, איז פון זייער שטאַנדפּונקט געוואָרן דאָס אידעאַלע פּלאַץ פאַר דעם.

מען קאָן זיך לייכט משער זיין אז הערמאן לאנדוי האָט אין זיין שמועס מיט לאָריען זיך באמיט צו באקענען דעם לעצטן מיט דער גאנצער לאגע. ער האָט אים אויך באקענט מיט דעם ארגענטינער עקספערימענט ווי א מוסטער פון דעם וואָס מען וואָלט געקאָנט דורכפירן אויך אין דער דאָמיניאָן. עס איז אים ניט בלויז געלונגען צו אויפווייזן אים ווי וויכטיק דאָס וואָלט געווען פאר קאנאדע גופא אזוי גוט ווי פאר יידן, נאָר אויך צו געווינען זיין סימפאטיע פאר א יידישער מאסן־באזעצונג בכלל. פונקט ווי דאָס איז געווען דער פאל אין 1892, איז די רייד אויך איצט געווען וועגן א זייער גרויסן קאָלאָניסטישן פלאן, און מר. לאנדוי האָט געוואָלט וויסן ווי אזוי די קאנאדער רעגירונג וואָלט צו דעם זיך באצויגן.

ער איז געווען איבערראשט צו זען ווי דער שפעטער בארימטער קאנאַ־דער שטאטסמאן האָט מיט דער פראגע זיך פאראינטערעסירט. דער געדאנק איז אים זייער שטארק געפעלן. לאָריע האָט געעצהט, אז מען זאָל פאר דעם זוכן די קאָאָפעראציע און מיטהילף פון יענע יידישע קרייזן וואָס וואָלטן דאָס געקאָנט אויפנעמען. ער האָט דאָ, פארשטייט זיך, געהאט אינזינען די פינאנ־ציעלע זייט פון דער אונטערנעמונג, ווייל די קאָסטן דערפון האָבן געדארפט זיין זייער גרויסע. ער האָט פארזיכערט, אז מצד דער קאנאדער רעגירונג וועט קיין מניעה ניט זיין, און אז זי וועט דערין העלפן מיט אלע מיטלען. זי איז גרייט אויף א זייער גרויסער קאָנצעסיע — זי וועט די יידן אין אזא פאל אפילו געבן געוויסע אויטאָנאָמע רעכט.

„אויב איר וועט די פראגע אויפנעמען ערנסט", האָט ער דערקלערט, „און איר וועט אויסקלייבן וועלכן טייל מאניטאָבע איר ווילט, וועט די דאָ־מיניאָן געבן די יידן אזא מאָס אויטאָנאָמע פארוואלטונג, וואָס וועט פאר זיי מאָכן מעגלעך אָנצונעמען אפילו אייגענע תקנות און צו פארבייטן שבת אויף זונטיק". 1)

„אויב איר וועט . . . אויסקלייבן וועלכן טייל מאניטאָבע איר ווילט!" עס איז ניט שווער צו באגרייפן דעם פולן באטייט פון די דאָזיקע ווערטער, און די גאנצע וואָגיקייט פון דעם וואָס דער קאנאדער פרעמיער האָט דאָ דאן געהאט געזאָגט. דאָס איז פון זיין זייט געווען מער ווי אָן אָנבאָט. דאָס איז געווען א דעקלאראציע פון ערשטער וויכטיקייט. ער האָט דערמיט שוין אין יענער צייט ארויסגעוויזן יענע סימפאטישע און פריינדלעכע באציאונג צו יידן, וואָס איז דורך זיין גאנצער שפעטערדיקער קאריערע אזוי אָפט און מיט אזוי פיל שטארקער באַטאָנונג געקומען צום אויסדרוק. דאָס איז געווען א באציאונג, וואָס מען האָט דורך איר געקאָנט ארויסזען איינעם פון זיינע

1) Jewish Chronicle, London, January 19, 1906.

בולטסטע כאַראַקטער־שטריכן. דאָס האָט אין אים אַרויסגעוויזן ניט בלויז דעם דיינקענדיקן נאָר אויך דעם פילנדיקן פּאָליטיקער, דעם מענטשן מיט ברייטע, ליבעראַלע השגות און הומאַניטאַרע אידייען.

האָט דער פּאָליטישער פירער פון אַ לאַנד אין מאָדערנע צייטן וועגן גע־קאָנט אויף אַ מער אויפריכטיקן אופן אויסדריקן זיין צופרידנקייט, אַז ייִדן זאָלן אַהין קומען, ווי ער האָט דאָס דאַן געטאָן? האָט דער קאַנאַדער שטאַטסמאַן געקאָנט ווייזן דער וועלט אַ נאָך בעסערןביישפּיל ווי גערן ער וואָלט געוואָלט, אַז די דאָמיניאָן זאָל קאָנען ווערן די היים פון אַ גרויסער און קאָמפּאַקטער ייִדישער מאַסע? דאָס איז פון זיין זייט געווען דער ערשטער אָנבאָט אַזאַ. ער האָט דאָס שפּעטער איבערגעחזרט ביי אַ פּאָר אַנדערע גע־לעגנהייטן.

עס איז דערפאַר באמת צו באַדויערן וואָס זיינע ווערטער האָבן אויף די, צו וועמען אייגנטלעך זיי זיינען געווען געווענדעט, ניט געמאַכט יענעם רושם וואָס דאָס האָט אויף זיי געדאַרפט מאַכן. די ייִדישע פירערס פון יענער צייט האָבן אפשר ניט פאַרשטאַנען דעם מיין פון דעם וואָס לאָריע האָט גע־זאָגט. זיי האָבן ניט געקאָנט אָדער אפשר ניט געוואָלט זען, אַז דאָס וואָס ער האָט פאַרגעלייגט איז געווען נאָך אַסך ברייטהאַרציקער און ווייט־גייענ־דיקער ווי דער אָנבאָט פון סיר דשאָן סי. אַבאָט מיט עטלעכע יאָר פריער. ניט נאָר זיינען זיי דערפון ניט געוואָרן פאַרכאַפּטע, נאָר זיי האָבן דאָס אויפגענומען גאַנץ גלייכגילטיק. עס איז אָבער מעגלעך אַז מען האָט זיך דאָ אָפּגעהאַלטן מחמת צוויי וויכטיקע סיבות. די ערשטע איז געווען דאָס וואָס די זאַך איז געווען פאַרבונדן מיט גוואַלטיקע אחריותן פאַר וועלכע מען האָט זיך אָפּגעשראָקן, און וואָס דאָ האָט זיך אויך געפאָדערט אַן אָרגאַניזאַטאָרי־שער צוגאַנג פון אַ גאָר גרויסן פאַרנעם. די צווייטע סיבה — די ייִדישע קאָ־לאָניאַציע־געזעלשאַפט פון פּאַריז, וואָס וואָלט זיך דערמיט געדאַרפט פאַר־אינטערעסירן, איז שוין געווען צו ווייט אַריינגעקראָכן אין אַרגענטינע.

דער ייִדישער וואַנדער־שטראָם האָט אָבער אין דער זעלביקער צייט ניט אויפגעהערט צו שפּאַרן פון אַלע זייטן און צו זוכן פאַר זיך אַן אויסוועג. עס האָט, אמת, נאָך ניט געקאָנט זיין קיין פראַגע אַז מען זאָל דעם דאָזיקן וואַנדער־שטראָם קאָנען קאָנטראָלירן און אים אָפּווענדן אין באַשטימטע ריכ־טונגען. דער באַגריף „קאָנטראָלירטע וואַנדערונג" איז דאַן נאָך געווען אַ שטאַרק צעשוואומענער. אָבער ווי אַזוי האָבן די וואָס האָבן פאַרט געהאַט אויף זיך די עובדה צו זאָרגן וועגן ייִדישע אימיגראַנטן, געקאָנט פאַרקוקן אויף אַזאַ געלעגנהייט ווי מען האָט פאַר זיך געהאַט אין קאַנאַדע? דאַרפן מיר דאָס דערקלערן בלויז מיט דעם וואָס זיי, די ייִדישע פירערס פון יענער

צייט, האָט געפעלט די פּיאיקייט צו קאָנען קוקן ווייט און פאָראויסצוזען זאכן וואָס וועלן פּאסירן מיט יאָרן שפּעטער?

בכלל זעען מיר, אז מען האָט אין יידישע מקומות דעמאָלט נאָך געהאט א ניט נאָר קלאָרע פאָרשטעלונג וועגן דער ווייטער און „קאלטער" צפון־אַמעריקאנער מדינה. און יידישע קרייזן זיינען ניט געווען די איינציקע וואָס האָבן דאן אויף איר אזוי געקוקט. דאָס האָט געגאָלטן פאר אנדערע אויך. דאָס איז געווען ארום דער צייט וואָס רודיארד קיפּלינג האָט אין זיין בארימטן ליד געקאָנט אָנרופן די דאזיקע דאָמיניאָן „אונדזער דאמע פון די שנייען" — א זאך, פון וואָס קאנאדער האָבן זיך געפילט אביסל געערגערט. זיי האָבן דאָס באטראכט פאר א מיסרעפּרעזענטאציע וואָס דער גרויסער ענג־לישער דיכטער האָט זיך דערלויבט אויף זייער חשבון, און זיי האָבן דאָס אים א צייט ניט געוואָלט מוחל זיין.

עס איז דערפאר קיין וואונדער ניט, וואָס צווישן יידן האָבן פון דער אנדער זייט זיך אויך געפונען אזעלכע, וואָס האָבן די מעגלעכקייטן פאר אי־מיגראנטן אין קאנאדע שוין געקאָנט אפילו היפּש איבערטרייבן. דערפון אליין האָט ביי אייניקע זיך געשאפן א מאָדנע מיינונג וועגן די אמתע באדינ־גונגען אין דעם דאָזיקן לאנד, און זיי האָבן אין דער פּרעסע וועגן דעם אפילו פארשפּרייט אלערליי קלאנגען. מיר הערן אפילו פון פארשיידענע קוריעזע פּלענער וואָס די און יענע האָבן פארגעלייגט — פּלענער וועגן קאָלאָניס־טישע אונטערנעמונגען פון א כמעט פאנטאסטישן פארנעם.

זייער כאראקטעריסטיש איז געווען א ידיעה פון וויניפּעג, וואָס איז אָנהייב 1899 פארשפּרייט געוואָרן אין די צייטונגען. דאָרט האָט זיך דער־ציילט אז קיין וויניפּעג איז אָנגעקומען א רב פון אָטאווא מיט דער שליחות צו שטודירן אויפן פּלאץ א פּלאן וועגן גרינדן אין מערב־קאנאדע א געמישטע קאָלאָניע פון יידן און קריסטן. אין זיין פּלאן איז אריינגעגאנגען אריבערצו־ברענגען פון עסטרייך א טויזנט יידישע פאמיליעס און זיי גלייך באזעצן אויף לאנד, אויב נאָר די געגנט וואָס ער וועט אונטערזוכן וועט זיך ארויסווייזן פאר פּאסיק פאָר אזא ישוב. אין דער ידיעה איז אויך איבערגעגעבן גע־וואָרן, אז די קאנאדער רעגירונג אזוי גוט ווי די פארוואלטונג פון דער קאַ־נאַדיש־פּאציפישער באן האָבן זיך באצויגן סימפּאטיש צום פּראָיעקט. עס איז אָבער איבעריק צו זאָגן אז אין דער גאנצער מעשה איז ניט געווען קיין ברעקל אמת.

אביסל ענלעך צו דעם, מיט א געמיש נאָך פון מאָדנע עם הארצות־דיקע מיינונגען וועגן קאנאדע בכלל, איז געווען די געשיכטע וואָס דער „בני ברית מעסענדזשער" פון לאָס אנדזשעלעס האָט געהאט אָפּגעדרוקט.

דאָס איז געווען אַ טשיקאַווע מעשׂה מכוח אַ זייער פאַנטאַסטישן פּלאַן פון קאָלאָניזאַציע אויף אַ גרויסן מאַסשטאַב, וואָס די ייק״א־פירערס פון פּאַריז האָבן אין קאַנאַדע געוואָלט אונטערנעמען. דער אָרגאַן פונם „בני ברית״ אָרדן האָט זיך געהאַט געערגערט איבער דעם וואָס מען שיינקט אַזוי פיל אויפמערקזאַמקייט דער „אייז־באַדעקטער קאַנאַדע״, בעת די ייק״א וואָלט זייער לייכט געקאָנט פאַר זיך געפינען פיל בעסער לאַנד ערגעץ אַנדערשוואו, למשל אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

„אַ פּערטרעטער פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט״, האָט דער „בני ברית מעסענדזשער״ געשריבן, „פאָרט איצט אַרום איבער דעם צפון־מערב טייל קאַנאַדע, כדי דאָרט צו שטודירן די מעגלעכקייטן פאַר ייִדישער קאָלאָניזאַציע. מען האָט באַשטימט פאַר דעם צוועק אַ מיליאָן דאָלאַר (!) וואָס מען זאָל באַנוצן, אויב די באַדינגונגען זאָלן דאָרט פאַר דעם זיין פּאַסיק. עס איז מאָדנע וואָס די פאַראייניקטע שטאַטן שיינקט מען אין דעם פּרט ניט אַ האָר אויפמערקזאַמקייט. מיר האָבן גרויסע שטרעקעס לאַנד אין אונדזער אייגענעם שטאַט קאַליפאָרניע, וואָס וואַרטן אויף קאַפּיטאַל און אויף די הענט וואָס וועלן עס באַאַרבעטן. מיר האָבן דאָ אַ קלימאַט וואָס איז ענלעך צום קלימאַט אין ארץ ישׂראל. מיר האָבן ניט קיין דונערן און קיין שניי־שטורעמס, און דער פאַרמער קאָן אַרבעטן אויף זיין פעלד אין יאַנואַר אַזוי גוט ווי אין יוני. פאַרוואָס די קלוגע קעפּ פון דער אַדמיניסטראַציע זאָלן גיין פון איין עקסטרעם צו אַ צווייטן: פון די טראָפּישע מדבריות פון אַרגענטינע ביז צו דעם קאַלטן זאָן פון דער אייז־באַדעקטער קאַנאַדע, בעת זיי האָבן געקאָנט האָבן דאָס בעסטע לאַנד אין דער וועלט און אונטער דער פּראָגרעסיווסטער רעגירונג — איז אַן אומבאַגרייפלעכע זאַך. מיר פאַרשטייען אָבער אַז מר. אַנשל פון מאָנטרעאָל, אַ מיטגליד פון יענער געזעלשאַפט, האָט מסתמא געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די, וואָס האָבן די דעה, אויף דער פּאַסיקייט פון זיין לאַנד״. 2)

ניט געקוקט אָבער אויף דעם וואָס די גאַנצע פראַגע מכוח קאַנאַדע און אירע מעגלעכקייטן איז געווען אַן ענין וואָס מען האָט וועגן דעם געקאָנט אַסך ספּעקולירן, האָבן די אימיגראַנטן וואָס זיינען אַהער אריינגעקומען געצוואונגען זיך אליין צו לייזן דאָס פּראָבלעם. זיי האָבן זיך דאָס אויך אָנגעשטריינגט צו טאָן אויף דעם פּראַקטישסטן וועג וואָס איז פאַר זיי געווען מעגלעך. ניט אין אַלע פאַלן האָבן די, אויף וועמעס פּלייצעס עס איז געלעגן די פליכט צו העלפן זיי זיך צופּאַסן צו דער סביבה און צו די נייע סאָציאַלע באַדינגונגען אַרום זיי, זיי דערין געהאָלפן. די וואָס האָבן זיך דערמיט יאָ

2) Jewish Times, September 2, 1898.

אינטערעסירט — און זייער צאָל אין גאנץ קאנאדע איז געווען ניט גרויס — האָבן דאָס באטראכט ווי א פילאנטראָפּישע זאך בלויז, און זיי האָבן קיין אנדער צוגאנג צו דעם ניט געהאט. זיי האָבן דאָס לחלוטין ניט אויפגע-פאסט פון א ריין יידישן אָדער ריין סאָציאַלן שטאנדפונקט. דאָס רוב האָבן זיי די דאָזיקע אימיגראנטן איבערגעלאָזט צו זייער אייגענעם גורל, ארומ־געריינגלטע מיט שוועריקייטן, מיט שטערונגען, און אויסגעזעצטע אפילו צו געוויסע געפארן.

דאָס זיינען געווען טיפּישע קינדער פונם וואנדער־פאָלק, וואָס האָבן גע־פילט זיך עלנט, געפילט זיך פרעמד און הילפלאָז, און וועמעס נידערגעשלאָ־גענער אויסזען האָט אָפּט דערציילט פון די איבערגעלעבטע רדיפות, שרעקן און בלוטיקע פיינען, פון וועלכע זיי זיינען געווען אנטלאָפן. ניט אַלע פון זיי האָבן געהאט קרובים אָדער באקאנטע צו וועמען זיך צו ווענדן, און דאָס זיי־נען געווען באזונדערס די לעצטע, וואָס האָבן אין דעם גרויסן און פרייען לאנד זיך געפילט ווי פארוואָרפענע פון דעם אומרחמנותדיקן גורל.

און אויף אָט די דאָזיקע אימיגראנטן האָבן יענע גוטע קריסטן וואָס זאָרגן וועגן אונדזערע נשמות וואָס זיי ווילן „ראטעווען", געוואָרפן אן אויג. מען האָט אויסגעשפּרייט א נעץ ארום זיי, און פון אלע זייטן האָבן מיסיאָנערן זיך אַ לאָז געטאָן זיי ארייננצוקריגן. מען האָט די אָרימע אימיגראנטן אָנגע־באָטן „פריינטשאפט", און געזוכט דאָס ממש אויף זיי ארויפצוצווינגען. מען האָט זיי דערמיט פארפאָלגט אויף שריט און טריט. דאָס איז געווען אזוי כמעט אומעטום וואו יידן האָבן זיך געפונען, באזונדערס אָבער אין מאָנט־רעאָל, טאָראָנטאָ, וויניפּעג און האמילטאָן. צווישן דער יידישער באפעלקע־רונג האָט דאָס געהאט ארויסגערופן גרויס פארביטערטקייט, ווייל די מיסי־אָנערן, וואָס האָבן אזוי לייכט אויסגענוצט דעם צוטרוי פון יענע קריסטן וואָס האָבן זיי אויסגעהאלטן, האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט פאר קיין מיטלען. זיי האָבן זיך אפילו געפרוואווט פארנארן קליינע קינדער און זיי אָנריידן צו שמד.

עס האָט געדויערט ביז די יידן האָבן ענדלעך זיך אָנגענומען מיט מוט כדי עפנטלעך ארויסצוטרעטן קעגן די דאָזיקע נפשות און זיי אויסצושטעלן אין זייער נאטירלעכן ליכט. זיי האָבן באשלאָסן אויף דעם ענערגישסטן אופן אויפצונעמען קעגן זיי א קאמף, נאָך דעם ווי די מעשים פון דעם געמיינעם געזינדל וואָס האָט געלויערט אין יידישן קווארטאל אויף נשמות, זיינען גע־וואָרן באמת סקאנדאליעז. דאָס האָט אָנגענומען דעם כאראקטער פון א מיאו־סער פּעסט, און עס איז געוואָרן נויטיק ניט צו דערלאָזן אז זי זאָל זיך פאר־שפרייטן נאָך ווייטער.

אָט ארום יענער צייט האָט זיך דערהערט א יידישע שטים וואָס האָט

כמעט ווי פּאַראַליזירט די מיסיאָנערישע טעטיקייט. דאָס האָט אין דעם לאַ־גער פון די נשמה־כאַפּערס געוואָרפן שרעק און צעטומלונג. די דאָזיקע נשמה־כאַפּערס האָבן זיך דערשראָקן פאַר דער מעגלעכקייט אז די גוטע קריסטן, וואָס האָבן זיך געלאָזט קאָסטן טויזנטער דאָלארס אויף דער ארויסגעוואָר־פענער ארבעט, זאָלן דאָס אויפהערן טאָן, איינזעענדיק די נאַרישקייט דער־פון. אָט די שטים האָט געהערט צו לואיס א. הארט, וועלכער האָט מיט דעם אימפּעט און ברען פון אן אמאָליקן יידישן קנאַי זיך אריינגעוואָרפן אין א מלחמה קעגן די וואָס האָבן געוואָלט אָפּריידן יידן פון זייער פאָלק און גלויבן.

אויף די שפּאַלטן פון „דזשואיש טיימס" איז מר. הארט ארויסגעטראָטן און האָט אין א שפּראַך וואָס האָט ניט קיין גלייכן אין אומדערשראָקנקייט און געוואַגטקייט, בעת עס קומט צום ריידן וועגן אָט אזעלכע ענינים, זיך אָנגענומען פאַר די, אויף וועמען די מיסיאָנערן האָבן געלויערט. ער האָט געערדעט שאַרף און בייסיק, ציטירנדיק דערביי פון תנ"ך און פון דעם ברית חדשה, און זוכנדיק ארונטערצורייסן אלע קריסטלעכע דאָגמעס. דאָס איז געווען מער ווי א פּאָלעמיק מיט מיסיאָנערן. דאָס האָט געזאָלט זיין אן ענט־פער צו די וואָס ווילן אָפּשמדן יידן, און צו יענע נאַאיווע, פרומע קריסטן וואָס גיבן דערויף געלט, — און א פאַרניכטנדיקער ענטפער איז דאָס געווען.

אלץ וואָס מר. הארט האָט אין „דזשואיש טיימס" דעמאָלט אָפּגעדרוקט וועגן דעם, האָט ער שפּעטער (אין 1906) ארויסגעגעבן אין בוך־פאָרם אונ־טער דעם טיטל „א יידישער ענטפער צו קריסטלעכע פּרעדיקערס". אין די מיטלעלטערלעכע צייטן וואָלט מען דאָס בוך צוזאמען מיטן מחבר געוואָרפן אויפן שייטערהויפן. אין דער אמאָליקער צאַרישער רוסלאנד וואָלט דאָס די צענזור ניט דורכגעלאָזט און מען וואָלט דעם פאַרפאַסער פאַר דעם געוויס געווען שווער באשטראָפט. עס זיינען פאַראן ביבליאָטעקן אין קאנאדע וואו מען האָט דאָס ווערק באטראכט פאַר א „טריף־פּסול", וואָס איז געווען כמעט ווי אונטער חרם פון קריסטן געלייענט צו ווערן.

אָט דער „ענטפער" האָט דאַן אָנגעמאכט א שטאַרקן רושם. קעגן די אויסגעשטעלטע ארגומענטן זיינען די וואָס זיינען געווען פאַראינטערעסירט אין דעם אז די מיסיאָנערסקע ארבעט זאָל אָנגעפירט ווערן, געוואָרן ווי אָפּהענטיקע. אָבער דאָס איז ניט געווען אויף לאַנג. אויב אייניקע קאנאדער קריסטן זיינען געוואָרן אביסל מער פאָרזיכטיק מיט געבן געלט אויף אזא צוועק, איז אָבער אָפּאָסטאזיע אליין צווישן געוויסע „יידן" געוואָרן א פּראַ־פעסיע פון וועלכער זיי האָבן געזוכט צו ציען די ווייט מעגלעכסטע נוצן. טייל פון זיי האָבן זיך אפילו געהאַט באנוצט מיט פּשוטן שווינדל, ווי א כאראַק־טעריסטישער פאַל אין האמילטאָן האָט דאָס געהאַט געוויזן. און דאָס איז דאָך

אייגנטלעך געווען צוליבֿ אַט די דאָזיקע שיינע נפשות, א מיאוס אָנשיקעניש וואָס האָט די יידן ניט געגעבן קיין רו, וואָס מען האָט אויסגעהאַלטן די מי־סיאָנערישע הייזער אין מאָנטרעאָל, טאָראָנטאָ און אנדערע שטעט.

עס האָט אין מאָנטרעאָל למשל זיך געהאַט ארויסגעשטעלט, אז אסך פון די דורך מיסיאָנערן פארפירטע און פארנארטע קרבנות פלעגן אויך קומען אין בּאראָן דע הירש אינסטיטוט בעטן שטיצע. דאָס באַוויזט אויף וואָס פאר אן עלעמענט די נשמה־כאַפּערס האָבן כסדר געלויערט כדי צו באטרייבן זייער געשעפט, און ווי מאָראליש דעגראַדירנדיק עס איז געווען די ארבעט וואָס זיי האָבן אָנגעפירט.

מען האָט אָבער גוט געוואוסט, אז הינטער זיי זיינען געשטאַנען די פי־רערס פון דער פּראָטעסטאנטישער קירך אליין, וואָס האָבן זיי אין דעם געזען צו שטיצן מיט א ברייטער האנט, ווייל זיי זיינען אין דער דאָזיקער ארבעט געווען שטארק פאראינטערעסירט. דאָס איז פאר קיינעם אינערגעץ ניט גע־ווען קיין סוד. זייער שארף פּאָלעמיזירט מיט זיי די „דזשואיש טיימס", עצהנדיק זיי, אז אָנשטאָט וואָס זיי זאָלן פארשווענדן אזוי פיל ענערגיע און מיטלען אויף באקערן יידן צו קריסטנטום, וואָלטן זיי בעסער געדארפט טאָן אנדערש. זיי וואָלטן די דאָזיקע ענערגיע און מיטלען געדארפט באנוצן אויף צו באקערן די קריסטן אליין. דער ענגליש־יידישער אָרגאַן ווייזט זיי אָן, אז עס זיינען פאראַן אין די גרויסע קאנאדער שטעט גענוג נעסטן פון זינד און אוממאָראלישקייט. מען וואָלט דאָרט פאר זיך געקאָנט האָבן א פיל בעסערן פעלד צו ארבעטן, ווי צו זוכן אָפּשמדן א פּאָר יידן.

אינטערעסאנט איז א בריוו וואָס רבי מעלדאָלא דע סאָלא האָט געהאַט באקומען פון צענטראלן קאָמיטעט פון דער „משכיל אל דל" געזעלשאַפט אין ספד, ארץ ישראל. אין דעם בריוו האָט מען אים שטארק געלויבט פאר זיינע אומדערשראָקענע און מוטיקע ארויסטרעטן קעגן דער מיסיאָנערישער שמד־פּראָפּאגאנדע. די דאָזיקע געזעלשאַפט האָט זיך געהאַט געגרינדעט כדי צו באקעמפן די מיסיאָנערן אין ארץ ישראל, און אירע פירערס איז שטארק געפעלן וואָס א קאנאדער רב — און רבי מ. דע סאָלא איז דאָס באמת געווען על פי געבוירנשאַפט און דערציאונג — האָט אָפט באנוצט די בימה אין שול פאר דעם זעלביקן צוועק. ער האָט דאָס מיסיאָנערישע געזינדל ניט איינמאָל ארונטערגעריסן און שארף פּראָטעסטירט קעגן די נידערטרעכטיקע מעטאָדן פון די וואָס האָבן געזוכט צו כאַפּן יידישע נשמות.

עס קאָן ניט זיין קיין ספק, אז דער געזונטער יידישער פאָלקס־אינס־טינקט, דער מאסן־סענטימענט, האָט איצט גענומען קומען מער צום אויס־דרוק ווי פריער. דאָס איז געווען דער דאָזיקער סענטימענט, וואָס קאָן אויך

באַצייכנט ווערן ווי דאָס באַוואוסטזיניקע נאַציאָנאַלע געפיל וואָס האָט צווישן יידן געהאַט דערוואַכט, וואָס האָט אַזוי שטאַרק רעוואָלטירט קעגן דעם ווי די מיסיאָנערן האָבן זיך געהאַט אָנגעלייגט אויף דער יידישער גאַס. מען האָט דעם דאָזיקן סענטימענט וואָס האָט זיך גענומען מאַניפעסטירן אויף פאַרשיי־דענע אופנים, געזען פאַר זיך אומעטום. מען האָט אים כסדר געקאָנט פילן, געקאָנט קומען מיט אים אין באַריר. דאָס איז כמעט ווי געוואָרן דער לעבע־דיקער דופק פון דעם יונגען ישוב וואָס האָט דורך דעם פאַמעלעך גענומען זיך אַליין דערפילן.

מער ווי אַלץ אָבער האָט דער דאָזיקער סענטימענט זיך גענומען אַרויס־ווייזן אין דער באַוועגונג וואָס האָט אים געהאַט געגעבן אַזאַ שטאַרקן שטויס פאָראויס. דאָס איז געווען אין ציוניזם, וואָס האָט צווישן קאַנאַדער יידן אַ וואַקס געטאָן מיט גיכע שפרייזן. זיי האָבן דעם ציוניזם אויפגענומען ווי די סאַמע נאַטירלעכסטע זאַך, אָט ווי די יידן פון אַנדערע לענדער האָבן דאָס געהאַט געטאָן. די יידישע נאַציאָנאַלע לאָזונגען און רופווערטער האָבן גע־צונדן אַלעמעס פאַנטאַזיע, זיי האָבן אַלעמען מיט זיך אָנגעשטעקט, פאַר־כאַפּט. מען האָט אין דעם געזען ניט בלויז די פאַרקערפּערונג פון אַ גרויסן אידעאַל, נאָר אויך דעם קאָנקרעטן ענטפער אויף די אָנגעווייטיקטסטע יידישע פּראָבלעמען.

אין דער קורצער צייט וואָס איז געווען פאַרלאָפן זינט וואָס אין מאָנט־רעאָל האָט זיך געהאַט געגרינדעט דער ערשטער ציוניסטישער פאַראיין, איז אויסגעוואַקסן אַ פאַרצווייגטע באַוועגונג איבערן לאַנד, וואָס האָט אָר־גאַניזאַציאָנעל און ווי אַ נאַציאָנאַלער פאַקטאָר אין יידישן לעבן זיך געהאַט גוט באַפעסטיקט. עס האָט אַרום איר זיך גרופּירט אַן עלעמענט, וואָס ביי אים האָט דער געדאַנק פון יידישער אויפלעבונג אין ארץ ישראל געפונען דעם וואַרימסטן אָפּקלאַנג. דאָס איז אויך געווען אין דער דאָזיקער באַוועגונג וואו ניט לאַנג אַריבערגעקומענע, דער עיקר אַזעלכע וואָס האָבן אין דער אַלטער היים געהערט צו דער העברעאישער אינטעליגענציע, האָבן זיך געקאָנט צו־נויפקומען מיט יענע קאַנאַדיזירטע יידן, מיט וועלכע זיי וואָלטן אויף אַן אַנדער אופן זעלטן געקומען אין באַריר.

פאַראיינען האָבן זיך איצט געהאַט געפונען ניט בלויז אין מאָנטרעאָל, די הויפּט־קוואַרטיר פון דער קאַנאַדער ציוניסטישער פעדעראַציע, פון וועלכער קלאַרענס י. דע סאָלאַ איז געווען פּרעזידענט, נאָר אויך אין טאָראָנטאָ, וויניפּעג, לאָנדאָן, האַמילטאָן, קינגסטאָן און אין פאַרשיידענע אַנדערע קאַנאַדער שטעט. מיטגלידער פונם ציוניסטישן „קאָונסיל" זיינען געווען: הרב אַ. מ. אַשינסקי, רבי מ. דע סאָלאַ, רבי ב. מ. קאַפּלאַן, מר. אַלפרעד ד. בענדזשאַמין (טאָראָנטאָ),

מ. וויינבערג (וויניפעג), איזראעל רובינשטיין, ג. פּאַרסימער, מ. שאַפּירא, ז. פיינבערג און מ. קארמאן. דער ציוניסטישער לאָקאל אין מאָנטרעאָל האָט זיך געהאט געפונען אויף נומער 68 סט. לאָרענס גאס, וואָס איז באנוצט געוואָרן פאר א לעקציע־זאל און וואו מען האָט אויך געהאט געעפנט א ביב־ליאָטעק.

פאר אסך איז די ציוניסטישע באוועגונג געווען מער ווי דאָס וואָס זי האָט געזוכט צו שאפן „אַן עפנטלעך און רעכטלעך געזיכערטע היים פאר יידן" אין ארץ ישראל. דאָס איז פאר זיי אליין געוואָרן א באריער קעגן די שטארקע אסימילאטארישע טענדענצן, וואָס האָבן אין זייער סביבה זיי ארומ־גערינגלט און זיי אָפט אויך מיטגעריסן. עס איז א פאקט אז פאר אייניקע, הגם זיי זיינען געוואָרן באגייסטערטע פאר דעם אידעאל וואָס די יידישע מאסן האָבן געהאט אויפגענומען, האָט דאָס געהאט אויפגעוואָרפן אלערליי קשיות.

עס איז פאר זיי געווען שווער צו געפינען דעם סינטעז צווישן יידישן נאציאָנאליזם — דאָס וואָס ציוניזם האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט — און זייע־רע אייגענע השגות און נייגונגען וואָס האָבן זיי גראָד דערוויטערט דערפון. טייל האָבן דעריבער געמאכט מיט זיך א פשרה. יידישער נאציאָנאליזם, האָבן זיי אָפּגעמאכט מיט זיך, האָט געמיינט בלויז ציוניזם אליין. דאָס האָט ניט געמיינט שטיין נאָענט צו די ברייטע יידישע מאסן, נאָענט צום יידישן לעבן און זיינע פּראָבלעמען, און האָט צוליב דעם ניט געקאָנט סותר זיין זייער קאנאדיזם, אָדער דאָס וואָס האָט ביי זיי פארנומען דעם אָרט דערפון.

מען קאָן דעריבער ניט לייקענען, אז די מחיצה צווישן די יידן פון „אפּטאון" און „דאונטאון" איז צו יענער צייט געווען זייער א שארפע, ניט געקוקט אויף דעם וואָס צווישן די ערשטע האָבן זיך געפונען ציוניסטן אזוי גוט ווי ניט־ציוניסטן. פאקטאָרן זיינען דאָ געווען פארשיידענע, וואָס האָבן געהאט צו טאָן מיט קלאס, מיט אלערליי סאָציאל־עקאָנאָמישע אינטערעסן און אנדערע סיבות. צווישן אזעלכע פאקטאָרן האָט געשפּילט א גאָר גרויסע ראָל דאָס וואָס מען האָט אויף די „אָרימע מיטגלויביקע", באזונדערס די וואָס זיינען געווען געקומען פון צענטראל אָדער מזרח־אייראָפּע, געקוקט ווי אויף מענטשן פון קלענערער וויכטיקייט. מען האָט זיי ניט באטראכט פאר אזעלכע גוטע קאנאדער ווי מען האָט זיך אליין באטראכט, טאקע דערפאר ווייל זיי האָבן מיט זיך צו פיל פארקערפּערט אלץ וואָס יידיש. מען האָט אָפט אפילו געהאט צו זיי טענות למאי זיי האָבן זיך ניט געוואָלט קאנאדיזירן אין דעם זינען ווי מען האָט עס פון זיי פארלאנגט. די פאָרמול וואָס מען האָט דאָ אָנ־געווענדט איז געווען א גאנץ מאָדנע.

דאָס איז געווען אַ פֿאָרמול וואָס איז גיכער געווען אַ פּועל יוצא פֿון דעם אייגענעם שיפֿלות־קאָמפּלעקס, איידער פֿון עפּעס אַנדערש. עס איז למשל געווען געבנוג, אַז אַ גרופּע יידן זאָלן ערגעץ אַרויסקומען און עפֿנטלעך ריידן וועגן געוויסע יידישע אינטערעסן, בפֿרט נאָך ווען דאָס האָט זיך אָנגעקערט מיט זייערע פּאָליטישע אינטערעסן ווי בירגער, כּדי אַז מען זאָל זיי פֿאַר דעם טאַדלען און זיי דאָס פֿאַרוואַרפֿן. דאָס איז ניט געווען געבנוג קאַנאַדיש, האָט מען מיט זיי איינגעטענהט. מען האָט זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט דעם וואָס דאָ איז אייגנטלעך באַטאָנט געוואָרן אַ פּרינציפּ, וואָס איז געווען פֿול־שטענדיק אין הסכּם מיט די איינגעשטעלטע יסודות פֿון קאַנאַדער לעבן.

דער אויסבראָך פֿון דער דרום־אַפֿריקאַנער מלחמה אין אָקטאָבער 1899 האָט דערפֿאַר געוויזן, אַז דער פּאַטריאָטיזם פֿון קאַנאַדער יידן, די תּושבים ווי די שפּעטערדיקע איינגעוואַנדערטע, האָט, פּונקט ווי פֿון די איבעריקע טיילן באַפֿעלקערונג, בשום אופֿן ניט געקאָנט געשטעלט ווערן אונטער אַ פֿראַגעצייכן. די געשעענישן אין וועלכע די בריטישע אימפּעריע איז אַריינגע־צויגן געוואָרן, האָבן אין דער דאָמיניאָן אַרויסגערופֿן אַן אויפֿגעברויזטן סענ־טימענט צום מוטערלאַנד, און פֿון אָט דעם סענטימענט זיינען אויך די יידן מיטגעריסענע געוואָרן.

זיי האָבן מיט אַ ברייטער האַנט בייגעטראָגן צו די זאַמלונגען פֿאַר דעם פּאַטריאָטישן פֿאָנד וואָס מען האָט אין לאַנד געקליבן. אַ זייער איינדרוקספֿולע דעמאָנסטראַציע האָבן צוליב דעם געהאַט דורכגעפֿירט די יידן פֿון וויניפּעג. דאָס איז פֿאָרגעקומען אין „פּאָרעסטערס האָל”, וואָס איז לויט אַ באַריכט אין „דזשואיש טיימס” געווען געפּאַקט מיט מענטשן. וואַרעמע, באַגייסטערטע רעדעס זיינען געהאַלטן געוואָרן, וואָס האָבן דערציילט וועגן דעם פּאַטריאָטיזם און די טיפֿע דאַנקבאַרקייט וואָס יידן אומעטום, באַזונדערס אין דער פֿרייער קאַנאַדער דאָמיניאָן, האָבן געפֿילט צו ענגלאַנד. מען האָט דאָרט אויך גע־שאַפֿן אַ גרויסע סומע געלט פֿאַר דעם פּאַטריאָטישן פֿאָנד.

עס איז באַוואוסט אַז אַ פּאָר יידן אין מזרח־קאַנאַדע האָבן זיך אויך גע־האַט אָנגעשלאָסן אין דעם קאַנאַדער קאָנטינגענט וואָס מען האָט געשיקט קיין דרום־אַפֿריקע. איינער פֿון זיי איז געווען דער שפּעטער באַוואוסטער דר. הערבערט לייטסטאָן (געבוירן מאָנטרעאָל, 1878; געשטאָרבן לאָנדאָן, ענג־לאַנד, 1942), דעמאָלט נאָך אַ סטודענט אין מעדיצינישן פֿאַקולטעט פֿון בי־שאָפּס קאָלעדזש. בעת דער רוף איז געקומען פֿאַר וואָלונטירן און נאָך איי־דער ער האָט געהאַט געענדיקט זיין קורס, האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אינעם גרענבי רעגימענט, וואָס איז אָפּגעגאַנגען קיין דרום־אַפֿריקע. ער האָט גע־דינט צוערשט ווי אַן אַרטילעריסט און איז נאָכדעם איבערגעגאַנגען אין מע־

דיצינישן אָפטייל. ער האָט פריער אויך געהאט געדינט אין דער שפּאניש־אַמעריקאנער מלחמה, זיינענדיק פארבונדן מיט דעם ניו יאָרקער רויטן קרייץ.

די דרום־אפריקאנער מלחמה איז אָבער געווען א זאך צו וואָס מען האָט זיך גיך צוגעוואוינט, און מען האָט באלד אין דעם אויך פארגעסן. חוץ דעם זיינען די יידן פון קאנאדע געווען באלאָדן מיט פּראָבלעמען און זאָרגן וואָס האָבן אויף זיי אזוי א שפּאר געטאָן, אז זיי האָבן אנטקעגן דעם זיך דערפילט ווי פארלוירענע. די באדינגונגען אין אייראָפּע, וואו די יידישע לאגע האָט זיך געהאלטן כסדר אין פארערגערן, האָבן געהאט זייער אָפּקלאנג אויך אויף דער זייט ים. עס האָט פון דאָרטן זיך א הייב געטאָן א וואנדער־שטראָם וואָס האָט גענומען שלאָגן מיט גרויס אימפּעט און צעגיסן זיך אין אַלע ריכטונגען. דער שטראָם האָט זיך אויך דערטראָגן צו די ברעגעס פון דער צפון־אמערי־קאנער מדינה, און דאָס האָט די קאנאדער יידן מיטאמאָל צונויפגעבראכט מיט נייע, שווערע אויפגאבן.

אויב עס האָט דעמאָלט זיך געלאָזט ציען א פּאראלעל צווישן דער אלטער און דער נייער וועלט, דער עיקר בנוגע דעם ווי זיי האָבן זיך באצויגן צו יידן, האָט מען דעם אונטערשייד דאָ לייכט געקאָנט ארויסזען. די ערשטע האָט די יידן גערודפט און זיי געטריבן פון זיך, זיי פארשטויסן, בעת די אנדערע האָט זיי מיט פריינדלעכקייט אויפגענומען. נאָך איידער דער יאָרהונדערט האָט זיך געענדיקט האָט אויך קאנאדע אויסגעשטרעקט אירע אָרעמס פאר א גרוי־סער צאָל יידישע אימיגראנטן — די גרעסטע פאקטיש וואָס זי האָט ביז דאן נאָך געהאט ארייַנגעלאָזט אין איין יאָר. דאָס איז געווען אין 1899, וואָס האָט אין דעם פּרט איבערגעשטיגן אלע פריערדיקע יאָרן און צו די ברע־געס פון דער גרויסער און פרייער דאָמיניאָן געבראכט קרוב צו דריי טויזנט יידישע אייַנוואנדערער. דאָס זיינען געווען אנטלאָפענע פון לענדער וואו די רעאקציע האָט בייז געבושעוועט, און וואו זי האָט געזוכט צו דערשטיקן אלץ וואָס האָט געהאט צו טאָן מיט ליבעראליזם, פרייהייט און טאָלעראנץ.

אין דער גאנצער צאָל אריינגעקומענע יידישע אימיגראנטן יענעם יאָר האָבן דעם ערשטן פּלאץ פארנומען רומענישע יידן. די אויסוואנדערונג פון דעם לאנד וואָס האָט מיט די ביטערע אנטי־יידישע רדיפות זיך געסטארעט נאָכצוטאָן די צארישע רוסלאנד, האָט ארום יענער צייט געהאט דערגרייכט דעם העכסטן פּונקט. די יידן פון רומעניע האָבן אין זייער פארצווייפלונג זיך א לאָז געטאָן וואנדערן און זוכן פאר זיך נייע היימען וואו נאָר א פריי פּלאץ. קאנאדע האָט יענעם יאָר אויפגענומען 2,202 יידישע אימיגראנטן פון דאָרטן. 426 יידן זיינען דעם זעלביקן יאָר געקומען פון רוסלאנד, און די איבעריקע פון ניין אנדערע לענדער.

אָזוי אומדערוואַרט האָט דער דאָזיקער מענטשלעכער שטראָם זיך אָהער אַ לאָז געטאָן, אַז מען האָט אין מאָנטרעאָל, פֿונוואַנען מען האָט די אימיגראַנטן פֿאַרטיילט איבערן לאַנד, ניט געוואוסט וואָס מיט זיי צו טאָן. אַ ידיעה איז אין אָנהייב דערהאַלטן געוואָרן פֿון דער ייק״אַ אין פּאַריז, אַז די אימיגראַנטן וועלן אַרויסגעשיקט צו 60 אַ וואָך. אָנשטאָט דעם זיינען אָבער אין דער ערשטער וואָך אָנגעקומען 90 און זייער צאָל האָט זיך פֿאַרגרעסערט, ביז אין איין וואָך זיינען אָנגעקומען 347. ניט האָבנדיק וואו זיי אַהינצוטאָן, האָט מען זיי פֿאַר־טיילט אין פּריוואַטע יידישע הייזער איבערן שטאָט. אַסך פֿון זיי זיינען געווען ממש אָן מיטלען און עס פֿאַרשטייט זיך, אַז מען האָט זיי אַלעמען ניט געקאָנט באַזאָרגן אין מאָנטרעאָל. מען האָט פֿון זייערטוועגן אויך געהאָלפֿן שאַפֿן שטי־צע אין טאָראָנטאָ, אָטאַוואַ, האַמילטאָן און לאָנדאָן, און דאָס האָט מעגלעך גע־מאַכט אַז מען זאָל זיי קאָנען פֿונאַנדערשיקן איבער פֿאַרשיידענע טיילן פֿון דער דאָמיניאָן.

דער אמת איז, אַז די פּרעסע האָט דאָס מאָל זיך ניט באַצויגן זייער סימ־פּאַטיש צו זיי. ניט בלויז אַזעלכע אַנטיסעמיטישע אָרגאַנען ווי „בייסטאַנדער״ אָדער „וויקלי סאָן״, פֿון טאָראָנטאָ, האָבן גאַנץ אומפֿריינטלעך זיך וועגן זיי אויסגעדריקט, נאָר דאָס האָבן געטאָן אַנדערע צייטונגגען אויך. דער מאָנט־רעאָל „סטאַר״ האָט די דאָזיקע הילפֿלאָזע אימיגראַנטן באַצייכנט ווי אַ געפֿאַר און אומגליק פֿאַרן לאַנד, און האָט די קאַנאַדער רעגירונג זייער שאַרף קרי־טיקירט פֿאַר אַריינלאָזן זיי אַהער. ניט קיין סך בעסער איז געווען דער טאָן פֿון דער „גאַזעט״ און אַפֿילו פֿון דעם געוויינלעך זייער ליבעראַלן „וויטנעס״, וואָס האָט זיך אויך האַרב אויסגעדריקט אויף זייער חשבון.

אָט די אַלע ווען די לעצטע זיינען געווען אַזוי ניט סימפּאַטיש, צי דאָס איז געווען צוליב אָרימקייט אָדער מחמת אַנדערע סיבות, און זיי האָבן פֿאַר זיי ניט געהאַט קיין איין פֿריינדלעך וואָרט, האָבן דערביי פֿאַרגעסן אַ זייער וויכטיקן פֿאַקט. דאָס איז אַז די יידישע וואַנדערער זיינען קיינמאָל ניט געפֿאַלן צו לאַסט אויף אַנדערע. צי זיי זיינען באַזאָרגט געוואָרן גוט צי שלעכט דורך די וואָס האָבן געהאַט די אויפֿגאַבע זיי צו העלפֿן סיי מאַראַליש, סיי מאַטע־ריעל, האָבן זיי אָבער זיך ניט אָנגעוואָרפֿן אויף זייערע אַרומיקע שכנים. אַפֿילו די אָרימסטע פֿון צווישן זיי האָבן ביסלעכוויז זיך דורכגעשלאָגן אַ וועג און זיינען געוואָרן גוטע און ניצלעכע בירגער. די יידן האָבן די מידה פֿון צדקה און פֿון קעגנזייטיקער הילף צווישן זיך זייער ברייט אָנגעווענדט אין לעבן, און זיי האָבן דערמיט גאַנץ אָפֿט אַרויסגערופֿן דעם לויב און די באַוואונדע־רונג פֿון אַנדערע.

קיין זאך האָט אין דער דאָזיקער וויכטיקער קעגנזייטיקער ארבעט זייע־רער דעריבער זיי אליין ניט געקאָנט אזוי באפרידיקן, ווי די אָנערקענונג וואָס דער קאנאדער גאָווערנאָר־דזשענעראל, לאָרד אבערדין, האָט זיי פאר דעם אויסגעדריקטביים סוף פון זיין פינף־יאָריקן טערמין, איידער ער איז אָפּגע־פאָרן צוריק קיין ענגלאנד. ער האָט ביי יענער געלעגנהייט באזוכט דעם באַ־ראָן דע הירש אינסטיטוט, וואו מען האָט אים פּרעזענטירט מיט אן אילומי־נירטן אדרעס אין נאָמען פון קאנאדער יידן. אין זיין ענטפער האָט ער זייער ווארעם געלויבט די פארצווייגטע פילאנטראָפּישע טעטיקייטן וואָס די לעצטע האָבן צווישן זיך אָנגעפירט, לויט ווי ער האָט עס געהאט די מעגלעכקייט מיט דעם זיך צו באקענען.

און דאָס איז באמת געווען א פּאסיק אויסגעדריקטע אָנערקענונג — און אפשר מער נאָך ווי דאָס. לאָרד אבערדינס אפשעצונג און דער טאָן פון זיינע ווערטער בכלל, האָבן ביי זיי אויך געקאָנט דערוועקן א געפיל פון א גרעסע־רער באוואוסטזיניקייט וועגן זיך אליין, בעת אן אינטערעסאנטע עפּאָכע אין זייער געשיכטע האָט געהאלטן ביים אָפּגעשלאָסן ווערן.

דער יונגער יידישער ישוב איז געשטאנען אויפן שוועל פון א נייעם יאָר־הונדערט, און ער האָט אים באגעגנט מיט צוטרוי אין זיינע יונגע כוחות, מיט גלויבן אין זיין אייגענער ענערגיע און אין די פּערספּעקטיוון און מעגלעכקייטן וואָס זיינען פאר אים געלעגן פאָראויס. ער האָט פאר זיך געקוקט מיט האָפע־נונג און דערוואַרטונג.

זוכצעטל

זוכצעטל

אַבאַט, סיר דזשאָן, 285, 288, 333.
אבערקראָמבי, גענעראַל, 46.
אבערדין, לאָרד, 300, 344.
אבערדין שול, מאָנטרעאָל, 326.
„אברהם־פעלדער“, קוויבעק, 50.
אגודת ציון, מאָנטרעאָל, 308.
אדוואָקאַטן, 148, 164, 295, 311.
„אהבת אחים“, סט. דזשאָן, 321, 322.
אויפשטאנד פון 1837, 150, 152, 154, 157, 158, 159, 161, 163, 169.
אייבראהאמס, איזראעל, 61.
אייבראמס, יצחק, 83.
איילמער, לאָרד, 139־142, 153, 178.
אימיגראציע, 176, 224, 226, 227, 241, 249, 257, 259, 274, 300, 319, 330, 342, 343.
אימיגראַנטן אונטערשטיצונג־פאראיין, מאָנטרעאָל, 225, 240.
סט. דזשאָן, נ. ב., 322.
„אינטערנאַציאָנאַלער קאָלאָניזאציע־פאראיין“, 248.
„אליאַנס איזראעליט“, 202, 283, 295.
„אלמערײדאַ“, 24.
אלעקסאנדער, דוד, פון בעיאָן, 42.
אמהערסט, סיר דזשעפרי, 62־65.
„אמהערסט פאפירן“, 61.
אמסטערדאם, 26.
אמעריקאניש־יידישע היסטארישע געזעלשאפט, 315.
אמעריקאנער אומאפהעינגיקייט־קריג, 54, 82, 84, 85, 150, 152.
אנגלאָ־דזשואיש אסס'ן, 240, 267.
אנוויל, הערצאָג פון, 34.
אנוסים, אייניקלעך פון, 24, 25, 66.
אנטילן, 31, 36.
אנטיסעמיטיזם, 267, 306, 307, 308, 316, 328, 329, 343.
אנעקסאציע־מאַניפעסט, 184.
„אנשי שלום“ שול, האמילטאָן, 202.
אנשל, דוד אברהם, 210, 222, 223, 231, 279, 284, 297.
אסימילאציע, 340, 341.
אסיניבאָיע, דיסטריקט פון, 237.
אסתר, מגילת, 110.
אפליקאנטן אויף לאנד, פריע, 100.
אַקאַדיע, 24, 30, 60.
ארגענטינע, 287, 294, 333, 335.
ארנאָלד, גענעראל, 84, 87, 90, 92.
ארנאָלד, מעטהיו, 239.
ארץ ישראל, 202, 302, 307, 308, 309, 335.
„ארשיוו איזראעליט“, 158.
אַשינסקי, הרב אהרן מ., 307, 308, 321, 330, 339.
אשער, אלבערט ג., 200, 211, 212.
אשער, א. ג., 212, 213.
אשער, ג. י., 200.
אשער, יעקב ג., 200, 212, 213.
אָטאווא, 201, 202, 242, 285, 286, 288, 290, 292, 313, 334, 343.
אָלענדאָרף, ל., 192.
אָלענדאָרף, מ., 192, 195.
אָלענדאָרף, ש., 212.
אָנטאַריאָ, 85, 198, 234, 302, 312, 313, 329.
אָפּנהיימער, גאָטפריד, 215.
אָפּנהיימער, דוד, 215, 220, 221, 310, 311.
אָפּנהיימער, יצחק, 215, 220, 221.
אָפּנהיימער, קארל, 215, 220.
אָקסבאָו, 294.
„אָקסידענט“, 148.
אָרגאַניזאציעס און פאראיינען, 223, 224, 302, 303, 311.
אָרטאָדאָקסישע שולן, 302, 320, 321.

באַגאָט, סיר טשארלס, 198.
באַנק אָוו מאָנטרעאָל, 99, 163.
באנק־געשעפט, 162, 186.
„באנק נאַציאָנאַל“, קוויבעק, 187.
באַראָן דע הירש אינסטיטוט, 211, 213, 223, 283, 284, 287, 291,

292, 295, 296, 297, 300, 303,
318, 330, 338.
באראַן דע הירש שול, 282, 283,
295, 298, 299, 327, 328.
באַנד, בישאָפּ, 241.
באַנער, אהרן, 85.
באַסטאַן, 322.
באַסקאָוויטש, דר. מ. ה., 221.
„באָרד אָוו טרייד", מאָנטרעאָל, 162.
באָרדאָ, פראַנקרייך, 26, 27, 33, 35,
42, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 55.
באַרטהוויק, דזש. ד., 79.
בודוויץ, ליטע, 321.
בויראַרד, 301.
בוקע, קאָלאָנעל, 63.
בורגאָין, גענעראַל, 92.
בוש, מאַטיעס, 63.
בושעט, זשאָזעף, 137.
ביאַר, יעזואיט, 24.
ביאַריס, פראַנקרייך, 26.
ביבער, א., 238.
ביגאָ, פראַנסואַ, 32, 35, 36, 39.
„בייסטאַנדער", טאָראָנטאָ, 343.
בילדונגס־געזעץ פון 1841, 227.
בילסקי, אליה, 202.
בילסקי, משה, 202.
בינדאָנא, יוסף, 66, 81, 82.
בירקנטאַל, עטע, 313.
בישאָפּס קאָלעדזש, 166, 235, 311,
312, 341.
„בית דוד" שול, מאָנטרעאָל, 270.
„בית דין", 77.
„בית יעקב" שול, טאָראָנטאָ, 321.
„בית ישראל" שול, קוויבעק, 197.
בלעקוואוד, 116, 117.
„בני ברית", 223, 224, 335.
„בני ברית מעסענדזשער", 334, 335.
„בנימין" (שיף), 20, 37.
„בני יעקב" שול, מאָנטרעאָל, 270,
307, 321.
„בני ישראל" שול, וויניפעג, 256,
259.
„בני ישראל" שול, לאָנדאָן, אָנט.
321.

בעדאַר, פּיער, 106, 108־111, 116.
בעיאַר, שפּאַניע, 24.
בעיאָן, 24, 26, 27, 42.
בעלגיע, 186.
בעלוויל, אָנט., 271.
בעל, מעטהיו, 102.
בענדזשאַמין, אלפרעד ד., 339.
בענדזשאַמין, דזשאָרדזש, 271.
בענדזשאַמין, הענרי, 197.
בענדזשאַמין, וויליאַם, 207.
בענדזשאַמין, יוסף, 148.
בענדזשאַמין, שמואל, 147, 182, 183
בעריע, מאָסיע, 49.
בערטיע, 121, 123, 172.
בערנשטיין, חיים, 302, 308.
בערנשטיין, יוסף, 278.
בראַדאָק, גענעראַל, 61, 86.
בראַון, פּיליפּ, 238.
בראַונינג, ראָבערט, 239.
בראַנדאָ, אסתר, 26, 27, 28.
בראַנדאָ, דוד, 26.
„בריטיש אמעריקאַן דזשורנאַל",
209.
„בריטיש נאָרד אמעריקע אַקט", 227
בריטיש קאָלאָמביע, 214־217, 220,
221, 222, 301, 310, 311, 325,
326.
„בריטיש קאָלאָניסט", וויקטאָריע,
218.
ברייס, דזשיימס, 239.
„בר כוכבא", גאָלדפאַדנס, 314.
ברעאַר, זשאַק־מישעל, 35.
ברענדאָן, 301.
ברעסלוי, 187.

„גאַזעט", מאָנטרעאָל, 343.
גאַליציע, 259.
גאָלדבערג, חיים, 200.
גאָלדשמיד, סיר דזשוליוס, 269.
גאָלדשטיין, מאַקס, 237.
גאָלדשטיין, מאַקסוועל, 297, 300,
303.
גאָלדשטיין, ראובן, 237.
גאָלט, סיר אלעקסאַנדער ט., 240,

241, 244, 246, 247.
גאמביץ, קאדיע, 215.
גאַמעץ, מאנועל, 65.
גארציע, חננאל, 64.
„גואל צדק" שול, טאַראָנטאָ, 234.
גוטמאַן, מ., 211, 212.
גוואדעלופּ, 38.
גיבס, וו., 112.
גיידזש, גענעראַל, 63.
גירוש שפּאניע, 21, 24, 29, 57, 86.
גלאַזגאָו, 200, 212.
גלייכבארעכטונג, יידישע, 134, 135, 139, 140, 159.
גלענגארי, 301.
גלענעלג, לאָרד, 143.
געבורטן, רעגיסטער פון, 131, 132.
„געזעלשאפט פון קאנאדע", 35, 36, 39.
„געזעלשאפט פאר היסטאָרישע פאָרשונגען", 315.
גראדיס, אברהם, 32, 33, 35, 36, 37, 39־49, 51־54.
גראדיס, בנימין, 44.
גראדיס, דוד, 33, 52.
גראדיס, משה, 49.
גראַץ, מייקל, 62.
גרינוואוד, 326.
גרין, נתן, 202, 322.
גרין, ס. הארט, 323.
גרענבי רעגימענט, 341.
גרעץ, ה., 20, 51, 53.

דא סילווא, יוסף, 24.
דא פאָנסעקא, פערנאנדעץ, 65.
דא קאָסטא, בנימין מענדעס, 51.
דארווין, טשארלס, 239.
דאָוסאָן סיטי, 325.
„דאָמיניאָן באָרד אָוו טרייד", 187.
דאָנבאר, קאָלאָנעל דייוויד, 25.
דאָנדאס, 202.
„דאָס פאלן פון ניי־פראנקרייך", 315.
דאָפרין, לאָרד, 242, 243, 310.
דאָפרין, ליידי, 310.
דאָפרין שול, מאָנטרעאָל, 326, 327.
דאָקטוירים, 164, 295, 311.

„דבורה ליידיס אייד סאָסייעטי", האַמילטאָן, 223.
„דוד" (שיף), 31, 34, 38, 46.
דוד, דר. אהרן־הארט, 158, 164, 165, 166, 176, 178, 194, 205, 211, 235.
דוד, אליעזר, 122, 157, 158, 178.
דוד, דוד, 75, 77, 83, 99, 124, 125.
דוד, לאזארוס, 64, 69, 75, 82, 159.
דוד, משה, 100.
דוד, משה־שמואל, 158, 159.
דוד, שמואל, 69, 98, 99, 122, 124, 125, 159, 164, 178, 183.
דזשאמאיקע, 74.
דזשאָזעף, אברהם, 187, 197.
דזשאָזעף, אנדריו ס., 187, 315.
דזשאָזעף, אסתר, 172.
דזשאָזעף, בנימין סאָלאָמאָן, 123.
דזשאָזעף, גרשון, 148, 166, 214, 269.
דזשאָזעף, יעקב העברי, 186.
דזשאָזעף, דזשעסע, 158, 186, 297, 313.
דזשאָזעף, העברי, 97, 98, 121, 123, 124, 125, 138, 172.
דזשאָזעף, העברי א., 147, 148, 158.
דזשאָזעף, יהודה ג., 147, 148, 198.
דזשאָזעף, ל., 147.
דזשאָזעף, רחל, 122, 178
דזשאָזעף, שמעון אלפרעד, 198.
דזשאָרדזש 2טער, 106, 109.
דזשאָרדזש 3טער, 88.
„דזשואיש טיימס", 305, 306, 317, 319, 322, 337, 338, 341.
„דזשואיש קראָניקל", לאָנדאָן, 193, 209, 216, 225.
דזשייקאָבס, דזשאָן, 85.
דזשייקאָבס, דוד, 83, 100, 197.
דזשייקאָבס, ה. ר., 314.
דזשייקאָבס, העברי, 202, 279.
דזשייקאָבס, וויליאם, 201
דזשייקאָבס, ס. וו., 284, 306.
דזשייקאָבס, שמואל, 65, 66, 69, 81, 82.

„דיאנא" (שיף), 55, 56.
דיוועַרנע, 151.
„די צייט", 277.
דייוויס, י. ב., 212.
דייוויס, י. פּ., 221.
דייוויס, יצחק, 199
דייוויס, ס., 229.
דייטשלאַנד, 180, 187.
" אַנטיסעמיטיזם אין, 239.
אימיגראַנטן פון, 174.
דייטשע יידן, 73, 170, 192, 198, 199, 211, 231, 304.
דייטש־פּוילישע געמיינדע, מאָנט־רעאַל. זע „שער השמים" געמיינדע.
דע באָן, 118.
דע וויטרע, דעני, 50.
דע לאַרא, חזן, 171.
דע לא פּענהא, יוסף, 58, 59, 60.
דע לא פּענהא, יצחק, 60.
„דע לעווי", 22.
דע מיראַנדא, יצחק, 64.
דע סאלאַבערי, 125.
דע סאָלאַ, רבי אַברהם, 171־177, 179, 181, 185, 194, 195, 204, 206־209, 211, 225, 230, 235, 315.
דע סאָלא, מעלדאָלא, 272, 273, 297, 307, 327, 330, 338, 339.
דע סאָלא, קלאַרענס י., 308, 315, 339.
„דעפּייענס" (שיף), 66.
דע קאָרדאָווא, עמנואל, 64.
דערציאונג—זע חדר, פּרייע שול, קינ־דערגאָרטנס, שבת־שול, זונטיק־שולן, שול־פראַגע.
דרואיע, פּראַנסוא, 34.
דרומאָן, עדואַר, 329.
דרום־אַפריקאַנער מלחמה, 341, 342.
דרייפוס־פּראָצעס, 306, 307, 316.

האַלדימאַנד, סיר פרעדריק, 63, 64, 66, 71.
האַליפאַקס, 34, 61, 62, 66, 301.
האַמילטאָן, 201, 202, 223, 300, 303, 336, 337, 339, 343.
האַרט, אַברהם, 83.
האַרט, אַדאָלף־מרדכי, 139, 155, 164
האַרט, אהרן, 63, 64, 65, 67, 71, 72, 73, 81, 82, 83, 92, 93, 97, 101, 120, 163, 191.
האַרט, אהרן־יחזקאל, 139, 164.
האַרט, אהרן־פיליפּ, 139, 143, 164.
האַרט, אַרטור־וועלינגטאָן, 143, 146, 270.
האַרט, אַלעקסאַנדער, 125.
האַרט, בנימין, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 139־143, 160, 161, 162, 184.
האַרט, דר. דוד א., 308, 311.
האַרט, דזשעראַלד ע., 315.
האַרט, יחזקאל, 83, 101־120, 125, 127, 135, 154, 155, 156, 167, 191, 217.
האַרט, לואיס א., 211, 214, 262, 265, 296, 312, 328, 337.
האַרט, משה, 66, 83, 120, 156, 162, 163.
האַרט, משה, ראָוד איילאַנד, 85.
האַרט, סאָלאָמאָן, 202.
האַרט, סיימאָן, 177.
האַרט, דר. פיליפּ, 164.
האַרט, מרס. פראַנסעס, 122.
האַרט, קאַראָלינע, 312, 313.
האַרט, שמואל־בעקאַנקור, 133, 134, 139.
האַרקאַווי, אַלכסנדר, 275־279.
האָלאַנד, 58, 59.
„האָלי בלאָסאָם" קאָנגרעגאַציע, טאָ־ראָנטאָ, 198, 200, 302, 320.
האָפּמאַן, דוד, 85.
האָפנונג, א., 192, 194.
האָפנונג, ש., 192, 193, 195, 218.
האָקאַר, סיער, 26.
היילפּרין, מייקל, 262.
היימאַן, וויליאַם, 190.
הירש, באַראָן דע, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 330.
הירש, באַראָנעסע דע, 330.

הירש, דר. עמיל ג., 309.
הירשפעלדער, יעקב מאיר, 149.
הירש, קאָלאָניע, 292, 293, 294, 330
„המגיד", 275, 279.
„המליץ", 251, 254, 255, 275, 278.
„העברעאישער אינסטיטוט", מאָנט־
רעאָל, 228, 233.
העיס, אנדריו, 66, 77, 82, 167.
העיס, משה י., 138־142, 167־170,
174, 175, 177, 182, 313.
העלבראָנער, זשול, 315, 316.
העפנער, דזשאָן, 294.
„העראָלד", מאָנטרעאָל, 173, 181,
305.
הערמאלין, ד. מ., 279.
הערש, יוסף, 125.
הערצל, דר. טעאָדאָר, 308, 310.
הערש, אברהם, 100.
הערש, בנימין, 100.
„הצפירה", 275, 276, 279.
וואולף, גענעראל, דזשיימס, 50, 55,
56.
וואלענטיין, דוד, 100.
וואלענטיין, הערמאַן, 85.
וואלענטיין, יצחק, 171, 191.
„וואלענצי", 24.
וואנטאדור, הערצאָג פון, 22, 23.
" לעגענדע פון, 22, 23.
וואנקאָווער, 215־221, 237, 301,
310, 311.
וואסערלייטונג, מאָנטרעאָל, 168.
ווארנער, ב. וו., 192.
וואפעלא, 294.
וויזשע, זשאַק, 151, 155.
„וויטנעס", מאָנטרעאָל, 278, 305,
328, 343.
ווײדמאן, ברידער, 249.
וויז, דר. יצחק מאיר, 309.
ווײנבערג, דר. הירעם נ., 238, 311.
ווײנבערג, חיים, 296, 297.
ווײנבערג, לואי, 256.
ווײנבערג, מ., 340.
ווײנבערג, מאָזעס, 256.

וויליאם 3טער, 58, 59.
וויליאם 4טער, 135.
ווינדזאָר, 301.
„ווינדיקייטאָר", 160.
וויניפעג, 237, 238, 249, 250, 251,
252, 254, 255, 256, 258, 259,
269, 300, 301, 303, 323, 334,
260, 300, 301, 303, 323, 334,
336, 339, 341.
וויקטאָריע, 214־221, 237, 245, 301
„וויקלי סאָן", טאָראָנטאָ, 329, 343.
וועדהעראל, גענעראל, 158.
וועזינא, פיער, 114.
וועלינגטאָן, הערצאָג פון, 206.
ווערטהיים, לואי, 238.
ווערסאיל, 32, 34, 40, 48.

זאמענהאָף, לודוויג, 277.
זאק, דוד, 302.
זאָלאָטארעווסקי, י., 314.
זאָנענפעלד, דר. זיגיסמונד, 286, 289,
293.
זוטראָ, גוסטאוו, 215.
זוטראָ, עמיל, 215.
זונטיק־שול, מאָנטרעאָל, 173, 174.
זונטיק־שול, וויניפעג, 259.
„זיבן־יאָריקער קריג", 36, 40, 49.
„זין פון פרייהייט", 158, 160.
זשוליאן, קאמיל, 41.
זשערמען, לאָרד, 90.
„חברה בית אל", וויניפעג, 259.
„חברה בית יעקב", האמילטאָן, 270.
„חברה עזרת אביוני ישראל", מאָנט־
רעאָל, 174, 175, 189.
חדר, 193, 227, 228, 232, 320.
„חובבי ציון", 277, 278, 279, 302.
חתונות, געמישטע, 72, 73.
" רעגיסטער פון, 72, 73.

טאסע, זשאָזעף, 135.
„טאלעדאנא", 24.
טאָפּער, סיר טשארלס, 222, 286, 287
טאָראָנטאָ, 145־149, 159, 160, 189,
191, 197־202, 222, 223, 224,
233, 234, 259, 262, 267, 300־

303, 312, 314, 322, 323, 336, 338, 339.
טאָראָנטאָ אוניווערזיטעט, 148, 311.
טהרי ריווערס, 64, 65, 71, 72, 73, 78, 83, 84, 92, 93, 101, 102, 112-115, 117, 119, 122, 125-130, 137, 139, 147, 154, 155, 156, 162, 163, 165, 166, 167, 198.
טיילאָר, דזשאָן, 242, 243.
טיקאָנדעראָגא, 46.
טעאַטער, 168, 186, 221, 313, 314, 323.
טעמפּל עמנואל, מאָנטרעאָל, 234, 260, 302, 313, 320.
טעפּערער, מ., 302.
„טראַקטאַט פון אוטרעכט", 58.
„טרו וויטנעס", טאָראָנטאָ, 306.
טשעמבערליין, דזשאָזעף, 223.

„יאזאָן" (שיף), 45, 46.
יאקאָבי, 233.
„יאָנג ליידיס וואָירק סאָסייעטי", 303.
„יאָנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייעטי", מאָנטרעאָל, 210-214, 223-226, 240, 241, 242, 257.
יאָרק, 145.
יאָרק, לייטענאנט קאָלאָנעל, 133.
יהודה, אוריה, 65, 72, 77, 80, 83, 84, 95.
יהודה, טאָם, 166.
יהודה, יצחק, 77, 82.
יהודה, שמואל, 64, 65, 69, 77, 79, 80.
יודא, הענרי, 156, 164, 214.
„יונטאָ", 75, 76.
יוקאָן, 325.
„יורעטא" (שיף), 98.
יידיש, 278, 322.
יידיש, אָפּהאנדלונג איבער, 278.
יידיש טעאַטער, 323.
יידיש-ליטעראַרישער פּרויעץ יוגנט-פאראיין, מאָנטרעאָל, 312, 323.
„יידישע אילוסטרירטע צייטונג", 278, 279.
יידישע ארבעטער, לאגע פון, 316-319.
„יידישע בירגער-ליג", 303.
„יידישע גאזעטן", ניו יאָרק, 325.
יידישע לאנד-באזיצערס, 69.
יידישע לאָיאַליסטן, 84, 85.
יידישע פּעטיציעס, 131-134.
יידישע פּרעסע, 277.
יידישע קאָלאָניזאציע - געזעלשאַפט (ייק"א), 283, 286, 292, 293, 294, 333, 334, 335, 343.
יידישע קליידער-פאבריקן, 280.
יידישע שול-שטייערן, 297, 299, 300, 326, 327.
יידישער באטאליאָן, אהרן הארטס, 64, 72.
„יידישער גמילות חסדים-פאראיין", 303.
„יידישער ענטפער צו קריסטלעכע פּרעדיקערס", 337.
יידישער צדקה-פאראיין, טאָראָנטאָ, 224, 302.
יידישער קראנקען אונטערשטיצונג-פאראיין, מאָנטרעאָל, 302, 317.
יעליסאַוועטגראד, 238.
יעיל, 310.

כאָלעריע, אויסבראָך פון, 138.
כהן, רבי יעקב רפאל, 77, 79, 80.
כהן, לאזארוס, 293, 302, 321.
כהן, לאָרענס, 212.
כהן, הרב צבי הירש, 321.

לא זשאָנקיער, 39.
לא פארג, זשאק, 25, 26.
„לא פריפאָן" (שיף), 30.
לא פוענט, סיער, 28.
„לא פרעס", 315, 316.
לא ראָשעל, 26, 28.
לאבעל, 301.
לאבראדאָר, 58, 59.
לאנד-אָנבאָטן, פרייע, 244, 282, 290, 291, 332, 333.
לאנדוי, הערמאן, 331, 332.
לאנדוי, דר. רעגינע ל., 312.

לאנדסמאנשאפט־פאראיינען, 270.
לאנסדאון, לארד, 270, 271.
לאנקאסטער, 201, 284.
לאפערג, סיער, 28.
לאנדאן, 51, 81, 159, 171, 172, 184, 205, 208, 209, 217, 226, 239, 240, 241, 245, 246, 256, 257, 258, 286, 288, 291, 292, 294, 341.
לאנדאן, אנט., 301, 303, 321, 339, 343.
לארן, מארקיז פון, 242, 243, 247.
לאריע, סיר ווילפריד, 331, 332, 333.
לואי 13טער, 23.
לואי 14טער, 20.
לואי 15טער, 28, 32, 33, 37, 40, 41, 48.
לואי 16טער, 52.
לואיזבורג, 25, 30, 34, 38, 55.
לוימייסטער, 221.
„ליבר פאראל", 306, 329.
ליווי, אליעזר, 66, 67, 81, 197.
ליווי, אלעקסאנדער, 207.
ליווי, ה. ל., 212.
ליווי, הענרי, 202.
ליווי, הערמאן, 201.
ליווי, מרס. הערמאן, 223.
ליווי, יצחק, 62, 63.
ליווי, ל. ל., 212.
ליווי, סאלאמאן, 69.
ליווי, סיימאן, 65, 69, 80, 82, 170.
ליווי, רבי מאיר, 170, 171.
ליווי, ש. ג., 212.
ליטאוער, ס., 212.
ליטע, 201, 302, 307.
ליטווישע יידן, 322.
ליטעראטור, 212, 213, 235, 315.
ליטעראריש־געזעלשאפטלעכער פאר־איין, טאראנטא, 303, 324.
לייאנס, רבי, 122, 172.
לייאנס, יוסף, 177.
לייאנס, לואיס, 198.
„לידיס אייד סאסייעטי", 303.
„לידיס היברו בענעוואלענט סאסיי־עטי", מאנטרעאל, 223, 240, 303.
„לידיס מאנטעפיארע בענעוואלענט סאסייעטי", טאראנטא, 223.
„לידיס עמיגריישאן סאסייעטי", לאנ־דאן, 225.
לייזער, שמעון, 221.
לייטסטאון, דר. הערבערט, 341.
ליס, דזשאן מ., 115.
ליסגאר, 301.
לעווי, אנרי דע, 22.
לעווי, דר., 311.
לעוויטץ, יעקב, 100.
לעווינסאנס, 201.
לעוויס, שטאט, 23.
לעוויס, גענעראל דע, 22, 23.
לעכטציער, שמעון, 249.
לעמטאן, 301.
„לע סואר", 316.
לעסער, מ., 225, 318.
לעסקארבא, מארק, 21.
„לע פרי קוראן", 316.
„לע קאנאדיען", 108, 109, 112.
„לע קאנט דע מאטינאן" (שיף), 28.
לערנער, וואלף, 249.

מאגיסטראטן, 190, 207, 216, 220, 256, 310.
מאונט ראיאל שול, מאנטרעאל, 326.
מאורערא, יעקב, 64, 82.
מאירס, וויליאם, 147.
מאירס, חיים, 77, 80, 83, 197.
מאלאוואנסקי, דזשאן, 218.
מאלערס, 313.
מאניטאבע, 238, 242, 256, 287, 288, 289, 301, 323, 327, 332.
מאניטאבער שול־פראגע, 327.
מאקינאק, 125.
מאראנען, 24, 25.
מאראנדא, 24.
מארגאליס, דר. מ., 309.
„מארגעריט" (שיף), 45.
„מארס" (שיף), 45.
מארסעל, 91.
מארען, מ., 38.

מאַרקס, רבי ס., 260.
מאָורעפּאַ, מ., 33.
מאַנדעלע, 115.
מאָנטאַגיו, סאַמועל, 269.
מאָנטגאָמערי, גענעראַל, 84, 89, 91.
מאָנטמאָרענסי פאָלס, 55.
מאָנטעפיאָרע אגריקולטור הילף־פאר־איין, 262, 263, 264, 266.
מאָנטעפיאָרע געזעלשאַפטלעכער און דראַמאַטישער קלוב, 262.
מאָנטעפיאָרע, סיר משה, 138, 163, 213, 224, 262, 263.
מאָנטעפיאָרע קלוב, מאָנטרעאָל, 224, 279, 324.
מאָנטרעאָל, 24, 83, 84, 86־92, 94, 96, 122־125, 130, 137־142, 144, 146, 147, 155, 157־162, 164, 165, 166, 168־175, 178, 179, 181־186, 194, 196, 199־203, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 214, 223־228, 233, 235, 240, 241, 242, 246, 256, 257, 259־262, 265, 267, 268, 270־274, 276־280, 282־285, 287, 288, 292־297, 299, 301, 302, 305, 308, 309, 312, 314־318, 321, 322, 323, 326, 330, 336, 338, 339, 340, 342, 343.
מאָנטרעאָל „טראַנסקריפּט", 173, 180
„מאָנטרעאָל" (שיף), 163.
מאָנטרעאָל „סטאַר", 312, 343.
מאָנפּעליע, 45, 47.
מאָנקאַלם, גענעראַל, 32, 42, 45־48, 50, 51, 53, 55.
מאָנקאַלם, מאַרקיזין פון, 47.
מאָנקטאָן, גענעראַל, 63.
מאָס, דוד, 177, 193, 195, 196, 208, 211, 269.
מאָס, דזשאָן ע., 269.
מאָס, מרס. דזשאָן, 223.
מאָס, ה., 212.
מאָס, לאָרענס, 196.
מאָס, עדוואַרד, 193, 196, 211.
מאָסקאָוויטש, וואָלף, 249.
מאָר, זיגיסמונד, 187, 188.
מאָריס, עדווין, 207.
מאָרעסקאָ, אוריאל, 64.
„מגן דודס", 23.
מוסאָמין, 258, 259, 261, 292.
„מזכרת משה", 279.
מזרח אייראָפּיאישע אימיגראַציע, 303, 304, 319.
מיור, 107, 111.
מיסיאָנערישע פּראָפּאַגאַנדע, 327, 336, 337, 338.
מייערס, רעוו. ע. מ., 195.
מייקלס, לוי, 77.
מייקלס, מאיר, 77, 99, 125.
מייקלס, מייקל, 202.
מייקלס, מרס. פראַנסעס, 138.
מילער, היימאַן, 238.
מיראַנדאַ, 24.
מלחמה פון 1812, 124, 125.
מעלדאָלאַ, דר. רפאל, 75.
מענדעס, רפאל, 44.
מענינג, קאַרדינאַל, 239, 240, 241.
„מענשאָן הויז" קאָמיטעט, 240, 241, 245, 257, 292.
מעקברייד, ריטשאַרד, 311.
מעקגיל אוניווערזיטעט, 208, 212, 235, 284, 311, 312.
מעקדאָנאַלד, סיר דזשאָן א., 217, 222, 223, 241, 244־248, 270, 271.
מעקעלווי, ברוס א., 214, 215.
מעקענזי, וויליאַם לייאָן, 150, 151, 159.
מעקשיין, דזשיימס, 283, 330.
„מערקיורי, דהי", 112.
„מקוה ישראל", 80.
„משכיל אל דל", 338.
משנה, 172, 174.
„נאַטשוראַל היסטאָרי סאָסייעטי", 166, 173, 209.
נאַטאַן, הענרי, 217.
נאַפּאָלעאָנישע מלחמות, 123.
נאָווע סקאָשיע, 58, 60, 61, 126,

.203
„נאָטיצן פון 1837", 315.
נאָרדהיימער, אברהם, 198.
נאָרדהיימער, שמואל, 198.
נואזע, פּ., 127, 128.
ניו בראָנזוויק, 58, 127.
ניו יאָרק, 63-67, 72, 122, 123, 172, 184, 185, 193, 195, 198, 230, 233, 235, 239, 255, 302, 311, 322, 341.
נומיזמאַטישע און אַנטיקוואַרישע גע־זעלשאַפט, מאָנטרעאָל, 315.
ניי וועסטמינסטער, 221.
„ניי־ירושלים", 258, 259.
נייפאונדלאַנד, 56.
ניי־פראַנקרייך, 19-22, 24, 28, 30-36, 38, 39, 40, 42, 44, 50, 51, 53, 315.
נילסאָן, 133, 134.
ניסים, בן שלמה, 179, 180.
ניעטאָ, רבי, 322.
ניפּיסינג, 301.
נעלסאָן, וואָלפרעד, 151.

סאַלאַמאַנקע, שפּאַניע, 24.
סאָלאָמאָנס, דוד, 205, 207, 208.
סאַמועלס, י., 211, 212.
סאַמועל, לואיס, 199, 201.
סאַמועל, מאַרק, 262, 265.
סאַמועל, פּ. י., 147.
סאַן דאָמינגאָ, 31, 34.
סאַן פראַנציסקאָ, 215, 221.
סאַסקאַטשעוואַן, 237, 292, 330.
סאָדהערלאַנד, יו., 287.
סאָונדערס, אַדמיראַל, 55.
סאָלאָמאָן, מאַרק, 222.
סאָלאָמאָנס, אליה, 83, 197.
סאָלאָמאָנס, בנימין, 125.
סאָלאָמאָנס, יחזקאל, 65, 69, 77, 81, 82.
סאָלאָמאָנס, לוי, 65, 77, 79, 81, 91, 92, 121.
סאָלאָמאָנס, רחל, 121.
„סאָנס אָוו בענדזשאַמין", 303, 314.
„סאָנס אָוו איזראַעל", טאָראָנטאָ, 198.

סאָרעל, 65.
סואוואַלק, 284, 293.
„סוועט־שאָפּ" סיסטעם, 317, 318.
סטאַטיסטיק, 131, 137, 189, 238, 301.
סט. אַנדריוס, מאַניטאָבע, 242.
סט. דזשאָן, נ. ב. 202, 321, 322.
סט. דזשאָנס, קוו., 158, 183.
סטעמשאָרן, דזשאָן דזש., 285.
סטראַטהקאָנאַ, לאָרד, 269.
סילווערמאַן, ל., 212.
סילווערמאַן, ש., 192.
סילט, באַנזשאַמען, 109, 154, 155.
„סיפּערב" (שיף), 34, 38, 46, 47.
סמיטה, גאָלדווין, 307, 329.
סעאיקסאַס, אליה, 66.
„סען־מישעל" (שיף), 25, 26, 27.
סען־וועראַן, מאַרקיזין פון, 45.
„ספּאַראָ און דזשייקאָבס", 314.
ספּאָרבאָרג, משה, 221.
ספּערבער, דוד, 302, 307, 321.

עדוואַרד, הערצאָג פון קענט, 72.
עדמאָנטאָן, 289.
„עדת ישורון" שול, אָטאַוואַ, 320.
„עזרת אחים" פאַראיין, וויניפּעג, 256
עלגין, לאָרד, 169, 184.
ענגלישע גוטבאַזיצערס, 83.
ענגלישע יידן, 170, 192, 196, 200, 207, 208, 211, 304.
עסטרייך, 331, 334.
עסטרייכישע יידן, 270.
„עסעקס" (שיף), 56.

פּאַפּינאָ, לואי־זשאָזעף, 134, 150, 151, 153, 155, 156, 160, 162, 163.
„פּאַטריאָטישע געזעלשאַפט", 126.
פּאַריז, 32, 37, 42, 48, 90, 246, 284, 286, 291-294, 330, 333, 169, 184.
פּאַרלאַמענט, אונטערצינדונג פון, 335, 343.
" אין העיס טעאַטער, 170.
פּאָרטאַוזש לאַ פּרײַרי, 238.

פאָרטוגעזער יידן, 77, 228, 268, 272, 296.
פאַרטעלאַנס, רוא דע, 155.
פוילן, 243, 267, 279, 283, 331.
פוילישע יידן, 170, 192, 211, 231, 322.
פיזה, רבי דוד, 171.
פיל, סיר ראָבערט, 206.
פינעס, יצחק, 125, 127.
„פיפלס האָל", מאָנטרעאָל, 323.
פירס, יעקב, 294.
פעטיציע פאר געוויילטער אסעמבלי, 81, 82, 83.
" יידישע אונטערצייכענערס פון, 81, 82, 83.
פעטיציעס, יידישע, 131-134.
פערסיע, 172, 179, 180.
פראָווענסאַר, 301.
פראָפעסיאָנאַלן, יידישע, 164, 165, 295.
„פרידאַן" (שיף), 45.
„פריווי קאונסיל", 60, 107.
פרינץ אלבערט, 289.
פרינץ עדוואַרד אינדזל, 25.
פרעוואָ, סיר דזשאָרדזש, 126, 130.
פאס, רבי, 195.
פאָגל, סיר דזשוליוס, 271.
„פאַר-לואי" (שיף), 34.
פאָרט וויליאם העברי, 97, 130.
פאָרסימער, נ., 340.
„פאָרעסטערס האָל", וויניפעג, 341.
„פודרואיאַן" (שיף), 45.
פוטערווארג-האנדל, 64, 69, 71.
פושע, ל., 114, 117, 127, 128.
פייגלסאָן, ה., 302.
פיינבערג, ז., 340.
פילאדעלפיע, 86, 87.
פיליפס, שמואל, 100.
פיליפסאָן, דר. דייוויד, 309.
פינקלשטיין, טוביה, 249.
פלאוויוס, יאָזעפוס, 21.
פעלט, יעקב, 94.
„פראנץ יאָזעף לאָדזש", 314.
פראנצויזישע פאטריאָטן, 153, 154.
פראנצויזישע קאָלאָניעס, 20, 31, 39, 40, 52.
פראנקל, ליאָ, 324.
פראנקלין, 210, 211.
פראנקלין, זעלים, 215, 216.
פראנקלין, לומלי, 215, 216.
פראנקס, אברהם, 64, 66, 77, 88, 197.
פראנקס, בנימין, 125.
פראנקס, דוד, 62, 63, 66, 86, 87.
פראנקס, דוד סאלעסבי, 62, 66, 82, 88, 89, 90, 197.
פראנקס, דזשאָן, 83, 84, 197.
פראנקס, יעקב, 62, 63, 66, 88, 98, 125.
פראנקס, משה, 62, 63, 88.
פראנקס, נפתלי, 63.
פראנקס, קאָל. יצחק, 91.
פראנקפורטער, געאָרג, 238.
פראנקרייך, 20, 23-28, 31, 35, 37-41, 44-55, 59, 90, 180, 307, 328.
פרידמאַן, ד. ס., 296, 297.
פרידמאַן, נח, 201
פרידלענדער, רבי אליה, 278.
„פרי פרעס", וויניפעג, 249, 250.
פרייזער טאָל, 325.

„צוויי און ניינציק רעזאָלוציעס", 154, 155.
ציוניזם, 278, 302, 307-310, 339, 340.
צימערמאַן, בנימין, 249.
„צענטראַלע קאָנפערענץ פון אמעריקאַנער ראַביים", 309, 310.
צפון-מערב טעריטאָריעס, 241, 245, 258, 283, 285, 289, 290, 294.

קאטאָלישע מיסיאָנערן, 24.
קאליפאָרניע, 215, 335.
קאנאדע מעדיקאל אסס'ן, 166.
קאנאדער פאציפישע באַן, 220.
קאנאדער פראנצויזן, 136, 151, 163.
קאנאדער שיסער-קאָרפוס, 125.
קאנטערבערי, ערצבישאָף פון, 241.

קאסגריינס „קאָלעקציע פון מאנוס־קריפטן", 53.
קאפ דע ראָזיע, 190.
קאפלאַן, רבי בערנארד מ., 330, 339.
ק'אפעל, 237.
קארטיע, סיר זשאָרזש־עטיען, 151, 222.
קאריבו־וועג, 220, 221.
קארלטאָן, סיר גאַי, 84, 89, 90, 93.
קארמאן, מ., 340.
קאָהלער, דר. קויפמאן, 309.
קאָהען, דר., 195.
קאָהען, לייאָן, 284, 296, 306.
קאָוויענסקי, משה, 308, 321.
קאָטהבערט, ראָס, 107, 111.
קאָכנטאלער, י., 192.
קאָלאָניזאציע, 201, 215, 286, 287, 288, 292.
קאָלאָניזאציע־קאָמיטעט, 224, 225, 284, 285, 286, 290, 293.
קאָלבאָרן, סיר דזשאָן, 157, 158, 159, 161, 162, 178.
קאָלבער, 20.
„קאָמיטע אָוו טרייד", 99.
קאָנאָט, הערצאָג פון, 209.
קאָנסולאט־דינסט, יידן אין, 187.
„קאָנסטיטוציאָנאליסטן", 158, 160.
„קאָנסטיטוציאָנעלער אקט, 1791", 95, 150, 152.
קאָפען, קאָל., 102, 126, 127, 129, 130.
קאָרדנער, רעוו., 181.
קאָרטאָסק, ב., 192, 211, 212.
קאָרטאָסק, מ., 192.
קאָרנוואל, 301.
קאָשלאנד, נתן, 221.
קוהן, אויגוסט־פערדינאנד, 84.
קוהן, יעקב, 78, 83, 84.
קוויבעק, 25, 26, 34, 35, 36, 38, 39, 45, 46, 50, 53, 56, 65, 66, 67, 73, 78, 81, 83, 84, 85, 88, 93, 98, 99, 101, 130, 132, 136, 137, 139, 142, 147, 148, 151, 153, 154, 156, 163, 166, 187, 188, 189, 191, 197, 199, 214, 216, 227, 272, 296, 297, 300, 317, 326, 327, 329.
„קוויבעק אקט", 82, 113, 151, 152, 315.
קייפ־ברעטאָן, 34, 63.
קינגסטאָן, 198, 339.
קינדערגאָרטן־באוועגונג, 312, 313.
קיפלינג, רודיארד, 334.
קליטהערטאָן, גענעראל, 161, 178.
קליידער־אינדוסטריע, 147, 280, 317, 318.
קעלערט, ל., 201.
קעמפט, סיר דזשיימס, 132, 133.
„קעניג ליער", יעקב גאָרדינס, 314.
קעניגין וויקטאָריע, 72, 143, 144, 178, 206, 331.
קראָמוועל, אָליווער, 109.
קריסטי, ראָבערט, 103.
קרעיג, לייט.־קאָל., 142.
קרעיג, סיר דזשיימס, 103, 109, 118, 154.
קרעמער, הענעך, 73.

ראדין, פיליפ, 249.
ראיען, קאראָל, 305.
ראפאל, מאָריס י., 195.
ראָפאָעל, וויליאם, 313.
„ראש פינה" שול, וויניפעג, 320.
ראָבאַק, מ., 308.
ראָבינסאָן, בעווערלי, 198.
„ראָביסט" (שיף), 42, 46, 47.
ראָזיע, זשאן־זשאָזעף, 39.
ראָטשילד, 245, 269, 319.
ראָס, סיר דזשאָרדזש, 312.
ראָסטאָן, מאָסיע דע, 39, 42.
ראָסין, מארקוס, 199.
ראָסין, שמואל, 199.
רובינשטיין, איזראעל, 340.
רומעניע, 213, 259, 261, 267, 279, 342.
רומעניש־יידישע אימיגראציע, 342.
רוסלאנד, 180, 207, 239, 242, 245, 259, 261, 267, 276, 283, 311,

325, 331, 342.
רוסישע אימיגראַציע, 342.
" יידן, 233, 240, 241, 242,
243, 245, 270, 285, 322.
" פּאָגראָמען, 237, 238, 240,
241, 245, 257.
רוסיש־יידישע פּליטים, 240, 241,
242, 248, 249, 250.
ריטשאַרדסאָן, 106, 111.
ריפּשטיין, דוד, 238.
ריפּשטיין, סיימאָן, 238.
רישעליע, הערצאָג פון, 54.
רעד דיר, 289.
רעדזשיינע, 285.
„רענאָמע" (שיף), 36, 46, 47.
רעפאָרם־יידישקייט, 268, 307, 309.

שאַטאַגעי, שלאַכט ביי, 125.
שאַפּיראָ, מ., 340.
„שאַפּיראָס מנין", מאָנטרעאָל, 321.
שאַפּלאָו, מאַדאַם, 300.
„שארית ישראל" שול, מאָנטרעאָל,
74, 76, 77, 192, 194, 269, 273,
297, 320, 322.
„שאַרמאַנט־נאַנסי" (שיף), 45.
שאַמבערג, סיר אַלעקסאַנדער, 55, 56.
שאַמבערג, דר. מאיר לוי, 55.
שאַרט, פּ., 127, 129.
שבועה „אויף גלויבן פון א קריסט",
102, 104, 140־143, 206, 207.
" קאַמף צוליב יידישער, 104,
106, 116, 117, 206.

שבת־שול, האַמילטאָן, 202.
" " סט. דזשאָן, 322.
„שוואַרצער פּרינץ" (שיף), 42.
שויער, עדמונד, 202, 302.
שול־פּראַגע, מאָנטרעאָל, 227, 228,
271־274, 326, 327, 328.
„שולמית", גאָלדפאַדנס, 314.
שטיינער, ניימאַן ל., 234.
„שיינער אינדזל", 56.
שינדלער, 278.
שיף, 319.
שלאָסבערג, 278.
שניידער, יידישע, 280, 318.
„שעוואַל־מאַרען" (שיף), 45.
„שער השמים" שול, מאָנטרעאָל, 194,
228, 232, 269, 273, 276, 279,
304, 330.
שערברוק, 301.
„שערי צדק" שול, וויניפּעג, 259.
שערי תפילה" שול, מאָנטרעאָל, 270.
שערער, יוסף, 73.
שפּאַניע, 21, 24, 29, 57, 328.
שפּאַניש־אַמעריקאַנער קריג, 341.
שפּאַניש־פּאָרטוגעזער יידן, 60, 74.
שפּאַניש־פּאָרטוגעזער שול, מאָנטרעע־
אָל. זע „שארית ישראל".
שקלאַפן־מסחר, 79.

תלמוד תורה, מאָנטרעאָל, 321.
תלמוד תורה, וויניפּעג, 259.
תענית ציבור, 203.